

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**KIRAAT GELENEĞİMİZDE MISIR TARİKİ-ŞEYH ATÂULLAH MESLEĞİ: USUL,
TERCİHLER VE EKOLLER ARASI MUKAYESE**

DOKTORA TEZİ

ABDULLAH GİRAY

DANIŞMAN: PROF. DR. MUSTAFA ATİLLA AKDEMİR

**YALOVA
KASIM 2025**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

KIRAAT GELENEĞİMİZDE MISIR TARİKİ-ŞEYH ATÂULLAH MESLEĞİ: USUL,
TERCİHLER VE EKOLLER ARASI MUKAYESE

DOKTORA TEZİ

ABDULLAH GİRAY
218309006

DANIŞMAN: PROF. DR. MUSTAFA ATİLLA AKDEMİR

YALOVA
KASIM 2025

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “KIRAAT GELENEĞİMİZDE MISIR TARİKİ-ŞEYH ATÂULLAH MESLEĞİ: USUL, TERCİHLER VE EKOLLER ARASI MUKAYESE” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Abdullah GİRAY

ÖNSÖZ

Şeyh Atâullah mesleği, Osmanlı kıraat tedrisatındaki dört meslekten biridir. Atâullah mesleği, Sûfi, Mutkîn ve İ'tilâf mesleğine göre daha sonra oluşmuştur. Söz konusu mesleklerden İ'tilâf ve Mutkîn meslekleri hayatiyetine devam edemezken; Atâullah ve Sûfi meslekleri günümüzde dahi eğitim faaliyetlerine devam etmektedir. Kıraat tedrisatında teşekkül ettiği günden beri eğitim faaliyetlerine inkıtasız devam eden Sûfî ve Atâullah meslekleri hakkında akademik çalışmaların sınırlı sayıda olması, bizi Atâullah mesleği hakkında bu araştırmayı yapmaya sevk etmiştir.

Çalışma, giriş hariç üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, kaynakları ve önemi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde kıraat ilmi ve temel konuları özetlenmiştir. Üçüncü bölümde mesleklerin oluşumuna vesile olan tahrîrât ilmi ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise çalışmanın ana konusu olan Şeyh Atâullah mesleğinin usul ve ferşü'l-hurûf ihtilafları diğer mesleklerle mukayeseli bir şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda mesleğin ana kaynakları üzerinde durularak, hangi tahrîrât ekolünün benimsendiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu vesileyle doktora eğitimim boyunca benden yardımlarını esirgemeyen, akademik anlamda bana her zaman destek olan ve doğru yolu gösteren sayın danışman hocam Mustafa Atilla AKDEMİR'e teşekkür ederim. Her zaman yanımda oldukları ve benden desteklerini hiçbir zaman esirgemedikleri içinli sevgili eşim ve kıymetli çocuklarıma teşekkür ederim.

Kasım – 2025

Abdullah GİRAY

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
ÖZET	x
ABSTRACT	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Önemi ve Konusu.....	1
1.2. Çalışmanın Amacı	3
1.3. Çalışmanın Kaynakları	5
1.4. Çalışmanın Kapsamı ve Metodolojisi	7
2. KIRAAT İLMİ.....	9
2.1. Kıraat İlminin Tanımı, Konusu, Tarihi ve Kaynakları.....	9
2.2. Kıraat İlminin Teşekkülü ve Tekâmülü	9
2.2.2. Kıraatlerin tedvini süreci	10
2.2.3. Kıraatlerin tasnif edilmesi	12
2.2.3.1. Kıraatlerin sıhhat açısından sınıflandırılması.....	12
2.2.3.2. Kıraatlerin sened açısından tasnifi	21
2.2.3.3. Kıraatlerin sayısal esasa göre sınıflandırılması	21
2.3. Kıraatlerin kabulünde belirlenen sıhhat koşulları	23
2.3.1. Senedin muttasıl olma şartı	25
2.3.1.1. Kıyas ehli kurrâ	25
2.3.2. Resm-i Osmânî'ye muvafık olması	27
2.3.2.1. Resm-i Osmânî'nin temel nitelikleri	27
2.3.2.2. Resm-i Osmânî'nin hukukî bağlayıcılığına dair ihtilaflar.....	29
2.3.2.3. Resm-i Osmânî'nin ta'lıline yönelik değerlendirmeler.....	30
2.3.2.4. Kıraat ihtilaflarının resm-i Osmânî'de tezahürü	32
2.3.2.5. Kıraat ihtilaflarını tezahür ettirme amacıyla müteaddit nüshaların istinsahı meselesi	33
2.3.3. Kur'ân lafızlarının Arap dilindeki bir vechinin sübutu	35
2.3.3.1. Kıraatlerin kabulünde dil şartının iltizam edilmesi ve bu durumda oluşan problemler	36
2.3.3.2. Sahih kıraatlerin tenkit edilmesi hususunda bazı örnekler	37

2.3.3.3. Dil âlimlerinin sahih kıraatleri dil mantığı ekseninde ele almasının nazari temelleri ve müşahade edilen tutarsızlıklar	39
2.4. Seb‘a, Aşere ve Erbaate Aşere Tasnifine Göre Kıraat İmamları ve Râvileri.....	40
3. TAHRİRÂT DİSİPLİNİ VE KIRAAT TEDRİSATINDA MESLEKLER	42
3.1. Tahrîrât Disiplini	42
3.1.1. Tahrîrât ilmi	43
3.1.1.1. Tanımı.....	43
3.1.1.2. Gayesi.....	45
3.1.1.3. Kapsamı.....	45
3.1.1.4. Metodu	46
3.1.1.5. Maksadı	47
3.1.1.6. Faydaları.....	47
3.1.2. Tahrîrât ilminin tarihi ve İbnü‘l-Cezerî‘nin bu disipline katkıları.....	48
3.1.2.1. Tahrîrât ilminin doğuşu ve gelişimi.....	48
3.1.2.2. Tahrîrât ilminin İbnü‘l-Cezerî ile müstakil bir disiplin haline gelmesi.....	51
3.1.2.3. İbnü‘l-Cezerî sonrası tahrîrât ekollerinin oluşumu	54
3.1.3. Şeyh Atâullah mesleğinin tahrîrât tercihi ve <i>Mürşidü‘t-talebe</i> ‘nin bu husustaki önemi	60
3.1.4. Tahrîrât ilminde aşru‘s-suğrâ ve aşru‘l-kubrâ merhaleleri	62
3.1.4.1. Aşru‘s-suğrâ tahrîrâtı ve literatürü.....	63
3.1.4.2. Aşru‘l-kubrâ tahrîrâtı ve literatürü	66
3.2. Kıraat Tedrisatında Tercih ve Yönelişler	73
3.2.1. Kıraat tedrisatında tercih ve yönelişlere etki eden faktörler.....	73
3.2.1.1. Kur‘an‘ın cem‘i	73
3.2.1.2. İstinsah faaliyeti	74
3.2.1.3. Nakd, i‘câm ve dabtu‘l-mushaf	75
3.2.1.4. ‘Addü‘l-ây	77
3.2.2. Med ölçüleri etrafında oluşan tercihler	79
3.2.2.1. Aslî med ve ölçüsünde ittifak	81
3.2.2.2. Fer‘î med ve mertebeteyn ile erbaa merâtib tarikleri bağlamında teşekkül eden farklılıklar.....	82
3.2.2.3. Med ekolleri	82
3.2.2.4. Şeyh Atâullah mesleğinde uygulanan med ekolü.....	84
3.2.2.5. Kıraat imam ve ravilerinin med tercihleri	85
3.2.2.6. Fer‘î medlerin kuvvet derecelerine göre sıralanışı	87
3.2.2.7. Medd-i lâzım	88

3.2.3. Kıraat tedrisatında tarik tercihleri.....	92
3.2.3.1. Kıraat rivâyetlerindeki farklılık bağlamında tarikler	93
3.2.3.2. Kıraatlerin sayısını ve kapsamını göstermesi bakımında tarikler	93
3.2.3.3. Kıraat tedrisatında esas anılıp takip edilen kaynaklar itibariyle tarikler	94
3.2.3.4. Kıraat eğitiminde vecihlerin icrası bakımından tarikler.....	97
3.2.3.5. Kıraat eğitiminde med tercihleri bakımından tarikler	100
3.2.3.6. Kıraat tedrisatında metodolojik açıdan tarikler	100
3.2.3.7. Kıraat eğitiminin yapıldığı bölgelere izafeten tarikler	100
3.2.4. Kıraat tedrisatında meslek tercihleri.....	101
3.2.4.1. İ'tilâf mesleği	102
3.2.4.2. Sûfî mesleği.....	105
3.2.4.3. Mutkîn mesleği.....	106
3.2.4.4. Şeyh Atâullah mesleği	108
3.3. Şeyh Atâullah Mesleğinin Kaynakları.....	110
3.3.1. Şeyh Atâullah mesleği tedrisatında kullanılan ana kaynaklar	110
3.3.1.1. <i>Muhtâru'l-ıkrâ ve Muğni'l-ıurrâ fî Şerhi Muhtâru'l-ıkrâ</i>	110
3.3.1.2. <i>Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vücûhi ba'di âyâtî'l-Kur'âniyye min tûruki't-Tayyibe</i>	112
3.3.2. Şeyh Atâullah mesleği tedrisatında kullanılan yardımcı kaynaklar	117
3.3.2.1. <i>Zübdetü'l- 'irfân fî vücûhi'l-Kur'an</i>	117
3.3.2.2. <i>'Umdetü'l-hullân fî idâhi Zübdetü'l- 'irfân</i>	117
3.3.2.3. <i>Zührü'l-erîb fî idâhi cem ' bi't-takrîb</i>	118
3.3.2.4. <i>İlm-i vücûh</i> risalesi	118
3.3.2.5. <i>Kitâb fî'l-kırâ'âti's-seb' ve'l- 'aşere ve't-takrîb</i> risalesi.....	119
3.3.2.6. <i>Mecmû'âtü'l-kırâât mine'l- 'aşere ve't-takrîb</i> risalesi	120
4. ŞEYH ATAULLAH MESLEĞİ: USUL, TERCİH VE EKOLLER ARASI MUKAYESE	121
4.1. Şeyh Ataullah Mesleğinin Kurucusu ve Önde Gelen Şahsiyetleri	122
4.1.1. Şeyh Atâullah en-Necîb Hüseyin Efendi.....	122
4.1.1.1. Şeyh Atâullah Necîb Efendi'nin kıraat ilmindeki üstatları	123
4.1.2. Şeyh Atâullah'ın kıraat silsilesi ve mesleki muhiti	125
4.1.2.1. Şeyh Atâullah kıraat mesleğinin tarihsel gelişimindeki önemli şahsiyetler ..	126
4.2. Mesleğin Tercihleri ve Diğer Mesleklerden İnfirâd Ettigi Hususlar	127
4.2.1. Usûl ihtilafları	128
4.2.1.1. İstiâze-Besmele	128
4.2.1.2. Med ve kasr kavramları.....	136

4.2.1.3. Sıla kavramı ve kıraat ilmindeki yeri	151
4.2.1.4. İmâle kavramının kıraat ilmindeki yeri ve tasnifi	153
4.2.1.5. Râ harfi bahsi	162
4.2.1.6. Hemze-i münekkere ve lâ-m-ı ta'rif	166
4.2.1.7. Kelimenin ortasında ve sonunda yer alan hemzenin vakf vecihleri	170
4.2.1.8. Hemzeteyn ictimâî bağlamında kıraat farklılıkları	182
4.2.1.9. Zevât-ı râ kavramı ve fonetik özellikleri	190
4.2.1.10. İdgam kavramı ve kıraat ilmindeki yeri	192
4.2.1.11. Teşdîdü't-tâ kavramının kıraat ilmindeki yeri ve İbn Kesîr kıraatindeki uygulamaları	207
4.2.1.12. İsbât-ı yâ ve hazf-i yâ	209
4.2.1.15. Kıraat ilminde mizan neticesinde oluşan usûl ihtilafları ve Şeyh Atâullah mesleğindeki uygulamaları	214
4.2.1.16. Aşru'l-kubrâ merhalesinde kıraat-i aşere'ye göre feth, imâle ve beyne cetveli	219
4.2.2. Ferşî ihtilaflar	220
4.2.2.1. "يُعَذِّبُ مَنْ" lafzının kıraat farklılıkları ve tahrîrât tartışmaları	221
4.2.2.2. Âl-i İmrân sûresi 66. âyetteki "هَآئْتُمْ" lafzının kıraat vecihleri ve ihtilaflar ...	222
4.2.2.3. "النَّوْرِيَّةُ" kelimesinin kıraat vecihleri ve meslekler arasındaki mizan farklılıkları	224
4.2.2.4. "وَلَا تَحْسَبَنَّ" lafzının kıraat vecihleri ve ihtilafları	226
4.2.2.5. "الْجَارِ" lafzının Nâfi' kıraatindeki okunuş farklılıkları ve kıraat ekollerinin yaklaşımları	227
4.2.2.6. "جَبَّارِينَ" lafzının Nâfi' kıraatindeki okunuş varyasyonları ve kıraat ekolleri arasındaki ihtilaflar	228
4.2.2.7. "أَنَّهُا" lafzının Âsım kıraatindeki okunuş vecihleri ve kıraat ekolleri arasındaki tertip farklılıkları	230
4.2.2.8. "سَوَاتِيهَا" lafzının Verş rivâyetinde lîn harfi ve medd-i bedel vecihleri	230
4.2.2.9. Ebû Ca'fer kıraatinde "لَا يَخْرُجُ" lafzı bağlamında ihtilaflı vecihler	232
4.2.2.10. "بَصْطَةً" lafzının kıraat farklılıkları ve rivâyet yöntemleri	234
4.2.2.11. "بَيْتِيسَ" lafzının kıraat farklılıkları ve rivâyet öncelikleri	236
4.2.2.12. Nâfi' kıraati Verş rivâyetinde medd-i lîn, zevât-ı yâ ve medd-i bedel kelimelerinin ictimâinde mizan oluşumu	237
4.2.2.13. Ebû Ca'fer kıraatinde "سِقَايَةَ" ve "عِمَارَةَ" lafızlarındaki ferş ihtilaflar	238
4.2.2.14. Kıraat ihtilaflarının cem' tarikiyle icrası ve Hud sûresi örneği	240
4.2.2.15. "يَرْتَعُ" lafzının kıraat ihtilafları ve rivâyet öncelikleri	241
4.2.2.16. "هَيْتَ" lafzının kıraat farklılıkları ve rivâyet yorumları	243
4.2.2.17. "اسْتَيْسُوا" lafzının kıraat ihtilafları ve rivâyet kaynakları	244

4.2.2.18. Kıraat ilminde “يَا أَسْفَى” lafzının okunuş farklılıkları.....	246
4.2.2.19. Kıraat ilminde “أَفْقِدَ” lafzının Hişâm rivâyetindeki okunuş farklılıkları ve mesleklerin yaklaşımları.....	248
4.2.2.20. Hamza kıraatinde “وَنَبِّئُهُمْ” lafzının vakf hali okunuşundaki ihtilaflar ve mesleklerin yaklaşımları.....	249
4.2.2.21. Nâfi‘ kıraatinin Verş rivâyetinde medd-i bedel, medd-i lîn ve zevât-ı yâ’nın içtiması.....	251
4.2.2.22. Ebû Ca‘fer kıraati İbn Verdân rivâyetinde “فَيُغْرِقُكُمْ” lafzının okunuş farklılıkları.....	252
4.2.2.23. Verş ve Sûsî rivâyetlerinde “وَنَاءٌ” lafzının kıraat farklılıkları.....	254
4.2.2.24. Kâlûn rivâyetinde “لِيَهَبَ” ve “لَا هَبَ” lafızlarındaki kıraat farklılıkları.....	255
4.2.2.25. Verş rivâyetinde zevât-ı yâ lafızlarının kıraat farklılıkları ve mizan tartışmaları.....	257
4.2.2.26. Kıraat imamlarının “يَأْتِيهِ” lafzındaki ha-i kinaye rivâyetleri ve yaklaşımlar	257
4.2.2.27. “فَمَا أَتَيْنِي اللَّهُ” lafzında yâ harfinin isbât ve hazf ihtilafları.....	258
4.2.2.28. “تُخْرِجُونَ” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin yaklaşımları	259
4.2.2.29. “الَّتِي” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin tercihleri	261
4.2.2.30. “وَإِنْ إِلَيَّ” lafzında hemze-i kat‘ ve hemze-i vasl ihtilafları.....	262
4.2.2.31. “ءَأَنْزَلَ” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin tercihleri.....	263
4.2.2.32. “بِالسُّوقِ” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin tercihleri	264
4.2.2.33. “لَمَّا” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin yaklaşımları.....	265
4.2.2.34. “لِيُنْزِرَ” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin yaklaşımları.....	266
4.2.2.35. “أَذْهَبْنُمُ” lafzında istifham hemzesi farklılıkları ve kıraat mesleklerinin tercihleri	268
4.2.2.36. “أَنفَا” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin tercihleri.....	269
4.2.2.37. “مُصَيِّرُونَ” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin yaklaşımları.....	270
4.2.2.38. “كِتَابِيَّةٌ” ve “مَالِيَّةٌ” lafızlarında hâ-i sekte ve kıraat farklılıkları.....	272
4.2.2.39. “مَالِيَّةٌ” ve “هَلْكَ” lafızlarının vasl halindeki kıraat farklılıkları	273
4.2.2.40. Verş rivâyetinde “تُصَلِّيَ”, “تُسَقَّى” ve “أَنِيَّةٌ” lafızlarında kıraat farklılıkları ve mizan ihtilafları	274
4.2.2.41. “بِمُصَيِّرٍ” lafzında kıraat farklılıkları ve mizan ihtilafları.....	275
4.3. Şeyh Atâullah mesleğinin Kıraat Tercihlerine İlişkin Bir Değerlendirme	277
4.3.1. Kıraat mesleklerinin tercih yöntemlerine etki eden faktörler.....	278
4.3.1.1. Anadolu coğrafyasında kıraat mesleklerinin teşekkülü.....	278
4.3.1.2. Azimet ve ruhsat anlayışları arasındaki geçirgenlik.....	279
4.3.2. Aşru’s-suğrâ bağlamında Şeyh Atâullah mesleğinin tercih yöntemleri	281
4.3.2.1. Muğni’l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü’l-ıkra adlı eserin dayandığı kaynaklar	281

4.3.2.2. Şeyh Atâullah mesleğinin aşru's-suğrâ kapsamındaki tercihlerine örnekler.	281
4.3.3. Aşru'l-kubrâ bağlamında Şeyh Atâullah mesleğinin tercih yöntemleri	287
4.3.3.1. <i>Mürşidü't-talebe</i> adlı eserin temel özellikleri	287
4.3.3.2. <i>Mürşidü't-talebe</i> adlı eserin içeriği	290
4.3.3.3. <i>Mürşidü't-talebe</i> adlı eserin Şeyh Atâullah Mesleği aşru'l-kubrâ kıraat tedrisatı ve literatüründeki yeri.....	291
4.3.3.4. <i>Mürşidü't-talebe</i> adlı eserin <i>Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibetü'n-Neşr</i> adlı eserle mukayesesi	292
4.3.3.5. <i>Mürşidü't-talebe</i> adlı eserin <i>en-Neşr</i> ve <i>Tayyibe</i> tahrîrâtındaki yeri.....	297
4.3.3.6. Ahmed er-Rüşdî'nin Şâtıbiyye tarikini tercih ettiği durumlar.....	298
4.3.3.7. Günümüzde <i>Mürşidü't-talebe</i> 'nin kıraat tedrisatındaki konumu	299
5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER	301
KAYNAKLAR	304
EKLER	320
Ek.1 – Kırat-ı Aşere İmam, Râvî ve Tarikler Tablosu	320
Ek.2 – Transkripsiyon İşaretleri	323
ÖZGEÇMİŞ	324

KISALTMALAR LİSTESİ

b	:	İbn
bkz	:	Bakınız
bs	:	Baskı
c	:	Cilt
h	:	Hicrî
haz	:	Hazırlayan
hz	:	Hazreti
nşr	:	Neşreden
ö	:	Ölüm tarihi
s	:	Sayfa
s.a.v	:	Sallallâhu aleyhi ve sellem
thk	:	Tahkik eden
tsh	:	Tashih eden
t.y	:	Tarih yok
trc	:	Tercüme eden
v.d	:	Ve diğerleri
vr	:	Varak
y.y	:	Yayın yeri yok
örn	:	Örneğin

KIRAAT GELENEĞİMİZDE MISIR TARİKİ-ŞEYH ATÂULLAH MESLEĞİ: USUL, TERCİHLER VE EKOLLER ARASI MUKAYESE

ÖZET

Kıraat ilmi, hicrî beşinci yüzyıla kadar infirâd usulüyle tedris edilmiş olup herhangi bir sayısal sınırlamaya tabi tutulmamıştır. Ancak, hicrî beşinci yüzyıldan itibaren dokuzuncu yüzyıla değin kırâat-i seb‘a, dokuzuncu yüzyıldan itibaren ise kırâat-i aşere esas alınarak indirâc usulü benimsenmiştir. Kıraat tedrisatında kırâat-i aşere sistemine geçilmesi, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* adlı eserinin yaygınlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Ancak, indirâc usulünün bir sonucu olarak kıraat vecihlerine ait tarik sayısının artması, telfik (birleştirme) ve takyîd (sınırlandırma) gibi sorunları beraberinde getirmiş ve bu durum, tahrîrât çalışmalarını zorunlu kılmıştır. Osmanlı dönemi kıraat tedrisatına yön veren temel eserlerden olan İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve bu eserin manzum hali olan *Tayyibetü'n-Neşr*, tahrîrât araştırmalarına ve neticesinde farklı kıraat mesleklerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı kıraat tedrisatında teşekkül eden mesleklerden Şeyh Atâullah mesleği, günümüzde İstanbul ve Anadolu coğrafyasında en yaygın olarak okutulan kıraat eğitim ve öğretim metotlarının başında yer almaktadır. Şeyh Atâullah mesleği, diğer mesleklerden usul ve ferşü'l-hurûf açısından farklılaşmaktadır. Mesleğin aşru's-suğrâ aşamasındaki kıraat vecihlerine yaklaşımında ruhsat prensibi benimsenirken, bu prensip Muhammed Ârif el-Hıfzî'nin (ö. 1238/1822) *Muğni'l-kurrâ fi Şerhi Muhtârü'l-ıkra*, Abdülfettâh el-Paluvî'nin (ö. 1173/1759) *Zübdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'ân* ve Molla Mehmed Emin Efendi'nin (ö. 1275/1859) *Umdetü'l-hullân fi idâhi Zübdetü'l-irfân* adlı eserlerinde ortaya konmuştur. Mesleğin aşru'l-kubrâ aşamasında ise yer yer azimet prensibinin tercih edildiği, Güllü Hâfız olarak bilinen Yusuf İmamzâde Ahmed er-Rüşdî'nin (ö. 1217/1802) *Mürşidu't-talebe ilâ idâhi vücûhi ba'di âyâtü'l-Kur'âniyye* ve Mehmed Emin Efendi'nin *Zührü'l-erîb fi idâhi'l-cem' bi't-takrîb* adlı eserlerinde tespit edilmiştir. Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ aşamasında azimet prensibiyle hareket ettiği durumlarda Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi'nin (ö. 1167/1754) *el-İ'tilâf fi vücûhi'l-ihtilâf*, Mustafa el-İzmîrî'nin (ö. 1154/1741) *Bedâ'i'u'l-burhân 'alâ Umdeti'l-irfân* adlı eserlerine başvurulduğu görülmüş ve bu durum örneklerle desteklenmiştir. Bu durum, adı geçen âlimlerin kıraat tercihlerinin Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ aşamasıyla kısmen örtüşüğünü göstermektedir. Çalışmada Atâullah mesleğinin, özellikle azimet prensibini esas alan mesleklerle kıyasla günümüze kadar varlığını sürdürmesinin altında yatan nedenler incelenmiştir. İ'tilâf ve Mutkîn meslekleri azimet prensibiyle hareket etmelerine rağmen, ruhsat prensibini benimsediği düşünülen Şeyh Atâullah ve Sûfî mesleklerine göre kıraat eğitiminde neden varlıklarını devam ettiremedikleri sorusu araştırılmıştır. Şeyh Atâullah mesleği özelinde, bu mesleğin tarihsel olarak diğer mesleklerle göre daha sonra ortaya çıkmış olması dikkate alındığında, ruhsat prensibine yönelik taassubî bir yaklaşım sergilemediği ve bazı durumlarda azimet prensibini de uyguladığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tahrîrât, Şeyh Atâullah Mesleği, Ruhsat, Azimet

THE TARIQ OF MISIR-THE MASLAK OF SHEIKH ATAULLAH IN OUR QIRAAT TRADITION: ITS USOOL, PREFERENCES AND ITS COMPARISON WITH SCHOOLS

ABSTRACT

The science of Qiraat was taught with the infirād method until the fifth century and was not subjected to any numerical limitation. However, from the fifth century onwards until the ninth century, the method of indirāj was adopted based on qiraat al-sab' and from the ninth century onwards on qiraat al-asharah. The introduction of the qiraat al-asharah system in the teaching of qiraat occurred with the popularization of Ibn al-Jazari's (d. 833/1429) *al-Nashr fi al-qirā'āti al-ashr*. However, as a result of the indirāj method, the increase in the number of tariqs of qira'āt wajihs brought along problems such as telfiq and terkīb, which necessitated tahrīrāt studies. Ibn al-Jazari's *al-Nashr* and its verse version *Ṭayyibat al-Nashr*, which are among the main works that shaped the Ottoman period's Qiraat education, paved the way for the research of Tahrīrāt and the emergence of different Qiraat professions. In this context, among the professions that emerged in Ottoman Qiraat education, the Shaykh Atāullah profession is one of the most widely taught Qiraat education and teaching methods in Istanbul and Anatolia today. Shaykh Atā'ullah's profession differs from other professions in terms of usul and farshu'l-hurūf. While the profession adopted the principle of license in its approach to the varieties of qiraat at the stage of ashru' al-suqrā, this principle was also adopted by Ārif al-Hifzī's (d. 1238/1822) *Mughni al-kurrā fi sharhi Muhtāru al-ikra*, 'Abd al-Fattāh al-Paluvī's (d. 1173/1759) *Zubdat al-irfān fi wujūhi al-Ḳur'ān*, and Mullā Mehmed Emin Efendi's (d. 1275/1859) *Umdat al-ḥullān fi idāhi Zubdat al-irfān*. In the ashru'l-kubrā stage of the profession, the principle of azimah was sometimes preferred in Ahmad al-Rushdī's (d. 1217/1802) *Murshid al-talabah ilā idāhi wujūhi ba'di āyāti al-Ḳur'āniyya* and Mehmed Emin Efendi's *Zehr al-erīb fi idāhi al-jam' bi al-takrīb*. In cases where Shaykh Atā'ullah acted with the principle of azimah in the ashru'l-kubrā stage of his profession, Yūsufefendizāda 'Abdullah Hilmi's (d. 1167/1754) *al-I'tilāf fi wujūhi al-iḥtilāf* and Mustafa al-Izmīrī's (d. 1154/1741) *Bedā'i' al-burhān 'alā Umdat al-irfān* were consulted, and this situation was supported with examples. This shows that the qiraat preferences of these scholars partially overlap with the ashru al-kubrā stage of Shaykh Atā'ullah's profession. The reasons underlying the survival of the Atā'ullah profession, especially compared to the professions based on the azimah principle, are examined. The question of why the professions of I'tilāf and Mutkīn could not survive in Qiraat education compared to the professions of Sheikh Atā'ullah and Sūfī, which are thought to adopt the principle of license, despite the fact that they act on the principle of azimah. In the case of the Shaykh Atā'ullah profession, considering the fact that this profession historically emerged later than the other professions, it was determined that it did not exhibit a puritanical approach towards the principle of license and in some cases it also applied the principle of azimah.

Keywords: Qiraat, Tahrīrāt, Shaykh Atāullah Profession, Ruhsat, Azimah

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Önemi ve Konusu

Kıraat tedrisatının gelenekselleşme süreci, Osmanlı İmparatorluğu padişahlarından I. Bayezîd/Yıldırım (ö. 805/1403) tarafından Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî'nin (ö. 833/1429) dönemin başkenti olan Bursa'ya davetiyle ivme kazanmıştır.¹ Hicrî 798 (Miladî 1398) yılında Bursa'ya intikal eden İbnü'l-Cezerî, telif ettiği *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, *Takrîbü'n-Neşr* ve *Ṭayyibetü'n-Neşr* gibi eserlerle kıraat ilminin Osmanlı Devleti bünyesinde müesses bir disiplin olarak yerleşmesinde önemli katkılar sunmuştur.²

İbnü'l-Cezerî'nin Bursa'daki ilk döneminde kaleme alınan ve günümüze değin kıraat tedrisatında temel referans eserler olarak kabul gören bu çalışmalar üzerine ihtisar, manzumeler, şerhler ve tahrîrât türünde incelemeler yapılmıştır.³ Kıraat vecihlerinin sınırlandırılması (takyîd), birleştirilmesi (telfîk) veya yasaklanması (men') gibi konuları ihtiva eden tahrîrât çalışmaları, kıraat tedrisatında farklı mesleklerin teşekkül etmesine zemin hazırlamıştır.⁴ Anadolu coğrafyasında İbnü'l-Cezerî ile temelleri atılan tahrîrât faaliyetleri, bilhassa *en-Neşr* ve *Ṭayyibetü'n-Neşr*'in yanı sıra Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin (ö. 1134/1722) *Tahrîru't-turuk*, Yûsufefendizâde'nin *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-ihtilâf* ve Mustafa el-İzmîrî'nin *Bedâi'u'l-burhân* adlı eserleriyle mütakâmil bir yapıya ulaşarak farklı tahrîrât ekollerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁵

Söz konusu tahrîrât çalışmaları neticesinde kıraat tedrisatında “meslek” olarak adlandırılan özgün kıraat eğitim ve öğretim metotları oluşmuştur. Şeyh Atâullah mesleği olarak

¹ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Ṭayyibetü'n-Neşr*, (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1996), 163-164; Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/552; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2015), 109; Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 95.

² Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 23; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 109; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 95.

³ Ali b. Süleyman b. Abdullah el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*, thk. Halid Hasan Ebü'l-Cûd (Cize: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Turas, 2022), 23; Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, 552; Abdulhamit Birişik, “en-Neşr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/19-20; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 110; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 95.

⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf el-Cezerî, *Câmi'u Esânîd*, thk. Ahmed er-Ruveysî (Beyrut: Müessesetü'd-Duhâ, 2015), 122; Süleyman b. Hüseyin el-Cemzûrî, *el-Fethu'r-Rahmânî şerhu Kenzi'l-me'ânî bi tahrîri Hırzu'l-emânî*, thk. Abdurrâzık b. Ali b. İbrâhim Mûsâ (Riyâd: Dâru İbni'l-Kayyim, 2005), 24-25; Muhammed b. Abdurrahman el-Hâlicî, *Şerhu muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr*, thk. İhâb Fikri-Ebü'l-Cûd (Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2006), 49; İhâb Ahmed Fikrî, *Takrîbu't-Ṭayyibe* (Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2006), 589; Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, 552; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 110; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 95-96.

⁵ Hâlicî, *Şerhu muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr*, 50-54; Abdurrâzık b. Ali b. Mûsâ, *Teemmülât ḥavle tahrîrâtî'l-'ulemâi li'l-kırâ'âtî'l-mutevâtirâ* (Medine: Metâbi'u'r-Râşid, 1992), 17; Muhammed el-Mütevellî, *er-Ravḍu'n-nâdir fî tahrîri ecvûhi'l-Kitâbi'l-Münîr*, thk. Hâlid Hasan Ebü'l-Cûd (Tanta: Dâru'l-Sahâbe: 2004), 49-50; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 93.

müesseseseleşen özgün kıraat usulü, temel itibarıyla İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr ve Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserleri ile Ali b. Süleymân'ın *Tahrîru't-ṭuruḥ ve'r-rivâyât* adlı çalışması ekseninde teşekkül etmekle birlikte, bilhassa aşru'l-kubrâ merhalesinde Yûsufefendizâde'nin *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-iḥtilâf* ve Mustafa el-İzmîrî'nin *Bedâi'u'l-burhân* adlı eserlerine de yer yer atıfta bulunmaktadır.⁶

On altıncı yüzyılda Kânûnî Sultan Süleyman (ö. 974/1566) döneminde Sadrazâm Sokullu Mehmed Paşa (ö. 987/1579) tarafından yapılan davet üzerine Mısır'dan İstanbul'a gelen ve kıraat tedrisatında “İslâmbol/İstanbul tariki meslekleri” olarak bilinen kıraat eğitim ve öğretim usulünün kurucusu addedilen Ahmed el-Mesyerî (ö. 1006/1693) ile yaklaşık bir asır sonra IV. Mehmed (ö. 1104/1693) döneminde Sadrazâm Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa (ö. 1102/1691) tarafından İstanbul'a davet edilen ve İstanbul ile Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde günümüzde dahi takipçileri bulunan, “Mısır tariki mesleği” olarak bilinen kıraat eğitim ve öğretim usulünün kurucusu ise Ali b. Süleyman el-Mansûrî olarak kabul edilmektedir.⁷ Mısır tariki kendi içerisinde Mutkîn mesleği ve Şeyh Atâullah mesleği olmak üzere iki farklı kola ayrılmıştır. On sekizinci yüzyılda ise Osmanlı kıraat âlimlerinden ve Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin torunu olan Şeyh Atâullah en-Necîb (ö. 1209/1794), Mısır tariki bünyesinde Şeyh Atâullah mesleğini tesis etmiş ve bu gelenek günümüze kadar devam etmiştir.⁸

Bu çalışmanın temel konusunu teşkil eden Şeyh Atâullah mesleği, Osmanlı dönemi on sekizinci yüzyıldan itibaren günümüze dek varlığını sürdürmektedir. Günümüzde de geniş bir uygulama alanına sahip olan bu meslek hakkında sınırlı sayıda akademik tetkik bulunmaktadır. Bu çalışmalar, İsmail Öden'in “*Mısır tariki: Şeyh Atâullah Mesleğinin el-Aşru's-Suğrâ ve el-Aşru'l-Kubrâ Öğretim Usulleri*” başlıklı yüksek lisans tezi ile Osman Bostan'ın “*Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserin Kıraat İlmidaki Yeri*” başlıklı doktora çalışmasıdır.

İsmail Öden'in yüksek lisans tezi,⁹ Şeyh Atâullah mesleğinin usul yönünü ele alan genel bir inceleme olarak değerlendirilebilir. Ancak söz konusu çalışmada Şeyh Atâullah mesleğinin Osmanlı kıraat tedrisatındaki diğer mesleklerle mukayesesi yapılmamış, aynı zamanda bu mesleğin ferşü'l-hurûf tercihleri de incelenmemiştir. Mesleğin usule dair tercihlerini ele alan

⁶ Hâlicî, *Şerhu muḥarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr*, 50-54; Mutevellî, *er-Ravḍu'n-nâdir fî tahrîri ecvûhi'l-Kitâbi'l-Münîr*, 49-50; Muhammed Temîm Âsım ez-Zû'bî, *Teyşîru'l-fettâhi'l-Alîm şerhu tenkîhi fetḥi'l-Kerîm fî tahrîri evcûhi'l-Ḳur'ânî'l-'azîm* (Medine: Müessesetü'd-Duhâ, 2018), 11.

⁷ Molla Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-ḥullân fî idâhi Zübdetü'l-irfân* (İstanbul: Mektebetü'l-Mahmûdiyye, t.y.), 115-116.

⁸ Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kurrâları* (İstanbul: Rabbani Yayınları, 2021), 247.

⁹ İsmail Öden, *Mısır tariki: Şeyh Atâullah Mesleğinin el-Aşru's-Suğrâ ve el-Aşru'l-Kubrâ Öğretim Usulleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

bu çalışma, Şeyh Atâullah mesleği hakkındaki müstakil araştırmalardan birini teşkil etmektedir.

Osman Bostan'ın doktora çalışması¹⁰ ise Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ merhalesindeki temel kaynağı olan *Mürşidu't-talebe* adlı eseri detaylı bir şekilde analiz etmektedir.

“Kıraat Geleneğimizde Mısır Tariki-Şeyh Atâullah Mesleği: Usul, Tercihler ve Ekoller Arası Mukayese” başlıklı mevcut çalışma ise yukarıda zikredilen iki araştırmadan birtakım noktalarda ayrışmaktadır. Zira Öden'in çalışması yalnızca mesleğin usul tercihlerine odaklanmakta ve diğer mesleklerle herhangi bir karşılaştırmaya gitmemektedir. Bu çalışmada ise Şeyh Atâullah mesleğinin hem usul hem de ferşü'l-hurûf tercihlerinin diğer mesleklerden ayrılan yönleri (infirâdı) ele alınmaktadır. Bostan'ın çalışması ise mesleğin sadece aşru'l-kubrâ aşamasındaki tercihlerini incelemektedir. Ancak bu çalışmada mesleğin aşru's-suğrâ merhalesindeki temel kaynakları da tetkik edilmemektedir.

1.2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı kıraat tedrisatı içerisinde müstakil bir ekol olarak temayüz eden Şeyh Atâullah mesleğinin teşekkül sürecini, diğer muasır kıraat meslekleriyle olan etkileşimini ve kendine özgü temel karakteristiğini ilmî bir çerçevede analiz etmektir.

Yukarıdaki belirtildiği üzere, farklı gerekçelerle yaklaşık bir asır arayla Mısır'dan İstanbul'a gelen Ahmed el-Mesyerî ve Ali b. Süleyman el-Mansûrî, Osmanlı coğrafyasında icra ettikleri kıraat faaliyetleri neticesinde, kıraat eğitim ve öğretiminde “İstanbul tariki” ve “Mısır tariki” olarak adlandırılan iki farklı metodolojinin ortaya çıkmasına öncülük etmişlerdir. Müteakiben, kıraat vecihlerine yaklaşımda gözlemlenen “ruhsat” ve “azimet” ekolleri arasındaki anlayış farklılıkları sonucunda, Ahmed el-Mesyerî'nin öncülüğünü yaptığı İstanbul tariki İ'tilâf ve Sûfî olmak üzere farklı kollara ayrılırken; Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin temsil ettiği Mısır tariki ise Mutkîn ve Şeyh Atâullah şeklinde farklılaşmıştır.¹¹

Osmanlı coğrafyasında neşet eden İstanbul ve Mısır tarikleri olarak adlandırılan bu iki temel kıraat mesleği, temelini esas itibarıyla *en-Neşr* ve *Ṭayyibetü'n-Neşr* gibi kıraat alimlerince kabul görmüş kaynak eserlere dayandırmıştır. Zaman içerisinde söz konusu mesleklerin mensupları, *en-Neşr* ve *Ṭayyibetü'n-Neşr* metinlerine yönelik şerh ve ta'lik türünde telif

¹⁰ Osman Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmideki Yeri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022).

¹¹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 116.

eserler vücuda getirmişlerdir. Bu olgu, her bir mesleğin, kendi mensuplarınca kaleme alınan bu tahrîrât mahsulü eserleri birincil referans kaynağı olarak kullanmasına sebebiyet vermiştir.¹² Bu bağlamda, Şeyh Atâullah mesleğinin temel kaynakları, aşru's-suğrâ merhalesinde Ârif el-Hıfzî'nin *Muğni'l-kurrâ* adlı eseri ve aşru'l-kubrâ merhalesinde ise Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe* isimli çalışmasıdır.¹³

Çalışmada amaçlanan bir diğer husus, Osmanlı kıraat tedrisatında ortaya çıkan mesleklerden Şeyh Atâullah mesleğinin diğer mesleklerden ayrılan tercih ve özelliklerini incelemek ve yukarıda bahsedilen tahrîrât geleneğini devam ettirmektir. Zira *en-Neşr* ve *Ṭayyibetü'n-Neşr* tahrîrâtı sonucunda oluşan bu mesleklerin kendine özgü yaklaşımlarının tam olarak anlaşılabilmesi için, söz konusu mesleğin diğerlerinden farklılaştığı noktaların ele alınması büyük önem arz etmektedir. Bu minvalde, bu çalışmada Şeyh Atâullah mesleğinin, aynı tarikten (Mısır tariki) olan Mutkîn mesleği ile arasındaki farklılıklar, aynı kıraat usulünü (ruhsat) benimsemesine rağmen Sûfi mesleği ile ayrıştığı hususlar ve aşru'l-kubrâ merhalesinde yer yer ana kaynağından beslendiği İ'tilâf mesleği ile olan ortak yönleri detaylı bir şekilde analiz edilerek, Şeyh Atâullah mesleğinin temel karakteristiği ortaya konulmak istenmektedir.

Genel itibarıyla ruhsat ekolü olarak bilinen Şeyh Atâullah mesleğinin, kıraat tedrisatının aşru's-suğrâ merhalesinde ruhsat prensibini benimserken, buna karşın aşru'l-kubrâ merhalesinde kısmen de olsa azimet prensibiyle hareket etmesinin gerekçesi ve mahiyeti de bu çalışmada irdelenmektedir. Ayrıca, Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ merhalesindeki ana kaynağı olan *Mürşidü't-talebe*'nin,¹⁴ diğer mesleklerce referans kabul edilen *Tahrîru't-turuk*, *el-İ'tilâf* ve *Bedâi'u'l-burhân* gibi kaynakları esas alarak, bu eserleri birçok yönden kapsaması ve günümüzde müdavimleri kalmayan İ'tilâf ve Mutkîn mesleklerinin prensiplerinin kısmen de olsa Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ merhalesinde varlığını sürdürebileceğinin gösterilmesi de hedeflenmektedir.

Çalışmamızın bir diğer önemli amacı ise, Şeyh Atâullah mesleğinin temel kaynaklarına dikkat çekerek, günümüz kıraat tedrisatında yaygın olan kürrâse bağımlılığının azaltılmasına katkıda bulunmaktır. Bununla birlikte, İslâmî ilimler içerisinde özellikle kıraat ilminin temelini

¹² Molla Mehmed Emin Efendi, *Zührü'l-erîb fî idâhi'l-cem' bi't-takrîb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, nr. 11), 214a-214b.

¹³ Mehmed Emin Efendi, *Zührü'l-erîb*, 214a-214b.

¹⁴ Mehmed Emin Efendi, *Zührü'l-erîb*, vr. 214a-214b; Hocazâde Ahmed Hilmi Efendi, "Ravdatu'l-kurrâ," *Sirat-ı müstekîm* (1911), 6/148, 275-276.

oluşturan isnad disiplininin¹⁵ önemini vurgulamak amacıyla,¹⁶ Şeyh Atâullah mesleğinin icazet silsilesinde yer alan ve mesleğin temel eserlerinin müellifleri olan şahsiyetlerin ön plana çıkarılması da amaçlanmaktadır.

1.3. Çalışmanın Kaynakları

Giriş bölümünü müteakip sunulan çalışmanın ikinci bölümünde, kıraat ilminin tarihsel tekâmülüne dair mücmel bir değerlendirme yapılmış olup bu bağlamda kıraat ilminin temel kaynaklarına atıfta bulunulmuştur. Bu çerçevede, özellikle İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*,¹⁷ Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-ṭalibîn;¹⁸ Ebû 'Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *el-Muḥkem fî nakdi'l-meşâhif*,¹⁹ *el-Muḥni' fî ma'rifeti mersûmi meşâhifi ehli'l-emşâr*;²⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâ'âti's-seb' ve 'ilelihâ ve ḥucecihâ*,²¹ *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâ'ât*;²² Ahmed b. Muhammed el-Bennâ'nın (ö. 1117/1705) *İthâfî fudalâ'i'l-beşer fî bi'l-kırâ'âti'l-erba'ate 'aşer*²³ adlı klasik eserleri ile Abdurrahman Çetin'in *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*,²⁴ *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*;²⁵ Abdülhamit Birişik'in *Kıraat İlmi ve Tarihi*;²⁶ İsmail Karaçam'ın *Kur'an-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati*;²⁷ Mehmet Emin Maşalı'nın *Kur'an'ın Metin Yapısı: Mushaf Tarihi ve İmlası*²⁸ gibi modern araştırmalar referans alınmıştır.

¹⁵ Raşid Küçük, “İsnad”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/154-159; Muhammed Pilgir, *Kıraat İlminde İsnad Meselesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

¹⁶ Cemil Akpınar, “İcâzet”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/393-400; Mehmed Ali Sarı, “İcâzet”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/400-401; Yusuf Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 127-136.

¹⁷ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr* (Medine: Mu'cemu'l-Melikü'l-Fahd li Tibâtî Mushafî's-Şerîf, 2014).

¹⁸ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf el-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-ṭalibîn*, thk. Nasır Muhammed (Riyad: Darü'l-Meryem, 2012).

¹⁹ Ebû 'Amr Osmân b. Sâid b. Osmân ed-Dânî, *el-Muḥkem fî nakdi'l-meşâhif*, thk. İzzet Hasan (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1997).

²⁰ Ebû 'Amr Osmân b. Sâid b. Osmân ed-Dânî, *el-Muḥni' fî ma'rifeti mersûmi meşâhifi ehli'l-emşâr*, nşr. Muhammed Ahmed Dehman (Dimeşk: Matbaatü't-Terakkî, 1940).

²¹ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâ'âti's-seb' ve 'ilelihâ ve ḥucecihâ*, thk. Ahmed Mehdilli (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011).

²² Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâ'ât*, thk. Faraglı Seyyid Arbavî (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011).

²³ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfî fudalâ'i'l-beşer bi'l-kırâ'âti'l-erba'ate 'aşer*, thk. Şeyh Abdurrahim ed-Darhûnî (Kahire: Daru'l-Hadis, 2009).

²⁴ Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010).

²⁵ Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013).

²⁶ Abdülhamit Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (İstanbul: Emin Yayınları, 2018).

²⁷ İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Fazileti ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2021).

²⁸ Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı: Mushaf Tarihi ve İmlası* (Ankara: Otto Yayınları, 2015).

Çalışmanın üçüncü bölümünü teşkil eden “Tahrîrât Disiplini ve Kıraat Tedrisatında Meslekler” başlığı altında ve dördüncü bölümü oluşturan “Şeyh Atâullah Mesleği: Usul, Tercihler ve Ekoller Arası Mukayese” başlığı altında ise, tahrîrât ilminin temel kaynaklarına ve İslâm kıraat geleneğinde teşekkül eden mesleklerin referans eserlerine müracaat edilmiştir. Bu bağlamda söz konusu temel kaynaklar şu şekilde özetlenebilir: Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî’nin (ö. 590/1194) *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî (eş-Şâtîbiyye)*;²⁹ İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr fî’l-kırâ’âtî’l-‘aşr*, *Ṭayyibetü’n-Neşr fî’l-kırâ’âtî’l-‘aşr*,³⁰ *Takrîbü’n-Neşr fî’l-kırâ’âtî’l-‘aşr (et-Takrîb fî muhtaşari’n-Neşr)*;³¹ Yûsufefendizâde’nin *el-İ’tilâf fî vucûhi’l-ihtilâf*;³² Mustafa el-İzmîrî’nin *‘Umdetü’l-‘irfân fî tahrîri evcûhi’l-Kur’an*,³³ *Bedâ’i’u’l-burhân ‘alâ ‘Umdeti’l-‘irfân*;³⁴ Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin *Tahrîru’t-turuk ve’r-rivâyât*; Abdülfettâh el-Paluvî’nin *Zübdetü’l-‘irfân*;³⁵ Mehmed Emin Efendi’nin *‘Umdetü’l-hullân fî idâhi Zübdeti’l-‘irfân*,³⁶ *Zühri’l-erîb fî idâhi’l-cem‘ bi’t-takrîb*; Arif el-Hıfzî’nin *Muğni’l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü’l-ikra’*;³⁷ Ahmed er-Rüşdî’nin *Mürşidü’t-talebe*.³⁸

Şeyh Atâullah mesleğinin müstakil özelliklerinin ortaya konulmasının hedeflendiği bu çalışmada, tahrîrât alanında gerçekleştirilen mevcut araştırmalardan da istifade edilmiştir. Bu bağlamda, Abdürrâzık Mûsâ’nın *Teemmülât havle tahrîrâtî’l-‘ulemâi li’l-kırâ’âtî’l-mütevâtira*; Muhammed el-Mütevellî’nin *er-Ravdu’n-nâdir fî tahrîri evcûhi’l-kitâbi’l-Münîr*; Muhammed b. Abdurrahîm el-Hâlicî’nin *Şerhu mukarribi’t-tahrîr li’n-Neşri ve’t-Taḥbîr*; Hüseyin el-Cemrûzî’nin (ö. 1198/1784 [?]) *el-Fethu’r-Rahmânî şerhu Kenzi’l-me‘ânî bi tahrîri Hırzû’l-emânî*; Muhammed Temîm ez-Zû’bî’nin *Teyssîru’l-fettâhi’l-‘Alîm şerhu tenkîhi fetḥi’l-Kerîm fî tahrîri evcûhi’l-Kur’ânî’l-‘azîm*; İhâb Fikrî’nin “Müşkilatü’l-hilâf fî

²⁹ Ebû Muhammed (Ebû’l-Kâsım) Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtîbî er-Ruaynî, *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî (eş-Şâtîbiyye)* thk. Ali b. Sa’d Gamid el-Mekkî (Dimeşk: Darü’l-Gavsânî, 2014).

³⁰ Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali Yûsuf el-Cezerî, *Ṭayyibetü’n-Neşr fî’l-kırâ’âtî’l-‘aşr*, thk. Muhammed Temîm ez-Zu’bî (Kahire: Mektebetü’l-Mevrid, 2012).

³¹ Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali Yûsuf el-Cezerî, *Takrîbü’n-Neşr fî’l-kırâ’âtî’l-‘aşr (et-Takrîb fî muhtaşari’n-Neşr)*, thk. İbrahim Atve Avad (Kahire: Darü’l-Hadis, 2004).

³² Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi, *el-İ’tilâf fî vucûhi’l-ihtilâf*, thk. Ali Öge-Halil İbrahim Üren, 1. Baskı (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2022).

³³ Mustafa b. Abdurrahman Muhammed el-İzmîrî, *‘Umdetü’l-‘irfân fî vucûhi’l-Kur’an*, nşr. Muhammed b. Câbir el-Misrî-Abdu’l-Azîz ez-Zeyyâd (Mısır: Mektebetü’l-Cündî, t.y.).

³⁴ Mustafa b. Abdurrahman Muhammed el-İzmîrî, *Bedâ’i’u’l-burhân ‘alâ ‘Umdeti’l-‘irfân fî vucûhi’l-Kur’an*, thk. Meryem İbrahim Cendeli (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2008).

³⁵ Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-‘irfân fî vucûhi’l-Kur’an*, thk. Mustafa Atilla Akdemir (Dubai: Silsiletü’d-Dîrâsâtî’l-Kur’âniyye, 2020).

³⁶ Molla Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân fî idâhi Zübdeti’l-‘irfân*, thk. Mehmet Çaba (Konya: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı, 2021).

³⁷ Muhammed Ârif el-Hıfzî, *Muğni’l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü’l-ikra’*, thk. Ömer Türkmen (Kerkük: Mektebe-i Dâru İbn Hazm, 2022).

³⁸ İbn Yusuf b. Hüseyin b. Ahmed Yusuf İmamefendizâde Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü’t-talebe ilâ idâhi vucûhi ba’di âyâtî’l-Kur’âniyye min turûki’t-Ṭayyibe* (Marmara Nüshası), (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü, nr. 71).

tahrîrâtî'l-Kırâ'ât ve'l-hulûlû'l-mukterâha"³⁹ ve "et-Tahrîrât fi'l-kırâ'ât fî siyâki'n-Neşri ve't-Ṭayyibe li İbni'l-Cezerî"⁴⁰ başlıklı araştırmaları çalışmaya katkı sağlamıştır.

Türkiye'de tahrîrât sahasındaki çalışmalarıyla bilinen Mustafa Atilla Akdemir'in *Kur'an ve Kıraati Sempozyumları Kitabı* içerisindeki "Kıraat Eğitiminde Tarikler", "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi",⁴¹ "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller",⁴² *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları, Tecvîd-i Mâhir: Tilâvet Kuralları Uygulama Keyfiyeti ve Meseleleri- Şâtıbiyye Usulü Bağlamında Âsım Kıraati-Hafs Rivâyetine Göre* başlıklı çalışmaları da bu araştırmada istifade edilen kaynaklar arasında yer almaktadır. İslâmî ilimler literatüründe muteber bir başvuru kaynağı olarak kabul edilen Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) de çalışmamızın temel kaynakları arasında bulunmaktadır.

1.4. Çalışmanın Kapsamı ve Metodolojisi

Bu çalışma, mahiyeti itibarıyla bir tespit, tahlil ve araştırma niteliği taşımaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın ilerleyişi ve ele alınan konunun kapsamı göz önünde bulundurularak tündengelim, karşılaştırma, analiz ve çıkarım gibi bilimsel araştırma yöntemleri uygulanmıştır.

Çalışmamızın temelini oluşturan kıraat ilmi dâhilinde tahrîrât disiplinine yönelik incelemeler, kırâat-i seb'a, kırâat-i aşere (aşru's-suğrâ) ve takrîb (aşru'l-kubrâ) sahalarında yoğunlaşmaktadır. Bu araştırma, Şeyh Atâullah mesleği özelinde bu üç alana da temas etmekle birlikte, söz konusu mesleğin diğer kıraat mesleklerinden ayrılan yönlerini belirginleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Şeyh Atâullah mesleğinin aşere ve takrîb merhalelerindeki temel kaynakları esas alınarak, diğer mesleklerin referans eserleriyle mukayeseli bir inceleme yoluyla araştırma derinleştirilmeye çalışılmıştır.

Şeyh Atâullah mesleğinin ana kaynakları olan *Muğni'l-kurrâ* ve *Mürşidü't-talebe*'nin yanı sıra kıraat ilminin temel kaynaklarından *et-Teyisr*, *eş-Şâtıbiyye*, *en-Neşr*, *Ṭayyibetü'n-Neşr*, *Takrîbü'n-Neşr*, *el-İtilâf* ve *Bedâi'u'l-burhân* eserleri esas alınarak mesleğin özelliği tespit

³⁹ İhâb Ahmed Fikrî, "Müşkilatü'l-hilâf fî tahrîrâtî'l-kırâ'ât ve'l-hulûlû'l-mukterâha", *Uluslararası "el-Kırâatü'l-Kur'aniyye fî'l-Alemi'l-İslâmî Evda' ve Mekâsîd" Sempozyumu* (2/609-642), (Merrakeş: Merkezu'l-İmam Ebû 'Amr ed-Dânî li'd-Dirasâtî ve'l-Buhûsî'l-Kur'aniyyeti'l-Mutehassisa, 2013).

⁴⁰ İhâb Ahmed Fikrî, "et-Tahrîrât fi'l-kırâ'ât fî siyâki'n-Neşri ve't-Ṭayyibe li İbni'l-Cezerî", *Uluslararası Kıraat Sempozyumu* (İstanbul: DİB Yayınları, 2017).

⁴¹ Mustafa Atilla Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2018/2).

⁴² Mustafa Atilla Akdemir, "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45/45 (Haziran 2018).

edilmeye çalışılmıştır. Mesleğin tahrîrât anlayışının tespit edilmeye çalışıldığı bu araştırma, aşru's-suğrâ ve aşru'l-kubrâ kapsamında olmuştur.

Araştırmada verilen mefhumlar ele alınırken temel ve güncel kaynaklar beraber ele alınmaya çalışılmıştır. Atâullah mesleğinin aşru's-suğrâ merhalesinde *Muhtâru'l-ikrâ* eserinin şerhi olan *Muğni'l-kurrâ*; aşru'l-kubrâ merhalesinde ise *Mürşidü't-talebe*'nin Marmara nüshası, diğer nüshalara nazaran daha mütekamil olması hasebiyle öncelenmiştir. Konular ve varak numaraları bu nüsha esas alınarak verilmiştir. Ayrıca söz konusu eserin nüshalarında farklılık olması durumunda izah edilmeye çalışılarak, nüshalar parantez içinde belirtilmiştir.

Çalışmada ele alınan vecihler, birden fazla âyette yer alması durumunda sadece bir âyetle iktifa edilerek çalışmanın hacminin artmamasına özen gösterilmiştir. Kıraat ilminde mütehassıs olmayanlarında istifade edebilmesi için kıraat ilmi, bölüm olarak ele alınmıştır. Çalışmanın konusunun tahrîrât disiplini ile doğrudan alakalı olması nedeniyle, tahrîrât konusu detaylı bir şekilde müstakil bir başlık halinde incelenmiştir.

Şeyh Atâullah mesleğinin tüm tercihlerinden ziyade, diğer mesleklerden farklılaşan yönleri (infirâd) ele alınarak, mesleğin farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda tahrîrât disiplininin ruhsat ve azimet ekolleri ele alınarak, Şeyh Atâullah mesleğinin bu ekollerden hangisine yakın olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma boyunca tümdengelim mantığı ile hareket edilmiştir. Bu bağlamda kıraat ilmi, tahrîrât, meslekler, Atâullah mesleği şeklinde bir akış oluşmuştur.

2. KIRAAT İLMİ

2.1. Kıraat İlminin Tanımı, Konusu, Tarihi ve Kaynakları

Kıraat ilmi, Kur’ân-ı Kerîm kelimelerinin telaffuz biçimlerini, kıraat farklılıklarını nakleden râvilere isnat ederek inceleyen bir disiplindir. Bu ilmin temelini, ferşü’l-hurûf⁴³ ve usul ihtilafları barındıran Kur’an kelimelerinin eda keyfiyetlerinin tetkiki oluşturmaktadır. Kıraat ilminin temel amacı, rivâyet edilen farklı kıraatler arasında sahih ve mütevâtir olanları tespit ederek muhafaza etmek, zayıf rivâyetleri belirginleştirmek ve ayıklamaktır. Bu gaye doğrultusunda teşekkül eden tahrîrât disiplini, kıraat ilminin mühim bir alanını teşkil etmektedir. Kıraat ilmi, İslâmî ilimler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Tefsir, fıkıh, resmü’l-mushaf ve ‘addü’l-ây gibi disiplinlerle doğrudan münasebet içerisinde bulunmakla birlikte, diğer dinî ilimlerle de dolaylı bir etkileşim söz konusudur.⁴⁴

2.2. Kıraat İlminin Teşekkülü ve Tekâmülü

Kıraat ilminin epistemolojik temeli, Hz. Peygamber’e atfedilen ve “ahrufü’s-seb‘a” olarak meşhur olan yedi harf ruhsatı hadisine⁴⁵ dayanmaktadır. Mütevâtir düzeyde nakledilen bu hadisteki “ahruf” kelimesine yaklaşık kırk farklı anlam atfedilmiş olması, kıraat ilmine verilen ehemmiyetin mühim bir göstergesi olarak addedilmektedir. İslâm tarihi tetkik edildiğinde, söz konusu ruhsatın hicretin ardından Medine döneminin sonlarına doğru verildiği anlaşılmaktadır. Medine’den farklı İslâm coğrafyalarına intikal eden sahâbîler de bu ruhsat çerçevesinde bulundukları bölgelerde farklı kıraatler üzere eğitim faaliyetlerinde bulunmuşlardır.⁴⁶

Yedi harf hadisi, İslâm âlimleri tarafından çeşitli açılardan değerlendirilmiş ve farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mütevâtir kabul edilen bu hadise dair cumhur ulehasının ittifak ettiği temel hususlar şu şekilde özetlenebilir: (i) Bu ruhsat, Allah Teâlâ’nın diğer semavî kitaplarda takdir

⁴³ Kıraat ilminde okunuşunda ihtilaf edilen ancak kıyas edilmeyen kelimeler, genellikle *ferşü’l-hurûf* nadiren *ferşü’s-şuver* olarak adlandırılmıştır. Bazı kaynaklarda, Kur’an’da çok geçtiği için “ferş”; usûl kelimesinin zıddı kabul edildiği için ise “furu” denilmiştir. Örneğin Fatiha suresindeki الصراط kelimesinin ص harfini, İbn Kesîr’in râvisi Kunbul’un س, Hamza’nın râvisi Halef’in işmam, diğer imam ve râviler ise ص ile okumaları *ferşü’l-hurûf* kapsamındadır. Geniş bilgi için bkz., Muhammed Abdul‘azîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Fevâz Ahmed (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1995), 1/336; Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 161.

⁴⁴ İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukri‘în ve mürşidü’l-talibîn*, 3; Abdülfettâh b. Abdilganî b. Muhammed el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire fi’l-kırâ‘âti’l-‘aşri’l-mütevâtire min tarîkayi’s-Şâtıbiyye ve’d-Dürre* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 2005), 5.

⁴⁵ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi‘u’s-şâhih (Şâhih-i Müslim)*, thk. Takiyyüddin en-Nedvî (Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 2016), “Salâtü’l-musâfirine ve kasrihâ”, 48.

⁴⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ‘âti’l-‘aşr*, 1/21; Mehmet Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2005), 17-18.

buyurmadığı bir şekilde kullarına kolaylık sağlamak amacıyla bahsettiği bir imtiyazdır. (ii) Yedi harften kaynaklanan kıraat farklılıkları, anlam düzeyinde bir çelişki teşkil etmemektedir. Büyük bir kısmı lafzî farklılıklardan müteşekkil olan bu ihtilafların cüz'i bir kısmı ise mananın daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. (iii) Yedi harf ruhsatı dâhilinde tevâtür yoluyla nakledilen kıraatlerin her biri Allah kelâmı olup aralarında bir üstünlük söz konusu değildir. (iv) Tevâtüren nakledilen bu kıraatler, isnad zincirlerindeki bir şahsiyetle şöhret kazanmış ve bu isimlerle anılır hale gelmiştir (Nâfi' kıraati, Verş rivâyeti, Ezrak tariki gibi).⁴⁷

2.2.2. Kıraatlerin tedvini süreci

Medine döneminin son evresinde ruhsat gereği ortaya çıkan kıraat farklılıklarına dair ilmî faaliyetler, Hz. Osman (ö. 35/656) dönemindeki mushaf istinsahı hareketiyle birlikte Mekke ve Medine merkezlerinin ötesine taşınarak Şam, Basra ve Kûfe gibi önemli ilim merkezlerine ulaşmıştır. Hicrî üçüncü asrın başlarına değin devam eden bu süreç, İslâm coğrafyasının Kuzey Afrika, Mısır, İran, Anadolu, Endülüs ve Orta Asya gibi geniş bölgelere yayılmasıyla ivme kazanmıştır. Bu genişleme, diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi kıraat ilminin de bu coğrafyalara nüfuz etmesine zemin hazırlamıştır. Başlangıçta müşâfehe yoluyla aktarılan kıraat ilmi, tâbiîn döneminin sonlarına doğru İslâm coğrafyasındaki yaygınlaşmanın getirdiği zorluklar neticesinde tedvin edilme ihtiyacı duymuştur.⁴⁸

Mushafın noktalama çalışmalarında mühim bir yere sahip olan Yahya b. Ya'mer (ö. 89/707) ve kıraat imamlarından Abdullah b. 'Âmir (ö. 118/736), Ebû 'Amr b. el-'Alâ (ö. 154/774), Hamza b. Habîb (ö. 156/772) ile Ali b. Kisâî (ö. 189/805) gibi âlimler kıraat ilmine dair bazı eserler telif etmiş olsalar da kıraat vecihlerini isnad zincirlerini dikkate alarak sahih ve şâzz şeklinde sistematik bir incelemeye tabi tutan ilk müellif Harun b. Musa (ö. 170/786) olarak kabul edilmektedir. Kıraat ilminin ilk müstakil eserlerini kaleme alan âlimlerden Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/828) yaklaşık yirmi beş kıraatten bahsederken, Ebû Hâtım es-Sicistânî (ö. 225/869) ve İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/922) eserlerinde kırâat-i seb'a veya kırâat-i aşere olarak bilinen kıraatleri de içeren çok sayıda kıraate değinmişlerdir.⁴⁹

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/20-21.

⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/31-32.

⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/34; Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, 203.

Kitâbü's-seb'a adlı eserinde münhasıran kırâat-i seb'a imamlarını ele alan ilk âlim İbn Mücâhid (ö. 324/935) olmuştur.⁵⁰ Onun belirlediği imamlar genel kabul görmüş olsa da yedi sayısını tercih etmesi, Ya'kub ve Ebû Ca'fer kıraatlerini dâhil etmemesi, seçtiği yedi kıraat dışındaki tüm kıraatleri şâzz olarak nitelendirmesi ve belirlediği râviler bazı çevrelerce eleştirilmiştir. Bütün bu tenkitlere rağmen İbn Mücâhid'in seçtiği yedi kıraat, Mısır'da başlayıp özellikle Endülüs âlimlerinin telif ettiği eserler vasıtasıyla tüm İslâm coğrafyasına yayılmış⁵¹ ve kıraat eğitiminde temel referans noktası haline gelmiştir.⁵²

Hicrî beşinci yüzyıla kadar kıraat ilmiyle henüz tanışmamış olan Endülüs'e bu ilim, genel kabul gören görüşe göre, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed et-Telemeñkî el-Meâfirî'nin (ö. 429/1037) *Kitâbu'r-ravda* adlı eseriyle girmiştir. Mısır kıraat kültüründen beslenen ve İbn Mücâhid'in seçtiği kıraatleri esas alan Endülüs, zamanla kıraat ilminin temel kaynak eserlerinin telif edildiği önemli bir merkez haline gelmiştir. Bu eserlerin en önde gelenleri arasında Mekî b. Ebî Tâlib'in *et-Tebşıra fi'l-kırâ'âti's-seb'a* ve *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâ'âti's-seb'a* ve *ilelihâ ve hücecihâ*, Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'a* ve *et-Teyşîr fi'l-kırâ'âti's-seb'a* ve Kâsım b. Firruh eş-Şâtîbî'nin Dânî'nin *et-Teyşîr* adlı eserinin manzum şekli olan ve eş-Şâtîbiyye olarak bilinen *Hürzü'l-emânî ve vechü't-tehânî* adlı eseri zikredilebilir.

Kıraatlerin tedvin edildiği dönemde telif edilen bir diğer önemli eser ise İbn Mücâhid ile çağdaş olan ve kırâat-i aşere olarak bilinen on imamın kıraatini ilk defa ele alan İbn Mihrân en-Nîsâbüri'nin (ö. 381/992) *el-Gâye fi'l-kırâ'âti'l-aşr* adlı çalışmasıdır.⁵³ Bu eser, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* adlı kapsamlı eserinin temel kaynakları arasında yer almaktadır.

Kıraatlerin tedvin döneminde kaleme alınan ancak günümüze ulaşmayan Yahya b. Ya'mer ile Abdullah b. 'Âmir, Ebû 'Amr el-'Alâ, Hamza b. Habîb ve Ali b. Kisâi gibi kıraat âlimlerinin eserlerinin yanı sıra, bu dönemin günümüze ulaşan en mühim eserleri Ebu 'Ubeyd b. Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-kırâ'ât*ı, Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (ö. 255/869) *İhtilâfü'l-meşâhîfi*, İbn Cerîr et-Taberî'nin *el-Cami' fi'l-kırâ'ât*ı, İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-seb'a*sı, İbn Mihrân

⁵⁰ İbn Mücâhid'in tahdid faaliyetinin gerekçeleri, şöhretinin temelleri, bu sürece dair kapsamlı değerlendirmeler için bk. Abdulhalim Başal, *Bir Kıraat Otoritesinin Sahih Kıraat Tenkitleri: İbn Mücâhid'i Anlamak* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2025), 67 vd.

⁵¹ Endülüs'te kıraat faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bk. Abdulhalim Başal, *Endülüs Kıraat Ekolü: Tarihi, Kaynakları ve Yöntemleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022) 33 vd.

⁵² İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-talibîn*, 215-216; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 1/34; İsmail Karaçam, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzülü ve Kıraati* (İstanbul: M.Ü.İ.F Yayınları, 2016), 245-246.

⁵³ Bu eser üzerine akademik çalışma yapılmıştır. Bkz. Mustafa Doğan, *el-Gâye fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr İsimli Eser Çerçevesinde İbn Mihrân en-Nîsâbüri'nin Kıraat İlmindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

en-Nîsâbûrî'nin (ö. 381/991) *el-Ğâye fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*'ı, Mekkî b. Ebî Tâlib'in *et-Tebşıra fî'l-kırâ'âti's-seb'* ve *el-Keşf 'an vüçûhi'l-kırâ'âti's-seb'* ve *'ilelihâ ve हुcecihâ*'sı ve Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *Câmi'u'l-beyân fî'l-kırâ'âti's-seb'* ve *et-Teysîr fî'l-kırâ'âti's-seb'*'ı şeklinde sıralanabilir.

2.2.3. Kıraatlerin tasnif edilmesi

Tedvin döneminde kaleme alınan eserler genel itibarıyla kırâat-i seb'a teması üzerine yoğunlaşmış olup bu bağlamda İbn Mücâhid'in telif ettiği *Kitâbü's-seb'a* adlı eser merkezi bir öneme sahiptir. Müellif, bu eserinde kıraatleri yedi adet ve bu sayının haricindekiler şeklinde ikili bir tasnife tabi tutarak sınırlandırma yoluna gitmiştir. Ancak İbn Mücâhid'den evvel, sahih kıraatler için belirlenen üç temel şartı (senedin sıhhati, Arap diline uygunluk ve mushaf-ı Osmânî'ye muvafakat) haiz her kıraat, makbul addedilmiş ve herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmamıştır.⁵⁴

İbn Mücâhid, tasnifinde beş farklı beldeden yedi kıraat seçmiştir. Bunlar Mekke'de Abdullah b. Kesîr'in kıraati, Medine'de Nâfi' b. Abdurrahman'ın kıraati, Şam'da Abdullah b. Âmir'in kıraati, Basra'da Ebû 'Amr b. el-'Alâ'nın kıraati ve Kûfe'de ise Âsım, Hamza b. Habîb ve Ali b. Kisâî'nin kıraatleridir. Bu tasnif, bazı çevrelerce eleştirilmiş olmasına rağmen, İbn Mücâhid'in yaşadığı dönemden itibaren ve sonraki süreçte kıraat eğitiminde temel referans noktası olarak kabul görmüştür. Sahih kıraat şartlarını taşıyan her kıraatin geçerli addedilmesi prensibi doğrultusunda, zaman zaman yedi sayısını aşan sekizli, onlu ve on birli tasnifler de yapılmıştır. Örneğin, İbn Galbûn (ö. 399/1009), *et-Tezkire fî'l-kırâ'âti's-semân*, adlı eserinde İbn Mücâhid'in tasnifine Ya'kub el-Hadramî'nin kıraatini ilave ederek sekizli bir tasnif ortaya koymuştur. Zikredilen yedi kıraate Ebû Ca'fer, Ya'kub el-Hadramî ve Halefû'l-âşir'in kıraatlerini ekleyerek onlu tasnifi ilk defa ele alan âlim ise İbn Mihrân en-Nîsâbûrî olmuştur. Bu onlu tasnif, yedili tasnif kadar eski bir geçmişe sahip olmasına rağmen, İbnü'l-Cezerî'ye kadar kıraat eğitiminde yaygın bir kabul görmemiştir.

2.2.3.1. Kıraatlerin sıhhat açısından sınıflandırılması

Kıraat ilmine müteallik kavramlar, diğer İslâmî ilimlerde müşahade edildiği üzere, zaman içerisinde farklı disiplinlerin etkisiyle tekâmül etmiştir. Bu bağlamda, Kıraat ilminin özellikle kavramsal çerçevesinin teşekkülünde Hadis, Arap dili ve Tefsir ilimlerinin mühim bir rolü bulunmaktadır. Ne var ki Hadis ilminin diğer ilimlere kıyasla Kıraat ilmi üzerindeki

⁵⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâ'ât*, 26-31.

kavramsal tesirinin daha derin olduğu söylenebilir. Zira Hadis ilmine ait müteaddit kavramın Kıraat ilmine intikali, bazı kavramların düzenli bir anlam bütünlüğüne sahip olmamasına ve hatta çelişkili anlamların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁵⁵

Kıraat ilminin ihtilaflı konularından olan tevâtür ve şâzz gibi hususların temelinde, söz konusu kavramların Kıraat ilminin özgün yapısına uygun bir şekilde kullanılmaması ve kıraat âlimleri arasında bu hususta fikir birliğinin tesis edilememesi yatmaktadır. Zira bu kavramların tanımlarında birlik olmadığı gibi, bazı âlimlerin kendi eserlerinde dahi farklı anlamlar atfettiği görülmektedir. Bu durum, temel kıraat meselelerinin ihtilaflı bir mahiyet kazanmasına ve bir çıkmaza sürüklenmesine neden olmuştur.⁵⁶

Kıraat âlimleri, yukarıda işaret edildiği üzere, diğer İslâmî ilimlerden, bilhassa Hadis ilmindeki kavramlardan istifade etmek suretiyle, kıraatleri sıhhat, zaafiyet, ziyadelik ve isnadın sıhhatini yitirmesi gibi açılardan ikili, üçlü ve altılı tasniflere tabi tutmuşlardır. Makbul kıraatlerin merdud veya zayıf olanlardan tefrik edilmesinin amaçlandığı bu sınıflandırmalarda, sahih kıraatlerin kabulü için üç temel kriter vazedilmiştir. Bu kriterler şu şekilde sıralanabilir: (i) Kıraatin sahih bir senet vasıtasıyla kesintisiz bir biçimde Hz. Peygamber'e ulaşması (ittisâl-i sened) (ii) Hz. Osman tarafından istinsah ettirilen mushaflardan birinin hattına muvafakat etmesi (muvâfakatü'r-resmî'l-Osmânî) (iii) Arap dilinin kaidelerine bir vecihle dahi olsa uygunluk arz etmesi (muvâfakatü'l-vechî'l-Arabiyye).

Bazı âlimler, bu kriterlerden birincisinin temel şart, diğer ikisinin ise tali şart olduğunu, dolayısıyla yalnızca birinci şartı haiz bir kıraatin makbul ve sahih addedilmesi gerektiğini ifade etmiş olsalar da genel kabul kıraatlerin muhafazası için üç şartın birlikte aranmasının gerekliliği yönündedir.⁵⁷ Ancak bu durum, birinci şart olan sıhhat koşulunun ana unsur olma vasfını değiştirmemektedir. Özellikle dil âlimlerinin, kırâat-i seb'a ve kırâat-i aşere bünyesindeki bazı sahih kıraatleri, mensup oldukları dil ekollerinin perspektifinden değerlendirip tenkit ve hatta reddetmeleri, üçüncü şartın gereksiz olduğu ve hatalı sonuçlara yol açabileceği şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁸

⁵⁵ Mehmet Dağ, "Kırâat İlminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-", *Marîfe Dergisi* 7/2 (Güz-2007), 71-81.

⁵⁶ Dağ, "Kırâat İlminde Şâzz Kavramı", 71-75.

⁵⁷ Abdülfettâh b. Abdilganî b. Muhammed el-Kâdî, *el-Kırâ'âtü's-şâzze ve tevcîhuhâ min luğati'l-'Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1981), 4.

⁵⁸ Ebi'l-Berekât Abdurrahmân Kemâluddîn b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, *el-İnşâf fî mesâilî'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîn: el-Baḥriyyûn ve'l-Küfiyyûn*, thk. Cevdet Mebrûk Muhammed (Beyrut: Mektebu'l-Hancı, 2002), 2/436; Said el-Efğânî, *Fî uşûli'n-naḥv* (Dimeşk: Câmîatu Suriye, 1994), 36-37; Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 243-244.

Kıraatler için belirlenen bu kriterler ışığında, söz konusu kıraatleri şu şekilde tasnif etmek mümkündür: (i) Sahih Kıraatler: Mütevâtir ve Meşhur kıraatler (ii) Şâzz Kıraatler: Âhâd, Mevzû ve Müdrec kıraatler.

2.2.3.1.1. Sahih kıraatler

Bir kıraatin sahih addedilmesi, ilgili kıraate ait isnad zincirinin inkıta olmaksızın Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ulaşması, üçüncü İslâm halifesi Osman b. Afvân tarafından istinsah edilen mushaf hatlarından birine uyması, Arap dil kurallarının bir vecihle de olsa uyması gibi temel şartlara istinat etmektedir. Bu üç şartı bünyesinde cemedan bir kıraat, sahih olarak telakki edilmiş ve yedi harf dâhilinde mütalaa edilmiştir. Sahih kıraatler, isnadlarının kuvvet derecesi dikkate alınarak mütevâtir ve meşhur olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Mütevâtir veya meşhur bir kıraatin kabulü ve onunla amel edilmesi zaruri olup bu tür kıraatlerin inkârı âlimler nezdinde caiz görülmemiştir.⁵⁹

2.2.3.1.1.1. Mütevâtir kıraatler

Selef âlimlerinin kıraat ilmi literatüründe tevâtür kavramını müstakil bir mesele olarak ele almamalarına karşın, sonraki dönemlerde bu konu, disiplinin temel tartışma alanlarından biri haline gelmiştir. Hicrî ikinci yüzyıldan itibaren başlayan tedvin faaliyetleriyle birlikte, kuvvetli-zayıf, mütevâtir-âhâd, meşhur-şâzz ve zarûî-nazarî gibi bilgi türlerinin ayrımı için sistematik birtakım kriterler ileri sürülmüştür.⁶⁰ Bu dönemde, farklı ilim dalları kesin bilgiye ulaşmak amacıyla belirli epistemolojik ölçütler geliştirmiş; bir haberin bu kriterlere uygunluk derecesine göre doğru ve güvenilir olduğu, uygun olmaması durumunda ise dereceli olarak zayıf addedildiği görülmektedir.⁶¹ Bir haberin kesinlik ifade etmesi, tevâtür mefhumu aracılığıyla izah edilmiştir. Bu bağlamda, tevâtür kavramı sırasıyla kelim, usûl-i fıkıh, hadis ve kıraat ilimleri tarafından kullanılmıştır.⁶²

Kelam âlimleri, felsefecilerle gerçekleştirdikleri münazaralarda muarızlarının delillerini çürütmek ve kendi tezlerini ispatlamak için mütevâtir kavramına başvurmuşlar ve bu kavramı, zorunlu bilgi oluşturan, nakledenlerin görme veya duyma organlarına dayanan ve yalan üzerinde ittifak etmeleri aklen imkânsız olan bir topluluk tarafından aktarılan haber şeklinde

⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-âşr*, 1/9-14.

⁶⁰ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/430; H. Yunus Apaydın, "Mütevâtir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/208-211.

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-âşr*, 1/9-15.

⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-âşr*, 1/9-16; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/430; Osman Bayraktutan, *Kıraatlerde Tevâtür Olgusu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 12-34; Osman Bayraktutan, "Semantik Analiz Yöntemi Açısından Tevâtür Kavramı", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Nisan, 2015), 99-119.

tanımlamışlardır.⁶³ Usûl-i fıkıh âlimleri de benzer bir amaçla mütevâtir kavramını ele almışlar ve yeterli çoğunluk, mekân birliği, her tabakada aynı şartların devamı ve haberin zorunluluğu gibi birtakım şartlar ileri sürmüşlerdir.⁶⁴ Mütevâtir kavramının hadis ilmindeki kullanımı ise kelim ve usûl-i fıkıh ilimlerinden sonra vuku bulmuştur. Hadis ilminde bir haberin mütevâtir addedilebilmesi için; (i) ilim ehlinin bu rivâyetleri kabul etmesi (ii) bu haberlerin sıhhati konusunda ihtilaf bulunmaması (iii) bu haberlerin tevili konusunda ihtilafın olmaması gibi şartlar öne sürülmüştür. Mütevâtir konusunu hadis alanında ilk sistematik olarak ele alan Hâtib el-Bağdâdî (ö. 463/1071) olmuştur.⁶⁵ Hadisleri mütevâtir ve âhâd şeklinde sınıflandıranlar, hadis münekkittleri değil, usûl ve fıkıh âlimleridir. Hadis âlimlerinin derlediği malzemenin büyük bir çoğunluğu âhâd haberlerden müteşekkildir. Sahih, hasen ve zayıf şeklindeki hadis tasnifinde âhâd haberler geniş bir yer tutmaktadır. Hadisçilere göre âhâd haber, yalnızca tek bir kişinin naklettiği değil, mütevâtir haberin şartlarını taşımayan haberdır. Mütevâtir haber ise doğruluğunda şüphe bulunmayan bir bilgi kaynağı olarak tanımlanmış ve bu nedenle “tevâtür için senet aranmaz” kaidesi vazedilmiştir.⁶⁶

Mütevâtir kavramının kıraat ilminde kullanımı ise hadis ilmi temellidir. Kıraat ilmindeki mütevâtir, âhâd, merdûd, makbul ve şâzz gibi kavramların büyük bir çoğunluğunun hadis ilminde de kullanıldığı görülmektedir.⁶⁷ Ancak kırata ilmindeki mütevâtir kavramı, özünde hadis ilminin metodolojik çerçevesinin bir parçası değildir. Zira hadis ilmi isnad merkezli bir yapıya sahipken, mütevâtir haberde isnadın tahkiki söz konusu değildir. Dolayısıyla kıraatlerin mütevâtir olamayacağını iddia etmek, bu kavramın alındığı hadis ilmindeki tanımıyla örtüşmemektedir.⁶⁸

Kıraatlerde müşâfehe (doğrudan ağızdan alma) temel kabul edilmiştir. Bu nedenle kıraat ilmi ilk dönemlerde şifâhî yolla yaygınlaşırken; İslâm coğrafyasının genişlemesi, ehliyetli kişilerin Kur'an metninde yaptıkları hatalar ve resm-i Osmânî'ye muhalif okuyuşların artması gibi nedenlerle, hicrî üçüncü asrın ilk çeyreğinden itibaren genel kabule göre Ebû 'Ubeyd b. Kâsım b. el-Sellâm ile kıraatlerin tedvini başlamıştır. Bu dönemden itibaren kıraatlerin sahih

⁶³ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/430.

⁶⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbâs et-Temîmî İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fî'l-kırâ'ât*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Darü'l-Maarif, t.y.), 53-88.

⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 1/9-14; Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkıh*, thk. T. Cabir Feyyad Ulvanî (Beyrut: Risale Yayınları, 1992), 4/291.

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 1/9-14; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fî'l-kırâ'ât*, 53-88; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/430; Abdülhamid Birişik, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/425-432.

⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 1/9-14.

⁶⁸ Birişik, “Kıraat”, 25/425-432.

olanını olmayandan, makbul olanını zayıf olandan ve doğru olanını yanlış olandan ayırt etmek için birtakım kriterler belirlenmiştir.⁶⁹

Kıraat âlimlerinin kıraat tasnifleri incelendiğinde, ikili, üçlü ve altılı sistemlerin tesis edildiği görülmektedir. İbn Mücâhid, İbn Cinnî (ö. 392/1002), Ebû Şâme ve günümüz âlimlerinden Muhammed Sâlim Muhaysın (ö. 1421/2001) ile Abdülfettâh el-Kâdi (ö. 1403/1982) ikili tasnifi benimsemişlerdir.⁷⁰ Bu yaklaşıma göre kıraatler, sahih ve şâzz olmak üzere iki ana kısma ayrılır. Sahih kıraatin şartlarını haiz olanlar sahih; bu şartları taşımayanlar ise şâzz kategorisinde değerlendirilir. Mekkî b. Ebî Tâlib ve İbnü'l-Cezerî ise üçlü bir tasnifi tercih ederek kıraatleri sahîh, âhâd ve şâzz şeklinde sınırlandırmışlardır.⁷¹ Daha sonraki dönemlerde, özellikle İmam Suyûtî ile kıraatler, altılı bir tasnife tabi tutularak mütevâtir, meşhûr, âhâd, şâzz, müdrec ve mevzû şeklinde gruplandırılmıştır.⁷²

Kıraatlerin isnad zincirinde nakillerde şöhret bulmuş bazı kârîlerin isimleri zikredilmiştir. Dolayısıyla tevâtür kavramının kıraatler için kullanımı, bir kıraatin mütevâtir olup olmadığının kesin olarak tespiti amacını taşımamıştır. Hicrî onuncu asırdan itibaren mütevâtir kavramı, İmâm Suyûtî (ö. 911/1505) ile kıraat literatüründe yerini almıştır.⁷³ Mütevâtir kıraat için İmâm Suyûtî'ye atfedilen tanım şöyledir: “Yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun, kendileri gibi bir topluluktan rivâyet ettiği, her yönüyle mütevâtir yeter sayısını barındıran ve zorunlu bilgi doğuran haber.” Makbul bir kıraat için gerekli olan şartlara tevâtürün eklenmesi, bazı kıraatlerin tartışmalı hale gelmesine yol açmıştır. Bu nedenle kıraatlerin tevâtürlüğü konusunda âlimler arasında ihtilaf vuku bulmuştur.⁷⁴

Kıraat ilmi yalnızca yazılı metinlere dayanmamakta, özellikle ilk dönemlerde ağırlıklı olarak şifâhî nakle istinat etmektedir. Benzer şekilde kıraatler sadece yazı ile tespit edilmemiş, o

⁶⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâ'ât*, 53-58.

⁷⁰ Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâ'ât ve'l-idâhi min hâ*, thk. Ali Necdi Nasif, Abdülhalim Neccar, Abdülfettah İsmail Şelebî (Kahire: Vizâretü'l-Evkâf, 1999), 1/32-36; Muhammed Sâlim Muhaysın, *Fî Rihâbi'l-Şur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, 1980), 1/427-428, 432.

⁷¹ Ünal, “Kırâat Kriterleri Bağlamında Kırâatlerin Tevâtürü Meselesi ve Buna Şia'nın Bakışı”, 87.

⁷² Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 1/75, 77, 242; İsmail Karaçam, “Kırâatların İntikali”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV (Kırâat İlmi ve Problemleri)*, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi- 37 (13-14 Ekim 2001, İstanbul), 291.

⁷³ Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmi tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. İbrahim Şemsüddîn (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 157, 174; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâ'ât*, 19; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 1/430.

⁷⁴ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 1/75; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/9-14; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâ'ât*, 53-58; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 1/430; Birişik, “Kıraat”, 25/425-432; Mehmet Ünal, “Kırâat Kriterleri Bağlamında Kırâatlerin Tevâtürü Meselesi ve Buna Şia'nın Bakışı”, *Milel ve Nihal İnanc, Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi* 8/3 (Eylül 2011), 87.

dönemdeki kârîler tarafından okunmuş ve dönemin ilim ehlinin kabulünü kazanmıştır.⁷⁵ Kıraatlere bu perspektiften bakıldığında, kıraatlerin tevâtürlüğünün diğer ilimlerdeki tevâtür anlayışından farklı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kıraatlerin kabulü için böyle bir şartın koşulması yerine, sahih bir senetle gelmesi ve diğer iki şartın (resm-i Osmânî'ye muvafakat ve Arap diline uygunluk) yeterli olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır.⁷⁶ Nitekim Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1266) ve İbnü'l-Cezerî gibi müelliflerin görüşleri bu yöndedir. Ayrıca bu yaklaşım, ilk dönem kıraat âlimlerinin ve selefîn de görüşü olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla “kıraatlerin tevâtüren gelmiş olma” şartı, sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin başlangıçta kıraatlerin tevâtürlüğünü şart koşmuş olmasına rağmen, daha sonra bu fikrinden rücu ettiği bilinmektedir.⁷⁷

Tevâtürlük kavramının kıraat ilmi için problem teşkil etmesi nedeniyle, pek çok kıraat âlimi mütevâtir kavramını “kendisiyle amelin mutlak manada vacip olduğu, isnad ricâlinin tetkikine ihtiyaç duyulmayan haber” şeklinde tanımlamıştır. Bu tanım, mütevâtir kıraatte isnadın aranmadığı, şayet aranırsa her bir kıraatin âhâd seviyesine düşme ihtimalini ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında, kıraat imamlarına ait isnadların sembolik bir anlam ifade ettiği anlaşılmaktadır. Zira bu kıraatlerin temsilcilerinin bulundukları bölgelerde, kendileri gibi okuyan onlarca, belki yüzlerce kârî mevcuttur.⁷⁸ Dolayısıyla kıraatler için toplumsal nakil ve manevî tevâtür söz konusudur. Kaldı ki kıraat imamlarından itibaren pek çok kıraat eseri telif edilmiş ve günümüze ulaşmıştır. Kıraat imamlarından önceki dönemde ise şifâhî nakil esas alınmıştır. Bu nedenle kıraat eserlerinde veya icazetnamelerde bir kıraati okuyan ve okutanların isimlerinin, sahâbe vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşan isnad zincirinde âhâd rivâyet gibi görünen nakiller olması muhtemeldir. Ancak bu durum, hadis ilminde olduğu gibi âhâd rivâyette tenkit ve tercih yapma gerekliliğini doğurmaz. Çünkü kıraat ilminde kullanılan âhâd kavramı, hadis ilminde kullanılan anlamından farklıdır. Zira bir kıraatin icazetnamesini alan kişinin, okuduğu kıraatin senedi de kaydedilmiştir.⁷⁹ Fakat bu kıraati yeryüzünde sadece o kişi okumamış, icazetnamede geçen kişiler de sadece okutmamıştır. İcazetnamede bir kişinin ismi zikredilse dahi, her devirde binlerce kişi bu kıraati okumuş ve okutmuştur. Bu durum, sahâbe döneminden günümüze kadar bu şekilde devam etmiş ve tevâtüren sabit olmuştur. Dolayısıyla bir kıraat kitabındaki veya icazetnamedeki isnad zincirine bakılarak, o kıraatin mütevâtir olmadığı ve âhâd bir kıraat

⁷⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâ'ât*, 53-58.

⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 1/9-14.

⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-talibîn*, 15.

⁷⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâ'ât*, 53-66.

⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-talibîn*, 15.

olduğu söylenemez. Bu durum, özellikle Hz. Peygamber döneminden kıraat imamlarına kadar olan zaman diliminde daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir.⁸⁰

Sonuç olarak, bir kıraatin mütevâtir olarak değerlendirilmesi, isnad zincirindeki her bir halkada kesintisiz ve muttasıl bir senedin bulunmasına ve bu rivâyetlerin yalan üzere ittifak etmeleri aklen imkânsız olan bir topluluk tarafından nakledilmesine bağlıdır. Bu bağlamda, kıraat âlimlerinin genel çoğunluğu, kırâat-i seb‘a’nın mütevâtir olduğunu ifade etmişlerdir.

2.2.3.1.1.2. Meşhur kıraatler

Meşhur kıraatler, sahih kıraat için belirlenen üç temel şartı (ittisâl-i sened, muvâfakatü’r-resmi’l-Osmânî ve muvâfakatü’l-vechi’l-Arabiyye) haiz olmakla birlikte, mütevâtir kıraatler kadar geniş bir yaygınlığa sahip olmayan, ancak kıraat âlimleri arasında şöhret bulmuş kıraatlerdir. Bu kıraatler da mütevâtir kıraatlerde olduğu gibi ibadet ve tedrisat açısından makbul addedilmekte olup inkârı ve tenkidi ilmî çevrelerde kabul görmemektedir. Genel itibarıyla Ebû Ca‘fer, Ya‘kub el-Hadramî ve Halefü’l-âşir kıraatleri bu kategoride değerlendirilmektedir.⁸¹

2.2.3.1.1.3. Şâzz kıraatler

Şâzz kavramı, Arap dili, hadis ve kıraat gibi rivâyet merkezli disiplinlerde kullanılan ve her disiplinin kendine özgü anlamlar atfettiği bir mefhum olmakla birlikte, kıraat ilmi özelinde yoğun tartışmalara konu olmuş ve anlamı hususunda kıraat âlimleri arasında dahi fikir birliğinin tesis edilemediği bir mesele teşkil etmiştir. Şâzz kıraat terimiyle hangi okuyuşların kastedildiği hususunda net bir uzlaşa bulunmamaktadır. Hatta bazı kıraat âlimlerinin kendi eserlerinde dahi bu kavrama farklı semantik yüklemelerde bulundukları müşahede edilmektedir.⁸²

İlk dönemlerde bu kavram hem sahih olmayan okuyuşlar hem de sıhhati teyit edilmiş olmakla birlikte dil kuralları ve nakil açısından tercih edilmeyen okuyuşlar için kullanılmıştır. Şâzz kavramının hadis ilmindeki ilk tanımlaması olan “güvenilir bir râvinin yine kendisi gibi bir

⁸⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 1/9-14; İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukri’in ve mürşidü’l-talibîn*, 15; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘ fi’l-kırâ’ât*, 53-58; Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fi’ulûmi’l-Kur’ân*, 1/430; Birişik, “Kıraat”, 25/425-432.

⁸¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 1/9-14; Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fi’ulûmi’l-Kur’ân*, 1/430.

⁸² Dağ, “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı”, 57-110; Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Şâz Kıraatler ve Yûsuf Efendizâde’nin Konuya Dair Tepkisi”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/1 (30 Haziran 2019), 67-81; İrfân Çakıcı, “İlk Dört Asırda Şâz Kıraatlere Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir İnceleme”, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 4/7 (30 Nisan 2021), 266-287; Yunus İşeri, “Sihhat Açısından Kıraat Çeşitlerinin Kavramsal Anlamda Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (15 Aralık 2022), 471-489; Mehmet Maşuk Acar, “Kıraatlerin Sınırlandırılmasının Şâz Kıraatler Üzerindeki Etkisi”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (10 Ocak 2023), 322-343.

râvinin rivâyetine muhalif olan rivâyeti” şeklindeki anlamıyla, sahih kategorisinde yer alan ancak dilsel açıdan tercih edilmeyen okuyuşları tanımlayan âlimler Ferrâ (ö. 207/822) ve Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]) olmuştur.⁸³

Kitâbü’s-seb‘a adlı eserin müellifi İbn Mücâhid, söz konusu eserinde ele aldığı yedi kıraati sahih veya mütevâtir olarak nitelendirirken, bunların dışındaki kıraatleri müphem bir şekilde şâzz olarak tanımlamıştır.⁸⁴ Taberî de bu kavramı, tüm sahih kıraatler içerisinde az sayıda kârînin ittifak ettiği okuyuşlar için kullanmıştır. Bu bağlamda, kırâat-i seb‘a’dan olan Âsım’ın (ö. 127/745) تجارة (ticâreten) lafzındaki nasb ile okuyuşunu, çoğunluğun okuyuşunun dışında kaldığı için şâzz kabul etmiştir.⁸⁵ Ebu Şâme ise sahih kıraat için belirlenen kriterlerden birine uygun olmayan kıraatler için bu kavramı kullanmıştır.⁸⁶

İbnü’l-Cezerî, şâzz kavramı için müteaddit tanımlamalar yapmıştır. Zira O, *Müncidü’l-mukrî’in* adlı eserinde kıraat kriterlerini esas alarak, senedi sahih, Arap diline bir vecihle dahi olsa uygun ancak resm-i Osmânî’ye mutabık olmayan kıraatleri şâzz olarak değerlendirmiştir. Örnek olarak ise Abdullah b. Mes‘ud, Ebu’d-Derdâ ve Übeyy b. Kâ‘b’ın kıraatlerini zikretmiştir.⁸⁷ İbnü’l-Cezerî, aynı eserinde kırâat-i aşerenin haricindeki okuyuşları da şâzz olarak tanımlamıştır.⁸⁸ *En-Neşr* adlı eserinde ise sahih kıraat kriterlerinden birine uymayan kıraatlerin şâzz olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹

Suyûtî de bu kavramı kendinden önceki âlimler gibi farklı şekillerde tanımlamıştır. Nitekim O, *el-İşârât fî şevâzzî’l-kırâ’ât* adlı eserinde kıraatleri üç kısımda ele almıştır: “Birincisi, imamlar arasında ihtilaf bulunmayan ve namazda okunmasında herhangi bir sakınca olmayan kıraatlerdir ki meşhur yedi kıraat bu kısma dâhildir. İkincisi, zayıflık ve kuvvetlilik açısından orta derecede olan ve âhâd yolla nakledilen kıraatlerdir. Kırâat-i seb‘a’ya eklenen üç kıraat ve kırâat-i aşere’ye ilave edilen dört kıraat bu kısma girmektedir. Üçüncüsü ise yukarıdaki iki kısımdan daha zayıf olan kıraatlerdir ki bunlar şâzz olarak isimlendirilir ve namazda okunmaları caiz değildir.⁹⁰ *Et-Taḥbîr fî ‘ilmi’t-tefsir* adlı eserinde ise kıraatleri mütevâtir, âhâd, şâzz, münker, mevzû ve müdrec şeklinde altı kısma ayırarak şâzz kavramını şu şekilde

⁸³ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Kırâ’âtü’s-şâzze ve tevcîhuhâ min luğati’l-‘Arab*, 11; Dağ, “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı”, 57-110.

⁸⁴ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Kırâ’âtü’s-şâzze ve tevcîhuhâ min luğati’l-‘Arab*, 11; Dağ, “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı”, 57-110.

⁸⁵ Dağ, “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı”, 57-110.

⁸⁶ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Kırâ’âtü’s-şâzze ve tevcîhuhâ min luğati’l-‘Arab*, 11.

⁸⁷ İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukrî’in ve mürşidü’t-talibîn*, 15.

⁸⁸ İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukrî’in ve mürşidü’t-talibîn*, 15.

⁸⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 1/9-32.

⁹⁰ Ebü’l-Fadl Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *el-İşârât fî şevâzzî’l-kırâ’ât*, thk. Abdulkrim Enis (Dubey: Darü’l-Buhus li’d-Dirasati’l-İslamiyye, Mecelletü’l-Ahmediye, sayı: 17, 2004), 40-41.

tanımlamıştır: “Şâzz, senedi sahih olan ancak resm-i mushafa veya Arap diline uygun olmayan ya da kıraat imamları nezdinde meşhur olmayan kıraatlerdir.”⁹¹ *El-İtkân* adlı eserinde ise *Tahbîr*’deki tanımlamalarıyla çelişen bir şâzz kavramı ortaya koymuştur.⁹² Suyûtî bu eserinde de kıraatleri altı kısımda incelemiş ancak şâzz kavramını “senedi sahih olmayan okuyuşlar” şeklinde tanımlamıştır. Bu tanım, hadis ilminde kullanılan anlamla örtüşmediği gibi, daha önce kıraat ilminde kullanılan şâzz tanımlarıyla da uyuşmamaktadır. Özetle, Suyûtî şâzz kavramını birinci eserinde on dört kıraatin dışında kalan okuyuşlar için, ikinci eserinde resm-i mushafa ve Arap diline uymayan veya meşhur olmayan okuyuşlar için, üçüncü eserinde ise meşhur okuyuşların dışında kalan ve yaygın olmayan okuyuşlar için kullanmıştır.⁹³

Şâzz kavramı, yukarıdaki değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, farklı şekillerde tanımlanmıştır. İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr* adlı eserindeki “Sahih kıraatler için belirlenen kriterlerden birine uymayan kıraatler” şeklindeki tanımı bu çalışmada esas alınacaktır. Şâzz kıraatler de kendi içinde kuvvetlilik ve zayıflık derecelerine göre âhâd, müdrec ve mevzû olmak üzere üç kısımda incelenmiştir.

2.2.3.1.1.3.1. Âhâd kıraatler

Âhâd kıraatler, sahih bir isnadla rivâyet edilmekle birlikte, Hz. Osman’ın istinsah ettirdiği mushaflardan birinin imlasına veya Arap dilinin kaidelerine herhangi bir vecihle mutabakat göstermeyen kıraatlerdir. Bu tür kıraatlerin ibadet ve tedrisat amacıyla kullanılması âlimler nezdinde uygun görülmemektedir. Ancak isnadının sıhhati dolayısıyla, bazı ilmî amaçlar doğrultusunda istifade edilmeleri câiz addedilmiştir.⁹⁴

2.2.3.1.1.3.2. Müdrec kıraatler

Müdrec kıraatler, bilhassa sahâbe neslinin tefsir mahiyetinde âyetlerin arasına derc ettikleri ziyadelerden müteşekkil kıraatlerdir. Bu tür ilavelerin, söz konusu zevâtın yaşadığı dönemde Kur’an âyetlerinden olmadığı sarîh bir şekilde anlaşılabilirdi. Ancak sonraki dönemlerde bu tür müdahalelerin de Kur’an âyeti olduğu yönünde bir zan hasıl olmuştur. Bu nedenle,

⁹¹ Ebü’l-Fadl Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *et-Tahbîr fî ‘ilmi’t-tefsir*, thk. Fethi Abdulkadir Ferid (Riyad: Dâru’l-Ulûm, 1982), 142.

⁹² Ebü’l-Fadl Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Feyyaz Ahmed Zümerli (Kahire: Mektebetü’s-Sünne, 2019), 1/78-85.

⁹³ Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 1/78-85; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Kırâ’âtü’s-şâzze ve tevcîhuhâ min lughati’l-Arab*, 11; Dağ, “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı”, 57-110.

⁹⁴ İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukri’in ve mürşidü’t-talibîn*, 94.

müddrec kıraatlerin de ibadet ve tedrisat maksadıyla kullanılması uygun görülmemiş, ancak ilmî araştırmalarda istifade edilmiştir.⁹⁵

2.2.3.1.1.3.3. Mevzû kıraatler

Mevzû kıraatler, kıraatlerin kabulü için öne sürülen temel şart olan sahih isnadla rivâyet edilmiş olma vasfını taşımayan okuyuşlardır. Bu tür okumalar, diğer iki şartı (resm-i Osmânî'ye muvafakat ve Arap diline uygunluk) haiz olsalar dahi ne ibadet ve tedrisat ne de ilmî amaçlar doğrultusunda kullanılamazlar.⁹⁶

2.2.3.2. Kıraatlerin sened açısından tasnifi

Kıraatler, nakleden imamın isnad zincirindeki konumu dikkate alınarak kıraat, rivâyet ve tarik olmak üzere üç temel kategoriye ayrılmıştır.

Bir Kur'an lafzında kıraat imamları arasında farklılık müşahede edildiğinde, râvî ve tariklerin imamlarından aynı lafzı nakletmeleri, söz konusu okuyuşun imam düzeyinde temsil edildiğini gösterir. Bu tür okuyuşlar "kıraat" kavramıyla ifade edilir. Örneğin, "Nâfî' kıraati" tabiri kullanıldığında, bu imama mensup râvîlerin de aynı okuyuşu aktardıkları anlaşılır.⁹⁷

Kıraat imamının temsil ettiği kıraatlerden birini veya birden fazlasını, imamından doğrudan veya dolaylı olarak tahsil eden kişiye kıraat ilminde "râvî" denir. Kıraat imamı, bir lafzı birden fazla farklı şekilde talim edebilir. Bu farklı nakillerin her biri, o nakilleri üstlenen râvîlere nispetle "rivâyet" olarak adlandırılır. "İbn Kesîr kıraatinin Bezzî rivâyeti" bu duruma örnek teşkil eder.⁹⁸

İmam ve râvîlerden sonra gelen tüm nakil zincirleri "tarik" olarak isimlendirilir ve bu nakli temsil eden kişinin ismiyle anılır. "Âsım kıraati Hafs rivâyetinin 'Ubeyd b. es-Sabbâh tariki" bu duruma bir örnektir.⁹⁹

2.2.3.3. Kıraatlerin sayısal esasa göre sınıflandırılması

Kıraatler, bazı müelliflerin eserleri esas alınarak yedi, on ve on dört kıraat şeklinde sınırlandırılmış bir tasnife tabi tutulmuştur. Kıraat âlimleri, tedrisat pratiğinde her bir imam için iki râvî ve her bir râvî için de iki tarik seçme yoluna gitmişlerdir.

⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-talibîn*, 95.

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-talibîn*, 97.

⁹⁷ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 243-244; Birişik, "Kıraat", 25/425-432.

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-talibîn*, 94; Birişik, "Kıraat", 25/425-432.

⁹⁹ Birişik, "Kıraat", 25/425-432.

2.2.3.3.1. Kırâat-i seb‘a

Kırâat-i seb‘a, şöhret bulmuş yedi kıraat imamına nispet edilen ve genel kabul gören mütevâtir kıraatlerdir. Bu kıraatlerin çok sayıda râvisi bulunmasına rağmen, her biri iki râvisiyle meşhur olmuştur. Bu konudaki ilk müstakil eser, İbn Mücâhid’in *Kitâbü’s-seb‘a* adlı çalışmasıdır. Yedi kıraat, özellikle Endülüslü kıraat âlimlerinin telif ettikleri eserler aracılığıyla İslâm dünyasında geniş bir şöhret kazanmıştır. Bu eserlerin en mühimleri arasında Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin *et-Teysîr fi’l-kırâ’âti’s-seb‘a* ve bu eserin manzum şekli olan Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî’nin *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî* adlı çalışması zikredilebilir.¹⁰⁰ Bu iki eser, yedi kıraat tedrisatında temel başvuru kaynaklarıdır ve her birinde imamlar ve onların ikişer râvisi ele alınmıştır. Kıraat âlimlerinin ittifakla mütevâtir kabul ettiği imamlar ve râvileri şu şekildedir:

- Abdurrahman b. Nâfi‘ (ö. 159/775): a. Kālûn (ö. 220/835), b. Verş (ö. 197/812)
- Abdullah b. Kesîr (ö. 120/737): a. Bezzî (ö. 250/864), b. Kunbûl (ö. 291/903)
- Ebû ‘Amr b. ‘Alâ (ö. 154/770): a. Dûrî (ö. 246/860), b. Sûsî (ö. 261/874)
- Abdullah b. Âmir (ö. 118/736): a. Hişâm (ö. 245/859), b. İbn Zekvân (ö. 242/856)
- Âsım b. Behdele (ö. 127/744): a. Şu‘be (ö. 193/808), b. Hafs (ö. 180/796)
- Hamza b. Habîb (ö. 156/772): a. Halef (ö. 229/843), b. Hallâd (ö. 220/835)
- Ali b. Kisâî (ö. 189/804): a. Dûrî (ö. 246/860), b. Ebu’l-Hâris (ö. 240/854)

2.2.3.3.2. Kırâat-i aşere

İbn Mücâhid ile başlayan yedi kıraat eğitimi, Endülüslü kıraat âlimlerinin kabul gören çalışmalarıyla yaklaşık beş asır boyunca kıraat tedrisatına hâkim olmuştur. İbn Mücâhid’in çağdaşı olan İbn Mihrân en-Nîsâbü’rî ve sonraki dönem kıraat âlimleri, kırâat-i seb‘a anlayışına muhalif olarak kırâat-i aşere tasnifini ortaya koymuşlardır. Ancak İbnü’l-Cezerî’ye kadar bu yaklaşım, kıraat tedrisatında genel kabul görmemiştir. İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr* ve bu eserin manzum hali olan *Ṭayyibetü’n-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr* adlı eserlerini telif etmesiyle birlikte, kıraat tedrisatında kırâat-i aşere tedrisi hâkimiyet kurmuştur.¹⁰¹ Bu sistemde yedi imama üç imam daha ilave edilmiş ve bu imamlar için de ikişer râvî belirlenmiştir. Bu imamlar ve râvileri şunlardır:

- Ebû Ca‘fer (ö. 130/747): a. İbn Verdân (ö. 160/776), b. İbn Cemmâz (ö. 170/786)
- Ya‘kub (ö. 205/820): a. Ruveys (ö. 238/852), b. Ravih (ö. 234/848)

¹⁰⁰ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 98-99; Birişik, “Kıraat”, 25/425-432.

¹⁰¹ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 98-99; Birişik, “Kıraat”, 25/425-432.

- Halefû'l-âşir (ö. 229/843): a. İshâk (ö. 286/899), b. İdrîs (ö. 292/904)

İbnü'l-Cezerî daha sonra *Takrîbü'n-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr* adlı eserini telif etmiş ve on imam ile ikişer râvisine ilave olarak her bir râvî için ikişer tarik ihdas etmiştir. Bu sistem “Takrîb tariki” olarak adlandırılmış ve tedrisatta aşere eğitimini tamamlayan öğrencilere okutulmuştur.

2.2.3.3.3. Kırâat-i erbaate aşere

Kırâat-i aşere sistemine İbn Muhaysın (ö. 123/741), el-Yezîdî (202/817), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve A'meş'in (ö. 148/765) kıraatlerinin eklenmesiyle oluşan on dördlü tasnife Kırâat-i erbaate aşere tariki denilir. Bu tasnifi ilk ortaya koyan Ahmed b. Muhammed Kastallânî (ö. 923/1517) olmuştur. Ancak bu sistem daha ziyade Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî el-Bennâ'nın *İthâfû fudalâi'l-beşer bi'l-kırâ'âtî'l-erbe'ate 'aşer* adlı eseriyle tanınmıştır. Dimyâtî'nin bu eseri, günümüzdeki kıraat tedrisatında *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân* ve *'Umdetü'l-hullân fî idâhi Zübdetü'l-irfân* ile fiilen kullanılmakta, ancak ilave edilen dört kıraat genellikle okutulmamaktadır. Söz konusu bu dört kıraatin bir kısmı, sahih kabul edilen kırâat-i aşere'ye muvafakat sağlasa da bünyesinde sahih kıraat şartlarını tam olarak taşınamaması ve özellikle bazı rivâyetlerindeki isnad zincirindeki kopukluklar nedeniyle şâzz kabul edilerek ibadet ve tedrisatta yaygın olarak kullanılmamış, ancak özellikle Arap dil bilimi gibi bazı ilmî amaçlar için istifade edilmiştir.¹⁰²

2.3. Kıraatlerin Kabulünde Belirlenen Sıhhat Koşulları

Kur'an'ın yedi harf üzere nüzulünden kaynaklanan müteaddit kıraatler vücut bulmuştur. Bu kıraatlerin sahih bir şekilde nakledildiğinin tespiti amacıyla, kıraat kaynaklarında üç temel kriter zikredilmektedir. Bu üç ölçüt vasıtasıyla, mevcut kıraat birikimi içerisinde sahih olanların belirlenerek sistematik bir şekilde kayıt altına alınması hedeflenmiştir. Ne var ki sahih kıraat için tesis edilen bu kriterler zaman zaman tenkit edilmiş ve bazılarının gereksiz olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca, sahih kıraatlerin tayini gayesiyle oluşturulan bu kriterlerin tam olarak idrak edilebilmesi, meselenin tarihsel bağlamının da anlaşılmasını zaruri kılmaktadır.

Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemini müteakip İslâm dünyasının hızlı bir şekilde genişlemesi neticesinde, diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi kıraat ilminde de birtakım usul ve kaideler teşekkül etmiştir. Hz. Peygamber döneminden hicrî üçüncü asrın ortalarına kadar olan süreçte İslâm ümmeti, öncelikle yedi harf ruhsatının izin verdiği sınırlar dâhilinde, daha

¹⁰² Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 98-99.

sonra ise Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushafların hattına riâyet ederek, önceki kurrâdan aldıkları okuyuşları şifâhî olarak sürdürmüşlerdir. Ancak hicrî üçüncü asrın ortalarından itibaren bazı ehliyetsiz şahısların Kur'an tilavetinde vuku bulan hatalar neticesinde yanlış okuyuşların ortaya çıkması, kıraatlerin belirli kriterlere bağlanmasını zorunlu kılmıştır.¹⁰³

Önde gelen kıraat âlimleri, kıraatlerin meşhur olanlarını şâzz olanlarından, sahih ve makbul olanlarını sakîm olanlarından ayırt etmek amacıyla birtakım kaideler vazetmişlerdir. Buna göre sahih ve makbul bir kıraat; isnad açısından sahih, resm-i Osmânî'nin bir hattına dahi olsa muvafık ve Arap diline bir vecihle bile olsa uygun olan kıraat şeklinde formüle edilmiştir. Bu şartları haiz bir kıraatin reddedilmesinin câiz olmadığı hususunda âlimler arasında ittifak sağlanmıştır. Bu tür bir kıraat, yedi harf dâhilinde kabul edilerek yedi, on veya diğer bir imama nispet edilebilmiştir. Söz konusu şartlardan birinin veya birden fazlasının ihlal edilmesi durumunda ise bu kıraat zayıf, şâzz veya bâtil olarak nitelendirilmiştir.¹⁰⁴

Sahihi kıraat kriterleri konusunda kıraat âlimlerinin ekseriyeti ittifak etmiş ve bu durum yaklaşık hicrî ikinci asra kadar devam etmiştir. Ne var ki hicrî ikinci asırdan sonra İslâm coğrafyasının genişlemesinin de etkisiyle bazı yeni mefhumlar ortaya çıkmıştır. Bu yeni mefhumlar, diğer İslâmî ilimler gibi kıraat ilmini de etkilemiştir. Bu bağlamda bazı çevreler, diğer İslâmî ilimlerden de etkilenererek sahih kıraatlerin kabulü için belirlenen kriterlerden sahih bir isnad ile gelme şartını yeterli görmeyip, bunun yerine tevâtüren gelme şartını ikame etmeye çalışmışlardır.¹⁰⁵ Hz. Osman mushaflarından birine uyma kriterinde ise, mushaf imlasının o dönemki Arap yazısından kaynaklandığı ve tevkîfî olup olmadığı, Hz. Osman'ın yedi harften sadece birini veya birkaçını kullandığı, dolayısıyla bu imlaya uymayan kıraatlerin de yedi harf dâhilinde olabileceği yönünde görüşler ileri sürülmüştür. Bir kıraatin Arap dilinin kaidelerine bir vecihle dahi olsa uyma şartı hususunda ise, özellikle bazı dilcilerin senedi sahih olan ve resm-i Osmânî'ye mutabakat gösteren bazı kıraatleri dil kaidelerini esas alarak tenkit ve hatta reddetmeleri, bu şartın gereksiz olduğu intibahını uyandırmıştır.¹⁰⁶

Bazı muhalif yaklaşımlara rağmen, kıraat âlimlerinin genelinin ittifakla kabul ettiğine göre, bir kıraatin sahih olarak addedilebilmesi, yukarıda da belirtildiği üzere üç temel şarta bağlanmıştır. Söz konusu bu üç şartın bir araya geldiği bir kıraatin sıhhati, yani şüpheden arı oluşu kesinleşmiştir. Bu tür bir kıraatin inkârı, Kur'an'ın inkârı gibi telakki edilmiştir. Bu

¹⁰³ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü'l-talibîn*, 94-98.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 1/9-32; Dağ, "Kırâat İlminde Şâzz Kavramı", 57-110.

¹⁰⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâ'ât*, 53-66; Birişik, "Kıraat", 25/425-432.

¹⁰⁶ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi'ulûmi'l-Kur'an*, 1/430; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 98-99.

şartlardan sahih bir isna gelmiş olması temel şart olup diğer şartlar tali mahiyettedir. Dolayısıyla senedi sahih bir kıraati tenkit veya reddetme söz konusu olamaz.

2.3.1. Senedin muttasıl olma şartı

Kıraat âlimleri, bir kıraatin muttasıl (kesintisiz) bir isnad zinciriyle rivâyet edilmesini en temel ve mühim şart olarak telakki etmişlerdir.¹⁰⁷ Bu yaklaşım, pek çok kıraat âliminin kıraatlere dair değerlendirmelerinde açıkça müşahede edilebilmektedir. Zira kıraat imamlarından Ebû ‘Amr, Kisâî ve Hamza gibi dil otoritesi olan şahsiyetlerin, mensup oldukları dil ekollerinin genel kabullerine muhalif bazı okuyuşlarının bulunması, söz konusu imamların isnadın sıhhatine verdikleri ehemmiyeti teyit etmektedir.

Endülüslü kıraat âlimlerinden ve kıraatlerin delilleri ve gerekçeleri üzerine çalışmaları bulunan Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilü i’râbi’l-Kur’an* adlı eserinde, bazı surelerdeki kelimelerin farklı iraplarının Arap dilinde mümkün olmakla birlikte, Hz. Peygamber’den bu şekilde rivâyet edilmedikleri takdirde, yalnızca Arap diline istinaden okumanın mümkün olamayacağını Fatiha sûresindeki { مَالِك } (mâliki) lafzını örnek vererek şu şekilde ifade etmiştir:

“Bu husustaki kıraat vecihlerini zikretmemizin nedeni, kıraatlerin i’rab üzerindeki etkisini göstermektir. Yoksa söz konusu { مَالِك } kelimesinin nasb ile telaffuzunun câiz olduğunu ifade etmek değildir. Zira bir kıraatin câiz olması, şöhret bulmuş güvenilir râvîlerin sahâbe ve tâbiünden sahih bir şekilde naklettikleri ve Hz. Osman’ın istinsah ettirdiği mushafların hatlarından birine muvafakat etmesiyle mümkündür.”¹⁰⁸

2.3.1.1. Kıyas ehli kurrâ

Kıraat âlimlerinin bir kısmı, tamamen sübjektif eğilimlerle, sahih kıraatler arasından birinin diğerine tercih edilmesini sağlayacak bazı kıstaslar ileri sürmüşlerdir. “Kurrâu’l-mikyâsiyyun” kavramıyla ifade edilen bu kriterler, âmme’nin icmâi ve haremeyn’in icmâi şeklinde iki başlık altında incelenebilir.

2.3.1.1.1. Âmme’nin icmâi

Sahih kıraatler arasından bir tercihte bulunulurken en fazla önem atfedilen husus, söz konusu kıraatin kurrânın, yani kırâat-i seb‘a veya kırâat-i aşere imamlarının ekseriyeti tarafından

¹⁰⁷ Muhammed Muhtar Ebbâh, *Târîhu’l-kırâ’âti fi’l-meşriki ve’l-mağrib* (Fas: Matbaa tu Benî İznâsin, t.y.), 210.

¹⁰⁸ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *Müşkilü İ’râbi’l-Kur’an*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Beyrut: Müessesü’r-Risale, 1984), 1/69.

rivâyet edilip edilmediğidir. Taberî ve Mekkî b. Ebî Tâlib başta olmak üzere pek çok kıraat âlimi bu konuda hassasiyet göstermiştir. Zira Mekkî, *el-İbâne ‘an me‘âni’l-kırâ’ât* adlı eserinde bu hususta şu ifadelerde bulunmuştur:

“Taberî ve bir kısım kıraat âlimleri, sahih kıraatler arasında tercihlerde bulunmuşlardır. Onların bu tercihlerinde üç temel şart öne çıkmıştır: Söz konusu kıraatin Arap dilinden güçlü bir delilinin olması, resm-i Osmânî’ye muvafakati ve âmmenin icmâdır. Bu kıraat âlimleri, âmmenin icmâıyla Medine ve Kûfe imamlarının ittifak ettikleri kıraatleri kastetmişlerdir. Yine onlar, bu şekilde nakledilen bir kıraatin sıhhatinin kesinleştiğini ve bu kıraatin tercihinin gerekliliğini bildirmişlerdir. Bu âlimler kimi zaman haremeyn’in icmânını, kimi zaman da kıraatleri sened bakımından en kuvvetli, i‘rab açısından da en fasih olan Nâfi‘ ve Âsım’ın ittifaklarını diğer kıraatlere tercih etmişlerdir. Bu iki imamdan sonra dildeki fesahati daha belirgin olan Ebû ‘Amr ve Kisâî’nin kıraatleri gelmektedir.”¹⁰⁹

Genel itibarıyla âmmenin icmâ ettiği kıraatler ön planda tutulsa da bazı durumlarda mananın daha anlaşılır olduğu kıraatler de tercih sebebi olmuştur. Mekke imamı olan İbn Kesîr ile Kûfe imamlarından Âsım’ın birinci râvisi olan Ebû Bekir Şu‘be, Hadîd sûresi on sekizinci âyette geçen { مُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ } (müşaddikîne vel-müşaddikât) kelimesindeki (ص) harfini tahfif ederken; diğer imam ve râviler ise { مُشَدِّقِينَ وَالْمُشَدِّقَاتِ } (müşşaddikîne vel-müşşaddikât) şeklinde yani (ص) harfini şedde ile okumaktadırlar. Âmmenin okuyuşuna rağmen İbn Kesîr ve Ebû Bekir Şu‘be’nin okuyuşu, mana dikkate alınarak bazı kıraat âlimlerince tercih edilebilmiştir.¹¹⁰

2.3.1.1.2. Haremeyn’in icmâ

Bazı kıraat âlimleri, âmmenin icmânının yanı sıra haremeyn ehli olarak addedilen Mekke imamı İbn Kesîr ile Medine imamı Nâfi‘’in kıraatlerini dikkate alarak tercihlerde bulunmuşlardır. Mekkî b. Ebî Tâlib, bir kıraatin âmmenin icmânının yanında Haremeyn imamlarının icmânını da almasının, o kıraatin kuvvetine delalet ettiğini ifade etmiştir.¹¹¹ Mekkî b. Tâlib, âmme ve haremeyn’in icmânının yanında Âsım’ın okuyuşunu da dikkate almıştır. Zira O, bu hususta şu ifadelerde bulunmuştur: “Onlar (Selef âlimleri), âmme ve haremeyn’in icmânının yanında Nâfi‘ ve Âsım’ın tercihlerini dikkate almışlardır. Zira bu iki imamın

¹⁰⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne ‘an me‘âni’l-kırâ’ât*, 89.

¹¹⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ‘an vücûhi’l-kırâ’âti’s-seb‘ ve ‘ilelihâ ve hüceciha*, 2/311.

¹¹¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne ‘an me‘âni’l-kırâ’ât*, 89.

okuyuşları isnad bakımından en güvenilir, dil bakımından da en fasih olan kıraatler olarak nitelendirilmiştir.”¹¹²

2.3.2. Resm-i Osmânî’ye muvafık olması

Kıraatlerin geçerliliğinin tesisinde, senedin muttasıl olmasını müteakip ikinci temel kriter olarak resm-i Osmânî’ye muvafakat addedilmektedir. Senedi sahih olmakla birlikte resm-i Osmânî’ye mutabık olmayan kıraatlerin, sahih addedilseler dahi ibadet ve öğretim alanlarından menedilmesi hususunda kıraat âlimlerinin genel bir ittifakı söz konusudur. Bu türden kıraatler, ancak ilmî amaç ve hükümler dâhilinde değer arz etmektedir. Mekkî b. Ebî Tâlib gibi bazı kıraat âlimleri ise, senedi sahih olsa bile resm-i Osmânî’ye aykırı olan bir kıraatin sahihlik vasfını yitirdiğini ifade etmişlerdir. Mekkî, tüm kıraatlerinde senedin sıhhatinin yanı sıra mushaf imlasına uygunluğa da özen gösterdiğini belirtmiş ve bu görüşünü Hz. Âişe’nin (ö. 58/678) “Kur’ân-ı Kerîm’i mushafta yazılı olan imlâ ile okuyun” şeklindeki sözüyle desteklemiştir.¹¹³

Ancak bu yaklaşım, bazı çevrelerce mushafta yer almayan birtakım sahih okuyuşların dışlanmasına neden olmuştur. Nitekim Hz. Osman’ın istinsah ettirdiği mushafların, kıraat farklılıklarını yansıtmaya amacı taşısa da yedi harfin tamamını kapsadığı söylenememektedir.¹¹⁴

2.3.2.1. Resm-i Osmânî’nin temel nitelikleri

İslâm ümmeti, vahyin korunması amacıyla erken dönemlerden itibaren hıfz ve yazı faaliyetlerinin yanı sıra mushafın cem’i, istinsahı, harekelenmesi ve noktalanması gibi mühim çalışmalar icra etmiştir. Bu süreçte, Sahâbenin titiz gayretleri kadar, devlet ricalinin öncülüğü ve yapılan çalışmalara liderlik etmesi de kayda değerdir. Bu minvalde, Hz. Osman devrinde istinsah edilen ve bu nedenle resm-i Osmânî, resmü’l-mushaf yahut resmü’l-hat gibi farklı isimlerle anılan teşebbüs, mushaf tarihi açısından kritik bir ehemmiyeti haizdir. Zira bu çalışma, Müslümanlar arasında mushaf birliğinin tesisini amaçlamış ve devlet otoritesinin vurgulanması suretiyle resmî bir nitelik kazanmıştır. Bu sayede, muhtemel ihtilafların önüne geçilmiş ve aynı zamanda Hz. Peygamber’e sahih bir senetle isnat edilen kıraat farklılıkları da istinsah edilen bu nüshalarda muhafaza edilmiştir.¹¹⁵

¹¹² Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ‘an vücûhi’l-kırâ’âti’s-seb’ ve ‘ilelihâ ve huceciha*, 1/485, 2/127, 2/216; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne ‘an me’âni’l-kırâ’ât*, 89.

¹¹³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ‘an vücûhi’l-kırâ’âti’s-seb’ ve ‘ilelihâ ve huceciha*, 1/21.

¹¹⁴ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 101-107.

¹¹⁵ Ziya Şen, *Kur’an’ın Metinleşme Süreci* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 245-265.

Hiz. Osman'ın hilafeti döneminde çoğaltılan mushaflar, Mesâhif-i Osmâniyye olarak anılırken; halifenin nezdindeki nüsha İmam mushafı, Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam gibi önemli vilâyetlere gönderilenler ise mesâhifü'l-emsâr olarak isimlendirilmiştir. Bu mushafların imlası, ilk dönemden sonra bazı tartışmalara konu olmuştur. Zira söz konusu mushaflarda, aynı dil bilgisel özelliğe sahip kelimelerin farklı yazımları müşahade edilmektedir. Bu durum, her noktada yazı ve telaffuz arasında tam bir mutabakatın tesis edilememesine yol açmıştır. Bu mushaflara özgü imla sistemi ise hatt-ı ıstılâhî olarak adlandırılmıştır.¹¹⁶

Resm-i Osmânî'ye diğer yazı sistemlerinden ayıran temel imla özellikleri şu şekilde tasnif edilebilir:¹¹⁷

(i) Hazif (Eksiltme): Tilavette telaffuz edilen bazı harflerin, yazı formunda resmedilmemesidir. Örneğin, (الرحمن, ذلك, لكن) kelimelerinde elif; (هل يستون, ليسوا) kelimelerinde vâvlardan biri; (النين, المين) kelimelerinde ise yâlardan biri hafzedilmiştir.¹¹⁸

(ii) Ziyâde (Artırma): Yazıda mevcut olmasına rağmen telaffuz edilmeyen harflerdir. (مائة) kelimesinde elif; (وايتائ ذى القربى) âyetinde yâ, (اولو, اولى) kelimelerinde ise vâv resmedildiği halde telaffuz edilmemektedir.¹¹⁹

(iii) Hemze: Hemze harfinin imla özellikleri, mushaf yazımında farklılıklar göstermiştir. Örneğin, (الرؤيا) kelimesi (الرءيا) şeklinde vâvsız, (ورئيا) kelimesi ise (ورءيا) olarak yâsız resmedilmiştir.¹²⁰

(iv) Bedel (İbdâl- Yerine Geçme): Bir harfin yerine başka bir harfin kullanılmasıdır. Buna örnek olarak, (سلاسل) kelimesinde tenvin yerine elif; (وكتائن) kelimesinde tenvin yerine nûn, (لنسغعا) kelimesinde ise tekit nûnu yerine tenvinin resmedilmesi verilebilir. Benzer şekilde, (الصلوة, الزكوة, الحيوه) gibi kelimelerde elif yerine vâv kullanılmıştır.

¹¹⁶ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Kitâbü'l-meşâhif: Kur'an'ın Kitaplaşması* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 63-75; Gânim Kaddûrî Hamed, *el-Müyyesser fî 'ilmi resmi'l-muşhafî ve dâbîhi* (Cidde-Suudi Arabistan: Ma'hedi'l-İmâm eş-Şâtıbî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2016), 102-248; Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/242; Mehdi Seyf, "Mushaf İmlası ve Farklı Yaklaşımlar", *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, ed. Yüksel Salman (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 187-228.

¹¹⁷ Ebû 'Amr ed-Dânî, *el-Muḳnî fî ma'rifeti mersûmi meşâhifi ehli'l-emsâr*, 20-87; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr*, 2/128-161; Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfû fudalâ'i'l-beşer bi'l-kırâ'âti'l-erba'ate 'aşer*, 137-143; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 296-297.

¹¹⁸ el-Fâtîha 1/3; el-Bakara 2/2; en-Nisâ 4/46, 157; el-İsrâ 17/7; en-Nahl 16/75; Âl-i İmrân 3/21, 80, 81; el-Cuma 62/2.

¹¹⁹ el-Enfâl 8/65, 66; en-Nahl 16/90; Âl-i İmrân 3/7, 18; el-İsrâ 17/5.

¹²⁰ Yûsuf 12/5, 43, 100; el-Fetih 48/27; Meryem 19/74.

(v) Fasl-Vasl (Ayrırma-Bitiştirme): Bazı harf ve edatların ayrı yazılmasına fasl, bitişik yazılmasına ise vasl denilmektedir. Örneğin, (فلما عتوا عن ما نهوا عنه) âyeti haricinde Kur'an'ın tamamında عن ve ما edatları عما şeklinde; (وان ما نرينك) âyeti dışında Kur'an'ın tamamında ان ve ما edatları اما şeklinde bitişik yazılmıştır. (الَّا، فيما، انما) kelimeleri ise bazı yerlerde bitişik, bazı yerlerde ise (ان لا، في ما، ان ما) şeklinde ayrı yazılmıştır.¹²¹

2.3.2.2. Resm-i Osmânî'nin hukukî bağlayıcılığına dair ihtilaflar

Hiz. Osman devrinde çoğaltılan mushafların imlasının tevkîfî olup olmadığı, yani bu imla sisteminin muhafaza edilmesinin zorunlu olup olmadığı hususu, İslâm âlimleri arasında ihtilaflara neden olmuştur. Bu konuda üç temel yaklaşım öne sürülmüştür.¹²²

2.3.2.2.1. İmlanın bağlayıcılığı hususunda cumhur ulemanın görüşü

Ulema çoğunluğunun (cumhur) benimsediği görüş, mushaf imlasının bağlayıcı olduğu yönündedir. Bu yaklaşımı savunan âlimler, mushaf hattına riâyetin kıraatlerin sıhhati için zaruri olduğunu ve dolayısıyla kıraatlerin tevkîfî (vahye dayalı) olduğunu ifade etmişlerdir. Cumhur ulema, diğer semavi kitaplardan farklı olarak Kur'ân-ı Kerîm'in hem nazmının (lafızlarının dizilişi) hem de imlasının (yazılışı) mucizevi bir nitelik taşıdığını ileri sürmüş ve bu imla sistemine muhalefeti caiz görmemiştir.¹²³

2.3.2.2.2. İmlanın bağlayıcı olmaması yaklaşımı

Bakıllânî (ö. 403/1013) ve İbn Haldûn (ö. 808/1406) gibi âlimlerin temsil ettiği bu yaklaşım, meselenin kamu yararı perspektifinden değerlendirilmesini esas almaktadır. Bu âlimler, mushaf imlasının vahye dayanmadığını, Sahâbenin uygulaması olduğunu ve bu nedenle bağlayıcı olmadığını savunmuşlardır. Onlara göre, günümüzdeki imla kurallarıyla yazmanın mümkün ve hatta gerekli olduğu düşünülmektedir. Zira resm-i Osmânî'nin kendine özgü yapısı, bu imla sistemine aşina olmayanların Kur'an'ı okurken zorlanmasına yol açabilmektedir. Bu zorluğun giderilmesi amacıyla mushafın güncel imla kurallarına göre yeniden yazılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.¹²⁴

¹²¹ el-A' râf 7/166; er-Ra' d 13/40; el-A' râf 7/105; et-Tevbe 9/118; Hüd 11/14; el-Bakara 2/240; el-Mâide 5/48; el-En'âm 6/145; el-Hac 22/62; Lokmân 31/30.

¹²² Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 295-298; Muhiddin Serin "İbnü'l-Bevvâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1999), 20/534; Maşalı, "Mushaf", 31/242.

¹²³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/15-17.

¹²⁴ Ebû Bekir b. Tayyib el-Bâkılânî, *el-İntişâr li'l-Ḳur'ân* (Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 2001), 1/547-549; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 290.

2.3.2.2.3. İmlanın kısmi muhafazası ve kolaylık ilkesi

Mushaf imlasının bağlayıcılığı konusundaki üçüncü görüş ise, yukarıda zikredilen ilk iki yaklaşımı uzlaştırma amacı taşımaktadır. İzzeddîn b. Abdisselâm (ö. 606/1262) ve Zerkeşî gibi âlimler bu görüşü benimsemişlerdir. Bu fikri savunan âlimler, bir yandan mushaf imlasının mutlak anlamda bağlayıcı olmadığını ifade ederken, diğer yandan bu imla sisteminin tamamen terk edilmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre, her dönemde bu imla sistemini bilen kişilerin bulunması önemlidir. Bununla birlikte, Kur'an'ı yeni öğrenen kişilere kolaylık sağlamak amacıyla güncel imla kurallarıyla mushaf basılıp okunabileceği yönünde bir esneklik tanınmıştır.¹²⁵

2.3.2.3. Resm-i Osmânî'nin ta'liline yönelik değerlendirmeler

Hiz. Osman dönemindeki istinsah faaliyeti çerçevesinde, tek bir imlâ ile ifade edilebilen kıraat varyantları, istinsah edilen tüm mushaflarda standardize edilmiş bir yazım biçimiyle temsil edilirken; farklı okuyuşlara olanak tanıyanlar ise müstakil nüshalara yayılarak resmedilmiştir. İlave olarak, söz konusu mushaflarda bazı kelimelerin yazımında çeşitlilik müşahade edilmektedir. Bu imlâ farklılıkları, bazen aynı kökten türeyen kelimelerde vuku bulurken, bazen de semantik veya morfolojik açıdan benzerlik arz eden kelimelerde gözlemlenmektedir.¹²⁶ Hicrî ikinci asırdan itibaren Arap yazı sisteminin imlâ kaidelerinin sistemleşmesiyle birlikte, mushaf imlâsındaki bu yaklaşımların anlaşılması üzerine çeşitli akademik tezler ileri sürülmüş olup genel kabul gören beş temel yaklaşım bulunmaktadır.

2.3.2.3.1. Arap yazısının filolojik bağlamda incelenmesi yaklaşımı

Arap yazı sisteminin, Nebat alfabesinin Enbat alfabesine tedrici evrimiyle müteşekkil, kompozit bir yapıya sahip olduğu genel kabul görmektedir. Arap yazısı, hem menşeyini teşkil eden yazı sistemlerinin karakteristiklerini muhafaza etmesi hem de müteakiben gelişen imlâ normlarıyla yeni özellikler kazanması nedeniyle yapısal bir homojenlik arz edememiştir.¹²⁷ Hiz. Osman devrinde bu yazı sisteminin henüz tekâmül sürecini ikmal etmemiş olması, istinsah edilen mushafların imlâsına da sirâyet etmiştir. Ferrâ, Dâni, Kirmânî (ö. 500/1106), Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Gânim Kaddûrî Hamed gibi müellifler bu perspektifi desteklemektedirler.¹²⁸

¹²⁵ Ebû 'Amr ed-Dâni, *el-Muḥkem fî naḥḍi'l-meşâḥif*, 11; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 291.

¹²⁶ Seyf, "Mushaf İmlâsı ve Farklı Yaklaşımlar", 187-228.

¹²⁷ Ali Aktan, "Arap Yazısının Doğuşu Gelişmesi ve İslam Yazısı Haline Gelmesi", *İslamî Araştırmalar Dergisi* 2/6 (Ocak 1988), 62-67.

¹²⁸ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 36-37, 282-284.

2.3.2.3.2. Dilbilimsel temellendirme yaklaşımı

Mushaf imlâsındaki varyasyonları izah etmek üzere ortaya konan bir diğer yaklaşım, bu imlânın dilbilimsel gerekçelere istinat ettiğini savunmaktadır. İmâle olgusunu işaret etmek maksadıyla elif harfi yerine yâ harfinin ikamesi, iki müstakil kelimeyi birbirinden ayırmak için bir harfin ziyadesiyle yazılması, nekra isimlerin belirtilmesi, kelimenin vakıf hali veya fonetik ahenginin dikkate alınarak resmedilmesi gibi olgular, bu yaklaşımı benimseyenlerin temel argümanlarını teşkil etmektedir.¹²⁹

2.3.2.3.3. Kıraat farklılıklarının yazımsal yansımaları yaklaşımı

İstinsah edilen mushaflarda tek bir imlâ ile tecessüm ettirilmesi mümkün olmayan kıraat vecihlerinin, diğer nüshalarda bazı imlâ farklılıklarına neden olduğu yukarıda belirtilmişti.¹³⁰ Ayrıca, aynı mushafta ve benzer fonetik özelliklere sahip kelimelerde dahi zaman zaman farklı yazım biçimleri gözlemlenmiş olup bu farklılıkların bir kısmının kıraat çeşitlilikleriyle uyum gösterdiği tespit edilmiştir.¹³¹ Bu bağlamda bazı âlimler, kıraat farklılıklarının belirtilmesi amacıyla birtakım kelimelerin farklı imlâlarla resmedildiğini ileri sürmüşlerdir. Söz konusu imlâ farklılıkları, ekseriyetle ferşü'l-hurûf olarak adlandırılan kelimenin yapısındaki değişimlerden kaynaklanan farklılıklardır. Zira bu farklılıkların haricinde kalan edâ ihtilafları (fonetik varyasyonlar) imlâ ile doğrudan bir ilişki arz etmemektedir.¹³²

2.3.2.3.4. Müstensih ve kâtip sehivlerine dayalı izah modeli

Mushaf imlâsındaki varyasyonları açıklama girişimleri arasında öne çıkan bir yaklaşım, bu farklılıkların müstensih ve kâtiplerin yazımsal hatalarından kaynaklandığı görüşüdür. Bu görüşün en mühim savunucusu İbn Haldûn'dur. İbn Haldûn, Arap yazısının bedevî yaşam koşulları içerisindeki Araplar tarafından geliştirilmediğini ve İslâm'ın ilk dönemlerinde yazı sisteminin henüz yeterli bir olgunluğa erişmediğini ileri sürmüştür. Bu perspektife göre, vahiy kâtipleri birtakım imlâ sehivlerinde bulunmuşlardır. Ancak, Sahâbeye “mushaf yazımında hata” gibi bir noksanlık atfetmekten imtina eden tâbiîn nesli, mevcut imlâyâ riâyet etmiştir.¹³³

İbn Haldûn'un müdafaa ettiği bu görüş, O'nun söz konusu meseleyi bazı noktalarda husûsî, bazı noktalarda ise genel bir çerçevede ele almasından kaynaklanan metodolojik tutarsızlıklar

¹²⁹ Nihad Mazlum Çetin, “Yazı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/276-282.

¹³⁰ Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 63-75.

¹³¹ Detaylı bilgi için bkz. Hamed, *el-Müeyesser*, 251-283.

¹³² Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 280-282.

¹³³ Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddimetü İbn Haldûn* (Dımaşk: y.y., 2004), 2/123; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 267-268.

içermektedir. Zira İbn Haldûn, bir taraftan bedevî Arapların yazı hususunda yetkinlikten uzak olduklarını iddia ederken, diğer taraftan yerleşik hayata geçmiş ve yazı konusunda otorite addedilen Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665 [?]) başkanlığındaki komisyonu ve bu komisyonun beş yıl süren titiz çalışmalarını göz ardı etmektedir. Ayrıca, mushaf imlâsındaki farklılıkların özünü açıklarken irfânî yaklaşımı yegâne geçerli yorumlama biçimi olarak sunup, başta kıraat farklılıkları olmak üzere diğer olası açıklamaları dikkate almaması da eleştiri konusu olmuştur.¹³⁴ Ek olarak, İbn Haldûn'un tezini desteklemek amacıyla Hz. Osman ve Hz. Âişe'ye isnat ettiği bazı rivâyetlerin sıhhati ve delalet gücü tartışmalıdır.¹³⁵

2.3.2.4.5. İmlâ farklılıklarının irfânî tevellere dayandırılması yaklaşımı

Mushaf imlâsındaki farklılıkları izah etmeye yönelik bir diğer yaklaşım ise, söz konusu farklılıkların birtakım hikmet ve derin anlamlar ihtiva ettiğini öne sürmektedir. Bu perspektifin önde gelen temsilcilerinden biri İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî'dir (ö. 721/1321).¹³⁶

2.3.2.4. Kıraat ihtilaflarının resm-i Osmânî'de tezahürü

Hz. Osman tarafından istinsah ettirilen mushaflarda nokta, hareke ve sair işaretlerin tatbik edilmeyişi, müdrük bir tercihin neticesidir. Bu sayede, rivâyeti sübut bulmuş her bir kıraat vechi, adeta müstakil bir şablon üzerinde kendine yer bulmuştur. Dolayısıyla mevcut çalışma, mushafın cem'inden ziyade, kıraatlerin cem' ve tespiti şeklinde telakki edilebilir.

2.3.2.4.1. Nokta tevafukuyla değişen eden kıraat vechi örnekleri

Bakara sûresi, âyet 259: نُشِيرُهَا – نُشِيرُهَا

Nisâ sûresi, âyet 94 ve Hucurât sûresi, âyet 6: فَتَنَّبُوا – فَتَنَّبُوا

En'âm sûresi, âyet 57: يَفْضُ الْحَقَّ – يَفْضُ الْحَقَّ

Yûnus sûresi, âyet 5: يُفَصِّلُ الْآيَاتِ – يُفَصِّلُ الْآيَاتِ

2.3.2.4.2. Hareke ihtilaflıyla mütebeddil kıraat vechi örnekleri

Âl-i İmrân sûresi, âyet 97: حَجُّ الْبَيْتِ – حَجُّ الْبَيْتِ

Tâhâ sûresi, âyet 131: زَهْرَةَ الْحَيَاةِ – زَهْرَةَ الْحَيَاةِ

¹³⁴ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 266-270.

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 1/458-459; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 275-276.

¹³⁶ Bu alanda yapılan akademik çalışma için bkz. Resul Akcan, *Mushaf İmlâsına İrfânî Yaklaşım: Merrâküşî'nin "Ünvanü'd-Delil min Mersûmî Hattî't-Tenzil" Örneği* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

A‘râf sûresi, âyet 137 ve Nahl sûresi, âyet 68: يَعْزُشُونَ – يَعْزُشُونَ

2.3.2.4.3. Lafızda mevcut olmayan ancak telaffuzda sübut bulan veya hazfedilen “elif” harfiyle ilgili kıraat vechi örnekleri

Fâtiha sûresi, âyet 4: مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ – مَلِكِ يَوْمَ الدِّينِ

Bakara sûresi, âyet 9: وَمَا يَخْدَعُونَ – وَمَا يُخَادِعُونَ

Enbiyâ sûresi, âyet 4: قُلْ رَبِّیْ – قَالَ رَبِّیْ

Son misalde müşahade edildiği üzere, Kur‘ân-ı Kerîm’de (ثلاثة موضع) üç yerde daha aynı ihtilaf söz konusu olup kelime kalıbı قل şeklinde elifsiz olarak varit olmuştur. Bazı müellifler, bu durumu kâtiplerin sehiv neticesi olarak addede gelmişlerdir.¹³⁷ Ancak her iki kıraat vechi de tevâtür yoluyla sabit olduğundan,¹³⁸ bu mütalaanın isabetli olmadığı aşîkârdır.

2.3.2.5. Kıraat ihtilaflarını tezahür ettirme amacıyla müteaddit nüshaların istinsahı meselesi

Kıraat ihtilaflarının muhafazası için farklı Kur‘an nüshalarının istinsahı konusu, İslâm’ın ilk asırlarından itibaren müstakil eserlere mevzu teşkil etmiş ve derinlemesine tetkikata tabi tutulmuştur. Genel kabule göre Hz. Osman tarafından istinsahı gerçekleştirilen nüshalar; Mekke, Medine, Şam, Kûfe, Basra ve bizzat kendi nezdinde bulunan nüsha ile toplamda altı adettir.¹³⁹

İstinsah edilen bu altı nüsha, genel bir tasnifle Hicâzî, Şâmî ve Irâkî olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmaktadır. Bu üç farklı coğrafi bölgenin mushaf yazımları mukayese edildiğinde, yaklaşık olarak 37 farklı noktada ihtilaf müşahade edilmektedir. Ne var ki Ali b. Hamzâ el-Kisâî bu farklılık sayısını 24 olarak belirtmektedir.¹⁴⁰ Bu hususta Ebû ‘Amr ed-Dânî şu mühim değerlendirmeyi aktarmaktadır: “Hz. Osman, Resulullah’tan (s.a.v.) alındığına dair herhangi bir şüphe taşımadığı bu türden yazım farklılıklarını tek bir mushaf içerisinde gösterebilmek için, aynı kelimeyi iki kez tahrir etmek mecburiyetinde kalacaktı. Ancak bu durum içine sinmedi. Kelimenin mükerrer bir şekilde yazılması da yeni bir problem teşkil

¹³⁷ Maşalı, *Kur‘an Metninin Yapısı*, 270-274; Mehmet Emin Maşalı, “İbn Haldûn’un Gözüyle Mushaf İmlası”, *Usul* 22/1 (Şubat 2014), 7-9.

¹³⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 1/458-459.

¹³⁹ Şen, *Kur‘an’ın Metinleşme Süreci*, 245-265.

¹⁴⁰ Şen, *Kur‘an’ın Metinleşme Süreci*, 245-265.

edeceğinden, en münasip çözüm yolu olarak ilgili mushaflarda bu farklı yazımları ayrı ayrı kaydettirmeye karar vermiştir.”¹⁴¹

2.3.2.5.1. Hz. Osman mushaflarının farklılıklarını gösteren bazı örnekler

Bakara sûresi'nin 116. âyetinde, Hicâzî ve Irâkî mushaflarda (وَقَالُوا اتَّخَذَ) şeklinde bir imla müşahede edilirken, Şâmî mushaf nüshasında vâv harfî olmaksızın (وَقَالُوا اتَّخَذَ) biçiminde kaydedilmiştir. Nitekim Şâm coğrafyasının mümtaz kıraat imamı İbn 'Âmir'in tilaveti de vâv'sız formda tecelli ederken, diğer dokuz kıraat imamının icrası vâv'lı şeklindedir.¹⁴²

A'râf sûresi'nin 3. âyetinde ise, Hicâzî ve Irâkî mushaflarında (مَا تَذَكَّرُونَ) şeklinde bir yazım söz konusu iken, Şâmî mushafında fethalı bir yâ harfî ilavesiyle (مَا يَتَذَكَّرُونَ) şeklinde imla edilmiştir. Kıraat imamlarının bu husustaki dağılımı, bir önceki örnekte arz edildiği üzeredir.

Kehf sûresi'nin 36. âyetinde, Hicâzî ve Şâmî mushaflarında (خَيْرًا) şeklinde tesniye sığasıyla bir ifade yer alırken, Irâkî mushaf nüshasında tesniye olmaksızın (خَيْرًا مِنْهَا) şeklinde kaydedilmiştir. Bu bağlamda, Hicâzî mushaf temsilcileri olan Medineli Ebû Ca'fer ve Nâfi' ile Mekkelî İbn Kesîr'in kıraatlerinde (مِنْهُمَا) lafzı telaffuz edilirken, Irâkî ekolün önde gelen simaları olan Kûfeli Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef ile Basralı Ebû 'Amr ve Ya'kub'un kıraatlerinde tesniye sığası olmaksızın (مِنْهَا) şeklinde bir okuyuş vaki olmaktadır.¹⁴³

Yukarıda arz edilen örneklerde de müşahade edildiği üzere, mezkûr coğrafyalardaki yaygın kıraat icraları, oralara gönderilen mushaf nüshalarının hattıyla mutabakat arz etmektedir. Bununla birlikte, bazen aynı coğrafi bölgeye ait mushaf nüshalarının yazımında dahi muhtelif farklılıklar tecelli edebilmiştir. Örneğin, Irâkî ekolünün mühim temsilcileri olan Kûfe ve Basra mushafları bu hususta tetkik edildiğinde;

En'âm sûresi'nin 63. âyetinde, Kûfî mushafında (لَئِنْ أَنْجَيْنَا) şeklinde bir yazım söz konusu iken, Basrî mushafında, Hicâzî ve Şâmî mushaflarında olduğu üzere (لَئِنْ أَنْجَيْنَا) biçiminde kaydedilmiştir. Nitekim, Kûfe ve Basra ekollerinin mümtaz kıraat imamlarının tilavetleri de mushaflarındaki yazım şekilleriyle tevafuk etmektedir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Ebû 'Amr ed-Dânî, *el-Mukni' fî ma'rifeti mersûmi meşâhifi ehli'l-emşâr*, 20-87.

¹⁴² Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, 261-272.

¹⁴³ Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfû fudâlâ 'i'l-beşer bi'l-kırâ'âti'l-erba'ate 'aşer*, 137-143.

¹⁴⁴ Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, 261-272.

Mü'minûn sûresi'nin 87. ve 89. âyetlerinde, Kûfî, Hicâzî ve Şâmî mushaflarında (سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ) şeklinde bir imla müşahade edilirken, Basrî mushafında (سَيَقُولُونَ اللّٰهُ) şeklinde yazılmış ve aynı şekilde telaffuz edilmiştir.¹⁴⁵

Kıraat imamlarının temsil ettiği genel örneklemeler akabinde, İmam Âsım'ın râvisi Hafs özelinde râvilerin ihtilaf ettiği rivâyetlere dair bazı örnekler şu şekildedir:

Yâsîn sûresi'nin 35. âyetinde, Kûfe mushaflarında (وما عملت ايديهم) şeklinde kaydedilen lafız, Hafs'ın rivâyeti müstesna olmak üzere, bölge imamları ve râvileri tarafından bu şekilde telaffuz edilmektedir. Buna mukabil Hafs, diğer bölgelerin mushaflarındaki yazım şekli olan (وما عملته ايديهم) biçiminde okumaktadır.¹⁴⁶

Hafs'ın rivâyetine göre, Zuhurf sûresi'nin 71. âyetinde Kûfe mushafında (تَشْتَهِي) şeklinde yazılan lafız, Medenî ve Şâmî mushaflarıyla ittifak halinde olup (تَشْتَهِيه) şeklinde telaffuz edilmektedir.¹⁴⁷

Yukarıda zikredilen örneklerde Hafs, üstadından aldığı rivâyet ile “ha” zahirini bu kelimelere ispat ederek okumuştur. Bu okuyuşuyla Kûfî yazım ve okuyuşundan infirâd etmiş bulunmaktadır. Ancak Hafs'ın bu rivâyeti, diğer bölge mushaflarıyla tetabuk ettiğinden, okuyuşun sıhhati ve tevâtürü hususunda herhangi bir şüpheye mahal bulunmamaktadır.

2.3.3. Kur'ân lafızlarının Arap dilindeki bir vechinin sübutu

Kur'ân-ı Kerîm'in lafızları, sıhhati üzerinde icmâ' tesis edilmiş mütevâtir Arap kelâmıdır. Muttasıl ve sahih bir isnad silsilesiyle bizlere ulaşan kıraatler, hüccet teşkil etmeleri itibarıyla Kur'ân-ı Kerîm'in kendisi gibi telakki edilmektedir. Zira sahih kıraatler, Hz. Peygamber'den azami bir titizlik ve hassasiyetle nakilde bulunan sahâbe ve tâbiîn vasıtasıyla şifâhî olarak tevarüs etmiş olup hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren tedvin faaliyetleri neticesinde müstakil eserlerde kayıt altına alınmıştır.

İslâm'ın ilk asırlarından itibaren kıraat ilmiyle meşgul olan pek çok mütehassıs kıraat âlimi, aynı zamanda Arap dili ve edebiyatı sahasında da otorite sahibi âlimlerdir. Kırâat-i aşere imamlarından Ebû 'Amr ve Ya'kub el-Basrî, Basra dil ekolünün mümtaz simaları arasında yer alırken, Ali b. Hamza el-Kisâî ise Kûfe dil ekolünün önde gelen şahsiyetlerindendir. Bu durum, Kur'ân kıraatlerinin Arap dilinin kavâid ve usûlüyle olan derin irtibatını açık bir şekilde teyit etmektedir.

¹⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/15-17.

¹⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/458-459.

¹⁴⁷ Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfû fudalâ'i'l-beşer bi'l-kırâ'âti'l-erba'ate 'aşer*, 137-143.

2.3.3.1. Kıraatlerin kabulünde dil şartının iltizam edilmesi ve bu durumda oluşan problemler

Dilsel gelenekte mütevâtir, âhâd ve şâzz kıraatlerle ihticâcın câiz olduğu hususunda ilmî mahalde genel bir ittifak müşahade edilmektedir. Bu durum, kıraat ilminin Arap dil biliminin tatbik ettiği kriterlere nazaran daha mütekâmil ve hassas metotlar ihtiva ettiğini ortaya koymaktadır.¹⁴⁸ Zira sahih bir isnad silsilesiyle rivâyet edilen kıraatler, her halükârda dil âlimlerinin hüccet olarak kabul ettikleri Arap kelâmından hem isnad hem de nakil sıhhati açısından kıyaslanması mümkün olmayacak derecede kuvvetlidir.

Ancak bazı dil âlimlerinin, kıraatleri salt dilsel bir perspektifle değerlendirmeye tâbi tutmaları, sahih kıraatlerin kabulü için belirlenen kriterlerden üçüncüsü olan “kıraatin Arap dil kaidelerinin bir vechine muvafık olması” şartının ilmî tartışmalara zemin hazırlamasına sebebiyet vermiştir.

Kıraat âlimlerinin kıraatlere yaklaşımında temel kaynak, sahih rivâyet ve müşâfehe yoluyla tahsil edilen nakildir. Zira Cenâb-ı Hakk’ın Kur’ân-ı Kerîm’i Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e bu usûl üzere tebliğ buyurması, O’nun da ashâb-ı kirâma aynı minval üzere nakletmesi ve bu silsile neticesinde günümüze kadar ulaşması, bu metodolojinin temelini teşkil etmektedir. Kıraat âlimleri de kıraatleri tedvin ederken, rivâyet ve nakil açısından en metîn ve sağlam olanları ihtiyar etmişlerdir.¹⁴⁹ Zira dil kaidelerine göre belâgat ve fesahat ekollere ve şahıslara göre değişkenlik arz edebilmekteyken; kıraatin isnad zincirinin sıhhatinde bu türden değerlendirmeler söz konusu değildir. Çünkü kıraatler, ittibâ edilmesi zaruri olan ve üzerinde îmâl-i fikr olmayan mütevâtir bir sünnet mahiyetindedir.

İlk dönemlerde kıraatleri lahn tehlikesinden muhafaza etmek amacıyla sahih kıraatlerin temel şartlarından biri olarak vaz edilen “bir vecihle de olsa Arapçaya muvafık olmak” maddesi, müteakip dönemlerde bu amacından uzaklaşmıştır. Temel kaynakları kıyas ve semâ olan Arap dil ilmine mensup bazı âlimler, kıraatlerin nakil vechesini göz ardı ederek mensup oldukları dil ekolünün prensipleri doğrultusunda tenkitlere girişmişler, hatta dilde mütekabiliyetlerinin olmadığı (!) gerekçesiyle müteselsil isnadlarla nakledilmiş bazı kıraatleri dahi reddetme cihetine gitmişlerdir.¹⁵⁰

Sahihi kıraatleri tenkit veya reddeden dil âlimlerinin bu yaklaşımının temelinde, Arap dil ilmi için belirlenmiş kaideleri, kıraatlere tatbik etme teşebbüsleri yatmaktadır. Zira dil biliminin

¹⁴⁸ Maşalı, *Kur'an Metninin Yapısı*, 270-274.

¹⁴⁹ Dağ, “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı”, 236.

¹⁵⁰ Dağ, “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı”, 236.

temel kaynakları, semâ yani çöllerde ikamet eden bedevî Araplardan işittikleri dil malzemeleri ve bu kaynaklara tatbik ettikleri kıyas metodolojisinden müteşekkildir. Temel kaynağı rivâyet ve nakil olan ve bu minval üzere müteselsil bir isnadla Hz. Peygamber (s.a.v.)’e intikal eden kıraatlerin, semâ ve kıyas metodolojileriyle tetkik edilmesi, dil âlimlerinin düştükleri en temel metodolojik yanlışlık olarak değerlendirilmektedir.¹⁵¹ Zira kıraatler nakledilirken metne en ufak bir müdahale söz konusu değilken; dildiler istişhad gösterdikleri kaynaklara özellikle kıyas yoluyla müdahalelerde bulunmuşlardır. Aynı zamanda dil âlimleri olan kırâat-i aşere imamlarından Ebû ‘Amr, Kisâî ve Ya‘kub el-Basrî, mensup oldukları dil ekollerinin prensiplerine muhalif olabilecek birtakım kıraatleri nakletmekten imtina etmemişlerdir. Bu durum, isnadı müteselsil olan bir kıraatin, her türlü dil kaidesi veya ekolünün fevkinde mümtaz bir konuma sahip olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

2.3.3.2. Sahih kıraatlerin tenkit edilmesi hususunda bazı örnekler

Kıraatlerin dil mantığı ekseninde tenkit edilmesinin erken dönemdeki müessir ilk örneği, Sîbeveyh’in (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eserinde müşahede edildiği kabul edilir.¹⁵² Zira müellif, mezkûr eserinde mütevâtir kıraatlere yönelik pek çok sayıda tenkit ihtiva etmektedir. Örneğin, kırâat-i seb‘a imamlarından Medineli Nâfi‘ (النَّبَّيْءُ) şeklindeki tilavetini, “nâdir rastlanan, dilsel açıdan kusurlu ve kötü” bir okuyuş olarak vasıflandırmıştır.¹⁵³ Benzer şekilde, pek çok dil âlimi tarafından da kritize edilen Şam imamı İbn Âmir’in En‘âm sûresi’nin 137. âyetindeki kıraatiyle ilgili olarak, muzâf ile muzâfun ileyh arasına yabancı bir lafzın dâhil olmasının Arap dilinin kaideleri uygun olmadığı ifade edilmiş ve diğer kıraat imamlarının icrasının sıhhati doğru olduğu ifade edilmiştir.¹⁵⁴ Aynı bağlamda, Kırâat-i seb‘a imamlarından Hamza’nın (واتقوا الذي تساءلون به والارحام) kıraatindeki¹⁵⁵ (الارحام) lafzının cer alameti olan kesre ile okunması, zahir ismin mecrûr bir zamire atfedilmesinin Arap dilinde câiz olmadığı gerekçesiyle hatalı bir okuyuş olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁶

Sîbeveyh’in dil mantığı eksenli kıraatleri tenkit yaklaşımının müteakibinde, dil âlimleri daha pervasızca bir tutum sergileyerek mütevâtir kıraatleri şiddetli bir şekilde tenkit ve hatta reddetme eğilimi göstermişlerdir. Bu dil âlimlerinden Ferrâ, yukarıda zikredilen kıraatlerden İbn Âmir’in söz konusu tilaveti için “Bu okuyuşun Arap dilinde herhangi bir benzerini

¹⁵¹ Dağ, “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı”, 234.

¹⁵² İbrahim Abdullah Rufeide, *en-Nahv ve kutübü t-tefsîr* (Bingazi: Darü’l-Cemahirîyye, 1990), 2/1076.

¹⁵³ Ebû Bîşr Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *Kitâbü Sîbeveyhi*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1988), 3/555.

¹⁵⁴ Sîbeveyhi, *Kitâbü Sîbeveyhi*, 1/273.

¹⁵⁵ en-Nisâ 4/1.

¹⁵⁶ Sîbeveyhi, *Kitâbü Sîbeveyhi*, 2/383.

müşahede etmedim” şeklinde bir beyanda bulunurken,¹⁵⁷ Hamza’nın (الارحام) lafzındaki kesreli okuyuşunu ise “kerih bir telaffuz” olarak nitelendirmiştir.¹⁵⁸

Basra dil ekolünün temsilcilerinden olan Ahfeş el-Evsat, mensup olduğu dil ekolünün kaidelerine uymayan kıraatleri tenkit eden diğer bir dil âlimidir. Zira Ahfeş, Kûfe imamlarından Hamza’nın yukarıda zikredilen (الارحام) lafzının i’rabının kesre ile okunmasını şiddetle eleştirmiş ve doğru olan kıraatin fetha ile okunması gerektiğini ileri sürmüştür. Yine O, Hamza’nın (وما انتم بمصرخي) lafzındaki¹⁵⁹ mütakellim yâ’sının cer ile okunmasını “râvinin irtikâp ettiği bir hata ve vehim” olarak değerlendirmiştir.¹⁶⁰

Meşhur dil âlimlerinden Müberred (ö. 286/900), bu eleştirel yaklaşımlara iştirak eden diğer bir şahsiyettir. Kırâat-i seb’a imamlarından Nâfi‘, Âsım, Hamza ve Kisâi’nin tilavet ettiği Hac sûresi’nin 15. âyetinde geçen (ثُمَّ لَيَقَطُنَّ) lafzındaki emir lâminin sükûnunu “lahn” olarak nitelendirmiş¹⁶¹ ve bazı dilcilerin de eleştirdiği yukarıdaki paragrafta zikredilen (وما انتم بمصرخي) lafzının kesreli okunuşunu da şiddetli bir şekilde tenkit etmiştir.¹⁶²

Kıraatleri şiddetli bir şekilde eleştiren âlimlerden biri de Zeccâc’dır (ö. 311/923). O, Enfâl sûresi’nin 59. âyetinde geçen (يُحْسِنَنَّ) lafzının okunuşuyla ilgili bazı sahih vecihlerin “câiz olmadığını” iddia etmiş¹⁶³ ve pek çok dilcinin tenkit ettiği, yukarıda da değinilen (الارحام) lafzının kesreli okunmasının ancak şiirsel bağlamda câiz olabileceğini ileri sürmüştür.¹⁶⁴ Yine O, kırâat-i aşere imamlarından Ebû Ca’fer’in rivâyet ettiği Bakara sûresi’nin 34. âyetinde geçen (لِّلْمَلَائِكَةِ) lafzının zammeli okunuşu için “Ebû Ca’fer’in şahsî bir hatasıdır” şeklinde bir beyanda bulunmuştur.¹⁶⁵ Ayrıca Zeccâc, peş peşe gelen iki hemzenin tahkik ile okunmasını hatalı bulmuş ve pek çok kıraati bu gerekçeyle eleştirmiştir.¹⁶⁶

Dil kaidelerinin temel çerçeve kabul edilerek kıraatlerin ele alınmasına Zemahşerî de iştirak etmiştir. Zira O, söz konusu Hamza’nın (الارحام) okuyuşunun dil kaidelerine göre sıhhatli

¹⁵⁷ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî Ferrâ, *Me’âni’l-Ḳur’ân (Tefsîru müşkili i’râbi’l-Ḳur’an ve me’ânihi)* (Beyrut: Alemlî’l-Kütüb, 1983), 1/358.

¹⁵⁸ Ferrâ, *Me’âni’l-Ḳur’ân*, 2/252-253.

¹⁵⁹ İbrâhîm 14/ 22.

¹⁶⁰ Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Gıratî el-Endelüsî (ö. 745/1344), *el-Bahrü’l-muḥîṭ fî tefsîri’l-Ḳur’âni’l-‘azîm*, thk. Abdullah b. Abdul Muhsin (Cize: Hier li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, t.y.), 5/419.

¹⁶¹ Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî, *el-Mukteḍâb*, thk. Hasan Hamed (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1999), 2/132.

¹⁶² Müberred, *el-Mukteḍâb*, 1/120.

¹⁶³ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me’âni’l-Ḳur’ân ve i’râbüḥ*, thk. Abduḥ Şelebî (Beyrut: Alemlî’l-Kütüb, 1988), 2/422.

¹⁶⁴ Zeccâc, *Me’âni’l-Ḳur’ân ve i’râbüḥ*, 2/6.

¹⁶⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muḥîṭ fî tefsîri’l-Ḳur’âni’l-‘azîm*, 1/152.

¹⁶⁶ Zeccâc, *Me’âni’l-Ḳur’ân ve i’râbüḥ*, 2/321.

olmadığını,¹⁶⁷ İbn Âmir'in En'âm sûresi'nin 137. âyetindeki okuyuşunun ancak şiirsel bağlamda câiz olabileceğini,¹⁶⁸ yine diğer dilciler tarafından da tenkit edilen ve yukarıdaki paragraflarda da ele alınan Hamza'nın (مصرخي) okuyuşunun zayıf olduğunu¹⁶⁹ ve Ebû Ca'fer'in kıraatinde bahsi geçen (للملائكة) lafzının câiz olmadığını iddia etmiştir.¹⁷⁰ Zemahşerî, bir yandan İslâm âlimlerinin ekseriyeti tarafından mütevâtiren kabul gören kırâat-i seb'â ve kırâat-i aşere kıraatlerini tenkit ve hatta reddederken; diğer taraftan naklî bir temeli olmayan bazı şâzz okuyuşları salt dilsel gerekçelerle tercih etme tutarsızlığını sergilemiştir.¹⁷¹

2.3.3.3. Dil âlimlerinin sahih kıraatleri dil mantığı ekseninde ele almasının nazarı temelleri ve müşahede edilen tutarsızlıklar

Sahih kıraatin sakîm olandan tefrik edilmesi amacıyla belirlenen temel şartlardan biri olan “bir vecihle de olsa Arap diline muvafakat” kriteri, temelde Kur'ân-ı Kerîm'in lafızlarını lahn olarak addedilen hatalı telaffuzlardan muhafaza etmek ve vahyin müstesna belâgat ve i'câz üslubunu tecelli ettirmek gibi ulvî gayelerle vaz edilmiştir. Ancak zamanla bu gaye mecrasından uzaklaşmış; Kur'ân-ı Kerîm'in lafızları olan kıraatler, müstakil bir çerçeveye sahip olan Arap dilinin kaide ve usulüne göre tahlil edilir bir konuma evrilmiştir. Bu bağlamda, dil âlimleri, mensup oldukları dil ekollerinin prensiplerine muvafık olan kıraatleri, sıhhatlerinin teyidi hususuna dahi ihtimam göstermeksizin ön plana çıkarmışlar; kendi ekollerinin metotlarına uymayan kıraatleri ise tenkit ve hatta zaman zaman reddetme cihetine gitmişlerdir. Bu metodolojik yaklaşım, sahih kıraatler için vaz edilen sıhhat kriterlerinin ilmî tartışmalara zemin hazırlamasına ve bir belirsizliğe yol açmasına neden olmuştur. Zira bir kıraatin teyidi için en temel ve vazgeçilmez şart, isnad silsilesinin sıhhatidir. Ashâb-ı kirâmın şahsî mushaflarındaki ilâveler olan müdrec kıraatlerin Kur'ân-ı Kerîm olarak telakki edilmemesi ve Hz. Osman zamanında istinsah edilen mushaf nüshalarının ümmetin icmâ'ı ile teyit edilmesi, ikinci temel şart olan resm-i Osmânî'ye mutabakat kriterinin de zaruriyetini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak üçüncü şartın gayesinden uzaklaşarak metodolojik açıdan riskli bir duruma gelmesi, söz konusu şartın bir kıraatin sıhhatinin tespitinde mutlak bir gereklilik arz etmediğini göstermektedir. Zira dil âlimleri, sıhhati hususunda herhangi bir ilmî şüphe bulunmayan Nâfi' ve İbn Âmir gibi mütevâtir kıraatleri dilsel argümanlarla tenkit

¹⁶⁷ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmiği't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvil fî vücûhi't-te'vîl*, nşr. Muhammed Abdüsselâm Şâhin (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/452.

¹⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/67.

¹⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/530.

¹⁷⁰ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muہîf fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/152.

¹⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/296-297.

etmişler ve bu metodolojik hataların (!) söz konusu mümtaz imamlardan kaynaklandığını, “Nâfi‘ Arap dilinin nüanslarını nereden bilebilir ki!” gibi ilmî dayanaktan yoksun ifadelerle eleştirmişlerdir.¹⁷² Aynı şekilde, dil âlimleri kıraatlere salt dil malzemesi nazarıyla yaklaşmış ve semâ ve kıyas yoluyla elde ettikleri diğer dil verilerine olan yaklaşımlarını, sahih ve mütevâtir kıraatlere de yansıtmışlardır.¹⁷³

Çelişkili bir şekilde, dil âlimleri bir yandan kıraatleri salt dil malzemesi gibi telakki edip dilsel kriterlerle tenkit ederken; diğer yandan da kıraatlerin ittibâ edilmesi zaruri olan mütevâtir bir sünnet olduğunu ve onlara ittibâ etmenin gerekliliğini müstakil eserlerinde açık bir şekilde ifade ederek¹⁷⁴ metodolojik açıdan tutarsız bir tavır sergilemişlerdir. Bu durum, sahih kıraatlerin teyidinde dilsel kriterlerin mutlak ve belirleyici bir faktör olarak kabul edilmesinin hatalı bir yaklaşım olduğunu ortaya koymaktadır.

2.4. Seb‘a, Aşere ve Erbaate Aşere Tasnifine Göre Kıraat İmamları ve Râvileri

Ashâb-ı kirâmın üzerinde icmâ‘ tesis ettiği Hz. Osman mushafları, mücerred bir zaman dilimi zarfında İslâm coğrafyasına intişar etmiştir. Bu mushafların gönderildiği merkezler başta olmak üzere, müteaddit müstakil kıraat ilmi merkezleri teşekkül etmiştir. Söz konusu merkezlerde faaliyet gösteren kıraat âlimleri, gerek Kur’ân-ı Kerîm’in kelimeleri gerekse med, kasr, fetih, imâle, tahfif, teşdid gibi telaffuz keyfiyetine müteallik ihtiyar ettikleri okuyuşları tedvin etmiş ve bu minval üzere talim faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Sahih rivâyet ve telaffuz şekilleri ilk dönemlerinde oldukça mükemmel bir vaziyette iken; zamanla bu okuyuşlardan bir kısmı ümmet nezdinde rağbet görerek istikrar kazanmış ve bu suretle müstakil kıraat ekolleri vücut bulmuştur. Kıraat hususundaki ilk telif eserleri ve rivâyetler tetkik edildiğinde, otuz küsur kıraatin sahih isnad silsileleriyle tevarüs ettiği müşahede edilmektedir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, kıraate dair eserinde meşhur yedi kıraatin haricinde yirmi beş kıraati daha tedvin ederken, Ebû İshâk İsmâil el-Cehdamî (ö. 282/896) ve İbn Cerîr et-Taberî ise yirmi kıraati cemetmişlerdir.¹⁷⁵

İbn Mücâhid’in *Kitâbü’s-seb‘a* isimli eseri, kıraat ilmi tarihinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Zira müellif, Medine’de Nâfi‘ b. Abdurrahmân, Mekke’de İbn Kesîr, Kûfe’de Âsım b. Behdele, Hamza b. Habîb ve Kisâî, Basra’da Ebû ‘Amr b. ‘Alâ ve Şam’da İbn Âmir’in kıraatlerinden müteşekkil bir sistemi tesis ederek bu sistemin ümmet nezdinde kabul

¹⁷² Dağ, “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı”, 243-244.

¹⁷³ Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân ve i‘râbüh*, 2/321.

¹⁷⁴ Sîbeveyhi, *Kitâbü Sîbeveyhi*, 1/74.

¹⁷⁵ İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukri‘în ve mürşidü’l-talibîn*, 94-98.

görmesine ve yaygınlaşmasına öncülük etmiştir. Kıraat ilmi, kısa bir zaman zarfında mühim bir ilmî merkez haline gelen ve Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû 'Amr ed-Dânî, Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî gibi mümtaz kıraat âlimlerini yetiştiren Mağrib ve Endülüs coğrafyasına, hicrî dördüncü yüzyılda Ahmed b. Muhammed et-Telemenkî el-Me'âfirî vasıtasıyla dâhil olmuştur. Dânî, yedi kıraat hususunda İbn Mücâhid'in gerçekleştirdiği tasnifi benimsemiş ve telif ettiği eserleri bu minval üzere inşa etmiştir. Şâtıbî'nin yedi kıraat ile ilgili manzum eseri *Hırzû'l-emânî* ve *vechû't-tehânî*, kıraat tedrisatının temel metinleri arasındaki mümtaz yerini almıştır.¹⁷⁶

İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, on kıraat ile ilgili *el-Ğâye fi'l-kırââtî'l-'aşr* isimli eseriyle onlu sistemi ilk defa ortaya koyan müellif olarak temayüz etmektedir. Ancak bu sistemin ümmet nezdinde genel kabul görmesi, İbnü'l-Cezerî vasıtasıyla vuku bulmuştur. Zira müellifin *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr*, *Ṭayyibetü'n-Neşr* ve *Takrîbü'n-Neşr* gibi eserleri sayesinde, kıraat tedrisinde aşere sistemi, seb'a sisteminin önüne geçmiştir. İbnü'l-Cezerî, on kıraate dört kıraat daha ilave ederek on dörtlü bir sistem tesis etmiştir. Ancak bu dört kıraatin bir kısmı sahih kıraatin temel şartlarını haiz olsa da büyük çoğunluğu şâzz olarak nitelendirilmiştir.

Günümüzde İslâm coğrafyasında Kuzey Afrika'da Nâfi' kıraatinin Verş rivâyeti, Sudan ve çevresinde Ebû 'Amr kıraati, İslâm dünyasının geri kalan büyük bir kısmında ise Âsım kıraatinin Hafs rivâyeti telaffuz edilmektedir.¹⁷⁷

¹⁷⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kırâ'ât*, 53-66.

¹⁷⁷ Birişık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 102-143.

3. TAHRÎRÂT DİSİPLİNİ VE KIRAAT TEDRİSATINDA MESLEKLER

3.1. Tahrîrât Disiplini

Cenâb-ı Hakk'ın “Şüphesiz o Zikr'i (Kur'ân'ı) biz indirdik ve şüphesiz onu koruyacak olan da biziz”¹⁷⁸ âyet-i kerimesi, Kur'ân-ı Kerîm'in her türlü tahrif, tağyir ve noksanlıktan münezzeh olduğunu açıkça beyan etmektedir. Kıraat ilmi perspektifinden meseleye bakıldığında, Kur'ân âyetlerinin nâzil olduğu kıraatlerin muhafazasına yönelik gerçekleştirilen ilmî faaliyetleri “tahrîrât disiplini” çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Tahrîrât, Kur'an'ın inzalinden itibaren var olan ve yukarıda zikredilen âyetin hükmünü icra etme gayesi taşıyan tabii bir süreçtir. Bu itibarla tahrîrât, esasen kıraat ilminin en temel ve kadim alanlarından birini teşkil etmekle birlikte, müstakil bir disiplin olarak teşekkül etmesi genel kabul gören bir görüşe göre İbnü'l-Cezerî ile vuku bulmuştur.¹⁷⁹

Tahrîrât, kıraat uygulamalarında tespit edilen zayıf vecihlerin gerekçelendirilmesi ve rivâyet silsilesi tarafından teyit edilmeyen okuyuşların icrasının önüne geçilmesi amacıyla yürütülen ilmî çalışmalardır. Tariklerin çoğalmasıyla birlikte tahrîrât çalışmaları, daha ziyade isnad incelemesi ve izaha muhtaç hususları ihtiva eden *Ṭayyibe* metni üzerine yoğunlaşmıştır. Genel olarak İbnü'l-Cezerî tarafından başlatılan bu ilmî faaliyetler, müteakip dönemlerde artış göstermiş ve kaynakların kullanım metodolojisi açısından iki farklı ekolün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.¹⁸⁰

Kıraat nakillerinin noksan ve kusurlardan arındırılması şeklinde özetlenebilecek tahrîrât çalışmaları neticesinde, merkezinde *Ṭayyibe*'nin yer aldığı müstahkem bir literatür vücuda gelmiştir. Kıraat tedrisatının temel kaynaklarından olan *Zübdetü'l-irfân* ve bu eserin şerhi olan *Umdetü'l-hullân* da bu türden telif eserler arasında zikredilebilir.

Tahrîrât çalışmaları, İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ahmed b. Muhammed b. el-Cezerî (ö. 835/1431) ve Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nüveyrî (ö. 857/1453) tarafından kaleme alınan şerhlerle devamlılık arz etmiş ve ilerleyen zaman diliminde müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir. Teşekkül eden zengin literatür içerisinde, tahrîrât ekollerinden azimet ekolünün önde gelen temsilcileri olan Osmanlı kıraat âlimlerinden Yûsufefendizâde ve Mustafa el-İzmîrî bu alanda otorite olarak kabul görmüştür. Bu bağlamdaki diğer bir müellif ise, tahrîrât ekollerinden ruhsat metodunu benimseyerek İbnü'l-Cezerî'nin temel kaynaklarının dışına çıkmayan ve ülkemizde Mısır tarihinin kurucusu olan Ali b. Süleyman el-Mansûrî'dir.

¹⁷⁸ el-Hicr, 15/9.

¹⁷⁹ Fikrî, “Müşkilatü'l-hilâf fi tahrîrâtî'l-kırâ'ât ve'l-hulûlû'l-mukterâha”, 612.

¹⁸⁰ Hâlicî, *Şerhu muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr*, 49.

Yapılan tahrîrât tetkiklerine nazar kılındığında, yoğunlaşmanın *Şâtıbiyye* ve *Ṭayyibe* metinleri üzerinde olduğu müşahade edilmektedir. Osmanlı kıraat tedrisatı da icra edilen bu tahrîrât çalışmalarıyla şekillenmiş ve nihâyetinde dört farklı meslek (okuma ekolü) ortaya çıkarak günümüze ulaşmıştır. Bu mesleklerden çalışmamızın konusunu teşkil eden Şeyh Atâullah mesleği ve Sûfî mesleği günümüzde de devamlılığını sürdürürken; İ'tilâf ve Mutkîn mesleklerinin mevcut kıraat tedrisatında, bilindiği kadarıyla, uygulaması bulunmamaktadır. Söz konusu bu dört mesleğin tedrisatında Abdülfettâh el-Paluvî'nin *Zübdetü'l-irfân* adlı eseri ve bu eserin şerhleri olan Mehmed Emin Efendi'nin *Umdetü'l-hullân* ve *Zühürü'l-erîb* isimli çalışmaları, bu dört mesleğin teşekkülünde ve tedrisatında mühim bir yere sahiptir. Çalışmamızın temelini oluşturan Şeyh Atâullah mesleğinde ise Arif el-Hıfzî'nin *Muhtâru'l-ikra* ve bu eserin şerhi olan *Muğni'l-kurrâ'sı* ile Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe* adlı eserleri temel kaynaklar olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu eserler, bahsi geçen dört mesleğin ve özellikle inceleme konumuz olan Şeyh Atâullah mesleğinin teşekkülü için tahrîrât düşüncesiyle kaleme alınmış çalışmalardır. Bu bağlamda, bu bölümde söz konusu eserlere de tahrîrât perspektifinden değinilecektir.

3.1.1. Tahrîrât ilmi

Etimolojik açıdan incelendiğinde, حَرَّرَ fiilinin mastarı olan تَحْرِير kelimesinin çoğul şekli olan tahrîrât (تَحْرِيرَات), sözlükte esaretten kurtulma, tahkik etme, seçip ayırma, kaydetme ve fazlalıklardan arındırma anlamlarına gelmektedir.¹⁸¹

Tahrîrât kavramının istilâhî manası hakkında çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Kavram genel olarak iki boyutta ele alınmaktadır. Birinci boyutta tahrîrâtın genel anlamı dikkate alınırken; ikinci boyutta ise İbnü'l-Cezerî'nin temel alındığı *en-Neşr* ve *Ṭayyibe* merkezli tanımlamalar yapılmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere, kanaatimiz her iki yaklaşımın da geçerli olduğu, ancak tahrîrât disiplininin müstakil bir hüviyet kazanmasının İbnü'l-Cezerî ile gerçekleştiği yönündedir. Bu bağlamda, bazı kıraat âlimlerinin tahrîrât disiplinine dair tanımlarına değinilerek, kapsamlı bir tanım ortaya koymaya çalışılacaktır.

3.1.1.1. Tanımı

İhâb Ahmed Fikrî'ye göre tahrîrât: “Temel kıraat kaynaklarında zikredilen tarik ve isnad zincirlerini göz önünde bulundurarak, müellifin mutlak bıraktığı ifadeleri mukayyet hale

¹⁸¹ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-Arabîyye*, thk. Ahmed 'Abdülğafur 'Attar (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 2/629; Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdülkâdir er-Râzî, *Muhtâru's-şihâh*, thk. Yusuf Muhammed (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1999), 69; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/184.

getirmek için yapılan ilmî çalışmalardır.”¹⁸² Fikrî, bu tanımındaki “mutlak” ifadesini “ilk bakışta câiz olduğu düşünülen vecih”; “mukayyet” ifadesini ise “câiz olduğu düşünülen bu vechin menedilmesi” şeklinde izah etmektedir.¹⁸³ Müellif, farklı bir eserinde ise, İbnü'l-Cezerî'nin *Ṭayyibe* adlı eserini esas alarak tahrîrâtı, “sened zincirine uygun olarak tariklere göre, *Ṭayyibe*'de mutlak olan kıraat vecih ve rivâyetlerinin takyîd edilmesi için yapılan araştırmalar” şeklinde tanımlamıştır.¹⁸⁴

Son dönem tahrîrât çalışmalarıyla tanınan Muhammed b. Ahmed el-Müvellî'nin *er-Ravdu'n-nâdir* adlı eserinin muhakkiki Hâlid Ebu'l-Cûd ise tahrîrât ilmini, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserini merkeze alarak, “Neşr'de zikredilen kıraat ve rivâyetlerin kontrol edilmesi, tashih edilmesi, üzerinde ihtilaf bulunan vecihlerin telfik ve terkîbden (birbirine karışmasının önlenmesi) muhafazası için yapılan ve mevcut tariklerden her birinin sened zincirini belirleyip söz konusu vechin isnad halkasındaki diğer zatların rivâyetleriyle karışmasını engellemek amacıyla yapılan çalışmalardır” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁸⁵

Yukarıdaki izahlardan anlaşıldığı üzere, tahrîrât ilmi genel itibarıyla iki farklı şekilde tanımlanmıştır. Her iki yaklaşımın da geçerli ve birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu görülmektedir. Tahrîrât ilminin maksadını, metodunu ve kapsamını kuşatacak şekilde tahrîrât disiplini şu şekilde tanımlanabilir:

Sahih olduğu hususunda şüphe bulunmayan kıraatleri ele alan eserlerin tetkik edilmesi, özellikle manzum olarak telif edilen kaynaklardaki mutlak ifadelerin izah edilmesi suretiyle, zahirde câiz gibi görünen ancak menedilmesi gereken vecihlerin ortaya konulması, böylece kıraatlerin nâzil olduğu şekliyle rivâyetinin muhafaza edilerek, kıraat vecihlerinin olası telfik ve terkîb gibi risklerden korunması için yapılan ilmî araştırmalardır.¹⁸⁶ Bu çalışmaların Kur'an'ın inzalından itibaren mevcut olduğu, ancak İbnü'l-Cezerî ile sistemleştiği ifade edilebilir.

¹⁸² Fikrî, “Müşkilatü'l-hilâf fi tahrîrâtî'l-kırâ'ât ve'l-hulûlü'l-mukteraha”, 611.

¹⁸³ Fikrî, “Müşkilatü'l-hilâf fi tahrîrâtî'l-kırâ'ât ve'l-hulûlü'l-mukteraha”, 611; Fikrî, “et-Tahrîrât fi'l-kırâ'ât fi siyâki'n-Neşri ve't-Ṭayyibe li İbni'l-Cezerî”, 4.

¹⁸⁴ Fikrî, *Takrîbu't-Ṭayyibe*, 589.

¹⁸⁵ Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fi tahrîri ecvühi'l-Kitâbi'l-Münir*, 42-44.

¹⁸⁶ Fikrî, “Müşkilatü'l-hilâf fi tahrîrâtî'l-kırâ'ât ve'l-hulûlü'l-mukteraha”, 611; Fikrî, “et-Tahrîrât fi'l-kırâ'ât fi siyâki'n-Neşri ve't-Ṭayyibe li İbni'l-Cezerî”, 4; Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fi tahrîri ecvühi'l-Kitâbi'l-Münir*, 42; Hâlicî, *Şerhu mukarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr*, 49; İbrâhîm b. Sa'id ed-Düserî, *Muhtaşaru'l-ibârât li mu'cemi muştalahati'l-kırâ'ât* (Riyad: Dâru'l-Hadara li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2008); 42; Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi”, 85; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 92-93; Recep Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibarıyla Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme”, *Uluslararası Kıraat Sempozyumu* (İstanbul: DİB Yayınları, 2017), 4.

3.1.1.2. Gayesi

Tahrîrâtın temel gayeleri arasında, kitabî nakildeki muhtemel uygulama hatalarının önüne geçmek, nakledilen kıraatlerin kaynaklarının ve tariklerinin tespitini sağlamak, tarikler arasındaki muhtemel nakil karışıklıklarını engellemek ve sahih olmayan okuyuşları ayıklamak yer almaktadır. Bu çalışmaları gerçekleştiren ilim ehline “muharrire” denilmiştir. Tahrîrât kavramının, kıraat âlimlerinden önce hadis ve fıkıh âlimleri tarafından da kullanıldığı belirtilmelidir.

Kıraat usulüne dair bir örnek vermek gerekirse, Nâfi‘ kıraatinin Verş rivâyetinde, (أَدَمَ) lafzında olduğu gibi medd-i bedel olan kelimelerde tûl, tevassut ve kasr olmak üzere üç vecih uygulanır. Zevât-ı yâ olarak isimlendirilen ve son harfî fethalı olan (فَتَلَّى) gibi kelimelerde ise feth ve taklîl ile okunmaktadır. Bu iki tür kelime bir arada bulunduğu, ilk bakışta medd-i bedeldeki tûl, tevassut ve kasr vecihlerinin her biriyle feth ve taklîl uygulanabileceği düşünülür. Ancak uygulamada kasr ile feth, tevassut ile taklîl, tûl ile ise hem feth hem de taklîl olmak üzere yalnızca dört vecih tatbik edilir. Böylece zahirde altı vecih olan okuyuşun, tahrîrât neticesinde dörde indirgendiği görülmektedir. Ayrıca, herhangi bir tahrîrât çalışmasında cevaz verilen bir vecih, başka bir tahrîrât çalışmasında engellenebilir. Nitekim İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserindeki bazı vecihlere, Mustafa el-İzmîrî'nin *Bedâi' u'l-burhân* adlı eserinde onay vermemesi bu duruma örnek teşkil edebilir.

3.1.1.3. Kapsamı

Tahrîrât disiplininin kapsamı, bu disiplinin nasıl tanımlandığıyla doğrudan ilişkilidir. Zira tahrîrât disiplinine genel veya özel bir bakış açısıyla yaklaşılması, tahrîrâtın kapsamını da etkilemektedir.

Bu itibarla tahrîrâtın kapsamı iki açıdan ele alınabilir. İlk olarak, ihtilaf içeren ancak okunması vacip olan kıraat vecihlerinin incelenmesidir.¹⁸⁷ Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, bir kelimedeki ihtilaf bulunmasının o okuyuşlardan herhangi birini serbest bırakmadığıdır. Zira bu tür bir serbestlik tahrîrâtın kapsamı dahilinde değerlendirilmemektedir. Okuyucunun tercihi bırakılan vakıf halindeki medd-i ârız olan bir kelimedeki ortaya çıkan tûl, tevassut, kasr ve kelimenin son harfinin harekesinin ötre olması

¹⁸⁷ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erib*, 139a-139b.

durumunda işmâm ve revm okuyuşları bu kabildendir ve tahrîrât disiplini kapsamında değerlendirilmemiştir.¹⁸⁸

Tahrîrâtın kapsamına dair bir diğer görüş ise, sahih kıraatleri ele alan ve özellikle manzum formatta yazılan eserlerin esas alınmasıdır. Bu çerçevede İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr* ve bu eserin manzum hali olan *Ṭayyibetü'n-Neşr*, bu alandaki araştırmaların merkezini oluşturmuştur. Ayrıca Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî (Şâtıbiyye)* olarak bilinen eseri ve Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *Tahbîrû't-Teyşîr*'ini manzum olarak özetleyip kıraat tedrisatında *Şâtıbiyye*'nin kırâat-i aşere için mütemmîme çalışması olan İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-muğiyye fî'l-kırâ'âtî's-selâseti'l-marđiyye* adlı eseri de bu bağlamda değerlendirilen eserler arasındadır.¹⁸⁹

Kıraat tedrisatının temel kaynaklarından olan *Şâtıbiyye*, *Dürre* ve *Ṭayyibe* gibi metinler, gerek manzum yapılarındaki mutlak ve mücmel ifadelerin açıklanma ihtiyacı, gerekse de tarik bağlamında netleştirilmesi gereken nakiller içermelerinden dolayı, tahrîrât çalışmalarının odağında yer almışlardır.

Tahrîrât çalışmaları, kıraat isnadının ricali olan imam, râvî ve tarik kademelerinin her birini tanımayı ve binlerce isim arasından birini diğerinden ayırt etmeyi gerektiren geniş bir alanı kapsamaktadır.

3.1.1.4. Metodu

Tahrîrât çalışmalarının metodu, tahrîri yapılacak eserin naklettiği tarik ve kaynakları incelemek ve bu incelemeler neticesinde gerekli görülen durumlarda takyîd ve tahsis işlemlerini gerçekleştirmektir.¹⁹⁰ Tahrîrât disiplini genel olarak bu usul benimsenmekle birlikte, bilhassa *en-Neşr* ve *Ṭayyibe* tahrîrâtında azimet veya ruhsat prensiplerinin tercih edilmesine bağlı olarak farklı metodolojiler ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar genel hatlarıyla şu şekilde ifade edilebilir: Ruhsat prensibini benimseyenler, söz konusu eserlere tam anlamıyla itimat edip nakledilen kaynakların zahirine bakmakla yetinmişlerdir. Azimet prensibini

¹⁸⁸ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf el-Cezerî, *Ecvibetü'l-İmâm İbnü'l-Cezerî 'alel mesâilî't-Tebriziyye*, thk. Abdülaziz Muhammed Temim ez-Zu'bî (Beyrut: Dâru Elif Lâm Mim, 2016), 16-17; Temim ez-Zu'bî, *Teyşîru'l-fettâhi'l-'Alîm*, 7-8.

¹⁸⁹ Eser, Ebû Ca'fer, Şeyh Ya'kub ve Halefû'l-âşir kıraatlerine göre telif edilen Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *Tahbîrû't-Teyşîr* adlı eserinin İbnü'l-Cezerî tarafından manzum hale çevrilmesidir. Kıraat-ı seb'a'ya göre telif edilen Dânî'nin *et-Teyşîr*'ine söz konusu üç imamı ilave edip *Tahbîrû't-Teyşîr* adlı eseri telif eden İbnü'l-Cezerî; Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Şâtıbiyye* adlı eserine de *ed-Dürretü'l-muğiyye* adlı eseri telif ederek bu hususta mütemmîme çalışması yapmıştır.

¹⁹⁰ Fikrî, "Müşkilâtü'l-hilâf fî tahrîrâtî'l-kırâ'ât ve'l-hulûlü'l-mukteraha", 611; Fikrî, "et-Tahrîrât fî'l-kırâ'ât fî siyâki'n-Neşri ve't-Ṭayyibe li İbnî'l-Cezerî", 4; Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fî tahrîri ecvühi'l-Kitâbi'l-Münir*, 40-42.

benimseyenler ise, bu eserlerin kaynaklarına itibar etmekle birlikte, sehven yapılmış bir hata ihtimaline karşılık, zahirde nakledilen kaynaklarla sınırlı kalmayıp bizzat kaynaklara dönerek, bahsi geçen eserin müellifinin yaptığı araştırmayı kendileri de tekrarlamışlardır. Bu sayede bazı durumlarda nakledilen vecihleri terk etmiş, bazı durumlarda ise bu eserde mevcut olan vecihlerden farklı tarikler rivâyet etmişlerdir.¹⁹¹

3.1.1.5. Maksadı

Tahrîrât araştırmalarının temel amacı, Kur'ân-ı Kerîm ve kıraatlerin Hz. Peygamber'e nâzil olduğu şekliyle muhafazasını temin etmektir.¹⁹² Bu gaye doğrultusunda, kıraat vecihlerinin nakledildiği kaynakların derinlemesine araştırılması ve bu vecihlerin zahirinde ve batınında ne ifade ettiğinin ortaya çıkarılması zaruridir. Tahrîrât, kaynaklarda geçen zahirde mutlak olan bir ifadenin altında var olan vecihleri açığa çıkarmak veya o vecihleri bazı kıraatlere tahsis ve takyîd etmek şeklinde tezahür ederken; bazı durumlarda ise bu vecihlerin menedilmesini gerektirebilir.¹⁹³ Tahrîrât disiplininin temel dinamiği, kıraat vecihlerinin detaylı bir şekilde incelenmesi ve kıraat vecihlerinin hangi yolla geldiğinin tespiti için isnad halkalarının kesintisiz bir şekilde ulaşım ulaşımadığının araştırılmasıdır. Bu sayede kıraatlerin telfik ve terkîb gibi hatalı uygulamalara düşmesi engellenebilir.¹⁹⁴

Tahrîrât çalışmaları, rivâyet ve nakillerin hangi tarik ve kaynaklar aracılığıyla günümüze ulaştığını belirler. Tahrîrât, uygulanan vecihlerin dayanağını tespit ederek okuyuşu gerçek kimliğine kavuşturur. Ayrıca manzum eserlerde zahire bakılarak uygulamada ortaya çıkabilecek hatalar, tahrîrât neticesinde düzeltilebilir.

3.1.1.6. Faydaları

Tahrîrât disiplini, kıraat vecihlerinin muhafazası ve özellikle kıraat tedrisatında indirâc usulüne geçişle ortaya çıkabilecek telfik ve terkîb gibi hataların önlenmesi açısından büyük

¹⁹¹ Fikrî, “Müşkilatü'l-hilâf fi tahrîrâtî'l-kırâ'ât ve'l-hulûlû'l-mukteraha”, 612-613; Fikrî, “et-Tahrîrât fi'l-kırâ'ât fi siyâki'n-Neşri ve't-Ṭayyibe li İbni'l-Cezerî”, 12-13; Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fi tahrîri ecvühi'l-Kitâbi'l-Münîr*, 49-50; Muksim Muhtâr, “İlmü't-tahrîrât beyne't-ṭarîkati'l-Mağribiyye ve't-ṭarîkati'l-Meşrikiyye”, *Uluslararası “el-Kırââtü'l-Kur'aniyye fi'l-'Aleml-İslâmî Evda ve Mekâsıd” Sempozyumu* (Merrakeş: Ebû 'Amr ed-Dânî li'd-Dirasâti ve'l-Buhûsi'l-Kur'anîyyeti'l-Mütehassisa, 2013), 2/581.

¹⁹² Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fi Şerhi Muhtârü'l-ikra*, 15; Fikrî, “Müşkilatü'l-hilâf fi tahrîrâtî'l-kırâ'ât ve'l-hulûlû'l-mukteraha”, 612-613; Fikrî, “et-Tahrîrât fi'l-kırâ'ât fi siyâki'n-Neşri ve't-Ṭayyibe li İbni'l-Cezerî”, 6; Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fi tahrîri ecvühi'l-Kitâbi'l-Münîr*, 46; Hüseyin el-Cemzûrî, *el-Fetḥu'r-Raḥmânî şerḥu Kenzi'l-me'ânî bi tahrîri Hurzu'l-emânî*, 23-24.

¹⁹³ Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fi Şerhi Muhtârü'l-ikra*, 15; Fikrî, “Müşkilatü'l-hilâf fi tahrîrâtî'l-kırâ'ât ve'l-hulûlû'l-mukteraha”, 612-613; Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fi tahrîri ecvühi'l-Kitâbi'l-Münîr*, 46; Muhtâr, “İlmü't-tahrîrât beyne't-ṭarîkati'l-Mağribiyye ve't-ṭarîkati'l-Meşrikiyye”, 580.

¹⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/166; Hüseyin el-Cemzûrî, *el-Fetḥu'r-Raḥmânî şerḥu Kenzi'l-me'ânî bi tahrîri Hurzu'l-emânî*, 24-25.

önem taşımaktadır. Bu bağlamda tahrîrât disiplini, kıraat ilmi için vazgeçilmez ve en önemli disiplinlerden biridir. Tahrîrât disiplininin faydaları şu şekilde özetlenebilir:

Kıraatlerde telfîk ve terkîbe düşülmemesi için temel kıraat kaynaklarına başvurularak, kıraat vecihlerinin rivâyetlerinin isnad halkaları titizlikle incelenir. Bu sayede hangi sahih ve câiz vecihlerin hangi tarike göre okunduğu tespit edilir.¹⁹⁵

Kıraat tedrisatında yaygın olarak kullanılan *Ṭayyibetü'n-Neşr*, *Şâtıbiyye*, *ed-Dürretü'l-muḍiyye* gibi kaynak manzum eserlerin doğası gereği oluşan mücmel ifadelerin tafsili ve mutlak lafızların takyidi ancak tahrîrât araştırmalarıyla mümkün olur. Bu doğrultuda yapılan tahrîrât araştırmaları, kıraat vecihlerinin isnad halkalarının doğru bir şekilde tespit edilmesi ve tariklerin birbirinden ayrılması için hayati öneme sahiptir.¹⁹⁶

Takriben hicrî beşinci yüzyıl itibarıyla kıraat tedrisatında indirâc usulüne geçilmesiyle kıraatlerin terkîb şeklinde tedrisi zaruri hale gelmiştir. Bu durum, sahih kıraat vecihleriyle sahih olmayanların birbirine karışma tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Tahrîrât araştırmaları, cevaz verilen okumaları ortaya çıkarmanın yanı sıra, menedilmesi gereken okumaları da ayıklayarak bu tür tehlikelerin önüne geçer.¹⁹⁷

3.1.2. Tahrîrât ilminin tarihi ve İbnü'l-Cezerî'nin bu disipline katkıları

3.1.2.1. Tahrîrât ilminin doğuşu ve gelişimi

Tahrîrât ilminin kökenleri üzerine farklı nazariyeler ileri sürülmektedir. Bu farklılıklar genel bir tasnifle iki ana başlıkta, daha detaylı bir incelemeyle ise dört farklı perspektifte mütalaa edilebilir. Birinci tasnifte yer alan ilk görüşe göre tahrîrâtın zuhuru, Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber'e inzaliyle eş zamanlıdır.¹⁹⁸ İkinci görüş ise bu ilmin İbnü'l-Cezerî ile başladığını savunmaktadır.¹⁹⁹ Tahrîrâtın doğuşuna dair serdedilen bu iki temel görüşe ek olarak; hicrî beşinci asırda kıraatlerin cem' edilmesiyle tahrîrât ilminin teşekkül ettiğini iddia eden bir

¹⁹⁵ Hüseyin el-Cemzûrî, *el-Fethu'r-Rahmânî şerhu Kenzi'l-me'ânî*, 25-26; Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi”, 87-88; Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrat Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme”, 14-15.

¹⁹⁶ Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrat Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme”, 14-15.

¹⁹⁷ Hüseyin el-Cemzûrî, *el-Fethu'r-Rahmânî şerhu Kenzi'l-me'ânî*, 25-26; Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi”, 87-88.

¹⁹⁸ Fikrî, “Müşkilatü'l-hilâf fi tahrîrâtî'l-kırâ'ât ve'l-hulûlül'l-mukteraha”, 612-613; Mütevellî, *er-Ravḍu'n-nâdir fi tahrîri ecvühi'l-Kitâbi'l-Münîr*, 46; Zu'bi, *Teyisiru'l-fettâhi'l-'Alîm şerhu tenkîhi fethi'l-Kerîm*, 8.

¹⁹⁹ Mütevellî, *er-Ravḍu'n-nâdir fi tahrîri ecvühi'l-Kitâbi'l-Münîr*, 47; Muhtâr, “İlmü't-tahrîrât beyne't-tarîkati'l-Mağribiyye ve't-tarîkati'l-Meşrikiyye”, 581.

yaklaşım²⁰⁰ ile Mısır kıraat âlimlerinden Şehâzetü'l-Yemenî ve Muhammed el-Avfî (ö. 1052/1642) ile bu ilmin ortaya çıktığını öne süren bir diğer görüş mevcuttur.²⁰¹ Bu farklı yaklaşımlar tetkik edildiğinde, farklı bakış açılarının neticesinde ortaya çıkan mülâhazalar olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki görüşler etraflıca incelendiğinde, araştırma, tetkik ve sahihi sakimden temyiz etme anlamlarını ihtiva eden tahrîrâtın, Kur'an'ın inzaliyle başladığı tezi savunulabilir. Zira Hz. Peygamber'in ashabına Kur'an'ı öğretmesi, tilavet ve kıraatler bağlamında sahâbe arasında vuku bulan ihtilafların bizzat Hz. Peygamber tarafından tashih edilmesi, tahrîrâtın müstakil bir disiplin hüviyetinde olmasa dahi amelî varlığına delalet etmektedir. Bu hususta Hişâm b. Hâkim'in (ö. 15/636) Furkan sûresini nafîle namazda farklı bir vecihle tilavet etmesine Hz. Ömer'in şahit olması ve akabinde cereyan eden müzakerenin²⁰² Hz. Peygamber'e intikal etmesi, Hz. Peygamber'in de Hişâm b. Hâkim'in kıraatini tasdik etmesi ve Kur'an'ın yedi harf üzere nâzil olduğunu beyan buyurması, amelî tahrîrâtın Hz. Peygamber devrinden itibaren tatbik edildiğini teyit etmektedir.²⁰³

Bu bağlamda, bir cemaat ile Rahmân suresini farklı bir kıraatle okuyan Abdullah b. Mes'ud arasında zuhur eden tartışmanın Hz. Peygamber tarafından düzeltilerek gerekli ikazların yapılması, amelî tahrîrâtın tatbik edildiğine müteallik bir diğer örneği teşkil etmektedir.²⁰⁴

Zikredilen vakalar, Hz. Peygamber'in kendisine yedi harf üzere vahyedilen Kur'an'ı ashabına muhtelif vecihlerle talim buyurduğunu açıkça göstermektedir. Ashâb-ı kirâm da kendilerine öğretilen kıraatleri titizlikle muhafaza etmiştir. Sahâbenin, Hz. Peygamber tarafından kendilerine öğretilen kıraatleri, farklı tarik ve vücûhları telif etmeksizin muhafaza etmeleri, tahrîrâtın belirgin bir göstergesidir. Zira tahrîrâtın temel amaçlarından biri de kıraatlerde telif ve terkîb gibi hataların vuku bulmasının önüne geçmektir. Hz. Peygamber'in bu konudaki

²⁰⁰ Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fî tahrîri ecvûhi'l-Kitâbi'l-Münîr*, 47; Muhtâr, "İlmü't-tahrîrât beyne't-tarîkati'l-Mağribiyye ve't-tarîkati'l-Meşrikiyye", 581; Mûsâ, *Teemmülât havle tahrîrâtı'l-ulemâi li'l-kırâ'âtı'l-mutevâtirâ*, 2-3.

²⁰¹ Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fî tahrîri ecvûhi'l-Kitâbi'l-Münîr*, 47; İbrâhim b. Ali Sehâse es-Semennûdî, *Câmi'u'l-hayrât fî tecvîdi ve tahrîri ecvûhi'l-kırâât*, thk. İbrâhim el-Mezrû'î (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2007), 486.

²⁰² Furkan sûresinde, Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm arasında münakaşa sebebi olan âyetlerin kıraat ihtilaflarının sebepleri için bakınız. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebü'l-Abbâs el-Mehdevî, *Beyânü's-sebebi'l-mücîbi li ihtilâfi'l-kırâ'ât ve kesreti't-turûki ve'r-rivâyât*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006), 37-41.

²⁰³ Fikrî, "Müşkilâtü'l-hilâf fî tahrîrâtı'l-kırâ'ât ve'l-hulûlü'l-mukterâha", 612-613; Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fî tahrîri ecvûhi'l-Kitâbi'l-Münîr*, 46; Muhtâr, "İlmü't-tahrîrât beyne't-tarîkati'l-Mağribiyye ve't-tarîkati'l-Meşrikiyye", 580; Zu'bi, *Teyşiru'l-fettâhi'l-'Alim şerhu tenkihi fethi'l-Kerîm*, 8.

²⁰⁴ Ebü Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995), 1/527

ihzarları, sahih bir kıraatin tenkit edilmemesi ve yedi harf ruhsatıyla sahih bir şekilde rivâyet edilen kıraatlerin her birinin muteber addedilmesidir.

Hiz. Peygamber döneminde farklı kıraatlerin tilavetine cevaz verilmiş ve Kur'an kıraati hususunda temayüz etmiş bazı sahâbîler, Hiz. Peygamber'in vefatının ardından talim ettikleri farklı kıraatleri, gittikleri beldelerde tedris etmişlerdir. Bu durum, dönemin İslâm merkezlerinde bazı sahâbîlerin kıraatlerinin yerleşmesini ve bu suretle şöhet bulmasını sağlamıştır. Hiz. Peygamber'den sonra Halife Hiz. Ebû Bekir (ö. 13/634) devrinde Kur'an'ın cem' edilmesi, Hiz. Osman döneminde ise farklı kıraatler esas alınarak Kur'an nüshalarının istinsah edilip dönemin İslâm merkezlerine gönderilmesi ve Kur'an ve kıraat tedrisatında bu nüshaların temel alınması gibi faaliyetler de tahrîrât nevinden çalışmalar olarak kabul edilebilir.

Hiz. Ebû Bekir döneminde cem' edilen ve kıraat ihtilaflarını ihtiva eden mushaf; hayatın dinamizmi, Müslüman nüfusunun artışı, coğrafyanın genişlemesi ve Arap olmayanların İslâm'a dâhil olması neticesinde ortaya çıkan Kur'an tilavet hataları gibi nedenlerle Hiz. Osman döneminde yeniden istinsah edilerek, bu kıraatleri temsil edecek ve oradaki Müslümanlara talim edecek muallimler eşliğinde İslâm merkezlerine gönderilmiştir. Kıraat tedrisatı, hicrî beşinci asra kadar Hiz. Osman döneminde istinsah edilen kıraatler esas alınarak infirâd usulüyle devam etmiştir.²⁰⁵

Hicrî dördüncü asrın sonlarından itibaren kıraat tedrisatı, infirâd usulüyle tedrisin uzun zaman alması sebebiyle indirâc usulüyle icra edilmeye başlanmıştır. Günümüzde de indirâc usulünün hâkim olduğu kıraat tedrisatında riâyet edilmesi gereken temel hususlardan biri, kıraatlerin telif ve terkibine mahal vermemektir. Zira kıraat tedrisatında indirâc usulüne geçilmesiyle birlikte, İbnü'l-Cezerî'nin *Ṭayyibe*'si ve Şâtîbî'nin *Hırzû'l-emânî*'si gibi manzum kaynak eserler ön plana çıkmıştır. Bu durum, söz konusu manzum eserlerdeki mutlak ifadelerin izahını zaruri kılmıştır. Ayrıca indirâc usulünün bir gereği olarak kıraatlerde telif konusu da önem arz etmiştir. Dolayısıyla gerek manzum eserlerde geçen mutlak ifadelerin takyîd edilmesi gerekse de kıraat tedrisatında vuku bulabilecek telif tehlikesi, kıraat ilminde tahrîrât disiplininin ehemmiyetinin daha iyi anlaşılmasına ve sistemleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde özellikle İbnü'l-Cezerî'nin telif ettiği *en-Neşr*, *Ṭayyibe* ve *ed-Dürre* gibi temel eserlerle birlikte Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî'nin *Şâtîbiyye* olarak maruf *Hırzû'l-emânî*'sinde

²⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-talibîn*, 15; Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erîb*, vr. 135a-135b; Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fî tahrîri ecvühi'l-Kitâbi'l-Münîr*, 46; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 152.

geçen mutlak ifadelerin şerh edilmesiyle tahrîrât ilmi daha fazla önem kazanmıştır. Bu alandaki çalışmalara Nüveyrî'nin *en-Neşr* şerhi örnek teşkil etmektedir.²⁰⁶

Sonuç olarak, Hz. Peygamber döneminde amelî bir varlığı müşahade edilen tahrîrât ilminde, kıraat tedrisatında infirâd usulünün hâkim olması nedeniyle müstakil bir sistemleşme ihtiyacı hissedilmemiştir. Kıraat tedrisatındaki ihtiyaçlara binaen gelişim gösteren tahrîrât ilmi, hicrî beşinci asırdan itibaren Nîsâbûrî ve İbn Mücâhid gibi dönemin önde gelen kıraat âlimlerinin, dönemin şartları ve kıraat tedrisatının gereksinimlerini dikkate alarak gerçekleştirdikleri cem' faaliyetleriyle birlikte, nazarî bir zeminde de ele alınmaya başlanmıştır. Takriben hicrî beşinci asrın başlarından itibaren müstakil bir disiplin olmasa da temel kıraat eserlerinde yer alan tahrîrât, tedricî bir gelişim göstererek hicrî sekizinci asra kadar varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde kıraat tedrisatının temel kaynağı addedilen *Şâtıbiyye*'nin tahrîrâtına yönelik kaleme alınan şerhler incelendiğinde, *Şâtıbiyye*'de geçen kıraat meselelerinin izahıyla iktifa edildiği görülmektedir. Bu durum, İbnü'l-Cezerî ile farklı bir evreye intikal etmiştir.²⁰⁷

3.1.2.2. Tahrîrât ilminin İbnü'l-Cezerî ile müstakil bir disiplin haline gelmesi

Kıraat âlimlerinin genel kanaatine göre, tahrîrât disiplininin müstakil bir hüviyet kazanması, İbnü'l-Cezerî'nin bu alandaki müstefiz çalışmalarıyla vuku bulmuştur.²⁰⁸ Zira İbnü'l-Cezerî öncesinde yaklaşık üç asır kıraat tedrisatına egemen olmuş *Teyssîr* ve *Şâtıbiyye* gibi temel eserlerin rivâyet sayıları, muteber kıraatlere nispetle oldukça sınırlıydı. Kırâat-i seb'a'yı esas alan bu iki müellifât, yedi imamla birlikte ikişer râviyi zikretmek suretiyle toplam on dört rivâyeti ihtiva etmekteydi.²⁰⁹ İbnü'l-Cezerî'den evvel kırâat-i aşere sistemine göre telif edilmiş eserler mevcut olsa da bu sistemin yerleşmesi, O'nun bu konudaki *Tahbîrû't-Teyssîr* ve *ed-Dürretü'l-muğiyye* adlı eserleriyle müyesser olmuştur. Bahsi geçen bu iki eserden *Tahbîrû't-Teyssîr*, Ebû 'Amr ed-Dânî'nin telif ettiği *Teyssîr* isimli eserin; *ed-Dürretü'l-muğiyye* ise Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Şâtıbiyye* olarak bilinen eserinin mütemmime çalışması

²⁰⁶ Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtârû'l-ikra*, 16; Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fî tahrîri ecvühi'l-Kitâbi'l-Münîr*, 46-48; Fikrî, "Müşkilatü'l-hilâf fî tahrîrâtî'l-kırâ'ât ve'l-hulûlü'l-mukteraha", 613-614; İbrâhim el-'Abidî, *et-Tehâriru'l-müntehabe 'alâ metni't-Tayyibe*, thk. Cemaluddin Muhammed Şeref (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Turas, t.y.), 42.

²⁰⁷ Fikrî, "et-Tahrîrât fî'l-kırâ'ât fî siyâki'n-Neşri ve't-Tayyibe li İbni'l-Cezerî", 7.

²⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ecvibetü'l-İmâm İbnü'l-Cezerî 'alel mesâili't-Tebriziyye*, 21; Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fî tahrîri ecvühi'l-Kitâbi'l-Münîr*, 46-47; Muhtâr, "İlmü't-tahrîrât beyne't-ţarîkatî'l-Mağribiyye ve't-ţarîkatî'l-Meşrikiyye", 581-582; Zu'bî, *Teyssîru'l-fettâhi'l-'Alîm şerhu tenkîhi fetîhî'l-Kerîm*, 8-9; Hâlicî, *Şerhu muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Tahbîr*, 50.

²⁰⁹ Abdurrahman Çetin, "et-Teyssîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/57; Fatih Çollak, "eş-Şâtıbiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/377-379.

mahiyetindedir. İbnü'l-Cezerî, yedi kıraate Ebû Ca'fer el-Ka'kâ', Ya'kub ve Halefû'l-âşir kıraatlerini ve bu üç imamın ikişer râvilerini ilave etmiştir.²¹⁰

İbnü'l-Cezerî'nin kırâat-i seb'a'ya üç imamı ilhak ederek kırâat-i aşere sistemini tesis etmesiyle, kıraat tedrisatı yirmi râvî üzerinden sürdürülmüştür. Aşru's-suğrâ olarak adlandırılan bu sistemde toplam râvî sayısının azlığı, rivâyetlerin tefrikinde mühim bir problem teşkil etmemiştir.²¹¹ Dolayısıyla tahrîrât çalışmaları bu dönemde de evvelki dönemde olduğu üzere devam etmiştir.

Tahrîrât disiplininin müstakil bir saha haline gelmesi, kıraat tedrisatında aşere sisteminin yerleşmesine de tesir eden İbnü'l-Cezerî'nin "takrîb" sistemini ihdas etmesiyle gerçekleşmiştir. Zira İbnü'l-Cezerî, bu sisteme göre kaleme aldığı *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-âşr* adlı eserinde; kırâat-i aşere olarak bilinen on kıraat imamını esas almış, bu imamların toplam yirmi râvisinin her biri için ikişer tarik, ayrıca bu tarikler için de yine ikişer tarik zikretmiştir. Bu suretle toplamda takriben dokuz yüz seksen küsur tarik vücuda gelmiştir.²¹² Bu denli fazla tarikin tefrik edilmesinin zaruri hale gelmesi, tahrîrât çalışmalarının sistemleşmesini temin etmiştir.²¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'de ele aldığı tarikleri belirleyip detaylandırmasının ve bu tariklerin rivâyetlerinin hangi kaynaklara istinad ettiğini beyan etmesinin amacını, "kıraatlerde terkinin ortadan kalkması" şeklinde ifade ederek tahrîrât çalışmalarının ehemmiyetine işaret etmiştir.²¹⁴

En-Neşr'de icra edilen tahrîrâtın daha iyi idrak edilmesi için bu hususta bazı misaller arz edilebilir. Şöyle ki *en-Neşr*'de İmam Âsım'ın Hafs rivâyetine göre, hemze-i kat'dan önce gelen sakin harfte sektesiz ve sekteli vecihler rivâyet olunmuştur.²¹⁵ Bununla birlikte yine aynı Hafs rivâyetine göre medd-i munfasılda tevassut ve kasr vecihleri rivâyet edilmiştir.²¹⁶ Bu iki rivâyetin cem'i zahiren düşünüldüğünde, medd-i munfasılda hem tevassut ile hem de

²¹⁰ Mevzu bahis olunan aşru's-suğrâ/aşere sisteminin tarihi neredeyse kıraat-ı seb'a sistemi kadar eskidir. Zira bu hususta kıraat-ı aşere imamlarının ele alındığı pek çok eser telif edilmiştir. Ancak bu sistem, kıraat tedrisatınsa yedili sistemin yerini alamamıştır. Ta ki İbnü'l-Cezerî'nin bu hususta telif etmiş olduğu söz konusu iki eserleriyle kıraat tedrisatında aşere diye bilinen aşru's-suğrâ sistemi yerleşmiştir. Geniş bilgi için bkz. Eymen Rüşdî Suveyd, *Manzûmetü'd-Dürrâtü'l-muğiyye fî'l-kırâ'âtî's-selâseti'l-marđiyye* (Dimeşk: Mektebetü İbnü'l-Cezerî, 2010), 1; Çetin, "et-Teyisr", 57.

²¹¹ Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fî tahrîri ecvühi'l-Kitâbi'l-Münîr*, 47-48.

²¹² Bazı kıraat âlimleri İbnü'l-Cezerî'nin toplamdaki tarik sayısının daha fazla olduğunu savunmuşlardır. Mesela *en-Neşr* muhakkiklerinden Eymen Rüşdî Suveyd, *en-Neşr*'de mevcut tariklerin bin on sekiz olduğunu ifade etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âtî'l-âşr*, thk. Eymen Rüşdî Suveyd (Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 2018), 1/645-646.

²¹³ Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fî tahrîri ecvühi'l-Kitâbi'l-Münîr*, 48; Hâlicî, *Şerhu muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve'l-Taḥbîr*, 50.

²¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-âşr*, 1/646.

²¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-âşr*, 2/1322-1324.

²¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-âşr*, 2/1334.

kasr ile sektenin okunabileceği intibamı uyandırabilir ki bu da hatalı bir okumaya sebebiyet verir. İşte İbnü'l-Cezerî, burada Hafs rivâyetinin tariklerini devreye sokarak söz konusu karışıklığı izale etmiş ve bir tahrîrât örneği sergilemiştir. Şöyle ki İbnü'l-Cezerî, bu iki rivâyetin cem'inde yani medd-i munfasılla hemze-i kat'dan önceki sâkin harfteki sektenin bir âyette bir araya gelmesi durumunda, medd-i munfasılda tevassut okuyuşu ile hemze-i kat'dan önceki sekte okuyuşunu el-Üşnânî (ö. 307/919) yoluyla Hafs rivâyetinin Ubeyd b. Sabbâh (ö. 219/834) tariki için; medd-i munfasılda kasr ve sektesiz okuyuşu ise Fîl (ö. 289/902) yoluyla Amr b. Sabbâh (ö. 221/836) tariki için nakletmiştir.²¹⁷ Zira Amr b. Sabbâh tarikinde hemze-i kat'dan önce sekte okuyuşu mevcut değildir. Netice itibarıyla sadece Hafs rivâyetinin Ubeyd b. Sabbâh tarikine göre medd-i munfasılda tevassut ölçüsüyle birlikte hemze-i kat'da sekte alınabileceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla *en-Neşr*'in zahirine bakıldığında câiz olduğu düşünülebilecek bazı okumalar takyîd ve tahsis edilmiş, yani tahrîrât icra edilmiştir.²¹⁸

İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* haricinde tahrîrât hususunda iki risale daha telif etmiştir. Bu risalelerden biri *Mefkûdâtü'n-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* isimli on varaklık bir eser;²¹⁹ diğeri ise *el-Mesâilü't-Tebrîziyye* adındaki yirmi varaklık bir çalışmadır.²²⁰ Tahrîrât hususunda bazı suallerin cevaplandırıldığı bu risalelerden *Mefkûdâtü'n-Neşr*'de Nâfi' kıraatinin Verş rivâyetinin Ezrak tariki hakkında yedi mesele tahrir edilmiştir. Bu risale, *en-Neşr* muhakkiklerinden Hasan Ebu'l-Cûd tarafından beşinci cilde derc edilmiştir.²²¹ İbnü'l-Cezerî'nin tahrîrât hakkındaki bir diğer risalesi olan *el-Mesâilü't-Tebrîziyye* ise İbnü'l-Cezerî'nin Tebriz şehrinde bulunduğu sırada kendisine tahrîrâta yönelik tevcih edilen kırk suale verdiği cevapları ihtiva etmektedir.²²² Söz konusu risale, Abdu'l-Azîz ez-Zu'bî tarafından tahkik ve neşredilmiştir.

İbnü'l-Cezerî ile sistemleşen ve müstakil bir ilim dalı olarak addedilen tahrîrât ilmi, yine İbnü'l-Cezerî'nin bir diğer çalışması ve aynı zamanda önceki eseri *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*'ın manzum şekli olan *Tayyibetü'n-Neşr* ile tahrîrât ekollerinin teşekkülünü beraberinde getirmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin bu manzum eseri, kıraat tedrisatında kabul görmüş ve tatbik edilmiş, bu durum da kıraat tedrisatında “Tayyibe Ekolü” kavramının ortaya çıkmasına neden

²¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 2/1334.

²¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ecvibetü'l-İmâm İbnü'l-Cezerî 'alel mesâili't-Tebriziyye*, 22; Fikrî, “et-Tahrîrât fi'l-kırâ'ât fi siyâki'n-Neşri ve't-Tayyibe li İbni'l-Cezerî”, 17; Zu'bî, *Teyşîru'l-fettâhi'l-'Alîm şerhu tenkîhi fethi'l-Kerîm*, 9-10; Hâlicî, *Şerhu muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr*, 49-50.

²¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ecvibetü'l-İmâm İbnü'l-Cezerî 'alel mesâili't-Tebriziyye*, 23; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 5/279.

²²⁰ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*, 137; İbnü'l-Cezerî, *Ecvibetü'l-İmâm İbnü'l-Cezerî 'alel mesâili't-Tebriziyye*, 9, 62; Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), 43b.

²²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 5/277-334.

²²² İbnü'l-Cezerî, *Ecvibetü'l-İmâm İbnü'l-Cezerî 'alel mesâili't-Tebriziyye*, 7.

olmuştur. Zira söz konusu ekolde *Ṭayyibe* metni ezberlenerek kıraat vecihleri tedris edilmiştir. Kıraat tedrisatına hâkim olan bu manzum eserdeki mutlak ve veciz ifadelerin izahı zaruri görülmüş ve bu nedenle muhtelif şerhler kaleme alınmıştır. Bu durum, tahrîrât araştırmalarının vüsat bulmasına ve farklı ekollerin teşekkülüne vesile olmuştur.²²³

3.1.2.3. İbnü'l-Cezerî sonrası tahrîrât ekollerinin oluşumu

Kıraat uygulamalarında infirâd metodu, İbnü'l-Cezerî'ye değin süregelen bir uygulama olarak, her bir kıraatin müstakil hatimlerle icra edilmesi şeklinde tezahür etmiştir. Kıraatlerin ilk cem'i ise hicrî beşinci asırda vuku bulmuştur. İbnü'l-Cezerî öncesindeki bu metotta, tahrîrât çalışmalarına ihtiyatlı bir yaklaşım sergilenmiştir. Tahrîrât çalışmalarının, naklin sıhhatinin tespiti şeklinde kavramlaştırılması durumunda, bu alandaki ilk teşebbüslerin kıraat tedrisatının temel kaynakları İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-seb'a'sı*, Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *Teysîr'i*, Şâtîbî'nin *Hırzû'l-emânî'si* gibi ile başladığı ifade edilebilir. Ancak İbnü'l-Cezerî'nin telif ettiği *en-Neşr*, *Ṭayyibetü'n-Neşr* ve *Takrîbü'n-Neşr* adlı eserleri ve müellifin yaşadığı dönem dikkate alındığında, kıraat ilminde tahrîrât disiplininin İbnü'l-Cezerî ile müesseseseleştiği, O'nun kıraat tarihinde bir dönüm noktası teşkil ettiği ve sonraki dönemlerin bu hususta oluşan ekoller tarafından şekillendirildiği söylenebilir.

Tahrîrât disiplini, İbnü'l-Cezerî'nin gerçekleştirdiği çalışmalarla müstakil bir mahiyet kazanmıştır. İbnü'l-Cezerî sonrasında ise *en-Neşr* ve *Ṭayyibe* esas alınarak tahrîrât ekolleri zuhur etmiştir. Bu nedenle bazı kıraat âlimleri, tahrîrât ilminin başlangıcını İbnü'l-Cezerî dönemi olarak kabul etmektedirler.²²⁴ Ne var ki İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinde tahrîrât ile ilgili bazı meselelere temas ettiği ve bu disipline dair kendisine yöneltilen sorulara yanıtlar verdiği belirtilmelidir. Dolayısıyla, gerek *en-Neşr* adlı eserinde gerekse diğer çalışmalarında tüm tahrîrât meselelerini etraflıca ele almamıştır.

İbnü'l-Cezerî'nin tahrîrât ilminde bu denli merkezi bir konuma yükselmesi, O'nun uzun yıllar kıraat tedrisatında cari olan manzum eseri *Ṭayyibetü'n-Neşr*'in yapısı gereği müphem ve muhtemel anlamlara sahip ifadelerin tefsir ihtiyacı doğurması neticesinde, tahrîrât çalışmalarının ivme kazanmasına ve farklı ekollerin teşekkülüne zemin hazırlamasıyla izah edilebilir. Ayrıca, İbnü'l-Cezerî öncesinde kıraat tedrisatında kabul gören manzum eserlerin, bilhassa *Şâtıbiyye*'nin neden *Ṭayyibe* gibi tahrîrât ilminin müstakilleşmesine ve ekollerin oluşumuna neden olmadığı sorusu akla gelebilir. Bu durum, *Şâtıbiyye*'nin yalnızca bir imam

²²³ Maşalı, *Temel ve Tarihi Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 92-93.

²²⁴ Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fî tahrîri ecvühi'l-Kitâbi'l-Münîr*, 47; Muhtâr, "İlmü't-Tahrîrat beyne't-tarîkatî'l-Mağribiyye ve't-tarîkatî'l-Meşrikiyye", 581.

ve iki râviyi ele almasına mukabil, *Ṭayyibe*’nin hem söz konusu yedi kıraati ona tamamlaması hem de bu on imam ve her bir imam için iki râviye ilaveten her bir râvî için de ikişer tariki ihtiva etmesiyle açıklanabilir. Keza, bu durumun diğer bir sebebi de *Şâtıbiyye*’nin “mertebeteyn” tarikini esas alması, buna karşılık *Ṭayyibe*’nin “erbaa merâtib” tarikini temel alması olabilir.²²⁵

Tahrîrât araştırmalarının sistematik bir şekilde başlamasına öncülük eden İbnü’l-Cezerî’nin bu alandaki en mühim çalışmaları şüphesiz *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr* ile *Ṭayyibetü’n-Neşr* olmuştur. Bu eser, kıraat tedrisatında kırâat-i seb‘a’nın yerine kırâat-i aşere’yi ikame etmesiyle; zikredilen eserlerdeki kıraat meselelerinin tetkik edilmesi, kıraat vecihlerinin bir kısmının tahdîd edilmesi veya nehyedilmesi gibi hususiyetleri ortaya çıkarmıştır.²²⁶

Anadolu coğrafyasında telif edilen İbnü’l-Cezerî’nin bahsi geçen bu iki eseri, yine ilk olarak bu topraklarda tahrir edilmiştir.²²⁷ İbnü’l-Cezerî sonrası başlayan bu çalışmalar, *Ṭayyibe* şerhleri şeklinde tezahür etmiş, bilahare bu çalışmalar Muhammed el-Avfî ile müstakil bir hüviyet kazanmıştır.²²⁸ Müteakiben, söz konusu eserlerin tahrîrâtına yönelik bazı usul ve yaklaşım ihtilafları neticesinde tahrîrât ekolleri teşekkül etmiştir.²²⁹ Bu ekoller, genel kabul gören bir tasnife göre “ruhsat” ve “azimet” şeklinde sınıflandırılmıştır.

3.1.2.3.1. Ruhsat ekolü

Ruhsat ekolü olarak adlandırılan bu yaklaşımın temel karakteristiği, İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr* adlı eserinde zikrettiği kaynakları esas almak veya kaynak olarak yalnızca İbnü’l-Cezerî’nin otoritesine itimat etmek, dolayısıyla belirtilen kaynaklara derinlemesine inilmeksizin münhasıran *en-Neşr*’in zahirî beyanlarıyla amel etmektir. Bu ekolün öncüsü olarak, Mısır’dan Anadolu’ya intikal eden ve burada “Mısır tariki” olarak anılan kıraat ekolünün liderliğini üstlenen Ali b. Süleyman el-Mansûrî kabul edilmektedir. Ali el-Mansûrî, tahrîrât sahasında kaleme aldığı *Tahrîru’t-turuğ ve’r-rivâyât min tarîki Ṭayyibeti’n-Neşr* adlı çalışmasıyla bu ekolün kurucusu addedilmiş ve bu ruhsat ekolüne “Medresetü’l-Mansûrî” ismi verilmiştir.²³⁰

²²⁵ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 92-93.

²²⁶ İhâb Ahmed Fikrî, *Takrîbü’t-Ṭayyibe* (Kahire: el-Medresetü’l-İslâmiyye, 2006), 589; Mütevellî, *er-Ravdu’n-nâdir fi tahrîri ecvühi’l-Kitâbi’l-Münîr*, 42; Hâlicî, *Şerhu muḳarribi’t-tahrîr li’n-Neşri ve’t-Taḥbîr*, 49.

²²⁷ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 92-93.

²²⁸ Mütevellî, *er-Ravdu’n-nâdir fi tahrîri ecvühi’l-Kitâbi’l-Münîr*, 47.

²²⁹ Fikrî, “et-Tahrîrât fi’l-kırâ’ât fi siyâki’n-Neşri ve’t-Ṭayyibe li İbni’l-Cezerî”, 18-20; Mütevellî, *er-Ravdu’n-nâdir fi tahrîri ecvühi’l-Kitâbi’l-Münîr*, 47-50; Hâlicî, *Şerhu muḳarribi’t-tahrîr li’n-Neşri ve’t-Taḥbîr*, 53-58.

²³⁰ Fikrî, “et-Tahrîrât fi’l-kırâ’ât fi siyâki’n-Neşri ve’t-Ṭayyibe li İbni’l-Cezerî”, 18; Mütevellî, *er-Ravdu’n-nâdir fi tahrîri ecvühi’l-Kitâbi’l-Münîr*, 49-50; Zu’bî, *Teyisûr’l-fettâhi’l-‘Alîm şerhu tenkîhi fethi’l-Kerîm*, 11; Hâlicî,

Medresetü'l-Mansûrî mensupları, İbnü'l-Cezerî'nin tercih ettiği rivâyetlerin sınırlarını, bazı istisnalar dışında aşmamışlardır.²³¹ Bu ekol, daha ziyade indirâc usulüne göre kıraat tedrisinde, *en-Neşr*'de zikredilen vecihlerin hangi tertip üzere okunacağını belirlemiştir.²³² Ayrıca bu ekol, İbnü'l-Cezerî'nin gerek tarik isnadında bulunduğu nakilleri gerekse tarik isnadında bulunmaksızın gerçekleştirdiği nakillerin tamamına yakınına herhangi bir ayırım gözetmeksizin benimsemiştir. *En-Neşr*'de yer alan tüm vecihleri, hatta tarik isnadı bulunmayan vecihleri dahi kabul eden bu ekolün tahrîrât yapıp yapmadığı sorusu gündeme gelebilir. Kanaatimizce, söz konusu ekolün tahrîrât ekolü olarak değerlendirilmesi, *en-Neşr*'de geçen vecihlerin izah edilmesi ve indirâc yahut cem' usulüne göre kıraat tedrisatında vecihlerin okuma düzeninin tayin edilmesiyle irtibatlı olabilir.²³³

Söz konusu ekolün ruhsat ekolü olması, bu ekol mensuplarının özellikle İbnü'l-Cezerî'nin belirlediği çizgiden hiçbir zaman ayrılmadığı anlamına gelmemektedir. Yukarıdaki paragraflarda da belirtildiği üzere, bu ekolde *en-Neşr*'in zahirine göre amel etme eğilimi mevcuttur. Ancak bazı istisnai durumlar da vuku bulmaktadır. Bu hususta bir örnek vermek gerekirse, Bakara suresinin iki yüz otuz üçüncü âyetinde, Nâfi' kıraatinin Verş rivâyetinin Ezrak tariki için gerek *en-Neşr*'de gerekse *Şâtıbiyye*'de altı vecih beyan edilmiştir.²³⁴ Buna mukabil, bu ekolün temel kaynağı olan *Tahrîru't-turuk*'da beş vecih alınmıştır.²³⁵ Ayrıca, ruhsat ekolü olduğu iddia edilen Mansûrî ekolünün *en-Neşr* veya *Şâtıbiyye*'nin zahirinde mevcut olan vecihleri tercih etmemesi,²³⁶ azimet taraftarlarınca eleştirilmiştir.²³⁷

Yukarıdaki paragrafta bahsi geçen âyetin *Tahrîru't-turuk*'da yer alan beş vechi şu şekildedir:

﴿ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَزِجُوا أُولَٰئِكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اتَّيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ ﴾²³⁸		ترقيق	
		١	قصر
		٢	توسط
		٣	طول
		٤	توسط
أزرق		٥	طول
		تغليب	

Şerhu muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr, 54; Mûsâ, *Teemmülât havle tahrîrâtî'l-ulemâi li'l-kırâ'âtî'l-mutevâtirâ*, 17.

²³¹ Hâlicî, *Şerhu muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr*, 54; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 93.

²³² Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi”, 103; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 93; Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrat Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özeline Bir İnceleme”, 7.

²³³ Hâlicî, *Şerhu muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr*, 55.

²³⁴ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-teḥânî*, 29.

²³⁵ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*, 121.

²³⁶ *en-Neşr* veya *Hırzû'l-emânî* zahirinden çıkabileceği halde bu eserlerde alınmayan yerler için bkz. Ali Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*, 121, 172, 188.

²³⁷ Mustafa el-İzmîrî, *Bedâ'i'u'l-burhân 'alâ 'Umdeti'l-irfân*, 84, 154, 172; Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 34a, 79a.

²³⁸ el-Bakara 2/233.

Bu âyetin *Tahrîru't-turuk*'da geçen beş vechine ilaveten *Şâtıbiyye*'ye göre ﴿فَصَالًا﴾ lafzındaki lâmin tağlîziyle birlikte ﴿مَا آتَيْنُكُمْ﴾ lafzındaki medd-i bedelin kasr vechinin alınması gerekmektedir. Zira söz konusu lafızlar *Şâtıbiyye*'nin “وفي طال خلف مع فصالًا” şeklinde ifade edilen beyitte,²³⁹ ﴿فَصَالًا﴾ ve ﴿طَال﴾ lafızlarında hulf ile, yani tağlîz ve terkîk ile okunduğu bildirilmiştir. Dolayısıyla *Şâtıbiyye*'ye göre ﴿فَصَالًا﴾ lafzında²⁴⁰ tağlîz ile ﴿مَا آتَيْنُكُمْ﴾ lafzında²⁴¹ medd-i bedelde kasr vechinin de alınması icap eder ki bu durumda toplamda altı vecih ortaya çıkar. Buna rağmen Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Şâtıbiyye*'nin zahirine göre alınması gereken bu vechi dikkate almamıştır.²⁴²

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin çizgisini takip eden ruhsat ekolünün önde gelen mensupları arasında Muhammed et-Tabbâh (ö. 1205/1790), Mustafa el-Mîhî (ö. 1229/1813), İbrâhim el-'Abidî (ö. 1244/1828), Ahmed el-Ebyârî (ö. 1250/1835), Osman es-Sintâvî (ö. 1320/1902) ve Muhammed el-Hâlicî zikredilebilir.²⁴³

3.1.2.3.2. Azimet ekolü

İbnü'l-Cezerî sonrası dönemde, *en-Neşr* adlı eserin kaynaklarını ilk defa sorgulayan Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi Efendi, bu ekolün müessisi olarak kabul edilmektedir.²⁴⁴ Söz konusu ekolde, *en-Neşr*'de zikredilen rivâyetler, asli kaynaklarıyla karşılaştırıldıktan sonra kabul görmüş; şâyet *en-Neşr* ile kaynakları arasında bir tenakuz vuku bulursa, *en-Neşr*'in kaynakları esas alınmıştır.²⁴⁵ Aynı zamanda bu ekolde, İbnü'l-Cezerî'nin mezkûr eserinde isnadlarıyla birlikte ele aldığı tarikler dikkate alınırken, isnadsız nakledilen tarikler genellikle reddedilmiştir.²⁴⁶ *En-Neşr*'e bu şekilde bir yaklaşım sergileyen Yûsufefendizâde, kıraat tedrisatında benimsediği anlayış doğrultusunda özgün bir meslek ihdas etmiştir. Geçmişte İstanbul tariki içerisinde İ'tilâf mesleği olarak tedris edilen, ancak günümüzde müdâvimleri kalmamış olan bu kıraat mesleği, gelenekteki ilk azimet mesleği olarak addedilmektedir.²⁴⁷ Yûsufefendizâde'nin talebesi Mustafa el-İzmîrî, hocasının azimet

²³⁹ Kâsım b. Firruh, *Hırzû'l-emânî ve vechû't-tehânî*, 29

²⁴⁰ el-Bakara 2/233.

²⁴¹ el-Enbiyâ 21/44.

²⁴² Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*, 121.

²⁴³ Hâlicî, *Şerhu muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr*, 54; Mûsâ, *Teemmûlât ḥavle tahrîrâtî'l-'ulemâi li'l-kırâ'âtî'l-mutevâtirâ*, 17; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 93; Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi”, 103.

²⁴⁴ Muhtâr, “İlmü't-Tahrîrat beyne't-tarîkati'l-Mağribiyye ve't-tarîkati'l-Meşrikiyye”, 586; Hâlicî, *Şerhu muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr*, 54; Mûsâ, *Teemmûlât ḥavle tahrîrâtî'l-'ulemâi li'l-kırâ'âtî'l-mutevâtirâ*, 17; Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi”, 103.

²⁴⁵ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 94.

²⁴⁶ Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi”, 104; Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrat Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme”, 8.

²⁴⁷ Mûsâ, *Teemmûlât ḥavle tahrîrâtî'l-'ulemâi li'l-kırâ'âtî'l-mutevâtirâ*, 17.

anlayışını daha ileri bir safhaya taşımış ve neticesinde kendisinden sonra “İzmîrî ekolü” olarak anılan müstakil bir tahrîrât ekolünün teşekkülüne zemin hazırlamıştır.²⁴⁸

Tahrîrât ilminde azimet ekolü, ruhsat ekolüne kıyasla daha belirgin farklılıklar arz etmektedir. Azimet ekolü, kurucusu Ali b. Süleyman el-Mansûrî’ye nispetle “Mansûrî ekolü” olarak da anılmıştır. Ancak, onun talebesi Mustafa el-İzmîrî’nin tahrîrât disiplindeki özgün azimet yaklaşımı, hocası ve bu anlayışın ilk temsilcisi addedilen Yûsufefendizâde’nin kabul ettiği birçok hususu menetmesi gibi nedenlerle, tahrîrât ilminde İzmîrî’nin görüşlerinin benimsendiği ve takip edildiği “İzmîrî ekolü” vücut bulmuştur.²⁴⁹

Bu bağlamda belirtmek gerekir ki azimet ekolü temsilcileri, İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr*’inde ele aldığı vecihlere bütünüyle muhalif bir tutum sergilememişlerdir. Yukarıdaki paragraflarda işaret edildiği üzere, azimet taraftarlarının genel yaklaşımı, İbnü’l-Cezerî’nin söz konusu eserinde tarik isnadında bulunmaksızın yaptığı nakillere ihtiyatla yaklaşmaktır. Ancak bazı durumlarda, *en-Neşr*’de tarik isnadı olmaksızın yapılan nakillerin, yapılan tahrîrât tetkikleri neticesinde belirtilen kaynaklarda tespit edilememesine rağmen, İbnü’l-Cezerî’nin bu konudaki nakilleri dikkate alınmıştır.²⁵⁰

Azimet ekolünün bazı durumlarda İbnü’l-Cezerî’yi kaynaklarına tercih etmesine, lâ-i tebriye konusundaki nakiller örnek teşkil edebilir. Nitekim Mustafa el-İzmîrî, İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr*’de aktardığına göre İmam Hamza’nın lâ-i tebriye hususundaki tevassut vechine, İbnü’l-Cezerî’nin bu konuda zikrettiği kaynaklarda böyle bir vecih bulunmamasına rağmen itimat etmiş ve uygulamıştır.²⁵¹ Zira İbnü’l-Cezerî’nin bu konudaki kaynaklarından biri Ebû Tâhir Ahmed b. Alî Ubeydillâh İbn Sivâr’ın (ö. 496/1103) *el-Müstenîr fî l-kırâ’âti l-‘aşr* adlı eseridir.²⁵² Ancak İzmîrî, İbn Sivâr’ın *el-Müstenîr* adlı eserinin çeşitli nüshalarını incelemesine rağmen İmam Hamza’nın lâ-i tebriyede tevassut vechini tespit edememiştir. Buna karşın, kendisinin ulaşamadığı bir nüshayı İbnü’l-Cezerî’nin görmüş olabileceği ihtimalini değerlendirerek, İbnü’l-Cezerî’ye güvenmiş ve İmam Hamza için lâ-i tebriyede tevassut vechini benimsemiştir. Dolayısıyla, azimet anlayışının önde gelen temsilcilerinden addedilen Mustafa el-İzmîrî’nin dahi bazı durumlarda İbnü’l-Cezerî’yi kaynaklarına tercih

²⁴⁸ Mütevellî, *er-Ravdu’n-nâdir fî tahrîri ecvühi l-Kitâbi l-Münîr*, 50; Muhtâr, “İlmü’t-Tahrîrat beyne’t-tarîkati l-Mağribiyye ve’t-tarîkati l-Meşrikiyye”, 586; Hâlicî, *Şerhu muḳarrîbi’t-tahrîr*, 55; Mûsâ, *Teemmülât havle tahrîrâti l-‘ulemâi li l-kırâ’âti l-mutevâtirâ*, 17; Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi”, 103-104.

²⁴⁹ Hâlicî, *Şerhu muḳarrîbi’t-tahrîr li n-Neşri ve t-Taḥbîr*, 56; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 94.

²⁵⁰ Mustafa el-İzmîrî, *Bedâ’i u l-burhân ‘alâ ‘Umdeti l-‘irfân*, 23, 84, 154, 172, 177; Ali Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru’t-turuk ve r-rivâyât*, 121, 172, 188; Mütevellî, *er-Ravdu’n-nâdir fî tahrîri ecvühi l-Kitâbi l-Münîr*, 50.

²⁵¹ Mustafa el-İzmîrî, *Bedâ’i u l-burhân ‘alâ ‘Umdeti l-‘irfân*, 23.

²⁵² İbnü’l-Cezerî, *Neşru l-kırââti l-‘aşr*, 2/1109-1110.

ederek, ruhsat anlayışından beklenen bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bu durum, gelenekte halen müdavimleri bulunan kıraat mesleklerinde, azimet ve ruhsat anlayışları arasında kesin bir ayrımın olmadığını, bazı durumlarda geçişkenlik olabileceğini işaret etmektedir. Hatta azimet ekolü mensuplarının kendi aralarında dahi tam bir birliktelik sergilemedikleri, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin talebesi olan Mustafa el-İzmîrî'nin hocasından bazı konularda farklı düşünmesinden anlaşılabilmektedir. Ayrıca kıraat geleneğinde mevcut olan Şeyh Atâullah ve Sûfî mesleklerinde, aşru's-suğrâ merhalesinde ruhsat, aşru'l-kubrâ merhalesinde ise azimet tercihlerinin tatbik edildiği müşahade edilebilir.

Tahrîrât disiplini Yûsufefendizâde'nin çizgisini takip eden kıraat âlimleri arasında Mustafa el-İzmîrî, Abdülfettâh el-Paluvî, Hâşim el-Mağribî, İbrâhim es-Semennûdî (ö. 1429/2008) ve Muhammed el-Mütevellî gibi isimler zikredilebilir.

3.1.2.3.3. Azimet ve ruhsat anlayışlarının kıraat tedrisatındaki yansımaları

Azimet anlayışında müşahade edilen farklılaşmalar, tahrîrâtın mahiyeti göz önünde bulundurulduğunda doğal bir durum olarak değerlendirilebilir. Zira tahrîrât, esas itibarıyla araştırma odaklı bir disiplin olup daha önce tespit edilememiş bir rivâyetin ortaya çıkarılması veya sıhhati tartışmalı bir rivâyetin reddedilmesi sürecini ihtiva etmektedir. Örneğin, Mustafa el-İzmîrî'nin bazı noktalarda hocası Yûsufefendizâde'nin farklı mülâhazalarda bulunması, daha önce vukufiyet hasıl edilememiş bir rivâyetin tespiti bağlamında ele alınabilir. Zira bir araştırmacının ulaşamadığı bir kaynağa bir başkasının erişmesi ve bu kaynağı ilim âlemine sunması, tahrîrât ilminin temel gereklerindendir.

Bu perspektiften bakıldığında, İbnü'l-Cezerî ile sistemli bir mahiyet kazanan tahrîrât araştırmaları, müteakip kıraat âlimlerinin İbnü'l-Cezerî'nin tesis ettiği temel üzerine inşa ettikleri çalışmalarla tekâmül etmiş ve farklı kıraat mesleklerinin teşekkülüne zemin hazırlamıştır. İndirâc usulüyle icra edilen kıraat tedrisatında, kıraat ilminin ayrılmaz bir unsuru olan sistemli tahrîrât araştırmaları, müstakil mesleklerin oluşumunda merkezi bir rol oynamıştır. Zira gelenekteki kıraat tedrisatında okutulan meslekler incelendiğinde, İslâm dünyasının diğer bölgelerinde emsali görülmemiş bir şekilde, ruhsat ve azimet anlayışlarının bir arada telif edildiği müşahade edilmektedir.

Nitekim günümüzde de kıraat tedrisatında varlığını sürdüren Mısır tariki Şeyh Atâullah ve İstanbul tariki Sûfî mesleklerindeki kıraat eğitiminde aşru's-suğrâ ve aşru'l-kubrâ olmak üzere iki temel merhale bulunmaktadır. Aşru's-suğrâ merhalesinde, on kıraat imamının ve her birinin iki râvisinin kıraatleri okunmaktadır. Tahrîrât disiplini açısından değerlendirildiğinde,

bu merhalede ruhsat anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. Ancak örneğin, aşru'l-kubrâ merhalesinde Şeyh Atâullah mesleğinin temel kaynağı olan Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe* adlı eseri incelendiğinde, müellifin eserini azimet anlayışına göre telif ettiğini ifade etmiştir.²⁵³

Aşru's-suğrâ merhalesinde on imam ve ikişer râvisi esas alınırken, aşru'l-kubrâ merhalesinde on imamın yanı sıra her imam için iki râvî ve her râvî için de iki tarik zikredilmektedir. Dolayısıyla bu denli fazla vechin ruhsat anlayışıyla tedris edilmesi pratik açıdan oldukça güçtür. Ruhsat anlayışında sahih kaynaklardan nakledilen vecihlerin neredeyse tamamı okunurken, azimet anlayışında ise yapılan tahrîrât neticesinde bazı vecihler “gayr-ı me'hûz” (kabul görmemiş) ifadesiyle tedrisat dışı bırakılmıştır. Gelenekte ruhsat anlayışının Şeyh Atâullah ve Sûfî meslekleriyle devamlılık arz ettiği, buna mukabil azimet anlayışını temsil eden İ'tilâf ve Mutkîn mesleklerinin müdavimlerinin kalmadığı düşünüldüğünde, azimet anlayışının kıraat tedrisatında etkin olmadığı gibi bir çıkarım yapılabilir. Ancak aşru'l-kubrâ ve bu merhalede temel kaynak kabul edilen özellikle *Mürşidü't-talebe* adlı eser tetkik edildiğinde, azimet anlayışının aşru'l-kubrâ merhalesinde, ruhsat anlayışının ise aşru's-suğrâ merhalesinde belirgin bir şekilde var olduğu söylenebilir.

3.1.3. Şeyh Atâullah mesleğinin tahrîrât tercihi ve *Mürşidü't-talebe*'nin bu husustaki önemi

Kıraat tedrisatımıza Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın (ö. 1102/1691) teşebbüsleriyle evvela Bağdat'a, ardından dönemin payitahtı İstanbul'a gelerek çeşitli müesseselerde kıraat ilminin de dâhil olduğu muhtelif ilimleri tedris eden Ali b. Süleyman el-Mansûrî, Mısır tariki olarak şöhret bulan kıraat eğitim metodunun Anadolu coğrafyasında yaygınlaşmasında öncü bir rol üstlenmiştir.²⁵⁴

Kıraat tedrisatı bağlamında İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserinde zikrettiği kaynakları kabul etmekle birlikte, söz konusu kaynaklara doğrudan inmemiştir. Bunun yerine, kaynak olarak bizzat İbnü'l-Cezerî'nin otoritesini esas almıştır. Telif ettiği *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibeti'n-Neşr* adlı eseriyle tahrîrât disiplininde ruhsat olarak adlandırılan ekolün ilk

²⁵³ Söz konusu eserinde Ahmed er-Rüşdî, eserini azimet anlayışına göre telif ettiğini ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara Nüshası), vr. 2b, 34a, 59b, 131a.

²⁵⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fudalâ*, nşr. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 3/677-678; Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 61.

temsilcisi olmuş ve kendi adıyla anılan “Medresetü’l-Mansûrî” tahrîrât disiplininin teşekkülüne katkıda bulunmuştur.²⁵⁵

Mısır tariki genel olarak değerlendirildiğinde, el-Mansûrî’nin tahrîrât disiplinine yaklaştığı noktada konumlandığı söylenebilir. Zamanla Mısır tariki içerisinde farklı meslekler ortaya çıkmış ve her bir mesleğin takip ettiği müstakil kaynaklar oluşmuştur. Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğinin aşru’s-suğrâ tarikinde Arif el-Hıfzî’nin *Muhtâru’l-ikra* adlı eseri ve bu eserin şerhi olan *Muğni’l-kurrâ fi Şerhi Muhtâru’l-ikra*; aşru’l-kubrâ tarikinde ise Güllü Hâfız Yusuf İmamzâde Ahmed er-Rüşdî’nin *Mürşidü’t-talibîn ilâ idâhi vüçûhi ba’di âyâtîl-Kur’âniyye* adlı eseri temel alınmıştır.²⁵⁶

Şeyh Atâullah mesleğinin tahrîrât tercihi genel itibarıyla ruhsat olarak kabul edilmektedir. Ancak bu mesleğin aşru’l-kubrâ merhalesinde esas alınan temel kaynak olan *Mürşidü’t-talebe* adlı eserde tahrîrât tercihi azimet olarak belirlenmiştir.²⁵⁷ Güllü Hâfız Ahmed er-Rüşdî’nin söz konusu eseri incelendiğinde bazı meselelerde azimet anlayışının belirgin olduğu müşahade edilmektedir.²⁵⁸ Zira eserde, *Ṭayyibe* ve *Şâtıbiyye* metinleriyle örtüşmeyen bazı noktalar mevcuttur.²⁵⁹ Ancak ifade etmek gerekir ki Ahmed er-Rüşdî’nin azimet anlayışı, tahrîrât ilminde klasik azimet anlayışının temsilcileri olan Yûsufefendizâde, Mustafa el-İzmîrî ve bu anlayışa mensup diğer âlimlerin azimet telakkileriyle farklılık arz etmektedir. Azimet ekolünün yukarıda zikredilen temsilcileri, İbnü’l-Cezerî’nin tarik isnadında bulunmaksızın yaptığı nakiller hususunda daha ihtiyatlı bir yaklaşım sergilerken, tahrîrât tercihinin azimet olduğunu ifade eden²⁶⁰ Ahmed er-Rüşdî bu konuda azimet ekolü temsilcilerine kıyasla daha müsamahakâr davranmıştır. Örneğin, İbnü’l-Cezerî’nin tarik isnadında bulunmadan naklettiği kaynaklardan biri olan Ebû Câ’fer Ahmed b. Alî el-Gırnâtî İbnü’l-Bâziş’in (ö. 540/1145) *el-İknâ fi’l-kırâ’âti’s-seb’* adlı eserinden yaptığı alıntılar, tarik isnadı olmaması sebebiyle azimet mensuplarınca makbul görülmezken, Ahmed er-Rüşdî bu hususta, ruhsat ekolünün öncüsü kabul edilen el-Mansûrî gibi, söz konusu zatın eserinden yapılan nakilleri kabul etmiştir.²⁶¹

²⁵⁵ Fikrî, “et-Tahrîrât fi’l-kırâ’ât fi siyâki’n-Neşri ve’t-Ṭayyibe li İbni’l-Cezerî”, 18; Mütevellî, *er-Ravdu’n-nâdir fi tahrîri ecvûhi’l-Kitâbi’l-Münîr*, 49-50; Zu’bî, *Teysîru’l-fettâhi’l-‘Alim şerhu tenkîhi fethi’l-Kerîm*, 11; Hâlicî, *Şerhu muḥarribi’t-tahrîr li’n-Neşri ve’t-Taḥbîr*, 54; Mûsâ, *Teammûlât ḥavle tahrîrâtî’l-‘ulemâi li’l-kırâ’âti’l-mutevâtirâ*, 17.

²⁵⁶ Mehmed Emin Efendi, *Zührü’l-erîb*, vr. 215b; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 219-221.

²⁵⁷ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü’t-talebe* (Marmara Nüshası), vr. 2b.

²⁵⁸ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü’t-talebe* (Marmara Nüshası), vr. 34a, 59b, 131a.

²⁵⁹ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü’t-talebe* (Marmara nüshası), vr. 34a, 131a, 155b, 160b.

²⁶⁰ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü’t-talebe* (Marmara Nüshası), vr. 2b.

²⁶¹ İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr* adlı eserinde, azimet mensuplarının tarik isnadında bulunulmadan nakledildiği için kabul edilmeyen bazı kaynakları, bir önceki dipnotta ifade edildiği üzere azimet mezhebini tercih ettiğini ifade

Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ merhalesinde temel kaynaklardan kabul edilen Güllü Hâfız Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe* adlı eserine genel bir nazarla bakıldığında, bir kısım meseleler hariç ruhsat çizgisinde olduğu söylenebilir. Zira eser, tahrîrâtın ruhsat boyutunun ilk temsilcilerinden el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk* adlı eseriyle önemli ölçüde benzerlik göstermektedir. Eserde *Tahrîru't-turuk* temel alınmakla birlikte, bazı hususlarda azimet ekolünün önde gelen temsilcilerinden Yûsufefendizâde'nin *el-İ'tilâf fi vucûhi'l-ihtilâf* ve Mustafa el-İzmîrî'nin *Bedâi'u'l-burhân 'alâ 'Umdeti'l-irfân* adlı eserlerinden de istifade edilmiştir.²⁶² Dolayısıyla bu eserin azimet ile ruhsat anlayışları arasında bir konumda bulunduğu ifade edilebilir. Ayrıca bu eserin, günümüzde kıraat tedrisatında yer almayan azimet meslekleri olan İ'tilâf ve Mutkîn mesleklerinin temel kaynaklarını ihtiva etmesi, azimet mesleklerinin *Mürşidü't-talebe* vasıtasıyla bir nebze de olsa devamlılık arz ettiği şeklinde yorumlanabilir.

3.1.4. Tahrîrât ilminde aşru's-suğrâ ve aşru'l-kubrâ merhaleleri

Hız. Peygamber'den itibaren her dönemin ihtiyaçlarına binaen tekâmül eden tahrîrât ilmi, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırâ'ât*'i'l- 'aşr, *Ṭayyibetü'n-Neşr* ve *ed-Dürretü'l-muḍiyye* gibi, telif edildikleri dönemden itibaren kıraat tedrisatında temel kaynak olarak kabul gören eserleriyle sistemleşmiş ve müstakil bir ilim dalı hüviyeti kazanmıştır.²⁶³ İbnü'l-Cezerî öncesinde kıraat tedrisatında yer alan *Unvân* ve *Şâtıbiyye* gibi manzum eserler üzerine de tahrîrât araştırmaları icra edilmiştir. Ancak bu araştırmalar, tahrîrât ilminin müstakil bir disiplin olarak teşekkülünü sağlayacak derinliğe ulaşmamıştır.²⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, bu mevcut çalışmalara yönelik mütemmimize (tamamlama) çalışmaları gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: İbnü'l-Cezerî'nin yedi kıraate göre manzum olarak telif edilen *Şâtıbiyye*'yi on kıraate ikmal etmek amacıyla kaleme aldığı *ed-Dürretü'l-muḍiyye*; yine yedi kıraate göre mensur olarak telif edilen *et-Teysîr*'i on kıraate tamamlamak için yaptığı *Tahbîrü't-Teysîr* çalışması örnek olarak zikredilebilir. İbnü'l-Cezerî, söz konusu mütemmimize çalışmalarını yürütürken, mütemmimize yaptığı eserin üslubunu göz ardı etmemeye özen göstermiştir. İbnü'l-Cezerî'nin bu mütemmimize çalışmaları ve müstakil telif eserleri, tahrîrât ilminde usul kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda tahrîrât

eden Ahmed er-Rüşdî, azimet ekolü mensuplarına muhalif olarak kabul etmiştir. Bu husustaki misaller için bkz. Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 21b, 23b, 26b, 35a, 36b, 39a.

²⁶² Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara Nüshası), vr. 2b.

²⁶³ Muhammed el-Mütevellî, *el-Burhânü'l-eşdağ ve's-şıraṭu'l-muhakkak fî men 'i'l-gunneti li'l-Ezrak*, thk. Abdul Kayyum Abdil Ğafur es-Sindî (Cidde: Mecellatü Ma' hedi'l-İmam eş-Şâtıbî, 2012), 364-368.

²⁶⁴ Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi", 96-101.

çalışmaları, aşru's-suğrâ (aşere) ve aşru'l-kubrâ (takrîb) başlıkları altında sistematik bir şekilde incelenmiştir.²⁶⁵

3.1.4.1. Aşru's-suğrâ tahrîrâtı ve literatürü

Gelenekte “aşere” olarak da bilinen aşru's-suğrâ kıraat tedrisatı merhalesi, on kıraatin her birinin iki râvisiyle birlikte ele alınıp indirâc usulüne göre tedris edilmesini ihtiva etmektedir.

Bu merhalede Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğinde eş-Şâtîbî'nin *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* adlı eseri (*Şâtîbiyye*) ve bu eserin İbnü'l-Cezerî tarafından yapılan mütemmime çalışması olan *ed-Dürretü'l-muğiyye* ana kaynak; ed-Dânî'nin telif ettiği *et-Teyisîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'* ve yine İbnü'l-Cezerî tarafından *et-Teyisîr*'e yapılan mütemmime *Tahbîrû't-Teyisîr* yardımcı kaynaklar olarak istimal edilmiştir. İstanbul tarikinde de bu kaynak eserler kullanılmakla birlikte, ana ve yardımcı kaynak tercihleri farklılık arz etmektedir.²⁶⁶

Aşru's-suğrâ sisteminin kıraat tedrisatında kırâat-i seb'a sisteminin yerini alması, İbnü'l-Cezerî'nin yukarıda zikredilen mütemmime çalışmalarıyla vuku bulmuştur. İbnü'l-Cezerî, on imamı, bu on imamın ikişer râvisini ve her bir râviden Halefü'l-âşir hariç bir tariki esas alarak bu sistemi tesis etmiştir. Halefü'l-âşir'den alınan iki tarikle birlikte toplamda yirmi bir tarik oluşmuştur.²⁶⁷

Aşru's-suğrâ programındaki tarik sayısının aşru'l-kubrâ programına kıyasla daha az olması, aşru's-suğrâ tahrîrât çalışmalarının da sınırlı olmasına neden olmuştur. Aşru's-suğrâ tahrîrât çalışmalarının merkezinde eş-Şâtîbî'nin *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* (*Şâtîbiyye*) adlı eseri bulunmaktadır. Seb'a tariki olarak bilinen²⁶⁸ kıraat tedrisat sistemine üç imamın ilave edilmesiyle oluşturulan aşere programının tamamlayıcı eseri olan İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-muğiyye* adlı eseri üzerine müstakil tahrîrât çalışmaları yapılmamıştır.²⁶⁹

Aşru's-suğrâ kapsamında gerçekleştirilen tahrîrât çalışmalarının odak noktasında yer alan Şâtîbiyye'deki bazı tercihlerde müellifler arasında ihtilaflar vuku bulmuştur. Şöyle ki Kâsım b. Fîrruh, söz konusu manzum eserinin bazı kısımlarında, üzerine bina ettiği ed-Dânî'nin et-

²⁶⁵ Muhammed el-Mütevelli, *el-Burhânü'l-eşdağ ve 'ş-sırafu'l-muhakkağ*, 357-432.

²⁶⁶ Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 33-34; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 106.

²⁶⁷ İbrâhim b. Hamed ed-Düserî, *el-İmâm el-Mütevelli ve cuhûduhû fî 'ilmi'l-kırâ'ât* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 334; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 148-149; Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi”, 91.

²⁶⁸ Seb'a tariki: Yedi kıraati ihtiva eden bu kıraat tedrisatında, Ebu 'Amr ed-Dânî'nin *et-Teyisîr*'i ile Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî'nin *Şâtîbiyye* olarak bilinen *Hırzû'l-emânî*'sinin muhteviyatının esas alınarak kıraat tedrisatının yapıldığı sistemdir. Geniş bilgi için bkz. Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 106.

²⁶⁹ Mûsâ, *Teemmülât havle tahrîrâtî'l-'ulemâi li'l-kırâ'âtî'l-mutevâtirâ*, 4; Düserî, *el-İmâm el-Mütevelli ve cuhûduhû fî 'ilmi'l-kırâât*, 335.

Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb' adlı eserinin dışına çıkmıştır. Müellifin bu yaklaşımının kendi döneminde değil, sonraki dönemlerde tartışma konusu olduğu görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Cezerî, *Şâtıbiyye*'deki bu tür durumlar hakkında “خُرُوجٌ عَنْ طَرِيقِهِ” (kendi yolundan çıkış) tabirini kullanarak, Şâtıbî'nin esas aldığı kaynak olan *et-Teysîr*'in dışına çıktığını ifade etmiştir.²⁷⁰

İbnü'l-Cezerî'nin *Şâtıbiyye* için düştüğü bu kayıtlar sonrasında, *Şâtıbiyye* tahrîrâtı farklı bir perspektifle ele alınmıştır. İbnü'l-Cezerî'ye kadar *Şâtıbiyye* üzerine yapılan tahrîrât ve şerhlerin yalnızca usul, ferş ve lisan açısından değerlendirildiği, *et-Teysîr*'e yönelik istidrak ve izaha muhtaç noktalara temas edilmediği ifade edilmiştir.²⁷¹ Bu durum, o dönemlerde *Şâtıbiyye*'deki bu yaklaşımın olağan karşılandığını göstermektedir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki yukarıdaki paragraflarda da değinildiği üzere, İbnü'l-Cezerî'nin *Şâtıbiyye* için kullandığı ve ziyâdâtü'l-kasîd (kaside ziyadeleri) olarak da ifade edilen “خُرُوجٌ عَنْ طَرِيقِهِ” ifadesi, Şâtıbî'nin bu ziyadelerinin okunmayacağı anlamına gelmemektedir. Ancak İbnü'l-Cezerî'nin bu ifadesi, hicrî onuncu yüzyılın sonları ile on birinci yüzyılın başlarında bazı kıraat âlimlerince farklı şekillerde yorumlanmıştır. Kimileri İbnü'l-Cezerî'nin bu ifadelerini “bu vecihler okunamaz” şeklinde anlarken, kimileri de “bu vecihlerin *et-Teysîr*'de mevcut olmayan vecihler olduğunun beyanı” olarak değerlendirmiştir.²⁷²

İbnü'l-Cezerî'nin *Şâtıbiyye*'deki *et-Teysîr*'de bulunmayan ifadeler için kullandığı tabiri kabul edilmez, okunmaz şeklinde yorumlayan kıraat âlimleri, *en-Neşr*'de geçen bu ifadenin (خُرُوجٌ عَنْ طَرِيقِهِ) geçtiği yerleri derleyip yorumlayarak *Şâtıbiyye* tahrîrât çalışmalarını bu ifade üzerinden ele almışlardır. Bu tür çalışmalar, *Şâtıbiyye*'ye karşı bazı ön yargıların oluşmasına neden olmuştur.²⁷³

Şâtıbiyye tahrîrâtını bir örnekle açıklamak gerekirse; sonu esre hareke olan (النَّاسِ) lafzındaki imâle için “وَوَلَّوْهُمْ فِي النَّاسِ فِي الْحَرْزِ حُصْلًا” ifadeleri kullanılmıştır.²⁷⁴ Eserde (حُصْلًا) kelimesiyle Ebû 'Amr kastedilmektedir. Metnin zahirine bakıldığında, Ebû 'Amr'ın Kur'an'da geçen bütün mecrûr (esreli) (النَّاسِ) lafızlarında, hulf ile yani hem imâle hem de tahkik okuyuşu²⁷⁵ yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak yapılan tahrîrât neticesinde bu lafızdaki imâle okuyuşunun Ebû

²⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/9-32.

²⁷¹ Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi”, 91.

²⁷² Fikrî, “et-Tahrîrât fi'l-kırâ'ât fi siyâki'n-Neşri ve't-Tayyibe li İbni'l-Cezerî”, 11.

²⁷³ Fikrî, “et-Tahrîrât fi'l-kırâ'ât fi siyâki'n-Neşri ve't-Tayyibe li İbni'l-Cezerî”, 11.

²⁷⁴ Kâsim b. Fîrüh, *Hîrzü'l-emânî ve vechü'l-tehânî*, 27.

²⁷⁵ Tahkik: Bu kavram muhtelif anlamlara gelmekle birlikte kıraat tedrisatında kastedilen mana kelimenin imale yapılamadan hemzenin belli edildiği veya medd-i tabii kapsamındaki elifin, ya harfine meylettirilmeden okunmasıdır. Bkz. Fırat, *Tecvîd ve Kıraat Kavramları Sözlüğü*, 155.

‘Amr’ın birinci râvisi Dûrî’ye ait olduğu tespit edilmiştir.²⁷⁶ Böylelikle kıraat zannedilen bir okuyuş, yapılan tahrîrât neticesinde takyîd edilerek rivâyet kategorisinde değerlendirilmiştir.

Aşru’s-suğrâ tahrîrâtı daha ziyade *Şâtıbiyye* üzerine yoğunlaşmıştır. Kıraat tedrisatındaki kullanım sıklığı dikkate alınarak aşağıdaki gibi bir literatür oluşturulabilir:

- *Zübdetü’l-‘irfân fî vucûhi’l-‘Kur’ân*: Hâmid Abdülfettâh Paluvî’nin telif ettiği ve halen de kırâat-i aşere tedrisatında ana kaynak olarak kullanılan bu eser üzerine pek çok çalışma yapılmıştır.²⁷⁷
- *‘Umdetü’l-‘hullân fî idâhi Zübdetü’l-‘irfân*: Molla Mehmed Emin Efendi’nin kaleme aldığı bu eser, Abdülfettâh el-Paluvî’nin *Zübdetü’l-‘irfân* adlı eserinin şerhidir.
- *Muhtârü’l-ikra fî Şerhi Muğni’l-kurrâ*: Arif el-Hıfzî’nin manzum olarak telif ettiği *Muğni’l-kurrâ* adlı eserinin yine kendisi tarafından yapılan şerhi, çalışmamızın ana odağında yer alan Şeyh Atâullah mesleğinin aşru’s-suğrâ merhalesinde kaynak kabul edilmektedir.
- *Füyûdu’l-itkân fî vucûhi’l-‘Kur’ân*: Hatîb-i Ayasofya olarak bilinen Hamdullah b. Hayreddin Efendi’nin²⁷⁸ (ö. 983/1575) telif ettiği bu eser, on kıraati ihtiva etmekte olup aşru’s-suğrâ tahrîrât literatürü arasında yer almaktadır. Özellikle Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğinin aşru’s-suğrâ merhalesinde istifade edilmektedir. Hamdullah Efendi’nin bu eseri üzerine yurt içinde ve yurt dışında çeşitli tahkik çalışmaları yapılmıştır. Ülkemizde Mehmet Çaba tarafından tahkik ve neşredilen çalışma²⁷⁹ ile Ahmet Okur’un yüksek lisans tezi bu çalışmalara örnek teşkil etmektedir.²⁸⁰ Eserin yurt dışında da birçok tahkiki mevcuttur.²⁸¹ Eserde dikkat çeken özelliklerden biri, öğrencilere kolaylık sağlaması amacıyla kıraat vecihlerinin tablo şeklinde sunulmuş

²⁷⁶ Muhammed b. Abdurrahman el-Hâlicî, *Hallü’l-müşkilât ve tevdihi’l-tahrîrât fî l-kırâ’ât*, thk. Ömer Malem en-Nîcerî (Riyad: Dâru Evdâi’s-Selef, 2007), 74-75.

²⁷⁷ *Zübdetü’l-‘irfân* ülkemizde kıraat tedrisatının el kitabı mesabesindedir. Hilal yayıncılık tarafından tıpkı basımı yapılan eserin ayrıca Mustafa Atilla Akdemir tarafında doktora tezi ve araştırma yazılarının yanında, eserin iki ciltlik tahkik edilmiş çalışması mevcuttur. Bkz. Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-‘irfân fî vucûhi’l-‘Kur’ân*, thk. Mustafa Atilla Akdemir (Dubai: Silsiletü’d-Dirâsâtî’l-Kur’âniyye, 2020); Mustafa Atilla Akdemir, *Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmi şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü’l-‘irfân Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999).

²⁷⁸ Hatîb-i Ayasofya Hamdullah b. Hayreddin Efendi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Cemil Akpınar, “Hatîb-i Ayasofya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/451-452.

²⁷⁹ Hatîb-i Ayasofya Hamdullah b. Hayreddin Efendi, *Füyûdu’l-itkân fî vucûhi’l-‘Kur’ân*, thk. Mehmet Çaba (Konya: Hacıveyzade İlim ve Kültür Vakfı, 2019).

²⁸⁰ Ahmet Okur, Hamdullah b. Hayreddin Efendi’nin “*Füyûdu’l-itkân fî vucûhi’l-‘Kur’ân*” Adlı Eserinin Tahkiki ve Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

²⁸¹ Söz konusu eserin yurt dışındaki tahkik çalışmaları için bkz. Hayrunnisa Nefes, *Hamdullah b. Hayreddin’in Cevâhirü’l-İkân fî Şerhi Umdetü’l-İrfân Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri* (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 46-48.

olmasıdır.²⁸² Ayrıca kırâat-i seb‘a’ya dâhil edilen Ebû Ca‘fer, Ya‘kub ve Halefû’l-âşir kıraatleri için kullanılan remizler ilk defa bu eserde kullanılmıştır.²⁸³

- *el-Cevâhiru’l-mükellele limen râme’t-turuķi’l-mükemmele*: Muhammed Ahmed b. el-Avfi’nin telif ettiği bu eser, müellifin daha önceki eserleri olan *Baħrû’l-me‘ânî* ve *kenzu’s-seb‘i’l-meşânî* adlı eserinin özetlenmiş halidir.
- *Risâle fî ħalli müşkilâtî’s-Şâtibiyye*: Geleneğimizde İstanbul tarikinın azimet boyutunun temsilcisi olan İ’tilâf mesleğinin kurucusu Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi tarafından kaleme alınmıştır. Eser için *Risâle fî ħalli ba‘dı’l-işkâlât*, *Risâle fî def‘il işkâlâtî’l-vârideti ale’l-ecvibeti’l-mağrûeti min тариқи’s-Şâtibiyyeti* gibi farklı isimler kullanılmıştır.²⁸⁴ Yûsufefendizâde bu eseri, Şâtibiyye/Mısır tariki ve Teysîr/İstanbul tariklerine göre kıraat tedris eden öğrencilerin karşılaştıkları zorlukları açıklamak amacıyla telif etmiştir. Bu amaçla kaleme alınan eserde *Şâtibiyye* beyitleri açıklanarak ilgili âyetin vecihleri çıkarılmıştır.²⁸⁵
- *Devâi’l-mesarrâti fî’l-ecvûhi’l-‘aşriyyeti el-muħerrerâti min тариқи’s-Şâtibiyyeti ve’d-Dürrâ*: İbrâhim Ali es-Semennûdî’nin telif ettiği bu eser, Yâsir el-Mezrû tarafından neşredilmiştir.²⁸⁶
- *Kenzi’l-me‘ânî bi tahrîri Ĥırzû’l-emânî*: Süleyman b. Hüseyin el-Cemrûzî’nin nazım usulüyle kaleme aldığı bu eser, yine müellifi tarafından *el-Fethu’r-Raħmânî şerhu Kenzi’l-Me‘ânî bi tahrîri Ĥırzû’l-emânî* ismiyle şerh edilmiştir. Manzum olarak telif edilen eserin tahkikli neşri İbrâhim b. Abdülhalim tarafından,²⁸⁷ şerhinin tahkikli neşri ise İbrâhim Mûsâ tarafından yapılmıştır.²⁸⁸

3.1.4.2. Aşru’l-kubrâ tahrîrâtı ve literatürü

Kıraat tedrisatında aşru’l-kubrâ (takrîb) merhalesindeki tahrîrât, İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr fî’l-kırâ’âti’l-‘aşr* adlı eseri, bu eserin muhtasarı olan *Takrîbu’n-Neşr fî’l-kırâ’âti’l-‘aşr* ve manzum şekli olan *Ṭayyibetü’n-Neşr fî’l-kırâ’âti’l-‘aşr* adlı eserler üzerine bina edilmiştir. Bu

²⁸² Hatîb-i Ayasofya Hamdullah b. Hayreddin Efendi, *Füyûzü’l-itķân fî vucûhi’l-Ĥur‘ân*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 3992, vr. 2a.

²⁸³ Eserde, Ebû Ca‘fer için جع Şeyh Ya‘kub için بع Halefû’l-âşir için ise خل rumuzları kullanılmıştır. Bkz. Abdülfettâh Paluvî, *Zübdetü’l-‘irfân fî vucûhi’l-Ĥur‘ân*, 5.

²⁸⁴ Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi, *Risâletü fî ħukmi’l-kırâeti bi’l-kırâ’âti’s-şevâz*, thk. Ömer Yusuf Hamdân, 1. Baskı, (Amman: Mektebetü’l-İslâmî, 2004), 14.

²⁸⁵ Yûsufefendizâde, *el-İ’tilâf fî vucûhi’l-iħtilâf*, 30.

²⁸⁶ İbrâhim b. Ali Sehâse es-Semennûdî, *Devâi’l-mesarrâti fî’l-ecvûhi’l-‘aşriyyeti el-muħerrerâti min тариқи’s-Şâtibiyyeti ve’d-Dürrâ*, nşr. Yâsir İbrâhim el-Mezrû (Kuveyt: Vizâretü’l-Evkâf, 2007).

²⁸⁷ Süleyman b. Hüseyin el-Cemzûrî, *Kenzi’l-Me‘ânî bi tahrîri Ĥırzû’l-emânî*, thk. Abdul‘azîm b. İbrâhim b. Abdülhalim (Kahire: Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Turas, 2012).

²⁸⁸ Hüseyin el-Cemzûrî, *el-Fethu’r-Raħmânî şerhu Kenzi’l-Me‘ânî bi tahrîri Ĥırzû’l-emânî*, thk. Abdurrâzık b. Ali b. İbrâhim Mûsâ (Kahire: Beytü’l-Hikmeti li’l-İ‘lâm, 1993).

merhalenin aşru's-suğrâ merhalesinden temel farkı, tarik sayısında müşahede edilen ciddi artıştır.²⁸⁹ Zira aşru's-suğrâ'da yirmi bir tarik ele alınırken, aşru'l-kubrâ'da söz konusu yirmi bir tarikin de dâhil olduğu yaklaşık bin tarik incelenmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki aşru's-suğrâ merhalesinde esas alınan *Şâtıbiyye* ve *ed-Dürretü'l-muğiyye*'deki kıraatlerin, Ebû Ca'fer'in birinci râvisi İbn Verdân'ın dört vechi hariç, *Ṭayyibe*'de yer aldığı kabul edilmektedir.²⁹⁰

Aşru'l-kubrâ kapsamında yapılan tahrîrât araştırmalarında iki husus önem arz etmektedir. Bunlardan ilki, tarik sayısındaki artışın doğal bir sonucu olarak, bu tariklerden gelen rivâyetlerin kıraat tedrisatındaki tatbikatının keyfiyetiyle ilgili *el-hilâfû'l-câ'iz* (caiz ihtilaf) ve *el-hilâfû'l-vâcib* (vacip ihtilaf) kavramlarının ortaya çıkmasıdır. Diğer önemli husus ise tarik sayısındaki ciddi artışla birlikte sahih kıraatlerin doğru bir şekilde tespit edilebilmesi amacıyla, önde gelen kıraat âlimlerinin tedris ettirdikleri kıraatin isnad zincirini kendi anlayışlarına göre oluşturmaları ve böylece tahrîrât ilminde *'âlî isnâd* olgusunun zuhur etmesidir.

3.1.4.2.1. *el-Hilâfû'l-câiz* ve *el-hilâfû'l-vâcib* kavramlarının ortaya çıkması

Aşru'l-kubrâ merhalesinde tarik²⁹¹ sayısının aşru's-suğrâ merhalesine kıyasla önemli ölçüde artması, bu tariklerden tevarüs eden nakillerin hangilerinin kıraat tedrisatında tatbik edilip edilmeyeceği meselesini gündeme getirmiştir. Bu durum, kıraat ilmi terminolojisinde *el-hilâfû'l-câ'iz* (caiz ihtilaf) ve *el-hilâfû'l-vâcib* (vacip ihtilaf) kavramlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kıraat tedrisatında vecih olarak da bilinen bu kavramlardan *el-hilâfû'l-câ'iz*, okunması caiz olan farklı okuyuşlardan birinin tercih edilmesini ifade etmektedir. Söz konusu caiz olan vecihlerin tamamının okunması zorunlu değildir. Medd-i âriz²⁹² ile istiâze ve besmele²⁹³ hususundaki farklı vecihler bu kategoriye dâhildir.²⁹⁴ Bu bağlamdaki diğer bir

²⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ṭayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, 4; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 155; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi", 93.

²⁹⁰ Mûsâ, *Teemmülât havle tahrîrâtî'l-'ulemâi li'l-kırâ'âtî'l-mutevâtirâ*, 5.

²⁹¹ Tarik kelimesi daha önce ifade edildiği üzere kıraat ilminde pek çok anlam ifade etmektedir. Burada kastedilen mana, imamın ravisinin ardındaki bütün nakillerdir. Ayrıca tarik kelimesi kıraat tedrisatında vecih olarak da ifade edilmiştir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, 2/199-200; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi" 93.

²⁹² Medd-i âriz vecihleri söz konusu lafzın, son harekesine göre olur. Zira medd-i ârizin gerçekleştiği yani vakıf yapılan kelime fetha olursa üç vecih (kasr, tavassut ve tûl); kesre olursa dört vecih (kasr, tavassut, tûl, kasr ile revm); zamme olması durumunda ise yedi vecih (kasr, tavassut, tûl, kasr ile işmam, tavassut ile işmam, tûl ile işmam, kasr ile revm) caiz olur. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Atilla Akdemir, *Tecvîd-i mâhir*, 1. Baskı (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 136-141; Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 108-109.

²⁹³ Kur'an tilâvetine başlarken istiâze ve besmele okumak, kıraat imamlarının var olan rivayetlerden yaptıkları tercihlere göre farklılık arz etmektedir. Bir kıraat, bu husustaki tercihlerinden birini tercih edilebilir. Ancak kıraat tedrisatının söz konusu tercihlerin hepsi, kıraat mesleklerinin bu husustaki sıralamasına göre değişerek, okunabilir. Örneğin ülkemizde yaygın bir şekilde okutulan Şeyh Atâullah mesleğine göre kat'-ı kü'l, kat'-ı evvel

kavram olan *el-hilâfû'l-vâcib* ise, uygulamada okunması gereken, terk edilmesi caiz olmayan vecihlerdir. Nâfi' kıraati Verş rivâyetinin Ezrak tarikinin medd-i bedel vecihleri²⁹⁵ bu hususta örnek teşkil etmektedir. Gerek *el-hilâfû'l-câ'iz* gerekse de *el-hilâfû'l-vâcib*, kıraat tedrisatı esnasında söz konusu olan durumlardır. Yani kıraat eğitimi alan bir öğrencinin hocasına müşâfehe yoluyla okuması gereken ihtilaflardır. Aksi takdirde, örneğin Nâfi' kıraati Verş rivâyetinin Ezrak tarikine göre Kur'an tilavet eden bir kârînin medd-i bedeldeki tûl, tevassut ve kasr vecihlerinden birini tercih etmesi mümkündür. Ancak kıraat tedrisatındaki bir öğrenci için bu durum geçerli değildir; medd-i bedeldeki tüm vecihlerin alınması gerekmektedir.²⁹⁶

3.1.4.2.2. 'Âlî isnad sisteminin önem kazanması

Aşru'l-kubrâ merhalesinde tarik sayısının önceki merhaleye kıyasla önemli ölçüde artmasının zorunlu kıldığı bir netice olarak, 'âlî isnâd sistemi önem kazanmıştır. Şöyle ki kıraat ilminin temel kaynak eserlerinde tarikler²⁹⁷ kaydedilmiş ve bu tariklerin nakilleri aktarılmıştır.²⁹⁸ Bu kaynaklar, kendi telakkileri doğrultusunda sahih kıraatleri tespit ederek eserlerinde ele almışlardır. Bu bağlamda tarikleri inceleyen her bir müellif, kendine özgü bir sened halkası inşa etmiştir. Bu durum, her kaynakta farklı sayıda tariklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Örneğin bir kaynakta ele alınan bin tarike karşın, başka bir kaynakta bu sayı iki bine ulaşabilmiştir. Bu kaynaklardaki tariklerin bir kısmı birbirinin aynı olmasına rağmen, toplamda dikkate değer bir yekûn teşkil etmiştir.

'Âlî isnâd denildiğinde akla ilk gelen kıraat âlimlerinden İbnü'l-Cezerî, yukarıda bahsedilen karmaşık tarik sisteminin düzenli bir yapıya kavuşmasında mühim bir rol oynamıştır. Zira İbnü'l-Cezerî, aşru'l-kubrâ sisteminin temel kaynağı kabul edilen *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr* adlı eserini, doksan kaynak ve bu kaynakların içerdiği on bin tariki 'âlî isnâd açısından

vasl-ı sâni, vasl-ı kül, vasl-ı evvel kat'-ı sâni vecihleri uygulanırken; Süfî mesleğine göre bu tercihlerde vasl tercihleri öncelenmiş ardından kat' vecihleri okunmuştur. Geniş bilgi için bkz. Akdemir, *Tecvîd-i mâhir*, 299-303.

²⁹⁴ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 9.

²⁹⁵ Kıraat tedrisatında *el-hilâfû'l-vâcib* olarak değerlendirilen medd-i bedel vecihleri, Nâfi' kıraati Verş rivâyetinin Ezrak tarikine göre okunmaktadır. Söz konusu bu tarike göre kasr, tavassut ve tûl miktarı med yapılır. Asım kıraati Hafs rivâyeti ve diğer rivayetlere göre medd-i bedelde sadece kasr vechi vardır. Geniş bilgi için bkz. Akdemir, *Tecvîd-i mâhir*, 148-152.

²⁹⁶ Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 110-111.

²⁹⁷ Bu kavram kıraat ilminde pek çok manada kullanılmıştır. Burada "tarik" kelimesiyle kastedilen mana, kıraat imamlarının ravilerinden uzak veya yakın olmasına bakılmaksızın tevarüs eden rivayetlerdir. Geniş bilgi için bkz. Fırat, *Tecvîd ve Kıraat Terimleri Sözlüğü*, 156.

²⁹⁸ Bu eserlerden bazılarını İbnü'l-Cezerî *en-Neşr* adlı eserinde kaynak olarak ele alarak zikretmiştir. Söz konusu bu eserler şunlardır: Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *et-Teyisr*'i, Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî'nin *eş-Şâtîbiyye*'si, Ahmed el-Mehdevî'nin (ö. 430/1038) *el-Hidâye*'si, Muhammed er-Ru'aynî'nin (ö. 476/1083) *el-Kâfî*'si, İbn Mihrân en-Nisâbü'rî'nin *el-Gâye fî'l-kırâ'âtî'l-aşr*'i, Ali b. el-Huzelî'nin (ö. 465/1072) *el-Kâmil*'i, Ahmed b. Suvâr el-Bağdâdî'nin (ö. 496/1102) *el-Müstenir*'i, İbn Bellime Abdullah el-Hâverî'nin (ö. 514/1120) *et-Telhîs*'i, İbn Fehhâm es-Sakalî'nin (ö. 516/1122), *et-Tecrid*'i, Abdulcebbâr Ömer et-Tarsûsî'nin (ö. 420/1029) *el-Müctebâ*'sıdır. Geniş bilgi için bkz. Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi", 94.

birtakım kriterlerle eleyerek, yaklaşık otuz yedi kaynak ve bin tarik sayısına indirgemıştır.²⁹⁹ İbnü'l-Cezerî bu geniş tarik havuzu içerisinde, kırâat-i aşere imamlarının râvileri için iki tarik, ayrıca bu tarikler için de yine ikişer tarik/turuk alarak, toplamda sayısı yirmi olan râvilerden seksen tarike ulaşmıştır. Daha sonra bu seksen tariki *en-Neşr*'de ayrıntılı bir şekilde izah edip detaylandırarak yaklaşık dokuz yüz seksen tarik sayısına ulaştırmıştır.³⁰⁰ İbnü'l-Cezerî'nin ele aldığı seksen tarikten teferrû eden tarik sayısının farklılık göstermesi, bu tariklerin geçtiği kaynaklarla ilgili bir durumdur. Mesela Âsım kıraatinin Hafs rivâyetinin iki tariki olan 'Amr b. es-Sabbâh ve 'Ubeyd b. es-Sabbâh ve bunların her birinin ikişer turuk'una ilaveten toplamda on dokuz kaynaktan nakledilen elli iki tarik oluşmuştur. Bu sayı, diğer kıraatlerin tariklerinde değişiklik gösterebilmiştir.³⁰¹

Aşru'l-kubrâ bağlamında yapılan tahrîrât, İbnü'l-Cezerî'nin yukarıdaki paragraflarda izah edildiği üzere, 'âlî isnâd esaslı yapmış olduğu tarik tercihleri üzerine şekillenmiştir. Gerek tahrîrâtın ruhsat veçhesinde gerekse de azimet veçhesinde, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Ṭayyibetü'n-Neşr* adlı eserleri bu çalışmaların temelini oluşturmuştur. Zira tahrîrâtın ruhsat veçhesinde söz konusu bu eserlerin kaynaklarına gitmek gerekmezsin daha dar bir alan olan *Ṭayyibe* içinde tahrîrât yapmayı tercih edenler bulunurken; azimet veçhesinde bu eserlerde belirtilen kaynaklara inilerek yukarıda bahsedilen geniş tarik havuzu içinde titizlikle tahrir yapılarak bir nevi İbnü'l-Cezerî'nin yaptığı çalışmanın benzeri hedeflenmiştir.³⁰²

Aşru'l-kubrâ merhalesindeki geniş ve karmaşık tarik ağı, kıraat tedrisatında yalnızca *Ṭayyibe* metninin ezberlenerek uygulamaya geçilmesini güçleştirmiştir. Oysa aşru's-suğrâ merhalesindeki kıraat tedrisatında, *Şâtıbiyye*'nin ezberlenmesiyle kolaylıkla uygulamaya intikal edilebilmektedir. Bu bağlamda aşru'l-kubrâ merhalesinde *Ṭayyibe*'nin ezberlenmesinin yanı sıra, rivâyetin doğru bir şekilde tarik zincirinin tespiti ve telfik riskini bertaraf etmek amacıyla tahrîrât çalışmaları zaruri hale gelmiştir. Zira bu da *Ṭayyibe* metnine ve kaynaklarına vâkıfiyetle mümkündür.³⁰³

Sahih bir okuyuşun tespiti için yalnızca *Ṭayyibe* metninin yeterli olmadığı, tahrîrât çalışmalarının gerekliliği aşağıdaki örnekte daha belirgin bir şekilde müşahade edilecektir:

²⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-âşr*, 1/152-155; İbnü'l-Cezerî, *Ṭayyibetü'n-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-âşr*, 6.

³⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-âşr*, 1/190; İbnü'l-Cezerî, *Ṭayyibetü'n-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-âşr*, 33; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi", 94.

³⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-âşr*, 1/152-155; Dûserî, *el-İmâm el-Mütevellî ve cuhûduhû fî 'ilmi'l-kırâât*, 335.

³⁰² Mûsâ, *Teemmülât havle tahrîrâtî'l-ulemâi li'l-kırâ'âtî'l-mutevâtirâ*, 4.

³⁰³ Mûsâ, *Teemmülât havle tahrîrâtî'l-ulemâi li'l-kırâ'âtî'l-mutevâtirâ*, 4.

İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* ve *Ṭayyibe* adlı eserlerinde Âsım kıraatinin Hafs rivâyetine göre hemze-i kat' olan bir lafızda evvela sekte, akabinde sektesiz okuyuş yani hulf ile bir okuyuşun mevcut olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca medd-i munfasılda yine Hafs rivâyeti için kasr ve tevassut miktarlarının bulunduğunu nakletmiştir. Bu iki nakil bir âyette bir araya geldiğinde, *Ṭayyibe* ve *en-Neşr*'in zahir ifadelerine bakıldığında hem medd-i munfasılda kasr ile hem de tevassut ile sekteli ve sektesiz okuyuşların mümkün olabileceği anlaşılabılır. Ancak tahrîrât çalışmalarıyla Hafs rivâyetinin tariklerine ve bu tariklerin de kendi tariklerinin rivâyetlerine bakılarak, sahih okuyuş tespit edilmiştir.

Şöyle ki Hafs rivâyetinin Ubeyd tarikinın Üşnânî tarikine göre hemze-i kat'dan önce sekte uygulaması bulunmakla birlikte, medd-i munfasılda da kasr ölçüsü mevcut değildir.³⁰⁴ Yapılan bu tahrîrât çalışmaları, bu tarike göre medd-i munfasılda sadece tevassut ile sekte okuyuşunun mümkün olduğunu ortaya çıkarmış ve mutlak lafız takyîd edilmiştir. Yine Hafs rivâyetinin Amr tarikinın Fîl tarikine göre ise medd-i munfasılda önceki tarikin aksine kasr rivâyet edilmekte ancak sekte rivâyet edilmemektedir.³⁰⁵ Dolayısıyla hemze-i kat'dan önce sekte okuyuşuyla birlikte medd-i munfasılda tevassut miktarının, Hafs rivâyeti Ubeyd tarikinın Üşnânî tarikine hasredilerek sahih okuyuşun mümkün olabileceği, yapılan tahrîrât neticesinde ortaya çıkmıştır.³⁰⁶

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere aşru'l-kubrâ merhalesinde imam ve râvilerden sonra gelen tarikler dikkate alınarak yapılan tahrîrât neticesinde (i) nakledilen mutlak rivâyet takyîd edilmiş, (ii) zahirde olabilecek hatalı okuyuşlar bertaraf edilmiştir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki aşru's-suğrâ merhalesindeki tedrisatta *Şâtıbiyye* metninin ezberlenmesiyle uygulamaya geçmek mümkün iken; aşru'l-kubrâ merhalesindeki tedrisatta sadece *Ṭayyibe* metninin ezberlenmesi yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere uygulama için yeterli değildir. Bu bakımdan bilhassa aşru'l-kubrâ merhalesi için tahrîrât çalışmalarına ihtiyaç bulunmaktadır.

3.1.4.2.3. Aşru'l-kubrâ tahrîrât literatürü

Tahrîrât ilminin müstakil bir disiplin haline gelmesi, aşru'l-kubrâ merhalesinde gerçekleştirilen tahrîrât çalışmalarıyla vuku bulmuştur. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-*

³⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 1/423.

³⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 1/334.

³⁰⁶ Hâlicî, *Şerhu muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr*, 49-50; Fikrî, "Müşkilatü'l-hilâf fi tahrîrâti'l-kırâ'ât ve'l-hulûlü'l-muḳterâḥa", 611; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi", 95.

kırâ'âti'l- 'aşr ve *Ṭayyibetü'n-Neşr fî'l-kırâ'âti'l- 'aşr* adlı eserleri üzerine temellendirilen bu kapsamdaki tahrîrât araştırmalarından bazıları aşağıda özetlenmektedir:

- *Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vücûhi ba'di âyâtî'l-Kur'âniyye min ṭuruḳi't-Ṭayyibe*: Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ merhalesindeki temel kaynağı olan bu eser, Güllü Hâfız olarak bilinen Yusuf İmamzâde Ahmed er-Rüşdî'ye aittir. Ana kaynak olarak *Tahrîru't-ṭuruḳ ve'r-rivâyât min ṭarîki Ṭayyibetü'n-Neşr, el-İ'tilâf fî vucûhi'l-ihtilâf* ve *Bedâi'u'l-burhân 'alâ 'Umdetü'l-irfân* adlı eserler esas alınmıştır.³⁰⁷ Bu eser üzerine doktora düzeyinde bir çalışma yapılmıştır.³⁰⁸
- *Ecvibetü'l-İmâm İbnü'l-Cezerî 'ale'l-mesâili't-Tebriziyye*: İbnü'l-Cezerî'nin Tebriz şehrindeyken kendisine tevdi edilen kırk suale verdiği cevapları ihtiva etmektedir.³⁰⁹ Bizzat İbnü'l-Cezerî tarafından telif edilen bu eser üzerine bazı akademik çalışmalar gerçekleştirilmiştir.³¹⁰
- *Mefkûdâtü'n-Neşr*: İbnü'l-Cezerî'nin talebelerinden birinin telif ettiği iddia edilen bu eserde,³¹¹ Nâfi' kıraatinin Verş rivâyetinin Ezrak tarikiyle ilgili yirmi yedi mesele ele alınmıştır.³¹² Eser, Hasan Ebu'l-Cûd tarafından tahkik edilmiş ve yine bu zatın tahkik ettiği *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l- 'aşr* adlı eserin beşinci cildine dâhil edilmiştir.³¹³
- *Tahrîru't-ṭuruḳ ve'r-rivâyât min ṭarîki Ṭayyibetü'n-Neşr fî'l-kırâ'âti'l- 'aşr*: Ali el-Mansûrî'nin telif ettiği bu eser, kıraat tedrisatında başvurulana temel kaynaklar arasında yer almıştır.³¹⁴
- *Halli mucmelâti't-Ṭayyibe*: Ali el-Mansûrî tarafından telif edilen bu manzum eser henüz neşredilmemiştir.³¹⁵
- *'Umdetü'l-irfân fî vucûhi'l-Kur'ân*: Mustafa el-İzmîrî'nin telif ettiği eser, şerh mahiyetinde bazı ilavelerle neşredilmiştir.³¹⁶

³⁰⁷ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 2a.

³⁰⁸ Osman Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Tahlili* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

³⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ecvibetü'l-İmâm İbnü'l-Cezerî 'ale'l-mesâili't-Tebriziyye*, 9.

³¹⁰ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf el-Cezerî, *Ecvibetü'l-İmâm İbnü'l-Cezerî 'ale'l-mesâili't-Tebriziyye*, thk. Abdülaziz Muhammed Temim ez-Zu'bî (Beyrut: Dâru Elif Lâm Mim, 2016).

³¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Ecvibetü'l-İmâm İbnü'l-Cezerî 'ale'l-mesâili't-Tebriziyye*, 23; Muhtâr, "İlmü't-Tahrîrat beyne't-tarîkati'l-Mağribiyye ve't-tarîkati'l-Meşrikiyye", 582; Zu'bî, *Teysîru'l-fettâhi'l- 'Alim şerhu tenkihi fethi'l-Kerîm*, 10-11.

³¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l- 'aşr*, 5/292-334.

³¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l- 'aşr*, 5/275-334.

³¹⁴ Mehmet Emin Maşalı, "Kur'an Kıraatında ve Kitabesinde Türkiye'nin Durumu", *Tecvid Çalıştayı* (Kastamonu: 2015/04-09 Kasım), 1-24.

³¹⁵ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Halli mucmelâti't-Ṭayyibe* (Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, nr.53); Ahmet Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", *NEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Konya: 2017/44), 130.

- *Bedâi' u'l-burhân 'alâ 'Umdeti'l-'irfân*: Mustafa el-İzmîrî'nin *'Umdetü'l-'irfân* adlı eserinin şerhi olan eser, tahkik edilerek neşredilmiştir.³¹⁷
- *İthâfu'l-berere bimâ sekete 'anhu Neşru'l-'aşere*: Mustafa el-İzmîrî'nin bu konudaki diğer bir eseridir.³¹⁸
- *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-İhtilâf*: Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi'nin telif ettiği bu eser üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır.³¹⁹
- *Hallu işkâlâtî't-Tayyibe*: Yûsufefendizâde'nin bu konudaki diğer bir eseridir. Henüz neşredilmemiştir.³²⁰
- *el-Ecvibetü 'ani'l-mesâil elletî veredet mine'l-vezîri Abdullah Paşa el-Köprülü*: Yine Yusuf Efendizâde'nin telif ettiği bu eserin de neşri henüz gerçekleşmemiştir.
- *er-Ravdu'n-nâdir fî tahrîri evcûhi'l-Kitâbi'l-Münîr*: Bu eserin müellifi Muhammed b. Ahmed el-Mütevellî'dir. Eserin tahkiki yapılarak neşredilmiştir.³²¹
- *Fethi'l-Kerîm fî tahrîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm*: Muhammed el-Mütevellî'nin bu konudaki diğer bir eseridir.³²² Eser manzum olup bazı çalışmalara kaynaklık etmiştir.³²³
- *el-Burhânü'l-eşdağ ve's-sıratu'l-muhakkak fî men'î'l-gunneti li'l-Ezrak*: Bu eser de Muhammed el-Mütevellî tarafından telif edilmiştir.
- *Şerhu muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr*: Muhammed b. Abdurrahmân Hâlicî, bu konudaki *Muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr* adlı manzum eserini şerh ederek telif etmiştir. Eserin tahkik ve neşri yapılmıştır.³²⁴
- *el-Cevâhiru'l-mükellele limen râme't-turuḳi'l-mükemmele*: Muhammed el-Avfî'nin (ö. 1050/1640) telif ettiği bu eserin tahkik ve neşri yapılmıştır.³²⁵

³¹⁶ Mustafa b. Abdurrahman Muhammed el-İzmîrî, *'Umdetü'l-'irfân fî vucûhi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed b. Câbir el-Mısırî-Abdu'l-Azîz ez-Zeyyâd (Mısır: Mektebetü'l-Cündî, ts).

³¹⁷ Mustafa b. Abdurrahman Muhammed el-İzmîrî, *Bedâ'i' u'l-burhân 'alâ 'Umdeti'l-'irfân fî vucûhi'l-Kur'ân*, thk. Meryem İbrahim Cendeli (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2008).

³¹⁸ Mustafa b. Abdurrahman Muhammed el-İzmîrî, *İthâfu'l-berere bimâ sekete 'anhu Neşru'l-'aşere*, thk. Hasan Ebu'l-Cûd (Riyad: Dâru Advâi's-Selef, 2007).

³¹⁹ Bu çalışmalardan biri son dönemde ülkemizde Ali Öge-Halil İbrahim Üren tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. Bkz. Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi, *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-ihtilâf*, thk. Ali Öge-Halil İbrahim Üren, 1. Baskı (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2022).

³²⁰ Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi, *Hallu işkâlâtî't-Tayyibe*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Üsküdar Bölümü, Nr. 5, vr. 360b-395a.

³²¹ Muhammed el-Mütevellî, *er-Ravdu'n-nâdir fî tahrîri evcûhi'l-Kitâbi'l-Münîr*, thk. Hâlid Hasan Ebu'l-Cûd (Tanta: Dâru'l-Sahâbe: 2004).

³²² Muhammed el-Mütevellî, *Fethi'l-Kerîm fî tahrîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, thk. Yâsir el-Mezrû (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 2005).

³²³ Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrat Meselesi", 100.

³²⁴ Muhammed b. Abdurrahman el-Hâlicî, *Şerhu muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr*, thk. İhâb Fikri-Ebu'l-Cûd (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2006).

³²⁵ Muhammed b. Ahmed el-Avfî, *el-Cevâhiru'l-mükellele limen râme't-turuḳi'l-mükemmele*, thk. Abdurrahman İbrahim b. Nâfi' (Medine: Mektebetü'r-Rüşd, 2014).

3.2. Kıraat Tedrisatında Tercih ve Yönelişler

Kıraat tedrisatı, ilk olarak Cebrail'in (a.s.) Allah Teâlâ'dan aldığı vahyi Hz. Peygamber'e talim etmesiyle başlamıştır. Bu itibarla kıraat ilminin İslamî ilimlerin temelini teşkil ettiği söylenebilir.³²⁶ Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerîm ve kıraatleri ashabına Cebrail'den aldığı müşâfehe usulüyle³²⁷ öğretmiş ve Müslümanlara Kur'an ve kıraatlerin nasıl tedris edileceğini beyan etmiştir. Kıraatlerin tedrisatı, infirâd usulü esas alınarak hicrî altıncı asra kadar tahrîrât ilminin müdahil olduğu bazı evrelerden geçerek günümüze ulaşmıştır.³²⁸ Bu evreler, tahrîrât ilminin genel çerçevesi içerisinde ele alınabilecek hususlar olarak değerlendirilebilir.

Bu başlık altında, her dönemin şartları neticesinde ortaya çıkan problemlere tahrîrât ilmi bağlamında bulunan çözümler özet mahiyetinde ele alınmıştır. Bunlar şu şekilde tespit edilebilir: (i) Kur'an'ın cem'i, (ii) istinsah faaliyeti, (iii) nakd ve i'câm, (iv) 'addü'l-ây, (v) kıraat tedrisatında indirâc usulüne geçilmesi.

Tahrîrâtın genel çerçevesi dikkate alındığında, yukarıdaki paragrafta sıralanan faaliyetler neticesinde tekâmül eden kıraat ilminin Osmanlı dönemindeki yansımaları bilhassa İbnü'l-Cezerî'nin Bursa'daki çalışmalarıyla başlamış ve zamanla gelişmiştir. Bu bağlamda gerek İslâm dünyasının genelinde gerekse de Osmanlı ve akabinde Cumhuriyet döneminde yani gelenekte kıraat tedrisatındaki tercihler şu şekilde sınıflandırılabilir: (i) Med Miktarları Bağlamındaki Tercihler ve Günümüzdeki Problemler, (ii) Kıraat Tedrisatında Usul Tercihleri (Manzum ve mensur kaynakların kullanımı ve günümüzdeki problemler), (iii) Gelenekteki Kıraat Tedrisatında Meslek ve Tarik Tercihleri.

3.2.1. Kıraat tedrisatında tercih ve yönelişlere etki eden faktörler

3.2.1.1. Kur'an'ın cem'i

Hz. Peygamber, kendisine vahyedilen Kur'an âyetlerini ashabına yazdırmıştır. Bu faaliyetin, Allah Teâlâ tarafından kendisine tevdi edilen bir vazife olduğu ifade edilmiştir. Bu hususta 'Alak ve Kalem surelerinde geçen "kalem" lafzı delil olarak sunulmuştur.³²⁹ Dolayısıyla Hz.

³²⁶ Birişık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 29.

³²⁷ Müşâfehe usulü arz, sema ve eda usullerinin talebe ve hoca arasında bire bir uygulanmasıdır. Geniş bilgi için bkz. Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 34, 130, 153.

³²⁸ Kıraat ilminin Hz. Peygamber'in vefatıyla geçirdiği bazı önemli merhaleler olmuştur. Kur'an'ın cem'i, Kıraatlerin istinsahı, İ'câm ve nakd gibi Kur'an ve kıraatlerin muhafazası için yapılan çalışmaları, tahrîrât bağlamında değerlendirmemiz mümkündür. Çünkü kıraat tedrisatına yapılan söz konusu bu müdahaleler, kıraatlerin sıhhatinin muhafaza edilmesini sağlamış, hatalı okumaların yayılmasını engellemiştir. Geniş bilgi için bkz. Birişık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 49-76.

³²⁹ Kalem sûresi birinci âyet ile 'Alak sûresi dördüncü âyetten geçen "kalem" lafızları, Kur'an'ın yazıyla muhafaza edilmesi yönünde bir emir telakki edilmiştir. Bkz. Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerîm Tarihi*,

Peygamber, nazil olan vahyi sayıları kırk üç civarında olan vahiy kâtibine teyit ederek yazdırmıştır. Yazılan âyetle herhangi bir hata vuku bulduğunda ise bizzat Hz. Peygamber tarafından tashih edilmiştir.³³⁰

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra ilk halife Hiz. Ebû Bekir döneminde, Yemâme savaşında pek çok Kur'an hafızının şehit olması üzerine, Hiz. Ömer'in teşebbüsleriyle Kur'an âyetlerinin bir mushaf içinde toplanıp muhafazası kararlaştırılmıştır.³³¹ Cem' edilen âyetler, iki şahit nezdinde kabul görmüştür. Ahzâb suresinin yirmi üçüncü âyeti, Hiz. Peygamber'in Huzeyme b. Sâbit'in şahitliğini iki şahsın şahitliğiyle eş tutması sebebiyle, bu âyet yalnızca Huzeyme b. Sâbit'in şahitliğiyle kabul edilmiştir.³³²

Cem' edilen mushafın harekesiz ve noktasız olması, yedi harfi ihtiva ettiğini işaret etmektedir. Ayrıca Kur'an'ın tahrif olma endişesi de bu vesileyle bertaraf edilmiştir. Belirtmek gerekir ki o dönemdeki Müslümanların ekseriyetinin Arap olması ve ezber kültürünün yaygın olması, Kur'an nüshalarının çoğaltılmasını gerektirmemiştir. Dolayısıyla Hiz. Peygamber döneminde Kur'an âyetlerinin yazılmasıyla birlikte Kur'an'ın cem' faaliyetini, Kur'an ve kıraat ilmi açısından ilk tahrîrât çalışması olarak değerlendirebiliriz.

3.2.1.2. İstinsah faaliyeti

Hiz. Ebû Bekir döneminde gerçekleştirilen cem' faaliyeti, dönemin şartları göz önüne alındığında yeterli bir çalışma olarak addedilebilir. Ancak Hiz. Osman dönemine gelindiğinde Müslüman coğrafyanın genişlemesi ve Arap olmayan unsurların İslâmiyet'e dâhil olmasıyla bazı sorunlar baş göstermiştir. Bu dönemde yedi harf ruhsatının sağladığı kolaylık, bir serbestliğe ve Müslümanlar arasında ihtilaflara sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla kıraatlerin bir düzene sokulması ihtiyacı hasıl olmuştur.

Hiz. Osman döneminde vuku bulan bu faaliyette Kureyş lehçesi esas alınmakla birlikte,³³³ yedi harf ruhsatı dikkate alınarak beş ile yedi arasında olduğu rivâyet edilen mushaf istinsah edilmiştir. Bu mushafların her birinde yedi harfin farklı bir cüz'ü ele alınarak, yedi harften

çev. Salih Tuğ (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1993), 41; Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, 74; Akdemir, *Kıraat Eğitim ve Öğretim Metotları*, 24-25.

³³⁰ Ebû Bekir İbn Davud es-Sicistânî, *Kitâbü'l-meşâhif*, nşr. Muhibbüddin Abdussubhân Vâiz (Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 1/160-170; Akdemir, *Kıraat Eğitim ve Öğretim Metotları*, 24.

³³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Takiyyüddin en-Nedvî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2018), "Fezâilu'l-Kur'an", 3-4

³³² Buhârî, "Fezâilu'l-Kur'an", 3.

³³³ İstinsah faaliyetinde mushaflara yazılacak âyetlerin imlâlarında ihtilaf olması halinde Kureyş lehçesi tercih edilmiştir. Bu hususta sadece "tabut" lafzının sonundaki "te" harfinin açık veya kapalı "te" olması hususunda ihtilaf olmuştur. Kureyş lehçesinde bu kelimenin sonundaki "te" harfinin açık "ت" şeklinde yazılması hasebiyle mushaflara bu şekilde yazılmış ve ihtilaf halledilmiştir. Bkz. Buhârî, "Fezâilu'l-Kur'an", 2; Sicistânî, *Kitâbü'l-meşâhif*, 1/199; Ebû 'Amr ed-Dânî, *el-Muḥni' fî ma'rifeti mersûmi meşâhifi ehli'l-emşâr*, 4.

kaynaklanan kıraat ihtilafları muhafaza edilmiştir. İstinsah edilen mushaflar, bu kıraatleri talim edecek birer kârî nezaretinde o dönemki İslâm merkezlerine, kıraat tedrisatında esas alınmak üzere irsal edilmiştir. Bu merkezler ve kârîler şu şekildedir: Medine’ye Zeyd b. Sâbit, Mekke’ye Abdullah b. Sâib (ö. 70/689-90), Şam’a Mugîre b. Ebû Şihâb (ö. 91/710), Kûfe’ye Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Basra’ya ise Âmir b. Abdullah (ö. 55/675).³³⁴

3.2.1.3. Nakd, i‘câm ve dabtu’l-mushaf

İslâmiyet öncesindeki Arap kültürü sözlü edebiyat üzerine müesses kılınmıştır. İslâmiyet’in zuhuruyla yazı/kitabet önemli bir mesafe katetmiştir. İlk olarak Hz. Peygamber’in nazil olan âyetleri vahiy kâtiplerine yazdırması ve bu konudaki teşvikleriyle yazı/kitabet önem kazanmıştır. Ardından istinsah faaliyetiyle İslâm merkezlerine gönderilen mushaflarla bu önem daha da pekişmiştir. Nitekim İslâmiyet’in gelişiyile Arap yazısının yarım yüzyılda gösterdiği tekâmül, geçmişinden katbekat fazla olmuştur. Ancak istinsah edilen mushaflarda, günümüzde olduğu gibi harflerin birbirinden ayrıldığı noktalar ve bu harflerin telaffuzunu gösteren hareketler bulunmamaktaydı. Bu durum, hicrî birinci yüzyılın sonlarına doğru bilhassa Arap olmayanların İslâmiyet’e dâhil olmasıyla lahn olarak adlandırılan hatalı Kur’an okumalarına sebebiyet vermiştir.³³⁵

Kur’an okumalarındaki hataların artması üzerine, dönemin Irak valisi Ziyâd b. Ebîh’in (ö. 53/673) teşebbüsleriyle Ebû’l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından ötreye delalet için harfin önüne bir nokta, üste delalet için harfin üstüne bir nokta, esreye delalet için ise harfin altına bir nokta ve bu hareketlerin tenvinlileri için yine aynı yerlere ikişer nokta şeklinde bir çözüm bulunmuştur. Ebû’l-Esved ed-Düelî’nin Kur’an’ın başından sonuna kadar uyguladığı ve Arapların önceden de bildiği, noktalarla harflerin birbirinden ayrılması anlamına gelen bu faaliyete nakd denilmiştir.³³⁶

Düelî’nin gerçekleştirdiği noktalarla harekeleme işlemi olan nakd faaliyetinden kısa bir süre sonra geliştirilme ihtiyacı doğmuştur. Zira nakd faaliyetiyle lahnın kısmen de olsa önüne geçilmişti. Ancak benzer harflerin birbirinden ayırt edilememesi neticesinde hatalı okuyuşların ortaya çıkması anlamındaki kıraatlerde tashîf meselesi zuhur etmiştir. Bilhassa Irak, Kûfe civarında cereyan eden bu hatalı okumalar, dönemin halifesi Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) onayıyla Irak valisi Haccâc-ı Zâlim olarak bilinen Haccâc b. Yusuf (ö.

³³⁴ Zûrkânî, *Menâhilü’l-‘irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 1/330; Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 62-63.

³³⁵ Çetin, “Yazı”, 3/276.

³³⁶ Çetin, “Yazı”, 3/278; Mustafa Atilla Akdemir, “Dabtu’l-Mushaf ve Tecvidli Mushaf Basımına Dair Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (İstanbul: 2012/2), 293.

95/714) tarafından vazifelendirilen Nasr b. Âsım (ö. 89/707) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yahyâ b. Ya‘mer’in (ö. 89/708) de bu faaliyetlere katkısının olduğu bilinmektedir.³³⁷

İlk olarak ed-Düelî ile başlayan nakd, ardından Nasr b. Âsım ve İbn Ya‘mer ile devam eden i‘câm faaliyetleriyle lahn ve kıraatlerdeki tashîfin önüne kısmen geçilmiştir. Ancak çok fazla noktanın bulunması hatalı okumalara sebebiyet verebilmekteydi. Bunun üzerine Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) tarafından bugün kullandığımız hareke işaretleriyle söz konusu endişeler bertaraf edilmiş ve mushafın nakd ve i‘câm faaliyeti nihâyete erdirilmiştir.³³⁸

Kur’an harflerinin hareketleri ile sükûn ve şedde gibi durumlarını ifade etmek için yapılan faaliyetlerin bütünü, “dabtu’l-mushaf” mefhumuyla ifade edilmiştir.³³⁹ Mushafın hareke ve noktalanması hususunda ilk dönemlerde bazı tereddüt, endişe ve itirazlar olsa da sonraki dönemlerde bu tür itirazlar neredeyse hiç vuku bulmamıştır.³⁴⁰ Ancak zamanla “dabtu’l-mushaf” işaretleri üzerinden Meşârike ve Meğâribe ekolleri teşekkül etmiştir. Nitekim bu hususta Mısır’ın doğusu Meşârike, batısı ise Meğâribe ekolü olarak adlandırılmıştır. Aralarında usul farklılıkları bulunan³⁴¹ bu iki ekolden Meşârike, Hafs rivâyetine; Meğâribe ise Nâfi‘ kıraatine göre düzenlenen mushaflarda tercih edilmiştir.³⁴² Her iki ekol arasındaki farklılık, sahih Kur’an tilavetinin temini adına zamanla yeni işaretlerle çeşitlendirilmiştir. Vakf işaretleri de bu gelişmenin bir neticesi olmuştur. İlk zamanlarda birkaç vakf işareti kullanılırken, “dabtu’l-mushaf” faaliyetleri sonrasında vakf işaretleri artmış ve bu hususta vakf sistemleri geliştirilmiştir.³⁴³

³³⁷ Çetin, “Yazı”, 3/278-279.

³³⁸ Çetin, “Yazı”, 3/279; Akdemir, “Dabtu’l-Mushaf ve Tecvidli Mushaf Basımına Dair Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, 293-294.

³³⁹ Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Hasen ed-Dabbâ‘ (1886/1961), *Semîru’t-tâlibîn fî resmi ve dabti’l-kitâbi’l-mübîn* (Kahire: El-Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-Turas, 1999), 79.

³⁴⁰ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *el-Muḥkem fî naḳdi’l-Meşâḥif*, 10-13, 30; Ali ed-Dabba‘, *Semîru’t-tâlibîn*, 88.

³⁴¹ Bu iki ekol arasındaki farklılıkları bir misalle ifade edecek olursak; Âsım kıraati Hafs rivâyetinin tercih ettiği Meşârike ekolünde “ف” harfinin noktası, ülkemizdeki mushaflarda da olduğu gibi üstte yer alırken; Nâfi‘ kıraatinin tercih ettiği Meğâribe ekolünde “ف” harfinin noktası altta yer almaktadır. Yine “ق” harfinin noktaları Meşârike ekolünde üstte; Meğâribe ekolünde ise tek nokta şeklinde üstte yer almaktadır. İki ekol arasındaki belirgin farklardan bir diğeri de “ن” harfinde mevcuttur. Zira bu harf, Meşârike ekolünde üstte bir nokta şeklinde gösterilirken; Meğâribe ekolünde noktasız ifade edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Akdemir, “Dabtu’l-Mushaf ve Tecvidli Mushaf Basımına Dair Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, 295.

³⁴² Ahmed Şükrî, *‘Alâmâtü’l-ḍabti fî’l-Mushafi’ş-şerîf* (Ürdün: Câmi‘atu’l-‘Ulûm el-İslâmiyye el-‘Âlemiyye, 2011), 5-13.

³⁴³ Akdemir, “Dabtu’l-Mushaf ve Tecvidli Mushaf Basımına Dair Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, 298.

3.2.1.4. ‘Addü’l-ây

‘Addü’l-ây ilmi, âyetlerin sayısının belirlendiği ve bunun için hangi âyetin hangi sûreye ait olduğunun, başlama ve bitiş noktalarının tespit edildiği kıraat ilminin fer‘î bir ilim dalıdır.³⁴⁴ Âyet sayılarının ve âyetlerin nereden başlayıp nerede bittiğinin belirlenmesi, sahih bir Kur’an tilaveti için zaruridir. Zira bu hususta Hz. Peygamber’in bazı âyetlerde durup, daha sonra bu âyetleri geriden alarak vasıl yapmaması, durulan bu yerin âyet sonu olduğunu ortaya koymuştur. Bazen de söz konusu âyetlerde durmayıp vasıl yapması, âyetin devam ettiğini göstermiştir. Bir kısım âyetlerde ise bazen vakf yapmış ve geriden de almamış, bazen de vasıl yapmıştır. İşte Hz. Peygamber’in bu uygulaması, âyetlerin sayıları hususundaki ihtilafın temel sebebi addedilmiştir.³⁴⁵

Âyet sayılarındaki ihtilaf, vakf-ibtidâ, Kur’an lafızlarının sayıları ve hatta Kur’an harf sayılarında da ihtilafın ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁴⁶ Bu doğrultuda rivâyetler esas alınarak pek çok araştırma ve çalışma yapılmış ve Kur’an âyetlerinin sayıları hususunda genel kabule göre yedi farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşler, Hz. Osman döneminde istinsah faaliyeti neticesinde İslâm merkezlerine gönderilen mushaflara dayanmaktadır. Zira genel kabule göre Medine’ye iki, Mekke, Şam, Basra, Kûfe ve Hıms beldelerine birer mushaf gönderilmiştir. Buna göre Kur’an âyet sayılarının sınıflandırılması da Medeniyyü’l-evvel, Medeniyyü’l-âhir, Mekkî, Basrî, Şâmî, Kûfî ve Hımsî şeklinde yapılmıştır. Bu sınıflandırmaların her birinin sened zinciri tespit edilerek âyet ihtilaflarının Hz. Peygamber’e dayandığı belirlenmiştir. Dolayısıyla kıraat imamları da kendi beldelerindeki mushafın âyet sayısına itibar ederek kıraat tedrisatında bulunmuşlardır.³⁴⁷ Konuyla alakalı bazı akademik çalışmalar yapılmıştır.³⁴⁸

³⁴⁴ Abdurrâzık b. Ali b. İbrahim Mûsâ, *el-Muḥarrîru’l-vecîz fî ‘addi’l-âyi’l-Kitâbi’l-‘Azîz* (Beyrut: Mektebetü’l-Meârif, 1988), 25.

³⁴⁵ Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 1/78-83; Mûsâ, *el-Muḥarrîru’l-vecîz fî ‘addi’l-âyi’l-Kitâbi’l-‘Azîz*, 29; Mustafa Atila Akdemir, *Addü’l-Ây İlmi ve Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin Kitâbu’l-Beyân Fî Addi Âyi’l-Kur’ân Adlı Eserinin Tanıtımı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 1992), 24.

³⁴⁶ Bu husustaki misaller için bkz. Akdemir, *Addü’l-Ây İlmi ve Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin Kitâbu’l-Beyân Fî Addi Âyi’l-Kur’ân Adlı Eserinin Tanıtımı*, 24-25.

³⁴⁷ Ebû ‘Amr Osmân b. Sâid b. Osmân ed-Dânî, *Kitâbü’l-beyân fî ‘addi’l-âyi’l-Kur’ân*, thk. Seyyid Arabavî (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2011), 84-112.

³⁴⁸ ‘Addü’l-ây ilmi hususunda yapılan akademik çalışmalar için bkz. Mehmet Kara, *Sayısal Boyutuyla Kur’an Metni* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2025); Hüsnê Tatar, *Addü’l-Ây İlminin Kıraat İlmiyle İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

3.2.1.4.1. İstinsah faaliyeti neticesinde beldelere gönderilen mushaflardaki âyet sayıları

- Medeniyyü'l-evvel mushafına göre âyet sayısı: Ebu ' Amr ed-Dânî ve Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî'nin itibar ettiği bu mushafın âyet sayısı altı bin iki yüz on yedidir. Bu sayının sened zinciri Hz. Peygamber'in zevcesi Ümmü Seleme (ö. 62/681), Şeybe b. Nesâh (ö. ?), Ebû Ca'fer el-Ka'kâ ve Nâfi' b. Abdurrahman şeklindedir. İlk Medine mushafı hakkında altı bin iki yüz on dört sayısı da rivâyet edilmişse de bu sayı genel kabul görmemiştir.³⁴⁹
- Medeniyyü'l-âhir mushafına göre âyet sayısı: Bu mushafın Şeybe b. Nesâh, Ebû Ca'fer, Süleyman b. Cemmâz yoluyla gelen sened zincirine göre âyet sayısı altı bin iki yüz on dört şeklinde kabul edilmiştir.³⁵⁰
- Mekke mushafına göre âyet sayısı: Mekkî mushafına göre âyet sayısı altı bin iki yüz şeklindedir. Bu sayının elde edilmesindeki rivâyetlerdeki sened zinciri Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Abbâs, Havvât b. Cübeyr (ö. 40/660-61 [?]) ve Abdullah b. Kesîr şeklindedir.³⁵¹
- Basra mushafına göre âyet sayısı: Basrî mushafın âyet adedinin toplamı altı bin iki yüz dört olup sened zinciri Atâ b. Yesâr (ö. 103/721), Âsım el-Cahderî (ö. 128/746) ve İbn Mütevekkil (ö. ?) şeklindedir.³⁵²
- Şam mushafına göre âyet sayısı: Şâmî mushafın toplam âyet sayısı altı bin iki yüz yirmi yedi olup sened zinciri Hz. Osman /Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652 [?]), İbn Âmir el-Yahsûbî, Temim el-Kârî (ö. ?), Hişâm ve İbn Zekvân şeklindedir.³⁵³
- Kûfe mushafına göre âyet sayısı: Kûfe mushafına göre âyet sayısı altı bin iki yüz otuz altıdır. Kırâat-i aşere imamlarından dördünün esas kabul ettiği bu sayı, kırâat-i aşere imamlarından Hamza ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) şeklinde iki rivâyetle tarafımıza ulaşmıştır. Her iki tarik de Hz. Ali'ye ve oradan da Hz. Peygamber'e dayanmaktadır. Buna göre İmam Hamza'nın rivâyet ettiği sened zinciri Hz. Ali, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Abdurrahman İbn Ebû Leylâ (ö. 83/702) bulunmaktadır.³⁵⁴

³⁴⁹ Ebû ' Amr ed-Dânî, *Kitâbü'l-beyân fî 'addi'l-âyi'l-Kur'an*, 85.

³⁵⁰ Ebû ' Amr ed-Dânî, *Kitâbü'l-beyân fî 'addi'l-âyi'l-Kur'an*, 85-87; Akdemir, *Addü'l-Ây İlmi ve Ebû ' Amr ed-Dânî'nin Kitâbu'l-Beyân Fî Addi Âyi'l-Kur'an Adlı Eserinin Tanıtımı*, 31.

³⁵¹ Ebû ' Amr ed-Dânî, *Kitâbü'l-beyân fî 'addi'l-âyi'l-Kur'an*, 85-89; Akdemir, *Addü'l-Ây İlmi ve Ebû ' Amr ed-Dânî'nin Kitâbu'l-Beyân Fî Addi Âyi'l-Kur'an Adlı Eserinin Tanıtımı*, 31.

³⁵² Ebû ' Amr ed-Dânî, *Kitâbü'l-beyân fî 'addi'l-âyi'l-Kur'an*, 85-90; Akdemir, *Addü'l-Ây İlmi ve Ebû ' Amr ed-Dânî'nin Kitâbu'l-Beyân Fî Addi Âyi'l-Kur'an Adlı Eserinin Tanıtımı*, 31.

³⁵³ Ebû ' Amr ed-Dânî, *Kitâbü'l-beyân fî 'addi'l-âyi'l-Kur'an*, 85-91; Akdemir, *Addü'l-Ây İlmi ve Ebû ' Amr ed-Dânî'nin Kitâbu'l-Beyân Fî Addi Âyi'l-Kur'an Adlı Eserinin Tanıtımı*, 31.

³⁵⁴ Ebû ' Amr ed-Dânî, *Kitâbü'l-beyân fî 'addi'l-âyi'l-Kur'an*, 85-93; Akdemir, *Addü'l-Ây İlmi ve Ebû ' Amr ed-Dânî'nin Kitâbu'l-Beyân Fî Addi Âyi'l-Kur'an Adlı Eserinin Tanıtımı*, 32.

- Hıms mushafına göre âyet sayısı: Bir kısım âlimlerin ilavesiyle kaynak eserlerde geçen Hıms adedi ise altı bin iki yüz otuz ikidir. Bu sayı, dönemin Hıms beldesinin meşhur kâriflerinden olan Şureyh el-Hadramî'ye (ö. ?) izafe edilmiştir.³⁵⁵

İstinsah faaliyeti neticesinde İslâm merkezlerine irsal edilen mushaflar arasındaki âyet sayılarındaki farklılık, kıraat imamlarının tercihlerine yansımıştır. Dolayısıyla bu durum bilhassa indirâc usulüyle yapılan kıraat tedrisatında önem arz etmektedir. Zira âyetin nerede başlayıp nerede nihâyete erdiği, kıraat vecihlerinin tedrisinde oldukça ehemmiyetlidir. Bu perspektiften meseleye bakıldığında 'addü'l-ây ilminin tahrîrât disiplinine etki ettiği görülmektedir.

3.2.2. Med ölçüleri etrafında oluşan tercihler

Kıraat ilmi tedrisatında med bahsi, geçmişten beri merkezi bir öneme sahip olmuştur. Aslî med miktarının med mertebesi olarak kabul edilip edilmemesi, med ölçülerinin “elif” yahut “hareke” kavramları aracılığıyla ifade edilmesi ve fer'î meddin farklı kıraat ekollerindeki karşılıklarının çeşitlilik arz etmesi gibi hususların yeterince anlaşılamaması, üzerinde dikkatle durulması gereken konulardır. Zira tahrîrât sahasını doğrudan ilgilendiren med ölçülerindeki muteber ihtilaflar, farklı kıraat mesleklerinin ayrıştığı temel noktalardandır. Bu nedenle, hem tahrîrât alanında vuku bulan ihtilafların hem de “hareke” ve “elif” gibi kavramların yanlış anlaşılmasından kaynaklanan karışıklıkların giderilmesi ve farklı kıraat mesleklerinin tercihlerinin anlaşılabilmesi için med meselesinin etraflıca ele alınması zaruridir.

Med konusunun doğru bir şekilde izah edilebilmesi için öncelikle yanlış anlaşılmalara sebebiyet veren etkenlerin tespit edilmesi, konunun bütünlüğünü sağlamak açısından elzemdir. Bu bağlamda ilk olarak belirtilmelidir ki, aslî med ölçüsü konusunda kurrâ ittifak halindedir.³⁵⁶ Muteber ihtilaflar ve yanlış anlaşılmalara ise fer'î med ölçüsü bağlamında ortaya çıkmıştır. Fer'î med ölçüsünde yaşanan kavramsal karışıklıkların temelinde, “hareke” yahut “elif” mefhumunun aslî meddeki orantısıyla fer'î medde tatbikinde görülen farklılıklar yatmaktadır. Nitekim aslî medde iki hareke bir elife tekabül ederken; fer'î medde iki harekenin karşılığı üç elif ekolüne göre bir elif, beş elif ekolünde ise yarım elif düzeyindedir. Dolayısıyla konuya yeterli vukufiyet sağlanamadığında birtakım yanlış çıkarımlar söz konusu olabilmektedir. Şöyle ki, aynı med ölçüsü, farklı kıraat ekollerinin fer'î meddeki ayrışmaları

³⁵⁵ Akdemir, *Addü'l-Ây İlmi ve Ebû 'Amr ed-Dânî'nin Kitâbu'l-Beyân Fî Addi Âyi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tanıtımı*, 32.

³⁵⁶ Mustafa Atilla Akdemir, “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2018/45), 16.

nedeniyle mütebâyin şekillerde algılanabilmektedir. Bu itibarla, bilhassa farklı kıraat mesleklerinin med ölçüleri incelenirken, hangi med ekolüne göre amel edildiğinin belirlenmesi, ilgili mesleğin med ölçüsünün doğru bir şekilde kavranabilmesi açısından hayati öneme sahiptir.

Med ölçülerinin ifade edilmesinde “elif” kavramının kullanımı, hicrî beşinci asrın başlarından itibaren yaygınlaşmıştır. Bu hususta “elif” kavramını kullanan Mekkî b. Ebî Tâlib, bu kavramın tercih edilme gerekçesini talebenin konuyu daha kolay idrak edebilmesi olarak beyan etmiştir.³⁵⁷ Hareke kavramı ise nispeten geç ortaya çıkmış bir mefhum değildir. Zira bu kavram, İbnü'l-Cezerî öncesindeki müelliflerin eserlerinde de mevcuttur.³⁵⁸ Muhammed Nasr el-Curaysî, tecvîd ilmine dair telif ettiği *Nihâyetü'l-kavlu'l-mufîd fî 'ilmi't-tecvîd* adlı eserinde, hareke ve elif kavramlarının mahiyetini şu şekilde izah etmiştir:

“Elif ölçüsü ne kadardır? sorusuna şu şekilde cevap verilir: ‘Elif ölçüsü, söz konusu harfin sesini iki hareke miktarınca uzatmaktır. Şöyle ki bu iki hareketten ilki harfin asli harekesi iken; ikincisi bu harfin uzatılmasını sağlayan (واى) harflerinden biri, yani med harflerinin süresidir. Örneğin قَالَ derken (ق) harfinin fetha harekesi birinci harekeyi teşkil ederken, (ق) harfini uzatan med harflerinden (ل) ise ikinci hareketi oluşturmaktadır.”³⁵⁹

Yukarıdaki ifadelerden açıkça anlaşıldığı üzere, hareke ve elif kavramları esas itibarıyla aynı şeyi ifade etmektedir. Zira gerek üç elif ekolüne göre gerekse beş elif ekolüne göre fer’î med ölçüleri nihâyetinde altı hareke süresine ulaşmaktadır. Ancak bu sürenin ifade ediliş biçimi farklılık arz etmektedir. Belirtmek gerekir ki elif kavramı, kıraat tedrisatında üç elif ekolünün med sistemini benimseyenler tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Zira bu ekol, kasr, tevassut ve tûl olmak üzere üç med mertebesinde müteşekkil olup; her bir elif, iki harekeye karşılık gelmektedir. Bu durum, herhangi bir kavramsal karışıklığın önüne geçmektedir. Ayrıca üç elif ekolü olarak tanımlanan bu yaklaşımda, med ölçüleri çoğunlukla mertebeteyn tariki esas alınarak ele alınmış ve ilgili eserler bu usulle telif edilmiştir.³⁶⁰ Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî’nin *Şâtıbiyye* olarak bilinen manzum eseri, mertebeteyn tarikine örnek teşkil

³⁵⁷ Konuyla ilgili örnekler için bkz. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *Temkînu'l-med fî âtâ ve âmene ve âdeme ve şibhihî*, thk. Ahmed Hasan Ferhât (Kuveyt: Dâru'l-Erkâm, 1984), 36.

³⁵⁸ Med ölçüsü olarak hareke kavramının kullanıldığı bazı eserler için bkz. Ebû'l-Hasen Ali b. Süleyman el-Kurtubî, *Tertibu'l-edâi ve beyânü'l-cem'i fî'l-ikra'*, thk. Muhammed b. Ekîk (Fas: Dâru'l-Emân, 2013), 142; Kâsım b. Yusuf el-Huzelî, *el-Kâmil fî'l-kırâ'âti'l-aşri ve'l-erba'îne ez-zâidetü 'aleyhâ*, thk. Cemal b. es-Seyyid (Kahire: Müessesetü Semâ, 2007), 421-422.

³⁵⁹ Muhammed Mekkî Nasr el-Curaysî, *Nihâyetü'l-kavlu'l-mufîd fî 'ilmi't-tecvîd* (Beyrut: y.y. 2003), 130.

³⁶⁰ Akdemir, “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”, 23.

etmektedir. Dolayısıyla “elif” ve “hareke” kavramları, üç elif ekolü veya mertebeteyn tariki bağlamında net bir karşılık bulmuş ve herhangi bir anlam karmaşası yaşanmamıştır.

Ancak beş elif ekolü olarak adlandırılan med yaklaşımında durum farklılık göstermektedir. Şöyle ki beş elif ekolü, genellikle erbaa merâtib tarikini benimsemektedir. Beş elif ekolüne göre telif edilmiş temel eserler arasında İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Ṭayyibetü'n-Neşr* adlı çalışmaları zikredilebilir. Beş elif ekolünü tercih eden ve med mertebelerini aslî med haricinde fuveyke'l-kasr, tevassut, fuveyke't-tevassut ve tûl şeklinde dört mertebe olarak ele alan bu eserlerde, söz konusu dört mertebede her bir elifin süresi, üç elif ekolünde olduğu gibi hareke miktarıyla doğrudan orantılı değildir. Zira her iki ekolde de toplam med süresi altı hareke olmasına rağmen, elif miktarları farklılık arz etmektedir. Beş elif ekolünün erbaa merâtib tarikini kullanmasından kaynaklanan bu durum, med ölçülerinin anlaşılmasında bazı kavramsal karışıklıklara yol açabilmektedir. Oysaki beş elif ekolünde med ölçülerini ifade etmek için elif kavramını kullanmak yerine, erbaa merâtib tariki dikkate alınarak hareke kavramının kullanılması, bu anlam karmaşasının giderilmesine katkı sağlayabilir.

Netice itibarıyla, kıraat tedrisatında ve tahrîrât ilminde müstesna bir yere sahip olan med meselesinin doğru bir şekilde kavranabilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu amaçla, öğrencinin tedris ettiği kıraatin hangi med ekolünü benimsediğini bilmesi ve istifade ettiği kaynaklarda aslî med ölçüsünün dikkate alınıp alınmadığını tespit etmesi, doğru bir med ölçüsüne ulaşmak için hayati bir gerekliliktir.

3.2.2.1. Aslî med ve ölçüsünde ittifak

Aslî med, lafızdaki sesin (وای) harflerinden biri vasıtasıyla uzatılmasıyla birlikte, sebab-i med olarak addedilen hemze ve sükûnun bulunmaksızın vuku bulan tabii uzatmadır.³⁶¹ Tabii, sığâ ve zatî med olarak da isimlendirilen aslî meddin ölçüsünün iki hareke yahut bir elif miktarı olduğunda kurrâ ittifakı bulunmaktadır.³⁶² Hareke kavramıyla, fetha, kesre veya zamme ile harekelenmiş bir harfin telaffuzu için gerekli olan zaman dilimi kastedilmektedir.³⁶³

Aslî med ölçüsünün iki hareke veya bir elif olması hususunda kurrânın icmâi tahakkuk etmiştir. Bu ölçünün ötesinde herhangi bir tasarruf, konuya dair mevcut rivâyetler ışığında

³⁶¹ Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 194.

³⁶² Muhammed el-Curaysî, *Nihayetü'l-kavlu'l-mufîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 149; Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 194.

³⁶³ Eymen Rüşdî Suveyd, *et-Tecvîdü'l-muşavvar* (Dimeşk: Mektebetü İbnü'l-Cezerî, 2011), 2/315; Akdemir, “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”, 18.

varit değildir.³⁶⁴ Ancak belirtilmesi gereken bir nokta, tahkik usulüyle Kur'ân tilavet eden bir kimsenin aslî med ölçüsünün, hadr usulüne göre farklılık arz edebileceğidir.³⁶⁵ Dolayısıyla aslî meddin temel ölçüsü değişmemekle birlikte, tilavet üslubuna bağlı olarak icra süresi değişkenlik gösterebilmektedir.

3.2.2.2. Fer'î med ve mertebeteyn ile erbaa merâtib tarikleri bağlamında teşekkül eden farklılıklar

Fer'î med, bir kelime içerisinde (واى) harflerinden sonra ilave med sebebi olarak hemze veya sükûnun bulunmasıyla meydana gelen med türlerini ihtiva etmektedir. Bu bağlamda, med harflerini müteakip hemzenin vuku bulmasıyla medd-i muttasıl, medd-i bedel ve medd-i munfasıl türleri zuhur ederken; sükûnun varlığıyla medd-i lâzım, medd-i lîn ve medd-i ârız çeşitleri ortaya çıkmaktadır.

Tahrîrât ilminin temel konularından birini teşkil eden med ölçüleri, farklı kıraat meslekleri ve tariklerine göre çeşitlilik arz etmektedir. Bu ihtilaflar, aslî med ölçüsünde değil, bilakis fer'î med ölçülerinde ve bu kısma dâhil olan medlerin derecelendirilmesi noktasında belirginleşmektedir. Kıraat tedrisatında med ölçülerinin anlaşılmasına yönelik farklı usuller olarak karşımıza çıkan med tariklerinde, aslî med ölçüsünün doğrudan dikkate alınmayıp, fer'î medler üzerinden bir anlamlandırma yapıldığı müşahade edilmektedir. Her ne kadar İbnü'l-Cezerî, medd-i munfasılı izah ederken kasr mertebesini de hesaba katarak selâsü merâtib ve hamsü merâtib şeklinde bir tasnife gitmiş³⁶⁶ olsa da bu hususta mertebeteyn ve erbaa merâtib tarikleri daha ziyade ön plana çıkmıştır. Söz konusu mertebeler, her iki tarihte de kasr mertebesine ilaveten, mertebeteyn tarikinde tevassut ve tûl; erbaa merâtib tarikinde ise fuveyke'l-kasr, tevassut, fuveyke't-tevassut ve tûl şeklinde farklılaşan derecelendirmeler ihtiva etmektedir.³⁶⁷

3.2.2.3. Med ekolleri

Aslî med konusunda fikir birliği içerisinde olan kıraat âlimleri, fer'î med ölçüsü noktasında ihtilaf etmişlerdir. Tahrîrât ilminin mühim sahalarından birini teşkil eden bu ihtilaflar, farklı med ekollerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu ekollerin her biri, med mertebelerini kendi algılarına göre bir hareke, iki hareke, çeyrek elif, yarım elif, bir elif, iki

³⁶⁴ Abdülfettâh es-Seyyid Acemi el-Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîd-i Kelâmi'l-Bârî*, 1. Basım (Mısır: Daru'n-Nasr, 1982), 275-276.

³⁶⁵ Kurtûbî, *Tertibu'l-edâi ve beyânü'l-cem'i fi'l-ıkra'*, 142; Akdemir, "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", 20.

³⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/321-325.

³⁶⁷ Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfû fudalâi'l-beşer bi'l-kırââti'l-erbe'ate 'aşer*, 1/157-159.

elif, üç elif gibi kavramlarla adlandırmışlardır.³⁶⁸ Med ölçülerinin ifade edilmesinde kullanılan bu kavramların hangi zaman dilimlerine tekabül ettiği hususunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Nitekim daha evvel de belirtildiği üzere, bu bağlamda iki temel med ekolü belirginleşmiştir: Üç elif ekolü, elif kavramını iki hareke ile eşdeğer kabul ederken; beş elif ekolü, aslî med haricindeki her bir elif kavramının bir harekeye karşılık geldiğini savunmuştur. Dolayısıyla her iki ekol de elif ve hareke kavramlarını kendine özgü bir şekilde yorumlamıştır.³⁶⁹ Bu perspektiften bakıldığında, kıraat tedrisatında kullanılan kaynaklarda hangi ekolün benimsendiğinin tespiti büyük önem arz etmektedir.

3.2.2.3.1. Üç elif ekolü

Med ölçülerini temel mertebeler üzerine inşa eden bu ekol, genellikle fer'î medde mertebeteyn tarikini uygulamıştır. Hareke ile elif kavramlarının orantılı olduğu üç elif ekolü, özellikle Endülüs menşeli tecvit ve kıraat eserlerinin birçoğunda medlerin kolaylıkla anlaşılabilmesi amacıyla tercih edilmiştir. Buna göre bu ekolde bir elif iki harekeye, iki elif dört harekeye, üç elif ise altı harekeye tekabül etmektedir.³⁷⁰

Üç elif ekolüne mensup âlimler, kıraat imam ve ravilerinin ara med tercihlerini ifade etmek maksadıyla erbaa merâtib tarikini de kullanmışlardır. Bu durumda, söz konusu üç elif ekolüne göre med mertebeleri şu şekilde teşekkül etmektedir: kasr için iki hareke/bir elif, fuveyke'l-kasr için üç hareke/bir buçuk elif, tevassut için dört hareke/iki elif, fuveyke't-tevassut için beş hareke/iki buçuk elif, tûl için ise altı hareke/üç elif.³⁷¹

3.2.2.3.2. Beş elif ekolü

Aslî med üzerine ilave edilen fer'î medler için her bir harekeyi bir elif ile özdeşleştiren bir med ekolüdür. Bu ekolde aslî meddeki iki harekeden biri harfin zatının harekesi, diğeri ise med harfinin süresi olarak değerlendirilmektedir. Sonraki mertebelerde ise böyle bir ayrım söz konusu olmadığından, her bir harekenin karşılığı bir elif olarak kabul edilmektedir.³⁷² Dolayısıyla bu ekole göre aslî mede yapılan her bir ilavenin karşılığı bir elif/bir harekedir. Her iki ekolde de medlerin azami ölçüsü altı harekedir. Bu nedenle, beş elif ekolünde aslî med

³⁶⁸ Ömer b. İbrahim el-Müs'adî, *el-Fevâidü'l-müs'adiyye fî halli'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Cemal Rifâî (Mısır: Mektebetü li't-Turas, 2005), 101.

³⁶⁹ Eymen Rüşdî Suveyd, "el-İhtilâfât fî taṭbîkî evcûhi'l-kırâât", II. Uluslararası Kıraat Sempozyumu (İstanbul: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), 15; Akdemir, "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", 23.

³⁷⁰ Mekki b. Ebî Tâlib, *Temkînü'l-med fî 'âtâ ve âmene ve âdeme ve şibhihi*, 36.

³⁷¹ Akdemir, "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", 24.

³⁷² Akdemir, "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", 26.

mertebesindeki hareketlerin, ilave edilen med mertebelerinden tefrik edilmesi meselenin açıklığa kavuşturulması açısından önemlidir.³⁷³

Beş elif ekolünü benimseyenler çoğunlukla erbaa merâtib tarikini uygulamaktadırlar. Buna göre mertebeler, kısr için iki hareke/bir elif, fuveyke'l-kısr için üç hareke/iki elif, tevassut için dört hareke/üç elif, fuveyke't-tevassut için beş hareke/dört elif, tûl için altı hareke/beş elif şeklinde sıralanmaktadır. Mertebeteyn tariki uygulandığı takdirde ise mertebeler, kısr için iki hareke/bir elif, tevassut için dört hareke/üç elif, tûl için altı hareke/beş elif biçiminde oluşmaktadır.³⁷⁴

3.2.2.4. Şeyh Atâullah mesleğinde uygulanan med ekolü

Türkiye’de Şeyh Atâullah mesleği olarak bilinen kıraat tedrisat usulü, çeşitli evrelerden geçerek tekâmül etmiş ve günümüze ulaşmıştır. Bu mesleğin kökenleri incelendiğinde, tahrîrât ekolünde ruhsat prensibini esas aldığı görülmekte olup³⁷⁵ Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin Osmanlı topraklarına gelişiyle başlangıç göstermiştir.³⁷⁶

Mesleğin teşekkülünde rol oynayan temel kaynaklar, aşru’s-suğrâ merhalesinde Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî’nin *Şâtıbiyye*’si ve İbnü’l-Cezerî’nin *ed-Dürretü’l-muğiyye*’si ana kaynaklar olarak; Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin *et-Teysîr*’i ve İbnü’l-Cezerî’nin *Tahbîrû’t-Teysîr*’i ise yardımcı kaynaklar olarak kullanılmıştır. Aşru’l-kubrâ merhalesinde ise bu kaynaklara ilaveten İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr* ve *Ṭayyibetü’n-Neşr* adlı eserleri de literatüre dâhil olmuştur. Mesleğin tedrisatta zamanla oluşan kaynakları ise aşru’s-suğrâ merhalesinde Arif el-Hıfzî’nin *Muhtâru’l-ıkrâ* ve bu eserin şerhi olan *Muğni’l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru’l-ıkrâ*; aşru’l-kubrâ merhalesinde ise Ahmed er-Rüşdî’nin *Mürşidü’t-talebe*’si ön plana çıkmıştır.³⁷⁷

Mesleğin gerek oluşumunda etkili olan gerekse tedrisat sürecinde ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkan kaynaklar tetkik edildiğinde, söz konusu mesleğin med ekolü özelinde kaynaklarının farklı med sistemlerini bünyesinde barındırdığı söylenebilir. Zira Şeyh Atâullah mesleği, med tariklerinden hem mertebeteyn hem de erbaa merâtib tarikini uygulamaya koymuştur.³⁷⁸ Oysa mesleğin temelini teşkil eden ve bu kaynağa atfen “Şâtıbiyye tariki” olarak da adlandırılan bu mesleğin ana kaynaklarında *Şâtıbiyye*’de mertebeteyn tariki esas alınmıştır. Buna mukabil, mesleğin bir diğer mühim kaynağı olan *Ṭayyibe* ise erbaa merâtib

³⁷³ Muhammed el-Curaysî, *Nihayetü’l-kavlu’l-mufîd fî ‘ilmi’t-tecvîd*, 133.

³⁷⁴ Akdemir, “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”, 27.

³⁷⁵ Hocazâde Ahmed Hilmi, “Ravdatu’l-kurrâ”, *Sebîlürreşâd Sırat-ı Müstakim Mecmuası*, 6/147. (1912), 275.

³⁷⁶ Mehmed Emin Efendi, *Zühri’l-erib*, 215b.

³⁷⁷ Mehmed Emin Efendi, *Zühri’l-erib*, 215b.

³⁷⁸ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 126.

sistemine dayanmaktadır. Dolayısıyla Şeyh Atâullah mesleğinin aşru's-suğrâ ve aşru'l-kubrâ merhalelerinde birçok kıraat usulünü ihtiva eden eklektik bir yapıya sahip olması, tercih ettiği med sistemlerine de yansımış ve hem mertebeteyn hem de erbaa merâtib tarikinin bu meslekte eş zamanlı olarak uygulanması sonucunu doğurmuştur.

3.2.2.5. Kıraat imam ve ravilerinin med tercihleri

Kıraat imam ve ravilerinin med tercihlerini sistematik bir şekilde ele alıp eserlerinde inceleyen kıraat âlimlerinden Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, Ebû 'Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî, söz konusu imam ve ravilerin tercihlerini detaylı bir biçimde ele almaları yönüyle öne çıkmaktadır. Bu üç kıraat âliminden ed-Dânî ve eş-Şâtıbî eserlerini kırâat-i seb'a'ya göre; İbnü'l-Cezerî ise eserini kırâat-i aşere'ye göre telif etmiş olup her bir âlim eserlerinde farklı med sistemlerini benimsemiştir. Söz konusu bu âlimlerin geliştirdiği med sistemleri, sonraki nesiller tarafından da rağbet görmüştür. Ancak burada vurgulanması gereken bir nokta, bu sistemlerin tatbikinde kırâat-i seb'a veya kırâat-i aşere ayrımının gözetilmediğidir. Örneğin ed-Dânî'nin med mertebelerini incelediği eseri kırâat-i seb'a'ya göre kaleme alınmış olmasına rağmen, ele aldığı med sistemi kırâat-i aşere'ye de uygulanmıştır. Dolayısıyla bu eserlerin yedi kıraate göre telif edilmiş olması, med sistemlerinin on kıraat imamı ve ravisi için geçerli olmayacağı anlamına gelmemektedir.³⁷⁹

Kıraat ilimlerinde otorite kabul edilen bu âlimler, medd-i muttasıl ve medd-i munfasılın ölçülerini detaylı bir şekilde incelemişlerdir. Medd-i lâzım konusunda kıraat âlimlerinin genelinde tûl ölçüsü üzerinde ittifak bulunurken; bir kısım âlim ise medd-i lâzımın ölçüsünün fuveyke't-tevassut olduğunu beyan etmiştir. Medd-i tabii ölçüsü ise oy birliğiyle iki hareke/bir elif olarak kabul edilmiştir.³⁸⁰

3.2.2.5.1. Dâni'nin kıraat imam ve ravileri için uyguladığı med sistemi

Ebû 'Amr ed-Dânî, kırâat-i seb'a'ya göre telif ettiği *et-Teyssîr* adlı eserinde med mertebelerini ele almıştır. Nitekim bazı kıraat tedris ekolleri, on imam ve ravileri için ed-Dânî'nin söz konusu eserinde ortaya koyduğu erbaa merâtib sistemini tercih etmiştir.

Medd-i muttasıldaki imam ve ravilerin dağılımı şu şekildedir:

Üç hareke ile ifade edilen fuveyke'l-kasr mertebesinde Nâfi' ve birinci ravisi Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kub bulunmaktadır. Dört hareke olan tevassut

³⁷⁹ Akdemir, "Kıraat İlmî Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", 32.

³⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 1/315.

mertebeğinde İbn ‘Âmir, Kisâî ve Halefû’l-âşîr yer almaktadır. Altı hareke olan tûl mertebesi için ise Nâfi’‘in ikinci râvisi Verş ve Hamza zikredilmektedir.³⁸¹

Medd-i munfasıldaki imam ve ravilerin med dağılımı ise şu şekildedir:

Kasr/iki hareke mertebesinde Nâfi’‘in birinci ravisi Kālûn, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kub; fuveyke’l-kasr/üç hareke mertebesinde Nâfi’‘in birinci ravisi Kālûn ve Ebû ‘Amr’ın birinci ravisi Dûrî; tevassut/dört hareke mertebesinde İbn ‘Âmir, Kisâî ve Halefû’l-âşîr; fuveyke’t-tevassut/beş hareke mertebesinde Âsım; tûl/altı hareke mertebesinde ise Nâfi’‘nin ikinci ravisi Verş ve Hamza bulunmaktadır.³⁸²

3.2.2.5.2. Şâtıbî’nin kıraat imam ve ravileri için uyguladığı med sistemi

Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, kırâat-i seb‘a’yı esas alarak telif ettiği ve *Şâtıbiyye* olarak bilinen *Hırzû’l-emânî ve vechû’t-tehânî* adlı eserinde med mertebelerini mertebeteyn sistemi üzerine inşa etmiştir. Şâtıbî, med mertebelerini medd-i muttasılda tevassut ve tûl; medd-i munfasılda ise bu iki mertebeye kasrı ilave ederek oluşturmuştur. Şâtıbî birinci mertebeyi iki hareke ile kasr, ikinci mertebeyi dört hareke ile tevassut, üçüncü mertebeyi ise altı hareke ile tûl mertebesi olarak kabul etmiştir.

Şâtıbî’nin medd-i muttasılda med mertebeleri: Tevassut mertebesinde Nâfi’‘nin birinci ravisi Kālûn, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir, Âsım, Kisâî, Ebû Ca‘fer, Ya‘kub ve Halefû’l-âşîr yer almaktadır. Tûl mertebesinde ise Nâfi’‘nin ikinci ravisi Verş ve Hamza bulunmaktadır.³⁸³

Şâtıbî’nin medd-i munfasılda med mertebeleri: Kasr mertebesinde Nâfi’‘nin birinci ravisi Kālûn, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kub; tevassut mertebesinde Nâfi’‘nin birinci ravisi Kālûn, Ebû ‘Amr’ın birinci ravisi Dûrî, İbn ‘Âmir, Âsım, Kisâî ve Halefû’l-âşîr; tûl mertebesinde ise Nâfi’‘nin ikinci ravisi Verş ve Hamza bulunmaktadır.³⁸⁴

3.2.2.5.3. İbnü’l-Cezerî’nin kıraat imam, ravi ve tarikler için uyguladığı med sistemi

İbnü’l-Cezerî, kırâat-i aşere’yi temel alarak telif ettiği *Ṭayyibetü’n-Neşr fî’l-kırâ’ati’l-‘aşr* adlı eserinde med mertebelerini erbaa merâtib sistemine göre yapılandırmıştır. İbnü’l-Cezerî’nin med sistemi, önceki iki ekole nazaran daha detaylıdır. Zira önceki ekollerde yalnızca imam ve raviler ele alınırken; İbnü’l-Cezerî’nin ekolünde imam ve ravilere tarikleri

³⁸¹ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûru’z-zâhira*, 15.

³⁸² Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûru’z-zâhira*, 15.

³⁸³ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûru’z-zâhira*, 15.

³⁸⁴ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûru’z-zâhira*, 15.

de dâhil etmiştir. Yine önceki med ekollerinde söz konusu imam veya raviler medler için genellikle bir veya en fazla iki mertebe kullanırken; İmam Cezerî'nin sisteminde imam veya raviler genellikle üç mertebeyi uygulamıştır.

İbnü'l-Cezerî, medd-i muttasılın kırâat-i aşere imam, ravi ve tariklerine göre med mertebelerini erbaa merâtib sistemi çerçevesinde açıklamıştır. Buna göre fuveyke'l-kasr (üç hareke) mertebesinde Nâfi'nin birinci ravisi Kâlûn ve ikinci ravisi Verş'in ikinci tariki İsbahânî, İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kub; tevassut (dört hareke) mertebesinde Kâlûn, İsbahânî, Ebû 'Amr, İbn Kesîr, İbn 'Âmir, Âsım, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kub ve Halefû'l-âşir; fuveyke't-tevassut (beş hareke) mertebesinde Âsım; tûl (altı hareke) mertebesinde ise Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr, İbn 'Âmir (Ahfeş kanalıyla Nakkaş tariki), Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kub ve Halefû'l-âşir bulunmaktadır.³⁸⁵

İbnü'l-Cezerî, medd-i munfasılın med mertebelerini izah ederken erbaa merâtib mertebelerine kasr mertebesini de ekleyerek beş mertebeli bir sistem ortaya koymuştur. Buna göre kasr (iki hareke) mertebesinde Nâfi'nin birinci ravisi Kâlûn ve ikinci ravisi Verş'in İsbahânî tariki, İbn Kesîr, Ebû 'Amr, İbn 'Âmir'in birinci ravisinin Hulvânî tariki, Âsım'ın Hafs rivâyetinin Amr b. Sabbâh tariki, Ebû Ca'fer ve Ya'kub; fuveyke'l-kasr mertebesinde Nâfi' kıraatinden Kâlûn rivâyeti ve Verş rivâyetinin İsbahânî tariki, Ebû 'Amr, Âsım kıraatinden Hafs rivâyetinin Amr b. Sabbâh tariki ve Ya'kub; tevassut mertebesinde Kâlûn, İsbahânî, Ebû 'Amr, İbn 'Âmir, Âsım, Kisâî, Ya'kub ve Halefû'l-âşir; fuveyke't-tevassut mertebesinde Âsım; tûl mertebesinde ise Nâfi' kıraatinin Verş rivâyetinin Ezrak tariki, İbn 'Âmir kıraatinin İbn Zekvân rivâyetinin Ahfeş ve ondan da Nakkaş tariki ve Hamza yer almaktadır.³⁸⁶

3.2.2.6. Fer'î medlerin kuvvet derecelerine göre sıralanışı

Fer'î medler, illet teşkil eden sebepleri dikkate alınarak hiyerarşik bir sıralamaya tabi tutulmuştur. Bu bağlamda, med sebeplerinin mahiyeti (hemze veya sükûn) ve bunların kelime içindeki konumlanışı (aynı kelimede veya ayrı kelimelerde bulunması), söz konusu meddin tatbik edilecek uzatma miktarını doğrudan etkilemektedir. Bu hususta kıraat âlimlerinin genel kabulüne mazhar olmuş bazı temel ilkeler ortaya konulmuştur. Söz konusu ilkeler şu şekilde sıralanabilir: (i) Med sebeplerinin en güçlüsü lâzımî sükûndur. (ii) İkinci derecede kuvvetli med sebebi, aynı kelime içerisinde vuku bulan hemzedir. (iii) Sükûnun hemzeden daha güçlü bir med sebebi addedilmesi cihetiyle; ârızî sükûn, ayrı kelimelerde yer alan hemzeden daha

³⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 1/321.

³⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 1/321-323.

kuvvetlidir. (iv) Med sebeplerinden olan hemzenin, med harflerinden sonra değil de evvelinde gelmesi durumunda en zayıf med türü oluşmaktadır.³⁸⁷

Medlerin tatbik edilecek uzatma miktarı hususunda varılan müşterek kanaat neticesinde, medlerin kuvvet derecelerine göre sıralanışı ve bu sıralamanın gerekçeleri aşağıdaki şekilde izah edilmiştir:

Medlerin en kuvvetlisi, illetlerinden olan sükûnun vasıl veya vakıf halinde değişmeyen sükûn-i lâzım olması hasebiyle, kurrâ nezdinde tûl/işbâ‘ (altı hareke) ölçüsünde uzatılması hususunda ittifak sağlanan medd-i lâzımdır. İkinci derecede kuvvetli med türü, aynı kelime bünyesinde bulunması ve vasıl veya vakıf halinde meddin illetinin (hemze) sabit kalması gibi nedenlerden dolayı medd-i muttasıldır. Medd-i muttasılın tatbik edilecek med miktarı konusunda kurrâ arasında farklı görüşler mevcut olmakla birlikte; kasr/iki hareke miktarından daha fazla uzatılması gerektiği noktasında fikir birliği bulunmaktadır. Üçüncü derecede kuvvetli med, sükûnun hemzeden daha güçlü bir illet olması prensibine binaen medd-i ârızdır. Zira medd-i ârızda vasıl halinde meddin ortadan kalkması, medd-i munfasılın illetini teşkil eden hemzenin med harfleriyle ayrı ayrı kelimelerde bulunmasından daha güçlü addedilmiştir. Dördüncü derecede kuvvetli med yine medd-i ârızdır; ancak bu durumda meddin sadece vakıf halinde ortaya çıkması kuvvetini azaltmaktadır. Medd-i ârızın bu derecedeki zayıflığının temel nedeni, meddin yalnızca vakıf halinde belirginleşmesi ve sükûnun hemzeden daha güçlü bir med sebebi olarak kabul edilmesidir. Beşinci ve son derecedeki med ise medd-i bedeldir. Zira diğer dört med türünün illetleri med harflerinden sonra gelirken; medd-i bedelde durum bunun tam aksidir. Medd-i bedelde med sebebi olan hemzenin, med harflerinden önce gelmesi zayıflık olarak değerlendirilmiş ve med miktarı açısından en zayıf med kategorisinde mütalaa edilmiştir.³⁸⁸

3.2.2.7. Medd-i lâzım

3.2.2.7.1. Cumhura göre medd-i lâzımın ölçüsü

Kıraat âlimlerinin ekseriyeti, medd-i lâzımın illetini teşkil eden sükûn-i lâzım sebebiyle tûl/altı hareke miktarınca uzatılması hususunda ittifak etmiştir.

İbnü'l-Cezerî, tecvit ilmine dair kaleme aldığı *Muḳaddimetü İbnü'l-Cezerî* adlı eserinde medd-i lâzımın meddinin tûl ölçüsünde olduğunu “فلازم ان جاء بعد حرف مد ساكن حاليين وبالطول يمد”

³⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî 'l-ḳurâ'âti 'l-'aşr*, 1/351.

³⁸⁸ İbrahim b. Ali Sehâse es-Semennûdî, *Le'âli'l-beyân fî tecvîdi'l-Ḳur'an* (Kahire: el-Matbaatü'l-Fârukiyye, t.y.), 12.

şeklinde ifade etmiştir.³⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, kıraat sahasındaki müellefatı olan *en-Neşr* ve *Ṭayyibetü'n-Neşr*'de de medd-i lâzımın med miktarının kurrânın icmâıyla işbâ' yani tûl olduğunu belirtmiştir.³⁹⁰ Ayrıca İbnü'l-Cezerî, medd-i lâzımın tûl/işbâ'/altı hareke ölçüsünde geçmişte herhangi bir ihtilafa rastlamadığını da kaydetmiştir.³⁹¹

Kıraat ilminin önde gelen isimlerinden Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî de medd-i lâzımın tûl miktarınca uzatılması gerektiğini beyan etmiştir.³⁹² Kıraat ilmindeki temel kaynaklardan olan *Kitâbu'l-iknâ*'da medd-i lâzımın tûl ölçüsünde uzatılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.³⁹³ Son dönem tecvit kaynaklarından olan *Nihâyetü'l-kavlu'l-mufîd* ve *Hidâyetü'l-kârî* adlı eserlerde de medd-i lâzımın altı hareke/tûl miktarınca uzatılmasının kurrânın ittifakıyla sabit olduğu ifade edilmiştir.³⁹⁴

Yukarıdaki beyanlar özetlendiğinde, medd-i lâzımın ölçüsü gerek üç elif gerekse beş elif ekolüne göre tûl, yani altı harekedir. Tûl ölçüsü bazı metinlerde işbâ' olarak da adlandırılmıştır. Ayrıca medd-i lâzımın en kuvvetli med kabul edilmesinin nedeninin sükûn-i lâzımdan kaynaklandığı vurgulanmıştır.³⁹⁵

3.2.2.7.2. Medd-i lâzımın ölçüsünde oluşan ihtilaflar

Medd-i lâzımın ölçüsünün tûl olmasında kurrânın ekseriyeti ittifak etmekle birlikte, bazı kaynaklarda medd-i lâzımın ölçüsüne dair farklı görüşler serdedilmiştir. Bu farklılıkların bir kısmı zahirî olup bir kısmı ise hakiki ihtilaflardır. Medd-i lâzım üzerine vuku bulan hakiki ihtilaflar esas ele alınması gereken mesele olmakla birlikte, sehven oluşan ihtilaflara da değinilmesi gerekmektedir. Zira sehven oluşan ve ihtilaf gibi algılanan hususların izahı, medd-i lâzımın ölçüsünün sahih bir şekilde ortaya konulması açısından önem arz etmektedir. Şöyle ki medd-i lâzımın ölçüsünde zahirî farklılık gösteren kaynaklar, medd-i tabiinin bir elif/iki hareke olan miktarını dikkate almaksızın, medd-i lâzımın tûl ölçüsünün iki elif olduğunu ifade etmişlerdir.³⁹⁶ Dolayısıyla medd-i lâzımın ölçüsünün iki elif olduğunu

³⁸⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali Yûsuf el-Cezerî, *Manzumetü'l-muḳaddime*, thk. Eymen Rüşdî Suveyd (Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 2003), 7.

³⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/335; İbnü'l-Cezerî, *Ṭayyibetü'n-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 17.

³⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/337.

³⁹² Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 15.

³⁹³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Halef el-Ensârî İbnü'l-Bâziş, *Kitâbu'l-iknâ fî'l-kırâ'âti's-seb'*, thk. Abdülmecid Katamış (Şam: Dâru'l-Fikr, 1983), 1/478.

³⁹⁴ Muhammed el-Curaysî, *Nihâyetü'l-kavlu'l-mufîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 137; Abdülfettâh el-Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîd-i Kelâmi'l-Bârî*, 339.

³⁹⁵ Ebü'l-Hasan Alemüddin Ali b. Muhammed b. Abdüsselâm es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd*, thk. Mevlay Muhammed İdrisi Tahiri (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005), 2/278-280.

³⁹⁶ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Aliyyü'l-Kârî, *el-Mihenü'l-fikriyye bi şerhi Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atâya (Şam: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2012), 225.

belirtenler, üç elif ekolüne göre hareket etmekle beraber medd-i tabiiyi hesaba katmadıkları anlaşılmaktadır.

Medd-i lâzımın ölçüsündeki hakiki ihtilaf ise, kurrânın genelinin aksine, medd-i lâzımın en kuvvetli med olmadığı ve ölçüsünün tûl seviyesinin altında olan fuveyke't-tevassut olduğunu savunanlardan kaynaklanmıştır. Bu görüşü benimseyenlerin temel dayanağı, hemzenin sükûna nazaran daha kuvvetli bir illet olmasıdır.³⁹⁷ Medd-i lâzımın tûl ölçüsünün bir kademe altında olduğunu iddia edenlerden bir kısmı, hurûf-u mukataalardaki medd-i lâzımın tûl ölçüsünde olması gerektiğini ifade edip, medd-i lâzımı da kendi içinde hurûf-ı mukataada ve normal kelimedede meydana gelen medd-i lâzım olmak üzere iki kısımda incelemişlerdir. Bu hususu detaylı bir şekilde ele alan İbnü'n-Nâzım (ö. 686/1287), medd-i lâzım içindeki bu ayrımı şu şekilde açıklamıştır:

“Ehl-i kurrâ, Kur'an'daki sûre başlarında bulunan hurûf-u mukataaların tûl yani işbâ' ölçüsünde med edilmeleri hususunda ittifak etmiştir. Diğer kelimelerdeki medd-i lâzımlarda ise ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım kurrâ, gerek hurûf-ı mukataa gerekse diğer kelimelerdeki medd-i lâzımların tamamında tûl miktarını tercih etmişlerdir. Diğer bir kısım kurrâ ise hurûf-u mukataanın dışındaki kelimelerde meydana gelen medd-i lâzımı, medd-i tabiinin bir elif olan ölçüsüyle beraber üç elif ve iki elif miktarınca uzatmışlardır.”³⁹⁸

Türkiye coğrafyasında önemli bir yere sahip olan ve kıraat tedrisatımızda farklı mesleklerin tercihlerini anlamak açısından referans kabul edilen eserlerin müellifi Molla Mehmed Emin Efendi, medd-i lâzımın ölçüsünün, kıraat tedrisatımızdaki Şeyh Atâullah, Mutkîn, Sûfî ve İ'tilâf mesleklerinin tamamının ittifakıyla fuveyke't-tevassut olduğunu belirtmiştir. Zira Emin Efendi bu konuyu şu şekilde izah etmiştir:

“Tertil ehli, medd-i lâzımın meddinin kısr miktarı seviyesine asla indirilemeyeceğini ifade etmekle beraber, söz konusu meddin belirgin bir şekilde işbâ' seviyesine çıkarılması gerektiğini beyan etmişlerdir. Şöyle ki işbâ' olarak adlandırılan bu ölçü, kıraat ilmi açısından müdekkik ve muhakkik bir otorite kabul edilen Alemuddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245) ve onun gibi birçok âlimin de kabul ettiği fuveyke't-tevassut miktarıdır. Med sistemi olarak beş elif ekolünü benimseyen Şeyh Atâullah, Sûfî ve İ'tilâf mesleklerinde bu miktar dört elif olarak

³⁹⁷ Medd-i lâzımın med ölçüsünün fuveyke't-tevassut olduğunu ifade edenlerin başında Alemüddin es-Sehâvî ve Hasen b. Ali el-Ahvâzî (ö. 446/1055) gelmektedir. Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 1/318; Aliyyü'l-Kârî, *el-Mihenü'l-fikriyye bi şerhi Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 225-226.

³⁹⁸ Ebû Bekir Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed Yûsuf İbnü'l-Cezerî İbnü'n-Nâzım, *el-Havâşî'l-müfhome fi şerhi'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye* (Cize: Mektebetu Evlâdi's-Şeyh li't-Turas, 2015), 36.

tezahür ederken; üç elif med ekolünü tercih eden Mutkîn mesleğinde bu miktar iki buçuk eliftir.³⁹⁹ Bu durum, sükûn-u lâzım olan bütün örneklerde geçerlidir.”⁴⁰⁰

Kıraat tedrisatında pek çok eseri kaynak kabul edilen İbnü'l-Cezerî ise bu hususta cumhurun görüşü olan tûl miktarını tercih etmekle birlikte, medd-i lâzımda fuveyke't-tevassut miktarını benimseyenlerin azınlıkta olduğunu ve kurrâ ehli nezdinde desteklenmeyen bir görüş olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰¹

Kıraat tedrisatımızda önemli bir yere sahip olan Mehmed Emin Efendi'nin medd-i lâzımın med ölçüsü hakkındaki görüşü, ülkemizde kabul görmüş ve hatta tercih edilmiştir.⁴⁰² Mehmed Emin Efendi'nin medd-i lâzımın fuveyke't-tevassut ölçüsünde uzatılmasında temel aldığı esas kaynakların Alemuddîn es-Sehâvî ve ilk tecvîd eserlerinden Ebü'l-Hasen es-Sa'îdî'nin (ö. 410/1020 [?]) *Kitâbu't-tecvîd 'ale'l-laḥni'l-celî ve'l-laḥni'l-hafîyy* adlı eseri olduğu iddia edilmiştir. Zira söz konusu bu eserde Fâtiha suresinin sonundaki kelimedeki vaki olan medd-i lâzım incelenirken; buradaki med miktarının belirli bir ölçü verilmemekle beraber, vasat bir med olması gerektiği ifade edilmiştir. Bunun gerekçesi olarak ise med sebebi olarak hemzenin sükûndan daha kuvvetli olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁰³ Ayrıca Mehmed Emin Efendi'nin medd-i lâzımın meddi konusundaki tercih ettiği görüş için, medd-i tabii ölçüsünün hesaba katılmayıp dört elif olarak ifade edilen miktarın medd-i tabii ile beş elife çıktığı fikri doğru bir yorum olarak kabul edilemez. Zira Mehmed Emin Efendi, medd-i lâzımın ölçüsünü tûl miktarının altındaki bir ölçü olarak açıklayarak, medd-i tabii ölçüsünü dikkate aldığını belirtmektedir.⁴⁰⁴

Ülkemizin son dönem kıraat âlimlerinden olan Mehmed Âşıkkutlu hoca (ö. 1400-1401/1980), *Ṭayyibe* metnindeki medd-i lâzım konusunu şerh ederken, medd-i lâzımın medd-i muttasılda olduğu gibi farklı ölçülerde alınabileceğini, bunun sınırının ise iki buçuk elif ile dört elif/beş hareke arasında olabileceğini ifade etmiştir. Son mertebe olan dört elif/beş hareke, fuveyke't-tevassut mertebesine tekabül etmektedir. Ayrıca Âşıkkutlu hoca, medd-i lâzım için uygun gördüğü bu azami sınır için işbâ' mefhumunu kullanmaktadır.⁴⁰⁵ Âşıkkutlu hocanın da *'Umde* ve *Zühürü'l-erîb* müellifi Mehmed Emin Efendi gibi Sehâvî çizgisini takip ettiği ve bu

³⁹⁹ Mehmed Emin Efendi, yukarıdaki paragrafta alıntılanan *Zühürü'l-erîb*'den önceki eseri *'Umdetü'l-hullân*'da Mutkîn mesleğinin medd-i lâzımdaki med ölçüsünü iki elif olarak ifade etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 17.

⁴⁰⁰ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erîb*, 225b.

⁴⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 1/338.

⁴⁰² Akdemir, “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”, 42.

⁴⁰³ Ebü'l-Hasen es-Sa'îdî, *Kitâbu't-tecvîd 'ale'l-laḥni'l-celî ve'l-laḥni'l-hafîyy*, thk. Gânim Kaddûrî Hamed (Bağdat: Mecelletü'l-Mücemmar'el-İlmî el-İrâkî, 1985), 265.

⁴⁰⁴ Akdemir, “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”, 42.

⁴⁰⁵ Mehmed Rüştü Âşıkkutlu, *Ṭayyibe şerhi* (Yayınlanmamış), 1/138; Akdemir, “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”, 42.

anlayışın ülkemizdeki kıraat tedrisatına hâkim olduğu söylenebilir. Ancak ifade etmek gerekir ki bu görüş, kıraat ilminde genel kabul görmemekle birlikte azınlıkta kalarak bir nevi şâzz addedilmiştir. Yine Âşıkkutlu hocanın medd-i lâzım için işbâ' tabirini kullanması ve bunun fuveyke't-tevassut mertebesine denk gelmesi de kıraat âlimlerinin ekseriyetinin onaylamadığı bir yaklaşımdır. Zira işbâ' ile tûl kavramı kıraat ilminde müteradif olarak kullanılmış ve altı harekeye karşılık gelmektedir. Bu hususta birçok kıraat âlimi, meddin işbâ' edilmesinin tûl ölçüsünde uzatılması, yani azami med sınırı olan altı hareke miktarınca uzatılması şeklinde görüş beyan etmiştir.⁴⁰⁶

3.2.3. Kıraat tedrisatında tarik tercihleri

Tarik mefhumu, lügat bağlamında metot, usul, yol, yöntem ve takip edilen güzergâh gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰⁷ Kıraat literatüründe ise çeşitli anlamları ifade etmek üzere kullanılmaktadır.⁴⁰⁸ Bunlar arasında; kıraat rivâyetlerindeki farklılıklar,⁴⁰⁹ kıraat tedrisatında okutulan kıraatlerin sayısı, kıraat vecihlerinin bir hatimde toplu olarak veya her bir imam için müstakil hatimler şeklinde ayrı ayrı okunması,⁴¹⁰ kıraat tedrisatında benimsenen med ekolleri⁴¹¹ ve kıraat eğitiminin yaygın olarak icra edildiği bölge veya şehirlerin belirtilmesi⁴¹² gibi hususlar yer almaktadır. Tarik kelimesi yukarıda zikredilen anlamlarda kullanılmakla birlikte; bu mefhumun ilk akla gelen ve en yaygın kullanım alanı, kıraat imamlarının ravilerinden sonra gelen tüm okuyuşlar için kullanılan anlamı teşkil etmektedir.⁴¹³ Ancak bu başlık altında esas irdelenmek istenen nokta, tarik kelimesinin bölgelere nispet edilen

⁴⁰⁶ Medd-i lâzımın uzatma ölçüsünün ifade edilmesinde tûl ve işbâ' kavramlarının müteradif olarak kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Aliyyü'l-Kârî, *el-Mihenü'l-fikriyye bi şerhi Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 229.

⁴⁰⁷ Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 10/220; Abdulâlî Mes'ul, *Mu'cemu muşâlahati 'ilmi'l-kırâ'âti'l-ḳur'âniyye* (Kahire: Darü's-Selâm, 2007), 245-246; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları* (İstanbul: M.Ü.F.V. Yayınları, 2018), 156.

⁴⁰⁸ Kıraat rivayetleri için örnek, Asım kıraati Hafs rivayeti 'Ubeyd b. Sabbâh veya 'Amr b. Sabbâh tariki gibi. Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 1/54-55; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 97; Birişik, "Kıraat", 25/426-433.

⁴⁰⁹ Kıraat tedrisatında kıraatlerin sayılarını ifadeye örnek, seb'a tariki, aşere tariki, erbaa aşere tariki gibi. Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 1/54-55; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 97; Birişik, "Kıraat", 25/426-433.

⁴¹⁰ Kıraat vecihlerinin toplu olarak bir hatimde okunmasına "indirâc tariki", her imam için ayrı ayrı hatimler şeklinde okunmasına ise "infirâd tariki" denilmiştir. Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 1/54-55; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 97; Birişik, "Kıraat", 25/426-433; Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 55.

⁴¹¹ Kıraat tedrisatında med ölçülerinin ifade edilmesinde iki ekol oluşmuştur. Bunlar mertebeteyn ve erbaa merâtib tarikleri olarak tesmiye olunmuştur. Bu kavramlar, çalışmanın "Med Ölçüleri Etrafında Oluşan Tercihler" başlığı altında incelenmiştir.

⁴¹² Kıraat eğitiminin verildiği bölgeler "İstanbul Tariki", "Mısır Tariki", "Meşârike Tariki", "Meğâribe Tariki" şeklinde ele alınmıştır. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 1/54-55; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 97; Birişik, "Kıraat", 25/426-433.

⁴¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 1/54-55.

kullanım şeklidir. Zira çalışmamızın temel konusunu oluşturan Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleği bu vesileyle açıklanmaya çalışılacaktır.

Tarik kavramının yukarıda belirtilen geniş kullanım yelpazesine mukabil, meslek kavramının kullanımı, kıraat eğitiminin yaygın olarak icra edildiği bölgelere izafe edilen tarik mefhumunun bir alt başlığı olarak ve münhasıran Anadolu coğrafyasındaki kıraat tedrisatında vuku bulmuştur. Şöyle ki, geleneğimizdeki kıraat tedrisatları, tahrîrât ilminde azimet ve ruhsat prensiplerini benimseme açısından farklılaşarak; Mısır tarikinde Şeyh Atâullah ve Mutkîn, İstanbul tarikinde ise Sûfî ve İ'tilâf meslekleri şeklinde teşekkül etmiştir.⁴¹⁴

3.2.3.1. Kıraat rivâyetlerindeki farklılık bağlamında tarikler

Kıraat ilmi terminolojisinde “tarik” kavramı zikredildiğinde ilk akla gelen anlam, kıraatten sonra rivâyetleri nakleden silsileler ve bu silsilelerin nispet edildiği şahıslardır. Kıraat tedrisatındaki sistematik sıralama kıraat, rivâyet ve tarik şeklinde tezahür etmektedir. Bu sıralamada tariklerden sonra gelen nakil zincirleri için de “tarik” kavramı kullanılmaktadır. Örneğin, Hafs rivâyetinin Amr b. es-Sabbâh tarikinde el-Fîl ve Zer'ân tarikleri gibi. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* adlı eserinde her bir kıraat imamı için iki râvî, her râvî için iki tarik ve her tarik için de müteakip tarikler esas almıştır. Ancak bazı ravilerde gördüğü lüzum üzerine ikiden fazla tarik de zikretmiştir.⁴¹⁵

3.2.3.2. Kıraatlerin sayısını ve kapsamını göstermesi bakımında tarikler

Kıraat tedrisatında tarik kavramı, imam ve ravilerin sayısını ve tarikatların müfredatı dâhil edilip edilmediğini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Seb'a tariki ve aşere tariki gibi isimlendirmeler bu bağlamda örnek teşkil etmektedir.

3.2.3.2.1. Seb'a tariki

Kıraat eğitiminde yedi imam olarak bilinen Nâfî', İbn Kesîr, Ebû 'Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî'nin kıraatlerinin ikişer râvisiyle birlikte tedris edilmesini ifade eder. Bu eğitim sisteminde ravilerden sonra gelen tarikler ele alınmamaktadır. Kıraat eğitiminde öncelikle seb'a, ardından aşere ve nihâyetinde takrîb tarihinin okutulması gelenekselleşmiştir.⁴¹⁶ Zira incelenen kıraat vecihleri seb'a ve aşere tarikinde, takrîb tarikine kıyasla daha sınırlıdır. Bu durum, kıraat eğitiminde kolaydan zora doğru bir tedricilik ve

⁴¹⁴ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erib*, vr. 214b.

⁴¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/54-55.

⁴¹⁶ Akdemir, “Kıraat Eğitiminde Tarikler”, 170.

önceliklendirme prensibinin esas alındığını göstermektedir. Bu sistemin temel kaynakları Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin *et-Teysîr fî’l-kırâ’âtî’s-seb’a* ve Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî’nin *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî* adlı eserleridir.⁴¹⁷

3.2.3.2.2. Aşere tariki

Yedi imama ilaveten Ebû Ca‘fer, Ya‘kub ve Halefû’l-âşîr’in kıraatlerinin her birinin ikişer râvisiyle birlikte ele alınmasıdır. Bu eğitim sisteminde de seb’a tarikinde olduğu gibi ravilerden sonraki silsile olan tarikler incelenmemektedir. Kıraat geleneğimizde “Aşere tariki” olarak bilinen bu kıraat eğitim metodu, diğer İslâm beldelerinde Aşru’s-suğrâ olarak adlandırılmaktadır. Bu eğitim sisteminde kullanılan temel kaynaklar, seb’a tarikinde kullanılan kaynaklara ek olarak İbnü’l-Cezerî’nin *Tahbîrû’t-Teysîr* ve *ed-Dürretü’l-muğiyye* adlı eserleridir.⁴¹⁸

3.2.3.2.3. Takrîb tariki

Seb’a ve aşere tariklerinde ele alınan imam ve ravilerin yanı sıra, her râvî için de ikişer tarik olmak üzere daha geniş bir silsilenin incelenmesiyle oluşan sistemdir. Geleneğimizde takrîb tariki olarak adlandırılan bu eğitim sistemi, diğer İslâm beldelerinde aşru’l-kubrâ tariki olarak isimlendirilmektedir. Bu tarik, önceki sistemlere göre incelenen tarik sayısının artması nedeniyle daha kapsamlı ve zorlu kabul edilmektedir. Bu sebeple kıraat eğitiminde, önceki iki tarik tedris edildikten sonra okutulmaktadır. Bu tarik kapsamında temel kaynaklar, seb’a ve aşere tarikindeki kaynak eserlere ilaveten İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr fî’l-kırâ’âtî’l-‘aşr*, *Takrîbü’n-Neşr fî’l-kırâ’âtî’l-‘aşr* ve *Tayyibetü’n-Neşr fî’l-kırâ’âtî’l-‘aşr* adlı eserleridir. Bu üç eser birbirleriyle irtibatlı olup esasen *en-Neşr fî’l-kırâ’âtî’l-‘aşr* adlı eserden neşet etmiştir. Zira *Takrîbü’n-Neşr fî’l-kırâ’âtî’l-‘aşr*, *en-Neşr*’in bir özeti mahiyetindeyken; *Tayyibetü’n-Neşr fî’l-kırâ’âtî’l-‘aşr* ise söz konusu eserin manzum halidir.⁴¹⁹

3.2.3.3. Kıraat tedrisatında esas anılıp takip edilen kaynaklar itibariyle tarikler

Kıraat eğitiminde yeri geldikçe başvurulmuş temel kaynaklara ilaveten, esas alınıp eğitim sürecinde öğrencinin takip ettiği ve öncelikle kullandığı kaynaklara göre de “tarik” mefhumuyla ifade edilen bazı ıstılahlar teşekkül etmiştir.⁴²⁰ Bunlar Teysîr tariki, Şâtîbiyye tariki, Tahbîr tariki, Tayyibe tariki ve Zübde tariki şeklinde tasnif edilebilir. Söz konusu

⁴¹⁷ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 4.

⁴¹⁸ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 4.

⁴¹⁹ Akdemir, “Kıraat Eğitiminde Tarikler”, 170.

⁴²⁰ Ali Osman Yüksel, “İbnü’l-Cezerî’nin Tayyibetü’n-Neşr’i ve Özellikleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (7-10 1992), 286-287.

kaynakların ortak özelliği, muhtasar ve öz bilgiler ihtiva etmeleridir. Bu durum, kıraat tedrisinde zamanın daha verimli kullanılması ve kıraat eğitiminin daha kolay icra edilebilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca kıraat eğitimi veren öğreticinin ve öğrencinin seviyesine göre bu eserlerden istifade biçimi farklılık göstermiştir.⁴²¹

3.2.3.3.1. Teysîr tariki

Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin *et-Teysîr fi’l-kırâ’âti’s-seb’* adlı eserinin kıraat tedrisatında temel alınıp takip edildiği kıraat tedrisat usulüdür. Zira bu eser, ed-Dânî’nin kıraate dair telif ettiği en hacimli ve detaylı eseri olan *Câmi’u’l-beyân fi’l-kırâ’âti’s-seb’a*’nın muhtasar bir özeti olmakla birlikte; müellifin kıraate dair en meşhur eseri olup üzerine birçok akademik çalışma yapılmıştır.⁴²² Yine geleneğimizde İstanbul tariki olarak bilinen ve daha çok Sûfî mesleğinin benimsediği kıraat eğitim usulü, Teysîr tariki olarak da anılmaktadır. Ancak bahsi geçen Teysîr tariki yedi kıraati esas alırken; geleneğimizdeki İstanbul tariki on kıraati, hatta takrîb tarikinde on kıraatin ikişer râvisine ilaveten her bir râvî için ikişer tariki de kapsamaktadır.

3.2.3.3.2. Şâtıbiyye tariki

Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin bir önceki başlıkta da değinilen *et-Teysîr fi’l-kırâ’âti’s-seb’a* adlı eserinin, Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî tarafından manzum hale getirilip kıraat eğitiminde temel alınmasıyla oluşan kıraat eğitim metodudur. *Şâtıbiyye* olarak da bilinen bu eserin asıl adı *Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî* olup yedi kıraati ihtiva etmektedir. Bin yüz yetmiş üç beyitten müteşekkil olan *Şâtıbiyye* üzerine birçok şerh çalışması yapılmış ve uzun yıllar kıraat tedrisatında takip edilen ana kaynak olmuştur.⁴²³

Ülkemizde Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğine, Şâtıbî tariki de denilmiştir. Ancak bir önceki başlıkta Teysîr tarikinde olduğu gibi Şâtıbî tariki ile kıraat geleneğimizdeki Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleği arasında birçok farklılık bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Şâtıbî tarikinde yedi kıraat ve ikişer râvisi ele alınırken; kıraat tedrisatımızda Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleği olarak bilinen kıraat eğitim usulü genellikle üç aşamadan oluşmaktadır: yedi kıraatin ikişer râvisiyle tedrisi, on kıraatin ikişer râvisiyle tedrisi ve on kıraatin ikişer râvisi ve her bir râvinin de ikişer tarikiyle tedrisi. Görüldüğü üzere Şâtıbiyye tariki, Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleği ile ancak yedi kıraatin ikişer râvisiyle tedris edilmesi noktasında kısmi bir

⁴²¹ Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 97.

⁴²² Abdurrahman Çetin, “Dânî”, *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi Yayınları* (İstanbul: DİA Yayınları, 2018), 8/459-461.

⁴²³ Abdurrahman Çetin, “Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh”, *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi Yayınları* (İstanbul: DİA Yayınları, 2018), 38/376-377.

benzerlik taşımaktadır. Zira Şâtıbiyye tarikinde med mertebe sistemi olarak mertebeteyn usulünü benimseyen Şâtıbiyye metni ezberlenip tedrise bu şekilde başlanmaktadır. Ancak Şeyh Atâullah mesleğinde hem mertebeteyn hem de erbaa merâtib med sistemi uygulanmakla birlikte, Şâtıbiyye metni genellikle ezberlenmemekte, sadece bir kaynak olarak kullanılmaktadır.

3.2.3.3.3. Tahbîr ve Dürre tariki

Kıraat tedrisatında yedi kıraati esas alan Teysîr ve Şâtıbî tarikine, İbnü'l-Cezerî'nin yaptığı mütemmîme çalışmalarıyla on kıraatin esas alındığı eğitim metodudur. İbnü'l-Cezerî, nesir formunda telif edilen *et-Teysîr* adlı esere, yine aynı üslupla meşhur üç imamı ilave ederek *Tahbîrü't-Teysîr* adlı eseri kaleme almıştır. Tahbîr tariki, *et-Teysîr* ve *Tahbîrü't-Teysîr*'in kıraat tedrisatında ana başvuru kaynağı olarak kullanıldığı kıraat eğitim sistemidir. Dürre tariki ise manzum olarak telif edilen ve yedi kıraati esas alan Şâtıbiyye'ye, İbnü'l-Cezerî'nin manzum usulle telif ettiği iki yüz kırk bir beyitlik *ed-Dürretü'l-muğiyye* adlı eseri ekleyerek on kıraati esas alan kıraat eğitim metodudur. Dürre tarikinde, Şâtıbiyye ve Dürre ezberlendikten sonra kıraat eğitime başlanılır.

3.2.3.3.4. Tayyibe tariki

Kıraat ilminin aşru'l-kubrâ merhalesine tekabül eden İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* adlı eserinin yine İbnü'l-Cezerî tarafından manzum hale getirilerek *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* adıyla telif edilmiştir. On imam, her imam için ikişer râvî ve her bir râvî için de ikişer tarik ele alınarak telif edilen bu manzum eser, kıraat tedrisatında uzun yıllar ezberlenmiş ve kıraat eğitimi bu eser temel alınarak yapılmıştır. Bu eser üzerine yapılan aşru'l-kubrâ merhalesindeki kıraat eğitimi “Tayyibe tariki” olarak isimlendirilmiştir.⁴²⁴

3.2.3.3.5. Zübde tariki

Abdülfettâh el-Paluvî'nin telif ettiği *Zübdetü'l-irfân*'da aşru's-suğrâ vecihleri kısa ve öz bir şekilde ele alınmıştır. Kıraat tedrisatımızda uzun yıllar temel kaynak olarak kullanılagelen bu eser, kıraat geleneğimizin geldiği noktayı göstermesi bakımından bir ölçüt olarak kabul edilebilir. Zira kıraat tedrisatımızda Mısır tariki ve İstanbul tariki olarak bilinen kıraat eğitim metotları sürekli bir tekâmül süreci içerisinde olmuştur. Şöyle ki örneğin Mısır tarihinin temel kaynağı Ali b. Süleyman el-Mansûrî zamanlarında Şâtıbiyye iken; Mısır tarikinden zamanla azimet ve ruhsat bağlamında Şeyh Atâullah mesleği ve Mutkîn mesleği gelişmiştir. Her bir

⁴²⁴ Yüksel, “İbnü'l-Cezerî'nin Tayyibetü'n-Neşr'i ve Özellikleri”, 292.

meslek med sistemi olarak *Şâtıbiyye*'den daha kapsamlı bir sistem uygulamış, hem aşru's-suğrâ hem de aşru'l-kubrâ merhalesini esas almış ve kullandığı temel başvuru kaynakları da her bir merhalede farklı olmuştur. İşte kıraat geleneğimizde aşru's-suğrâ merhalesinde gerek Mısır tariki gerekse İstanbul tariki, temel başvuru kaynağı olarak *Zübdetü'l-irfân* adlı eseri kullanagelmıştır. Bu usulle yapılan kıraat tedrisi de “Zübde tariki” olarak isimlendirilmiştir.⁴²⁵

3.2.3.4. Kıraat eğitiminde vecihlerin icrası bakımından tarikler

Kıraat tedrisatı, hicrî beşinci yüzyıla değin her bir imam ve râvî için müstakil hatimler şeklinde icra edilmiştir. Hicrî beşinci yüzyıldan itibaren ise bir hatim içerisinde bütün imam ve râvilerin benimsediği vecihler tedris edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda infirâd, cem‘u'l-cümû‘ ve indirâc usulleri ortaya çıkmıştır.

3.2.3.4.1. İnfirâd tariki

Her bir kıraat imamı ve râvisi için ayrı ayrı hatimler icra etmek suretiyle gerçekleştirilen kıraat eğitim metodudur.⁴²⁶ İnfirâd tarikinde, tedris edilecek olan imam veya râvinin kıraat vecihlerinde takip ettiği usuller öğretildikten sonra eğitime başlanılır. Bu eğitim tarzı, uzun bir zaman dilimini gerektirmesine rağmen hicrî beşinci yüzyıla kadar kıraat eğitiminde yaygın olarak uygulanmıştır. Örneğin, Endülüs kıraat âlimlerinden ve *Şâtıbiyye* olarak bilinen temel kıraat eserinin müellifi Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin, talebelerine kıraat tedris ederken her imamın ravilerini ayrı ayrı hatim yaptırdıktan sonra, her imamın iki râvisini bir arada okutarak toplamda yirmi bir hatim icra ettirdiği rivâyet edilmektedir.⁴²⁷

3.2.3.4.2. Cem‘u'l-cümû‘ tariki

İnfirâd usulüyle kıraat ve rivâyetler ayrı ayrı okutulduktan sonra, tedris edilen kıraat ve rivâyetlerin tek bir hatimde bir araya getirilerek okunmasıdır.⁴²⁸ Cem‘u'l-cümû‘ tarikine geçilmeden evvel, kıraat ve rivâyetlerin infirâd usulüyle ayrı ayrı okunması gerekmektedir. Bu usulün indirâc usulünden temel farkı, infirâd usulünün tamamlanmasından sonra uygulanmasıdır.⁴²⁹

⁴²⁵ Akdemir, “Kıraat Eğitiminde Tarikler”, 171.

⁴²⁶ Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 56.

⁴²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr*, 2/195-196.

⁴²⁸ Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr* (Kahire: Dâru's-Sahâbe li't-Turas, 2005), 198-199.

⁴²⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr*, 2/196.

3.2.3.4.3. İndirâc tariki

İnfirâd tarikinde kıraat eğitiminin uzun zaman alması, daha kısa sürede daha fazla ilerleme sağlayan bir sistem olan indirâc tarikine geçişi zorunlu kılmıştır. Bu sistemde, eğitime başlanmadan önce imam ve ravilerin usul bilgilerinin aktarılmasının ardından, bir hatim içerisinde söz konusu kıraat ve rivâyetlerin tedris edilmesidir. Ancak bu usulde vecihlerin birbirine karışmaması için öğrencinin imam ve râvilerin usullerini kavrayacak yeterliliğe ulaşması gerekli görülmüştür. Bu amaçla, indirâc tarikiyle kıraat tedrisatından önce *Ṭayyibe* metni ezberletilmiştir. Böylece kıraat vecihlerinin hangi imam ve râvî için okunduğu ve tedris edilen on imam ile râvilerinin benimsedikleri usuller daha kolay idrak edilmiştir.⁴³⁰

Osmanlı kıraat tedrisatının ilk dönemlerinde *Ṭayyibe* metni ezberletilerek kıraat eğitime başlanılırken; zamanla indirâc usulünde bazı farklılaşmalar meydana gelmiştir. Şöyle ki önceleri indirâc tarikiyle kıraat tedrisine başlamadan evvel özellikle *Ṭayyibe* metni ezberletilirken; sonraları bu ezber geleneği terk edilmiş ve kürrâse olarak adlandırılan kıraat vucûhatlarının yer aldığı ders notlarının takibiyle yetinilmiştir. Böylece tarik ve mesleklere özel kürrâseler hazırlanmıştır.⁴³¹ Halen kıraat tedrisatında manzum eser ezberleme geleneği neredeyse ortadan kalkmış olup bunun yerine mesleklere özel kürrâseler ve *Zübdetü'l-irfân* esas alınmaktadır. İndirâc tarikinin kürrâseler bağlamında devam etmesinin nedenleri arasında; kıraat ilmine verilen önemin azalması, kıraat eğitime olan talebin düşüşü ve kıraat eğitimi alan öğrencilerin manzum eser ezberlemede gösterdikleri ihmal ve tembellikler sayılabilir.⁴³²

İndirâc tariki kendi içerisinde üç farklı usulle uygulanmıştır: Harfle cem‘, vakıfla cem‘ ve harf ile vakıfla cem‘.

3.2.3.4.3.1. Harfle cem‘

Kıraat eğitiminde ihtilaflı bir kelimedede farklı olan okuyuşları peş peşe okuyup, ardından gelen ihtilaflı lafızda aynı yöntemi uygulamaktır. Bu uygulama, eğitimin daha kısa sürede tamamlanması açısından avantajlıdır. Ancak mana bütünlüğü ve okuyuş ahengi dikkate alındığında bazı problemler ortaya çıkarması sebebiyle kıraat ehli tarafından tavsiye edilmemiştir.⁴³³

⁴³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 2/195-196.

⁴³¹ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 103-104.

⁴³² Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 103-104.

⁴³³ Akdemir, “Kıraat Eğitiminde Tarikler”, 172-173.

3.2.3.4.3.2. Vakıfla cem‘

İmamların tertibine göre ilk okuyuşla başlanır. Âyet kısa ise sonuna kadar, değilse uygun bir vakıf yerine kadar okunur. Başa dönülerek sıralama devam ettirilir. Yapılan sıralamada aynı olan kıraatler tekrar edilmez. Son okuyuşa kadar bu şekilde devam edilir.⁴³⁴

3.2.3.4.3.3. Harf ve vakıfla cem‘

Bu indirâc usulünde mana ve ahenk dikkate alınarak, diğer iki usulün avantajları birlikte uygulanır. Halen günümüzde kıraat eğitiminde uygulanan ve indirâc usulü denildiğinde akla gelen temel yöntem harf ve vakıfla cem‘ usulüdür. Tertibe göre ilk okuyuşla başlayan öğrenci, âyetteki mana bütünlüğünü, nefesinin durumunu ve ihtilaflı kelimeleri dikkate alarak duracağı yeri belirler. Durduktan sonra tekrar başa dönmeyip, durduğu yere en yakın ihtilaflı kelimeyi ele alır ve kurrâ tertibine göre mevcut vecihleri okur. Uygulama bu şekilde, sondan başa doğru devam eder. Aynı vecihler tekrar okunmadığı için diğer iki metoda göre daha kısa bir zaman alır. Seb‘a tarikinde, aşere tarikine göre daha az imam ve râvî bulunması ve tariklerinin olmaması sebebiyle indirâc yöntemi daha kolay uygulanmıştır.⁴³⁵

Harf ve vakıfla cem‘ indirâc usulünde dikkat edilmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Bunlar: (i) söz konusu indirâc usulüyle tedris edilecek imam ve ravilerin kıraat vecihlerini ele alırken benimsedikleri usullerin derinlemesine kavranması, (ii) indirâc usulüne geçmeden önce belli bir süre infirâd usulünün her imam ve râvî için uygulanması ve bu vesileyle imam ve ravilerinin usullerinin uygulamalı olarak incelenmesi, (iii) bir müddet infirâd usulüyle kıraat eğitimi aldıktan sonra indirâc usulüne geçen öğrencinin ve öğreticinin “adem-i terkîb” hususuna titizlik göstermesidir. Adem-i terkîb, kıraat tedrisatında öğrencinin okuduğu kıraat rivâyetlerindeki ihtilafları tamamlamadan başka bir kıraat veya rivâyete geçmemesidir. Şâyet böyle bir hata yapılırsa öğreticinin öğrenciyi uyarması gerekmektedir.⁴³⁶ Bu hususa, terkîb yapılan hatalı kıraat tedrisatına bir örnek vermek gerekirse, ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَلْأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ âyetini iki aşamada tilavet etmek isteyen bir kişinin ﴿أَلْأَنذَرْتَهُمْ أَمْ﴾ diyerek durması, ardından âyetin başına dönüp buraya kadar olan vecihleri son okuyuşa kadar sıralaması, son okuyuşta ise söz konusu lafızda vasıl yaparak ikinci kısmı yani Kâlûn rivâyetiyle okuması terkîbe bir misal teşkil etmektedir. Bu okuyuşta terkîb vasıldan sonra meydana gelmiştir. Çünkü vasılla birleştirilen iki kısımda aynı anda iki farklı rivâyet icra edilmiştir. Bu durum ise rivâyet usulüne aykırıdır.

⁴³⁴ Akdemir, “Kıraat Eğitiminde Tarikler”, 172-173.

⁴³⁵ Akdemir, “Kıraat Eğitiminde Tarikler”, 173.

⁴³⁶ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 40.

3.2.3.5. Kıraat eğitiminde med tercihleri bakımından tarikler

Kıraat eğitiminde çalışmamızın “Med Ölçüleri Etrafında Oluşan Tercihler” başlığında da denildiği üzere mertebeteyn ve erbaa merâtib tarikleri uygulanmıştır.

3.2.3.6. Kıraat tedrisatında metodolojik açıdan tarikler

Kıraat eğitiminde öğrencinin dersini doğrudan hocasını dinleyerek alması “Semâ Tariki” olarak adlandırılmaktadır. Buna mukabil, öğrencinin aldığı dersi hocasına okuması ve böylece tashihini sağlaması “Arz Tariki” olarak tanımlanmaktadır. “Edâ Tariki” ise, semâ ve arz metotlarının birlikte uygulandığı, yani öğrencinin önce hocasını dinleyerek dersi aldığı, akabinde ise bu dersi hocasına okuyarak icra ettiği metodolojik yaklaşımı ifade etmektedir.⁴³⁷

3.2.3.7. Kıraat eğitiminin yapıldığı bölgelere izafeten tarikler

Kıraat ilmi sahasında temayüz etmiş bazı kurrâların bulundukları coğrafyada uyguladıkları metotlar, yetiştirdikleri öğrenciler, telif ettikleri eserler ve kıraat ilminin temel meselelerine yaklaşımları, zamanla mensup oldukları bölgenin isimleriyle anılır olmuştur. İstanbul, Meşârike/İrâkiyyûn, Meğâribe ve Mısır şeklinde sıralanabilecek olan bu bölgelerdeki kıraat tedrisatı, zamanla diğer coğrafyalara yayılmış ancak ilk ortaya çıktıkları yerlere nispet edilerek varlığını sürdürmüştür.

3.2.3.7.1. İstanbul tariki

Mısır’dan İstanbul’a gelen Ahmed el-Mesyerî’nin öncülüğünü yaptığı ve İstanbul tariki olarak şöhret bulan bu kıraat eğitim usulü, Mısır ve çevresinde Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin *et-Teysîr* adlı eserini temel kaynak kabul etmesi dolayısıyla “Teysîr Tariki” olarak da anılmıştır. Ayrıca İstanbul tarihinin diğer İslâm beldelerindeki karşılığının Meşârike veya İrâkiyyûn tariki olduğu ifade edilmektedir.⁴³⁸ Geleneğimizdeki kıraat tedrisatında Mısır tarikiyle birlikte iki ana eksenden birini teşkil eden İstanbul tarikinde, Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin *et-Teysîr*’i ve İbnü’l-Cezerî’nin *Tahbîrü’l-Teysîr*’i ana kaynaklar olarak kabul edilirken; Şâtıbî’nin *Şâtıbiyye*’si ve İbnü’l-Cezerî’nin *ed-Dürretü’l-muğiyye* adlı eseri yardımcı kaynaklar olarak addedilmiştir.⁴³⁹

⁴³⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 1/54-55; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 97; Birişik, “Kıraat”, 25/426-433.

⁴³⁸ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü’l-erib*, 213a.

⁴³⁹ Ahmed Hilmi, “Ravdatu’l-kurrâ”, 275.

3.2.3.7.2. Mısır tariki

Mısır'da şeyhülkurrâ olarak görev yapan ve İmam Şâtıbî'nin *Şâtıbiyye* olarak bilinen *Hırzû'l-emânî* adlı eserini temel kaynak kabul edip kıraat tedris eden Şehâzetü'l-Yemenî'nin kıraat eğitim yöntemi zamanla "Mısır Tariki" olarak anılmıştır. Bu zat, yukarıda belirtilen ve "İstanbul Tariki" olarak bilinen kıraat tedrisinin öncüsü Ahmed el-Mesyerî ve Nâsiruddîn et-Tablâvî'den icazet almıştır. Mısır tariki olarak bilinen kıraat eğitim ekolü, Mısır bölgesinde yerleşik bir sistem haline gelmiş ve icra edildiği her yerde Mısır tariki olarak adlandırılmıştır. Bu tedrisat halkasına mensup âlimlerden Ali b. Süleyman el-Mansûrî de hicrî 1088 yılında İstanbul'a gelerek bu usulle eğitim vermiş, eser telif etmiş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin verdiği eğitim de icra edildiği diğer yerlerde olduğu gibi Mısır tariki ismiyle anılmıştır. Bu ekolde *Şâtıbiyye* ve *ed-Dürretü'l-muğiyye* temel kaynak kabul edilirken; usulle ilgili açıklamalar ise *et-Teyşîr* ve *Tahbîrû't-Teyşîr*'den alınmıştır.⁴⁴⁰

Şâtıbiyye ekolüne göre kıraat eğitimi verilen ve Meğârîbe olarak anılan Hicaz, Yemen, Şam, Mısır, Fas, Cezayir ve Tunus gibi merkezlerde de bahsi geçen Mısır tarikine göre kıraat eğitimi verildiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla Meğârîbe tarikinin Mısır tarikine karşılık geldiği belirtilmiştir.⁴⁴¹

Osmanlı kıraat tedrisatında Mısır tariki, İstanbul tariki gibi kabul görmüştür. Bunda Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin İstanbul'a gelip bu eğitimin öncülüğünü yapması etkili olmuştur. Mısır tariki icazetnamelerinin çoğunda Ali b. Süleyman el-Mansûrî, Şehâzetü'l-Yemenî ve İbnü'l-Cezerî isnat zincirinin bulunması, Ali b. Süleyman'ın etkisini açıkça göstermektedir.⁴⁴²

3.2.4. Kıraat tedrisatında meslek tercihleri

Ahmed el-Mesyerî ve Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Osmanlı coğrafyasına gelerek Mısır'daki kıraat birikimini İstanbul'a taşıması, Osmanlı kıraat tedrisatının bu iki temel kaynak çerçevesinde şekillenmesine ve tekâmül ederek günümüze ulaşmasına zemin hazırlamıştır. Bahsi geçen iki kıraat ekolünün kaynakları aynı olmakla birlikte, takdim ve tehir açısından farklılık arz etmektedir. Şöyle ki Ahmed el-Mesyerî'nin öncülüğünü yaptığı kıraat ekolü İstanbul tariki olarak anılırken; Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin temsil ettiği kıraat ekolü ise Mısır tariki olarak isimlendirilmiştir. Mısır tarikinde *Şâtıbiyye* ve *ed-Dürretü'l-muğiyye* ana kaynaklar, *et-Teyşîr* ve *Tahbîrû't-Teyşîr* ise yardımcı kaynaklar olarak kabul görmüştür. İstanbul tarikinde ise bu kaynakların takdim ve tehir durumu söz konusudur; yani

⁴⁴⁰ Ahmed Hilmi, "Ravdatu'l-kurrâ", 275.

⁴⁴¹ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erib*, 213b-214a.

⁴⁴² Ahmed Hilmi, "Ravdatu'l-kurrâ", 275; Karaçam, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati*, 249-250.

Mısır tarikinin yardımcı kaynakları ana kaynak, ana kaynakları ise yardımcı kaynak konumundadır. Bu iki kıraat ekolünde kıraat vecihlerinin sıralanışı, med tercihleri (mertebeteyn ve erbaa merâtib), tahrîrât konusunda ruhsat ve azimet usullerinin benimsenmesi gibi kıraat ilminde tercihe dayalı meselelerde birtakım ihtilaflar vuku bulmuş ve bunun neticesinde gerek Mısır gerekse İstanbul tarikinin her birinde iki farklı meslek ortaya çıkmıştır. İstanbul tarikinde İ'tilâf ve Sûfî; Mısır tarikinde ise Mutkîn ve Şeyh Atâullah meslekleri teşekkül etmiştir.⁴⁴³

Osmanlı kıraat kültüründe müstesna bir yere sahip olan bu iki tarikten neşet eden bu dört meslekten İ'tilâf ve Mutkîn azimet prensibini benimserken; Sûfî ve Şeyh Atâullah ise ruhsat prensibiyle kıraat meselelerine yaklaşmışlardır. Bu meslekler ortaya çıktıkları ilk andan itibaren sürekli bir gelişim göstermiştir. Örneğin ruhsat prensibini benimseyen bir kıraat ekolü olan Şeyh Atâullah mesleği, kıraat tedrisatının aşru'l-kubrâ merhalesinde bazı hususlarda mesleğin öncüsü olan Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin tercihlerinin dışına çıkarak azimet prensibi temsilcilerinden Mustafa el-İzmîrî ve İ'tilâf mesleği kurucusu Yûsufefendizâde'nin tercihlerini kullanmıştır.⁴⁴⁴ Ayrıca Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ merhalesinde ana kaynak olarak kabul edilen *Mürşidü't-talebe*'de azimet anlayışının meslek tercihlerinde belirgin bir şekilde kullanıldığı ifade edilmiştir.⁴⁴⁵ Bu durum, söz konusu mesleklerin birbirleriyle etkileşim halinde olduğunu ve zaman zaman birbirlerinin prensiplerinden istifade ettiklerini göstermektedir.

3.2.4.1. İ'tilâf mesleği

İstanbul tarikinin azimet boyutunun temsilcisi olan bu meslek,⁴⁴⁶ Mısır'dan İstanbul'a gelen Ahmed el-Mesyerî sonrası dönemlerde sırasıyla Evliya Mehmed Efendi (ö. 1045/1635), bu mesleğin öncüsü kabul edilen Yûsufefendizâde'nin dedesi Yûsuf b. Abdurrahman (ö. 1062/1652) ve babası Muhammed b. Abdurrahman (ö. 1130/1718) tarafından temelleri atılmış ve Yûsufefendizâde ile belirginleşmiştir.⁴⁴⁷

Yûsufefendizâde, telif ettiği *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-ihtilâf* adlı eserinde mesleğin temel prensiplerini ele almıştır. Mesleğin ismi de bu esere nispetle İ'tilâf olarak anılmıştır.⁴⁴⁸ İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserinin şerhlerinden Nüveyrî'nin şerhine ilk muhalefet

⁴⁴³ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erib*, 214b.

⁴⁴⁴ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 2a

⁴⁴⁵ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 2a-2b.

⁴⁴⁶ Ahmed Hilmi, "Ravdatu'l-kurrâ", 275.

⁴⁴⁷ Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi, *Risâle fî ecvabeti'l-mesâil mimma yete'alleku bi vucûhi'l-Ḳur'ân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, nr. 68/4, vr. 37a.

⁴⁴⁸ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erib*, vr. 214b.

Yûsufefendizâde'den gelmiştir. O, tercihlerini aynı zamanda mesleğin ana kaynağı ve ismi olan *el-İ'tilâf fî vücuhi'l-ihtilâf* adlı eserinde azimet prensibine göre değerlendirmiştir. Bu açıdan tahrîrât ilminde de azimet ekolünün ilk temsilcisi olarak kabul edilmektedir. İ'tilâf mesleğinde seb'a ve aşere eğitiminde mertebeteyn ve erbaa merâtib tariki esas alınırken; takrîb eğitiminde ise yalnızca erbaa merâtib tariki uygulanmıştır.⁴⁴⁹

İstanbul tarikinin bir diğer mesleği olan Sûfî mesleğinin ana kaynağı olmamasına rağmen, bu mesleğe göre daha tercih edilir olmasının nedeni, İ'tilâf mesleğinin azimet prensibi gereği daha fazla detaya inmesi sonucunda Sûfî mesleğine kıyasla daha fazla zaman ve çaba gerektirmemesi olabilir.

Yûsufefendizâde'nin söz konusu eseri, *Zübdetü'l-irfân* adlı eserin haşiyeye kısmına derç edilmekle birlikte defalarca yazma nüsha olarak istinsah edilmiştir.

3.2.4.1.1. İ'tilâf mesleğinin kurucusu Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi Efendi

İ'tilâf mesleğinin kurucusu, dedesine nispetle Yûsufefendizâde olarak bilinen Abdullah Hilmi Efendi'dir. Babası şeyhülkurrâ, dedesi ise reîsülkurrâ olan Yûsufefendizâde, kıraat ilmi açısından zengin bir ortamda yetişmiş⁴⁵⁰ ve kıraat silsilesi babası, dedesi ve Ahmed el-Mesyerî vasıtasıyla İbnü'l-Cezerî'ye ulaşmıştır.⁴⁵¹ Aralarında kendisi gibi tahrîrât ilminde azimet ekolünün önemli temsilcilerinden olan Mustafa el-İzmîrî'ye ve birçok kıraat âlimine hocalık yapan Yûsufefendizâde, yaklaşık yarım asır kıraat, tefsir ve hadis alanlarında ders ve icazetler vermiştir.⁴⁵²

Özellikle kıraat ilminde otorite kabul edilen ve Nüveyrî'nin *en-Neşr* üzerine yaptığı şerhe ilk muhalefet ederek Osmanlı kıraat kültüründe tahrîrât disiplininin azimet prensibinin ilk temsilcisi olarak kabul edilen Yûsufefendizâde, kıraat eğitiminde önemle üzerinde durduğu hususun, kıraat tedrisatının fem-i muhsin vasıtasıyla ve müşâfehe yoluyla olmasıdır.⁴⁵³

Kıraat, tefsir ve hadis alanında önemli bir yere sahip olan Yûsuf Efendizâde'nin kıraat alanındaki bilinen eserleri *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-ihtilâf*,⁴⁵⁴ *Tuhfetu't-talebe fî beyâni meddâti*

⁴⁴⁹ Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 8.

⁴⁵⁰ Ahmet Tobay, *Yusuf Efendizade Abdullah Hilmi ve Hadis Şerhçiliğindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991), 51.

⁴⁵¹ Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 115-116.

⁴⁵² Mehmed Tâhir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınları, t.y.), 471-472.

⁴⁵³ Yûsufefendizâde, *Risâle fî ecvibeti'l-mesâil*, 29b.

⁴⁵⁴ Eser, İ'tilâf mesleğinin temel eseridir. İlgili bölümde ele alınacak olan eser üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Ayrıca *Zübdetü'l-irfân* adlı eserin hamîş bölümüne de derç edilmiştir. Bkz. Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vücuhi'l-Ḳur'an* (İstanbul: Hilal Yayınları, t.y.).

ṭuruḳi 't-Ṭayyibe,⁴⁵⁵ *Risâle fî reddi'l-kırâati bi's-şevâz*,⁴⁵⁶ *Risâle fî ḥalli ba'di'l-işkâlât*,⁴⁵⁷ *Mes'eletu âl'âne fî 'ilmi vucûhi'l-Ḳur'ân*,⁴⁵⁸ *Risâletü'r-reddiyyât fî'd-dâd*,⁴⁵⁹ *Risâle fî vakf-i Hamza*,⁴⁶⁰ *Risâle fî tahkîki ba'di vucûhi'l-kırâati fî's-Şâtıbiyye*⁴⁶¹ ve *Risâle fî ecvibeti'l-mesâil mimmâ yete'alleku bi vucûhi'l-Ḳur'ân*⁴⁶² şeklindedir.

3.2.4.1.2. İ'tilâf mesleğinin ana kaynağı ve Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğiyle irtibatı

Yûsufefendizâde, eserinde *Ṭayyibe* tarikini esas alarak bazı kıraat vecihlerini ele almıştır. Kırâat-i aşere imam, râvî ve tariklerinin de incelendiği eserde, yalnızca vucuhatın zor çıkarıldığı lafızlar üzerinde durulmuştur. Yûsufefendizâde'nin üzerinde durduğu konular, kendisine ulaşan talepler doğrultusunda şekillenmiştir.⁴⁶³

Klasik kıraat eserlerinin genelinde önce usul, sonrasında ise ferş konularına değinilirken; *el-İ'tilâf*'ta bu usulün dışına çıkmış ve esere Fâtîha suresindeki ferşî ihtilaflar ele alınarak başlanılmıştır.⁴⁶⁴ Ayrıca eserin başlangıcında kıraat vecihlerinin azimet metoduyla inceleneceği ifade edilmiştir.⁴⁶⁵ Azimet boyutuyla vecihlerin ele alındığı eserde, ilgili kıraat

⁴⁵⁵ Kıraat-ı aşere imamlarını med konusundaki tercihleri *Ṭayyibe* esas alınarak incelenmiştir. İmam sıralamasının dikkate alınmadığı eserde, mertebeteyn ve erbaa merâtib gibi med usullerine de değinilmiştir. Eser muhtelif kütüphanelerde farklı isimlerle de geçmektedir. Bkz. Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi, *Tuhfetu't-talebe fî beyâni meddâti ṭuruḳi 't-Ṭayyibe*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68/5, vr. 39-47, İzmir Blm., nr. 812/3, vr. 20-27.

⁴⁵⁶ Sahih kıraat şartlarının bünyesinde taşımayan bazı şâzz kıraatlerin muhtelif kıraat meclislerinden okunması ve okutulması üzerine telif edilmiştir. Bkz. Yûsufefendizâde, *Risâle fî reddi'l-kırâati bi's-şevâz*, Fatih Blm., nr. 68/2, vr. 11-22 ve nr. 5328/2, vr. 43b-57b; Laleli Blm., nr. 22/4, vr. 107-118; İbrâhim Efendi Blm., nr. 28/12, vr. 69-81.

⁴⁵⁷ Yûsufefendizâde *Risâle fî ba'di'l-işkâlât* adlı eserinde, *Şâtıbiyye*'yi kaynak olarak kullanan tariklerin, bu eserde anlaşılması müşkül olan bazı yerleri açıklamıştır. Bkz. Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi, *Risâle fî ḥalli ba'di'l-işkâlât*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrâhim Efendi Blm., nr. 66/2, vr. 27-54; Raşid Efendi Blm., nr. 1227/1.

⁴⁵⁸ Harf-i tarif ile istifham hemzesi arasında olan vasıl hemzesinin nasıl okunacağı ve bu husustaki kaideler الآن (Yûnus 10/91), الله (en-Neml 27/59), الّٰلِکَرِیْن (el-En'âm 6/143-144) lafızlarıyla izah edilmiştir. Bkz. Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi, *Mes'eletu âl'âne fî 'ilmi vucûhi'l-Ḳur'ân*, Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., nr. 22/3, vr. 97a-107a.

⁴⁵⁹ Osmanlı tecvîd âlimlerinden Mehmed Saçaklızâde'nin “ض ile ظ harfleri arasında çok önemli bir fark yoktur. İki harf telaffuz halinde birbirine çok benzemektedir” şeklinde serdettiği görüşe, Yûsuf Efendizâde'nin yapmış olduğu reddiyedir. Zira O, her harfin müstakil bir sesinin ve farklı telaffuzunun olduğunu, ض harfinin de bundan müstağni olmadığını Ebû 'Amr ed-Dânî, Şâtıbî, Şehâvî ve Mekki gibi kıraat alanında rusuh sahibi zatların görüşlerini delil getirerek, Saçaklızâde'nin bu iddiasını reddeder. Bkz. Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi, *Risâletü'r-reddiyyât fî'd-dâd*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye Blm., nr. 1261/7, vr. 71-75.

⁴⁶⁰ Kıraat imamlarında Hamza kıraatiyle ilgili bazı vakf yerlerine değinilmiştir. Bkz. Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi, *Risâle fî vakf-i Hamza*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Blm., nr. 2/3, vr. 149-161.

⁴⁶¹ Eserde Şâtıbî'nin *Şâtıbiyye* olarak bilinen eserindeki bazı beyitler izah edilmiştir. Bkz. Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi, *Risâle fî tahkîki ba'di vucûhi'l-kırâati fî's-Şâtıbiyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 4/2, vr. 87-9; nr. 5/5, vr. 360-399.

⁴⁶² Yûsufefendizâde bu eseri, Köprülü Abdullah Paşa'nın kıraat ilminde sıla, ibdâl, nakil ve sekte gibi usul konularıyla ilgili sorduğu sualler çerçevesinde hazırlamıştır. Bkz. Yûsufefendizâde, *Risâle fî ecvibeti'l-mesâil*, vr. 29a-39a.

⁴⁶³ Yûsufefendizâde, *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-ihtilâf*, vr. 37b.

⁴⁶⁴ Yûsufefendizâde, *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-ihtilâf*, vr. 2a.

⁴⁶⁵ Yûsufefendizâde, *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-ihtilâf*, vr. 2a, 3a, 4a.

ihtilafları detaylı bir şekilde kaynak gösterilerek incelenir.⁴⁶⁶ *Et-Teysîr*, *Şâtıbiyye* ve *Ṭayyibe*'nin temel kaynak olarak kullanıldığı eserde,⁴⁶⁷ ayrıca *Kitâbü'l-'unvân*, *Kitâbü't-telhîs*, *Kitâbu'r-ravdâ*, *Kitâbu'l-müctebâ* ve *Kitâbü'l-kifâye* gibi eserlerden de istifade edilmiştir.⁴⁶⁸

Kırâat-i seb'â imamlarının vecihleri incelenirken çoğu yerde *et-Teysîr* ana kaynak iken; *Şâtıbiyye* yardımcı kaynak olmuş,⁴⁶⁹ bazı yerlerde ise *Şâtıbiyye* ana kaynak, *et-Teysîr* ise yardımcı kaynak konumunda bulunmuştur.⁴⁷⁰ İstanbul tarikinın ana kaynağı olarak *et-Teysîr*'in bu eserde temel alınması beklenen bir durum iken; bazı yerlerde *Şâtıbiyye*'nin ana kaynak olması, bazı konularda Mısır tarikinın görüşünün esas alındığını ortaya koymaktadır.⁴⁷¹ Zira Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ merhalesinde ana kaynak kabul edilen *Mürşidü't-talebe*'nin kaynakları arasında *el-İ'tilâf*'ın bulunması ve *Mürşidü't-talebe*'de azimet cihetiyle kıraat meselelerine yaklaşıldığının ifade edilmesi,⁴⁷² *el-İ'tilâf*'ta *Şâtıbiyye*'nin bazı durumlarda ana kaynak kabul edilmesiyle ilgili olabilir. Bu durumda, halen kıraat tedrisatında müdavimleri bulunmayan İ'tilâf mesleğinin kısmen de olsa Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ merhalesinde varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

3.2.4.2. Sûfî mesleği

İstanbul tarikinın ruhsat metodunu temsil eden bu mesleğin kurucusu, Kastamonulu Ahmed es-Sûfî'dir (ö. 1172/1758). Bu mesleğin temelleri, Ahmed el-Mesyerî'nin İstanbul'a gelerek kıraat eğitimi vermesiyle atılmış, Evliya Muhammed Efendi, Şaban Efendi (ö. 1090/1679) ve Çelebi imam olarak tanınan ve Sultan Ahmed Camii'nde imamlık yapmış olan Mehmed b. Mustafa (ö. 1144/1731-32) ile devam etmiş, asıl kimliğine ise mesleğe ismini veren Kastamonulu Ahmed es-Sûfî ile ulaşmıştır. Kırâat-i seb'â, aşere ve takrîb tariklerinde erbaa merâtib tarikini esas almakla birlikte mertebeteyn tarikinın de icra edildiği bu meslek, İstanbul tarikinın ruhsat yönünü temsil etmektedir.⁴⁷³

⁴⁶⁶ Yûsufefendizâde, *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-ihtilâf*, vr. 2b.

⁴⁶⁷ Yûsufefendizâde, *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-ihtilâf*, vr. 4b.

⁴⁶⁸ Yûsufefendizâde, *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-ihtilâf*, vr. 2a, 3b, 4a.

⁴⁶⁹ Yûsufefendizâde, *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-ihtilâf*, vr. 4b, 5b.

⁴⁷⁰ Yûsufefendizâde, *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-ihtilâf*, vr. 8a, 8b.

⁴⁷¹ Yûsufefendizâde, *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-ihtilâf*, vr. 5a.

⁴⁷² Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 2a.

⁴⁷³ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erîb*, vr. 214b.

Bu meslekte temel kaynak olarak kabul edilen müstakil bir eser mevcut değildir.⁴⁷⁴ Mesleğin icrasını mümkün kılan bazı kürrâseler ve kavâid risaleleri çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır.⁴⁷⁵ Bu kürrâse ve kavâid notları incelendiğinde, tahrîrât ilminin ruhsat ekolünün önde gelen temsilcilerinden Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserine ve tahrîrât ilminin azimet ekolünün önemli temsilcilerinden Mustafa el-İzmîrî'nin *Bedâi'u'l-burhân* adlı eserine atıfların bulunması, özellikle *Tahrîru't-turuk*'un ruhsat cihetinden bu mesleğin kaynak eserleri olabileceği anlamına gelmektedir.⁴⁷⁶ Muhammed el-Avfî'nin *el-Cevâhirü'l-mükelle* adlı eserinde de bu meslekle ilgili bazı bilgilere rastlanmaktadır.⁴⁷⁷ İstanbul tariki denildiğinde akla gelen Sûfî mesleği, müstakil bir ana kaynağı olmamasına rağmen İstanbul tarikinin günümüzde icra edilen tek mesleğidir.

3.2.4.3. Mutkîn mesleği

Mısır tarikinden neşet eden ve azimet prensibiyle kıraatleri ele alan⁴⁷⁸ bu mesleğin kurucusu, Kettânîzâde olarak tanınan⁴⁷⁹ Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî'dir (ö. 1174/1758). İcazet silsilesi Kettânîzâde, Hüseyin b. Murad el-Erzurûmî (ö. 1163/1750) vasıtasıyla Ali b. Süleyman el-Mansûrî'ye, oradan da İbnü'l-Cezerî'ye ulaşmaktadır.⁴⁸⁰ Mutkîn mesleğinin ana kaynağı, ismini de aldığı *Mutkinü'r-rivâye* olmakla birlikte, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât* ve Mustafa el-İzmîrî'nin *Bedâi'u'l-burhân* adlı eserleri de mesleğin yardımcı kaynaklarıdır.⁴⁸¹ Kırâat-i seb'a, kırâat-i aşere ve takrîb tariklerinin tatbikinde med usulü olarak genellikle mertebeteyn esas alınmış, bazı durumlarda ise erbaa merâtib uygulanmıştır.⁴⁸² Meslekte mertebeteyn ve erbaa merâtib med sistemlerinin kullanımıyla ilgili iki farklı eğilim gözlemlenmiştir.⁴⁸³

⁴⁷⁴ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erib*, vr. 214b. Sûfî mesleğinin tercihlerine yer veren kaynaklar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Doğan, “Bir Tahrîrât Ekolü Olarak Sûfî Mesleği: Aslı Kaynakları Ekseninde Bir İnceleme”. *Uludağ İlahiyat Dergisi* 34/1, (Haziran, 2025), 43-72.

⁴⁷⁵ Marmara Üniversitesi İlahiyat Ktp., Üsküdarlı Bölümü nr. 1558'de bulunan Sûfî mesleğine yönelik kürrâse bu durumun örneklerindendir.

⁴⁷⁶ Akdemir, *Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmî şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü'l-irfân Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki*, 30.

⁴⁷⁷ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erib*, vr. 214b.

⁴⁷⁸ Ahmed Hilmi, “Ravdatu'l-kurrâ”, 275.

⁴⁷⁹ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erib*, vr. 214b.

⁴⁸⁰ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erib*, vr. 215a.

⁴⁸¹ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erib*, vr. 215a.

⁴⁸² Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erib*, vr. 214b.

⁴⁸³ Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 122.

3.2.4.3.1. Mutkîn mesleğinin kurucusu

Tam ismi Muhammed b. Mustafa Ebû Tâhir en-Na'îmî olan bu zat, Mısır tarikinin azimet boyutunun temsilcisidir. Telif ettiği eser dolayısıyla mesleğin ismi “Mutkîn” olarak şöhret bulmuştur.⁴⁸⁴ Ebû Tâhir en-Na'îmî, kıraat eğitimini Erzurumlu Hüseyin Efendi'den almış⁴⁸⁵ ve yıllarca Üsküdar Selimiye Mektebi'nde Kur'an ve kıraat muallimliği yapmıştır.⁴⁸⁶ Kabri de muallimlik yaptığı Üsküdar Selimiye Mektebi haziresindedir.⁴⁸⁷ Tecvîd ve kıraate dair bilinen eserleri, söz konusu mesleğin temel eseri olan *Mutkînü'r-rivâye fî 'ulûmi'l-kırâ'âti li'd-dirâye* ve *Tezhîbu't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîdi fî'l-kırâe* adlı eserlerdir.⁴⁸⁸

3.2.4.3.2. Mutkîn mesleğinin kaynak eseri, *Mutkînü'r-rivâye*

Mutkîn mesleğinin ana kaynağı olan eserde müellif, Kur'an ve kıraatlerin Hz. Peygamber tarafından ashaba nakledildiğini ifade etmenin yanı sıra, yedi harfin de Arap lügatindeki yedi lehçe olduğunu ileri sürer.⁴⁸⁹ Eserde kıraat ilminin meselelerinin tahrîrât çerçevesinde ele alındığı belirtilmiş, müşâfehe usulünün önemi ve kıraat ilminin usûl, ferş ve vucûbu üzerinde durulmuştur.⁴⁹⁰ Ayrıca kıraatlerin tekevvünü⁴⁹¹ ve kıraat ilminin temel kavramlarının ifade ettiği anlamlar incelenmiştir.⁴⁹²

Eserde özellikle üzerinde durulan hususların başında kıraatlerin tedris usulü gelmektedir. Müellif, kıraatlerin tedrisinde evvela *Şâtıbiyye*'nin ezberlenmesi ve her bir kıraatin mutlaka infirâd usulüyle okunmasının akabinde indirâc usulüne geçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁹³ Burada en-Na'îmî'nin aslında kıraat tedrisatında cem' u'l-cümû' tarikini ifade ettiği söylenebilir. Zira daha önce de belirtildiği üzere cem' u'l-cümû' tarikinde her bir kıraatin infirâd usulüyle okunmasının ardından toplu olarak tedris edilen kıraat ve rivâyetler tekrar okunur. Muhammed en-Na'îmî bu görüşünün sebebini, kıraat tedrisatında “tahlîdin”⁴⁹⁴

⁴⁸⁴ Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 117.

⁴⁸⁵ Mehmed Emin Efendi, *Zührü'l-erib*, vr. 215a.

⁴⁸⁶ Recep Akakuş, “Reisülkurrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/545-546.

⁴⁸⁷ Akakuş, “Reisülkurrâ”, 34/545-546.

⁴⁸⁸ Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî, *Tezhîbu't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîdi ve'l-kırâe*, Milli Ktp., Yazmalar Blm., nr. 3405.

⁴⁸⁹ Kettânizâde, *Mutkînü'r-rivâye*, vr. 2a.

⁴⁹⁰ Kettânizâde, *Mutkînü'r-rivâye*, vr. 2a-2b.

⁴⁹¹ Kettânizâde, *Mutkînü'r-rivâye*, vr. 2a-2b.

⁴⁹² Kettânizâde, *Mutkînü'r-rivâye*, vr. 2a-2b.

⁴⁹³ Kettânizâde, *Mutkînü'r-rivâye*, vr. 3b.

⁴⁹⁴ Tahlîd, indirâc usulüyle kıraat tedrisatında farklı vecihlerin bir okuyuşta alınmasıdır. Çoğu kere telfik lafzıyla müteradif kullanılmıştır. Tahlîde misal verilecek olursak; örneğin Kâlûn için okunan bir âyetle, cem' miminin sırası gibi Kâlûn'a vecihlerle birlikte Kâlûn'un yapmadığı vecihlerin okunması gibi.

oluşma ihtimali” olarak açıklar.⁴⁹⁵ Akabinde tahlîdin tahrimen mekruh veya haram kabul edildiğini dile getirir.⁴⁹⁶ Ferşü'l-hurûf kısmında resm-i mushaf hattına da değinen⁴⁹⁷ en-Na'îmî, ferşî ihtilaflarda *Şâtıbiyye* ve *ed-Dürretü'l-muğiyye*'yi esas aldığını ifade etmiştir.⁴⁹⁸

3.2.4.4. Şeyh Atâullah mesleği

Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğinin kurucusu, Şeyh Atâullah olarak tanınan Mehmed en-Necîb b. Hüseyin Efendi'dir. Necîb b. Hüseyin'in icazet silsilesi Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi (ö. 1166/1753) ve Hocapaşa İmamı Hasan Efendi (ö. 1136/1724) vasıtasıyla dedesi Ali b. Süleyman el-Mansûrî'ye, ondan da İbnü'l-Cezerî'ye ulaşmaktadır.⁴⁹⁹ Şeyh Atâullah mesleği, genel kabul itibarıyla Mısır tarikinin ruhsat yönünü temsil etmektedir.⁵⁰⁰ Ancak mesleğin aşru'l-kubrâ kısmındaki temel kaynağında, mesleğin anlayışının azimet olduğu ifade edilmektedir.⁵⁰¹ Mesleğin aşru's-suğrâ merhalesindeki temel kaynakları Arif el-Hıfzî'nin *Muhtârü'l-ıkrâ* ve bu eserin şerhi olan *Muğni'l-kurrâ* iken;⁵⁰² aşru'l-kubrâ merhalesindeki temel kaynağı Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe*'sidir.⁵⁰³ Mesleğin icrasında kullanılan diğer kaynaklar ise aşru's-suğrâ merhalesinde Abdülfettâh el-Paluvî'nin *Zübdetü'l-irfân*, Mehmed Emin Efendi'nin *Umdetü'l-hullân* ve Hâtib-i Ayasofya Hamdullah Efendi'nin *Füyûdu'l-itkân fî vücûhi'l-Kur'ân* iken; aşru'l-kubrâ merhalesinde Mehmed Emin Efendi'nin *Zühürü'l-erîb fî idâhi cem'i bi't-takrîb* ve Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tariki Tayyibeti'n-Neşr* adlı eserlerdir. Mısır kıraat ulemasından Abdülfettâh el-Kâdî'nin (ö. 1403/1982) *el-Budûrû'z-zâhire* adlı eseri, bu mesleği temsil etmek amacıyla kaleme alınmamış olmasına rağmen benimsenen usul ve tercihler bakımından benzerlik gösterdiğinden, Şeyh Atâullah mesleğinin istifade ettiği kaynaklar arasında yer almaktadır.

Med sistemi olarak erbaa merâtib ve mertebeteyn sistemlerinin her ikisi de kırâat-i seb'â, kırâat-i aşere ve takrîb tariklerinde uygulanmıştır.⁵⁰⁴ Mısır tarikinin geçmişten günümüze ulaşan tek mesleğidir.⁵⁰⁵ Mısır tarikinin diğer mesleği olan Mutkîn mesleğinin indirâc usulüne geçmeden evvel infirâd usulüyle kıraatleri tedris etmeyi savunması, eğitime başlanmadan önce *Şâtıbiyye*'nin ezberlenmesi ve kıraat meselelerine azimet mantığıyla yaklaşması gibi

⁴⁹⁵ Kettânîzâde, *Mutkinü'r-rivâye*, vr. 4a.

⁴⁹⁶ Kettânîzâde, *Mutkinü'r-rivâye*, vr. 4a.

⁴⁹⁷ Kettânîzâde, *Mutkinü'r-rivâye*, vr. 2a.

⁴⁹⁸ Kettânîzâde, *Mutkinü'r-rivâye*, vr. 5b.

⁴⁹⁹ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erîb*, vr. 215a.

⁵⁰⁰ Ahmed Hilmi, “Ravdatu'l-kurrâ”, 275.

⁵⁰¹ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 2a.

⁵⁰² Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erîb*, vr. 215a.

⁵⁰³ Ahmed Hilmi, “Ravdatu'l-kurrâ”, 275.

⁵⁰⁴ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erîb*, vr. 214b.

⁵⁰⁵ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erîb*, vr. 215a.

hususlar haricinde, kıraat eğitiminin gerçek hayatta maddi ve manevi tam karşılığının olmaması ve bu ilmi tahsis edenlerin karşılaştığı zorluklar, Mısır tarikinde tek bir mesleğin devam etmesine neden olmuştur. Şeyh Atâullah mesleğine göre kıraat tedrisinde Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî'nin (ö. 560/1165) *'İlelû'l-vukûf'* adlı eserindeki vakf ve ibtidâ kurallarına riâyet edilmiştir. İndirâc sisteminde vakf ve harfle bi'l-cem' sistemi uygulanmaktadır. Başta İstanbul olmak üzere Türkiye coğrafyasının çeşitli yerlerinde bu meslek okutulmaktadır.⁵⁰⁶

3.2.4.4.1. Şeyh Atâullah mesleğinin kurucusu

Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğinin kurucusu, Şeyh Atâullah olarak bilinen Mehmed en-Necîb b. Hüseyin'dir.⁵⁰⁷ Mısır tarihinin Osmanlı kıraat tedrisatında yerleşmesine vesile olan Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin torunu olan Şeyh Atâullah, kıraat eğitimini Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi'den ve Mahmutpaşa Camii Hatibi Veliyyüddîn Efendi'den (ö. 12/18. Yüzyıl [?]) almıştır.⁵⁰⁸ Yetiştirdiği öğrencilerden bazıları Arif el-Hıfzî,⁵⁰⁹ Hasan b. Mustafa (ö. ?)⁵¹⁰ ve Şeyh Coşkun Muhammed Belenî (ö. 1230/1815)⁵¹¹ gibi önemli isimlerdir.

Şeyh Atâullah, kıraat ilminde önemli bir şahsiyet olmakla birlikte; tasavvuf ilminde de dikkate değer bir zattır. Zira Atâullah en-Necîb Efendi, Beykoz Kanlıca'daki⁵¹² Nakşibendi tarikatına bağlı olan tekkede yıllarca “Şeyhlik” vazifesinde bulunmuştur. Bir yandan görev yaptığı tekkede kıraat eğitimi verirken, diğer yandan şeyh olması hasebiyle tarikat dersleri de vermiştir.⁵¹³ Şeyh Atâullah en-Necîb Efendi, kıraat tedrisatında bu yönüyle incelenmesi gereken bir şahsiyettir. Zira kıraat tedrisatında günümüzde nadir rastlanan bir tarzda icra edilen eğitimde, kıraat ilminin tasavvuf ilmiyle olan uyumuna Arapçanın ilave edilmesiyle, aslında kıraat eğitimi için günümüze bir rol model teşkil edebilecek bir örnekleme ortaya çıkmaktadır.⁵¹⁴ Çünkü Kur'an lafzının nasıl okunması gerektiğini ele alan kıraat ilmi, bu lafzın doğru bir şekilde anlamlandırılması için Arapça ilmi ve Kur'an ile kıraatler için

⁵⁰⁶ Ahmed Hilmi, “Ravdatu'l-kurrâ”, 275.

⁵⁰⁷ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erib*, vr. 214a.

⁵⁰⁸ İsmâil Hakkı Kastamonî, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Blm., nr. 2870, vr. 5b-a.

⁵⁰⁹ Muhammed Ârif el-Hıfzî, *el-Mecmâ' fi'l-kırâ'âti'l-erba'a*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kitaplığı, Ali Üsküdarlı Bölümü, nr. 57, vr. 3b.

⁵¹⁰ Ârif el-Hıfzî, *el-Mecmâ' fi'l-kırâ'âti'l-erba'a*, vr. 3b.

⁵¹¹ Kastamonî, *İcâzetnâme*, vr. 5b-a.

⁵¹² Söz konusu tekke Şeyh Atâullah, Mehmed Atâullah ve Atâ Efendi tekkesi olarak da bilinir. Bkz. Baha Tanman, “Atâ Efendi Tekkesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/36-37.

⁵¹³ Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*, 119.

⁵¹⁴ Osmanlı döneminde bazı dergahlarla aynı zamanda da kıraat merkezleri haline getirilmiştir. Bu bazen dergâhın içinde kıraat eğitimi verilerek bazen de dergâhın hemen yanına yaptırılan Dârülkurrâlarda olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kur'an Eğitim Merkezleri: Dârülkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri”, *Edebiyat İslamiyat Dergisi*, 1/2 (2017), 49.

günümüzde de en fazla ihtiyaç duyduğumuz ihlâs ve samimiyet gibi kavramlarla ifade edebileceğimiz manevi duygunun kazandırılması için ise tasavvuf terbiyesi gerekmektedir. Dolayısıyla Şeyh Atâullah bunu kendi ölçeğinde başarmış ve kurucusu olduğu meslek, günümüze kadar ulaşmış ve geleneğimizde en çok rağbet gören iki kıraat mesleğinden biri olmuştur. Şeyh Atâullah en-Necîb Efendi'nin kabri, şeyhi olduğu tekkenin haziresindedir.⁵¹⁵

Çalışmamızın da ana konusunu teşkil eden Şeyh Atâullah mesleğinin temel kaynakları ve diğer kaynakları detaylı bir şekilde incelenecektir.

3.3. Şeyh Atâullah Mesleğinin Kaynakları

Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğinin temel ve yardımcı kaynakları, aşru's-suğrâ ve aşru'l-kubrâ merhaleleri bağlamında sistematik bir şekilde aşağıda sunulmaktadır:

Aşru's-suğrâ merhalesinde, mesleğin birincil kaynaklarını *Muhtâru'l-ikra'* ve bu eserin şerhi olan *Muğni'l-kurrâ* oluşturmaktadır. Buna karşılık, aşru'l-kubrâ merhalesinin temel kaynağı *Mürşidü't-talebe* olarak tespit edilmektedir.

Mesleğin icrası sürecinde başvurulmuş diğer tali kaynaklar ise aşru's-suğrâ seviyesinde *Zübdetü'l-irfân*, *Umdetü'l-hullân* ve *Füyûzü'l-itkân fî vücûhi'l-Kur'ân* adlı eserlerdir. Aşru'l-kubrâ merhalesinde ise *Zühürü'l-erîb fî idâhi-cem'i bi't-takrîb* ve *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibeti'n-Neşr* adlı eserler ikincil literatür arasında değerlendirilmektedir.

Zikredilen bu eserlere ek olarak, kavâid ders notları ve muhtelif kürrâselerin de söz konusu mesleğin öğretim ve uygulama aşamalarında yardımcı materyaller olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

3.3.1. Şeyh Atâullah mesleği tedrisatında kullanılan ana kaynaklar

Şeyh Atâullah mesleği tedrisatında kullanılan temel kaynaklar ve bu kaynakların muhtevası aşağıda akademik bir üslupla tahlil edilmektedir. Söz konusu bu ana kaynakların telif amacı, Şeyh Atâullah mesleği öğreniminde öğrencilere kolaylık sağlamaktır.

3.3.1.1. *Muhtâru'l-ikra'* ve *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru'l-ikra'*

Arif el-Hıfzî tarafından Şeyh Atâullah mesleğinin aşru's-suğrâ merhalesine yönelik olarak nazmedilmiş yüz on beyitlik bir manzume olan *Muhtâru'l-ikra'*, usul ve fers bölümlerinden müteşekkildir. Müellifin bu eserine yazdığı şerh olan *Muğni'l-Kurrâ*'da ise manzume detaylı

⁵¹⁵ Abdürrahim Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihçesi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004), 75.

bir şekilde izah edilmektedir. Mevcut araştırmalar neticesinde bu iki eserin müstakil birer nüshası tespit edilebilmiştir.⁵¹⁶

Arif el-Hıfzî'nin yüz on beyitlik manzum eseri *Muhtâru 'l-ıkra*'ya yazdığı kapsamlı şerh olan *Muğni 'l-kurrâ*, kıraat İcâzet silsilesine değinilerek başlamaktadır.⁵¹⁷ Müellif, akabinde Mısır tarikinin temel referansları olan *eş-Şâtıbiyye* ve *ed-Dürretü 'l-muğiyye* adlı eserlerin esas alındığını ve dolayısıyla bu iki eserdeki ihtilafların inceleneyeceğini ifade etmekte, müteakiben söz konusu eserlerin müellifleri hakkında malumat sunmaktadır.⁵¹⁸ İhtilaflı bazı lafızlar üzerinden farklı tariklerin görüşleri ayrıntılı bir şekilde ele alındıktan sonra,⁵¹⁹ imam ve ravilerin sure aralarındaki istiâze ve besmele vecihlerine geçilmektedir.⁵²⁰ İstiâze ve besmele bahsini usul kısmı takip etmekte olup bu kısımda cemi' mimlerindeki sıra ve adem-i sıra durumları,⁵²¹ idgam konusu,⁵²² bir kelimedede iki hemzenin bulunması,⁵²³ hemzenin nakil ve sekte halleri,⁵²⁴ Hamza kıraati ve İbn Âmir kıraatinin birinci râvisi Hişâm rivâyetinin vakf kaideleri incelenmektedir.⁵²⁵ Ardından ferşî ihtilaflara geçilmektedir.⁵²⁶

Ferşî ihtilafların ele alınışında Bakara-Enfâl,⁵²⁷ Enfâl-Hûd,⁵²⁸ Hûd-Kehf,⁵²⁹ Kehf-Haşr,⁵³⁰ Haşr-Furkân⁵³¹ şeklinde bir taksimat uygulanmış, müteakiben kısa surelerdeki tekbir vecihleri ele alınarak eserin sonuç bölümüne geçilmiştir.⁵³² Eserin ferağ kaydında hicrî bin yüz doksan dokuz senesinde tamamlandığı belirtilmektedir.⁵³³

Eserin telifinde, ifade edildiği üzere, *eş-Şâtıbiyye* ve *ed-Dürretü 'l-muğiyye* adlı temel metinler esas alınmıştır. Bununla birlikte, Hamza ve Hişâm'ın vakf kaideleri gibi bazı spesifik meselelerde Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin görüşlerine atıfta bulunulmuş, ancak bu aktarımlarda herhangi bir kaynak belirtilmemiştir. Eserde istifade edilen diğer bazı kaynaklar

⁵¹⁶ Muhammed Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, Beyazıt Ktp., Beyazıt Blm., nr. 177.

⁵¹⁷ Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 1.

⁵¹⁸ Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 2.

⁵¹⁹ Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 3-6.

⁵²⁰ Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 6-9.

⁵²¹ Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 9-11.

⁵²² Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 11-14.

⁵²³ Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 14-23.

⁵²⁴ Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 23-35.

⁵²⁵ Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 35-46.

⁵²⁶ Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 46-50.

⁵²⁷ Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 50-54.

⁵²⁸ Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 54-55.

⁵²⁹ Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 55-57.

⁵³⁰ Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 57-61.

⁵³¹ Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 61-63.

⁵³² Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 63-79.

⁵³³ Ârif el-Hıfzî, *Muğni 'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru 'l-ıkra*, 80.

arasında *Kitâbu't-Teysîr*,⁵³⁴ *Tahbîrû't-Teysîr*,⁵³⁵ *Câmi'u'l-beyân*⁵³⁶ ve *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr*⁵³⁷ gibi önemli eserler yer almaktadır.

3.3.1.2. *Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vücûhi ba'di âyâtî'l-Kur'âniyye min furûkî't-Tayyibe*

Eserin müellifi, Yûsuf İmamzâde olarak da bilinen Ahmed er-Rüşdî, kıraat eğitimine Hacızâde Muhammed Efendi'den Âsım kıraatinin Hafs rivâyeti üzere başlamış, müteakiben Şâtıbiyye, Dürre, Tayyibe ve Mâhir tarikleri esas alınarak kırâat-i aşere alanında dersler vermiştir. Tahsilini ikmal etmesinin ardından Sultan Fatih tarafından kurulan eğitim kurumlarında talim dersleri icra etmiştir.⁵³⁸

Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ merhalesindeki tercihlerini ihtiva eden *Mürşidü't-talebe*, *Muğni'l-Kurrâ fî Şerhi Muhtârû'l-ıkra* ile söz konusu mesleğin temel kaynakları arasında addedilmektedir. Bir önceki başlıkta incelenen *Muğni'l-kurrâ*, Şeyh Atâullah mesleğinin aşru's-suğrâ kısmına tekabül ederken, *Mürşidü't-talebe* bu mesleğin aşru'l-kubrâ evresine yönelik bir çalışmadır.⁵³⁹

Mürşidü't-talebe'nin temel referansları, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr ve Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserleri üzerine Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin tahrîrâtı olan *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*, Yûsufefendizâde'nin *el-İ'tilâf fî vücûhi'l-ihtilâf* ve Mustafa İzmirî'nin *Bedâ'i'u'l-burhân 'alâ 'Umdeti'l-irfân* adlı eserleridir.

Osmanlı kıraat geleneğinin mühim kaynaklarından olan bu üç eser, pratik kıraat tedrisatında müstakil bir meslek olarak günümüzde varlığını sürdürmese de *Mürşidü't-talebe*'nin ana kaynakları arasında yer alması dolayısıyla tarihi ve ilmi kıymetini muhafaza etmektedir.

Mürşidü't-talebe'de kıraat meselelerine tahrîrât bağlamında ruhsat veya azimet ekollerinden hangisi perspektifiyle yaklaşıldığı, eserin temel kaynakları ve müellifin beyanları incelendiğinde açığa çıkmaktadır. Bu çerçevede, *en-Neşr* üzerine yapılan tahrîrât çalışmalarından *Tahrîru't-turuk* ruhsat ekolünü benimserken; *el-İ'tilâf* ve *Bedâ'i'u'l-burhân* azimet ekolünü tercih etmektedir. Şeyh Atâullah mesleğinin, Mısır tarihinin ruhsat yöneliminin temsilcisi olduğu yaygın kabul gören bir düşünce olmakla birlikte, bu durum potansiyel bir çelişkiyi işaret etmektedir. Zira Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ

⁵³⁴ Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtârû'l-ıkra*, 3-4.

⁵³⁵ Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtârû'l-ıkra*, 5.

⁵³⁶ Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtârû'l-ıkra*, 8.

⁵³⁷ Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtârû'l-ıkra*, 40.

⁵³⁸ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 2a.

⁵³⁹ Abdurrahman Hilmi eş-Şemmûnî'nin derlediği çalışma, *Zübde'nin* son kısmına derç edilmiştir. Söz konusu eserin Şeyh Atâullah mesleğinin takrîb uygulamasındaki yeri için bakınız. Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, 186-268.

merhalesindeki temel kaynağı olarak kabul edilen *Mürşidü't-talebe*'nin hem üç ana kaynağından ikisi azimet ekolüne göre telif edilmiş hem de eserde tahrîrât bağlamında benimsenen mesleğin bizzat “azimet” olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla yukarıdaki değerlendirmeler ışığında, Şeyh Atâullah mesleğinin aşru's-suğrâ merhalesinde ruhsat, aşru'l-kubrâ merhalesinde ise azimet prensibiyle hareket ettiği ileri sürülebilir. Ne var ki *Mürşidü't-talebe*'de mesleğin “azimet” olduğu beyan edilmesine rağmen, birçok meselede ruhsat ekolüne göre kaleme alınan *Tahrîru't-turuk* ile uyum sağlandığı, bazı konularda ise azimet ekolüne göre yazılan *el-İ'tilâf* ve *Bedâ'i'u'l-burhân*'daki görüşlerin tercih edildiği gözlemlenmiştir. Bu durum, Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ merhalesinde kısmi bir azimet eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Ahmed er-Rüşdî'nin Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğinin icazet silsilesinde yer alması, O'nun kıraat tedrisatının pratik veçhesinde etkin bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bu nedenle söz konusu eser, hem teorik (nazari) hem de pratik (ameli) açılardan dikkate değer bir öneme sahiptir.

Mürşidü't-talebe adlı eser, kıraat eğitiminde Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ merhalesinin temel kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Söz konusu eserin azimet prensibini uygulama noktasındaki konumu ve bu bağlamda Yûsufefendizâde ve İzmîrî gibi azimet ekolü temsilcileriyle olan ilişkisi detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu amaçla, dördüncü bölümün sonunda kapsamlı bir analiz ve örneklendirme sunulacaktır.

3.3.1.2.1. Ahmed er-Rüşdî'nin Şeyh Atâullah mesleği kıraat tedrisatındaki yeri

Yaşadığı dönemde Yusuf İmamzâde ve Güllü Ahmed Hafız olarak da anılan⁵⁴⁰ söz konusu şahsiyetin tam künyesi Ahmed er-Rüşdî Yusuf b. Hüseyin b. Ahmed el-İstanbulî'dir.⁵⁴¹ Ancak kıraat icâzet silsilelerini ihtiva eden şecerelerde ve mezar taşında⁵⁴² “Yusufzâde Güllü Hafız Ahmed Efendi” şeklinde bir ifadeye rastlanmaktadır.⁵⁴³ Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen

⁵⁴⁰ İbn Yusuf b. Hüseyin b. Ahmed Yusuf İmamefendizâde Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vücûhi ba'di âyâtî'l-Şur'âniyye min tûrûki't-Tayyibe* (Fatih nüshası), Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü, nr. 71, vr. 1b.

⁵⁴¹ Ebü'l-Hasen Nûreddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Şerhu's-şifâ fî hûkûki'l-Mustafâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 830), 369a.

⁵⁴² Cemalettin Server Revnakoğlu, *İlm-i Kirâat Mensupları* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Revnakoğlu, 81), 2-3. Verilen kaynağı teyit için Edirnekapi mezarlığına gidilmiş, Ahmed er-Rüşdî'nin kabri araştırılmıştır. Ancak merhumun kabrine ulaşılammıştır. Revnakoğlu kaynağında bahsi geçen zatın olduğu yer olarak belirtilen yerde, birçok mezar taşının birbirine çok yakın mesafede olması, söz konusu şahsın kabrinin burada olabileceğini ancak bakımsızlıktan bulunamaz halde olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu kabristan ile ilgili eski kabirlerin yerine başka cenazelerin yerleştirildiği de söylenmektedir. (Haziran 2023)

⁵⁴³ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Fatih nüshası), vr. 1a; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 138; Revnakoğlu, *İlm-i Kirâat Mensupları*, 2-3.

Ahmed Efendi, Âsım kıraatinin Hafs rivâyetine göre hıfzını tamamladıktan sonra, İstanbul Es'ad Efendi Külliyesi müderrislerinden ve dönemin reîsülkurrâsı olan Hacızâde Şeyh Muhammed Efendi'den (ö. 1214/1799) Şâtıbiyye,⁵⁴⁴ Dürre,⁵⁴⁵ Tayyibe⁵⁴⁶ ve Mâhir⁵⁴⁷ tarikleri üzere kırâat-i aşere eğitimi almıştır. Hicrî 1185 (Miladi 1771) tarihinde Fatih Camii medreselerinde⁵⁴⁸ müderrislik görevine başlamıştır.⁵⁴⁹ Uzun yıllar şeyhülkurrâ⁵⁵⁰ olarak Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğine göre kırâat-i aşere eğitimi veren Ahmed er-Rüşdî, edindiği derin tecrübeyi yansıttığı ve bahsi geçen mesleğin en önemli kaynakları arasında yer alan *Mürşidü't-talebe* adlı eseri kaleme almıştır. Yine uzun yıllar aynı önemli görevi ifa eden Ahmed er-Rüşdî, hicrî 1217 yılının Şaban ayının ilk günlerinde (Miladi 1802) vefat etmiştir.⁵⁵¹

3.3.1.2.2. Ahmed er-Rüşdî'nin İbnü'l-Cezerî'ye ulaşan icâzet silsilesi

Şeyh Atâullah mesleğine ait icâzetnâmelerden elde edilen bilgiler ışığında, Ahmed er-Rüşdî'den İbnü'l-Cezerî'ye uzanan silsile aşağıdaki tabloda sunulmaktadır. Tabloda yan yana konumlanan şahıslar arasında doğrudan bir hoca-talebe ilişkisi bulunmamaktadır; bir ismin üzerinde yer alan kişi veya kişiler, o ismin hocası konumundadır. Örneğin, Zekerıyya el-

⁵⁴⁴ Endülüslü kıraat âlimlerinden Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) kıraat-ı seb'a'ya yönelik telif ettiği manzum eser.

⁵⁴⁵ Dürre (*ed-Dürre fî kırâ'âti's-selâseti'l-mütemmîme li'l-'aşere*): Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin kıraat-ı seb'a'ya göre telif edilen ve eş-Şâtıbiyye olarak bilinen *Harzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* adlı manzum eserine, İbnü'l-Cezerî'nin yine aynı vezinle on kıraate tamamlamak için yazdığı 240 beyitten oluşan eserdir. Geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Haziran 2023); Kıraat tedrisatında Şâtıbiyye'ye Dürre'nin ilave edilmesiyle yapılan eğitime Aşere tariki denilmiştir. Bkz. Akdemir, "Kıraat Eğitiminde Tarikler", 170.

⁵⁴⁶ Tayyibe: Eserin tam adı *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*'dir. İbnü'l-Cezerî'nin kıraate yönelik telif ettiği *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr* adlı eserin manzum hale getirilmiş halidir. 1019 beyitten oluşan eserin çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası olup, muhtelif baskı ve şerh çalışmaları da yapılmıştır. Kıraat tedrisatında Tayyibe adlı eserin ezberlenerek tedris edilmesine "Tayyibe tariki" denilmiştir. Bkz. Ahmet Gökdemir, "Osmanlı'nın Kayıp İki tariki: Kabâkîbî ve Mâhir Tarikleri", *Usûl: İslam Araştırmaları*, 32 (2019), 169.

⁵⁴⁷ Mahir tariki: Kıraatlerin uygulanmasına yönelik geliştirilen cem' usul yöntemlerinden olan bu tarikin, indirâc (bir hatimde bütün kıraat-ı aşere imam ve râvilerinin okunması) tarikiyle benzerliği vardır. Ancak bazı yönleriyle indirâc tarikinden/usulünden ayrılır. Buna göre bu tarikin farkı, indirâc tarikinde olduğu gibi vecihlerin okunmasında kurrânın sıralaması üzerine olmayıp; hangi kârînin vechinde vakf yapıldıysa, o kârînin vecihlerinin bitirilmesi ve en yakınındaki kârîye geçilmesi şeklindedir. Bu usul, tüm vecihler çıkarılana kadar devam eder. İlk zamanlarda "Tenâstüb" isminin de kullanıldığı bu tarikin, uygulamadaki zorluğu sebebiyle, belli bir süre sonra tedrisatına rastlanılmamıştır. Bkz. Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erîb*, vr. 142a-143a, 218b; Mehmed b. Mustafa Duhanîzâde (ö. 1296/1879), *Mecmû'atün müte'allekâtün bi'l-kırâa*, Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi Bölümü, nr. 864, vr. 15b-16a; Gökdemir, "Osmanlı'nın Kayıp İki tariki: Kabâkîbî ve Mâhir Tarikleri", 177-178.

⁵⁴⁸ Fatih medreseleri, Fâtih Sultan Mehmed'in (ö. 886/1481) İstanbul'u fethinin akabinde Fatih semtinde On İki Havâri Kilisesinin bulunduğu yere yaptırdığı ilk Selâtin camii olan Fatih Camii'nin etrafındaki külliye'dir. Bizans'ın en büyük manastırlarından olan Pantokrator Manastırının keşiş odaları olan bu ders hanelerde pek çok ilim tedris edilmiş ve kısa bir zaman sonra İstanbul'un en önemli ilmî faaliyet tedrisat merkezi haline gelmiştir. Semavi Eyice, "Fâtih Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim: 20 Haziran 2023).

⁵⁴⁹ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Fatih nüshası), vr. 1b.

⁵⁵⁰ Şeyhülkurrâ: Yaşadığı beldede kıraat ilmi hususunda temayüz etmiş ve bu ilmin tedrisatını yaptıran üstad için kullanılan bir mefhumdur. Bkz. Akakuş, "Reîsülkurrâ", 34/545-546.

⁵⁵¹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 138.

Ensârî'nin (ö. 926/1520) hocaları el-'Ukbî (ö. 852/1448), en-Nüveyrî (ö. 857/1453), ed-Dârîr (ö. 864/1459) ve el-Kalkîlî (ö. 902/1496) olmakla birlikte, mevcut icâzetnâmelere göre bu dört isim arasında müstakil bir hoca-talebe bağı tespit edilememiştir. Tabloya ilişkin bir diğer önemli husus, Dülgerzâde Mahmud Efendi'nin hem Hocapaşa İmamı Hasan Efendi'den hem de onun öğrencileri olan Şeyh İsmail (ö. 1143/ 1731) ve ders almış olmasıdır. Ayrıca tabloda vurgulanması gereken bir diğer nokta, günümüzde de varlığını sürdüren İstanbul tariki Sûfî mesleği ve Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleği olarak bilinen kıraat ekollerinin icâzet silsilelerinin seyri ve bu silsilelerin hangi noktalarda birleşip ayrıldığıdır. Tabloda Ahmed er-Rüşdî'nin öne çıkan iki öğrencisi de belirtilmiştir.⁵⁵²

Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429)				
el-‘Ukbî (ö. 852/1448)	en-Nüveyrî (ö. 857/1453)		ed-Darîr (ö. 864/1459)	el-Kalkilî (ö. 902/1496)
Zekeriyya el-Ensârî (ö. 926/1520)				
Nâsiruddîn et-Tablâvî (ö. 966/1558)				
Şehâzetü'l-Yemenî (ö. 987/1579)			Ahmed el-Mesyerî (İstanbul tariki Sufî mesleğinin kurucusu) (ö. 1006/1598)	
Seyfüddin el-Fadâlî (ö. 1020/1611)	Abdurrahmân el-Yemenî (ö. 1050/1640)		A‘rac Efendi (ö. ?)	
Sultan Mezzâhî (ö. 1075/1664)	Şebrâmellisî (ö. 1087/1676)	Muhammed Bakarî (ö. 1111/1699)	Evliya Muhammed Efendi (ö. 1045/1636) Şaban Efendi (ö. 1097/1686)	Süleymaniye İmamı Hüseyin Efendi (ö. 1064/1654)
Ali b. Süleyman el-Mansûrî (Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğinin kurucusu) (ö. 1134/1721)			Muhammed Efendi (ö. 1083/1672)	Süleymaniye Hatibi Şükür Efendi (ö. 1099/1688)
Hocapaşa İmamı Hasan Efendi (ö. 1136/1724)				
Şeyh İsmail (ö. 1143/ 1731)	↑		Trabzonlu Hasan Efendi (ö. 1143/1731)	
Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi (ö. 1166/1753)				
Hacızâde Muhammed Efendi (ö. 1214/1800)				
Yusuf İmamzâde Güllü Hafız Ahmed er-Rüşdî (ö. 1217/1802)				
Turşucuzâde Ahmed Efendi (ö. 1240/1824)			Kirmastîzâde Ahmed Hıfzî Efendi (ö. 1265/1849)	

3.3.1.2.3. Mürşidü't-talebe üzerine yapılan bazı çalışmalar

Mürşidü't-talebe üzerine yapılan çalışmalar, eserin kıraat ilmindeki merkezi konumunu ve farklı meslekler üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda incelenmesi gereken bazı önemli eserler şunlardır:

⁵⁵² Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 1b; Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 138.

3.3.1.2.3.1. *Mürşidü't-talebe min tariki't-Tayyibe*

Bu eser, kıraat öğrencilerinin *Mürşidü't-talebe*'den daha etkin bir şekilde istifade edebilmeleri amacıyla müşecce bir formatta (tablo şeklinde kıraat vecihlerini sunarak) derlenmiştir.⁵⁵³ Yapılan incelemeler, eserin temelini Fatih nüshasının oluşturduğunu göstermektedir. Zira bu nüshada yer alan bazı ilave notlar ve Beled sûresinde sonlanması bu durumu desteklemektedir. Buna karşın, Marmara nüshasında söz konusu notlar metne dâhil edilmiş ve önceki nüshada eksik bırakılan sureler ikmal edilmiştir. Abdurrahman eş-Şemmûnî'nin (ö. ?), hocasının sayfa aralarına kaydettiği vecihleri şematik bir yapıya dönüştürdüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca eş-Şemmûnî, “sure beyni” olarak adlandırılan sûre geçiş vecihlerine besmele ve tekbir ilavelerinde bulunmuştur.⁵⁵⁴

3.3.1.2.3.2. *Aşere ve Takrîb Kılavuzu*

Mürşidü't-talebe'yi referans alan bir diğer önemli çalışma ise Ömer Hüseyin (ö. ?) tarafından telif edilen *Aşere ve Takrîb Kılavuzu*'dur. Talik hattıyla beş cilt halinde kaleme alınan bu eser, müellifi tarafından İstanbul Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi'ne vakfedilmiştir.⁵⁵⁵ Eserde kullanılan bazı rumuz ve kısaltmalar dikkat çekmektedir.⁵⁵⁶ Süleymaniye Kütüphanesi'nde “Zübdetü'l-İrfân Tercümesi”⁵⁵⁷ başlığıyla kayıtlı olan eserin iç sayfalarında “Aşere-Takrîb Kılavuzu”,⁵⁵⁸ “Zübdetü'l-İrfân Kılavuzu”, “Zübde, İ'tilâf ve Mürşid Tercümesi” gibi farklı isimlendirmelerle karşılaşılmaktadır.⁵⁵⁹

Müellif, bu eserinde *Zübdetü'l-İrfân*'da yer alan bazı kıraat vecihlerini suret⁵⁶⁰ edilerek açıklamış ve dolayısıyla *Zübde*'nin bir nevi şerhini sunmuştur. Osmanlıca olarak kaleme alınan bu çalışmada, bazı aşru'l-kubrâ vecihlerine de değinilmiştir. Zira *Zübde*, kıraat ilminin aşru's-suğrâ kısmına odaklanmaktadır. Eserde aşru'l-kubrâ vecihleri ele alınırken kaynak olarak İstanbul tariki Sûfî mesleği için Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi Efendi'nin *el-İ'tilâf fi*

⁵⁵³ Ömer Lütfi b. Hüseyin Aygün, *Zübdetü'l-İrfân Tercümesi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 16), 1/Zahire sayfası.

⁵⁵⁴ Söz konusu yerler *Mürşidü't-talebe*'de olmayıp eş-Şemmûnî'nin ilâveleridir. Bunlar; el-Bakara- Âl-i İmrân (204-207), el-Kehf- Meryem (232-240), Fâtır- Yâsîn (247-256) sûrelerinin geçişlerindeki tekbir ve besmele vecihlerinin ilâveleridir. Bkz. Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-İrfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, ilgili yerler.

⁵⁵⁵ Ömer Lütfi, *Zübdetü'l-İrfân Tercümesi*, 1/159.

⁵⁵⁶ Ömer Lütfi, *Zübdetü'l-İrfân Tercümesi*, 1/Mukaddime sayfası.

⁵⁵⁷ Ömer Lütfi, *Zübdetü'l-İrfân Tercümesi*, 3/464; 4/613.

⁵⁵⁸ Ömer Lütfi, *Zübdetü'l-İrfân Tercümesi*, 1/Zahire sayfası.

⁵⁵⁹ Ömer Lütfi, *Zübdetü'l-İrfân Tercümesi*, 2, 3, 4, 5/Dış kapak.

⁵⁶⁰ Sûret: Kıraat vecihlerinin tablo, şema veya ağaç dallarını andıran bir tarzda izah edilmesini ifade eden kıraat ilmi kavramıdır.

*vücûhi'l-ihtilâf*⁵⁶¹, Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleği için ise Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe*'si kullanılmıştır.⁵⁶¹ Ayrıca *Mürşidü't-talebe*'deki bazı izahlar da esere aktarılmıştır.⁵⁶²

Bu eser, Osmanlı kıraat tedrisatında etkin olan Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleği ile İstanbul tariki Sûfî mesleğinin aşru's-suğrâ ve aşru'l-kubrâ merhaleleri için telif edildiği anlaşılmaktadır. Her iki meslek de aşru's-suğrâ/aşere eğitiminde *Zübde*'yi, aşru'l-kubrâ/takrîb eğitiminde ise Şeyh Atâullah mesleği *Mürşidü't-talebe*'yi, Sûfî mesleği ise *el-İ'tilâf*¹ temel kaynak olarak kabul etmiştir. Müellif, bu çalışmasında her iki mesleğin aşru's-suğrâ ve aşru'l-kubrâ eğitimlerindeki temel kaynaklarını bir araya getirmiştir. Özellikle Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ kısmında referans alınan *Mürşidü't-talebe*'deki açıklamalara ayrı bir önem verilerek eserde yer verilmiştir.

3.3.2. Şeyh Atâullah mesleği tedrisatında kullanılan yardımcı kaynaklar

3.3.2.1. *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'an*

Abdülfettâh el-Paluvî'nin telif ettiği eser, Osmanlı kıraat tedrisatının aşru's-suğrâ kısmında, erişilebilirliği ve muhtasar içeriği dolayısıyla temel kaynaklardan biri olarak kabul görmüştür. Paluvî'nin söz konusu çalışması, hicrî 1173 tarihinde tamamlanmıştır.⁵⁶³ Bu tarihsel bağlam, Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ bölümünde referans alınan sahib-i *Mürşidü't-talebe* Ahmed er-Rüşdî'nin öğrenim dönemine tekabül etmektedir.⁵⁶⁴

3.3.2.2. *'Umdetü'l-hullân fî idâhi Zübdetü'l-irfân*

Molla Mehmed Efendi tarafından hicrî 1270 tarihinde telif edilen bu eser, *Zübde* müellifi Abdülfettâh el-Paluvî'nin yaklaşık bir asır sonra yaşamış olan Emin Efendi'nin kaleminden çıkmıştır ve isminden de anlaşılacağı üzere *Zübde* şerhi üzerine temellendirilmiştir. *Zübde*, aşru's-suğrâ alanında kaleme alınmış olup gelenekte teşekkül eden farklı kıraat mesleklerine ayrıntılı bir şekilde değinmeyerek yalnızca Mısır ve İstanbul tariki ayrımını esas almak suretiyle vecihleri ele almıştır. Buna karşılık *'Umde, Zübde*'nin ihtiva ettiği vecihleri açıklarken, bu vecihlerin İstanbul veya Mısır tarihinin hangi mesleklerine karşılık geldiğini belirterek söz konusu tarikler arasındaki farklılıkları mukayeseli bir şekilde ortaya

⁵⁶¹ Ömer Lütfi, *Zübdetü'l-irfân Tercümesi*, 4/510.

⁵⁶² Bazı misaller için bkz. Ömer Lütfi, *Zübdetü'l-irfân Tercümesi*, 2/283-285; 4/580-653.

⁵⁶³ Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân* (Manisa nüshası ferağ kaydı), Manisa Halk Kütüphanesi, nr. 4547, vr. 95b.

⁵⁶⁴ Ahmed er-Rüşdî'nin eseri olan *Mürşidü't-talebe, Zübde* üzerine yapılmış bir şerh olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan iki müellifin yaşadıkları zaman dilimi kanaatimizce önem arz etmektedir.

koymaktadır.⁵⁶⁵ Mehmed Emin Efendi, Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleği için Arif el-Hıfzî'nin *Muğni'l-kurrâ* ve Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe* adlı eserlerini kaynak olarak kullanmıştır.⁵⁶⁶ Kendi döneminde kıraat tedrisatının en önemli referans eserleri arasında yer alan *Umde*, günümüzde dahi kıraat ihtilaflarının çözümü için başvurulacak temel kaynaklardan biri olma özelliğini sürdürmektedir.

3.3.2.3. *Zühürü'l-erîb fî îdâhi cem' bi't-takrîb*

Kıraat geleneğimizde önemli bir yere sahip olan Molla Mehmed Emin Efendi, aşru's-suğrâ tarikinde *Umdetü'l-hullân*; aşru'l-kubrâ tarikinde ise *Zühürü'l-erîb fî îdâhi cem' bi't-takrîb* adlı eserleri telif etmiştir. Müellif, söz konusu eserini aşru'l-kubrâ tarikinde geleneğimizdeki mesleklerin varit olan problemlerine binaen, bu hususta yapılan teşviklerle kaleme aldığı eserinde dile getirmiştir.⁵⁶⁷ Mehmed Emin Efendi, eserinde söz konusu dört mesleğin her biri için temel kabul edip atıfta bulunduğu kaynakları izah etmiştir.⁵⁶⁸ Bu kaynaklar Mısır tariki meslekleri için Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk* ve Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe*'si olurken; İstanbul tariki meslekleri için ise Yûsufefendizâde'nin *el-İtilâf* adlı eserler olmuştur. Çalışmamızın konusu olan Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleği için, Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe* adlı eserine dikkat çeken Mehmed Emin Efendi, bu eserin şüpheye mahal olmayacak şekilde Şeyh Atâullah mesleğini ihata ettiğini dile getirmiştir.⁵⁶⁹ Böylece dört mesleğin aşru'l-kubrâ tarikindeki tercihleri bu eserde toplanmaya çalışılmıştır. Ancak eser tamamlanmadan müellif vefat etmiştir.⁵⁷⁰

3.3.2.4. *İlm-i vucûh risalesi*

Söz konusu eser,⁵⁷¹ Ahmed er-Rüşdî'nin talebelerinden Kirmastîzâde Ahmed Efendi'den (ö. 1240/1824) kıraat icazeti almış olan Mehmed Murad Nakşibendî (ö. 1264/1848)⁵⁷² tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne vakfedilmiştir.⁵⁷³ Her ne kadar eserin bu kütüphaneye vakfeden şahsın Mehmed Murad Nakşibendî olduğu tespit edilmişse de müellifi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

⁵⁶⁵ Misal için bkz. Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 117, 133, 138, 139, 141, 164, 238, 253, 266, 279, 333, 357.

⁵⁶⁶ Bu hususta misaller için bkz. Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 133, 138, 139, 141, 164, 238, 253, 266, 279, 333, 357.

⁵⁶⁷ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erîb*, vr. 3a-3b.

⁵⁶⁸ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erîb*, vr. 215a.

⁵⁶⁹ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erîb*, vr. 214b.

⁵⁷⁰ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erîb*, vr. 241b.

⁵⁷¹ *İlm-i Vucûh*, Süleymaniye Kütüphanesi Dâru'l- Mesnevi Bölümü, nr. 36, vr. 1b-213a.

⁵⁷² Mehmed Murad Nakşibendî'nin hayatı ve ilmi kişiliği için bkz. Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 237.

⁵⁷³ *İlm-i vucûh*, vr. 2a.

İlm-i vucûh başlığını taşıyan bu çalışmanın mukaddime bölümünde birtakım kıraat terimlerine yer verilmiş olup müteakiben surelerin tertibi esas alınarak bazı âyetlerin farklı kıraat vecihleri açıklanmıştır. Risalede, kırâat-i aşerenin yanı sıra şâzz olarak addedilen kıraatlere de değinilmiştir. Dikkat çekilmesi arzu edilen şâzz kıraatler ve bazı haşiyelerde kırmızı renkli mürekkep kullanıldığı görülmektedir.⁵⁷⁴

Eserin muhtevası incelendiğinde, ağırlıklı olarak Şeyh Atâullah mesleğinin takrîb tariki esas alınarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Zira bu mesleğin takrîb tariki içerisinde temel kaynak olarak kabul gören *Mürşidü't-talebe*'ye yer yer açıkça, bazı durumlarda ise zımni atıflarda bulunulmuş,⁵⁷⁵ hatta bazı pasajlarda eserin metni aynen iktibas edilmiştir.⁵⁷⁶

İstanbul tariki Sûfî mesleği mensuplarınca başvuru ve özellikle son dönem reîsülkurrâlarından Abdurrahman Gürses Hoca'nın (ö. 1419/1999) da istifade ettiği bilinen "Kırmızı mecmua veya Takrîb mecmuası" olarak tanınan kaide notlarının, yapılan karşılaştırmalı incelemeler neticesinde büyük ölçüde İlm-i vucûh adlı eserden iktibas edildiği tespit edilmiştir.⁵⁷⁷

3.3.2.5. *Kitâb fi'l-kırâ'âti's-seb' ve'l-'aşere ve't-takrîb risalesi*

Söz konusu eserde, Şeyh Atâullah mesleğine ait uygulamalar,⁵⁷⁸ seb'a, aşere ve takrîb tarikleri esas alınarak, bazı durumlarda infirâd,⁵⁷⁹ bazı durumlarda ise indirâc metoduyla vecihler istihraç edilmek suretiyle sunulmuştur.⁵⁸⁰ Ayrıca, farklı kıraat mesleklerinin mertebeteyn ve erbaa merâtib konusundaki tercihleri de incelenmiştir.⁵⁸¹ Eserin içeriği tetkik edildiğinde, Arif el-Hıfzî'nin *Muhtâru'l-ikra*'sı, Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe*'si ve Molla Mehmed Emin Efendi'nin *Umdetü'l-hullân*'ının temel kaynaklar olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁸²

⁵⁷⁴ Misaller için bkz. *İlm-i vucûh*, 11b, 12a, 12b, 13a, 14a, 16a, 17a, 17b.

⁵⁷⁵ Misaller için bkz. *İlm-i vucûh*, vr. 2a, 12b, 19a, 30b, 31a, 50b.

⁵⁷⁶ Misaller için bkz. *İlm-i vucûh*, vr. 13b, 14b, 28a, 105b, 178a.

⁵⁷⁷ Naci Demirci, *Abdurrahman Gürses'in Kırâat İlmi Eğitimindeki Yeri* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 72-73.

⁵⁷⁸ *Kitâb fi'l-kırâ'âti's-seb' ve'l-'aşer ve't-takrîb*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 7940, vr. 1b-268a.

⁵⁷⁹ *Kitâb fi'l-kırâ'âti's-seb' ve'l-'aşer ve't-takrîb*, vr. 43a-46b.

⁵⁸⁰ *Kitâb fi'l-kırâ'âti's-seb' ve'l-'aşer ve't-takrîb*, vr. 120a-124a

⁵⁸¹ *Kitâb fi'l-kırâ'âti's-seb' ve'l-'aşer ve't-takrîb*, 3b-4b, 96a, 96b, 97a, 141b.

⁵⁸² *Kitâb fi'l-kırâ'âti's-seb' ve'l-'aşer ve't-takrîb*, vr. 97a-141b.

3.3.2.6. *Mecmû 'âtü'l-kırâât mine'l- 'aşere ve't-takrîb* risalesi

Bu risalede, *Mürşidü't-talebe* esas alınmak suretiyle bazı kıraat vecihlerinin surelere tatbiki yapılmış olup kıraat-i aşere ve şâzz kıraatler incelenmiştir. Ancak, eserin başlangıç ve sonuç kısımlarının mevcut olmadığı tespit edilmiştir.⁵⁸³

Şeyh Atâullah mesleği kaynakları ele alındığında ana kaynak ve yardımcı kaynakların İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Ṭayyibetü'n-Neşr* adlı eserlerin üzerine inşa edildiği görülmüştür. Ayrıca kaynakların bir kısmı tahrîrât ekollerinden ruhsat disiplini ile esas alınsada bazı eserlerde ise azimet mantığı esas alınmıştır. Bu durum Atâullah mesleğinin hem ruhsat hemde azimet disiplinlerini kullandığını göstermektedir. Ayrıca mesleğin geniş bir alana hitap ettiği, kullandığı kaynaklarda görülmektedir.

⁵⁸³ *Mecmû 'âtü'l-kırâât mine'l- 'aşere ve't-Takrîb*, Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizâde Bölümü, nr. 690, vr. 1b-131b.

4. ŞEYH ATAÜLLAH MESLEĞİ: USUL, TERCİH VE EKOLLER ARASI MUKAYESE

Şeyh Atâullah mesleği, Türkiye'deki kıraat tedris geleneğinde Mısır tariki olarak bilinen metotların ruhsat boyutunu temsil etmektedir. Bu mesleğin kurucusu, Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın daveti üzerine 1088/1677 tarihinde Mısır'dan Osmanlı topraklarına gelen Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin olan Atâullah en-Necîb b. el-Hüseyn Efendi'dir. Atâullah Efendi'nin bu mesleğe dair müstakil bir eserine ulaşamamış olmakla birlikte, çeşitli eserler mesleğin usul ve esaslarına değinmiştir. Bu eserler arasında Yusuf İmamzâde Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe* adlı çalışması, söz konusu mesleğin temel kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda Muhammed Ârif el-Hıfzî'nin *Muhtâru'l-ıkrâ* ve bu eserin şerhi de mesleğin ana kaynakları arasında yer almaktadır. Şeyh Atâullah Efendi'nin Ârif el-Hıfzî'nin hocasının hocası olması, bu eserin Atâullah mesleği açısından taşıdığı önemi teyit eden bir ölçüt olarak değerlendirilebilir. Yakın dönem Mısır kıraat âlimlerinden Abdülfettâh el-Kâdî'nin telif ettiği *el-Budûrû'z-zâhira* adlı eserin içeriğindeki yakınlık, bu eserin de bahsi geçen mesleğin temel kaynakları arasında yer almasını sağlamıştır. Mısır'da telif edilen ve oradaki kıraat tedris yöntemlerinden birini yansıtan bu eserin, Türkiye'deki Şeyh Atâullah mesleğiyle gösterdiği benzerlik, Atâullah mesleğinin Mısır kıraat literatüründeki karşılığını işaret etmesi açısından önemlidir.

Günümüzde İstanbul/Teysîr ve Mısır/Şâtıbiyye isimleriyle bilinen kıraat ekolleri de bunların başlıcalarıdır. Oluşan bu ekoller içerisinde bazı kıraat vecihlerinin alınıp alınmaması, takdim veya tehir edilmesi gibi birtakım usul ve tercih farklılıklarından dolayı, İstanbul tarikinde İ'tilâf ve Sûfî; Mısır tarikinde ise Mutkîn ve Şeyh Atâullah meslekleri teşekkül etmiştir. Kıraat vecihlerini ele almada Sûfî ve Şeyh Atâullah mesleği ruhsat; İ'tilâf ve Mutkîn mesleği ise azimet prensibini benimsemiştir.

Bu tarik ve mesleklerin silsile ve ana kaynaklarına bakıldığında Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*, Yûsufefendizâde'nin *el-İ'tilâf fî vucûhi'l-ihtilâf*, Mustafa el-İzmîrî'nin *Bedâi'u'l-burhân 'alâ 'Umdeti'l-'irfân* ve İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr* gibi eserlerin, aynı zamanda İbnü'l-Cezerî ile başlayan tahrîrât faaliyetinin devamı olduğu ve söz konusu mesleklerin oluşumunda etkili olduğu görülmektedir. Zamanla bu mesleklerden bir kısmı varlığını sürdürememiştir. Günümüzde İstanbul tarikinden Sûfî, Mısır tarikinden ise Şeyh Atâullah mesleği halen aktif bir şekilde kıraat tedrisatımızda devam etmektedir.

Osmanlı'da tedris edilen kıraat mesleklerinin ortak kaynakları şunlardır: (i) *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr*, (ii) *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'an* (iii) *'Umdetü'l-hullân fî idâhi Zübdetü'l-irfân* (iv) *Zühürü'l-erîb fî idâhi'l-cem' bi't-takrîb*. Bu eserlerden Zübde ve 'Umde kıraat tedrisatının aşru's-suğrâ kısmına, *en-Neşr* ve *Zühürü'l-erîb* ise aşru'l-kubrâ kısmına ilişkindir.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Şeyh Atâullah mesleğinin esas alındığı ve bu mesleğin anlaşılması için tahlilinin zaruri olduğu kaynaklar ise aşru's-suğrâ için (i) Ârif el-Hıfzî'nin *Muhtâru'l-ikra ve Muğni'l-kurrâ*'sı, (ii) Hâtib-i Ayasofya'nın *Füyûdu'l-itkân fî vücûhi'l-Kur'an*, (iii) Mehmet Çaba'nın *el-Hâdî fî'l-kırâ'âtî'l-aşri's-suğrâ*'sı; aşru'l-kubrâ için ise (i) Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibetü'n-Neşr*, (ii) Yusuf İmamzâde Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe*'si, (iii) Mehmet Çaba'nın *el-Hâdî fî'l-kırâ'âtî'l-aşri'l-kubrâ*'sı olarak belirlenmiştir. Ayrıca Abdülfettâh el-Kâdî'nin *el-Budûrüz-zâhirâ*'sı ve Ömer b. Lütfi Hüseyin Aygün'ün *Aşere-Takrîb Kılavuzu* da çalışmamızın temel unsurları arasındadır.

Bu eserlerden Arif el-Hıfzî'nin *Muhtâru'l-ikra*'sı ve şerhi Şeyh Atâullah mesleğinin aşru's-suğrâ/aşere tarikinde; Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe*'si ise aynı mesleğin aşru'l-kubrâ/takrîb kısmında temel kaynak olarak kabul edilmektedir.

4.1. Şeyh Ataullah Mesleğinin Kurucusu ve Önde Gelen Şahsiyetleri

4.1.1. Şeyh Atâullah en-Necîb Hüseyin Efendi

Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğinin kurucusu ve Atâullah tekkesinin şeyhi olarak tanınan Mehmed en-Necîb Hüseyin Efendi, yaygın olarak Şeyh Atâullah olarak anılmaktadır.⁵⁸⁴ On sekizinci yüzyıl Osmanlı kıraat âlimleri arasında mümtaz bir yere sahip olan Şeyh Atâullah, geleneğimizde Mısır tariki olarak bilinen kıraat eğitim metodunun öncüsü Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin torunudur.⁵⁸⁵ Şeyh Atâullah Mehmed/Muhammed Efendi'nin doğum tarihi kesin olarak tespit edilememiştir.⁵⁸⁶

Şeyh Atâullah Efendi, kırâat-i seb'a ve kırâat-i aşere tedrisatını Fatih Dülgerzâde Camii İmamı Mahmud Efendi'den tahsil etmiştir. Hocası Mahmud Efendi'nin vefatının ardından, Mahmud Efendi'nin önde gelen talebelerinden Veliyyüddîn Ali Efendi'den aşru'l-kubrâ/takrîb

⁵⁸⁴ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erîb*, 214b; Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 117.

⁵⁸⁵ Ârif el-Hıfzî, *el-Mecme'a fî'l-kırâ'âtî'l-erba'a*, 4a.

⁵⁸⁶ Kastamonî, *İcâzetnâme*, 5b.

derslerini tamamlayarak icazet almıştır.⁵⁸⁷ Şeyh Atâullah'ın Ali b. Süleyman el-Mansûrî'ye ulaşan icazet silsilesinde sırasıyla Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi, Veliyyüddîn Ali Efendi, Şeyh İsmail Efendi (ö. 1172/1758), Hasan Efendi ve Hocapaşa İmamı Hasan Efendi yer almaktadır.⁵⁸⁸

Hayatı hakkında sınırlı bilgi bulunan Şeyh Atâullah Necîb Efendi'nin kıraat ilmindeki yetkinliğinin yanı sıra öne çıkan bir diğer vasfı, Nakşibendi tarikatına mensup Atâ Efendi/Mehmed Atâullah Efendi/Şeyh Atâullah Efendi Tekkesi olarak anılan tekkenin kurucusu ve postnişini olmasıdır.⁵⁸⁹ Şeyh Atâullah Efendi, postnişini olduğu tekkeyi kıraat ve tasavvuf ilimlerinin birlikte tedris edildiği müstesna bir ilim ve irfan merkezi haline getirerek bu alanda örnek teşkil etmiştir. Bu dergâhta, bir taraftan tarikat dersleri icra edilirken, diğer taraftan aşru's-suğrâ ve aşru'l-kubrâ tedrisatı da yürütülmüştür.⁵⁹⁰

Şeyh Atâullah Efendi, 1794 tarihinde deniz yoluyla gerçekleştirdiği bir seyahatte bindiği teknenin batması sonucu vefat etmiştir.⁵⁹¹ Rivâyetlere göre, Şeyh Atâullah Efendi'nin naaşı günler sonra bozulmamış vaziyette bulunmuş ve hizmetlerini icra ettiği Atâ Efendi Tekkesi'nin haziresine defnedilmiştir.⁵⁹²

Tahminen 1170'li yıllarda tesis edildiği düşünülen ve uzun yıllar boyunca tasavvuf ve kıraat ilimlerinin birlikte öğretildiği bu tekke, Şeyh Atâullah'ın vefatının ardından halefi ve damadı olan Şeyh Ubeydullah Efendi'den sonra 1976 yılına kadar ihmale uğramıştır. 1976 tarihinde tekkenin nispeten küçük bir bölümü olan tevhidhanesi camiye dönüştürülerek ibadete açılmıştır.⁵⁹³ Tekkenin geri kalan geniş kısmı ise en son 2015 yılında düzenlenmiştir. Günümüzde tekke vasfını korumakla birlikte, Şeyh Atâullah dönemindeki işlevselliğinden farklı bir şekilde hizmetlerine devam etmektedir.

4.1.1.1. Şeyh Atâullah Necîb Efendi'nin kıraat ilmindeki üstatları

Şeyh Atâullah Efendi'nin kıraat ilmindeki temel üstatları, Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi ve Mahmud Paşa Camii Hatibi Veliyyüddîn Ali Efendi'dir. Şeyh Atâullah, kısa bir müddet

⁵⁸⁷ Süleyman Surûrî, *İcâzetnâme* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2770), 5a-5b; Kastamonî, *İcâzetnâme*, 6a-6b; Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 85-104-227.

⁵⁸⁸ Kastamonî, *İcâzetnâme*, 6b-7a; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 124.

⁵⁸⁹ Mehmet Baha Tanman, "Atâ Efendi Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 4/36-37.

⁵⁹⁰ Tanman, "Atâ Efendi Tekkesi", 4/36-37; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 220; Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 227.

⁵⁹¹ Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 117.

⁵⁹² Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 117; Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 227.

⁵⁹³ Tanman, "Atâ Efendi Tekkesi", 4/36.

Mısır'da ikamet etmiş ve dönemin önde gelen kıraat alimlerinden Ahmed el-Eskâtî'den (ö. ?) de kıraat dersleri almıştır.⁵⁹⁴

4.1.1.1.1. Mahmud Efendi (ö. 1166/1753)

Şeyh Atâullah'ın kırâat-i seb'a ve kırâat-i aşere tariklerini tahsil ettiği ve aynı zamanda Karabaş tecvidi şarihi olan Mahmud Efendi, aşru's-suğrâ tarikini Hocapaşa İmamı Kâmil Efendi'den (ö. ?) *Şâtıbiyye* ve *Dürre* metinlerini esas alarak okutmuştur.⁵⁹⁵ Aşru'l-kubrâ tarikini ise *Ṭayyibe* metnini referans alarak Fâtıha sûresinden Sebe' sûresine kadar olan kısmı İsmail Efendi'den (ö. 1143/1731); Sebe' sûresinden sonraki bölümü ise Trabzonlu Hasan Efendi'den (ö. 1143/1731) ders almıştır.⁵⁹⁶ Mahmud Efendi'nin önde gelen talebeleri arasında Şeyh Atâullah'ın yanı sıra Hacızâde Mehmed Efendi (ö. 1214/1800) ve Şeyh Atâullah'ın bir diğer hocası olan Veliyyüddîn Ali Efendi de bulunmaktadır.⁵⁹⁷

Mahmud Efendi'nin kıraat ilmine dair tespit edilen üç eseri şunlardır: *Hidâyetü't-tullâb fi'n-nutki fi'd-dâd 'alâ sebîli's-şavâb*, *Risâle fi hidâyetü't-tullâb ve er-Risâletü'l-Mahmûdiyyetü'd-dâdiyetü'l-hâlisâ*. Mahmud Efendi'nin eserlerinin muhtevası genel itibarıyla; muteber kıraatlerin kabulü için belirlenen üç temel şart, dönemin bazı kıraat alimlerinin tespit ettiği hatalarına yönelik reddiyeler ve kıraat ilminde müşâfehe yönteminin önemi gibi konuları ihtiva etmektedir.⁵⁹⁸

Hidâyetü't-tullâb fi'n-nutki fi'd-dâd 'alâ sebîli's-şavâb adlı eserinde Mahmud Efendi, dönemin kıraat alimlerinden Ali el-Makdisî (ö. 1004/1596) ve Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1145/1732) (ض) harfinin telaffuzuna dair görüşlerine eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir.⁵⁹⁹ Mahmud Efendi, söz konusu iki zatın ve onların görüşlerini takip edenlerin (ض) harfine ilişkin yaklaşımlarının hatalı olduğunu; Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Yûsufefendizâde'nin bu konudaki risaleleriyle desteklemeye çalışmıştır.⁶⁰⁰ Ayrıca Mahmud

⁵⁹⁴ Mahmud Efendi'nin Mısır'da kıraat dersi aldığı Ahmed el-Eskâtî, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocalarından Ahmed el-Bakârî ile aynı dönemde yaşamış önemli kıraat alimlerindendir. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Ârif el-Hıfzî, *el-İdhâr fî ṭuruki'l-eimmeti'l-aḥyâr* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt Bölümü, 177), 167-168.

⁵⁹⁵ Kastamonî, *İcâzetnâme*, 5b; Ârif el-Hıfzî, *el-İdhâr fî ṭuruki'l-eimmeti'l-aḥyâr*, 4; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 234.

⁵⁹⁶ Kastamonî, *İcâzetnâme*, 5b; Surûrî, *İcâzetnâme*, 6a-6b; Ârif el-Hıfzî, *el-İzhâr fî ṭuruki'l-eimmeti'l-aḥyâr*, 167-168.

⁵⁹⁷ Kastamonî, *İcâzetnâme*, 5a-5b; Surûrî, *İcâzetnâme*, 7a.

⁵⁹⁸ Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 235-240.

⁵⁹⁹ Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi, *Hidâyetü't-tullâb fi'n-nutki fi'd-dâd 'alâ sebîli's-şavâb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 5), 412a.

⁶⁰⁰ Mahmud Efendi, *Hidâyetü't-tullâb fi'n-nutki fi'd-dâd 'alâ sebîli's-şavâb*, 401b.

Efendi, bu tür hataların temel nedeninin kıraatlerin müşâfehe usulüyle öğretilmemesi ve kıraat ilminde aklî çıkarımların naklî delillerin önüne geçmesi olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰¹

Mahmud Efendi'nin (ض) harfi hakkındaki eleştirel mahiyette kaleme aldığı yukarıda zikredilen eserine bazı kişiler tarafından itirazlar yöneltilmiştir. Bunun üzerine Mahmud Efendi, bu itirazlara cevap niteliğinde *Risâle fî hidâyetü't-tullâb* adlı eserini telif etmiştir. Bu eserinde Mahmud Efendi, diğer eserinden farklı olarak (ط), (ض) ve (د) harfleri arasındaki fonetik farklılıklara değinmiş⁶⁰² ve bazı İslâm beldelerinde karşılaştığı telaffuz hatalarını dile getirmiştir.⁶⁰³

Mahmud Efendi, özellikle (ض) harfi konusundaki iki risalesini İbnü'l-Cezerî ve Burhânüddîn Ebû İshâk Halîl el-Ca'berî (ö. 732/1332) gibi kıraat otoritesinin görüşlerini de kullanarak daha kapsamlı bir şekilde ele aldığı *er-Risâletü'l-Mahmûdiyyetü'd-dâdiyetü'l-hâliya* adlı eserini kaleme almıştır.⁶⁰⁴

4.1.1.1.2. Veliyyüddîn Ali Efendi (ö. 12/18. Yüzyıl [?])

Mahmud Paşa Camii Hatibi olan Veliyyüddîn Ali Efendi, kıraat ilminin aşru's-suğrâ ve aşru'l-kubrâ merhalelerini bir önceki başlıkta incelenen Şeyh Atâullah'ın hocası Mahmud Efendi'den tahsil etmiştir.⁶⁰⁵ Veliyyüddîn Ali Efendi de hocası gibi (ض) harfi üzerinde yoğunlaşmış ve bu konuda *Risâle fî dâdi's-şahîha* isimli bir eser telif etmiştir.⁶⁰⁶

4.1.2. Şeyh Atâullah'ın kıraat silsilesi ve mesleki muhiti

Şeyh Atâullah'ın kıraat ilmindeki silsilesi, Ali b. Süleyman el-Mansûrî vasıtasıyla İbnü'l-Cezerî'ye kadar uzanmaktadır. Bu mesleki devamlılığın temel unsurları, Atâullah Efendi'nin kıraat alanındaki üstatları ve yetiştirdiği seçkin talebeleri göz önünde bulundurularak analiz edilebilir.

Şeyh Atâullah Efendi'nin icazet silsilesi ana hatlarıyla şu şekildedir:⁶⁰⁷

Ali b. Süleyman el-Mansûrî (ö. 1134/1721) (Aşru's-suğrâ ve aşru'l-kubrâ tariklerini tedris ettirmiştir.)	
Hocapaşa İmamı Kâmil Efendi (1136/1723) (Aşru's-suğrâ tariki)	Hocapaşa İmamı Kâmil Efendi (1136/1723) (Aşru's-suğrâ ve aşru'l-kubrâ tarikleri)

⁶⁰¹ Mahmud Efendi, *Hidâyetü't-tullâb fî'n-nutki fî'd-dâd 'alâ sebîli's-şavâb*, 404b-409a.

⁶⁰² Mahmud Efendi, *Hidâyetü't-tullâb fî'n-nutki fî'd-dâd 'alâ sebîli's-şavâb*, 413b.

⁶⁰³ Mahmud Efendi, *Hidâyetü't-tullâb fî'n-nutki fî'd-dâd 'alâ sebîli's-şavâb*, 414b.

⁶⁰⁴ Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi, *er-Risâletü'l-Mahmûdiyyetü'd-dâdiyetü'l-hâliya* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 32), 110a-111b, 117b.

⁶⁰⁵ Veliyyüddîn b. Ali, *Risâle fî dâdi's-şahîha* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 68), 52b.

⁶⁰⁶ Surûrî, *İcâzetnâme*, 5b.

⁶⁰⁷ Kastamonî, *İcâzetnâme*, 6b-7a.

Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi (ö. 1166/1753)	Şeyh İsmail Efendi (ö. 1172/1758), Trabzonlu Hasan Efendi (ö. ?) (Aşru'l-kubrâ tariki)
Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi (ö. 1166/1753) (Aşru's-sugrâ ve aşru'l-kubrâ tarikleri)	Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi (ö. 1166/1753) (Seb'a ve aşru's-sugrâ tarikleri)
Veliyyüddîn Ali Efendi (ö. ?) (Aşru'l-kubrâ tariki)	Atâullah Necîb Efendi (1209/1794)
Atâullah Necîb Efendi (1209/1794)	

4.1.2.1. Şeyh Atâullah kıraat mesleğinin tarihsel gelişimindeki önemli şahsiyetler

Tarihsel süreç içerisinde Şeyh Atâullah kıraat mesleğinin gelişimine katkıda bulunan birçok seçkin kurrâ zuhur etmiştir. Mısır tariki icâzetnâmelerinde zikredilen bu şahsiyetler, kıraat tedrisatını doğrudan öğrenci yetiştirerek veya bu alanda telif eserler ortaya koyarak sürdürmüşlerdir. Söz konusu kurrâdan bir kısmı, kaleme aldıkları eserler veya yetiştirdikleri mümtaz talebeler vasıtasıyla daha geniş bir tanınırlığa ulaşmıştır. Bu bağlamda, Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğine yön veren bazı mühim kurrâ şu şekilde sunulmuştur:

1. Zekerîyyâ el-Ensârî (ö. 833/1429)
2. Muhammed b. Sâlim Nâsiruddîn et-Tablâvî
3. Ebû Abdurrahman Şehâzetü'l-Yemenî
4. Seyfüddîn el-Fedâlî (ö. 1020/1611)
5. Abdurrahman el-Yemenî (ö. 1050/1640)
6. Sultan el-Mezzâhî (ö. 1075/1664)
7. Eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676)
8. Muhammed el-Bakarî (ö. 1111/1699)
9. Ali b. Süleyman el-Mansûrî
10. Hocapaşa İmamı Hasan Efendi
11. İsmail Efendi
12. Trabzonlu Hasan Efendi
13. Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi
14. Hacızâde Muhammed Efendi
15. Ahmed er-Rüşdî
16. Turşucuzâde Ahmed Efendi (ö. 1265/1849)
17. Kirmastîzâde Ahmed Efendi (ö. 1240/1824)
18. Veliyyüddîn Ali Efendi
19. Şeyh Atâullah en-Necîb Hüseyin Efendi
20. Muhammed Belenî
21. Muhammed b. Arif el-Hıfzî

22. Kesikbacak İsmail Efendi (ö. 1392/1972)
23. Üsküdarlı Ali Efendi (ö. 1396/1976)
24. Âşıkutlu Mehmet Rüştü Hoca Efendi (ö. 1400/1980)
25. Gönenli Mehmed Efendi (ö. 1412/1991)
26. Rizeli Mustafa Demirkan Hoca Efendi (...)

4.2. Mesleğin Tercihleri ve Diğer Mesleklerden İnfirâd Ettiği Hususlar

Çalışmada, Şeyh Atâullah mesleğinin diğer kıraat meslekleriyle (Sûfî, İ'tilâf, Mutkîn) karşılaştırmalı olarak ele alınan meslekî tercihleri bağlamında, mesleğin benimsediği med ekolünün belirlenmesi, söz konusu tercihlerin daha iyi anlaşılabilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Mesleğin zahirî uygulamalarını esas alan *eş-Şâtıbiyye*'ye göre tertip edilmiş olması, mesleğin mertebeteyn tarikini temel almasını netice vermiştir. Bu durum, mesleğin bu konudaki usul tercihlerini doğrudan etkilemiştir.

Mesleğin aşru's-suğrâ merhalesindeki ana kaynağı olan *Muğni'l-kurrâ* incelendiğinde, kıraat tedrisatında Şeyh Atâullah mesleğinin med usulünün, Fâtiha sûresi'nden Âl-i İmrân sûresi'nin sûreteyn beyni dahil olmak üzere erbaa merâtib; Âl-i İmrân sûresi'nden Kur'an'ın sonuna kadar ise mertebeteyn tariki ile uygulandığı belirtilmektedir.⁶⁰⁸

Mesleğin aşru'l-kubrâ merhalesindeki temel referansı olan *Mürşidü't-talebe*'nin ise doğrudan mertebeteyn tarikini esas aldığı bilinmektedir.⁶⁰⁹

Şeyh Atâullah mesleğine göre düzenlenmiş kürrâseler tetkik edildiğinde, farklı uygulamalara rastlansa da mertebeteyn tarikinin öncelendiği gözlemlenmektedir. Örneğin, kendi dönemlerinin önemli temsilcilerinden İsmail Hakkı b. Abdurrahman es-Sûzî'nin (ö. 1339/1921) *İlmü't-Takrîb (Takrîb Sureti)* adlı eseri ile İbrahim el-Hafız el-Mukri'nin *Bed'ü'l-Ḳur'an mine't-takrîb* isimli çalışmasında, Fâtiha sûresi'nden Tâhâ sûresi'ne kadar erbaa merâtib; Tâhâ sûresi'nden itibaren ise mertebeteyn tarikinin esas alındığı tespit edilmiştir.⁶¹⁰

Günümüzde, Atâullah mesleği, kıraat tedrisatında müdavimi olan Sûfî mesleği gibi, Rûm sûresi'ne kadar erbaa merâtib, bu süreden sonra ise mertebeteyn tariki ile uygulanmaktadır.

⁶⁰⁸ Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü'l-ıkra*, 105.

⁶⁰⁹ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 124; Yaşar Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2, 1082-1107 (Sivas: 15 Aralık 2018), 1099.

⁶¹⁰ Abdurrahman es-Sûzî, hocası Selman Efendi'den Fatiha-Taha arasını erbaa merâtib tarikiyle okuduğunu beyan etmiş ve yazmış olduğu kürrâseyi de bu usul ile kaleme almıştır. Geniş bilgi bkz. İsmail Hakkı b. Abdurrahman es-Sûzî Kastamonî, *İlmü't-Takrîb* (İstanbul: Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 297), (Erbaa merâtib) 1/1-213; 2/1-392; 3/1-289; (Mertebeteyn) 4/1-289; 5/1-164; İbrahim el-Hafız el-Mukri, *Bed'ü'l-Ḳur'an mine't-Takrîb* (İstanbul: MÜİF Kütüphanesi, Hafız Ali Üsküdarlı Bölümü, nr.80) (Erbaa merâtib), 1-154; (Mertebeteyn), 154-285.

Ancak Atâullah mesleğinde, Rûm sûresi'ne kadar erbaa merâtib uygulaması kısmî bir nitelik taşımaktadır. Bu, Kur'an'ın başından itibaren mertebeteyn tarikinin mesleğin icrasında ağırlıklı olarak kullanıldığı anlamına gelmektedir.

Bu çalışma, Atâullah mesleğinin usûl ve ferş ihtilâflarını, mesleğin bahsi geçen temel prensibi dikkate alınarak mertebeteyn tariki esas alınmak suretiyle incelemiştir.

4.2.1. Usûl ihtilafları

Kıraat ihtilaflarının büyük bir çoğunluğunu teşkil eden usul ihtilafları, temelde birbirine yakın lafızların telaffuz biçimlerindeki farklılıklara odaklanmaktadır. Bu bağlamda imâle-i suğrâ, imâle-i kübrâ, tefhim, terkîk, teshîl, sıla, idgam ve işmâm gibi olgular, vahyin anlam katmanından ziyade lafızların fonetik icrasıyla ilgili çeşitlilikleri yansıtmaktadır.⁶¹¹

Şeyh Atâullah'ın öğretim metodolojisinde, aşru's-suğrâ evresindeki usul ihtilaflarının incelenmesinde *Zübde*, *'Umde* ve *Muhtâru'l-ikra* gibi temel eserler referans alınmıştır. Aşru'l-kübrâ aşamasında ise *Zühri'l-erîb* ile mizan ve söz konusu mesleğin usul prensiplerini ortaya koyan *Mürşidü't-talebe* adlı eserler esas teşkil etmiştir.

4.2.1.1. İstiâze-Besmele

İstiâze lafzı, Arapça (العوذ) kökünden türetilmiş (istikak etmiş) istifâl babına ait bir mastar olup lügat manası itibarıyla “sığınma” ve “korunma” gibi anlamları ihtiva etmektedir. Tilavet öncesinde okunmasının hükmüne dair çeşitli ihtilaflar mevcuttur.⁶¹²

Besmele lafzı ise (بسم) fiilinden neşet eden semai bir mastardır.⁶¹³ Kur'an metninde âyet olarak yer almasının yanı sıra,⁶¹⁴ Hz. Peygamber'in sünnetinde sure başlarında ve Enfâl ile Tevbe sûreleri haricindeki iki sure arasında telaffuz edildiği sabittir.⁶¹⁵

⁶¹¹ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmî'l-Kur'an*, 1/358; Abdullah Eyyûbî, *Risâle fî kirâ'âtî's-seb'a ve'l-aşere ve't-takrîb* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Ögüt, 67), 167a-168b; Yaşar Akaslan, “Kıraat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (28 Aralık 2017), 217-251.

⁶¹² Dûserî, *Muhtâşaru'l-ibârât*, 22; Temel, *Kıraat ve Tecvîd Istilahları*, 77.

⁶¹³ Dûserî, *Muhtâşaru'l-ibârât*, 37.

⁶¹⁴ en-Neml 27/30.

⁶¹⁵ Tevbe suresinin başı hariç sure evvelinde besmeleyi tilâvet etmek sünnet kabul edilmiştir. Sure ortalarında başlanması durumunda ise Tevbe suresinin ortası hariç besmele ile başlama tavsiye edilmiştir. Bkz. Ebû 'Amr Osmân b. Sâid b. Osmân ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fî'l-kirâ'âtî's-seb'a*, thk. Muhammed Sadûk el-Cezâirî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 145-150; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 122; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2024), 334-335; Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü*, 93.

İstiâze lafzında vasıl veya vakf yapılması ve besmele lafzıyla birlikte yahut müstakil olarak okunması câiz görülmüştür. Kıraat imamı da namaz haricinde istiâze lafzının cehrî (sesli) olarak okunması hususunda ittifak etmişlerdir.⁶¹⁶

Hiz. Peygamber'in en sık kullandığı istiâze lafzı ﴿اعوذ بالله من الشيطان الرجيم﴾ olmakla birlikte, muhtelif zamanlarda farklı istiâze sîgalarını tercih ettiği rivâyet edilmektedir.⁶¹⁷

اعوذ بالله العظيم من الشيطان الرجيم
اعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم
اعوذ بالله العظيم السميع العليم من الشيطان الرجيم
اعوذ بالله من الشيطان الرجيم انه هو السميع العليم
اعوذ بالله العظيم من الشيطان الرجيم ان الله هو السميع العليم
اعوذ بالله من الشيطان الرجيم واستفتح الله وهو خير الفاتحين
اعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم ان الله هو السميع العليم
اعوذ بالله العظيم وبوجهه الكريم وسلطانه القديم من الشيطان الرجيم

Tilavet öncesinde istiâze lafzını okumanın hükmüne dair genel kabul, bunun müstehâb veya sünnet olduğu yönündedir.⁶¹⁸ Ancak bazı âlimler, ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ âyetinin tilavet öncesine işaret ettiğini ve dolayısıyla tilavet öncesinde istiâze lafzının vucûbiyetini savunan görüşler ileri sürmüşlerdir.⁶¹⁹

İstiâze lafzının hükümleri dikkate alındığında, kıraat tedrisatında gerek sûre başlarında gerekse sûreler arasında istiâze-besmele okuma uygulaması benimsenmiş ve birtakım istisnalar haricinde kıraat vecihleri bu uygulamaya göre şekillenmiştir.⁶²⁰

Kıraat tedrisatında istiâze-besmele lafzının farklılık gösterdiği bazı sûreler bulunmaktadır. Buna göre, Tevbe suresinin başında besmele okunmaması sebebiyle farklı kıraat vecihleri ortaya çıkmaktadır. Sureler arasında ise Enfâl-Tevbe ile “erba’u’z-züher” olarak bilinen Müddessir-Kıyâme, İnfitâr-Mutaffifîn, Fecr-Beled ve Asr-Hümeze sureleri arasında diğer surelerden farklı kıraat tercihleri söz konusudur.

⁶¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ṭayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-‘aşr*, 1/277; Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfû fuḍalâ 'i'l-beşer bi'l-kırâ'âti'l-erba'ate 'aşer*, 1/113-114.

⁶¹⁷ Hiz. Peygamber'in tercih ettiği farklı istiâze sîgaları için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-‘aşr*, 2/88; Ebu 'Amr ed-Dânî, *Câmi' u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 240; Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrîb Usulü* (İstanbul: Hacıveviszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021), 91-92.

⁶¹⁸ Nâfi' ve Hamza gibi bazı imamlar istiâzenin sessiz telaffuz edilmesi fikrini savunsalar da tecvîd ve kıraat âlimlerinin ekserisi, namaz haricindeki istiâzeyi cehrî olarak telaffuz etmişlerdir. Ayrıca istiâzeden sonra besmele okunsun veya okunmasın istiâzede vakf veya vasıl yapmak caiz görülmüştür. Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-‘aşr*, 1/539; Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrîb Usulü*, 91.

⁶¹⁹ Ebû 'Amr Osmân b. Sâid ed-Dânî, *et-Teyssir fi'l-kırâ'âti's-seb'*, thk. Otto Pretzl (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 17.

⁶²⁰ Ebû 'Amr ed-Dânî, *Câmi' u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 145-147.

Osmanlı dönemi kıraat tedrisatında istiâze-besmele lafızlarının tatbiki, farklı mesleklere göre “erbaa merâtib” ve “mertebeteyn” tarikleri çerçevesinde farklılık arz etmektedir. Zira mesleklerin birinci ve ikinci derece kaynak olarak kabul ettikleri eserlere göre uygulama farklılıkları gözlemlenmektedir.

Şeyh Atâullah mesleğinde, özellikle aşru’s-suğrâ merhalesinde *Şâtıbiyye*’nin zahirine uygun amel edilmiş ve mesleğin kıraat tedrisatı uygulamaları bu doğrultuda teşekkül etmiştir. Bununla birlikte, meslek tercihlerinde *Şâtıbiyye*’nin temelini oluşturan *Kitâbu’t-Teysîr* ile *en-Neşr* ve *Ṭayyibe* gibi temel kıraat eserlerinden de istifade edilmiştir.

4.2.1.1.1. Sûre başlangıcı

Kıraat eğitiminde “evvel-i sûre” olarak adlandırılan herhangi bir sûrenin başlangıcında tatbik edilecek telaffuz varyantları (vecihler), temel olarak istiâze, besmele ve ilgili sûrenin ilk âyeti arasındaki fonetik bağlantılar çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bağlantılar, vakf (kat’), vasıl, vakf-ı evvel vasl-ı sâni ve vasl-ı evvel vakf-ı sâni olmak üzere dört temel şekilde tezahür etmektedir. Söz konusu telaffuz modalitelerinin sistematik bir şekilde kavranabilmesi için, istiâze ve besmele bahislerinin detaylı bir analizi gerekmektedir; zira bu iki unsur, bahsi geçen telaffuz varyantlarının metodolojik temelini teşkil etmektedir.⁶²¹

Kıraat eğitiminde Şeyh Atâullah mesleğine göre, Meryem sûresine kadar “mertebeteyn” tariki, Meryem sûresinden Kur’an’ın sonuna kadar ise “erbaa merâtib” tariki uygulanmaktadır.⁶²² Bu tertibin ihtiyari niteliği dikkate alındığında, her iki tarik özelinde evvel-i sûre telaffuz varyantları ayrı ayrı incelenecektir.

Mertebeteyn tarikine göre Şeyh Atâullah mesleğinde evvel-i sûre telaffuz varyantları, klasik sıralamaya göre kat’ ı kül,⁶²³ vasl-ı evvel kat’ ı sâni,⁶²⁴ kat’ ı evvel vasl-ı sâni⁶²⁵ ve vasl-ı kül⁶²⁶

⁶²¹ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşid fî Şerhi'l-kaşid*, 43.

⁶²² Mertebeteyn tariki: Medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl, aslı med üzerine tevassut ve tûl mertebelerinin ilave edilmesiyle oluşur. Merâtib-i Erba’a tariki: Medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl, aslı med üzerine dört mertebe olan fuveyke’l-kasr, tevassut, fuveyke’t-tevassut ve tûl mertebelerinin eklenerek medlerin bu usul ile şekillenmesidir. Bu iki tarike genel olarak bakıldığında medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl için söz konusu med mertebelerini ifade etmekle birlikte; vecihlerin takdim ve tehirini de etkilemektedir. Geniş bilgi için bkz. Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 210; Akdemir, “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri”, 22.

⁶²³ Kat’ ı kül: Kıraat ıstılahı olarak sure evvelinde istiâze, besmele ve ilgili surenin ilk ayetinin bir kısmını veya tamamını, söz konusu üç unsur olan istiâze, besmele ve ilgili surenin ilk ayeti üzerinde vakf yaparak okumaktır. Geniş bilgi için bkz. Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 326; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 84.

⁶²⁴ Vasl-ı evvel kat’ ı sâni: Sure evvelindeki üç unsurdan istiâze ile besmele arasında vasıl yapıp, besmele ve ilgili surenin ilk ayeti arasında vakf yapmaktır. Bkz. Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 326-327.

⁶²⁵ Kat’ ı evvel vasl-ı sâni: Sure evvelindeki üç unsurdan istiâze ile besmele arasında vakf yapıp, besmele ve ilgili surenin ilk ayeti arasında vasıl yapmaktır. Bu vecih kıraat tedrisatında vasl-ı sâni olarak geçmektedir. Zira ilk vecih okunduktan sonra indirâc usulüne göre okunan yer tekrar edilmeyip kat’ ı yapılan yerden devam edilir. Bu

şeklinde sıralanmaktadır.⁶²⁷ Ancak kıraat tedrisatının indirâc usulüne göre icra edilmesi hasebiyle, yukarıda üçüncü sırada zikredilen kat'ı evvel vasl-ı sâni vechi, “vasl-ı sâni” olarak tatbik edilmekte ve ikinci telaffuz varyantı olarak kabul edilmektedir. Buna mukabil, vasl-ı evvel kat'ı sâni ise üçüncü telaffuz varyantı olarak yer almaktadır.⁶²⁸

Merâtib-i erba'a tarikine göre ise evvel-i sûre telaffuz varyantları, vasl-ı kül, kat'ı kül, vasl-ı evvel kat'ı sâni ve kat'ı evvel vasl-ı sâni şeklinde bir düzen arz etmektedir.⁶²⁹

Şeyh Atâullah mesleğine göre sûre evvelindeki vecihler şu şekildedir:⁶³⁰

	(استعاذه بسمه الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)
	قطع قطع
كلهم	وصل
	وصل قطع
	وصل وصل

Söz konusu sûre başlangıcı telaffuz varyantları, Tevbe sûresinin evvelinde besmele tilavetinin vuku bulmaması nedeniyle farklılık göstermektedir. Bu bağlamda, Tevbe sûresinde kıraat imamları, Şeyh Atâullah mesleği dâhilinde evvel-i sûre telaffuz varyantlarını besmele olmaksızın kat'ı kül ve vasl-ı kül modalitelerinde icra etmişlerdir.⁶³¹

	(استعاذه بِرَّاءَةٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ)
	قطع
كلهم	وصل

Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ merhalesinde sûre başı (evvel-i sûre) bahsinde, Tevbe sûresi müstesna olmak üzere diğer sûrelerin başlangıcında istiâze, besmele ve tekbir ile kat' vechi öncelikli olmak üzere toplam on iki farklı telaffuz varyantı (vecih) tatbik edilmektedir. Tevbe sûresinin başlangıcında ise istiâze ve tekbir ile beş farklı telaffuz varyantı (vecih) uygulanmaktadır.⁶³²

da vasl-ı sâni olarak ifade edilir. Şayet burada istiâze okunursa bu vecih ikinci vecih olmaz üçüncü vecih olur. Bkz. Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 326

⁶²⁶ Vasl-ı kül: Sure evvelindeki üç unsur olan istiâze, besmele ve ilgili ayetin hepsinde vasıl yapmaktır. Bkz. Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 326-327.

⁶²⁷ Burada ele alınan sure evveli ve sure beyni gibi vecihler, kıraat tedrisatı içindir. Zira tedrisatta caiz olan vecihlerin hepsi talim edilir. Tedrisat için olmadığı durumlarda ise bu vecihler, el-hilâfu'l-câiz kabilinden olup bu vecihlerin birinin tilaveti yeterlidir. Bkz. Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 122.

⁶²⁸ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 124.

⁶²⁹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 123-124.

⁶³⁰ Şeyh Atâullah mesleği tedrisatında söz konusu yerlerde mertebeteyn tariki uygulaması teamül hale geldiğinden tabloda bu tarik esas alınmıştır. Ancak merâtib-i erba'a tarikine göre de vecihler ifade edilmiştir.

⁶³¹ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'an*, 6; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 122.

⁶³² Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe*, 2b-3a, 85a; Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fi Şerhi Muhtâru'l-ıkra*, 3b, 4a.

﴿ اعوذ بالله من الشيطان الرجيم – بسم الله الرحمن الرحيم - الحمد لله رب العالمين ﴾	
كلهم	_____ قطع _____ قطع
	_____ وصل
	_____ قطع _____ قطع
	_____ وصل
	_____ قطع _____ وصل
	_____ وصل _____ وصل
	_____ قطع _____ وصل
	_____ وصل _____ وصل
	_____ وصل _____ وصل
	_____ وصل _____ وصل
	_____ وصل _____ وصل
	_____ وصل _____ وصل

Söz konusu tablodaki telaffuz varyantları (vecihler) tetkik edildiğinde, temel telaffuz modalitelerinin kat'ı kü'l, kat'ı evvel vasl-ı sâni, vasl-ı evvel kat'ı sâni ve vasl-ı kü'l olduğu müşahede edilmektedir.

Tevbe sûresinin başlangıcında üzerinde ittifak sağlanan telaffuz varyantları ise aşağıdaki gibidir:⁶³³

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم – براءة من الله ورسوله الى الذين عاهدتم من المشركين	
كلهم	_____ قطع
	_____ الله اكبر قطع
	_____ الله اكبر وصل
	_____ وصل الله اكبر قطع
	_____ وصل الله اكبر وصل

4.2.1.1.2. İki sûre arası geçişler

Bir sûrenin tamamlanmasının ardından gelen veya Kur'an'ın mürettep sûre dizilimine riayet edilerek bir sonraki sûreye intikal etme olgusu, “beyne's-sûreteyn” şeklinde terminolojimize edilmekte olup farklı kıraat mesleklerinin tercihlerine göre Enfâl-Tevbe arasındaki geçişler, “erbau'z-züher” olarak adlandırılan dört çift sûre arasındaki geçişler ve diğer sûreler arasındaki geçiş varyantları olmak üzere sistematik bir şekilde incelenmektedir.

Bir sûreden sonraki veya Kur'an'ın sûre tertibine uyarak başka bir sûreye geçiş manası gelen ve “sûreteyn beyni” olarak tarif edilen durumlar, mesleklerin tercihlerine göre Enfâl-Tevbe, erbau'z-züher ve diğer sûrelerin aralarında olan geçiş vecihleri şeklinde incelenmektedir.

⁶³³ Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru'l-ıkra*, 3b, 4a.

Enfâl ve Tevbe Sûreleri arası geçiş telaffuz vecihleri

Tevbe sûresinin başlangıcına Enfâl sûresi ile vasıl gerçekleştirildiğinde, besmele telaffuz varyantının nakledilmediği tespit edilmiştir.⁶³⁴ Bu iki sûre arasında ittifakla kat‘ bilâ besmele, sekt bilâ besmele ve vasıl bilâ besmele olmak üzere üç temel telaffuz varyantı (vecih) kabul edilmektedir. Farklı kıraat meslekleri arasındaki ihtilaf, nakledilen bu üç telaffuz varyantının tertibi (sıralaması) hususunda yoğunlaşmaktadır.⁶³⁵

Besmele lafzının söz konusu sûrenin başlangıcında yer almamasının nedenlerine dair teolojik tartışmaların haricinde, nakil perspektifinden incelendiğinde, Enfâl sûresinden veya sûre tertibine uygun diğer sûrelerden Tevbe sûresine geçişlerde besmele telaffuz varyantlarının tatbik edilmediği görülmektedir.⁶³⁶

Aşru’s-suğrâ ve aşru’l-kubrâ merhalelerinde Enfâl ve Tevbe sûreleri arasındaki geçişlerde, Şeyh Atâullah mesleğine göre Hamza ve Halefû’l-âşir kıraatlerinde iki telaffuz varyantı; diğer kıraat ve rivâyetlerde ise üç telaffuz varyantı icra edilmiştir. Sûfî ve İ’tilâf meslekleri, takdim-te’hir gibi bazı uygulamalar dışında Şeyh Atâullah mesleğiyle mutabakat içerisinde. Mutkîn mesleğinde ise yalnızca vasıl bilâ besmele ve sekt bilâ besmele telaffuz varyantları kabul edilmektedir. Şeyh Atâullah mesleğine göre söz konusu telaffuz varyantları aşağıdaki gibidir:⁶³⁷

﴿ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴾ بِرَّاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ⁶³⁸	
قطع بلا بسمله	كلهم
سكت بلا بسمله	غير ف حل
وصل بلا بسمله	كلهم

Mushaf tertibine riayet koşuluyla Tevbe sûresine veya başlangıcında (لا) yahut (ويل) lafızları bulunan sûrelere geçişlerde,⁶³⁹ yukarıda zikredilen besmele telaffuz varyantları tatbik edilmemektedir. Bu tür sûreler arası geçiş (beyne’s-sûreteyn) telaffuz varyantlarında, dördünde cumhur-ı kurrâ ittifak etmekle birlikte, yalnızca Hamza kıraatinde sekt bilâ besmele

⁶³⁴ Tevbe suresinin evvelinde besmele vechi bulunmamaktadır. Ancak Tevbe suresinin ortasında besmele okumak veya okumamak arasında muhayyerlik söz konusu olmakla birlikte; besmele okumamanın daha evla olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Recep Koyuncu, *Aşere Kaideleri* (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 33.

⁶³⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 3/659

⁶³⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 2/119-120; Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 314.

⁶³⁷ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 314-315.

⁶³⁸ el-Enfâl 8/75; et-Tevbe 9/1.

⁶³⁹ Evvelinde لا ve ويل lafzı bulunan sûreler Kıyâme, Beled, Hümeze ve Muttaffîfin’dir. Bkz. Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü*, 94.

telafluz varyantı hususunda ihtilaf vuku bulmuştur. Şeyh Atâullah mesleği özelinde söz konusu telafluz varyantları aşağıdaki gibidir:⁶⁴⁰

	قَفْ بِلا بِسْمَلَه
كلهم	الله اكبر قَفْ
	الله اكبر صل
غير (ف)	سكت بلا بِسْمَلَه
كلهم	وصل بلا بِسْمَلَه

“Erbau’z-züher” sûreleri arası geçiş telafluz vecihleri

“Erbau’z-züher” olarak tanımlanan Müddessir-Kıyâme, İnfitâr-Mutaffîfîn, Fecr-Beled ve Asr-Hümeze sûreleri arasındaki geçiş telafluz varyantlarında, Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir, Hamza, Ya‘kub ve Halefû’l-âşir kıraatlerinde birtakım farklılıklar müşahade edilmektedir. Bu farklılıklar temel olarak iki şekilde tezahür etmektedir: (i) Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir ve Ya‘kub kıraatlerinde besmele telafluz varyantlarının ilave edilmesiyle kat’ı kül, kat’ı evvel vasl-ı sâni ve vasl-ı kül telafluz modalitelerinin tatbik edilmesi ve bu suretle Verş rivâyetine iştirak edilmesi; (ii) Hamza ve Halefû’l-âşir kıraatlerinde vasıl bilâ besmele telafluz varyantına sekt bilâ besmele telafluz varyantının eklenmesi.⁶⁴¹

Aşru’s-suğrâ ve aşru’l-kubrâ merhalelerinde Şeyh Atâullah mesleğine göre “erbaa merâtib” ve “mertebeteyn” tarikleri dâhilinde, “erbau’z-züher” olarak bilinen sûrelerin geçiş telafluz varyantları aşağıdaki gibidir:⁶⁴²

	قَدْ اَدْخُلِي فِي عِبَادِيْ وَادْخُلِيْ جَنَّتِيْ بِسْمَلَه لَا اُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ 643
ادح ن رج يع	قطع قطع
	وصل وصل
	وصل وصل
ورش ح ك ف يع خل	سكت بلا بِسْمَلَه
	وصل بلا بِسْمَلَه

İki sûre arası geçişler (Enfâl-Tevbe ve “erbau’z-züher” müstesna)

Enfâl ve Tevbe sûreleri ile “erbau’z-züher” olarak adlandırılan sûreler haricindeki diğer sûreler arasındaki geçiş telafluz varyantları (beyne’s-sûreteyn), kıraat imamları ve râvilerinin farklı tercihlerine göre çeşitlilik arz etmektedir. Bununla birlikte, kıraat tedrisatı dâhilinde

⁶⁴⁰ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü’l-talebe*, 85a; Ârif el-Hıfzî, *Muğni’l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü’l-iğra*, 5a.

⁶⁴¹ Ahmed b. Sabit eş-Şerîf et-Tilimsânî, *er-Risâletü’l-garra’ fî tertibi ihtilâfî vüçûhi’l-kurra*, thk. Harun Abdurrahman el-Cezâirî (Kahire: Mektebetü li’t-Turas, 2019), 17.

⁶⁴² Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 122-124.

⁶⁴³ el-Fecr 89/29,30; el-Beled 90/1.

farklı mesleklerin, kıraat imamları ve râvilerinin rivâyet ettiği telaffuz varyantlarının tertibi (takdim-tehir) veya kabul edilip edilmemesi hususunda bazı metodolojik farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Aşru’s-suğrâ merhalesinde Şeyh Atâullah mesleğine göre, Enfâl ve Tevbe sûreleri ile “erbau’z-züher” haricindeki sûreler arasındaki geçiş telaffuz varyantları, Nâfi’ kıraatinin Verş rivâyeti ile İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, İbn Âmir ve Ya’kub kıraatleri için beş farklı telaffuz varyantı; Nâfi’ kıraatinin Kâlûn rivâyetiyle Âsım, Kisâi ve Ebû Ca’fer kıraatleri için üç farklı telaffuz varyantı; Hamza ve Halefû’l-âşir kıraatlerinde ise tek bir telaffuz varyantı şeklinde yapılandırılmıştır.⁶⁴⁴

	(غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ بِسْمِ اللَّهِ)
	قطع _____
	قطع _____
ادح كن ف ر جع يع خل	وصل _____
	وصل _____
	سكت بلا بسمله _____
ج ح ك يع	وصل بلا بسمله _____
ج ح ك ف يع خل	

Yukarıdaki tabloda müşahade edildiği üzere, mütevâli iki sûre arasında geçiş tesis edilebildiği gibi, rivâyetlerde belirtilen sûre tertibine riâyet etmek koşuluyla mütevâli olmayan sûreler arasında da geçiş imkânı bulunmaktadır. Örneğin, Fâtiha sûresinden Nisâ sûresine veya Furkân sûresine intikal edilebilir. Gerek mütevâli sûreler arasındaki geçişlerde gerekse mütevâli olmayan sûreler arasındaki geçişlerde tatbik edilen telaffuz varyantları (vecihler) aynı mahiyettedir.⁶⁴⁵

Aşru’l-kubrâ merhalesinde ise Şeyh Atâullah mesleğine göre sekt ve vasıl bilâ besmele telaffuz varyantlarında modifikasyonlar söz konusu olup toplam on iki olan sûreler arası geçiş telaffuz varyantları (beyne’s-sûreteyn) aşağıdaki şekilde yapılandırılmıştır:⁶⁴⁶

	(غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ - بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - الْم) ⁶⁴⁷
	قطع _____
	وصل _____
	الله اكبر قطع _____
	وصل _____
كلهم	الله اكبر وصل _____
	الله اكبر وصل _____
	وصل _____
	وصل _____
	الله اكبر قطع _____
	وصل _____
	وصل الله اكبر وصل _____

⁶⁴⁴ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 6-7.

⁶⁴⁵ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 124-125.

⁶⁴⁶ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 124-125. el-Fâtiha

⁶⁴⁷ el-Fâtiha 1/7; el-Bakara 2/1. Not: (الْم) gibi hurûf-u mukataa olan ayetlerde Ebu Ca’fer’in sektesi vardır. Bkz. Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 1/75.

Sûre başı (evvel-i sûre) ve iki sûre arası geçiş (beyne's-sûreteyn) telaffuz varyantlarındaki meslek ihtilafları, temel olarak telaffuz varyantlarının tertibi (takdim-tehir) şeklinde tezahür etmektedir. Aksi takdirde, herhangi bir telaffuz varyantının ilave edilmesi veya mevcut varyantlardan çıkarılması gibi bir durum söz konusu değildir.

Şeyh Atâullah mesleği, kıraat tedrisatında uygulanan “erbaa merâtib” ve “mertebeteyn” tarik usullerinden genel itibarıyla “mertebeteyn” tarikini tercih etmektedir.⁶⁴⁸ Bu mesleğin söz konusu özelliği, sûre başı ve iki sûre arası geçiş telaffuz varyantlarında da belirgin bir şekilde gözlemlenebilmektedir.

Şeyh Atâullah mesleğini diğer mesleklerden ayıran temel özelliklerden biri, “mertebeteyn” tarikine verilen önceliklidir. Zira diğer mesleklerin Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin istiâze ve besmele telaffuz varyantlarından vasıl vechini incelemeleri, bu mesleklerin tercihlerinde etkili olmuştur. Ancak Şeyh Atâullah mesleği, genel çerçevede Şâtıbiyye merkezli bir yaklaşım sergilemektedir.⁶⁴⁹

4.2.1.2. Med ve kasr kavramları

Med kavramı, lügat manası itibarıyla sesi uzatma ve çekme eylemini ifade etmekte olup; kıraat ıstılahında ise med harflerinden (و ي ا) birinin telaffuzunda aslî med üzerine yapılan ziyadeyi tanımlamaktadır. Kasr kavramı ise, lügat anlamı çerçevesinde sesi kısaltma ve sınırlama eylemlerini işaret etmekte; kıraat terminolojisinde ise aslî med üzerine herhangi bir ziyadedden imtina ederek, harfin ve harekesinin sesini aslî med ölçüsü dâhilinde sınırlandırmayı ifade etmektedir.⁶⁵⁰

Kıraat ilmi disiplininde aslî med, herhangi bir sebebe müstenit olmaksızın yalnızca med harfinin ve harekesinin sesinin tabii bir şekilde telaffuz edilmesidir.⁶⁵¹ Aslî meddin iki hareke ile izah edilmesinin temelinde, bir harekenin harfin fonetik karşılığını, diğer harekenin ise harfin harekesinin sesini temsil etmesi olgusu yatmaktadır. Bu nedenle, aslî meddin üzerine yapılan her türlü fonetik uzatma (ziyade), fer‘î med olarak addedilmiştir. Fer‘î meddin

⁶⁴⁸ Mehmed Emin Efendi, ‘*Umdetü’l-hullân*, 124-125.

⁶⁴⁹ Ebû ‘Amr Osmân b. Sâid b. Osmân ed-Dânî, *el-Müktefâ fi’l-vakf ve’l-ibtidâ*, thk. Cemaleddin Muhammed Şeref (Tanta: Darü’s-Sahabe li’t-Turas, 2006), 30; Ahmed et-Tilimsânî, *er-Risâletü’l-ğarra’ fi tertibi ihtilâfi vücûhi’l-kurra*, 17; Mehmed Emin Efendi, *Zührü’l-erib*, 216a.

⁶⁵⁰ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü’l-‘ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrahim Samerrai (Mansure: Mektebetu İbn Abbas, t.y.), 409; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’ati’l-‘aşr*, 1/784; Aliyyü’l-Kârî, *el-Mihenü’l-fikriyye bi şerhi Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, 219; Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 104.

⁶⁵¹ Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 145.

teşekkül edebilmesi için maddi veya manevi bir gerekçe bulunmaktadır. Maddi sebep, hemze ve sükûn vasıtasıyla ortaya çıkarken; manevi sebep ise lafzen (zahirde) herhangi bir fonetik unsur olmamasına rağmen, mana düzleminde ta‘zim ve mübalağa gibi anlam yoğunlaşmaları neticesinde oluşmaktadır.⁶⁵²

Fer‘î medlerin tatbik edilecek uzatma miktarları (ölçüleri) hususunda farklı kıraat ekolleri teşekkül etmiştir. Ancak bu ölçülendirmenin ortak paydası, oluşan ekollerin altı hareke birimine eşitlenmesidir. Üç elif ve beş elif ekolleri şeklinde belirginleşen bu ekollerin med tablosu ve ilgili ölçülendirmeleri aşağıdaki gibidir:

Mertebeler	Beş Elif Ekolü	Üç Elif Ekolü
Kasr	Bir elif/iki hareke	Bir elif/iki hareke
Fuveyke'l-kasr	İki elif/üç hareke	Bir buçuk elif/üç hareke
Tavassut	Üç elif/dört hareke	İki elif/dört hareke
Fuveyke't-tevassut	Dört elif/beş hareke	İki buçuk elif/beş hareke
Tul	Beş elif/altı hareke	Üç elif/altı hareke

Yukarıdaki tabloda sunulan ölçüler, kıraat âlimlerinin ekseriyetince kabul gören standartlardır. Ancak Osmanlı kıraat tedrisatının özellikle son döneminde, tûl ölçüsü beş elif/altı hareke yerine, dört elif/beş hareke olarak standardize edilmiştir.⁶⁵³ Bu durum, farklı kıraat mesleklerinin tercihlerine de sirayet etmiştir. Bu ölçülendirmedeki temel gerekçenin mahiyeti hususunda muhtelif akademik görüşler ileri sürülmektedir.⁶⁵⁴

4.2.1.2.1. Kıraat mesleklerinin ihtilaf ettiği fer‘î medler

Kıraat tedrisatı sürecinde farklı kıraat meslekleri, bazı fer‘î medlerin tatbik edilecek uzatma miktarları (ölçüleri) hususunda ihtilafa düşmüşlerdir.⁶⁵⁵ Bu başlık altında, Şeyh Atâullah mesleği özelinde diğer mesleklerle ihtilaf edilen fer‘î med türleri ve bu ihtilafların mahiyeti ele alınacaktır.

Kıraat mesleklerinin ihtilaf ettiği med türleri, medd-i lâzım, medd-i bedel, medd-i ârız, medd-i ta‘zim ve medd-i lîn olarak sıralanabilir. Ayrıca, ihtilaf konusu olan bu medlerin kendi aralarında veya diğer telaffuz varyantlarıyla (vecihlerle) bir araya gelmesiyle oluşan mizanlarda da meslekler arasında farklı yaklaşımlar ve ihtilaf noktaları bulunmaktadır. Ek olarak, kıraat meslekleri, genel med ölçülendirmesi noktasında da farklı tercih ve standartlar benimsemişlerdir. Bu bağlamda inceleme, kıraat mesleklerinin ihtilaf ettiği fer‘î med türleri

⁶⁵² Aliyyü'l-Kârî, *el-Mihenü'l-fikriyye bi şerhi Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 219; Abdülfettâh el-Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvid-i Kelâmi'l-Bârî*, 276; Akdemir, *Tecvid-i Mâhir*, 120.

⁶⁵³ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 124-125.

⁶⁵⁴ Muhammed Pilgir, *Kıraat İlminde Med*, 127-131.

⁶⁵⁵ Akdemir, *Tecvid-i Mâhir*, 121.

ve bu fer‘î medlerin diğer telaffuz varyantlarıyla ictimaindan kaynaklanan mizanlardaki ihtilaflar olmak üzere iki temel başlık altında yürütülecektir.

Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin *et-Teyssîr* adlı eserinde aslî med üzerine yaptığı ziyadelere istinaden belirlediği dört med mertebesi, “merâtib-i erbaa” veya “erbaa merâtib” olarak adlandırılmaktadır. İmâm Şâtıbî’nin *Hırzu’l-emânî* adlı eserinde aslî med üzerine yaptığı ziyadelere göre tanımladığı iki med mertebesi ise “mertebeteyn tariki” olarak isimlendirilmektedir.⁶⁵⁶

Şeyh Atâullah mesleği, *Şâtıbiyye*’nin zahirine uygun bir metodoloji benimsemesi nedeniyle, çoğunlukla mertebeteyn tarikini tercih etmiştir.⁶⁵⁷

4.2.1.2.1.1. Medd-i lâzım

Medd-i lâzım, Arapça dilbilgisinde ve özellikle tecvit ilminde önemli bir yer tutan med çeşitlerinden biridir. Bu med, bir kelime içerisinde harf-i medden sonra med sebebi olarak sükûn-u lâzımın (kalıcı sükûn) vuku bulması neticesinde ortaya çıkar. İslami ilimler sahasındaki genel kabul ve kıraat âlimlerinin ekseriyetinin ittifakıyla medd-i lâzım, med sıralamasında en güçlü ve en uzun uzatma miktarına sahip olan med olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, medd-i lâzımın tatbikindeki temel ölçü, “tûl” mertebesidir ki bu, uzatmanın en uzun seviyesini ifade eder.⁶⁵⁸

Kıraat ilmi uzmanlarının büyük çoğunluğu, tûl miktarının beş elif veya altı hareke süresine denk geldiği görüşündedir. Ancak, Şeyh Atâullah’ın benimsediği kıraat mesleğinde ise tûl ölçüsü, dört elif veya beş hareke seviyesinde değerlendirilmektedir. Bu farklılık, kıraat ilmindeki farklı ekollerin ve âlimlerin tecvit kurallarını yorumlama biçimlerindeki çeşitliliği yansıtmaktadır.⁶⁵⁹

Ebû Ca‘fer kıraatinde (اِثْنَا عَشَرَ) lafzında meydana gelen medd-i lâzım ve ölçüsü

(إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ)⁶⁶⁰

(اِثْنَا عَشَرَ) lafzı, Ebû Ca‘fer kıraatinde ‘ayn harfinin sükûnu ile telaffuz edilmektedir. Bu okuyuş farklılığı, söz konusu kıraat için bu lafızda medd-i lâzımın teşekkül etmesine neden olmaktadır.⁶⁶¹

⁶⁵⁶ Alemüddin es-Schâvî, *Fethu’l-vaşid fî Şerhi’l-kaşid*, 2/271; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 107.

⁶⁵⁷ Mehmed Emin Efendi, *Zühri’l-erib*, 214b; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 118.

⁶⁵⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-karâ’âtî’l-‘aşr*, 4/794-795; Akdemir, *Tecvid-i mâhir*, 128-134.

⁶⁵⁹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 126.

⁶⁶⁰ et-Tevbe 9/36.

İbnü'l-Cezerî, bu telaffuz şeklini ﴿وَعَيْنٌ عَشْرٌ أَلَا فَسْكُنْ﴾ ifadesiyle aktararak, ‘ayn harfinin sükûn üzere okunması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁶²

وَقُلْ عَمْرَةَ مَعَهَا سَقَاةُ الْخِلَافِ بْنِ عَزِيزٍ فَتَوْنُ حَرْزٌ وَعَيْنٌ عَشْرٌ أَلَا
فَسْكُنْ جَمِيعًا وَامْدُدْ ائْتَا يَمِضِلُ حُطْ

Dürre şârihlerinden Nüveyrî ise, İbnü'l-Cezerî'nin ﴿وَامْدُدْ ائْتَا﴾ beyanıyla, harf-i medden sonra sükûn-u lâzımın vâki olduğunu ve bu durumun medd-i lâzımı gerekli kıldığını ifade ettiğini kaydetmektedir.⁶⁶³

Ebû Ca'fer kıraati için rivâyet edilen bu vecihte ortaya çıkan medd-i lâzımın tatbikindeki ölçü hususunda farklı kıraat meslekleri arasında ihtilaf bulunmaktadır. Şeyh Atâullah, Sûfî ve İ'tilâf meslekleri, Ebû Ca'fer kıraatine özgü ﴿ائْتَا عَشْرٌ﴾ lafzındaki med ölçüsünü erbaa merâtib tarikinde dört elif (beş hareke), mertebeteyn tarikinde ise üç elif (dört hareke) miktarı olarak uygulamışlardır. Bu durum, farklı kıraat ekollerinin aynı kıraat imamının rivâyetlerini dahi farklı usullerle tatbik edebildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.⁶⁶⁴

4.2.1.2.1.2. Nâfi' kıraatinin Verş rivâyetinde medd-i bedel uygulaması

Medd-i bedel, tecvit ilminde hemze harfinden bedel olarak kullanılan med harfini tanımlamaktadır. Bu meddin teşekkülü, ilgili med harfinden evvel bir hemze harfinin bulunmasını gerektirmektedir. Nâfi' kıraatinin Verş rivâyeti özelinde incelendiğinde, medd-i bedelin tatbikinde farklı uzatma miktarlarının (kasr, tevassut, tûl) câiz olduğu görülmektedir. Bu durum, aynı kıraat imamının bir rivâyetinde dahi farklı med uzunluklarının uygulanabildiğini göstermektedir.⁶⁶⁵

Verş rivâyetinde ﴿أَمَّا﴾ benzeri lafızlarda medd-i bedel uygulamaları ve Şeyh Atâullah mesleğinin bu konudaki yaklaşımı

﴿وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا﴾⁶⁶⁶

Nâfi' kıraatinin Verş rivâyetinde, ﴿أَمَّا﴾ gibi yapıdaki lafızlarda medd-i bedel uygulaması kasr, tevassut ve tûl olmak üzere farklı uzunluklarda gerçekleştirilmektedir. Şeyh Atâullah

⁶⁶¹ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, 1/295.

⁶⁶² Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali Yûsuf el-Cezerî, *ed-Dürrâtü'l-muğiyye fî'l-kırâ'âti's-selâseti'l-mütemmîme li'l-aşere*, ed. Muhammed Temim ez-Zû'bî (Medine: Dâru Dirâsâti'l-Kur'aniyye, 2009), 29 (122-123. Beyitler).

⁶⁶³ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Ali en-Nüveyrî, *Şerhü'd-Dürreti'l-Mudiyye fî'l-kırâ'âti's-selâseti'l-marđiyye*, ed. Abdurrahim et-Tarhûnî (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 274-275.

⁶⁶⁴ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 132-134.

⁶⁶⁵ Ebü 'Amr ed-Dânî, *et-Teyşir fî'l-kırâ'âti's-seb'*, 159; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 132-134; Akdemir, *Tecvid-i mâhir*, 148.

⁶⁶⁶ el-Bakara 2/14.

i ârızda tûl, tevassut ve kasr vecihleri hilâfu'l-câiz kapsamında değerlendirilmekte olup kıraat tedrisatında bu vecihlerden yalnızca birinin uygulanması kifâyet etmektedir.⁶⁷¹

Verş rivâyetinde bazı lafızlardaki medd-i ârız tatbikatları ve Şeyh Atâullah mesleğinin bu husustaki yaklaşımı

﴿ ذَٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَبَٰئِ ﴾⁶⁷²

Nâfi' kıraatinin Verş rivâyetine göre, ﴿ الْمَبَٰئِ ﴾ lafzının vakf halinde okunmasıyla ilgili olarak, medd-i ârız veya medd-i bedel açısından farklı meslekler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Şeyh Atâullah, Mutkîn ve Sûfi meslekleri, mezkûr lafzın vakf halini medd-i ârız olarak değerlendirmişler ve tûl, tevassut, kasr ve kasr ile revm olmak üzere dört ayrı vecih tatbik etmişlerdir. Buna karşılık, İ'tilâf mesleği ise bu durumu medd-i bedel olarak kabul ederek, tûl ile revm ve tevassut ile revm vecihlerini ilave etmek suretiyle farklı bir yaklaşım izlemiştir.⁶⁷³

﴿ الْمَبَٰئِ ﴾ وقفا	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfi	İ'tilâf
Verş (ج)	Medd-i ârız Dört vecih	Medd-i ârız Dört vecih	Medd-i ârız Dört vecih	Medd-i bedel Altı vecih

﴿ وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ ﴾⁶⁷⁴

﴿ سَيِّئَاتِ ﴾, ﴿ مُسْتَهْرَؤُنْ ﴾ ve ﴿ الْخَاطِئِينَ ﴾ gibi lafızlarda vakf vuku bulduğunda, farklı meslekler arasında ihtilaf zuhur etmiştir. Bu ihtilafın temelinde, söz konusu lafızların vakf halinde medd-i ârız mı yoksa medd-i bedel mi olarak değerlendirilmesi gerektiği noktasındaki farklı tercihler yatmaktadır.⁶⁷⁵ Bu bağlamda, Verş rivâyetine göre Şeyh Atâullah mesleği, bu tür lafızların vakf halinde medd-i ârız hükmüne tabi olduğunu kabul ederken, İ'tilâf mesleği müstesna bir yaklaşım sergileyerek bu lafızları medd-i bedel olarak telakki etmekte ve uygulamalarını buna göre şekillendirmektedir.⁶⁷⁶

﴿ مُسْتَهْرَؤُنْ ﴾ ﴿ الْخَاطِئِينَ ﴾	Şeyh Atâullah (Vakfen)	Mutkîn (Vakfen)	Sûfi (Vakfen)	İ'tilâf (Vakfen)
Verş (ج)	Medd-i ârız (Dört elif/beş hareke)	Medd-i ârız (Dört elif/beş hareke)	Medd-i ârız (Dört elif/beş hareke)	Medd-i bedel (Beş elif/altı hareke)

⁶⁷¹ Ahmed b. Hasan, *Risâle fi'l-vukufi'l-meşâhifi'l-Osmâniyye* (Ankara: DİB Kütüphanesi, Yazma Eserler, 790), 45; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 134, 349, 427; Akdemir, *Tecvid-i mâhir*, 138.

⁶⁷² Âl-i İmrân 3/14.

⁶⁷³ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 162-163.

⁶⁷⁴ en-Nisâ 4/18.

⁶⁷⁵ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'ân*, 1/80.

⁶⁷⁶ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 162.

﴿وَلَيْنُ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَكَفُورٌ﴾⁶⁷⁷

﴿لَيُؤْسٌ﴾ lafzının vakf halinde okunması hususunda farklı meslekler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Şöyle ki, Şeyh Atâullah, Sûfî ve Mutkîn meslekleri bu lafzın vakf halini medd-i ârız olarak değerlendirirken, İ'tilâf mesleği ise medd-i bedel olarak kabul etmektedir. Bu farklı telakki neticesinde, ﴿لَيُؤْسٌ﴾ lafzında Şeyh Atâullah mesleğine göre Verş rivâyeti için medd-i ârızın tûl, tevassut, kasr, tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm ve kasr ile revm olmak üzere yedi vechi tatbik edilirken; İ'tilâf mesleğinde bu lafız medd-i bedel addedildiğinden, söz konusu yedi vecihe ilaveten tûl ile revm ve tevassut ile revm vecihleri de uygulanmaktadır.⁶⁷⁸ Şeyh Atâullah mesleğinin ﴿لَيُؤْسٌ﴾ lafzının vakf halinde medd-i ârız tercih etmesinin temelinde, evvelki âyette detaylı bir şekilde izah edildiği üzere, mesleğin benimsediği kuvvet sıralaması kriterleri doğrultusunda medd-i ârızın daha güçlü addedilmesi yatmaktadır.

﴿لَيُؤْسٌ﴾ وقفا	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
Verş (ج)	Medd-i ârız Yedi vecih	Medd-i ârız Yedi vecih	Medd-i ârız Yedi vecih	Medd-i bedel Dokuz vecih

Verş rivâyetine göre medd-i ârız ve medd-i bedelin ictima ettiği durumlarda ortaya çıkan vecihler

﴿وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُنَ﴾⁶⁷⁹

Şeyh Atâullah mesleğine göre medd-i ârız olarak kabul edilen ﴿مُسْتَهْزَؤُنَ﴾ lafzı ile medd-i bedel olan ﴿آمَنَّا﴾ lafzının aynı âyette vasıl halinde bir araya gelmesi durumunda, Verş rivâyetine göre bir mizan teşekkül eder. Farklı meslekler, vakf halinde Verş için bu lafızların ictimaından meydana gelen mizanda ihtilaf etmişlerdir. Şeyh Atâullah mesleğine göre, medd-i bedelin başta, medd-i ârızın ise sonda ve vakf halinde bulunduğu bir kontekste, Verş rivâyeti için tûl ile tûl, tevassut ile tûl, tevassut ile tevassut, kasr ile tûl, kasr ile tevassut ve kasr ile kasr şeklinde altı vecih söz konusudur.⁶⁸⁰

﴿وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُنَ﴾			
ورش	طول	طول	طول
	طول	توسط	توسط
	توسط	توسط	توسط
	طول	قصر	قصر

⁶⁷⁷ Hûd 11/9.

⁶⁷⁸ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 349.

⁶⁷⁹ el-Bakara 2/14.

⁶⁸⁰ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 162.

قصر	قصر	توسط
قصر	قصر	قصر

Şeyh Atâullah mesleğine göre medd-i ârızın medd-i bedele tercih edilmesinin gerekçesi

Yukarıda zikredilen ﴿ الْمَابِ ﴾, ﴿ سَيَّات ﴾, ﴿ مُسْتَهْزُونَ ﴾, ﴿ الْخَاطِئِينَ ﴾ ve ﴿ لَيُّوسٌ ﴾ lafızlarında Vers rivâyetine göre farklı mesleklerin tercihlerine istinaden medd-i ârız veya medd-i bedel hükümleri tatbik edilmiştir. Meslekler arasındaki bu ihtilafın temelinde, bir kelimedede birden fazla tecvîd hükmünün içtima ettiği durumlarda, ilgili mesleklerin kendi kriterlerine göre bir kuvvet sıralaması yaparak tercihte bulunması yatmaktadır.

Şeyh Atâullah mesleği de bahsi geçen lafızlarda medd-i ârız hükümlerini tercih etmiş ve tedrisatında bu doğrultuda uygulamalar gerçekleştirmiştir. Söz konusu lafızlarda medd-i ârızın tercih edilmesi, mesleğin med sebebi kategorisindeki kuvvet derecelendirmesine dayanmaktadır. Bu bağlamda, Şeyh Atâullah mesleğine göre: (i) Medd-i ârızda vaki olan sükûnun, hemzeden daha kuvvetli addedilmesi ve (ii) medd-i bedeldeki hemzenin harf-i medden önce gelmesi sebebiyle zayıf olarak değerlendirilmesi gibi nedenlerden ötürü ﴿ الْمَابِ ﴾, ﴿ سَيَّات ﴾, ﴿ مُسْتَهْزُونَ ﴾, ﴿ الْخَاطِئِينَ ﴾ ve ﴿ لَيُّوسٌ ﴾ gibi lafızlarında medd-i ârız hükmü uygulanmıştır.⁶⁸¹

Vakf halinde cari olan medd-i ârız ile medd-i bedel arasında bazı temel farklılıklar bulunmaktadır. Şeyh Atâullah mesleğine göre bu farklılıklar şu şekilde özetlenebilir: (i) Söz konusu vecihler, medd-i ârızda hilâfu'l-câiz (vecihlerden birinin tatbiki yeterlidir); medd-i bedelde ise hilâfu'l-vâcib (bütün vecihlerin tatbiki gereklidir) kategorisindedir. (ii) Mukaddem vecih, medd-i ârızda tûl iken; medd-i bedelde erbaa merâtib ve mertebeteyn tariklerinin her ikisinde de kasr vechidir. (iii) Med ölçüsü, medd-i ârızda tûl miktarının karşılığı dört elif (beş hareke); medd-i bedelde ise beş elif (altı hareke) şeklindedir.⁶⁸²

4.2.1.2.1.4. Medd-i ta'zim

Manevi bir gerekçe olan yüceltme maksadıyla ﴿ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ﴾, ﴿ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ ﴾ ve ﴿ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ ﴾ gibi kelime-i tevhid formundaki lafızların nefiy lâminin uzatılmasına medd-i ta'zim ıstılahı verilmektedir. Bu lafızlar, teknik açıdan medd-i munfasıl kategorisine dâhil olmakla birlikte, içeriklerindeki manevi sebep, yani Allah Teâlâ'nın yüceltilmesi ve diğer varlıkların uluhiyetten nefyedilmesi, bu meddin medd-i munfasıl sınıflandırmasının ötesine geçerek

⁶⁸¹ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 161-162; Akdemir, Tecvîd-i mâhir, 159.

⁶⁸² Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 134, 349, 427; Akdemir, Tecvîd-i mâhir, 138.

müstakil bir med konumu kazanmasına neden olmuştur. Kıraat tedrisatında kasr ehli olarak bilinen bazı kıraat imamlarının bu meddi tevassut miktarınca (üç elif/dört hareke) uzatmaları, bu meddin medd-i mübalağa şeklinde de adlandırılmasına yol açmıştır.⁶⁸³

Bu med türü, kıraat tedrisatının aşru'l-kubrâ merhalesinde, kasr ehli olarak tanınan Kālûn, İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kub kıraatleri için tüm meslekler tarafından uygulanmaktadır. Ancak aşru's-suğrâ merhalesinde durum farklılık arz etmektedir. Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleklerinde bu med tatbik edilmezken; Sûfî mesleğinde yalnızca erbaa merâtib tarikinde, İ'tilâf mesleğinde ise hem erbaa merâtib hem de mertebeteyn tariklerinde uygulanmaktadır.⁶⁸⁴

Şeyh Atâullah mesleğinde aşru's-suğrâ merhalesinde bu meddin uygulanmamasının temel sebepleri şu şekilde sıralanabilir: (i) Medd-i ta'zim, *Şâṭibiyye* metninde yer almamaktadır. Bu durum, *Şâṭibiyye* tarikiyle amel eden Şeyh Atâullah mesleğinin bu konudaki tercihlerine de yansımıştır. (ii) Medd-i ta'zimde hem lafzî hem de manevî bir sebep bulunmaktadır. Ancak Şeyh Atâullah mesleği, lafzî sebebi manevî sebebe tercih etmiş ve bu tür lafızlarda medd-i munfasıl hükmünü esas almıştır.⁶⁸⁵

4.2.1.2.1.5. Medd-i lîn

Medd-i lîn, tecvîd ilminde bir kelime içerisinde harf-i lîn'in bulunması ve bu harften evvel fethalı bir harfin, akabinde ise sükûnun vuku bulmasıyla teşekkül eden bir med türüdür. Harf-i lîn, kendisinden önce fetha harekesi bulunan cezimli vâv (و) veya ye (ي) harflerini ifade etmektedir. Sükûn ise niteliği itibarıyla ârizî (kelime sonunda vakf nedeniyle oluşan geçici sükûn) veya lâzımî (kelimenin bünyesinde var olan kalıcı sükûn) olabilir.⁶⁸⁶

Medd-i lîn bağlamında, lîn harfinden sonra gelen harfin hemze olması veya hemze dışında başka bir harf olması, farklı kıraatlerdeki ihtilafların temel ayırıcı unsurlarından birini teşkil etmektedir.

Lîn harfinden sonra hemze vuku bulması durumu

⁶⁸³ Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 192.

⁶⁸⁴ Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 228.

⁶⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr*, 1/846; Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 228; Eren Pilgir, *Kıraat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği: Hırzu'l-Emânî Örneği* (Ankara: Fecr Yayınları, 2024), 100-103.

⁶⁸⁶ Dûserî, *Muhtaşaru'l-ibârât*, 103; Akdemir, *Tecvîd-i mâhir*, 128.

Kıraat imamları ve râvileri, medd-i lîn tatbikatı hususunda farklı içtihatlarda bulunmuşlardır. Özellikle Nâfi‘ kıraatinin Verş rivâyetinde nakledilen tevassut ve tûl vecihlerinde meslekler arasında ihtilaf söz konusudur.

Aşru’s-suğrâ tarikinde, lîn harfinden sonra hemze-i kat‘ın gelmesi durumunda gerek vasıl gerekse vakf halinde Verş rivâyetine göre tevassut ve tûl miktarlarında med nakledilmiştir. Lîn harfinden sonra vaki olan hemze-i kat‘, fetha, zamme veya kesre ile harekelenmiş olabilir.⁶⁸⁷

İmâm Şâtıbî, Verş rivâyeti ve diğer kıraat rivâyetleri için medd-i lîn konusunu ele almıştır.⁶⁸⁸

وَأِنْ تَسْكُنَ الْيَا بَيْنَ فَتَحٍ وَهَمْزَةٍ ____ بِكَلِمَةٍ أَوْ وَائٍ فَوَجْهَانِ جَمَلًا
بَطُولٍ وَقَصَرٍ وَصَلٍّ وَزَيْدٍ وَوَقْفَةٍ ____ وَعِنْدَ سَكُونِ الْوَقْفِ لِلْكَلِّ أَغْمَلًا
وَعَنْهُمْ سَفُوطُ الْمَدِّ فِيهِ وَوَرَشُهُمْ ____ يُوَافِقُهُمْ فِي حَيْثُ لَا هَمَزٌ مُنْخَلًا

Şâtıbiyye şârihleri, İmâm Şâtıbî’nin medd-i lîn hakkındaki beyanlarını şu şekilde tefsir etmişlerdir: Lîn harfinden sonra hemze geldiğinde, Verş rivâyeti vasıl ve vakıf hallerinde tevassut ve tûl ile med uygulamaktadır. Şâyet lîn harfinden sonra hemze dışında bir harf gelirse, (فوت) kelimesinde olduğu gibi, tevassut ve tûl vecihlerine ilaveten kasr vechi de nakledilmiştir. Verş dışındaki kıraat ve rivâyetlerde ise vakf halinde kasr, tevassut ve tûl vecihlerinin mevcut olduğu belirtilmiştir.⁶⁸⁹

Verş rivâyeti için nakledilen medd-i lîn vecihleri konusunda meslekler farklı görüşler beyan etmişlerdir. Şeyh Atâullah mesleğine göre, lîn harfinden sonra hemze bulunan medd-i lîn vecihlerinde mukaddem vecih tevassut iken; hemze haricinde bir harfin bulunması durumunda ise mukaddem vecih kasr vechidir. Tevassut vechinin ölçüsü iki elif (üç hareke), tûl vechinin ölçüsü ise üç elif (dört hareke) miktarıdır.⁶⁹⁰

Lîn harfinden sonra hemze dışındaki bir harfin gelmesi durumu

Lîn harfinden sonra hemze dışında bir harfin gelmesi durumu, harekeli veya sakin bir harf şeklinde ortaya çıkabilir. Eğer lîn harfini harekeli bir harf takip ederse, vasıl halinde medd-i lîn oluşumu ittifakla gerçekleşmez. Buna karşılık, vakf halinde lîn harfini takip eden sakin harfin ârizî veya lâzımî olmasına göre hüküm değişiklik gösterir.

⁶⁸⁷ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyisr fî l-kırâ’ati’s-seb’*, 277; Ebû ‘Amr ed-Dânî, *Câmi’u l-beyân fî l-kırâ’ati’s-seb’*, 202-203; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü l-irfân fî vücûhi l-Kur’ân*, 1/88.

⁶⁸⁸ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû l-emânî ve vechü l-tehânî*, 15 (179-181. Beyitler).

⁶⁸⁹ Alemüddin es-Schâvî, *Fethu l-vaşid fî Şerhi l-kaşid*, 2/258-259; Ebû l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî, *İbrâzü l-me’ânî fî l-kırâ’ati’s-seb’*, thk. İbrahim Atve Avad (Beyrut: Darü l-Kütübî l-İlmiyye, t.y.), 1/197-198; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 55-56; Pilgir, *Kıraat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği: Hırzu l-Emânî Örneği*, 103.

⁶⁹⁰ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü l-hullân*, 114.

(a) Medd-i lîn hükümleri: Söz konusu sükûnun arızî olması durumunda, ortaya çıkan medd-i lîn'de medd-i arız hükümleri uygulanırken; sükûnun lâzımî olması durumunda ise ittifakla tevassut ve tûl vecihleri tatbik edilir.

(b) Mesleklerin görüş farklılıkları: Lîn harfini takiben lâzımî sükûnun vuku bulması halinde uygulanan tevassut ve tûl ölçülerinin tertibi hususunda farklı meslekler arasında görüş ayrılıkları mevcuttur. Şeyh Atâullah mesleğine göre, mukaddem vecih tevassut iken, muahhar vecih tûldür. Ölçülendirme, medd-i lazımda olduğu gibi, tevassut için üç elif/dört hareke, tûl için ise dört elif/beş hareke olarak belirlenmiştir.

(c) Şeyh Atâullah mesleğinin ayırt ediciliği

Şeyh Atâullah mesleği, medd-i lîn bağlamında tevassut ölçüsünü mukaddem vecih olarak kabul etmesiyle diğer mesleklerden ayrışır. Bu tercihte, *Şâtıbiyye*'nin zahirinde ve mertebeteyn tarikinde tevassut vechinin öncelenmesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Lîn harfinden sonra hemze dışında bir harfin gelmesi, harekeli ve sakin bir harf şeklinde olabilmektedir. Şâyet lîn harfinden sonra harekeli bir harfin gelmesi durumunda, vasıl halinde ittifakla medd-i lîn oluşmamaktadır. Vakf halinde ise lîn harfinden sonra gelen sâkin harfin ârizî veya lâzımî olmasına göre hüküm de değişmektedir. Şöyle ki söz konusu bu sükûnun ârizî olması durumunda, ortaya çıkan medd-i lîn'de medd-i âriz hükümleri uygulanırken; lâzımî olması durumunda ise ittifakla tevassut ve tûl vecihleri uygulanır.⁶⁹¹

Meslekler, lîn harfinden sonra gelen sâkin harfin lâzımî sükûn olması durumunda alınan tevassut ve tûl ölçülerinin tertibinde ihtilaf etmişlerdir. Şeyh Atâullah mesleğine göre mukaddem vecih tevassut, muahhar vecih ise tûldür. Ölçülendirme ise medd-i lazımda olduğu gibi tevassut üç elif (dört hareke), tûl ise dört elif (beş hareke)'dir.⁶⁹²

Şeyh Atâullah mesleği, medd-i lîn hususunda tevassut ölçüsünü mukaddem vecih olarak diğer mesleklerden ayırmıştır. Mesleğin bu tercihinde *Şâtıbiyye*'nin zahirinde ve mertebeteyn tarikinde tevassut vechini öncelenmesinin etkili olduğu söylenebilir.

4.2.1.2.2. Medlerin başka vecihlerle ictimaidan oluşan mizanlardaki ihtilaflar

Medlerin diğer vecihlerle birleşmesinden kaynaklanan mizan farklılıkları, kıraat ilminde ihtilaf konusu olan meselelerden biridir. Özellikle, medlerin zevât-ı yâ, cem-i müzekker mim zamiri ve “şey” (شَيْءٌ) kelimesi gibi birden fazla rivâyet vechi bulunan lafızlarla veya kendi

⁶⁹¹ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fi Şerhi 'ş-Şâtıbiyye*, 81-83.

⁶⁹² Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 414.

aralarında birleşmesi durumunda, bu vecihlerin tatbiki konusunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu başlıkta, Şeyh Atâullah mesleğinin, bu tür durumlarda diğer mesleklerden ayrılan yönleri incelenecektir.

Medd-i munfasıl ile cem-i müzekker mim zamirinin ictima etmesi

Medd-i munfasıl ile cem-i müzekker mim zamirinin birleşmesi, kıraat vecihleri açısından meslekler arasında farklı yaklaşımlara neden olmuştur. Medd-i munfasıl için nakledilen vecihler konusunda genel bir ittifak bulunmakla birlikte, bu iki durumun bir araya gelmesi durumunda ortaya çıkan ölçülerde ihtilaf mevcuttur. Medd-i munfasılın cem-i müzekker mim zamirinden önce veya sonra gelmesi, uygulanan vecihleri değiştirmemektedir.

(a) Şeyh Atâullah mesleğinin yaklaşımı

Şeyh Atâullah'ın kıraat mesleğine göre, medd-i munfasılın başta, cem-i müzekker mim zamirinin ise sonda yer aldığı durumlarda, erbaa merâtib ve mertebeteyn tarikleri çerçevesinde uygulanan mizanlar kasr ile sıla, kasr ile iskân, med ile sıla ve med ile iskân şeklinde belirlenmiştir.⁶⁹³

(وَ عَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ) ⁶⁹⁴	
قصر	صله
قصر	عدم صله
مد	صله
مد	عدم صله

(b) İbnü'l-Cezerî ve Kālûn rivâyeti

İbnü'l-Cezerî, Kālûn için nakledilen vecihlerin hangi tariklerden geldiğini Ebû 'Amr ed-Dânî üzerinden tespit etmiştir. Ebû 'Amr ed-Dânî'nin Kālûn için Ebû Neşît tarikine göre medd-i munfasıl vecihlerinden kasr vechini Ebu'l-Feth'e, med vechini ise Ebü'l-Hasen'e okuduğu belirtilmektedir. Aynı şekilde, cem-i müzekker mim zamiri için de yine Ebû Neşît tarikine göre nakledilen vecihlerden sıla vechini Ebu'l-Feth'e, iskân vechini ise Ebü'l-Hasen'e okumuştur.⁶⁹⁵

(c) Tariklerin incelenmesi ve oluşan mizan

Tarikler incelendiğinde, Kālûn rivâyeti için Ebü'l-Feth tarikinde cem-i müzekker mim zamirinde sıla vechi, medd-i munfasıl da ise kasr vechi nakledilmiştir. Ebü'l-Hasen tarikinde

⁶⁹³ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 127-129.

⁶⁹⁴ el-Bakara 2/7.

⁶⁹⁵ Ebü'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, Tahbîrü'l-Teysîr fî kıra'âti'l-e'immeti'l-aşere (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 187.

ise cem-i müzekker mim zamirinde iskân vechi, medd-i munfasıl da ise med vechi nakledilmiştir.

Dolayısıyla, Kālûn için oluşan mizan, söz konusu tariklerin naklettikleri vecihlerin birbirine karışmaması adına yapılmış bir telfik örneğidir. Ebü'l-Feth kanalıyla sıla ile kasr vechi; Ebü'l-Hasen kanalıyla ise iskân ile med vechi alınmış ve her iki tarikin birbirine karışması engellenmiştir.⁶⁹⁶

(d) Şeyh Atâullah mesleğinin farklılığı

Şeyh Atâullah mesleği, bu mizanda diğer mesleklerden farklı olarak erbaa merâtib tarikinde medd-i munfasıldan kasr, cem-i müzekker mim zamirinden iskân ile medd-i munfasıldan med, cem-i müzekker mim zamirinden sıla şeklinde iki vecih fazla almıştır. Bu durum, mesleğin ruhsat boyutuyla hareket etmesinin bir neticesi olarak değerlendirilebilir.

4.2.1.2.2.1.2. Medd-i bedel ve “Şey” (شَيْءٌ) kelimesinin ictima etmesi üzerine kıraat tartışmaları

Kıraat tedrisatında medd-i bedel ile “şey” (شَيْءٌ) gibi kelimelerin birleşmesi durumunda, özellikle Verş rivâyetine göre vaslen ve vakfen oluşan mizanın tertibi hususunda meslekler arasında önemli ihtilaflar bulunmaktadır. Bu ihtilaflar, âyet içerisinde medd-i bedelin diğer kelimeye göre konumunun öncelikli veya sonralıklı olmasına bağlı olarak mizanlarda farklılıklar meydana getirebilmektedir.

(a) Medd-i bedelin önce geldiği durumlar

Medd-i bedelin önce, “şey” (شَيْءٌ) benzeri bir kelimenin ise sonra geldiği durumlarda, Şeyh Atâullah mesleğine göre mertebeteyn tarikleri çerçevesinde oluşan mizan *tûl ile tûl, tûl ile tevassut, tevassut ile tevassut, kasr ile tevassut* şeklindedir.⁶⁹⁷

﴿لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوَاءِ﴾ ⁶⁹⁸	
قصر	توسط
توسط	توسط
طول	توسط
طول	طول

(b) Medd-i bedelin sonra geldiği durumlar

⁶⁹⁶ Muhammed el-Avfî, *Cevâhiru'l-mükellele*, 1/412.

⁶⁹⁷ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 162-163.

⁶⁹⁸ en-Nahl 16/60.

Medd-i bedelin sonra, “şey” (شَيْءٌ) benzeri bir kelimenin ise başta olduğu durumlarda, Şeyh Atâullah mesleğine göre mertebeteyn tarikleri çerçevesinde oluşan mizan *tûl ile tûl, tevassut ile tûl, tevassut ile tevassut, tevassut ile kasr* şeklindedir.⁶⁹⁹

﴿ أَقْلَمُ يَأْتِيَسُ الدِّينِ أَمْثُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَى النَّاسَ جَمِيعًا ﴾ ⁷⁰⁰	
طول	طول
توسط	طول
توسط	توسط
توسط	قصر

4.2.1.2.2.1.3. Medd-i bedel ile zevât-ı yâ ictiması

Medd-i bedel ile zevât-ı ya olan bir kelimenin ictimâmında Verş için mizan oluşmaktadır. Verş, müstakil olarak medd-i bedelde *kasr, tevassut* ve *tûl*; zevât-ı yâda ise beyne ve feth vecihlerini almaktadır.⁷⁰¹

İmâm Şâtıbî, Verş rivâyeti için zevât-ı yâ gibi lafızlarda hulf ile beyne vechinin olduğunu nakletmiştir:⁷⁰²

وَدُّوا الرَّءِ وَرَشَ بَيْنَ بَيْنٍ وَفِي أَرِي كَهَمْ وَدَوَاتِ الْيَا لَهُ الْخُلْفُ حَمَلًا

Şâtıbiyye şârihleri, İmâm Şâtıbî’nin beyne vechini zikretmesinin bu vechi öncelediği anlamına geldiğini aktarmıştır.⁷⁰³

Şeyh Atâullah mesleğinde de zevât-ı yâlarda feth vechi mukaddem, beyne vechi ise muahhar vecihtir.⁷⁰⁴

Meslekler, medd-i bedel ile zevât-ı yâ’nın ictima ettiği durumlarda alınan vecihlerin tertibi noktasında ihtilaf etmişlerdir. Şeyh Atâullah mesleği erbaa merâtib ve mertebeteyn tariklerinde aynı mizanı uygulamıştır. Şöyle ki medd-i bedelin önce zevât-ı yânın sonra geldiği durumda mizan *kasr ile feth, tevassut ile beyne, tûl ile feth, tûl ile beyne* şeklindedir.⁷⁰⁵

﴿ فَمَا أَوْتِيْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَّاعِ الْخَلْقِ الدُّنْيَا ﴾ ⁷⁰⁶	
قصر	فتح
توسط	بين
طول	فتح
طول	بين

⁶⁹⁹ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 163.

⁷⁰⁰ er-Ra‘d 13/31.

⁷⁰¹ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyssir fi’l-kırâ’âtî’s-seb’*, 209; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-irfân fi vücûhi’l-Kur’ân*, 1/109.

⁷⁰² Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî*, 26 (314. Beyit).

⁷⁰³ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu’l-vaşid fi Şerhi’l-kaşid*, 2/435-441; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-me’ânî fi’l-kırâ’âtî’s-seb’*, 1/366-369; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fi Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 121.

⁷⁰⁴ Ârif el-Hıfzî, *Muğni’l-kurrâ fi Şerhi Muhtârü’l-ikra*, 146.

⁷⁰⁵ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 162; Ârif el-Hıfzî, *Muğni’l-kurrâ fi Şerhi Muhtârü’l-ikra*, 107.

⁷⁰⁶ eş-Şûrâ 42/36.

Medd-i bedelin sonra zevât-ı yânın başta olduğu bir durumda ise yine erbaa merâtib ve mertebeteyn tariklerinde mizan *feth ile kasr, feth ile tûl, beyne ile tevassut, beyne ile tûl* şeklindedir.⁷⁰⁷

﴿ إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزَنَ الَّذِينَ آمَنُوا ﴾ ⁷⁰⁸	
فتح	قصر
_____	_____
بين	طول
_____	_____
_____	_____
_____	_____

4.2.1.2.2.1.4. Medd-i lîn ve medd-i bedelin ictima etmesi üzerine kıraat tartışmaları

Verş rivâyetinde medd-i bedel için kasr, tevassut, tûl; medd-i lîn için ise tevassut ve tûl vecihleri nakledilmiştir. Bu lafızların bir araya gelmesiyle oluşan mizanlarda kıraat meslekleri arasında önemli ihtilaflar bulunmaktadır.

(a) Şeyh Atâullah mesleğinin yaklaşımı

Şeyh Atâullah mesleğine göre, özellikle erbaa merâtib ve mertebeteyn tarikleri çerçevesinde, medd-i lîn önce, medd-i bedelin ise sonra geldiği “سَوَاتِيهْمَا” (sev’âtihimâ) gibi durumlarda oluşan mizan *kasr ile kasr, kasr ile tevassut, kasr ile tûl, tevassut ile tevassut* şeklindedir.⁷⁰⁹

﴿ فَوَسَّوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِيهْمَا ﴾ ⁷¹⁰	
ق	ق
_____	_____
ق	ق
_____	_____
ق	ق
_____	_____
ق	ق
_____	_____

(b) Zübde ve ‘Umde kaynaklarındaki farklılıklar

“سَوَاتِيهْمَا” lafzındaki mizan için Zübde adlı eserde yukarıda belirtilen vecihlerden farklı yaklaşımlar kaydedilmiştir. Zübde’nin farklı nüshaları arasında dahi bu lafzın mizanı konusunda çeşitlilikler mevcuttur. Ancak Şeyh Atâullah mesleği, bu hususta Umde adlı eserde ele alınan mizanı esas almıştır.⁷¹¹

⁷⁰⁷ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-ḥullân, 162.

⁷⁰⁸ el-Mücâdele 58/10.

⁷⁰⁹ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-ḥullân, 291.

⁷¹⁰ el-A‘râf 7/20.

⁷¹¹ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-ḥullân, 291.

4.2.1.2.2.1.5. Medd-i lîn, medd-i bedel ve zevât-ı yâ'nın ictiması üzerine kıraat tartışmaları

Verş rivâyeti kapsamında ele alınan medd-i lîn ve medd-i bedelin birleştiği “سَوَاتِيهَمَا” (sev’âtihimâ) lafzının “نَهَيْكُمَا” (nehâkumâ) lafzıyla vasl (birleştirilerek okunması) yapılması durumunda, medd-i lîn, medd-i bedel ve zevât-ı yâ’nın da bir araya gelmesiyle yeni bir mizan oluşmaktadır.

(a) Şeyh Atâullah mesleğinin mizan tertibi

Bu mizan tertibi konusunda meslekler arasında ihtilaf bulunmakla birlikte, Şeyh Atâullah mesleği, Verş rivâyeti için erbaa merâtib ve mertebeteyn tarikleri çerçevesinde şu mizanı benimsemektedir: Kasr ile kasr-feth, kasr ile tevassut-beyne, kasr ile tûl-feth, kasr ile tûl-beyne, tevassut ile tevassut-beyne.⁷¹²

﴿فَوَسَّوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِلْإِندِي لَهُمَا مَا وُورِي عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِيهَمَا وَقَالَ مَا نَهَيْكُمَا﴾ ⁷¹³	
ق ق	فتح
ق ق	بين
ق ط	فتح
بين	ورث
ق ق	بين

4.2.1.3. Sıla kavramı ve kıraat ilmindeki yeri

Sıla kelimesi, lügatte “birleştirmek” veya “ulaştırmak” gibi anlamlara gelmektedir. Kıraat ilmindeki ıstılâhî karşılığı ise cem-i müzekker mim zamirinin sonundaki mim harfi ile müfred müzekker gâib zamirinin uzatılarak okunmasıdır.⁷¹⁴ Bu bağlamda, Şeyh Atâullah mesleğinin, diğer mesleklerden ayrıştığı noktalardan biri olan cem-i müzekker zamirinin sonundaki mim harfinin sılası ele alınacaktır.

4.2.1.3.1. Cem-i müzekker mim sılası hususundaki ihtilaflar ve Şeyh Atâullah mesleğinin tercihleri

Cem-i müzekker mim sılası, “كم” ve “هم” zamirlerindeki mim harfini vasıl (birleştirme) halinde, zammeli mukadder bir vâv ile uzatarak okumaktır.⁷¹⁵ Bu sıra türünde meslekler arasındaki temel ihtilaf, cem-i müzekker mim’den sonra hemze dışındaki bir harfin gelmesi durumunda ortaya çıkar.

⁷¹² Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 292.

⁷¹³ el-A‘râf 7/20.

⁷¹⁴ Ebû ‘Amr ed-Dânî, et-Teyssîr fî’l-kırâ’âti’s-seb‘, 130, 154, 155.

⁷¹⁵ Duhanîzâde, Mecmû‘atün müte‘allekâtün bi’l-kırâa, 12a; Temel, Kırâat ve Tecvid Istılahları, 2018.121.

4.2.1.3.1.1. Cem-i müzekker mim'den sonra hemze dışında bir harf gelmesi durumu

Cem-i müzekker mim'den sonra vasıl halinde hemze dışında bir harfin gelmesi durumunda:

- Nâfi' kıraatinin Kālûn rivâyetine göre hem iskân (uzatma olmaksızın durma) ve sıla (uzatarak okuma) vecihleri caizdir.⁷¹⁶
- İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer kıraatlerinde ise sadece sıla vechi tercih edilir.⁷¹⁷

Meslekler, Kālûn için nakledilen bu iskân ve sıla vecihlerinin tertibi (öncelik sırası) konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

4.2.1.3.1.2. Şeyh Atâullah mesleğinin tercihi ve dayanakları

Şeyh Atâullah mesleği, erbaa merâtib ve mertebeteyn tarikleri çerçevesinde, mukaddem vecih olarak iskânı, muahhar vecih olarak ise sılayı tercih ederek diğer mesleklerden farklılaşmıştır.⁷¹⁸ Bu tercihin ardında yatan nedenler, mesleğin kıraat tedrisatında esas aldığı kaynak eserlerle ilgilidir.

Şeyh Atâullah mesleği, özellikle aşru's-suğrâ aşamasında, *Şâtıbiyye*'nin zahiriyle amel ederek *Şâtıbiyye* tarikini benimsemiş; ancak bazı hususlarda *Şâtıbiyye*'nin aslı olan *Teysîr* tarikine de uymuştur.

4.2.1.3.1.3. Tarikler ve deliller ışığında tercihin temelleri

Kālûn için nakledilen cem-i müzekker mim sılasının iskân vechi Ebû Neşît tarikiyle, sıla vechi ise Hulvânî tarikiyle nakledilmiştir. Şâtıbiyye tariki Ebû Neşît üzerinden aktarılırken, Teysîr tariki ise Hulvânî üzerinden aktarılmıştır. Her iki tarihin de sıhhati tespit edilmiş ve kıraat kaynaklarında yer almıştır.

Ebû 'Amr ed-Dânî, iskân vechini Ebû'l-Hasen'e, sıla vechini ise Ebû'l-Feth'e okuduğunu ifade ederek her iki vechin de sahih olduğunu belirtmiştir.⁷¹⁹

İmâm Şâtıbî, Kālûn için cem-i müzekker mim konusunda hem iskân hem de sıla vecihlerini mutlak bir şekilde şu beytiyle nakletmiştir.⁷²⁰

⁷¹⁶ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 130; İbnü'l-Cezerî, *ed-Dürrâtü'l-muğiyye fî'l-kırâ'âtî's-selâseti'l-mütemmîme li'l-aşere*, 16 (13. Beyit); Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 51-52.

⁷¹⁷ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 130; İbnü'l-Cezerî, *ed-Dürrâtü'l-muğiyye fî'l-kırâ'âtî's-selâseti'l-mütemmîme li'l-aşere*, 16 (13. Beyit); Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 51-52.

⁷¹⁸ Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 125.

⁷¹⁹ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 130; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü'l-Teysîr fî kırâ'âtî'l-e'immeti'l-aşere*, 187.

⁷²⁰ Kâsım b. Firruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü'l-tehânî*, 9 (111. Beyit).

Şâtıbiyye şârihleri, İmâm Şâtıbî'nin bu ifadeleriyle Ebû 'Amr ed-Dânî'ye tabi olarak iskân ve sıla vecihlerinden herhangi birini öncelemediğini belirtmişlerdir.⁷²¹ Zira ed-Dânî de Kālûn için cem-i müzekker mim sılasını naklederken hangi vechin mukaddem olduğuna dair bir açıklama yapmamıştır.⁷²²

Gerek ed-Dânî gerekse İmâm Şâtıbî, Kālûn için nakledilen söz konusu vecihlerin tertibi hakkında belirli bir tercih bildirmemişlerdir. Ancak, kıraat ulemasının genel yaklaşımına göre bu hususta iskân vechi mukaddem ve daha meşhurdur. Bunun gerekçesi, iskân vechinin vakf halinde tüm imamların ittifakıyla alınmasına karşılık, sıla vechinde ihtilaf bulunmasıdır.⁷²³

İbn Mücâhid de Nâfi' kıraatinin cem-i müzekker mim zamirindeki meşhur telaffuzunun iskân olduğunu; Kālûn'dan nakille Nâfi' 'nin cem-i müzekker mim zamirini zamme ile telaffuz etmeyi yadırgamadığını ifade ederek bu görüşü desteklemiştir.⁷²⁴

Şeyh Atâullah mesleğinin Kālûn için cem-i müzekker mim zamirinde iskân vechini mukaddem olarak tercih etmesinin dayanakları şu şekilde özetlenebilir:

1. İskân vechinin Şâtıbiyye tariki olan Ebû Neşîr ile nakledilmesi.
2. Vakf halinde iskân vechinin ittifakla nakledilmesinin, vasıl halinde bu vechin mukaddem olduğuna dair bir delil olarak görülmesi.
3. Kālûn için iskân vechinin daha meşhur olması.

Cem-i müzekker mim sılasının farklı kıraat vecihlerindeki uygulama farklılıkları, kıraat ilminin detay zenginliğini gözler önüne sermektedir. Bu farklılıklar, okuyuşların tarihsel gelişimini ve aktarım zincirlerinin önemini de vurgulamaktadır.

4.2.1.4. İmâle kavramının kıraat ilmindeki yeri ve tasnifi

Sözlükte “eğmek” veya “meylettirmek” anlamlarına gelen imâle, kıraat ilminde fetha harekenin kesreye veya elif harfinin yâ'ya doğru yaklaştırılması eylemini ifade eder. Bu fonetik incelik, imâle-i kübrâ ve imâle-i suğrâ olmak üzere iki ana kategoriye ayrılır. İmâle-i

⁷²¹ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşid fî Şerhi'l-kaşid*, 219; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 51-52.

⁷²² Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 130.

⁷²³ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 52.

⁷²⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fî'l-kırâ'ât*, 108.

kübrâ, aynı zamanda idcâ olarak da adlandırılırken,⁷²⁵ imâle-i suğrâ ise taklîl terimiyle anılır ve fetha harekeli harfin fethaya daha yakın bir biçimde meylettirilmesini ifade eder.⁷²⁶

4.2.1.4.1. Kıraat literatüründe imâle ve taklîl kullanımı

Kıraat eğitimimizde ve ilgili literatürde, genellikle imâle-i kübrâ için imâle terimi, imâle-i suğrâ için ise beyne veya taklîl kavramları kullanılır.⁷²⁷ Bu terminolojik ayırım, kıraat vecihlerinin doğru anlaşılması ve aktarılması açısından önem arz eder.

4.2.1.4.2. İmâle ve taklîl vecihlerinin tahkiki ve Şeyh Atâullah mesleğinin özelliği

Nakledilen imâle ve taklîl vecihleri, tahrîrât disiplini vasıtasıyla titizlikle incelenmiş ve bu incelemeler neticesinde farklı kıraat tercihleri ortaya çıkmıştır. Bu tercihler, zamanla farklı kıraat ekollerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Şeyh Atâullah mesleğinin, diğer mesleklerden ayrılan kendine özgü imâle ve taklîl vecihleri bu çalışmanın temel odak noktasını oluşturacaktır. Bu vecihlerin diğer kıraat ekollerindeki uygulamalarla karşılaştırılarak Şeyh Atâullah mesleğinin karakteristik özellikleri ortaya konulacaktır.

4.2.1.4.1. Sülâsî mücerred fiillerden ﴿ زَادَ ﴾ “Zâde” ve ﴿ رَا ﴾ “Raâ”nın imâlesi üzerine bir inceleme

Ayn el-fiili illetli olan sülâsî mücerred ve mazi fiillerden ﴿ زَادَ ﴾ ve ﴿ رَا ﴾ fiillerinin imâlesi, kıraat ilminde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle İbn Âmir’in ikinci ravisi olan İbn Zekvân için bu fiillerde hem imâle hem de feth vecihleri nakledilmiştir. Bu durum, kıraat vecihlerindeki çeşitliliği ve her bir râvinin kendine özgü tercihlerini gözler önüne sermektedir.

Bu vecihlerin detaylı analizi, kıraat ilminin fonetik inceliklerini ve farklı okuyuş geleneklerinin ortaya çıkışını anlamak adına büyük önem taşımaktadır. İbn Zekvân’ın bu fiillerdeki tercihleri, onun kıraat metodu içindeki yerine dair de ipuçları sunmaktadır.

4.2.1.4.1.1. ﴿ زَادَ ﴾ fiilinde imâle

﴿ زَادَ ﴾ fiillerinde İbn Zekvân rivâyetinin İbnu’l-Ahram tariki dışındaki kanalları ittifakla sadece imâle nakletmişlerdir. İbnu’l-Ahram ise tarikinde ise ﴿ زَادَ ﴾ fiillerinde ﴿ فَرَّادَهُمْ ﴾ lafzı

⁷²⁵ Nûriddîn Alî b. Muhammed b. Hasen ed-Dabbâ’, *el-İdâ’e fî beyâni uşûli’l-kırâ’e bi’n-nisbe li’l-kurrâ’i’l-aşere* (Kahire: el-Mektebetu’l-Ezher, 1999), 28.

⁷²⁶ Hasen ed-Dabbâ’, *el-İdâ’e fî beyâni uşûli’l-kırâ’e*, 28.

⁷²⁷ Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 52.

hariç hulf ile imâle vechi nakledilmiştir. ﴿فَرَادَهُمْ﴾ lafzında⁷²⁸ ise İbnu'l-Ahram-Ahfeş-İbn Zekvân kanalıyla sadece imâle vechi nakledilmiştir.⁷²⁹

İmâm Şâtıbî, ﴿رَادَ﴾ fiilindeki hulf ile imâle vechini naklederken, ﴿فَرَادَهُمْ﴾ lafzındaki duruma da değinmiştir:⁷³⁰

وَكَيْفَ الثَّلَاثِي غَيْرَ زَاغَتْ بِمَاضِي___ أَمِلْ خَابَ خَافُوا طَابَ صَافَتْ فَتُجَمَّلَا
وَحَاقَ وَزَاغُوا جَاءَ شَاءَ وَزَادَ فُرُزٌ وَجَاءَ ابْنُ دُكْوَانَ فِي شَاءَ مَيَّلَا
فَرَادَهُمُ الْأُولَى فِي الْغَيْرِ خُلْفُهُ___

Ebû Şâme, İmâm Şâtıbî'nin bu beytinde İbn Zekvân için ﴿فَرَادَهُمْ﴾ lafzında sadece imâle, diğer ﴿رَادَ﴾ fiillerinde ise hulf ile imâle yani imâle ve feth vecihlerini naklettiğini bildirmiştir.⁷³¹

Meslekler, ﴿رَادَ﴾ fiilinde İbn Zekvân için nakledilen hulf ile imâle vechinin tertibi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Şeyh Atâullah mesleği, feth vechi mukaddemdir.⁷³² Meslek, bu husustaki gerekçesini; (i) feth vechi, cumhur tarafından kabul edilmiş, imâle vechi ise İbnu'l-Ahram tarafından infirâd olması,⁷³³ (ii) Şâtıbiyye'nin zahirinde feth vechinin öncelenmesi gibi hususlara dayandırmıştır.

4.2.1.4.1.2. ﴿رَاَ﴾ fiilinde imâle

Kendisine zamir bitişen “رَاَ” kelimesi, “رَاكَ” ve “رَاَهُ” gibi lafızlarda karşımıza çıkmaktadır.⁷³⁴ İbn Zekvân rivâyetine göre bu lafızlardaki “râ” ve hemze harflerinde hulf ile imâle (hem imâle hem de feth) nakledilmiştir.⁷³⁵

Kıraat tedrisatında, “رَاَ” kelimesinin bu türevleri hakkında nakledilen hulf ile imâle vechi hususunda meslekler arasında ittifak bulunmakla birlikte, vecihlerin tertibi konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleklerinde feth vechi takdim edilirken; Sûfî ve İ'tilâf mesleklerinde ise imâle vechi öncelenmektedir.⁷³⁶

4.2.1.4.2. Mecrûr ﴿النَّاسِ﴾ lafzında imâle ve mesleklerin yaklaşımları

Kıraat tedrisatının aşru's-suğrâ merhalesinde, sonu kesreli “النَّاسِ” kelimelerinde Ebû 'Amr kıraatine göre hulf ile imâle nakledilmiştir. Aşru'l-kubrâ merhalesinde ise Ebû 'Amr'ın birinci

⁷²⁸ ﴿فَرَادَهُمْ﴾ lafzı sadece Bakara sûresinde geçmektedir. Bkz. el-Bakara 2/10.

⁷²⁹ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 217-218; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vüçûhi'l-Kur'ân*, 1/102.

⁷³⁰ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 26 (318-320. Beyitler).

⁷³¹ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 232.

⁷³² Mehmed Emin Efendi, *Umdetu'l-hullân*, 204.

⁷³³ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 218-219.

⁷³⁴ el-Enbiyâ 21/36; en-Neml 27/40.

⁷³⁵ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 342.

⁷³⁶ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 279.

râvisi Dûrî rivâyeti için yalnızca imâle vechi rivâyet edilmiştir.⁷³⁷ Meslekler arasında, aşru's-suğrâ ve aşru'l-kubrâ merhalelerinde Dûrî rivâyeti için nakledilen imâle vechinin uygulanışı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.

Şeyh Atâullah mesleğine göre, aşru's-suğrâ merhalesinde Ebû 'Amr için hulf ile imâle tatbik edilir. Aşru'l-kubrâ merhalesinde ise Şeyh Atâullah mesleği, Mutkîn ve Sûfî meslekleriyle ittifak ederek yalnızca imâle vechini benimserken, İ'tilâf mesleğinde hulf ile imâle nakledilmiştir.⁷³⁸

4.2.1.4.2.1. Mecerûr (النَّاسِ) lafzındaki imâle vechinin temellendirilmesi ve tartışmalar

Ebû 'Amr ed-Dânî, “النَّاسِ” lafzını Ebû 'Amr kıraatine göre hocası Ebû'l-Feth'e imâle ile okuduğunu belirtmiştir. Zira bu vechin Yezîdî tarikinden Ebû Hamdân, İbn Abdurrahman ve İbn Sa'dân tarikleriyle nakledildiğini ifade etmiştir. Feth vechinin ise diğer hocalarından Ahmed b. Cübeyr-Yezîdî kanalıyla aktarıldığını ve ayrıca İbn Mücâhid'in de feth vechini rivâyet ettiğini kaydetmiştir.⁷³⁹

İmâm Şâtîbî ise imâle ve feth vecihlerini, Ebû 'Amr'ın Dûrî ve Sûsî rivâyetlerinin herhangi biriyle kayıtlamadan şu şekilde aktarmıştır:⁷⁴⁰

وَحُلْفُهُمْ فِي النَّاسِ الْمَجْزُورِ حُصْبًا

Ebû 'Amr ed-Dânî ve İmâm Şâtîbî'nin, “النَّاسِ” lafzındaki imâle vechini Ebû 'Amr kıraatinin herhangi bir rivâyet veya tarikiyle sınırlandırmadan aktardıkları görülmektedir. Bu durum, Şeyh Atâullah mesleğinin aşru's-suğrâ merhalesindeki iki önemli kaynağı olan Şâtîbiyye ve Teyşîr'e göre, bu lafızda Ebû 'Amr'ın her iki râvisiyle birlikte imâle yaptığını göstermektedir.⁷⁴¹

Şâtîbiyye ve Teyşîr'de mutlak olarak hulf ile imâle şeklinde nakledilen “النَّاسِ” lafzında, söz konusu vecihlerin tertibi hususunda da meslekler ihtilaf etmiştir. Şöyle ki, Şeyh Atâullah, Mutkîn ve Sûfî mesleklerinde imâle vechi mukaddem iken; İ'tilâf mesleğinde feth vechi mukaddemdir.⁷⁴²

Şeyh Atâullah mesleğinde imâle vechinin mukaddem olmasının gerekçesi, Ebû 'Amr'ın birinci râvisi Dûrî'nin imâleyi, Sûsî'nin ise feth vechini tercih etmesidir. Sehâvî, hocası İmâm

⁷³⁷ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyşîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 222.

⁷³⁸ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 194.

⁷³⁹ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyşîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 222-223.

⁷⁴⁰ Kâsım b. Fîruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü'l-tehânî*, 27 (331. Beyit).

⁷⁴¹ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtîbiyye*, 154.

⁷⁴² Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 148, 259, 171.

Şâtıbî'nin kendisine “النَّاسُ” lafzında Dûrî rivâyeti için imâle, Sûsî rivâyeti için ise feth okuttuğunu ifade ederek bu vecihleri ilgili râvilerle kayıtlayarak aktarmıştır.⁷⁴³ Sehâvî dışındaki Şâtıbiyye şerhlerinde de mevzubahis lafızda imâle vechinin, Dûrî'nin Ebû 'Amr'ın birinci râvisi olması nedeniyle öncelendiği aktarılmıştır.⁷⁴⁴ Abdülfettâh el-Kâdî de İmâm Şâtıbî'nin hulf ile kastettiğinin Ebû 'Amr'ın râvileri arasındaki ihtilaf olduğunu, bu ihtilafın da Dûrî için imâle, Sûsî için ise feth şeklinde tecelli ettiğini açıklamıştır.⁷⁴⁵ Bu hususta son olarak Cemrûzî, “النَّاسُ” lafzında Dûrî için imâle vechinin, Sûsî için ise feth vechinin meşhur olduğunu vurgulamıştır.⁷⁴⁶

Şâtıbiyye şerhleri incelendiğinde, İmâm Şâtıbî'nin mutlak bırakarak herhangi bir tarik zikretmeden aktardığı “النَّاسُ” lafzındaki vecihleri ele alıp netleştirdiği anlaşılmaktadır. Şeyh Atâullah mesleğinin de Şâtıbiyye şerhlerini dikkate alarak bu lafızdaki imâle vechini öncelediği söylenebilir.

4.2.1.4.3. Hâ-i te'nîs bahsi

Hâ-i te'nîs, isimlerin sonuna eklenerek onlara müenneslik özelliği kazandıran bir ektir. Genellikle tâ-i merbûtâ (الصَّلَاةُ) şeklinde gelse de bazen tâ-i mebsûtâ (رَحْمَتٌ) olarak da görülebilir. Vakıf (durma) halinde “te” harfinin “he” harfine dönüşmesi sebebiyle bu isimlendirme yapılmıştır.⁷⁴⁷

Kıraat literatüründe hâ-i te'nîs imâlesi, isimlerin sonundaki tâ-i merbûtâ (الصَّلَاةُ) veya tâ-i mebsûtâ (رَحْمَتٌ) şeklinde gelen “te” harfinin “he” harfine dönüşmesi ve bu “te” harfinin önce gelen harfin Kisâî kıraatine göre imâle ile okunması anlamına gelir.⁷⁴⁸

Hâ-i te'nîsli lafızların imâle veya feth vecihleriyle telaffuzu, hâ-i te'nîsten önce gelen harfe göre sınıflandırılmıştır. Dört ana kategoride incelenebilen bu durumlardan ikisinde meslekler arasında ittifak varken, diğer ikisinde ihtilaf söz konusudur.

4.2.1.4.3.1. Hâ-i te'nîs durumlarında mesleklerin ittifakı

Hâ-i te'nîs içeren bir lafızda, bu edattan önce (ب ت ث ج د ذ ز س ش ف ل م ن و ي) harflerinden birinin bulunması durumunda, Kisâî kıraatine göre meslekler arasında tam bir ittifakla hâ-i

⁷⁴³ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşid fi Şerhi'l-kaşid*, 465.

⁷⁴⁴ Abdurrahman el-Hâlicî, *Hallü'l-müşkilât ve tevdihi't-tahrîrât fi'l-kirâât*, 74-74.

⁷⁴⁵ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 26.

⁷⁴⁶ Hüseyin el-Cemzûrî, *el-Fethu'r-Rahmânî şerhu Kenzi'l-Me'ânî*, 158-159.

⁷⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, 2/82; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 221.

⁷⁴⁸ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyisr fi'l-kirâ'âti's-seb'*, 228; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'an*, 1/99-100.

te'nîsten önceki harf imâle ile telaffuz edilir. Bu imâle çeşidi, Kisâî kıraatinin râvî ve tarikleri arasında eksiksiz bir mutabakat sağlamıştır.⁷⁴⁹ Örneğin, “نِعْمَةٌ”, “هُمَزَةٌ” ve “جَنَّةٌ” lafızları bu kategoriye girmektedir.⁷⁵⁰

Mesleklerin Kisâî kıraatinde ittifak ettiği bir diğer durum ise, hâ-i te'nîsli bir lafızda bu edattan önce elif görünümlü olmayan bir elif harfinin (صَلَوَةٌ) örneğinde olduğu gibi gelmesi durumunda imâlenin yapılmayıp fethin tercih edilmesidir.⁷⁵¹ Ebû 'Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî gibi kıraat âlimleri, bu lafızda imâlenin zayıf bir görüş olduğunu ve uygulanmaması gerektiğini belirtmişlerdir.⁷⁵² Meslekler de ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin bu konudaki görüşlerini dayanak kabul ederek, bazı istisnalar dışında bu tür durumlarda imâle yapmaktan kaçınmışlardır.⁷⁵³ Söz konusu istisnai lafızlar “مُزْجِيَّةٌ”, “نُقْيَةٌ”, “التَّوْرِيَّةُ” ve “كَمْشُكُوَّةٌ” kelimeleridir. Mesleklerin ittifakıyla bu lafızlarda Kisâî kıraati için imâle esas alınmaktadır.

4.2.1.4.3.2. Hâ-i te'nîs imâlelerinde mesleklerin ihtilafı

Hâ-i te'nîsten önce “الْفِصَّةُ” lafzında olduğu gibi (ح خ ص ض ط ظ ع غ ق) harflerinden birinin gelmesi durumunda imâle yapıp yapılmaması noktasında meslekler arasında ihtilaf oluşmuştur.

Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleklerinde, bu gibi durumlarda feth vechi mukaddem olmakla birlikte imâle vechi de alınmıştır.⁷⁵⁴ Sûfî ve İ'tilâf mesleklerinde ise sadece feth vechi tercih edilmiştir. Şeyh Atâullah mesleğinde, cumhurun görüşü dikkate alınarak feth vechi mukaddem kabul edilmiş; her iki vechin de alınması, ruhsat ile amel edildiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.⁷⁵⁵

Mesleklerin ihtilaf ettiği bir diğer konu da hâ-i te'nîsten önce gelen (ا ك ه ر) harflerindeki istisnai lafızlardaki imâle vechidir. Hâ-i te'nîsten önce bu harflerden birinin gelmesi durumunda imâle, belirli şartlara bağlanmıştır. Ancak bu şartların dışında da imâle yapıp yapılmaması noktasında meslekler arasında farklı görüşler bulunmaktadır.⁷⁵⁶

⁷⁴⁹ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd*, 479-480; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 147.

⁷⁵⁰ el-Bakara 2/211; el-Hümeze 104/1; el-Bakara 2/265.

⁷⁵¹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 147.

⁷⁵² Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 232.

⁷⁵³ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 147.

⁷⁵⁴ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 147; Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü'l-ıkra*, 147.

⁷⁵⁵ Mevzubahis olunan durumlarda Şeyh Atâullah mesleğine göre imâle vechi zayıf da olsa alınmıştır. Ancak kıraat tedrisatında bu vechin son dönemlerde uygulanmadığı aktarılmıştır. Bkz. Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 147.

⁷⁵⁶ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 229-230; Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd*, 475.

Mesleklerin ittifak ettiği hâ-i te'nîsten önce gelen (ا ك ر) harflerinde imâle yapmanın şartları şu şekildedir:

Bu harflerden önce gelen harfin kesre harekeli olması (örnek: “الْأَجْرَةَ”). Med harfi olan sakın ya (örnek: “حَطِيبَةً”) veya cezimli sakın ya (örnek: “هَيْئَةً”) gelmesi. Öncesi sakın olmakla birlikte bu sakın harfin öncesindeki harfin harekesinin kesre olması (örnek: “عَبْرَةً”).

Yukarıda belirtilen durumlarda Kisâî kıraatine göre genel olarak imâle yapılmakla birlikte, bazı istisnai tâ-i merbûtâ (kapalı te) ve tâ-i mebsûtâ (açık te) olarak resmedilen lafızlarda imâle vechi hususunda meslekler arasında yine ihtilaf mevcuttur.

4.2.1.4.3.2.1. İstisnai lafızlar ve mesleklerin yaklaşımları

Bu istisnalardan tâ-i merbûtâ (kapalı te) olan lafızlar ⁷⁵⁷“إِلَى التَّهْلُكَةِ” ve ⁷⁵⁸“فِي سَفَاهَةٍ” ⁷⁵⁹“لَيْسَ بِي سَفَاهَةٍ” şeklindedir. Söz konusu bu lafızlarda Şeyh Atâullah mesleği, Kisâî kıraati için feth ve imâle vechini alırken; diğer mesleklerde sadece feth vechi tercih edilmiştir. ⁷⁶⁰ Bu lafızlarda cumhurun görüşünün feth olması sebebiyle, Şeyh Atâullah mesleğine göre feth vechi mukaddemdir. Ayrıca Şeyh Atâullah mesleğinde her iki vecih ruhsat gereği alınmıştır. ⁷⁶¹

Mesleklerin ihtilaf ettiği tâ-i mebsûtâ (açık te) lafızları ise ⁷⁶²“وَقَالَتْ امْرَأْتُ” ⁷⁶³“إِذْ قَالَتْ امْرَأْتُ” ⁷⁶⁴“فَرَّتْ عَيْنِي” ve ⁷⁶⁵“إِنَّ شَجَرَتَ الرَّقُومِ” şeklindedir. Şeyh Atâullah mesleği söz konusu tâ-i mebsûtâ lafızlarını Kisâî kıraati için mukaddem olarak imâle ve feth şeklinde iki vecih alırken; diğer meslekler sadece imâle vechiyle amel etmiştir. ⁷⁶⁶ Şeyh Atâullah mesleği, cumhurun tercihini dikkate alarak imâle vechini mukaddem olarak tercih etmekle beraber, her iki vecihle de amel etme tercihinde bulunarak ruhsat karakterini ortaya koymuştur. Her bir meslek, kendi tercih ettiği vechi, kıraat imamlarından gelen rivâyetler, dilbilgisel kaideler ve telaffuz kolaylığı gibi çeşitli gerekçelerle temellendirir. Bu çeşitlilik, kıraat ilminin zenginliğini ve farklı telaffuz biçimlerinin nasıl korunup aktarıldığını gözler önüne sermektedir.

⁷⁵⁷ el-Bakara 2/195.

⁷⁵⁸ el-A' râf 7/66.

⁷⁵⁹ el-A' râf 7/67.

⁷⁶⁰ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 147, 190-206.

⁷⁶¹ Ârif el-Hıfzî, Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü'l-ıkrâ, 147.

⁷⁶² Âl-i İmrân 3/35.

⁷⁶³ el-Kasas 28/9.

⁷⁶⁴ el-Kasas 28/9.

⁷⁶⁵ ed-Duhân 44/43.

⁷⁶⁶ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 229.

4.2.1.4.4.1. Dûrî rivâyetine göre (يُورِي) ve (فَيُورِي) lafızlarındaki vecihler

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِي سَوْأَةَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَى أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ ۖ ﴿٧٦٧﴾
(فَيُورِي سَوْأَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ)

(يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُورِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا) ٧٦٨

Kisâî kıraatinin Dûrî rivâyetine göre “yuvârî” (يُورِي) ve “feyuvârî” (فَيُورِي) lafızlarında hem imâle hem de feth vecihlerinin nakledildiği bilinmektedir.⁷⁶⁹ Ancak Osmanlı kıraat tedrisatındaki ekoller, bu lafızlarda ittifakla yalnızca feth vechini uygulamışlardır.⁷⁷⁰ Şâtıbiyye’de her iki vecih yer almasına rağmen, Şeyh Atâullah mesleği, bu hususta Şâtıbiyye’ye muhalefet ederek Dûrî için imâle vechini benimsememiştir.

4.2.1.4.4.1.1. İmâle vecihlerinin terk edilme gerekçeleri

Şeyh Atâullah mesleği ile Mutkîn, Sûfî ve İ’tilâf ekollerinin temsilcileri, “yuvârî” ve “feyuvârî” lafızlarında Dûrî için sahih bir şekilde nakledilen imâle vechinin niçin alınmadığını çeşitli gerekçelerle açıklamışlardır.

Ebû ‘Amr ed-Dânî, söz konusu lafızlarda hem imâle hem de feth vecihlerini aktarmıştır. Ed-Dânî, imâle vechinin Ebû ‘Osmân ed-Dârîr tarikinden, feth vechinin ise diğer tariklerden nakledildiğini belirtmiştir.⁷⁷¹ Ebû ‘Amr’ın naklettiği imâle vechinin yalnızca ed-Dârîr tarikinden gelmesi ve bu tarikin seb’a tariki olmaması nedeniyle et-Teysîr’de bu vechin senedine yer verilmediği, yalnızca hikâyeten aktarıldığı ve meşhur okuyuşun feth vechi olduğu ifade edilmiştir.⁷⁷² Ebû ‘Amr, feth vechinin ise Dûrî’nin tüm tariklerinin ittifakıyla nakledildiğini ve kendisinin de İbn Mücâhid tarikiyle feth vechini okuduğunu bildirmiştir.⁷⁷³

4.2.1.4.4.1.2. Şâtıbî ve sonraki âlimlerin yaklaşımı

İmâm Şâtıbî, “yuvârî” ve “feyuvârî” lafızları için nakledilen imâle ve feth vecihlerinin her ikisine de değinmiştir.⁷⁷⁴

وَأَذَانَهُمْ طُعْيَانَهُمْ وَيُسَارِعُ ____ وَنَ أَذَانَنَا عَنْهُ الْجَوَارِي تَمَثَّلَا
يُورِي أَوَارِي فِي الْعُقُودِ بِخَلْفِهِ ____ ضِعَافًا وَخَرْفًا التَّمَلِّ اتِيكَ قَوْلَا

⁷⁶⁷ el-Mâide 5/31.

⁷⁶⁸ el-A‘râf 7/26.

⁷⁶⁹ Ebû ‘Amr ed-Dânî, et-Teysîr fi ‘l-kırâ’âti’s-seb’, 217.

⁷⁷⁰ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 266.

⁷⁷¹ Ebû ‘Amr ed-Dânî, et-Teysîr fi ‘l-kırâ’âti’s-seb’, 121, 217.

⁷⁷² Ebû Şâme el-Makdisî, İbrâzü’l-me‘ânî fi ‘l-kırâ’âti’s-seb’, 236; Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 266; Abdülfettâh el-Kâdî, el-Vâfi fi Şerhi’s-Şâtıbiyye, 154.

⁷⁷³ Ebû ‘Amr ed-Dânî, et-Teysîr fi ‘l-kırâ’âti’s-seb’, 217.

⁷⁷⁴ Kâsım b. Firruh, Hırzü’l-emânî ve vechü’l-tehânî, 27 (328-329).

Ebû Şâme, İmâm Şâtıbî'nin bu lafızları hulf ile imâle kategorisinde değerlendirdiğini, dolayısıyla her iki vechin de sahih bir şekilde mevcut olduğunu belirtmiştir.⁷⁷⁵

Zübde müellifi Abdülfettâh el-Paluvî, Kisâî kıraati için söz konusu lafızlarda imâle vechinin hulf ile, yani hem feth hem de imâle vecihlerinin nakledildiğini ifade etmiştir.⁷⁷⁶ Ancak bu eserin şerhi olan *Umde*'de, Paluvî'nin bu hususta seb'â tarikindeki kıraat âlimlerine muhalefet ettiği belirtilmiştir. Ayrıca, söz konusu lafızlar için nakledilen imâle vechinin *Şâtıbiyye*'nin ziyadelerinden olduğu da aktarılmıştır.⁷⁷⁷

4.2.1.4.4.1.3. Şeyh Atâullah mesleğinin *Şâtıbiyye* ile ihtilafı

Şeyh Atâullah mesleği, genel olarak *Şâtıbiyye*'nin zahirine göre amel etmiştir. Ancak Kisâî kıraati için “yuvârî” ve “feyuvârî” lafızlarında *Şâtıbiyye*'de hem imâle hem de feth vecihleri nakledilmesine rağmen, kıraat tedrisatında yalnızca feth vechi uygulanmıştır. Bu durum, Şeyh Atâullah mesleğinin ana kaynağı kabul edilen *Şâtıbiyye* ile ihtilaf içinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca, özellikle aşru's-suğrâ merhalesinde kıraat vecihlerine yaklaşımı ve uygulaması ruhsat cihetiyle olan Şeyh Atâullah mesleğinin, bu lafızlarda azimet ile amel ettiği gözlemlenmektedir.

4.2.1.4.4.2. Sûsî rivâyetinde (وَنَا) lafzının vecihleri ve Osmanlı kıraat tedrisatındaki tatbikatı

(وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَا بَاجَانِيَةً)⁷⁷⁸

Kıraat literatüründe, Ebû 'Amr kıraatinin Sûsî rivâyetinde “veneâ” (وَنَا) lafzı için hem imâle hem de feth vecihlerinin nakledildiği bilinmektedir.⁷⁷⁹ Özellikle Osmanlı kıraat tedrisatında temel referans eserler arasında yer alan *Zübdetü'l-irfân* ve Şeyh Atâullah mesleğinin dayandığı *Şâtıbiyye* gibi kaynaklarda, Sûsî rivâyeti için bu iki vecih de bulunmasına rağmen, Şeyh Atâullah mesleği ve diğer kıraat ekolleri bu lafızda yalnızca feth vechini uygulamıştır.

⁷⁷⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî fi'l-kırâ'âtî's-seb'*, 235.

⁷⁷⁶ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'ân*, 1/226.

⁷⁷⁷ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 266.

⁷⁷⁸ el-İsrâ 17/83.

⁷⁷⁹ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'ân*, 1/306.

4.2.1.4.4.2.1. İmâle vechinin terk edilme sebepleri

Abdülfettâh el-Paluvî, Sûsî rivâyeti için “veneâ” lafzında imâle ve feth vecihlerinin mevcut olduğunu belirtmiştir. Ancak *Zübde*’nin şerhi olan *Umde*’de, Paluvî’nin Sûsî için “veneâ” lafzında naklettiği imâle vechinin hatalı bir aktarım olduğu ifade edilmiştir.⁷⁸⁰

İmâm Şâtıbî ise, “veneâ” lafzında herhangi bir tarikle kayıtlamadan hulf (farklı okunuşlar) bulunduğunu aktarmıştır.⁷⁸¹

تَنَا شَرْعُ يُمْنٍ بِالْخِيَالِ.....

Buna rağmen, Sûsî rivâyeti için “veneâ” lafzında meşhur vechin feth olduğu ve imâle vechinin ise infirâden (yalnızca bazı tariklerden) nakledildiği gibi gerekçelerle kıraat ekolleri tarafından bu lafız için imâle vechi benimsenmemiştir.⁷⁸²

4.2.1.4.4.2.2. Şeyh Atâullah mesleğinin bu konudaki istisnai durumu

Şeyh Atâullah mesleği, genel eğilimi itibarıyla ruhsat ekolü olup *Şâṭibiyye*’nin zahiriyle amel etmesiyle bilinir. Ancak “veneâ” lafzında, bu genel prensiplerine uymadığı ve ruhsat yerine azimet cihetini tercih ettiği gözlemlenmektedir. Bu durum, adı geçen mesleğin bazı özel durumlarda kendi iç tutarlılığından sapma gösterebildiğine işaret etmektedir.

4.2.1.5. Râ harfi bahsi

Râ harfinin fonetik özellikleri, tefhîm (kalın okuma) ve terkîk (ince okuma) sıfatları bağlamında kıraat ilmi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu sıfatlar, kıraat âlimleri arasında farklı tanımlamalara ve yaklaşımlara konu olmuştur.

4.2.1.5.1. Râ harfinin aslî ve arızî sıfatları üzerine görüşler

İmâm Şâtıbî’ye göre râ harfinin aslî sıfatı tefhîmdir.⁷⁸³

وَفِيمَا عَدَا هَذَا الَّذِي قَدْ وَصَفْنَاهُ عَلَى الْأَصْلِ بِالتَّفْخِيمِ كُنْ مُتَعَمِّلًا

Bu yaklaşım, İmâm Şâtıbî’nin de dahil olduğu kıraat âlimlerinin genel eğilimini yansıtmaktadır.⁷⁸⁴ Buna göre, tefhîm râ harfinin daima taşıdığı lâzımî bir sıfat iken, terkîk ise belirli durumlar altında ortaya çıkan arızî bir sıfattır.

⁷⁸⁰ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 398-399.

⁷⁸¹ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî*, 26 (312. Beyit).

⁷⁸² Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 399.

⁷⁸³ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî*, 29 (358. Beyit).

⁷⁸⁴ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi’ş-Şâṭibiyye*, 170; Akdemir, *Tecvid-i mâhir*, 174.

Bununla birlikte, İbnü'l-Cezerî gibi bir kısım kıraat âlimleri, râ harfinin tefhîm ve terkîk sıfatlarını aslî ve arızî şeklinde bir ayrıma tabi tutmanın isabetli olmadığını savunmuşlardır. Bu âlimlere göre, her iki sıfat da belirli şartlar dahilinde kullanılmakta olup biri diğerine üstün veya asliyet açısından farklı değildir.⁷⁸⁵

4.2.1.5.2. Râ harfinin okunuşuna etki eden faktörler ve meslek ihtilafları

Râ harfinin tefhîm veya terkîk okunması, çeşitli kaidelere bağlıdır. Bu kaideler, rivâyet zincirleri boyunca imam ve râviler arasında farklı tercihlere yol açmıştır. Dolayısıyla, kıraat tedrisatında farklı “meslek” olarak adlandırılan ekoller arasında da râ harfinin okunuşu hususunda belirgin tercihler ve farklılıklar gözlemlenmektedir.⁷⁸⁶

Bu bağlamda, Şeyh Atâullah mesleğinin râ harfinin tefhîm ve terkîk sıfatları hususunda diğer mesleklerden ayrıldığı noktalar detaylı bir şekilde incelenmeye değer bir husustur. Bu farklılıklar, kıraat ilminin zenginliğini ve farklı okuma biçimlerinin gelişimini ortaya

4.2.1.5.1. ﴿ذِكْرًا﴾ ve benzeri lafızlardaki kıraat farklılıkları

﴿فَإِذَا قُضِيَتْ مَنَاسِكُكُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا﴾⁷⁸⁷

Râ harfinin telaffuzuna ilişkin farklılıklar, Kur'an kıraatindeki zenginliği ve incelikleri ortaya koymaktadır. Özellikle Nâfi' kıraatinin Verş rivâyetinde, ذِكْرًا ve benzeri lafızların (örneğin (أَمْرًا, سِتْرًا, وَزْرًا, جَرًّا, صَحْرًا)⁷⁸⁸ telaffuzunda tefhîm (kalın okuma) ve terkîk (ince okuma) olmak üzere iki farklı vecih bulunmaktadır.⁷⁸⁹

4.2.1.5.1.1. Verş rivâyetindeki vecihler üzerine meslek ihtilafları

Kıraat meslekleri arasında, Verş rivâyeti için nakledilen tefhîm ve terkîk vecihlerinin kıraat tedrisatında kabul edilip edilmemesi hususunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Şeyh Atâullah mesleği her iki vechi de benimserken, İstanbul tariki mesleklerinde terkîk vechi konusunda ihtilaflar ortaya çıkmıştır.⁷⁹⁰ Şeyh Atâullah mesleğinde, bu vecihlerden tefhîm mukaddem

⁷⁸⁵ Akdemir, *Tecvid-i mâhir*, 174.

⁷⁸⁶ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, 1/89-92.

⁷⁸⁷ el-Bakara 2/200.

⁷⁸⁸ el-Kehf 18/71; el-Kehf 18/90; Tâhâ 20/100; el-Furkân 25/22; el-Furkân 25/54.

⁷⁸⁹ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, 1/91.

⁷⁹⁰ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 135, 411-412.

(öncelikli) vecih olarak kabul edilirken, terkîk ise muahhar (sonraki) vecih olarak uygulanmıştır.⁷⁹¹

Şeyh Atâullah mesleğinin, ذِكْرًا ve benzeri lafızlarda Verş rivâyeti için her iki vechi de uygulaması, onu diğer mesleklerden ayıran belirgin bir özelliktir. Bu uygulamanın temelinde, Şeyh Atâullah mesleğinin ana kaynak kabul ettiği ve zahirine göre amel ettiği Şâtıbiyye’de söz konusu vecihlerin yer alması yatmaktadır.⁷⁹²

وَقَحَّمَهَا فِي الْأَعْجَمِيِّ وَفِي إِرْمَ وَتَكَرَّرَ هَاخْتِي يُزِي مُنْعَدَلَا
وَتَفْجِيمُهُ ذِكْرًا وَ سِتْرًا وَ بَائِهْ لَدِي جَلَّةِ الْأَصْحَابِ أَعْمَرُ أَرْحَلَا

İmam Şâtıbî’nin ifadeleri, bu lafızlarda Verş rivâyeti için hem tefhîm hem de terkîk vecihlerinin nakledildiğini açıkça belirtmektedir.⁷⁹³

4.2.1.5.1.2. Tefhîm vechinin mukaddem kabul edilmesinin gerekçeleri

Mesleğin ذِكْرًا ve benzeri lafızlarda Verş rivâyeti için tefhîm vechini mukaddem kabul etmesinin çeşitli gerekçeleri bulunmaktadır.⁷⁹⁴

- Bu vechin daha meşhur olması.
- Cumhurun (âlimlerin çoğunluğunun) uygulamasında yer alması.
- Râ harfînde asıl olan vechin tefhîm kabul edilmesi.

Netice itibarıyla, Şeyh Atâullah mesleği ذِكْرًا ve benzeri lafızlarda Verş rivâyeti için hem tefhîm hem de terkîk vecihlerini uygulayarak, esas aldığı Şâtıbiyye’nin zahirine göre amel etmiştir. Bu yaklaşım, mesleğin diğer ekollerden farklılaşarak kendine özgü bir “ruhsat karakteri” sergilemesini sağlamıştır.

4.2.1.5.2. ﴿ ذِكْرًا ﴾ lafzı ile medd-i bedelin ictimaından oluşan ihtilaflar

﴿ فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكُكُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ﴾⁷⁹⁵

Râ harfinin telaffuzu, kıraat ilminde önemli bir çalışma alanı teşkil etmektedir. Özellikle ذِكْرًا lafzının ve benzerlerinin Verş rivâyetine göre tefhîm ve terkîk vecihlerine sahip olması, kıraat

⁷⁹¹ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 200; Abdülfettâh el-Kâdî, el-Vâfî fî Şerhi’ş-Şâtıbiyye, 164.

⁷⁹² Kâsım b. Fîrruh, Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî, 28 (345-346. Beyitler).

⁷⁹³ Alemüddin es-Sehâvî, Fethu’l-vaşid fî Şerhi’l-kaşid, 485-488; Ebû Şâme el-Makdisî, İbrâzü’l-me’ânî fî’l-kırâ’ati’s-seb’, 1/407; Abdülfettâh el-Kâdî, el-Vâfî fî Şerhi’ş-Şâtıbiyye, 136.

⁷⁹⁴ Alemüddin es-Sehâvî, Fethu’l-vaşid fî Şerhi’l-kaşid, 487-488; Abdülfettâh el-Kâdî, el-Vâfî fî Şerhi’ş-Şâtıbiyye, 164.

⁷⁹⁵ el-Bakara 2/200.

meslekleri arasında farklı uygulamalara yol açmıştır. Şeyh Atâullah mesleği, bu lafızlarda her iki vechi de benimseyerek diğer ekollerden ayrılmıştır. Bu ayrışma, ذُكِّرَا lafzının medd-i bedel ile birleştiği durumlarda da kendini göstermektedir; zira bu ihtilaf, lafzın kendi içerisindeki farklılıkların bir uzantısı olarak değerlendirilebilir.

Medd-i bedel ile ذُكِّرَا lafzının içtimaidan doğan ihtilaflar

Şeyh Atâullah mesleği, Bakara Suresi dışında medd-i bedel uygulamalarında mertebeyen tarikiyle hareket etmiştir. Bu durum, ذُكِّرَا lafzının bir cümlede medd-i bedelin ardından geldiği senaryolarda uygulanacak mizanları şekillendirmektedir. Şeyh Atâullah mesleğine göre, bu tür durumlarda izlenecek mizanlar şu şekildedir:⁷⁹⁶

- Tûl (uzatma) ile tefhîm
- Tûl (uzatma) ile terkîk
- Tevassut (orta uzatma) ile tefhîm
- Kasr (kısa okuma) ile tefhîm
- Kasr (kısa okuma) ile terkîk

{ اِتَّبِعُوا أَوْ أَشَدَّ ذُكِّرَا }	
تفخيم	طول
ترقيق	طول
تفخيم	توسط
تفخيم	قصر
ترقيق	قصر

Bu uygulama, İstanbul tariki mesleklerinin erbaa merâtib tarikinden farklılaşmaktadır. Zira İstanbul tariki meslekleri, erbaa merâtib tarikinde ذُكِّرَا ve benzeri lafızlar için yalnızca terkîk vechini esas almış, dolayısıyla bir mizan oluşumuna gitmemiştir. Şeyh Atâullah mesleğinin bu farklı tercihi, ruhsat prensibine ve râ harfînde tefhîm sıfatının aslî kabul edilmesine dayanmaktadır. Bu yaklaşım hem tefhîm hem de terkîk vecihlerinin bir arada uygulanmasına olanak tanımıştır.

4.2.1.5.3. { حَيْرَان } lafzı lafzındaki kıraat farklılıkları

فُلْ أَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُزِدْ عَلَى آعَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْنَا اللَّهَ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ ﴿٧٩٧﴾
{ حَيْرَان }

⁷⁹⁶ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 135.

⁷⁹⁷ el-En'âm 6/71.

Râ harfinin telaffuzu, kıraat ilminde önemli bir tartışma alanıdır. حَيْرَان lafzının telaffuzundaki farklılıklar, Verş rivâyetine göre tefhîm (kalın okuma) ve terkîk (ince okuma) olmak üzere iki farklı vecihle nakledilmiştir.⁷⁹⁸ Kıraat meslekleri, bu vecihlerin varlığı konusunda hemfikir olsalar da bunların sıralaması (tertîp) hususunda farklı ölçütler benimseyerek ayrılmışlardır.

4.2.1.5.3.1. حَيْرَان lafzındaki vecihlerin tertibi

Meslekler arasındaki temel farklılık, حَيْرَان lafzında tefhîm ve terkîk vecihlerinden hangisinin mukaddem (öncelikli) kabul edildiği noktasında yoğunlaşmaktadır.⁷⁹⁹

- Şeyh Atâullah mesleğine göre, mukaddem vecih tefhîm, muahhar vecih ise terkîk'tir.
- Buna karşılık, İstanbul tariki mesleklerinde mukaddem vecih terkîk olarak kabul edilmektedir.

4.2.1.5.3.2. Şeyh Atâullah mesleğinin tercih sebepleri

Şeyh Atâullah mesleğinin tefhîm vechini mukaddem kabul etmesinin ardında çeşitli gerekçeler bulunmaktadır.⁸⁰⁰

- İmam Şâtîbî'nin de aralarında bulunduğu cumhur ulemanın, tefhîm sıfatını râ harfinin aslî sıfatı olarak benimsemesi.
- Mesleğin, kıraat öğretiminde ana kaynak olarak Şâtîbiyye'yi esas alması.

Bu etkenler, Şeyh Atâullah mesleğinin حَيْرَان lafzının telaffuzunda tefhîm vechini önceliklendirmesine zemin hazırlamıştır.

4.2.1.6. Hemze-i münekkere ve lâm-ı ta'rif

Kıraat ilminde yedi harf ruhsatı kapsamında değerlendirilen hemze-i münekkere ve lâm-ı ta'rif, sahih bir şekilde nakledilmiş olan nakil, sekte ve tahkik gibi usul farklılıklarını barındırmaktadır.⁸⁰¹ Bu iki kategori, hemze-i kat'ın sahin bir sahih harften sonra gelmesi durumunda ortaya çıkan tilavet varyantlarını incelemektedir.

⁷⁹⁸ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, 1/91.

⁷⁹⁹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 135.

⁸⁰⁰ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşid fî Şerhi'l-kaşid*, 487-488; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtibiyye*, 164.

⁸⁰¹ Akaslan, "Kıraat İlminde Usûl Kavramları", 221.

Hamza kıraatine göre, sahih ve sakin bir harfin ardından hemze-i kat' gelmesi durumunda nakil, sekte ve tahkik vecihleri rivâyet edilmiştir. Hemze-i kat' dan önce gelen bu sakin harf iki temel şekilde tezahür eder:⁸⁰²

- Lâm-ı ta'rif: Eğer sakin harf lââm-ı ta'rif ise (örneğin: الْأَرْض), bu vecihler lââm-ı ta'rif vecihleri olarak adlandırılır.
- Lâm-ı ta'rif dışındaki sahih ve sakin harf: Eğer sakin harf lââm-ı ta'rif dışında sahih ve sakin bir harf ise (örneğin: لَهُمْ أَمْثُوا), bu vecihler hemze-i münekkere vecihleri olarak isimlendirilir.

Hemze-i münekkere ve lââm-ı ta'rif vecihlerinde, Hamza kıraatinin iki önemli ravisi olan Halef ve Hallâd arasında belirli farklılıklar bulunmaktadır.⁸⁰³ Bu çalışma kapsamında, Hamza kıraati ravileri arasındaki bu ihtilaflar göz önünde bulundurularak, özellikle Şeyh Atâullah mesleğinin diğer mesleklerden ayrıldığı hususlar, hemze-i münekkere ve lââm-ı ta'rif vecihleri özelinde incelenecektir.

4.2.1.6.1. Hemze-i münekkere kavramı ve kıraat farklılıkları

Kıraat ilminde hemze-i münekkere, sahih ve sakin bir harfin ardından hemze-i kat' ın geldiği durumlarda (örneğin: لَهُمْ أَمْثُوا) ortaya çıkan tilavet vechine verilen isimdir.⁸⁰⁴ Bu olgu, kıraat imamları ve ravileri arasında farklı uygulama biçimlerini beraberinde getirmiştir.

4.2.1.6.1.1. Şeyh Atâullah mesleğinin hemze-i münekkere tertibindeki farklılıkları

Şeyh Atâullah mesleği, hemze-i münekkerenin tertibi hususunda İstanbul tariki mesleklerinden ayrılmaktadır. Bu ayrım, Hamza kıraatinin ravileri Halef ve Hallâd'ın rivâyetlerinde gözlemlenmektedir.⁸⁰⁵

- Halef Rivâyeti:
 - Vasıl halinde: Nakil, tahkik, sekte vecihleri.
 - Vakf halinde: Nakil, tahkik, sekte vecihleri.
- Hallâd Rivâyeti:
 - Vasıl halinde: Sadece tahkik vechi.

⁸⁰² Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, 1/92-93.

⁸⁰³ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâṭibiyye*, 105.

⁸⁰⁴ Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 136; Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 255-256.

⁸⁰⁵ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd*, 105; Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 136; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâṭibiyye*, 106.

- Vakf halinde: Nakil, tahkik vecihleri.

(لَهُمْ امْتُوا)			
خلف (ض)		خلاد (ق)	
وصلا	وقفا	وصلا	وقفا
تحقيق	نقل	تحقيق	نقل
سكت	تحقيق	تحقيق	سكت

4.2.1.6.1.2. Şeyh Atâullah mesleğinde Şâtıbiyye'nin etkisi

Şeyh Atâullah mesleğine göre, Halef ve Hallâd rivâyetlerine ait hemze-i münekkere vecihlerinin dayanağı, İmam Şâtıbî'nin *Kasidetü'r-Râ'ıyye*'si (Şâtıbiyye) olarak bilinen esere dayanmaktadır.⁸⁰⁶

وَعَنْ حَمَزَةٍ فِي الْوَقْفِ خُلْفٌ وَعِنْدَهُ رَوَى خُلْفٌ فِي الْوَصْلِ سَكَنًا مُقَلَّلًا

Şâtıbiyye'deki ifadelerden hareketle şu çıkarımlar yapılmıştır:⁸⁰⁷

- Halef için:
 - Vasıl halinde: Tahkik ve sekte vecihleri.
 - Vakf halinde: Nakil, tahkik ve sekte vecihleri.
- Hallâd için:
 - Vasıl halinde: Tahkik ve sekte vecihleri.
 - Vakf halinde: Sadece tahkik vechi.

Ayrıca, Şâtıbiyye'de geçen “hulf” ifadesi, vasıl halinde tahkik vechinin mukaddem olduğuna işaret etmektedir.⁸⁰⁸

Şâtıbiyye, Şeyh Atâullah mesleğini doğrudan etkilemesinin yanı sıra, diğer meslekleri de dolaylı olarak şekillendirmiştir. Örneğin, İstanbul tariki mesleklerinde Hamza kıraati için vasıl halinde alınan tahkik vechinin ve vakf halinde alınan nakil vechinin temel dayanağı, Şâtıbiyye'deki “hulf” ifadesi olmuştur.⁸⁰⁹

⁸⁰⁶ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü'l-tehânî*, 19 (227. Beyit).

⁸⁰⁷ Alemüddin es-Schâvî, *Fethu'l-vaşid fî Şerhi'l-kaşid*, 105; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 106.

⁸⁰⁸ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 105-106.

⁸⁰⁹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 222-223.

4.2.1.6.2. Lâm-ı ta'rif

Lâm-ı ta'rif, Arapça isimlerin başına gelen sakin “el” (ل) takısının ardından hemze-i kat'ın gelmesi durumunda (örneğin: الأَرْضُ) ortaya çıkan ve farklı okuyuş vecihlerinin nakledildiği kıraat ilminde önemli bir usul kavramıdır. Lâm-ı ta'rif'in akabinde gelen bu hemzeye hemze-i mutavassıt bi lâm-ı ta'rif denir.⁸¹⁰

Hamza kıraati ravilerinde lâm-ı ta'rif vecihleri

Hamza kıraatine göre nakledilen lâm-ı ta'rif vecihleri, Halef ve Hallâd olmak üzere iki ana ravide farklılık göstermektedir. Ayrıca, bu vecihlerin tertibi konusunda farklı kıraat meslekleri arasında da ihtilaflar bulunmaktadır.

Şeyh Atâullah mesleğine göre, Hamza kıraatinin ravilerine ait lâm-ı ta'rif vecihleri şu şekildedir:

- Halef Rivâyeti:
 - Vasil halinde: Sadece sekte vechi uygulanır.
 - Vakf halinde: Nakl vechi mukaddem, sekte vechi ise muahhar olarak nakledilmiştir.
- Hallâd Rivâyeti:
 - Vasil halinde: Sekte vechi mukaddem, tahkik vechi ise muahhar olarak nakledilmiştir.
 - Vakf halinde: Nakl vechi mukaddem, sekte vechi ise muahhar olarak uygulanır.

İstanbul tariki mesleklerinde yaygın olan uygulamadan farklı olarak, “erbaa merâtib” tarikinde vakf halinde alınan vecihlerde takdim-te'hir (öncelik-sonralık) söz konusudur.⁸¹¹

﴿الأَرْضُ﴾			
خلاد (ق)		خلف (ض)	
وقفا	وصلا	وقفا	وصلا
نقل	سكت	نقل	سكت
سكت	تحقيق	سكت	

⁸¹⁰ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 136-137.

⁸¹¹ Ebû 'Amr ed-Dâni, *et-Teyisîr fî'l-karâ'âtî's-seb'*, 266; Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 19 (227. Beyit); Alemüddin es-Schâvî, *Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd*, 323; Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 136, 222-223.

4.2.1.7. Kelimenin ortasında ve sonunda yer alan hemzenin vakf vecihleri

Kıraat ilminde, hemze harfinin lafız içindeki konumu ve harekesine bağlı olarak çeşitli usul ihtilafları nakledilmiştir. Bu ihtilaflar, tahkik, teshil, hazf ve ibdâl gibi kavramlarla ifade edilmekte olup hemze-i mutevassıta (orta hemze) ve hemze-i mutetarrife (sonda yer alan hemze) başlıkları altında detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Bu çalışma, hemzenin okunuş farklılıklarını oluşturan tahkik, teshil, hazf ve ibdâl kaidelerini, Şeyh Atâullah mesleğinin kıraat tedrisatındaki uygulamaları çerçevesinde ele alacaktır. Mesleğin kendine özgü (infirâd ettiği) yaklaşımları, Osmanlı kıraat tedrisatındaki diğer meslekler ve ana kaynaklar bağlamında değerlendirilerek, bu konudaki farklılıklar ve temel dayanaklar aydınlatılacaktır.

4.2.1.7.1. Hemze-i mutetarrife

Hemze-i mutetarrife, lafzın sonunda merfu veya mecrûr hareke ile gelen ve kendisinden önce elif bulunan hemzeye verilen isimdir (örn: السُّفْهَاءُ). Bu tür lafızların vakf halinde okunmasında, Hamza kıraati ile İbn ‘Âmir kıraatinin Hişâm rivâyetine göre ibdâl ve teshil vecihleri nakledilmiştir. Doğal olarak bu vecihler, aynı zamanda hazf vechini de gerektirmektedir. Hamza ve Hişâm dışındaki diğer kıraat ve ravilerde ise genel olarak tahkik vechi tercih edilmiştir.⁸¹²

4.2.1.7.1.1. Hamza ve Hişâm için hemze-i mutetarrife vecihleri

Hamza ve Hişâm kıraatlerinde hemze-i mutetarrife içeren lafızların vakf ve vasıl hallerindeki okunuşları aşağıdaki gibidir:

﴿السُّفْهَاءُ, سَوَاءٌ, بَلَاءٌ﴾ gibi lafızların sonundaki hemze harfi, vakf halinde elif harfine dönüştürülerek ibdâl edilir. İbdâl sonucunda yan yana iki sakin elif oluşur. Bu durumda, iki eliften birinin hazfedilmesi veya her ikisinin de korunması söz konusu olabilir. Hazf vechi, birinci veya ikinci elif harfinde olmasına göre farklı vecihleri ortaya çıkarır:

- Birinci elifin hazfedilmesi halinde: Bu lafızlarda kasr vechi nakledilmiştir.
- İkinci elifin hazfedilmesi halinde: Kasr-tûl vecihleri nakledilmiştir.

Eğer ibdâl sonucunda oluşan iki elif harfinin ikisi de hazfedilmezse, sadece tûl vechi teshil ile nakledilir. Bu vecihler hem vasıl hem de vakf halinde geçerlidir. Vakf halinde bu vecihlere ek olarak nakledilen tevassut vechi, med ve kasr hallerinde uygulanmıştır. Sonuç olarak, bu

⁸¹² Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî'l-kırâ'âti's-seb'*, 178-179.

lafızların vakf halinde Hamza ve Hişâm için tûl ile ibdâl, tevassut ile ibdâl, kasr ile ibdâl, tûl ile teshil, kasr ile teshil şeklinde beş vecih nakledilmiştir.⁸¹³

4.2.1.7.1.2. Meslekler arası ihtilaflar ve med miktarları

Hamza ve Hişâm için hemze-i mutetarrife içeren lafızlarda nakledilen bu beş vechin kabulü konusunda meslekler arasında genel bir ittifak bulunmaktadır. Ancak, bu vecihlerde uygulanacak olan medlerin miktarlarında farklılıklar ortaya çıkmıştır.⁸¹⁴

- Şeyh Atâullah mesleği: Bu lafızlarda tûl mertebesini beş elif/altı hareke, tevassut mertebesini üç elif/dört hareke, kasr mertebesini ise bir elif/iki hareke olarak uygulamıştır. Sûfî ve İ'tilâf meslekleri de Şeyh Atâullah mesleği ile aynı şekilde amel etmiştir.
- Mutkîn mesleği: Tûl mertebesini üç elif/dört hareke, tevassut mertebesini ise iki elif/üç hareke şeklinde uygulayarak, aynı tarikten olan Şeyh Atâullah mesleği ve İstanbul tariki mesleklerinden ayrılmıştır.

4.2.1.7.2. Hemze-i mutevassıta

Kıraat ilminde hemze-i mutevassıta, lafzın ortasında yer alan hemzeli kelimeleri ifade eder. Bu hemzenin kelime yapısı içindeki konumu itibarıyla iki temel sınıflandırması mevcuttur

- Hemze-i mutevassıta bi nefsihî: Hemzenin lafzın asıl yapısında bulunması durumunda (örneğin: مُسْتَهْزُونَ), “kelimenin aslî yapısında olduğunu ifade etmek için” bu tabir kullanılır.
- Hemze-i mutevassıta bi gayrihî/bi ziyâd: Hemzenin kelimenin aslî yapısından olmayıp, bağlaç veya benzeri eklerle birleşmesi sonucunda ortaya çıkması durumunda (örneğin: قُلْ أَأَنْتُمْ), hemzenin bu eklerle birlikte mutevassıta olduğunu belirtmek amacıyla bu ifade kullanılır.

Hemze-i mutevassıta bi nefsihî olan lafızlardan مُسْتَهْزُونَ ve benzerleri, الصَّابِئِينَ ve benzerleri ile تَقْرُوه lafzında, Şeyh Atâullah mesleği, diğer mesleklerle veya temel kaynaklarla bazı hususlarda ayrışan (infirâd eden) uygulamalar benimsemiştir. Ayrıca إِسْرَائِيلَ lafzı ile fer'î meddin, بَارِكُمْ lafzı ile de cem-i müzekker mim zahirinin bir araya geldiği durumlarda Şeyh Atâullah mesleğinin kendine özgü bazı uygulamaları kaydedilmiştir.

⁸¹³ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vüçûhi'l-Kur'ân*, 1/103-104; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 21-22; Ebü'l-Bekâ Nureddin Ali b. Osman b. Muhammed el-Uzri el-Bağdâdî İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârîi'l-mübedî ve tizkârü'l-mukrii'l-müntehî ve hüve şerhün 'ale's-Şâtıbiyye fî'l-kırâ'ât* (Dimeşk: Darü'n-Nevâdir, 2019), 86.

⁸¹⁴ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 149.

Hemze-i mutevassıta bi gayrihî/bi ziyâd olan lafızlardan قُلْ ءَأَنْتُمْ ve benzerleri ile hemzeteyn ve hemze-i münekkarenin bir araya geldiği durumlarda da kıraat meslekleri arasında farklı uygulamalar gözlemlenmiştir.

4.2.1.7.2.1. Hemze-i mutevassıta bi nefsihî lafızlarındaki ihtilaflar

Kıraat ilminde, kesre harekenin ardından zammeli hemzenin geldiği “müstehzîûn” ve benzeri lafızlar (örn. الْمُشْتَوُونَ, مُتَّكُونَ, وَيَسْتَنْبِئُونَكَ) önemli tartışma konularından birini teşkil eder. Ebû Ca‘fer kıraatinde bu tür kelimelerde hazf ve isbât vecihleri nakledilmiştir. Ebû Ca‘fer’in birinci ravisi olan İsa b. Verdân, her iki vechi de uygularken, İbn Cemmâz sadece hazf vechini kabul etmektedir. Şâtıbiyye’nin mütemmim çalışması olan *ed-Dürretü’l-muğıyye*’de dahi, الْمُشْتَوُونَ lafzında Ebû Ca‘fer için isbât ve hazf vecihlerinin geçerli olduğu belirtilmiştir.

Meslekler, İsa b. Verdân için nakledilen hazf ve isbât vecihlerinin tertibi konusunda farklı görüşler benimsemişlerdir. Şeyh Atâullah mesleğine göre, isbât vechi mukaddem (öncelikli), hazf vechi ise muahhardır. Diğer mesleklerde ise hazf vechi mukaddem olarak kabul edilmektedir.

Şeyh Atâullah mesleğinin İsa b. Verdân için isbât vechini mukaddem kabul etmesinin temel dayanağı, bu vechin Ebû Ca‘fer dışındaki diğer kıraat ve rivâyetlerde ittifakla alınmış olmasıdır. Dolayısıyla, Atâullah mesleği, diğer kıraat ve rivâyetlerde genel kabul görmüş olan isbât vechini öncelikli tutmuştur.

Diğer meslekler ise bu hususta *ed-Dürretü’l-muğıyye* tarikini esas alarak hazf vechini tercih etmişlerdir. Onlara göre, Ebû Ca‘fer için hazf vechi aslî iken, isbât vechi istisnai bir durumdur.

4.2.1.7.2.1.1. الصَّابِينَ ve benzeri lafızlarda vakf vecihleri

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾⁸¹⁵

Kesre harekeden sonra kesreli hemze ile gelen الصَّابِينَ, مُتَّكِينَ, الْمُسْتَهْزِئِينَ gibi lafızların vakf halinde Hamza kıraatine göre teshil, hazf ve ibdâl-i yâ şeklinde üç farklı vecih nakledilmiştir.⁸¹⁶ Ancak Osmanlı kıraat tedrisatındaki meslekler, ibdâl-i yâ vechinin sıhhati hususundaki ihtilaflar nedeniyle bu vechi ittifakla uygulamamışlardır.⁸¹⁷

⁸¹⁵ el-Bakara 2/62.

⁸¹⁶ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *Câmi‘u’l-beyân fi’l-kırâ’âti’s-seb‘*, 257; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-‘irfân fi vücihi’l-Kur‘ân*, 1/126-127.

⁸¹⁷ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 167, 220.

(a) Şâtıbiyye ve ibdâl-i yâ vechinin değerlendirilmesi

İmam Şâtıbî, Hamza ve Hişâm için söz konusu lafızlardaki vecihleri eserinde ele almıştır.⁸¹⁸

وَيُسْمِعُ بَعْدَ الْكُسْرِ وَالضَّمِّ هَمْزَهُ ____ لَدَى فَتْحِهِ يَاءً وَوَاوًا مَحَوَّلًا

Şeyh Atâullah mesleğinin zahiriyle amel ettiği Şâtıbiyye’de, Hamza ve Hişâm’ın hemze üzerindeki vakf bahsinde geçen ifadeleri, Şâtıbiyye şârihleri tarafından مُتَكَيِّين örneğinde olduğu gibi kesre harekeden sonra kesreli hemze bağlamında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelere göre, Hamza ve Hişâm için teshil ve ibdâl vecihleri mevcutken, ibdâl-i yâ vechi alınmamıştır.⁸¹⁹

İbnü’l-Cezerî de, bu tür lafızlarda Hamza ve Hişâm için ibdâl-i yâ vechinin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Zira bu vecih, bazı kaynak eserlerde yer alsa da sahih kaynaklarda ittifakla nakledilmemiş ve Arap dil kaidelerine aykırı düşmektedir. Bu nedenle İbnü’l-Cezerî, ibdâl-i yâ vechinin şâzz veya metruk bir kategoriye dahil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸²⁰

(b) Meslekler arası vecih tertibi ihtilafları

Meslekler, Hamza kıraati için söz konusu lafızlarda nakledilen teshil ve hazf vecihlerinin uygulamadaki tertibi konusunda farklı görüşler benimsemişlerdir. Şeyh Atâullah mesleğine göre bu tür lafızlarda mukaddem vecih hazf, muahhar vecih ise teshil olarak uygulanmıştır.⁸²¹

Hamza kıraati için vakf halinde, kesre harekeden sonra kesreli hemze olan lafızlarda nakledilen vecihlerden ibdâl-i yâ vechinin meslekler tarafından ittifakla uygulanmamasının temel sebepleri arasında şunlar gösterilebilir:

- Osmanlı kıraat tedrisatını kaynak eserleriyle yönlendiren İbnü’l-Cezerî’nin bu husustaki açık görüşleri.
- Özellikle Şeyh Atâullah mesleğinin ana kaynak kabul edip zahiriyle amel ettiği Şâtıbiyye’de, ibdâl-i yâ vechinin İmam Şâtıbî tarafından tercih edilmemiş olması.

4.2.1.7.2.1.2. “نَقْرُوءُ” lafzının vakf hali okunuşundaki ihtilaflar

﴿وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقَيْكَ حَتَّى تُنْزَلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُوءُ﴾⁸²²

⁸¹⁸ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû’l-emânî ve vechû’l-tehânî*, 20 (241. Beyit).

⁸¹⁹ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fi Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 95-96.

⁸²⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 2/189-201.

⁸²¹ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *Câmi’u’l-beyân fi’l-kırâ’âti’s-seb’*, 257; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-‘irfân fi vüçûhi’l-Kur’ân*, 1/126-127; Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 167, 220.

⁸²² el-İsrâ 17/93.

“تَقْرُؤُة” lafzının vakf halinde okunmasına dair kıraat kaynakları arasında belirgin bir ihtilaf bulunmaktadır. Gelenekte meslekler için temel referans kaynaklarından biri olan *Zübdetü'l-irfân*’da, Hamza kıraati için teshil ve tahkik vecihlerinin nakledildiği ifade edilmiştir.⁸²³

(a) Kaynakların farklı yaklaşımları

Meslekler için bir diğer önemli kaynak ve aynı zamanda *Zübdetü'l-irfân*’ın şerhi olan *Umdetü'l-Hullân* ise bu hususta sadece teshil vechinin alınabileceğini belirtir. Bu esere göre, tahkik vechi kaynaklarda yer almadığından, Hamza kıraati için “تَقْرُؤُة” lafzının vakf halinde sadece teshil vechinin uygulanması gerekmektedir.⁸²⁴

Özellikle Şeyh Atâullah mesleği için bir kaynak olan *Budûru'z-zâhira*’da da benzer bir görüş benimsenmiştir. Bu eserde, Hamza kıraati için “تَقْرُؤُة” lafzında yalnızca teshil vechinin bulunduğu, yapılan tahrîrât (incelemeler) neticesinde tahkik vechinin “gayr-i me’hûz” (kabul edilmeyen) bir vecih olarak tanımlandığı ifade edilmiştir.⁸²⁵

(b) Şeyh Atâullah mesleğinin tercihi

Şeyh Atâullah mesleği, Hamza kıraati için “تَقْرُؤُة” lafzının vakf halinde sadece teshil vechini uygulayarak, kıraat kaynaklarının genelinde yer almayan tahkik vechini terk etmiştir. Bu tavır, mesleğin bu ihtilaftaki tercihini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak bu durum, Şeyh Atâullah mesleğinin özellikle aşru’s-suğrâ (küçük on kıraat) merhalesindeki prensibi olan ruhsat ekolüne aykırılık teşkil etmektedir. Dolayısıyla, mesleğin bu lafızda azimet (daha ihtiyatlı ve zor olan) prensibiyle hareket ettiği söylenebilir.

4.2.1.7.2.1.3. “اسرائيل” lafzında hemzenin teshili ve med miktarları

(يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ)⁸²⁶

“إِسْرَائِيلَ” lafzında hemzenin teshili, Ebû Ca‘fer kıraatinde vasıl ve vakf halinde hem med hem de kasr ile; Hamza kıraatinde ise sadece vakf halinde med ve kasr şeklinde nakledilmiştir.⁸²⁷ Ancak her iki kıraatte uygulanan med miktarları farklılık arz etmektedir. Şeyh Atâullah mesleğine göre bu lafızda Ebû Ca‘fer kıraatinde med miktarı üç elif/dört hareke iken, Hamza

⁸²³ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur‘ân*, 1/309.

⁸²⁴ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 219.

⁸²⁵ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 188.

⁸²⁶ el-Bakara 2/40.

⁸²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû'l-Teysîr fî kırâ‘âti'l-e‘immeti'l-aşere*, 221.

kıraatinde beş elif/altı hareke şeklinde olup tûl vechi mukaddem vecih olarak uygulanmıştır.⁸²⁸

(a) Şeyh Atâullah mesleğinin uygulamaları ve dayanakları

Şeyh Atâullah mesleğinin tedrisatında, Ebû Ca'fer kıraati için “إِسْرَائِيلَ” lafzında mukaddem olarak uygulanan med miktarı üç elif/dört hareke, muahhar olarak uygulanan kasr miktarı ise bir elif/iki hareke şeklindedir. İstanbul tariki mesleklerinden erbaa merâtib tarikinde ise med miktarı iki elif/üç hareke şeklinde farklılık göstermektedir.⁸²⁹

Ebû Ca'fer kıraati için “إِسْرَائِيلَ” lafzında uygulanan teshil ile med ve kasr uygulamasının dayanağı kıraat kaynaklarında ele alınmıştır. İmam Şâtıbî, bu hususta söz konusu lafızda hemzenin değişmesi/teshili neticesinde med vechinin yanı sıra kasr vechinin de caiz olduğunu ifade etmiştir.⁸³⁰

وَإِنْ حَرَفَ مَدِّ قَبْلَ هَمْزٍ مُغَيَّرٍ يَجُزُّ قَصْرُهُ وَالْمَدُّ مَا زَالَ أَعْدَلَا

Hemzenin teshili neticesinde med sebebinin de ortadan kalktığı düşünüldüğünde, kasr vechinin de caiz olduğu anlaşılmaktadır. Ruhsat ehli olan Şeyh Atâullah mesleği, her iki durumda da ortaya çıkan teshil ile med ve kasr vecihlerini uygulamıştır.

Şeyh Atâullah mesleğinde “إِسْرَائِيلَ” lafzında uygulanan teshil ile med vechinin mukaddem olmasının dayanağı, İmam Şâtıbî'nin teshil ile med vechini “وَالْمَدُّ مَا زَالَ أَعْدَلَا” (Med daima daha adildir/önceliklidir) ifadeleriyle öncelemesinden kaynaklanmaktadır.

{إِسْرَائِيلَ}	
حمزة (ف) وقفا	ابو جعفر (جع) وصلًا و وقفا
مد مع التسهيل (٥)	مد مع التسهيل (٣)
قصر مع التسهيل (١)	قصر مع التسهيل (١)

4.2.1.7.2.1.4. “بَارِئُكُمْ” lafzında kıraat ihtilafları

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ﴾⁸³¹

“بَارِئُكُمْ” lafzında Ebû 'Amr kıraatinin Dûrî rivâyetine göre iskân ve ihtilâs; medd-i munfasıl ile birleştiğinde ise kasr (bir elif/iki hareke) ve med (iki elif/üç hareke) vecihleri nakledilmiştir.⁸³²

⁸²⁸ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân fî vüçûhi'l-Kur'ân*, 1/120; Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 163, 201.

⁸²⁹ Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 163, 201.

⁸³⁰ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 17 (208. Beyit).

⁸³¹ el-Bakara 2/54.

Yukarıdaki âyette medd-i munfasıl ile “بَارِئُكُمْ” lafzının bir araya gelmesi durumunda, Dûrî rivâyetine göre oluşan okuyuş mizanında kıraat meslekleri arasında ihtilaf oluşmuştur.

(a) Mesleklerin mizan tercihleri

Şeyh Atâullah mesleğine göre, söz konusu vecihlerin mizanı kasr ile iskân, med ile iskân ve ihtilâs şeklindedir. Buna karşılık, Mutkîn, Sûfî ve İ'tilâf meslekleri, yukarıdaki vecihlere ek olarak kasr ile ihtilâs vechini de kabul etmektedir. Şeyh Atâullah mesleğine göre, ilgili âyette medd-i munfasıl için kasr; “بَارِئُكُمْ” lafzı için ise iskân vechi mukaddem (öncelikli) olarak uygulanır.⁸³³

(b) Medd-i munfasıl ve iskân vecihlerinin tercih sebepleri

Medd-i munfasılın meddinin caiz olması sebebiyle, Şeyh Atâullah mesleğinde mukaddem vecih olarak kasr (bir elif/iki hareke) tercih edilmiştir. “بَارِئُكُمْ” lafzındaki iskân vechi ise kıraat alimleri tarafından daha sahih kabul edilmesi ve kıraat tedrisatında daha meşhur olması sebebiyle mukaddem olarak uygulanmıştır.⁸³⁴

(قَتُّوْا إِلَى بَارِئُكُمْ)	
قصر	اسكان
اختلاص	ح
مد	اسكان

4.2.1.7.2.1.5. مُسْتَهْزِؤُنْ ve benzeri lafızlardaki kıraat farklılıkları

(وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنْ)⁸³⁵

Ebû Ca'fer kıraatinde, kesre harekeden sonra zammeli hemzenin geldiği “مُسْتَهْزِؤُنْ” ve benzeri lafızlarda (örneğin “وَيَسْتَهْزِؤُنْكَ”, “مُتَّكُونٌ” ve “الْمُنْهَوْنُ”),⁸³⁶ hazf ve isbât vecihleri nakledilmiştir. Ebû Ca'fer'in birinci ravisi İsa b. Verdân, her iki vechi de rivâyet ederken; İbn Cemmâz ise yalnızca hazf vechini benimsemiştir.⁸³⁷

⁸³² Ebû 'Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 395; Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 278-279; Kâsım b. Fîrüh, *Hırzû'l-emânî ve vechü'l-tehânî*, 37 (454-455. Beyitler); Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 546.

⁸³³ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 164, 193, 194, 195.

⁸³⁴ Ebû 'Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 395; Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü'l-ikra*, 167.

⁸³⁵ el-Bakara 2/14.

⁸³⁶ Yûnus 10/53; Yâsîn 36/56; el-Vâkıa 56/72.

⁸³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü'l-Teysîr fî kırâ'âtî'l-e'immeti'l-aşere*, 22.

(a) *ed-Dürretü'l-muğiyye*'deki durum

Şâtıbiyye'nin tamamlayıcısı olan *ed-Dürretü'l-muğiyye* adlı eserde, “الْمُنْشُؤْنَ” lafzında Ebû Ca'fer için hem isbât hem de hazf vecihlerinin geçerli olduğu belirtilmiştir.⁸³⁸

(b) Hazf ve isbât vecihlerinin tertibindeki ihtilaflar

Meslekler, İsa b. Verdân için nakledilen hazf ve isbât vecihlerinin sıralamasında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Şeyh Atâullah'ın mesleğine göre, isbât vechi mukaddem (öncelikli), hazf vechi ise muahhardır (sonraki). Diğer mesleklerde ise hazf vechi mukaddem kabul edilmektedir.⁸³⁹

(c) Şeyh Atâullah mesleğinin dayanağı

Şeyh Atâullah'ın İsa b. Verdân için isbât vechini öncelikli kabul etmesinin temel dayanağı, bu vechin Ebû Ca'fer dışındaki diğer kıraat ve rivâyetlerde ittifakla benimsenmiş olmasıdır. Dolayısıyla Atâullah mesleği, diğer kıraatlerdeki bu ittifakı esas alarak isbât vechini mukaddem saymıştır.⁸⁴⁰

(d) Diğer mesleklerin tercihi

Diğer meslekler ise bu hususta Dürre tarikini esas alarak hazf vechini tercih etmişlerdir. Bu yaklaşıma göre, Ebû Ca'fer için hazf vechi asıl kabul edilirken, isbât vechi istisnai bir durum olarak değerlendirilmektedir.⁸⁴¹

4.2.1.7.2.2. Hemze-i mutevassıta bi gayrihî/bi ziyâd lafızlarındaki ihtilaflar

“قُلْ ءَأَنْتُمْ” gibi lafızlar, hemze-i münekkere, hemze-i mutevassıta bi gayrihî ve hemzeteyn vecihlerinin bir araya geldiği durumları temsil eder. Hamza kıraatine göre bu vecihlerin birleşiminde kendine özgü bir okuyuş mizanı oluşmaktadır. Osmanlı kıraat tedrisatında, bu mizan konusunda farklı meslekler arasında ihtilaflar mevcuttur.

4.2.1.7.2.2.1. Şeyh Atâullah mesleğinin “قُلْ ءَأَنْتُمْ” lafzındaki yaklaşımı

﴿قُلْ ءَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمْ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ﴾⁸⁴²

⁸³⁸ İbnü'l-Cezerî, *ed-Dürretü'l-muğiyye*, 19 (33. Beyit).

⁸³⁹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 150.

⁸⁴⁰ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 150.

⁸⁴¹ Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü'l-Teysîr fî kırâ'âti'l-e'immeti'l-aşere*, 222; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 313.

⁸⁴² el-Bakara 2/40.

Şeyh Atâullah mesleğine göre, “قُلْ ءَأَنْتُمْ” lafzında Hamza kıraatine ait mizanda beş farklı vecih kabul edilmektedir. Bu vecihler, Hamza kıraatinin ravileri ve tarikleri arasında farklılıklar gösterir ve şu şekildedir:⁸⁴³

- Nakil-tahkik-teshil vechi: Şâtıbiyye tarikine göre Hamza kıraatinin her iki ravisi (Halef ve Hallâd) için nakledilmiştir.
- Tahkik-tahkik-tahkik vechi: Hamza kıraatinin her iki ravisinin de tariki olan İbn Galbûn tarikiyle alınmıştır.
- Tahkik-tahkik-teshil vechi: Halef rivâyetinin Ebü'l-Feth tarikiyle nakledilmiştir.
- Sekte-tahkik-tahkik vechi: Halef rivâyetine aittir.
- Sekte-tahkik-teshil vechi: Şâtıbiyye tarikine göre Hamza kıraatinin Halef rivâyeti için nakledilmiştir.

قُلْ ءَأَنْتُمْ وَقفا
نقل_تحقيق_تسهيل_ف
تحقيق_تحقيق_تحقيق_ف
تحقيق_تحقيق_تسهيل_ف
سكت_تحقيق_تحقيق_ض
سكت_تحقيق_تسهيل_ض

Söz konusu mizandaki vecihlerin sonuncusu olan sekte-tahkik-teshil vechi, Şeyh Atâullah mesleğinin diğer mesleklerden ayrıldığı (infirâd ettiği) bir vecih olmuştur.⁸⁴⁴

4.2.1.7.2.2.2. “قُلْ أَتَنْبِؤُنَ” lafzının vakf halindeki ihtilafları

قُلْ أَتَنْبِؤُنَ اللَّهُ بِمَا لَا يَخْلُمُ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ⁸⁴⁵

“قُلْ أَتَنْبِؤُنَ” lafzında hemze-i münekkere ve hemze-i mutevassita bir araya gelmiştir. Hamza kıraatine göre bu lafzın vakf halinde özel bir okuyuş mizanı oluşmaktadır. Zira Hamza kıraatinde vakf halinde hemze-i münekkere (sekte-nakil-tahkik) ve hemze-i mutevassita’da ise (hazf-ibdâl-teshil) vecihlerinin nakledildiği ilgili kıraat kaynaklarında belirtilmiştir.⁸⁴⁶

⁸⁴³ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 224.

⁸⁴⁴ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 224.

⁸⁴⁵ Yûnus 10/18.

⁸⁴⁶ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 224-225.

Söz konusu bu vecihlerin birleşiminden oluşan mizanda kıraat meslekleri arasında ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleğine göre Hamza kıraatinde “قُلْ أَتَنْبُؤُونَ” lafzının vakf halinde oluşan mizan şu şekildedir:⁸⁴⁷

Vecih	Açıklama
Nakil -Teshil (ف)	Birinci hemze nakl, ikinci hemze teshil ile okunur.
Nakil- İbdâl (ف)	Birinci hemze nakl, ikinci hemze ibdâl ile okunur.
Nakil-Hazf (ف)	Birinci hemze nakl, ikinci hemze hazf ile okunur.
Tahkik-Teshil (ف)	Birinci hemze tahkik, ikinci hemze teshil ile okunur.
Tahkik-İbdâl (ف)	Birinci hemze tahkik, ikinci hemze ibdâl ile okunur.
Tahkik-Hazf (ف)	Birinci hemze tahkik, ikinci hemze hazf ile okunur.
Sekte-Teshil (ض)	Birinci hemze sekte, ikinci hemze teshil ile okunur.
Sekte-İbdâl (ض)	Birinci hemze sekte, ikinci hemze ibdâl ile okunur.
Sekte-Hazf (ض)	Birinci hemze sekte, ikinci hemze hazf ile okunur.

(قُلْ أَتَنْبُؤُونَ)
نقل_تسهيل_ف
نقل_ابدال_ف
نقل_حذف_ف
تحقيق_تسهيل_ف
تحقيق_ابدال_ف
تحقيق_حذف_ف
سكت_تسهيل_ض
سكت_ابدال_ض
سكت_حذف_ض

4.2.1.7.2.2.3. “قُلْ أَوْفَيْتُكُمْ” lafzında kıraat ihtilafları

(قُلْ أَوْفَيْتُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكَ)⁸⁴⁸

“قُلْ أَوْفَيْتُكُمْ” lafzı, kıraat ilminde önemli bir inceleme alanıdır; zira bu kelime hemze-i münekkere, hemze-i mutevassıta bi gayrihî ve hemze-i mutevassıta bi nefsihî vecihleri bir

⁸⁴⁷ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 224-225.

⁸⁴⁸ Âl-i İmrân 3/15.

araya gelmektedir. Hamza kıraatinde bu vecihlerin vakf halinde içtimandan oluşan mizan doğrultusunda hangi vecihlerin alınacağı ve bunların tertibi hususunda kıraat meslekleri arasında farklılıklar mevcuttur.

(a) Şeyh Atâullah mesleğinin yaklaşımı

Şeyh Atâullah mesleğine göre, Hamza kıraati “قُلْ أَوْ تُبَيِّنْكُمْ” lafzının vakf halinde aşağıdaki vecihleri kabul etmektedir:⁸⁴⁹

Vecih	Açıklama
Nakl-Teshil-Teshil (ف)	Birinci hemze nakl, ikinci ve üçüncü hemzeler teshil ile okunur.
Nakl-Teshil-İbdâl (ف)	Birinci hemze nakl, ikinci hemze teshil, üçüncü hemze İbdâl ile okunur.
Tahkik-Tahkik-Teshil (ف)	Birinci ve ikinci hemzeler tahkik, üçüncü hemze teshil ile okunur.
Tahkik-Tahkik-İbdâl (ف)	Birinci ve ikinci hemzeler tahkik, üçüncü hemze İbdâl ile okunur.
Tahkik-Teshil-Teshil (ف)	Birinci hemze tahkik, ikinci ve üçüncü hemzeler teshil ile okunur.
Tahkik-Teshil-İbdâl (ف)	Birinci hemze tahkik, ikinci hemze teshil, üçüncü hemze İbdâl ile okunur.
Sekte-Tahkik-Teshil (ض)	Birinci hemze sekte, ikinci hemze tahkik, üçüncü hemze teshil ile okunur.
Sekte-Tahkik-İbdâl (ض)	Birinci hemze sekte, ikinci hemze tahkik, üçüncü hemze İbdâl ile okunur.
Sekte-Teshil-Teshil (ض)	Birinci hemze sekte, ikinci ve üçüncü hemzeler teshil ile okunur.
Sekte-Teshil-İbdâl (ض)	Birinci hemze sekte, ikinci hemze teshil, üçüncü hemze İbdâl ile okunur.

(قُلْ أَوْ تُبَيِّنْكُمْ)
نقل_تسهيل_تسهيل_ (ف)

⁸⁴⁹ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 226.

نقل_تسهيل_ابدال_ (ف)
تحقيق_تحقيق_تسهيل_ (ف)
تحقيق_تحقيق_ابدال_ (ف)
تحقيق_تسهيل_تسهيل_ (ف)
تحقيق_تسهيل_ابدال_ (ف)
سكت_تحقيق_تسهيل_ (ض)
سكت_تحقيق_ابدال_ (ض)
سكت_تسهيل_تسهيل_ (ض)
سكت_تسهيل_ابدال_ (ض)

4.2.1.7.2.4. “هَلْ أَنْتَبُكُمُ” lafzının vakf halindeki kıraat ihtilafları

(قُلْ هَلْ أَنْتَبُكُمُ بِشَرِّ مَنْ ذَلِكَ مَثُوبَةٌ عِنْدَ اللَّهِ) ⁸⁵⁰

“هَلْ أَنْتَبُكُمُ” lafzı, bünyesinde hem hemze-i münekkere, hem hemze-i mutevassıta bi gayrihî, hem de hemze-i mutevassıta bi nefsihî vecihlerini barındırması sebebiyle kıraat ilminde özel bir yere sahiptir. Bu vecihlerin bir araya gelmesi, Hamza kıraatine göre vakf halinde kendine özgü bir okuyuş mizanı oluşturur. Ancak, oluşan bu mizanda hangi vecihlerin esas alınacağı ve bunların sıralaması (tertibi) hususunda kıraat meslekleri arasında önemli ihtilaflar bulunmaktadır. ⁸⁵¹

(a) Şeyh Atâullah mesleklerinin tercihleri

Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleklerine göre, “هَلْ أَنْتَبُكُمُ” ve benzeri lafızların vakf halinde Hamza kıraatine göre oluşan mizan ve tertip aşağıdaki gibidir: ⁸⁵²

Vecih	Açıklama
Nakl-Teshil (ف)	Birinci hemze nakl, ikinci hemze teshil ile okunur.
Nakl-İbdâl (ف)	Birinci hemze nakl, ikinci hemze ibdâl ile okunur.
Tahkik-Teshil (ف)	Birinci hemze tahkik, ikinci hemze teshil ile okunur.
Tahkik-İbdâl (ف)	Birinci hemze tahkik, ikinci hemze İbdâl ile okunur.
Sekte-Teshil (ض)	Birinci hemze sekte, ikinci hemze teshil ile okunur.
Sekte-İbdâl (ض)	Birinci hemze sekte, ikinci hemze ibdâl ile okunur.

⁸⁵⁰ el-Mâide 5/60.

⁸⁵¹ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-ḥullân, 227.

⁸⁵² Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-ḥullân, 227.

(هَلْ أَنْتُمْ)
نقل_تسهيل_(ف)
نقل_ابدال_(ف)
تحقيق_تسهيل_(ف)
تحقيق_ابدال_(ف)
سكت_تسهيل_(ض)
سكت_ابدال_(ض)

4.2.1.8. Hemzeteyn ictimâî bağlamında kıraat farklılıkları

Hemzeteyn ictimâî, kıraat ilminin temel ve ihtilafli konularından biridir. İki hemzenin bir araya gelmesi durumu olarak tanımlanan hemzeteyn ictimâî gerek aynı lafız içerisinde gerekse farklı kelimelerde meydana gelebilir. Her iki durumda da kıraatler ve uygulanan vecihler çeşitlilik arz etmektedir. Ayrıca, bir araya gelen iki hemzenin harekesi de kıraat meslekleri arasındaki tercih farklılıklarını belirleyen önemli bir faktördür.

Bu çalışmada, Şeyh Atâullah'ın hemzeteyn ictimâî hususundaki görüşleri, özellikle aynı veya farklı lafızlarda ortaya çıkan infirâd durumları bağlamında incelenecektir. Bu inceleme, kıraat disiplindeki mesleki farklılaşmaları ve tercihleri daha derinlemesine anlamaya katkı sağlayacaktır.

4.2.1.8.1. Aynı lafızda hemzeteyn ictimâî

Aynı lafız içerisinde iki hemzenin bir araya geldiği (hemzeteyn ictimâî) durumlar, temel olarak iki kategori altında incelenebilir:

Fethadan Sonra Zammeli Hemzenin Geldiği Durumlar: Bu kategoriye örnek olarak “أَنْزَلَ” (e-ünzile) lafzı verilebilir.

Fethadan Sonra Kesreli Hemzenin Geldiği Durumlar: “أَيَّمَا” (e-imme) lafzı bu kategorinin tipik bir temsilcisidir.

Bu tasnif, aynı lafızdaki hemzeteyn ictimâî'nin farklı fonetik ve kıraat uygulamalarını sistemli bir şekilde analiz etmeye olanak tanımaktadır.

4.2.1.8.1.1. Fethalı hemzeden sonra zammeli hemzenin gelmesi durumu

﴿ءَالْقِي الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِرٌّ﴾⁸⁵³

Kıraat ilminde, iki hemzenin bir araya geldiği (hemzeteyn ictimâi) ve birincisinin fetha, ikincisinin ise zamme harekeye sahip olduğu “ءَالْقِي”, “ءَالْقِي” ve “أُوتِيَكُمْ” gibi lafızlar⁸⁵⁴ özel bir inceleme konusudur. Bu bağlamda, Ebû ‘Amr kıraati için iki temel vecih nakledilmiştir:⁸⁵⁵

1. Elif ziyadesiyle teshîl: Bu yöntemde, iki hemze arasına bir elif harfi eklenerek ikinci hemze teshîl edilir (örn. “ءَالْقِي”).
2. Sadece ikinci hemzenin teshili: Burada ise elif ziyadesi olmaksızın doğrudan ikinci hemze teshîl edilir (örn. “ءَالْقِي”).

Bu vecihler, kıraat meslekleri arasında farklı yaklaşımlara yol açan önemli ihtilaf noktalarından biridir.

4.2.1.8.1.1.1. Şâtıbî ve Atâullah mesleği bağlamında vecihler

Şeyh Atâullah mesleğinin referans aldığı İmâm Şâtıbî, Ebû ‘Amr için nakledilen bu vecihleri eserinde ele almıştır. Şâtıbî’nin aktarımına göre:⁸⁵⁶

وَأَيْمَةً بِالْخَلْفِ قَدْ مَدَّ وَحْدَهُ _____ وَسَهَّلَ سَمًا وَصَفًا وَفِي النُّحُودِ لَا
وَمَذْكَ قَبْلَ الضَّمِّ لَتَى حَبِيبُهُ _____ كَحَفْصٍ وَفِي الْبَاقِي كَقَالُونَ وَاعْدِلَى

Bu beyitler, Ebû ‘Amr’ın yanı sıra Kālûn ve Hişâm gibi diğer kıraat imamları için de farklı uygulamaları ortaya koymaktadır. Kālûn için sadece elif harfinin ibdâli, Hişâm için ise Ebû ‘Amr gibi hem ibdâl hem de hazf vecihlerinin nakledildiği görülür.⁸⁵⁷ Ebû ‘Amr’a nispet edilen her iki vecihte de teshîl esas olmakla birlikte, ibdâl vechi “ءَالْقِي” şeklinde elif ziyadesiyle, hazf vechi ise “ءَالْقِي” şeklinde elifin hazfıyla telaffuz edilir.

Ebû ‘Amr kıraatine ait hazf vechine yönelik, özellikle “ءَالْقِي” şeklindeki telaffuzunda bazı farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Mehmed Emin Efendi’nin belirttiğine göre, Mağrib ekolü bu vechi kabul etmemiştir.⁸⁵⁸ Ancak Osmanlı kıraat tedrisatında bu vecih ittifakla benimsenmiş

⁸⁵³ el-Kamer 54/25.

⁸⁵⁴ Âl-i İmrân 3/15; Sâd 38/8; el-Kamer 54/25.

⁸⁵⁵ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fî l-kırâ’âti’s-seb’*, 163.

⁸⁵⁶ Kâsım b. Fîrûh, *Hırzû l-emânî ve vechü l-tehânî*, 16-17 (199-200. Beyitler).

⁸⁵⁷ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu l-vaşid fî Şerhi l-kaşid*, 2/303; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü l-me’ânî fî l-kırâ’âti’s-seb’*, 1/248; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 73, 90.

⁸⁵⁸ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü l-hullân*, 233.

ve uygulanmıştır. Ayrıca, “أَهْلَقِي” vechinin mukaddem, “ءَهْلَقِي” vechinin ise muahhar olduğu konusunda da meslekler arasında bir ittifak bulunmaktadır.⁸⁵⁹

4.2.1.8.1.2. Kıraat kaynaklarında durum ve Atâullah mesleğinin dayanakları

Kıraat kaynaklarının incelenmesi, “أَهْلَقِي” ve benzeri lafızlar için Ebû ‘Amr kıraatine göre nakledilen her iki vechin de yaygın olarak kabul edildiğini göstermektedir. Zira bu kaynaklar, kıraat mesleklerinin tercihlerinde temel alınan ve zahiriyle amel edilen eserlerdir.

Seb‘a tariki kaynakları olan *Kitâbü’s-seb‘* ve *et-Tebşirâ*, “أَهْلَقِي” ve benzeri lafızlarda Ebû ‘Amr kıraati için her iki vechin de nakledildiğini belirtir.⁸⁶⁰

Şeyh Atâullah mesleğinin yardımcı kaynağı ve İstanbul tariki mesleklerinin ana kaynağı olan *Kitâbu’t-Teysîr*’de sadece “أَهْلَقِي” vechi nakledilmişken,⁸⁶¹ aynı müellifin diğer eseri *Câmi‘u’l-beyân*’da her iki vecih de zikredilmiştir.⁸⁶²

Şeyh Atâullah mesleğinin “أَهْلَقِي” lafzında, Ebû ‘Amr kıraati için söz konusu olan hem elif ziyadesiyle teshîl hem de sadece ikinci hemzenin teshili vecihlerinin ikisini de uygulamasının dayanağı, yukarıda zikredilen kaynakların çoğunluğunun bu iki vechi nakletmesi, *Şâtıbiyye*’de ele alınması ve Şâtıbiyye şârihlerinin bu konuda herhangi bir itirazının bulunmamasıdır. Bu durum, Şeyh Atâullah mesleğinin, mevcut kıraat literatüründeki genel kabulü esas aldığını göstermektedir.

4.2.1.8.1.2. Fethalı hemzeden sonra kesreli hemzenin gelmesi durumu

(وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَيْمَةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا)⁸⁶³

Hemzeteyn ictimânının kıraat ilminde önemli bir ihtilaf konusu olan bir diğer formatı, “أَيْمَةً” (e-imme) lafzında olduğu gibi fethalı bir hemzenin ardından kesreli bir hemzenin gelmesidir. Bu tür lafızlarda Nâfi‘, İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr kıraatleri ile Ruveys rivâyetinde iki temel vecih nakledilmiştir: teshîl ve ibdâl-i yâ.⁸⁶⁴

⁸⁵⁹ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 232.

⁸⁶⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘ fi’l-kırâ’ât*, 134-135; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *et-Tebşirâ fi’l-kırâ’âti’s-seb‘*, thk. Cemaleddin Muhammed Şeref (Tanta: Darü’s-Sahabe li’t-Turas, 2006), 278-279.

⁸⁶¹ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Tebşirâ fi’l-kırâ’âti’s-seb‘*, 163.

⁸⁶² Ebû ‘Amr ed-Dânî, *Câmi‘u’l-beyân fi’l-kırâ’âti’s-seb‘*, 215, 216.

⁸⁶³ es-Secde 32/24.

⁸⁶⁴ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-irfân fi vücûhi’l-Kur’ân*, 1/292.

4.2.1.8.1.2.1. Meslekler arasındaki yaklaşım farklılıkları

Söz konusu imamlar ve râviler için nakledilen bu teshîl ve ibdâl-i yâ vecihleri, kıraat meslekleri arasında önemli ihtilaflara yol açmıştır. Örneğin, Şeyh Atâullah, Sûfî ve Mutkîn meslekleri yalnızca teshîl vechini benimserken, İ'tilâf mesleği her iki vechi de uygulamıştır.⁸⁶⁵

Bu mesleki farklılıkların temel sebebi, benimsedikleri kaynaklara olan bağlılıklarıdır. Bu durum, kıraat eğitimindeki ruhsat ve azimet prensiplerinin farklı bir boyutu olarak karşımıza çıkar. Ruhsat, mesleklerin kendi belirledikleri ana kaynaklarla yetinmesini ifade ederken; azimet, ana kaynakların yanı sıra başka kaynaklara da yönelerek bir nevi “tahrîrât” (kıraat farklılıklarını inceleyip ayrıştırma) yapmayı gerektirir. Şeyh Atâullah mesleğinin ana kaynakları olan *eş-Şâtıbiyye* ve *ed-Dürretü'l-muğiyye*, mesleğin tercihinin dayanağını açıkça göstermektedir. Ayrıca, *Şâtıbiyye*'nin aslı olan ve mesleğin yardımcı kaynak olarak kullandığı *et-Teysîr*'de de benzer bir durum gözlenmektedir.

4.2.1.8.1.2.2. Şâtıbî ve İbnü'l-Cezerî'nin yaklaşımı

İmâm Şâtıbî, “أَيِّمَّةٌ” ve benzeri lafızları detaylı bir şekilde ele almıştır.⁸⁶⁶

وَمَذْكُوبٌ قَبْلَ الْفَتْحِ وَالْكَسْرِ حُجَّةٌ بِهَا لُذُّ وَقَبْلَ الْكَسْرِ خُلْفٌ لَهُ وَلَا
وَفِي سَبْعَةٍ لَا خُلْفَ عَنْهُ بِمَرْيَمَ وَفِي حَرْفِي الْأَعْرَافِ وَالشُّعْرَا الْغَلَا
أَبْنَيْكَ أَنْفَكَ مَعًا فَوْقَ صَادِهَا وَفِي فَصَلْتِ حَرْفٍ وَبِالْخُلْفِ سَهْلًا
وَأَيِّمَّةٌ بِالْخُلْفِ قَدْ مَدَّ وَحْدَهُ وَسَهْلٌ سَمًا وَصَفَا وَفِي النَّحْوِ أُبْدِلَا

Şâtıbî'nin “أَيِّمَّةٌ” ifadesiyle Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû 'Amr kıraatlerinde “أَيِّمَّةٌ” ve benzeri lafızlarda sadece ikinci hemzenin teshîl ile okunduğu nakledilmiştir. Bazı dil âlimleri, İmâm Şâtıbî'nin “وَفِي النَّحْوِ أُبْدِلَا” ifadesiyle ibdâl-i yâ vechine de işaret ettiğini öne sürse de bu görüş genel kabul görmemiştir.⁸⁶⁷

Şâtıbiyye'nin tamamlayıcısı olan *ed-Dürretü'l-muğiyye*'de ise Ya' kub'un birinci râvisi Ruveys için “أَيِّمَّةٌ” ve benzeri lafızların vecihleri şu şekilde ele alınmıştır:⁸⁶⁸

لِأَيِّمَتِهِمَا حَقَّقَ يَمِينٌ وَسَهْلٌ بِمَدِّ أَتَى وَالْقَصْرَ فِي الْبَابِ حَلَا

Dürre şârihleri, İbnü'l-Cezerî'nin bu ifadeleriyle Ruveys rivâyeti için yalnızca teshîl vechini naklettiğini belirtmişlerdir.⁸⁶⁹ Aynı şekilde, *et-Teysîr*'de Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr kıraati

⁸⁶⁵ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 315.

⁸⁶⁶ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü'l-tehânî*, 16 (196-199. Beyitler).

⁸⁶⁷ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî fi'l-kırâ'âtî's-seb'*, 136-138.

⁸⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *ed-Dürretü'l-muğiyye*, 17 (23. Beyit).

⁸⁶⁹ Ali en-Nüveyrî, *Şerhü'd-Dürreti'l-Muğiyye*, 89-90; Abdülfettâh b. Abdilganî b. Muhammed el-Kâdî, *el-İdâh li metni'd-Dürreti fi'l-kırâ'âtî's-selâti'l-mütemmimetü'l-kırâ'âtî'l-'aşr* (Kahire: Dâru's-Selam, t.y.), 93.

için; *Tahbîrû't-Teysîr*'de ise İbnü'l-Cezerî, Ruveys rivâyeti için “أَيُّمَّة” ve benzeri lafızlarda sadece teshîl vechini zikretmiştir.⁸⁷⁰

Şeyh Atâullah mesleğinin ana ve yardımcı kaynaklarında “أَيُّمَّة” ve benzeri lafızlarda ibdâl-i yâ vechinin yer almayıp sadece teshîl vechinin aktarılması, mesleğin tedrisat uygulamalarına da yansımıştır. Bu durum, mesleğin ana kaynaklara bağlı kalarak “ruhsat” prensibini uyguladığını göstermektedir.

4.2.1.8.2. Farklı lafızlarda hemzeteyn ictimâi

Kıraat ilminde, art arda gelen ve biri kelimenin sonunda, diğeri ise bir sonraki kelimenin başında yer alan iki hemzenin (farklı lafızlarda hemzeteyn ictimâi) edası, kıraat imamı ve râviler arasında teshîl, tahkik, ibdâl ve ıskat gibi farklı keyfiyetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu iki hemzenin harekelerinin aynı veya farklı olması, ilgili kıraatlerdeki farklılaşmanın temelini oluşturmaktadır. Bu durum, Kur'an tilavetindeki fonetik inceliklerin ve kıraatlerin zenginliğinin önemli bir göstergesidir.

4.2.1.8.2.1. Kesre harekeli hemzeteyn ictimâi

﴿وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ﴾⁸⁷¹

Farklı lafızlarda art arda gelen iki kesre harekeli hemzenin (örneğin “مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا” lafzında olduğu gibi) ictimâi, kıraat ilminde önemli bir tartışma alanıdır. Bu bağlamda, Ebû 'Amr kıraati için med ile ıskat ve kasr ile ıskat olmak üzere iki vecih nakledilmiştir. Benzer şekilde, Kālûn ve Bezzî rivâyetlerinde ise med ile teshîl ve kasr ile teshîl şeklinde ikişer vecih bulunmaktadır.⁸⁷²

4.2.1.8.2.1.1. Kıraat meslekleri arasındaki ittifak ve ihtilaf

Kıraat tedrisatında meslekler, Ebû 'Amr, Kālûn ve Bezzî için nakledilen bu vecihlerin kabulü ve uygulanması konusunda ittifak halindedir. Ancak, bu vecihlerin tertip (öncelik) sıralamasında ihtilaf söz konusudur. Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleklerine göre, med ile ıskat ve med ile teshîl vecihleri mukaddem (öncelikli) kabul edilmektedir.⁸⁷³

⁸⁷⁰ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âti's-seb'*, 161,162, 370; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-Teysîr fî kırâ'âti'l-e'immeti'l-aşere*, 210-211.

⁸⁷¹ en-Nisâ 4/22.

⁸⁷² Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, 1/114-115.

⁸⁷³ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 156.

4.2.1.8.2.1.2. Şâtıbî'nin yaklaşımı ve vecihlerin dayanakları

İmâm Şâtıbî, farklı lafızlarda ardışık gelen hemzelerde Ebû 'Amr kıraati için ilk hemzenin ıskat vechini; Kālûn ve Bezzî rivâyetleri için ise teshîl vechinin med ve kasr ile nakledildiğini şu beyitlerde ifade etmiştir:⁸⁷⁴

وَأَسْقَطَ الْأُولَى فِي اتِّفَاقِهِمَا مَعًا ____ إِذَا كَانَتْ مِنْ كَلِمَتَيْنِ فَتَى الْعَلَا
كَجَا أَمْرُنَا مِنَ النِّسَاءِ إِنْ أُولِيَا ____ أَوْلَيْكَ أَنْوَاعَ اتِّفَاقٍ تَجَمَّلَا
وَقَالُونَ وَالْبَرْيُ فِي الْفَتْحِ وَافَقَا ____ وَفِي غَيْرِهِ كَالْيَا وَكَالْوَاوِ سَهَّلَا

Şeyh Atâullah mesleğinin diğer mesleklerle mutabık kalarak benimsediği med ve kasr vecihleri, Şâtıbiyye şârihleri tarafından şöyle temellendirilmiştir: Birinci hemzenin ıskat veya teshîl edilmesi durumunda medd-i munfasıl meydana geleceği için, ehl-i kasr olan ilgili imamlar ve râviler için kasr vechi benimsenmiştir. Diğer taraftan, birinci hemzenin içinde bulunduğu kelimenin aslının medd-i muttasıl olması sebebiyle med vechi de kabul görmüştür. Ayrıca, kelimenin aslının med olması, med vechinin diğerlerine nazaran mukaddem tutulmasında etkili bir faktör olmuştur.⁸⁷⁵

Aşağıdaki tablo, “مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا” lafzı özelinde, belirtilen kıraat imam ve râvileri için uygulanan vecihleri özetlemektedir:

Kıraat İmamı/Râvisi	Vecih 1	Vecih 2
Ebû 'Amr	Med ile Iskat	Kasr ile Iskat
Kālûn ve Bezzî	Med ile Teshîl	Kasr ile Teshîl

{ مِنْ النِّسَاءِ إِلَّا }	
ابو عمر	قالون _ بزي
مد مع الاسقاط الأولي	مد مع التسهيل الثانية
قصر مع الاسقاط الأولي	قصر مع التسهيل الثانية

4.2.1.8.2.2. Fetha ve zamme harekeli hemzeteyn ictimâi

{ وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا }⁸⁷⁶

{ وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ }⁸⁷⁷

⁸⁷⁴ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 17 (202-204. Beyitler).

⁸⁷⁵ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd*, 2/305-309; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzû'l-me'ânî fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 1/250-254; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 74-76.

⁸⁷⁶ Hûd 11/58.

⁸⁷⁷ el-Ahkâf 46/32.

Kıraat ilminde, art arda gelen iki fethalı hemzenin (“جَاءَ أَمْرُنَا” örneğinde olduğu gibi) veya iki zammeli hemzenin (“أُولِيَاءُ أَوْلِيَّكَ” örneğinde olduğu gibi) bir araya gelmesi durumunda farklı edâ keyfiyetleri ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Ebû ‘Amr kıraati ile Kālûn ve Bezzî rivâyetleri için med ile ıskat ve kasr ile ıskat vecihleri nakledilmiştir. Verş ve Kunbûl için ikinci hemzenin teshîl ve ibdâli, Ebû Ca’fer kıraatiyle Ruveys rivâyeti için ise yalnızca ikinci hemzenin ibdâl vechi benimsenmiştir.⁸⁷⁸

4.2.1.8.2.2.1. Meslekler arasındaki ihtilafî vecihler ve tertip farklılıkları

Fetha ve zammeli iki hemzenin ardışık geldiği hemzeteyn ictimâmında, meslekler arasındaki temel ihtilaf konusu, Ebû ‘Amr kıraati ile Kālûn ve Bezzî rivâyetleri için nakledilen med ile ıskat ve kasr ile ıskat vecihlerinin tertip (öncelik) meselesidir. Meslekler bu vecihlerin kabulünde hemfikir olmakla birlikte, onların sunuluş sıralamasında farklılıklar göstermişlerdir.

Şeyh Atâullah ve Mutkîn meslekleri, med vechini kasr vechine takdim ederek (med ile ıskat-kasr ile ıskat) bir uygulama benimsemişlerdir. İstanbul tariki meslekleri ise “erbaa merâtib” tarikinde kasr vechini, “mertebeteyn” tarikinde ise Mısır tariki meslekleri gibi med vechini mukaddem kabul etmişlerdir.⁸⁷⁹

Lafız	Kıraat İmamı/Râvisi	Vecih 1	Vecih 2
{ أُولِيَاءُ أَوْلِيَّكَ }	Kālûn, Bezzî, Ebû ‘Amr	Med ile Iskat	Kasr ile Iskat
{ جَاءَ أَمْرُنَا }		(İlk hemze)	(İlk hemze)

{ جَاءَ أَمْرُنَا } / { أُولِيَاءُ أَوْلِيَّكَ }
ابو عمر_قالون_ابو عمر
مد مع الاسقاط الأولى قصر مع الاسقاط الأولى

4.2.1.8.2.2.2. Şeyh Atâullah mesleğinin tercihi ve dayanakları

Şeyh Atâullah mesleği, hemzeteyn ictimâmı olan yerlerde med vechini kasr vechine takdim etmiştir. Bu tercihin temel dayanağı, mesleğin zahiriyle amel ettiği *Şâtıbiyye* adlı temel kaynağa dayanmaktadır. İmâm Şâtıbî, bu hususu şu şekilde ifade etmiştir:⁸⁸⁰

⁸⁷⁸ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî l-kırâ’âtî’s-seb’*, 164, 165; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-‘irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 1/202.

⁸⁷⁹ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 159, 518.

⁸⁸⁰ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî*, 17 (208. Beyit).

وَإِنْ حُرِفَ مَدَّ قَبْلَ هَمْزٍ مُغَيَّرٍ يَجُزُّ قَصْرُهُ وَالْمَدُّ مَا زَالَ أَغْدَلَا

Şâtıbiyye şârihleri, İmâm Şâtıbî'nin bu beyitteki “وَالْمَدُّ مَا زَالَ أَغْدَلَا” ifadesiyle, hemzeteyn ictimâmında birinci hemzenin teshîl veya ıskat edilmesiyle med sebebinin ortadan kalkmadığını belirtmişlerdir. Zira teshîl veya ıskat vechinin ârızî bir durum olduğunu ve dolayısıyla med vechinin daha evlâ (daha uygun) olduğunu vurgulamışlardır.⁸⁸¹

Ebû ‘Amr ed-Dânî de hemzeteyn ictimâmında med vechinin evlâ ve tercih edilen bir okuyuş olduğunu, aynı zamanda birinci hemzenin ıskat veya teshîl edilmesi sonucunda zahiren hemzenin bulunmaması nedeniyle kasr vechinin de câiz olduğunu ifade etmiştir. Bu durum, Şeyh Atâullah mesleğinin, kıraat imamlarının genel eğilimini ve Şâtıbiyye'nin yorumunu esas alarak kendi tedrisatında bir öncelik belirlediğini göstermektedir.⁸⁸²

4.2.1.8.3. Hemzeteyn ictimâî neticesinde oluşan mizanlar

﴿وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾⁸⁸³

Hemzeteyn ictimâî ile cem-i müzekker mim zamirinin bir araya gelmesi, özellikle Kālûn ve Bezzî kıraatleri için mizan oluşumuna yol açmaktadır. Bu durum, cem-i müzekker mim zamirinde Kālûn ve Bezzî için hem adem-i sıla (sıla'nın olmaması) hem de sıla (sıla'nın olması) vecihlerinin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Ortaya çıkan bu mizan içerisinde, kıraat meslekleri arasında farklı tercihler gözlenmektedir.

Şeyh Atâullah mesleğinin yaklaşımına göre, hemzeteyn ictimâmının öncelikli olduğu ve cem-i müzekker zamirinin daha sonra geldiği bir durumda oluşan mizan şu şekildedir:⁸⁸⁴

Birinci hemzenin ıskat edilmesiyle birlikte med ile sıla ve adem-i sıla.

Birinci hemzenin ıskat edilmesiyle birlikte kasr ile sıla ve adem-i sıla.

﴿وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا﴾	
ب ه	_____ مد مع الاسقاط الأولى _____ صلة _____
	_____ عدم صلة _____
	_____ قصر مع الاسقاط الأولى _____ صلة _____
	_____ عدم صلة _____

⁸⁸¹ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 95; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin el-Mevsilî, *Şerhu 'ale's-Şâtıbiyye Kenzi'l-me'ânî şerhu Hırzû'l-emânî*, thk. Zekeriyya Umeyrat (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 81.

⁸⁸² Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fî'l-karâ'âtî's-seb'*, 165.

⁸⁸³ en-Nisâ 4/5.

⁸⁸⁴ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 251.

Bu düzenleme, Şeyh Atâullah mesleğinin, hemzeteyn ictimâının cem-i müzekker mim zamiriyle olan etkileşiminde belirli bir okuyuş önceliği benimsediğini göstermektedir.

4.2.1.9. Zevât-ı râ kavramı ve fonetik özellikleri

(وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ)⁸⁸⁵

Zevât-ı râ, Arapça dilbiliminde, kelimenin sonunda yer alan ve kendisinden önceki harfin “râ” olduğu elif harflerine verilen teknik bir isimdir. Bu elifler, yazımda “yâ” harfi şeklinde görünseler de fonetik olarak bir elif sesini temsil ederler. Bu kategoriye giren lafızlara örnek olarak Kur’an-ı Kerim’de geçen “يُنْفَرِي”, “نَرَى”, “بُشْرَى” ve “كُبْرَى” gibi kelimeler verilebilir.⁸⁸⁶

4.2.1.9.1. Kıraat imamlarına göre telaffuz

Zevât-ı râ içeren lafızlardaki “râ” harfi, duraklama (vakfen) veya sonrasında harekeli bir harfin gelmesi (maba‘di harekeli olması) durumunda, kıraat imamlarından Ebû ‘Amr, Hamza, Kisâî ve Halefû’l-âşîr’in kıraatlerine göre imâle (elif sesinin “e”ye yakın okunması) ile telaffuz edilir. Verş rivâyetinde ise bu durum taklîl (elif sesinin “a” ile “e” arası okunması) şeklinde gerçekleşir.⁸⁸⁷

Bu kıraat farklılıkları, Şeyh Atâullah’ın takip ettiği ve Şâtıbiyye’de de açıkça belirtilen usul ve esaslara dayanmaktadır. Şâtıbiyye’deki ilgili beyitler şöyledir:⁸⁸⁸

وَمَا بَعْدَ رَاءٍ شَاعَ حُكْمًا وَحَفْصُهُمْ يُؤَالِي بِمَجْرِيهَا وَفِي هُودٍ أَنْزَلَ
وَدُّوا الرِّاءَ وَرَشَّ بَيْنَ بَيْنٍ وَفِي أَرِي كُمْ وَدَوَاتِ الْيَا لَهُ الْخُلْفُ حَمَلًا

Bu beyitlerden ilki (“وَمَا بَعْدَ رَاءٍ شَاعَ حُكْمًا”) Ebû ‘Amr, Kisâî ve Halefû’l-âşîr için imâleyi; ikincisi (“وَدُّوا الرِّاءَ وَرَشَّ بَيْنَ بَيْنٍ”) ise Verş için taklîl uygulamasını ifade etmektedir.⁸⁸⁹

4.2.1.9.2. Vasıl halinde zevât-ı râ

Zevât-ı râ içeren lafızlar, “نَرَى اللَّهَ” ve “يَرَى الذِّينَ” örneklerinde olduğu gibi, vasıl (bağlama) halinde telaffuz edildiğinde Verş için taklîl uygulaması geçerli değildir. Ayrıca, imâle vechi hususunda da ihtilaflar bulunmaktadır.⁸⁹⁰ Özellikle Ebû ‘Amr’ın ikinci ravisi Sûsî, bu tür lafızların vasıl halinde önce feth (elif sesinin açık okunması), ardından imâle olmak üzere iki

⁸⁸⁵ el-Bakara 2/55.

⁸⁸⁶ Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 116.

⁸⁸⁷ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî l-kırâ’âtî s-seb’*, 208-209.

⁸⁸⁸ Kâsım b. Fırruh, *Hırzû l-emânî ve vechü l-tehânî*, 25, 26 (311 ve 314. Beyitler).

⁸⁸⁹ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu l-vaşid fî Şerhi l-kaşid*, 147; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü l-me’ânî fî l-kırâ’âtî s-seb’*, 1/366; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi s-Şâtıbiyye*, 126, 127.

⁸⁹⁰ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî l-kırâ’âtî s-seb’*, 226, 227; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü l-hullân*, 165.

farklı vecihle telaffuzunu benimsemiştir. Kıraat ekolleri, Sûsî rivâyeti için bu vecihlerin sırası ve uygulanışı konusunda ittifak halindedir.⁸⁹¹

4.2.1.9.3. Lafzatullah'ın lââm'ı ile ictima durumu

Kıraat ekolleri arasındaki temel ihtilaf noktalarından biri, Sûsî rivâyetinde vasıl halinde zevât-ı râ içeren “نَزَى الله” ve benzeri lafızlardaki Allah lafzının lââm harfinde nakledilen tefhîm (kalın okuma) ve terkîk (ince okuma) vecihleri ile zevât-ı râ'nın vasıl halinde alınan feth ve imâle vecihlerinin bir araya gelmesiyle oluşan dengedir.

Sûsî için ﴿ نَزَى الله ﴾ ve benzeri zevât-ı râların vasıl halinde

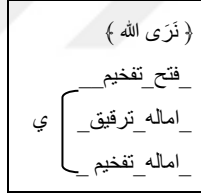
Feth ile tefhîm

İmâle ile terkîk

İmâle ile tefhîm

Şematik olarak bu durum şu şekilde gösterilebilir:

Şeyh Atâullah'ın kıraat ekolüne göre, “نَزَى الله” ve benzeri lafızlarda Sûsî için üç vecih kabul edilmektedir.⁸⁹²

Sûsî için “نَزَى الله” ve benzeri zevât-ı râların vasıl halinde feth vechinin öncelikli olarak uygulanmasının temel gerekçesi, bu vechin daha meşhur olmasının yanı sıra, Şâtıbiyye'nin temelini oluşturan *et-Teysîr* adlı eserde de bu feth vechinin açıkça ifade edilmiş olmasıdır.⁸⁹³

Bu gerekçe, Şeyh Atâullah'ın metodolojisine göre şu şekilde temellendirilmektedir: Zevât-ı râ lafzındaki “râ” harfinin imâlesi, kendisinden sonra gelen elif harfinden kaynaklanır. Vasıl halinde bu elif ortadan kalktığı için, feth vechinin öncelikli olması beklenir. Dolayısıyla “râ” harfinin fethası esas olmakla birlikte, Sûsî için bu lafızda imâle vechinin de nakledilmiş olması, her iki vechin de uygulanmasını zorunlu kılmıştır.

Lafzatullah'ın lââm harfinde ise tefhîm ve terkîk vecihleri nakledilmiştir. Bu vecihlerin temel dayanağı, lââm harfinden önceki harfin harekesinin hâlis bir kesre olmamasıdır. İmam Şâtıbî ve

⁸⁹¹ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 178, 473.

⁸⁹² Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 322.

⁸⁹³ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 227.

Sehâvî gibi Şeyh Atâullah'ın metodolojisine kaynaklık eden kıraat alimlerinin yanı sıra, cumhur kıraat alimleri de lafzatullah'ın lâmindan önceki harfin hâlis olmayan bir kesre olması sebebiyle lafzatullah'ın lâmindaki tefhîm vechini öncelikli olarak kabul etmişlerdir.⁸⁹⁴

4.2.1.10. İdgam kavramı ve kıraat ilmindeki yeri

İdgam, dilbilimsel kökeni itibarıyla bir şeyi diğerinin içine katıp yok etme anlamına gelmekle birlikte,⁸⁹⁵ kıraat ilminde teknik bir terim olarak, birbirine benzeyen veya yakın mahreçli iki harften birincisinin (müdğâm) ikincisinin (müdğâmün fih) içine katılarak telaffuz edilmesini ifade eder.⁸⁹⁶ Bu katma işlemi, bazen yalnızca mahreç (çıkış yeri) bakımından, bazen ise hem mahreç hem de sıfat (telaffuz özelliği) bakımından birinci harfin tamamen ortadan kalkmasıyla gerçekleşir. İdgam, harfler arasında temâsül (aynı harfler), tecânüs (aynı mahreçten çıkan farklı harfler) ve tekârüb (mahreçleri veya sıfatları birbirine yakın olan harfler) ilişkisi bulunması durumunda uygulanır.⁸⁹⁷ Şeyh Atâullah'ın kıraat mesleğinde ise, idgamın aksine izhar (harfin açıkça telaffuz edilmesi) vechi genellikle öncelikli olarak tercih edilmektedir.⁸⁹⁸ İdgam, müdğâm ve müdğâmün fih harflerinin hareke durumlarına göre iki ana kategoriye ayrılır:

İdgam-ı kebîr: Her iki harfin de (müdğâm ve müdğâmün fih) harekeli olması durumunda uygulanan idgamdır.⁸⁹⁹

İdgam-ı sağîr: Müdğâm harfin sâkin, müdğâmün fih harfinin ise harekeli olması durumunda gerçekleşen idgamdır.⁹⁰⁰

Bu başlıkta, özellikle Osmanlı kıraat tedrisatında Şeyh Atâullah mesleği özelinde idgam bahsindeki farklı görüşler ve ihtilaflar ele alınacaktır.

4.2.1.10.1. İdgam-ı kebîr ve Şeyh Atâullah mesleğinin temayüz eden özellikleri

Kıraat ilminde idgam-ı kebîr, her iki harfin de harekeli olduğu durumlarda gerçekleşen idgam türüdür. Bu bağlamda, Şeyh Atâullah'ın kıraat mesleği, özellikle mütekâribeyn (mahreç veya

⁸⁹⁴ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd*, 468.

⁸⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12/203; Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 68.

⁸⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr*, 2/148; Mehmet Ali Sarı, "İdgâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/471.

⁸⁹⁷ Müdğâm ve müdğâmün fih olan harflerin mahreç sıfat ve imla bakımından aynı olması *temâsül*; mahreç bakımından aynı sıfat ve imla bakımından farklı olması *tecânüs*; mahreç, sıfat veya her iki bakımından yakın olmaları ise *tekârüb* olarak adlandırılmıştır. Bkz. Muhammed el-Curaysî, *Nihayetü'l-kavlu'l-mufîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 105; Abdülfettâh el-Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîd-i Kelâmî'l-Bârî*, 217; Akdemir, *Tecvîd-i mâhir*, 184.

⁸⁹⁸ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 170.

⁸⁹⁹ Muhammed el-Curaysî, *Nihayetü'l-kavlu'l-mufîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 107.

⁹⁰⁰ Muhammed el-Curaysî, *Nihayetü'l-kavlu'l-mufîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 107.

sıfatları yakın olan harfler) ve mütemâsileyn (aynı olan harfler) kategorilerindeki uygulamalarıyla diğer ekollerden ayrılmaktadır. Bu farklılıklar, çoğunlukla Ebû ‘Amr kıraatinin Sûsî rivâyetinde ortaya çıkmakla birlikte, bir örnekte Ya‘kub kıraatinin Ruveys rivâyetinde de ihtilaf gözlemlenmektedir.⁹⁰¹

1. Şeyh Atâullah mesleğinin temel karakteristiği: “İzharın takdimi” ilkesi

Şeyh Atâullah mesleğinin idgam-ı kebîr bahsindeki en belirgin özelliği, iki farklı vechin nakledildiği durumlarda izhar vechinin mukaddem (öncelikli) olarak uygulanmasıdır. Bu yaklaşım, diğer kıraat mesleklerinin çoğunluğundan ayrılmaktadır. Şeyh Atâullah’ın bu tercihinde, mesleğinin ana kaynağı olan *Şâtıbiyye* adlı eserde izhar vechinin öncelenmesinin büyük etkisi bulunmaktadır. *Şâtıbiyye*’deki bu vurgu, Şeyh Atâullah ekolünde harflerin orijinal ses değerlerinin korunmasına ve lafızların daha belirgin telaffuz edilmesine verilen önemi göstermektedir. Bu metodoloji, fonetik akıcılıktan ziyade, metnin ve harflerin bağımsız kimliklerinin muhafaza edilmesine yönelik bir tercihi yansıtmaktadır. Bu ilke, sadece belirli lafızlara özgü bir tercih olmaktan ziyade, mesleğin genel metodolojisini ve kıraat felsefesini yansıtan temel bir karakteristiktir. Peki, bu ilke ne anlama gelir ve diğer kıraat ekollerinden nasıl farklılaşır?

2. “İzharın takdimi” ilkesinin kapsamı ve dayanakları

“İzharın takdimi” ilkesi, bir lafızda hem idgam hem de izhar vecihlerinin nakledilmesi durumunda, açık bir karene (delil) veya sarahaten bir önceliklendirme bulunmadığı takdirde, izhar vechinin uygulanmasını öncelikli tutmak anlamına gelir. Bu yaklaşımın temel dayanakları şunlardır.

a) *Şâtıbiyye*’deki mutlak nakiller

Şeyh Atâullah mesleği, ana kaynağı olan *Şâtıbiyye*’deki beyitlerin ve şerhlerindeki ifadelerin mutlak bırakıldığı durumlarda, yani belirli bir vechin diğerine tercih edildiğine dair net bir işaret olmadığında izharı tercih etme eğilimindedir. *Şâtıbiyye*’nin bazı lafızlarda vecihleri zikrederken bir öncelik belirtmemesi, Şeyh Atâullah tarafından “izharın asıl olduğu” şeklinde yorumlanmıştır.

Şeyh Atâullah’ın kıraat mesleğinin, özellikle idgam-ı kebîr uygulamalarındaki özgünlüğü, büyük ölçüde temel başvuru kaynağı olan *Şâtıbiyye* ile olan yakın ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Şeyh Atâullah mesleği, kıraat uygulamalarında, özellikle de idgam-ı kebîr

⁹⁰¹ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 255.

bahsinde, izhar vechinin önceliğini benimsemesiyle dikkat çeker. Bu tercihin ardında yatan temel motivasyon, *Şâtıbiyye*'de yer alan ve izharı önceleyen ifadelerdir. *Şâtıbiyye*, yedi kıraatin temel kurallarını ve uygulamalarını nazım (şiirsel) bir dille sistemleştiren önemli bir metindir. Şeyh Atâullah, bu eserdeki lafzî ve manevî işaretlere büyük önem atfetmiş, dolayısıyla metnin doğrudan ifadesine uygun bir telaffuz metodolojisi geliştirmiştir.

Şâtıbiyye'nin bazı idgam-ı kebîr durumlarında izharı tercih etmesi veya en azından izhar ve idgam vecihlerini eşit veya izharı mukaddem tutması, Şeyh Atâullah'ın bu yöndeki kararlarını doğrudan etkilemiştir. Bu, Şeyh Atâullah'ın sadece nakli bir ilim olan kıraati aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda *Şâtıbiyye*'nin ruhuna uygun bir yorum ve uygulama geleneği oluşturduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım, lafzın orijinal biçimini koruma ve her bir harfin ses değerini muhafaza etme arzusunu yansıtır.

b) Lafzın aslını koruma

Kıraat ilminde harflerin asıl mahreç ve sıfatlarıyla telaffuz edilmesi esastır. İdgam, bir harfin diğerine katılarak ses değerini kaybetmesine neden olduğundan, Şeyh Atâullah mesleği, eğer zaruri bir durum yoksa veya rivâyetle açıkça belirtilmemişse, lafzın aslını koruma adına izharı daha uygun bulmuştur. Bu, metnin orijinal formuna azami riâyet etme prensibinin bir uzantısıdır.

c) Hafs rivâyetinin etkisi

Osmanlı kıraat tedrisatında Âsım kıraati Hafs rivâyeti yaygın olarak öğretildiği için, bu rivâyetin genel olarak idgamdan ziyade izhara meyilli olması, Şeyh Atâullah gibi mesleklerin de izharı öncelikli tutmasında dolaylı bir etken olmuş olabilir. Hafs rivâyetindeki netlik ve belirginlik, diğer kıraatlere geçişte de izharın anlaşılabilirliğini artıran bir faktör olarak görülmüş olabilir.

d) Diğer kıraat meslekleriyle farklılıkları

Şeyh Atâullah mesleğinin bu ilkesi (izhar vechini öncelemesi), onu diğer bazı kıraat mesleklerinden belirgin şekilde ayırır:

- Çoğunluğun yaklaşımı: Pek çok kıraat mesleği, bir lafızda hem izhar hem de idgam vecihleri nakledildiğinde, çoğu zaman idgam vechini takdim etme eğilimindedir. Bu durum, idgamın telaffuzda sağladığı akıcılık ve kolaylık (tahsîn-i savt) gibi fonetik gerekçelere dayanabilir. Örneğin, Mutkîn ve İstanbul tariki mesleklerinin bazı durumlarda idgamı öncelemesi, bu farklılığı net bir şekilde ortaya koyar. Bu, özellikle

birbirine yakın mahreç ve sıfatlara sahip harflerde belirgindir. Ancak Şeyh Atâullah, bu akıcılıktan ziyade, lafızların orijinal yapılarının muhafazasını ön planda tutar. Bu, Osmanlı kıraat tedrisatında tecvit kurallarının sadece fonetik kolaylıklar bütünü olarak değil, aynı zamanda metnin bütünlüğünü ve her harfin hakkını verme prensibiyle de ele alındığının bir göstergesidir

- Rivâyet yorum farklılıkları: İhtilafların temelinde, nakledilen rivâyetlerin nasıl yorumlandığı yatar. Şeyh Atâullah, “mutlak” bırakılan rivâyetleri izhar lehine yorumlarken, diğer meslekler bu mutlaklığı fonetik kolaylık veya Arap dilinin genel kaideleri çerçevesinde idgam lehine yorumlamayı tercih edebilir.
- Ebû ‘Amr’ın Sûsî rivâyeti: Sûsî, idgam-ı kebîr’i geniş bir yelpazede uygulayan bir ravîdir. Özellikle mütekâribeyn ve mütemâsileyn harfleri arasında idgamı sıkça kullanır. Şeyh Atâullah mesleğinin burada devreye girerek, Sûsî’nin idgam ettiği bazı yerlerde izharı öncelikli kılması, dikkate değer bir farklılıktır. Bu durum, Şeyh Atâullah’ın, Sûsî rivâyetindeki idgamın mutlak olmadığını veya *Şâtıbiyye*’nin belirlediği çerçevede izharın daha güçlü bir vecih olduğunu düşündüğünü gösterir. Bu, kıraatlerdeki “ihtiyar” (seçim) ve “tercih” (önceliklendirme) kavramlarının önemini vurgular.
- Tedrisatın amacı: Bazı meslekler, kıraat eğitimini daha çok telaffuz akıcılığı ve estetiği üzerine kurarken, Şeyh Atâullah mesleği, harflerin ve lafızların bireysel kimliklerini koruyarak metnin sağlamlığını vurgulama hedefi gütmüştür.
- Farklılıkların sebepleri: Bu ihtilaflar, sadece rivâyet farklılıklarından değil, aynı zamanda kıraat imamlarının ve onların izinden giden ekollerin metodolojik yaklaşımlarından da kaynaklanır. Bazı ekoller, usûl ve ferş arasındaki dengeyi farklı yorumlarken, Şeyh Atâullah mesleği, *Şâtıbiyye*’nin belirlediği genel kaidelere ve öncelik sıralamalarına daha sıkı bağlı kalmayı tercih etmiştir.

Şeyh Atâullah mesleğinin “izharın takdimi” ilkesi, kıraat ilminde rivâyetlerin yorumlanması ve uygulanması konusundaki çeşitliliği ve derinliği gözler önüne sermektedir. Bu ilke, sadece bir telaffuz kuralı olmaktan öte, metne ve harflere verilen değeri, rivâyetlerin titizlikle incelenmesi gerektiğini ve kıraat imamlarının farklı bakış açılarını temsil eden bir yaklaşımdır. Bu, Osmanlı kıraat tedrisatının sadece bir aktarım değil, aynı zamanda bir tefekkür ve tercihler bütünü olduğunu göstermektedir.

4.2.1.10.1.1. İdgam-ı kebîr-i mütekâribeyn ve Şeyh Atâullah mesleğinin farklılaşan uygulamaları

İdgam-ı kebîr-i mütekâribeyn, kıraat ilminde, birbirine yakın mahreç veya sıfatlara sahip iki harekeli harfın birbirine katılarak telaffuz edilmesidir.⁹⁰² Bu idgam türü, sahih kıraat rivâyetlerinde farklı nakillerle yer almakta olup bu nakiller doğrultusunda kıraat meslekleri arasında da farklı tercihler ortaya çıkmıştır. Şeyh Atâullah mesleği, bu bağlamda kendine özgü yaklaşımlarıyla dikkat çekmektedir.

4.2.1.10.1.1.1. “طَلَّقَنَّ” lafzı üzerindeki ihtilaf

﴿عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكَ مِثْلَ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا﴾⁹⁰³

Sûsî rivâyetine göre idgam-ı kebîr-i mütekâribeyn kapsamında değerlendirilen “طَلَّقَنَّ” lafzında hem izhar hem de idgam vecihleri nakledilmiştir.⁹⁰⁴ Ancak, Şeyh Atâullah mesleği de dahil olmak üzere çoğu kıraat mesleği, bu lafızda oybirliğiyle yalnızca idgam vechini benimsemiş ve bu konuda bazı kaynaklarla ihtilafa düşmüştür.⁹⁰⁵

Şeyh Atâullah mesleğinin “طَلَّقَنَّ” lafzında izhar vechini terk ederek sadece idgam vechini uygulamasının temel gerekçesi, İmam Şâtıbî’nin bu lafızda yalnızca idgam vechini nakletmiş olmasıdır. Şâtıbiyye’deki ilgili beyit şöyledir:⁹⁰⁶

وإِذْغَامُ ذِي التَّخْرِيمِ طَلَّقَنَّ قُلٌ أَحَقُّ وَبِالْثَّائِبِ وَالْجَمْعِ أَثَقَلَا

Şâtıbiyye şârihleri, İmam Şâtıbî’nin “أَحَقُّ” (daha hak/doğru) ifadesiyle “طَلَّقَنَّ” lafzında idgam vechinin daha sahih olduğunu ve Arap dil kaidelerine daha uygun düştüğünü kastettiğini belirtmişlerdir.⁹⁰⁷

Bu yaklaşıma rağmen, Ebû ‘Amr ed-Dânî gibi bazı kıraat alimleri, “طَلَّقَنَّ” lafzında izhar vechini de nakletmiş, ancak cumhurun tercih ettiği idgam vechinin Arap diline daha uygun olduğunu, izhar vechinin ise yalnızca İbn Mücâhid ve ona tabi olanlar tarafından uygulandığını ifade etmiştir.⁹⁰⁸ Pek çok meselede Şeyh Atâullah mesleği ile uyumlu tercihlere

⁹⁰² Tekârub illeti olan harf grupları, bazı kıraatlara göre farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bir kıraate göre idgâm-ı kebîr-i mütekâribeyn olan bir lafız, başka bir kıraate göre idgâm-ı kebîr-i mütecâniseyn olarak değerlendirilebilir. Geniş bilgi için bkz. Molla Mehmed Emin Efendi, *Lâhiqa li ş-şârihi 'l-bâ 'îşi 'l-fâkîr fî idâhi bâbi 'l-idgâmi 'l-kebîr* (İstanbul: Asitane Yayınevi, t.y.), 5.

⁹⁰³ et-Tahrîm 66/5.

⁹⁰⁴ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fî 'l-kırâ 'âti 's-seb*, 138.

⁹⁰⁵ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü 'l-hullân*, 545.

⁹⁰⁶ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû 'l-emânî ve vechü 'l-tehânî*, 11 (135. Beyit).

⁹⁰⁷ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu 'l-vaşid fî Şerhi 'l-kaşid*, 237-238; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü 'l-me 'ânî fî 'l-kırâ 'âti 's-seb*, 88-89.

⁹⁰⁸ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fî 'l-kırâ 'âti 's-seb*, 138.

sahip olan Abdülfettâh el-Kâdî ise, bu konuda İbn Mücâhid çizgisinde hareket ederek izhar vechinin de alınabileceğini belirtmekle farklı bir tercih sunmuştur.⁹⁰⁹

4.2.1.10.1.1.2. “الرَّأْسُ شَيْبًا” lafzı üzerindeki ihtilaf

﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا﴾⁹¹⁰

Meryem sûresi'nin 4. âyetinde geçen “الرَّأْسُ شَيْبًا” lafzında, Sûsî rivâyeti için hulf ile idgam vechi nakledilmiştir.⁹¹¹ Dolayısıyla bu lafızda Sûsî için hem idgam hem de izhar vecihleri mevcuttur. Ancak, kıraat meslekleri nakledilen vecihlerden izhar vechi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Şeyh Atâullah, Sûfî ve İ'tilâf meslekleri yalnızca idgam vechini uygularken, Mutkîn mesleğinde her iki vecih de benimsenmiştir.⁹¹²

Şeyh Atâullah mesleğinin ana kaynakları incelendiğinde, “الرَّأْسُ شَيْبًا” lafzında Sûsî için hem idgam hem de izhar vecihlerinin nakledildiği görülmektedir. İdgam vechi, Mu'attâl-İbn Cerîr-Sûsî silsilesiyle; izhar vechi ise Muttavvî'-Sûsî kanalıyla aktarılmıştır.⁹¹³ Ebû 'Amr ed-Dânî de bu lafızda Sûsî rivâyeti için asıl vechin idgam olduğunu, ancak izhar vechinin de nakledildiğini belirtmiştir.⁹¹⁴

İmam Şâtıbî de “الرَّأْسُ شَيْبًا” lafzında Sûsî için hulf ile idgam vechinin olduğunu şu beyitle aktarmıştır:⁹¹⁵

وَفِي رُؤُوسِ مَيِّمِ الْقُفُوسِ وَمُدْغَمٌ لَّهُ الرَّأْسُ شَيْبًا بِاخْتِلَافٍ تَوْصَّلَا

Şâtıbiyye şerhleri, söz konusu lafızda Sûsî için asıl vechin idgam olmakla birlikte izhar vechinin de nakledildiğini ve ruhsat gereği her iki vechin de alınabileceğini ifade etmiştir.⁹¹⁶ Mehmed Emin Efendi de bu hususta her iki vechin de alınması gerektiğini, izhar vechini terk etmeyi gerektiren bir karine bulunmadığını ve ruhsat gereği bu vechin alınmasının daha doğru olacağını belirtmiştir.⁹¹⁷

4.2.1.10.1.1.3. “جَنَّتْ شَيْبًا” lafzı üzerindeki ihtilaf

﴿قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جَنَّتْ شَيْبًا فَرِيًّا﴾⁹¹⁸

⁹⁰⁹ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 60; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 323.

⁹¹⁰ Meryem 19/4.

⁹¹¹ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, 1/410; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 177.

⁹¹² Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 414.

⁹¹³ İbnü'l-Kâsî, *Sirâcü'l-kârîi'l-mübedî ve tizkârü'l-mukrîi'l-müntehî*, 41.

⁹¹⁴ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 142.

⁹¹⁵ Kâsım b. Fîrüh, *Hırzû'l-emânî ve vechü'l-tehânî*, 12 (143. Beyit).

⁹¹⁶ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd*, 243; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 57.

⁹¹⁷ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 414.

⁹¹⁸ Meryem 19/27.

Meryem sûresi'nin 27. âyetinde geçen “جُنَّتْ شَيْئًا” lafzında, Sûsî rivâyetine göre idgam ve izhar olmak üzere iki vecih nakledilmiştir.⁹¹⁹ Kıraat meslekleri, bu iki vechin alınmasında ittifak etmekle birlikte, tertip (öncelik sırası) konusunda ihtilaf etmişlerdir. Şeyh Atâullah mesleğine göre bu lafızda izhar vechi mukaddem (öncelikli), idgam vechi ise muahhardır (sonradan gelir). Diğer mesleklerde ise idgam vechi mukaddem, izhar vechi muahhardır.⁹²⁰

Şeyh Atâullah mesleğinin izhar vechini mukaddem olarak uygulamasının temelinde, daha önce de belirtildiği üzere, idgam vechinin mukaddem olmasını gerektirecek sarîh (açık) bir karine olmaması halinde izhar vechinin öncelikli olarak uygulanması prensibi yatmaktadır.⁹²¹ Zira mesleğin ana kaynakları incelendiğinde her iki vechin de mutlak bir şekilde nakledildiği görülmüştür.

İmam Şâtıbî, “جُنَّتْ شَيْئًا” lafzında Sûsî rivâyeti için şu ifadeleri kullanmıştır:⁹²²

وَفِي جُنَّتِ شَيْئًا أَظْهَرُوا لِخَطَائِبِهِ وَنُقْصَانِهِ وَالْكَثْرُ الْإِذْغَامُ سَهْلًا

Şâtıbiyye şârihleri, bu ifadelerden izhar ve idgam şeklinde iki vechin nakledildiğini, ancak hangi vechin mukaddem olduğunun belirtilmeyip mutlak bırakıldığını ifade etmişlerdir.⁹²³ Şâtıbiyye'nin aslı olan *Kitâbu't-Teyisîr*'de de Sûsî için söz konusu lafızda her iki vecih de aktarılmış, ancak hangi vechin evla olduğuna değinilmemiştir.⁹²⁴

4.2.1.10.1.1.4. “فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا” ve “فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا” lafızları üzerindeki ihtilaf

Mürselât sûresi'nin 5. âyetinde geçen “فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا” ve Âdiyât sûresi'nin 3. âyetinde geçen “فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا” lafızlarında, Hamza kıraatinin Hallâd rivâyetine göre idgam ve izhar olmak üzere iki vecih nakledilmiştir. Kıraat meslekleri, söz konusu iki vechin alınmasında ittifak etmiş, ancak tertip konusunda ihtilaf etmişlerdir. Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleğine göre izhar vechi mukaddem iken, idgam vechi muahhardır. İstanbul tariki mesleklerinde ise erbaa merâtib tarikinde idgam, mertebeteyn tarikinde ise izhar vechi mukaddemdir.

Şeyh Atâullah mesleğine göre izhar vechinin takdim edilmesinin gerekçeleri, diğer âyetlerde olduğu gibi, idgam vechinin öncelikli olmasını gerektirecek sarîh bir karinenin bulunmaması ilkesine dayanmaktadır. Bu durum, Şeyh Atâullah'ın genel metodolojisinin bu tür durumlarda izharı öncelikli kılma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

⁹¹⁹ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, 1/327.

⁹²⁰ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 415.

⁹²¹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 170.

⁹²² Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü'l-tehânî*, 12 (148. Beyit).

⁹²³ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşid fî Şerhi'l-kaşid*, 248; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 96.

⁹²⁴ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 147.

Bu detaylı analiz, Şeyh Atâullah mesleğinin idgam-ı kebîr-i müteḵâribeyn bahsindeki özgün duruşunu ve bunun kıraat ilminde ne gibi tartışmalara yol açtığını ortaya koymaktadır. Bu bilgiler ışığında, kıraat farklılıklarının sadece fonetik değil, aynı zamanda metodolojik tercihlerin bir sonucu olduğu daha net anlaşılmaktadır.

4.2.1.10.1.2. İdgam-ı kebîr-i mütemâsileyn ve Şeyh Atâullah mesleğinde uygulama farklılıkları

İdgam-ı kebîr-i mütemâsileyn, kıraat ilminde, harekelenmiş iki özdeş harfin (mütemâsileyn) birbirine katılarak tek bir şeddeli harf gibi telaffuz edilmesidir. Bu idgam türü, Kur'an kıraatinde lafzın akıcılığını ve bütünlüğünü sağlaması açısından büyük önem taşır. Ancak, farklı kıraat rivâyetleri ve bunlara dayanan kıraat meslekleri arasında uygulama farklılıkları mevcuttur. Şeyh Atâullah mesleği de bu konuda kendine özgü tercihleriyle dikkat çekmektedir.

4.2.1.10.1.2.1. “هُوَ وَالَّذِينَ” lafzında tercih farklılıkları

(فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ)⁹²⁵

Bakara sûresi'nin 249. âyetinde geçen “هُوَ وَالَّذِينَ” lafzındaki vâv harflerinde, Sûsî rivâyeti için hem izhar hem de idgam vecihleri nakledilmiştir. Sûsî dışındaki diğer kıraat ve rivâyetlerde ise yalnızca izhar vechi benimsenmiştir.⁹²⁶ Bu durum, kıraat meslekleri arasında Sûsî için nakledilen vecihlerin benimsenip benimsenmemesi hususunda ihtilafa yol açmıştır.

Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleği, bu lafızda yalnızca idgam vechiyle amel ederken, İstanbul tariki meslekleri hem idgam hem de izhar vecihlerini uygulamıştır.⁹²⁷ Şeyh Atâullah mesleği, birçok meselede ana kaynağı olan Şâtıbiyye'nin zahiriyle amel etmesine rağmen, bu lafızda Şâtıbiyye'nin mutlak nakline uymamıştır. Zira İmam Şâtıbî, “هُوَ وَالَّذِينَ” lafzında idgam vechiyle birlikte izhar vechinin de olduğunu şu beyitlerle nakletmiştir:⁹²⁸

وَوَاوُ هُوَ الْمَضْمُومُ هَاءٌ كَهُوَ وَمَنْ فَادْغَمَ وَمَنْ يُظْهِرُ قِبَالَمَ عَلَّ لَا
وَيَأْتِي يَوْمَ أَدْغَمُوهُ وَنَحْوَهُ وَلَا فَرْقَ يُنْجِي مَنْ عَلَى الْمَدِّ عَوَّلَا

⁹²⁵ el-Bakara 2/249.

⁹²⁶ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyâsîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 136; Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 11 (129. Beyit).

⁹²⁷ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 186, 346, 389; Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtârû'l-ikra*, 99.

⁹²⁸ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 11 (129-130. Beyitler).

Şeyh Atâullah mesleğinin, genellikle ruhsat prensibini tercih etmesine rağmen bu hususta azimet karakteri sergileyerek sadece idgam vechiyle amel etmesinin ardında birkaç temel gerekçe bulunmaktadır:⁹²⁹

1. Cumhur ulemanın kanaati: Cumhur ulemanın Sûsî için idgam vechinin daha sağlam olduğu yönündeki yaygın kanaati.
2. Şâtıbiyye'deki öncelik: Şâtıbiyye'de yer alan “فَادْغَمَ” ifadesinin idgam vechini öncelikli kılması.
3. Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin açık ifadesi: Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin bu lafzı Sûsî için idgam vechiyle okuduğunu ve doğru olan vechin bu olduğunu açıkça belirtmesi.

Bazı kıraat çevrelerinde Sûsî rivâyeti için “هُوَ وَالَّذِينَ” lafzında, cumhur ulemanın asıl olarak naklettiği idgam vechinin terk edilip sadece İbn Mücâhid ve onun izinden gidenlerin izhar vechinin nakledilmesi kabul görmemiştir. Bu zevat, müdğâm olan vâv harfinin sakinleşmesi dolayısıyla med harfine dönüşmesiyle izharı açıklamıştır. Ancak “أَنْ يَأْتِيَ يَوْمَ” lafzında olduğu gibi, ittifakla idgam vechi nakledilen lafızlar, bu iddiaların zayıflığını göstermiştir.⁹³⁰

4.2.1.10.1.2.1. Ya‘kub kıraati Ruveys rivâyetindeki uygulamalar

﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ﴾⁹³¹

Ya‘kub kıraatinin Ruveys rivâyetine göre, “لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ”, “الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ”, “جَعَلَ لَكُمْ”, “لَا قَبِيلَ لَهُمْ” ve “أَنَّهُ هُوَ” gibi lafızlarda⁹³² hem izhar hem de idgam vecihleri nakledilmiştir.⁹³³

Kıraat tedrisatında meslekler, Ruveys için bu lafızlarda her iki vechi de benimsemekle birlikte, izhar vechinin mukaddem (öncelikli), idgam vechinin ise muahhar (sonradan gelen) olmasında ittifak etmişlerdir.⁹³⁴ Kıraat kaynaklarında Ruveys rivâyeti için yapılan nakillerde herhangi bir kayıt veya öncelik belirtilmemiştir. Şeyh Atâullah mesleğinin ana kaynaklarından

⁹²⁹ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî l-kırâ’âti’s-seb’*, 136; Kâsım b. Fîrruh, *Hurzü’l-emânî ve vechü’t-tehânî*, 11 (129. Beyit); Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 288.

⁹³⁰ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 57-58; İbnü’l-Kâsıh, *Sirâcü’l-kârîi’l-mübtedî ve tizkâru’l-mukrri’l-müntehî*, 36-37; Hüseyin el-Mevsilî, *Şerhu ‘ale’s-Şâtıbiyye Kenzi’l-me‘ânî şerhu Hurzü’l-emânî*, 1/375-376.

⁹³¹ el-Bakara 2/20.

⁹³² el-Bakara 2/20; el-Bakara 2/79; en-Nahl 16/72, 78, 80, 81; en-Neml 27/37; en-Necm 53/43, 44, 48, 49.

⁹³³ İbnü’l-Cezerî, *ed-Dürrâtü’l-muğiyye*, 16 (14-15. Beyitler); İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü’t-Teyssîr fî kırâ’âti’l-e’immeti’l-aşere*, 190-191; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 2/194; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-İdâh li metni’d-Dürreti*, 70-71.

⁹³⁴ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 194, 199, 393, 394, 459, 532.

olan *ed-Dürretü'l-muğiyye*'de de Ruveys için izhar veya idgam vecihlerinden biri tercih edilmeden mutlak olarak iki vecih nakledilmiştir.⁹³⁵

..... جَعَلَ خَلْفَ ذَا وَلَا
بِخَلِّ قَبْلَ مَعَ أَنَّهُ النَّجْمُ مَعَ ذَهَبٍ كِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ وَبِالْحَقِّ
أَوْ لَا

Ruveys rivâyetine göre söz konusu lafızlar için izhar ve idgam vecihleri herhangi bir kayıtlanma yapılmadan mutlak bir şekilde aktarılmasına rağmen, Şeyh Atâullah mesleğinin izhar vechini mukaddem olarak uygulamasının sebebi; mutlak olarak aktarılan nakillerde o kıraat veya rivâyetin genel usulünün dikkate alınmasıdır. Ruveys rivâyetinde idgam-ı kebîr-i mütemâsileyn şartlarını taşıyan bir lafızda asıl olan izhar ile telaffuzdur. Şayet idgam vechi de sahih ve herhangi bir şekilde kayıtlanmadan nakledilmişse, genel usule muvafık bir şekilde izhar vechinin mukaddem alınması gerekmektedir.⁹³⁶

4.2.1.10.1.2.2. Harfi hazfedilmiş mütekâribeyn harflerindeki uygulamalar

﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ﴾⁹³⁷

﴿أَقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ﴾⁹³⁸

﴿وَإِنْ يَكْ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ﴾⁹³⁹

Ali İmran sûresi'nden “يَبْتَغِ غَيْرَ”, Yûsuf sûresi'nden “يَخْلُ لَكُمْ” ve Kehf sûresi'nden “يَكْ كَاذِبًا” lafızlarında, Ebû 'Amr kıraatinin Sûsî rivâyetine göre izhar ve idgam vecihleri nakledilmiştir.⁹⁴⁰ Sûsî rivâyeti için nakledilen bu iki vechin alınmasında meslekler ittifak etse de vecihlerin tertibinde ihtilaf etmişlerdir. Şeyh Atâullah mesleği mukaddem olarak izharı; diğer meslekler ise idgam vechini tercih etmişlerdir.⁹⁴¹

İmam Şâtîbî de söz konusu lafızlarda Sûsî için “يَبْتَغِ غَيْرَ”, “يَكْ كَاذِبًا” ve “يَخْلُ لَكُمْ” lafızlarında iki vecih olduğunu şu beyitlerle nakletmiştir.⁹⁴²

وَعِنْدَهُمُ الْوُجْهَانِ فِي كُلِّ مَوْضِعٍ تَسْمَى لِأَجْلِ الْحَذَفِ فِيهِ مُعْلَلًا
كَيَبْتَغِ مَجْزُومًا وَإِنْ يَكْ كَاذِبًا وَيَخْلُ لَكُمْ عَنْ عَالِمِ طَيِّبِ الْخَلَا

Şâtîbiyye şârihleri, izhar vechinin İbn Mücâhid, idgam vechinin ise Dâcûnî tarafından tercih edildiğini ifade etmişlerdir.⁹⁴³ Şeyh Atâullah mesleğine göre izhar vechinin mukaddem

⁹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *ed-Dürretü'l-muğiyye*, 16 (14-15. Beyitler).

⁹³⁶ Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü'l-ıkra*, 93-97.

⁹³⁷ Âl-i İmrân 3/84.

⁹³⁸ Yûsuf 12/9.

⁹³⁹ el-Mü'min 40/28.

⁹⁴⁰ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fî'l-karâ'âtî's-seb'*, 133-135.

⁹⁴¹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 239.

⁹⁴² Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü'l-tehânî*, 10-11 (123-124. Beyitler).

olmasının gerekçesi şu şekilde açıklanmıştır: Söz konusu lafızların başında (إِنْ) ve (مَنْ) gibi cezm edatlarının gelmesiyle ya harfî hazfedilmiştir. Dolayısıyla bu lafızların asıl hallerine işaret eden izhar vechinin mukaddem olmasının daha evla olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Sûsî dışındaki kıraat ve rivâyetlerde söz konusu lafızlarda izhar vechinin tercih edilmesi de Şeyh Atâullah mesleğinde bu vechin mukaddem olmasında etkili olmuştur.⁹⁴⁴

4.2.1.10.1.2.3. Sûreler arası geçişte idgam-ı kebîr-i mütemâsileyn

{وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ}⁹⁴⁵

{وَلْيَذْكُرُوا الْأَنْبِيَاءَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ}⁹⁴⁶

Ra'd sûresi'nden İbrahim sûresi'ne ve İbrahim sûresi'nden Hicr sûresi'ne geçişte uygulanan sûreteyn beyni (iki sûre arası) geçiş vecihlerinden vasl-ı kül vechinde, Sûsî rivâyeti için idgam-ı kebîr-i mütemâsileyn söz konusudur. Meslekler, Sûsî için söz konusu olan bu vechin alınıp alınmaması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Şeyh Atâullah mesleğine göre vasl-ı kül vechinde Sûsî için idgam-ı kebîr-i mütemâsileyn vechi de uygulanmaktadır.⁹⁴⁷ Bu durum, aşağıdaki gibi gösterilebilir:

	{وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ}
قطع	قطع
وصل	وصل
ي	وصل بالادغام الكبير وصل
	سكت بلا بسملة
	وصل بلا بسملة

(a) “آل لُوطٍ” lafzında idgam ve izhar

{إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمَنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ}⁹⁴⁸

Hicr sûresi'nin 59. âyetinde geçen “آل لُوطٍ” lafzı,⁹⁴⁹ Sûsî için izhar ve idgam vecihlerinin nakledildiği bir diğer örnektir.⁹⁵⁰ Kıraat meslekleri, bu vecihleri alıp almama hususunda

⁹⁴³ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşid fi Şerhi'l-kaşid*, 227.

⁹⁴⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî fi'l-kırâ'âtî's-seb'*, 82.

⁹⁴⁵ er-Ra'd 13/43.

⁹⁴⁶ İbrâhîm 14/52.

⁹⁴⁷ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 378.

⁹⁴⁸ el-Hicr 15/59.

⁹⁴⁹ Sûsî için hulf ile idgam-ı kebîr-i mütemâsileyn vechinin nakledildiği {آل لُوطٍ} lafzı, Kur'an'da dört yerde geçmektedir. Bkz. el-Hicr 15/59, 61; en-Neml 27/56; el-Kamer 54/34.

⁹⁵⁰ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân fi vücûhi'l-Kur'an*, 1/365.

ihtilafa düşmüşlerdir. Şeyh Atâullah, Mutkîn ve Sûfî meslekleri sadece idgam vechini benimserken, İ'tilâf mesleği her iki vechi de uygulamıştır.⁹⁵¹

Ebû 'Amr ed-Dânî, “آل لوطٍ” lafzında Sûsî için idgam-ı kebîr-i mütemâsileyn olduğunu, bununla birlikte İbn Mücâhid'in de aralarında olduğu bazı alimlerin ise bu lafızda izhar vechini tercih ettiğini aktarmıştır.⁹⁵²

Şeyh Atâullah mesleğinin sadece idgam vechini almasının dayanağı, Şâtıbiyye'ye dayanmaktadır. İmam Şâtıbî, “لَكَ كَيْدًا”⁹⁵³ lafzını delil göstererek “آل لوطٍ” lafzında da izhar okunamayacağını şu beyitlerle ifade etmiştir:⁹⁵⁴

وَإِظْهَارُ قَوْمِ آلِ لُوطٍ لِكُونِهِ قَلِيلَ حُرُوفٍ رَدَّهُ مَنْ تَنَبَّلَا
بِإِذْعَامِ لَكَ كَيْدًا وَلَوْ حَجَّ مُطَهَّرٌ بِإِغْلَالِ ثَانِيهِ إِذَا صَحَّ لَا غَتَّلَا

Şâtıbiyye şârihlerinin bu ifadeler hakkındaki görüşleri şöyledir:

- Sehâvî, İmam Şâtıbî'nin yukarıdaki ifadelerinin isabetli olduğunu, zira Sûsî için “آل لوطٍ” lafzında, Yezîdî haricinde kimsenin izhar vechini nakletmediğini Ebû 'Amr'dan iktibas ederek aktarmıştır.⁹⁵⁵
- Ebû Şâme ise, bahsi geçen “آل لوطٍ” lafzındaki izhar vechinin zayıf olduğunu, ancak İmam Şâtıbî'nin “لَكَ كَيْدًا” lafzıyla kıyas yapmasının hatalı bir yaklaşım olduğunu ifade etmiştir. Ebû 'Amr'ın bu hususta esas itibarıyla idgam vechini naklettiğini, izhar vechini ise küçük bir azınlığın tercih ettiğini bildirmek için aktardığını belirtmiştir.⁹⁵⁶
- Abdülfettâh el-Kâdî ise İmam Şâtıbî'nin bu meseledeki ifadelerini; idgam vechini daha sahih ve kıraat tedrisatında tercih edilen vecih olduğu şeklinde açıklamıştır.⁹⁵⁷

Genellikle ruhsat karakterli bir yaklaşım sergileyen Şeyh Atâullah mesleği, “آل لوطٍ” lafzında sadece idgam vechini uygulayarak azimetle amel etmiştir. Mesleğin bu uygulamasının temelinde İmam Şâtıbî'nin izhar vechi hususundaki görüşleri etkili olmuştur. Ayrıca Ebû 'Amr'ın da izhar vechini sarahaten (açıkça) değil de hikâyeten (rivâyet olarak) aktardığı görüşleri de etkili olmuştur.

⁹⁵¹ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 384, 456, 532.

⁹⁵² Ebû 'Amr ed-Dânî, et-Teyisîr fî'l-kırâ'âtî's-seb', 135.

⁹⁵³ Yûsuf suresi beşinci ayette geçen bu lafzın sadece idgam ile okunmasında ittifak vardır. Bkz. Abdülfettâh el-Paluvî, Zübdetü'l-irfân fî vüçûhi'l-Kur'ân, 1/331.

⁹⁵⁴ Kâsım b. Firruh, Hırzû'l-emânî ve vechü'l-tehânî, 11 (126-127. Beyitler).

⁹⁵⁵ Alemüddin es-Sehâvî, Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd, 229-230.

⁹⁵⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, İbrâzü'l-me'ânî fî'l-kırâ'âtî's-seb', 84.

⁹⁵⁷ Abdülfettâh el-Kâdî, el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtıbiyye, 57; Abdülfettâh el-Kâdî, el-Budürüz-zâhire, 177.

Bu detaylı analiz, idgam-ı kebîr-i mütemâsileyn bahsindeki derinlikleri ve kıraat ekollerinin farklı yorumlama biçimlerini gözler önüne sermektedir. Kıraat ilmi, metinle olan bu titiz ve çok yönlü etkileşim sayesinde asırlar boyu zenginliğini korumuştur.

4.2.1.10.2. İdgam-ı sağîr kavramı ve kıraat farklılıkları

İdgam-ı sağîr, dilbilimsel ve kıraat ilimleri açısından, ilk harfin sâkin, ikinci harfin harekeli olduğu lafızlarda, belirli kıraat veya rivâyet geleneklerine özgü şartlar dahilinde gerçekleştirilen bir idgam türüdür.⁹⁵⁸ Bu başlık kapsamında, Şeyh Atâullah mesleğinin, diğer mesleklerden veya ana kaynaklardan ayrılan idgam-ı sağîr uygulamaları incelenecektir.

4.2.1.10.2.1. Belirli lafızlarda idgam-ı sağîr uygulamaları

4.2.1.10.2.1.1. “وَاعْفِرْ لَنَا” ve benzeri lafızlar

(وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنتَ مَوْلَانَا فَاتَّصِرْنَا عَلَىٰ قَوْمٍ الْكَافِرِينَ)⁹⁵⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “وَاعْفِرْ لَنَا” ve “فَاصْبِرْ لِحُكْمِ” gibi, sâkin “râ” harfini takiben harekeli “lâm” harfinin geldiği lafızlarda,⁹⁶⁰ Ebû ‘Amr kıraati için hem idgam hem de izhar vecihleri nakledilmiştir.⁹⁶¹ Ancak kıraat tedrisatında, Ebû ‘Amr’ın birinci râvisi olan Dûrî için hem idgam hem de izhar vecihleri uygulanırken, Sûsî için yalnızca idgam vechi tercih edilmektedir.⁹⁶²

Söz konusu lafızlarda Dûrî için nakledilen idgam ve izhar vecihlerinden hangisinin mukaddem olduğuna dair kaynaklarda açık bir ifade bulunmamaktadır.⁹⁶³ Bununla birlikte, mesleklerin ittifak ettiği hususların mutlak olarak bırakılması ve Ebû ‘Amr kıraatinin her iki râvisinin de idgam üzerinde mutabık olması göz önüne alındığında, idgam vechinin mukaddem olduğu çıkarımına varılabilir.

4.2.1.10.2.1.2. “وَجَبَّتْ جُنُوبُهَا” lafzı

(فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِعُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ)⁹⁶⁴

⁹⁵⁸ Muhammed el-Curaysî, *Nihayetü'l-kavlu'l-mufîd fi 'ilmi't-tecvîd*, 111.

⁹⁵⁹ el-Bakara 2/286.

⁹⁶⁰ Söz konusu lafızların geçtiği yerler için bkz. el-Bakara 2/286; Âl-i İmrân 3/31; Meryem 19/65; Lokmân 31/14; eş-Şuarâ 26/89; et-Tûr 52/48; el-Mümtehine 60/5; et-Tahrîm 66/8; el-Kalem 68/48.

⁹⁶¹ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 197-198; Ebû ‘Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 285-286.

⁹⁶² Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 306-322.

⁹⁶³ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 370, 446, 453, 547.

⁹⁶⁴ el-Hac 22/36.

Şeyh Atâullah mesleğinin temel kaynaklarından biri olan Şâtıbiyye’de, “وَجَبَتْ جُؤْبَهَا” lafzı için İbn Âmir kıraatinin Hişâm rivâyetine göre idgam ve izhar olmak üzere iki vecih nakledilmiştir. Nitekim Şâtıbiyye’de bu duruma ilişkin şu beyit yer almaktadır.⁹⁶⁵

وَإِظْهَرَ رَأْوِيَهُ هِشَامٌ لَهْدَمَتْ وَفِي وَجَبَتْ خُلْفُ ابْنِ دُكْوَانَ يُقْتَلَا

Ebû ‘Amr ed-Dânî ise *et-Teysîr* adlı eserinde bu lafız için sadece izhar vechini nakletmiş⁹⁶⁶ olsa da *Câmi’u’l-beyân*’da hem idgam hem de izhar vecihlerini zikretmiştir.⁹⁶⁷

Câmi’u’l-beyân ve Şâtıbiyye gibi temel eserlerde Hişâm için “وَجَبَتْ جُؤْبَهَا” lafzında idgam ve izhar vecihleri nakledilmiş olmasına rağmen, Şeyh Atâullah mesleği ve diğer kıraat meslekleri sadece izhar vechini uygulayarak idgam vechini terk etmişlerdir.⁹⁶⁸

Şeyh Atâullah mesleğinin, Şâtıbiyye’de geçmesine rağmen “وَجَبَتْ جُؤْبَهَا” lafzında idgam vechini terk etmesinin sebepleri şu şekilde açıklanabilir:

- İmâm Şâtıbî’nin “وَفِي وَجَبَتْ خُلْفُ ابْنِ دُكْوَانَ” ifadesi: Bu ifade, izhar vechinin aslı olmadığına, hilaf ifade ettiğine ve Hişâm rivâyeti için bu lafızda meşhur olan vechin idgam olduğuna işaret etmektedir.⁹⁶⁹
- İmâm Şâtıbî’nin ziyâdatı: Şâtıbî’nin söz konusu lafızda Hişâm için naklettiği idgam vechi, genel kıraat kaynaklarında nakledilmeyen ve sadece Şâtıbî’nin kendi kaynaklarında geçen bir ziyâdat (ekleme) olarak kabul edilmiştir.⁹⁷⁰
- Cumhur ulemasının görüşü: İbn Galbûn ve İbn Mücâhid gibi cumhur kıraat ulemasının sadece izhar vechini nakletmiş olması da bu tercihin bir dayanağını oluşturmuştur.⁹⁷¹

Genellikle Şâtıbiyye’nin zahirine göre amel etmekle birlikte, kıraat nakillerine ruhsat prensibiyle yaklaşan Şeyh Atâullah mesleği, “وَجَبَتْ جُؤْبَهَا” lafzında kendi kaynaklarıyla ihtilaf ederek azimetle amel etmeyi tercih etmiştir.

4.2.1.10.2.1.3. “بِنِ طَبَعِ” lafzı

(بِنِ طَبَعِ اللَّهِ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا)⁹⁷²

⁹⁶⁵ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû’l-emânî ve vechû’l-tehânî*, 22 (269. Beyit).

⁹⁶⁶ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi’l-kırâ’âtî’s-seb’*, 192-193.

⁹⁶⁷ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *Câmi’u’l-beyân fi’l-kırâ’âtî’s-seb’*, 278.

⁹⁶⁸ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 170-171.

⁹⁶⁹ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu’l-vaşîd fi Şerhi’l-kaşîd*, 381-383; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzû’l-me’ânî fi’l-kırâ’âtî’s-seb’*, 190; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fi Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 132.

⁹⁷⁰ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 171, 434.

⁹⁷¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’ fi’l-kırâ’ât*, 123-124; Ebû’l-Hasen Tâhir b. Abdilmün’im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî el-Misrî, *et-Tezkire fi’l-kırâ’âtî’s-seb’*, thk. Eymen Rüşdî Suveyd (Dımeşk: Darü’l-Ğavsânî, 2009), 1/175-182.

“بَلْ طَبَعَ” lafzında Hamza kıraatinin Hallâd rivâyetine göre izhar ve idgam olmak üzere iki vecih nakledilmiştir.⁹⁷³ Meslekler, Hallâd için nakledilen vecihlerin tertibi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleği mukaddem vecih olarak izhar vechini tercih ederken, İstanbul tarikinin erbaa merâtib yolunda idgam, mertebeteyn yolunda ise izhar vechini mukaddem olarak uygulamışlardır.⁹⁷⁴

Şeyh Atâullah mesleğinin izhar vechini mukaddem vecih olarak tercih etmesinin dayanağı, bu vechin *Şâtıbiyye*’de öncelenmesidir:⁹⁷⁵

وَبَلْ فِي النَّسَا خَلَّادُهُمْ بِخِلَافِهِ... وَفِي هَلْ تَرَى الْإِدْغَامَ حُبَّ وَحُبَّ

Şâtıbiyye şerhlerinde, İmâm Şâtıbî’nin “وَبَلْ فِي النَّسَا خَلَّادُهُمْ بِخِلَافِهِ” ifadesiyle izhar vechini kastettiği ve dolayısıyla metnin zahirinde izhar vechinin mukaddem olduğu belirtilmiştir.⁹⁷⁶ Şeyh Atâullah mesleği, temel prensibi olan ruhsat çerçevesinde her iki vechi de benimsemiş, ayrıca *Şâtıbiyye*’nin zahirine göre amel ederek izhar vechini mukaddem olarak tercih etmiştir.

4.2.1.10.2.1.4. “لَمْ يَنْبُ فَأُولَئِكَ” lafzı

(وَمَنْ لَمْ يَنْبُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ)⁹⁷⁷

“لَمْ يَنْبُ فَأُولَئِكَ” lafzında Hallâd rivâyeti için idgam ve izhar şeklinde iki vecih nakledilmiştir.⁹⁷⁸ Meslekler, bu vecihlerin alınmasında ittifak etmekle birlikte, tertiplerinde ihtilaf etmişlerdir. Hallâd rivâyeti için bu lafızda mukaddem vecih, Şeyh Atâullah mesleğine göre izhar; diğer meslekler için ise idgam tercih edilmiştir.⁹⁷⁹

Şeyh Atâullah mesleğine göre “لَمْ يَنْبُ فَأُولَئِكَ” lafzında mukaddem vechin izhar olmasının dayanağı araştırıldığında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Mesleğin ana kaynağı olan *Şâtıbiyye*’de bu lafız, Hallâd rivâyeti için idgam ve izhar şeklinde herhangi bir kayıtlama olmadan geçmektedir.⁹⁸⁰

وَإِدْغَامُ بَاءِ الْجُزْمِ فِي الْفَاءِ قَدْ رَسَا... حَمِيداً وَخَيْرٌ فِي يَنْبُ قَاصِداً وَلَا

⁹⁷² en-Nisâ 4/155.

⁹⁷³ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi l-kırâ’ati’s-seb’*, 192-194; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü l-irfân fi vücûhi l-Kur’ân*, 1/221.

⁹⁷⁴ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü l-hullân*, 172.

⁹⁷⁵ Kâsım b. Firruh, *Hırzû l-emânî ve vechü t-tehânî*, 22 (272. Beyit).

⁹⁷⁶ Alemüddin es-Schâvî, *Fethu l-vaşid fi Şerhi l-kaşid*, 386; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fi Şerhi ş-Şâtıbiyye*, 133-134; İbnü l-Kâsîh, *Sirâcü l-kârîi l-mübtedî ve tizkâru l-mukrîi l-müntehî*, 97.

⁹⁷⁷ el-Hucurât 49/11.

⁹⁷⁸ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi l-kırâ’ati’s-seb’*, 195; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü l-irfân fi vücûhi l-Kur’ân*, 2/183.

⁹⁷⁹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü l-hullân*, 172, 523.

⁹⁸⁰ Kâsım b. Firruh, *Hırzû l-emânî ve vechü t-tehânî*, 23 (277. Beyit).

Şâtıbiyye şerhlerinde, İmâm Şâtıbî'nin “وَحَيَّرَ فِي يَثْبُ” ifadesiyle söz konusu vecihlerden herhangi birini diğerine takdim etmediği, her iki vechi de mutlak bir ifadeyle aktardığı belirtilmiştir. Ayrıca “قَاصِدًا وَلَا” ifadesiyle de (لَمْ يَثْبُ فَأُولَئِكَ) lafzında idgam ve izhar vecihlerinin rivâyet ve Arap dili kaideleri bakımından birbirine eşit olduğu aktarılmıştır.⁹⁸¹ Ebû 'Amr ed-Dânî de söz konusu lafızda Hallâd rivâyeti için hangi vechin mukaddem veya evla olduğunu belirtmemiştir.⁹⁸²

Şeyh Atâullah mesleğinin kaynakları incelendiğinde, “لَمْ يَثْبُ فَأُولَئِكَ” lafzında Hallâd rivâyeti için izhar vechinin mukaddem olmasının açık bir gerekçesi bulunmamaktadır. Ancak mesleğin, idgam ve izhar vecihlerinin ikisinin de sahih bir şekilde nakledilmesi durumunda izhar vechini tercih etme prensibi düşünüldüğünde, mesleğin bu istikamette bir uygulama yaptığı anlaşılabılır.

4.2.1.10.2.1.5. “تَخْلُفُكُمْ” lafzı

(أَلَمْ تَخْلُفُكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ)⁹⁸³

“تَخْلُفُكُمْ” lafzında, tüm kıraatlara göre idgam vechi, kâmil (tam) ve nâkıs (yarım)⁹⁸⁴ şeklinde iki vecih olarak nakledilmiştir.⁹⁸⁵ Meslekler, söz konusu lafızda uygulanan idgamın cinsi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleğine göre kâmil ve nâkıs idgam caiz iken; İstanbul tariki mesleklerinde aşru's-suğrâ yolunda sadece kâmil idgam, aşru'l-kubrâ yolunda ise her iki vecih de uygulanmıştır. Vecihlerin tertibi hususunda ise Şeyh Atâullah mesleğine göre mukaddem vecih, kâmil (tam) idgamdır.⁹⁸⁶

4.2.1.11. Teşdîdü't-tâ kavramının kıraat ilmindeki yeri ve İbn Kesîr kıraatindeki uygulamaları

Teşdîdü't-tâ, Arapçada “tâ” harfinin şeddeli okunmasını ifade eden bir kıraat terimidir. Bu çalışmada, Kur'ân-ı Kerîm'de otuz bir yerde tespit edilen⁹⁸⁷ ve özellikle İbn Kesîr kıraatinin

⁹⁸¹ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşid fi Şerhi'l-kaşid*, 274, 275, 394; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 196; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fi Şerhi's-Şâtıbiyye*, 135.

⁹⁸² Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyâsîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 195.

⁹⁸³ el-Mürselât 77/20.

⁹⁸⁴ “تَخْلُفُكُمْ” lafzında tam idgam müdğâm olan “kâf” harfinin mahreç ve sıfat bakımından yok edilip, “kef” harfine dahil olması; nâkıs idgam ise “kâf” harfinin mahreç itibariyle yok olması ancak sıfat bakımından isti'lâ sıfatının gösterilmesidir. Geniş bilgi için bkz. Pakdîl, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 191.

⁹⁸⁵ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'ân*, 2/263; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 335.

⁹⁸⁶ Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 174, 555.

⁹⁸⁷ Bezzi rivayeti için mevzu bahis olan teşdîdü't-tâ vechinin geçtiği yerler şu şekildedir: Âl-i İmrân 3/103; en-Nisâ 4/97; el-Mâide 5/2; el-En'âm 6/153; el-A'râf 7/117; el-Enfâl 8/20, 46; et-Tevbe 9/52; Hüdâ 11/3, 53, 105; el-Hicr 15/9; Tâhâ 20/69; eş-Şuarâ 26/45, 221, 222; en-Nûr 24/15, 54; el-Ahzâb 33/33, 52; es-Sâffât 37/25; el-

Bezzî rivâyetinde zikredilen teşdîdü't-tâ vechi, akademik bir yaklaşımla incelenecektir. Bu vecih, vasıl halinde muzâraât harfinin şeddeli “tâ” harfine dönüşmesi prensibine dayanır. Örneğin, “وَلَا تَيْمَمُوا”⁹⁸⁸ lafzında vasıl halinde teşdîdü't-tâ vechi geçerli iken, vakf halinde veya ibtidâ söz konusu olduğunda lafzın ittifakla tahfif ile telaffuz edildiği bilinmektedir.⁹⁸⁹

4.2.1.11.1. “وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ” ve “فَطَلْتُمْ تَفَكَّهُوْنَ” lafızlarında teşdid ve tahfif vecihleri

(وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ)⁹⁹⁰

(لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُوْنَ)⁹⁹¹

Öne çıkan örneklerden “وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ” ve “فَطَلْتُمْ تَفَكَّهُوْنَ” lafızlarında, İbn Kesîr'in Bezzî rivâyetine göre teşdid ve tahfif olmak üzere iki farklı vecih nakledilmiştir.⁹⁹² Bu lafızlardaki ihtilaf, kıraat âlimleri arasında farklı uygulamalara yol açmıştır.

Kıraat meslekleri, bahsi geçen bu iki lafız için nakledilen ihtilaflı durum (hulf) nedeniyle teşdîdü't-tâ vechini benimseyip benimsememe konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleği, hem teşdîdü't-tâ hem de tahfifü't-tâ vecihlerini kabul ederken; İstanbul tariki meslekleri yalnızca tahfif vechini uygulamayı tercih etmişlerdir.⁹⁹³

4.2.1.11.1.1. Şeyh Atâullah mesleğinin dayanakları ve tartışmalar

Şeyh Atâullah mesleğinin “وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ” ve “فَطَلْتُمْ تَفَكَّهُوْنَ” lafızlarında teşdid ve tahfif vecihlerinin her ikisini de alması, İmâm Şâtıbî'nin *Şâtıbiyye* adlı eserindeki şu beyitlere dayanmaktadır.⁹⁹⁴

وَكُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الَّذِي مَعَهُ تَفَكَّهُوْنَ نَ عَنْهُ عَلَى وَجْهَيْنِ فَافْهَمُ مُحْصِلًا

Şâtıbiyye şârihlerinden Ebû Şâme, İmâm Şâtıbî'nin Bezzî rivâyetine göre bu lafızlar için teşdid ve tahfif vecihlerini mutlak ifadelerle naklettiğini ve dolayısıyla her iki vechin de kabul edilebileceğini belirtmiştir.⁹⁹⁵

Hucurât 49/11, 12, 13; el-Mümtehhine 60/9; el-Mülk 67/8; el-Kalem 68/38; Abese 80/10; el-Leyl 92/14; el-Kadr 97/4.

⁹⁸⁸ el-Bakara 2/267.

⁹⁸⁹ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âti's-seb'*, 300-303.

⁹⁹⁰ Âl-i İmrân 3/143.

⁹⁹¹ el-Vâkıa 56/65.

⁹⁹² Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âti's-seb'*, 302-303; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vücihi'l-Kur'ân*, 1/191.

⁹⁹³ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 188, 247, 536.

⁹⁹⁴ Kâsım b. Firruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 43 (535. Beyit).

⁹⁹⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî fî'l-kırâ'âti's-seb'*, 372-373.

Şeyh Atâullah mesleği, Bezzî rivâyeti için “وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ” ve “فَطَلَّيْتُمْ تَقَكُّهُوْنَ” lafızlarında infirâd ettiği teşdid vechinin Ebû Rabî‘â-Zeynebî tarikleri yoluyla Bezzî’ye ulaştığını ifade ederek bu vechin sıhhatini tespit etmeye çalışmıştır.⁹⁹⁶

Ancak İbnü’l-Cezerî, söz konusu bu iki âyette teşdid vechinin alınmaması gerektiğini savunmuştur. O, bu iki âyette geçen teşdid vechini, Ebû ‘Amr’ın infirâd olarak naklettiğini ve Şâtıbî’nin de buna dayanarak bu vechi ele aldığını, fakat muhakkik kıraat âlimlerinin bu iki âyette teşdid vechini kabul etmediklerini bildirmiştir.⁹⁹⁷

Sonuç olarak, Şeyh Atâullah mesleğinin “وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ” ve “فَطَلَّيْتُمْ تَقَكُّهُوْنَ” lafızlarında Bezzî rivâyeti için söz konusu olan her iki vechi de ruhsat itibarıyla aldığı ve ayrıca Şâtıbiyye’nin zahiriyle amel ettiği görülmektedir. Bu durum, kıraat ilminde farklı rivâyet ve tercihlerden kaynaklanan zenginliği gözler önüne sermektedir.

4.2.1.12. İsbât-ı yâ ve hazf-i yâ

Kur’an kıraatlerinde, isim ve fiillerin sonunda yer alan izâfet yâ’sının yazılışı ve telaffuzu hususunda isbât (yâ’nın sabit tutulması), hazf (yâ’nın düşürülmesi), iskân (yâ’nın cezimli okunması) ve feth (yâ’nın fethalı okunması) gibi farklı rivâyetler mevcuttur.⁹⁹⁸ Kıraat tedrisatında farklı meslekler, kaynak eserlere dayanan bu rivâyetlerin bazılarında farklı görüşler sergilemişlerdir. Bu çalışma, Şeyh Atâullah mesleğinin isbât-ı yâ ve hazf-i yâ vecihleri özelinde diğer mesleklerden ayrılan (infirâd eden) noktalarını incelemektedir.

4.2.1.12.1. “الدَّاعِ” ve “دَعَانٍ” isbât ve hazf vecihleri

(أَجِيبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ)⁹⁹⁹

Bakara sûresi’nin 186. âyetinde geçen “الدَّاعِ” ve “دَعَانِ” lafızlarında, Nâfi‘ kıraatinin Kâlûn rivâyetine göre hem isbât-ı yâ hem de hazf-i yâ vecihleri nakledilmiştir.¹⁰⁰⁰

Kıraat tedrisatında meslekler, Kâlûn için nakledilen bu vecihlerin benimsenmesi hususunda farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Şeyh Atâullah ve Mutkîn meslekleri, her iki vechi de

⁹⁹⁶ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fi’l-kırâ’âti’s-seb’*, 111, 303, 304.

⁹⁹⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 5/1641-1643.

⁹⁹⁸ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fi’l-kırâ’âti’s-seb’*, 256-276; Neşrisah Saylan, “Vakf/Vasl Halinde Ya Harfinin İsbâtı veya Hazf Üzerine Bir İnceleme”, *Marife*, 19/1 (2019), 45-66.

⁹⁹⁹ el-Bakara 2/186.

¹⁰⁰⁰ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fi’l-kırâ’âti’s-seb’*, 307.

(isbât-ı yâ ve hazf-i yâ) kabul ederken; İstanbul tariki meslekleri yalnızca hazf-i yâ vechini uygulamayı tercih etmiştir.¹⁰⁰¹

Şeyh Atâullah mesleğine göre, “الدَّاعِ” ve “دَعَانٍ” lafızlarının hem isbât-ı yâ hem de hazf-i yâ vecihleriyle okunması, “لَعَلَّكُمْ” lafzıyla bir araya geldiğinde bir mizan (denge) oluşturur. İstanbul tariki mesleklerinde ise söz konusu lafızlarda yalnızca hazf vechi alındığından bu mizan oluşmamaktadır.

Şeyh Atâullah mesleğinin “الدَّاعِ” ve “دَعَانٍ” lafızlarında her iki vechi de benimsemesi, bu vecihlerin *Şâtıbiyye*’de yer almasına dayanmaktadır.¹⁰⁰²

وَمَعَ دَعْوَةَ الدَّاعِ دَعَايَ حَلَا جَنَا _____ وَلَيْسَا لِقَالُونَ عَنِ الْغُرِّ سُبُلًا

Şâtıbiyye şârihleri, İmâm Şâtıbî’nin bu lafızlarda hem isbât hem de hazf vecihlerini naklettiğini belirtmekle birlikte, bazı kıraat âlimlerinin sadece hazf vechini alıp isbât vechini terk etmelerinin nedenlerini de açıklamışlardır. İlk *Şâtıbiyye* şârihlerinden Sehâvî, bu lafızlardaki ihtilafın Kâlûn rivâyetinin farklı tariklerinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Ona göre, isbât-ı yâ vechini nakleden tariklerin şöhet ve sıhhat açısından zayıf olması, bu vechin bazı çevrelerce göz ardı edilmesine neden olmuştur.¹⁰⁰³ Bir diğer *Şâtıbiyye* şârihi olan el-Kâdî ise Sehâvî’nin görüşünü desteklemekle birlikte, isbât-ı yâ vechini nakleden tariklerin zayıf kabul edilmesine rağmen Kâlûn rivâyeti için her iki vechin de var olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰⁴

Şeyh Atâullah mesleği, bu lafızlardaki vecihlerde de genel karakterini sergilemektedir. Bu vecihlerin *Şâtıbiyye*’nin zahirinde mevcut olması nedeniyle, ruhsat prensibi gereği her ikisinin de benimsendiği söylenebilir.

4.2.1.12.2. “كَيُؤْنِ” lafzında isbât ve hazf vecihleri

﴿قُلْ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كَيُؤْنِ فَلَا تَنْظُرُونَ﴾¹⁰⁰⁵

Hicr sûresi’nin 96. âyetinde geçen “كَيُؤْنِ” lafzında Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kub kıraatlerinde isbât-ı yâ ve hazf-i yâ vecihleri bulunmaktadır. Ancak meslekler arasında

¹⁰⁰¹ Ârif el-Hıfzî, *Muğni ‘l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü ‘l-ikra*, 165; Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü ‘l-hullân*, 182.

¹⁰⁰² Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû ‘l-emânî ve vechü ‘l-tehânî*, 35 (436. Beyit).

¹⁰⁰³ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu ‘l-vaşid fî Şerhi ‘l-kaşid*, 606.

¹⁰⁰⁴ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi ‘ş-Şâtıbiyye*, 196.

¹⁰⁰⁵ el-A‘râf 7/195.

ihtilaf konusu olan husus, İbn ‘Âmir kıraatinin Hişâm rivâyetine göre vasıl ve vakf halinde nakledilen isbât-ı yâ ve hazf-i yâ vecihleridir.¹⁰⁰⁶

Şeyh Atâullah, Mutkîn ve Sûfî mesleklerine göre, vasıl ve vakf halinde “كَيُّونٌ” lafzında Hişâm için sadece isbât-ı yâ vechi benimsenmiştir. İ’tilâf mesleği ise farklı olarak vakf halinde her iki vechi de uygulamıştır.¹⁰⁰⁷

Şeyh Atâullah mesleği, “كَيُّونٌ” lafzında azimet ile amel etmiştir. Mesleğin ana kaynakları ve karakterini büyük ölçüde şekillendiren eserlerde, Hişâm için isbât ve hazf vecihlerinin ikisi de yer almaktadır. Nitekim Hişâm rivâyeti için ihtilafın olduğu “كَيُّونٌ” lafzı, *Şâtıbiyye*’de iki vechi şeklinde nakledilmiştir.¹⁰⁰⁸

وفي اتَّبَعْنِي فِي آلِ عَمْرَانَ عَنْهُمَا ____ وَكَيُّونٌ فِي الْأَعْرَافِ حَجَّ لِيُحْمَلَا
بِخُلْفٍ وَتَوَاتُوتِي بِيُوسُفَ حَقُّهُ ____ وَفِي هُودَ نَسْأَلُنِي خَوَارِيَهُ جَمَلًا

Şâtıbiyye’nin aslı olan *Kitâbu’t-Teysîr*’de de Hişâm rivâyeti için söz konusu lafızda isbât-ı yâ ve hazf-i yâ vecihleri nakledilmiştir. Ayrıca isbât vechinin Hulvânî, hazf vechinin ise Dâcûnî tarikiyle geldiği bildirilmiştir.¹⁰⁰⁹

Şâtıbiyye şârihleri, İmâm Şâtıbî’nin “حَجَّ لِيُحْمَلَا” ifadesiyle isbât-ı yâ vechinin daha sağlam nakledildiğine işaret ettiğini, bununla birlikte hulf ile isbât-ı yâ vechini de (isbât ve hazf) naklettiğini, ancak buna rağmen kıraat tedrisatında edâ ehlinin ekseriyetinin sadece isbât-ı yâ vechini benimsediğini ifade etmişlerdir.¹⁰¹⁰

Şeyh Atâullah mesleği kaynaklarından *Muğni’l-kurrâ*’da; “كَيُّونٌ” lafzında esas vechin isbât-ı yâ olduğu, hazf-i yâ vechinin nakledildiği *Kitâbu’t-Teysîr* ve *Şâtıbiyye* gibi kaynaklarda ise bu vechin bilgilendirme amacıyla yer aldığı belirtilmiştir. Zira hazf-i yâ vechinin Dâcûnî tarikiyle geldiği ve bu tarikin Teysîr tariki olmadığı ifade edilerek bu vechin bilgilendirme amaçlı olduğu desteklenmeye çalışılmıştır.¹⁰¹¹

Şeyh Atâullah mesleğinde “كَيُّونٌ” lafzında Hişâm için sadece isbât-ı yâ vechinin tercih edilip, hazf-i yâ vechinin terk edilmesinin gerekçeleri şu şekilde açıklanabilir: (i) İsbât-ı yâ vechinin daha sağlam olduğunun ittifakla kabul görmesi, (ii) *Şâtıbiyye*’de isbât-ı yâ vechinin “حَجَّ لِيُحْمَلَا” ifadesiyle asıl vechi olduğuna işaret edilmesi, (iii) *Şâtıbiyye* şârihlerinin genelinde hazf-i yâ

¹⁰⁰⁶ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-‘irfân fi vücûhi’l-Kur’ân*, 1/281.

¹⁰⁰⁷ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 298-299.

¹⁰⁰⁸ Kâsım b. Fîrüh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî*, 35 (431 ve 432. Beyitler).

¹⁰⁰⁹ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi’l-kırâ’âtî’s-seb’*, 366.

¹⁰¹⁰ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu’l-vaşîd fi Şerhi’l-kaşîd*, 601-602; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzû’l-me’ânî fi’l-kırâ’âtî’s-seb’*, 311; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fi Şerhi’ş-Şâtıbiyye*, 195.

¹⁰¹¹ Ârif el-Hıfzî, *Muğni’l-kurrâ fi Şerhi Muhtârû’l-ıkrâ*, 165-166.

vechinin bilgilendirme amaçlı nakledildiğini ifade etmeleri. Bu lafızda Şeyh Atâullah mesleğinin *Şâtıbiyye*'nin zahiriyle ve ruhsat prensibiyle amel etmediği söylenebilir.

4.2.1.12.3. “التَّلَاقُ” lafzında isbât ve hazf vecihleri

(يُلْقِي الرُّوحُ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ)¹⁰¹²

Mü'min sûresi'nin 15. âyetinde geçen “التَّلَاقُ” lafzında, Nâfi' kıraatinin Kālûn rivâyetine göre vasıl halinde isbât-ı yâ ve hazf-i yâ vecihleri nakledilmiştir.¹⁰¹³

Kıraat meslekleri, “التَّلَاقُ” lafzının vasıl halinde Kālûn için nakledilen ve kıraat kaynaklarında geçen isbât-ı yâ vechini ittifakla terk edip, sadece hazf-i yâ vechiyle amel etmişlerdir.¹⁰¹⁴

Şeyh Atâullah mesleğinin ana kaynaklarında “التَّلَاقُ” lafzı için söz konusu her iki vecih de nakledilmiştir. *Şâtıbiyye*'nin aslı olan *Kitâbu't-Teysîr*'de Kālûn için “التَّلَاقُ” lafzının vasıl halinde isbât-ı yâ ve hazf-i yâ vecihlerinin olduğu açıkça belirtilmiştir.¹⁰¹⁵ Söz konusu vecihler *Şâtıbiyye*'de de şu şekilde nakledilmiştir:¹⁰¹⁶

وَفِي الْمُتَعَالِي ذُرَّةُ وَالتَّلَاقُ وَالْثَّ تَنَادَ ذَرَا بَاغِيهِ بِالْخُلْفِ جُهَلَا

Kālûn rivâyeti için “التَّلَاقُ” lafzının vasıl halinde nakledilen vecihler hakkında Şeyh Atâullah mesleği kaynakları ve *Şâtıbiyye* şârihleri bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Sehâvî, bu hususta her iki vechin de nakledildiğini ifade etmiştir.¹⁰¹⁷ Ârif el-Hıfzî ise isbât-ı yâ vechinin nakil silsilesi incelendiğinde tek tarikla aktarıldığını, dolayısıyla bu vechin zayıflığına hükmedildiğini ve tercih edilmediğini belirtmiştir. Ayrıca *Şâtıbiyye*'nin her iki vechi de naklettiğini ancak bu nakilleri herhangi bir tarikla desteklemediğini ve *Şâtıbiyye*'nin bu naklinin tek başına yeterli görülmediğini ifade etmiştir.¹⁰¹⁸ Eskâtî ve Kâdî gibi alimler ise söz konusu isbât-ı yâ vechinin, İbnü'l-Cezerî'nin yapmış olduğu tahrîrât neticesinde, Kālûn rivâyetinin en meşhur kabul edilen iki tariki olan Ebû Neşît ve Hulvânî tarikleriyle nakledilmediğini, dolayısıyla isbât-ı yâ vechinin meşhur bir vecih olmadığını ifade etmişlerdir.¹⁰¹⁹

¹⁰¹² el-Mü'min 40/15-16.

¹⁰¹³ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 501; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-Teysîr fî kırâ'âtî'l-e'immeti'l-aşere*, 540-541.

¹⁰¹⁴ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 502.

¹⁰¹⁵ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 501.

¹⁰¹⁶ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 35 (435. Beyit).

¹⁰¹⁷ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşid fî Şerhi'l-kaşid*, 605.

¹⁰¹⁸ Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru'l-ikra*, 165-166.

¹⁰¹⁹ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budürüz-zâhire*, 278-279.

Şeyh Atâullah mesleği özelinde “التَّلَاقُ” lafzının vasıl halinde isbât-ı yâ vechinin alınmama sebepleri araştırıldığında, mesleğin Şâtıbiyye ve usulü dışında bir tercih yaptığı görülmektedir.

4.2.1.12.4. “فِي الْبِلَادِ” lafzında isbât ve hazf vecihleri

(الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ)¹⁰²⁰

Fecr sûresi’nin 8. âyetinde geçen “فِي الْبِلَادِ” lafzının vakf halinde, İbn Kesîr kıraatinin Kunbûl rivâyetine göre isbât-ı yâ ve hazf-i yâ vecihleri nakledilmiştir.¹⁰²¹

Kıraat tedrisatında meslekler, Kunbûl için “فِي الْبِلَادِ” lafzının vakf halinde nakledilen isbât-ı yâ ve hazf-i yâ vecihlerini benimseme hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak bu vecihlerin tertip (öncelik) sıralaması konusunda farklı uygulamalar olmuştur. Şeyh Atâullah mesleğine göre mukaddem (öncelikli) vecih hazf-i yâ, muahhar (sonraki) vecih ise isbât-ı yâ iken; diğer mesleklerde bu uygulamanın zıddı söz konusudur.¹⁰²²

Şeyh Atâullah mesleği, mukaddem vecih olarak diğer mesleklerden farklı olarak hazf-i yâ vechini tercih etmiştir. Mesleğin ana kaynağı olan Şâtıbiyye’de bu vecihler yer almakla birlikte, vecihlerin tertibine değinilmemiştir.¹⁰²³

وَفِي الْفَجْرِ بِالْأَوَادِ دَنَاخِرَ يَأْتُهُ وَفِي الْوَقْفِ بِالْوَجْهَيْنِ وَافَقَ قُتُبًا

Şâtıbiyye şârihlerinden Sehâvî, İmâm Şâtıbî’nin “فِي الْبِلَادِ” lafzının vakf halindeki vecihlerini aktardıktan sonra, bu vecihlerin tertibinin kıraat uleması arasında farklı yorumlandığını ifade etmiştir. Bununla birlikte hazf-i yâ vechinin Şâtıbiyye’nin usulüne daha yakın olduğu bildirilmiştir.¹⁰²⁴

4.2.1.12.5. “أَكْرَمَنَ” ve “أَهَانَنَ” lafızlarında isbât ve hazf vecihleri

فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَيْهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِي وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَيْهُ فَقَدَّرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِي¹⁰²⁵
(كَلَّا بَلْ لَا تَكْرُمُونَ الْيَتِيمَ)

Fecr sûresi’nin 15 ve 16. âyetlerinde geçen “أَكْرَمَنَ” ve “أَهَانَنَ” lafızlarının vasıl halinde, Ebû ‘Amr kıraatine göre hazf-i yâ ve isbât-ı yâ vecihleri nakledilmiştir.¹⁰²⁶

¹⁰²⁰ el-Fecr 89/8.

¹⁰²¹ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fî l-kırâ’ati’s-seb’*, 533-534; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü l-irfân fî vücûhi l-Kur’ân*, 2/280; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 342.

¹⁰²² Ârif el-Hıfzî, *Muğni l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü l-ikra*, 164; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü l-hullân*, 561.

¹⁰²³ Kâsım b. Fîrûh, *Hırzû l-emânî ve vechü l-tehânî*, 35 (427. Beyit).

¹⁰²⁴ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethü l-vaşid fî Şerhi l-kaşid*, 596-597; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü l-me’ânî fî l-kırâ’ati’s-seb’*, 309.

¹⁰²⁵ el-Fecr 89/15, 16, 17.

Kıraat tedrisatında meslekler, Ebû ‘Amr kıraatine göre söz konusu lafızların vasıl halinde nakledilen vecihlerin benimsenmesi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Şeyh Atâullah, Sûfî ve Mutkîn meslekleri her iki vechi de kabul etmiş, hazf-i yâ vechini mukaddem vecih olarak uygulamışlardır. İ’tilâf mesleğinde ise sadece hazf-i yâ vechi uygulanmıştır.¹⁰²⁷

Şeyh Atâullah mesleğinin hazf-i yâ vechini takdim etmesinin dayanağı; İmâm Şâtıbî’nin söz konusu lafızlar için her iki vecihe de yer vermesinin yanı sıra, hazf-i yâ vechini öncelemesidir.¹⁰²⁸

وَأَكْرَمَنِي مَعَهُ أَهْلَانِ إِذْ هَدَىٰ وَحَذَّفَهُمَا لِلْمَازِنِيِّ عُدَّ أَغْدَلَا

İmâm Şâtıbî’nin “وَحَذَّفَهُمَا لِلْمَازِنِيِّ عُدَّ أَغْدَلَا” ifadesiyle Mâzinî nisbesiyle anılan Ebû ‘Amr için söz konusu iki kelimedede de hazf-i yâ vechinin daha sağlam olduğunu ifade ederek bu vechin mukaddem olmasını tercih etmiştir. Ayrıca Şâtıbiyye şârihleri de söz konusu lafızlarda Ebû ‘Amr için her iki vechin de sahih bir şekilde aktarıldığını, ancak hazf-i yâ vechinin daha meşhur olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰²⁹ Şeyh Atâullah mesleği kaynaklarından *Muğni’l-kurrâ*’da ise “اَكْرَمَنِي” ve “أَهْلَانِ” lafızlarında hazf-i yâ vechinin mukaddem olmasının gerekçelerinden birinin de bu vechin Resm-i Osmân hattına daha uygun olması gösterilmiştir.¹⁰³⁰

4.2.1.15. Kıraat ilminde mizan neticesinde oluşan usûl ihtilafları ve Şeyh Atâullah mesleğindeki uygulamaları

Mizan, birden fazla usûl ihtilafının bir okuyuşta bir araya gelmesi (ictimâ etmesi) durumunda ortaya çıkan, kıraat ve rivâyetler arasındaki uyum ve tercih dengesini ifade eden bir terimdir. Bu bölümde, oluşan bu mizanlardaki ihtilaflar ve özellikle Şeyh Atâullah mesleğinin bu hususlarda diğer mesleklerden ayrılan (infirâd eden) yaklaşımları detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

4.2.1.15.1. “التَّوْرِيَّةُ” lafzının medd-i munfasıl ve cem’-i müzekker mim zamiriyle ictimâ

﴿ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنْزِلَتِ التَّوْرِيَّةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ ﴾¹⁰³¹

¹⁰²⁶ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî l-kırâ’âtî’s-seb’*, 553; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 2/281; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 342.

¹⁰²⁷ Ârif el-Hıfzî, *Muğni’l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü’l-ikra*, 164-165; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 561.

¹⁰²⁸ Kâsım b. Fîrüh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî*, 35 (428. Beyit).

¹⁰²⁹ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu’l-vaşîd fî Şerhi’l-kaşîd*, 596-597; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-me’ânî fî l-kırâ’âtî’s-seb’*, 309; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 342.

¹⁰³⁰ Ârif el-Hıfzî, *Muğni’l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü’l-ikra*, 164-165.

¹⁰³¹ Âl-i İmrân 3/65.

(قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ)¹⁰³²

Âl-i İmrân sûresi'nin 65. ve 93. âyetlerinde geçen "التَّوْرَةِ" lafzı, medd-i munfasıl ve cem'-i müzekker mim zamiri ile bir araya geldiğinde, Kālûn rivâyeti için kıraat meslekleri arasında ihtilaflara neden olan mizanlar oluşmaktadır.

Medd-i munfasılın başta, "التَّوْرَةِ" lafzının ise sonda olduğu bir durumda oluşan mizanda, Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleklerine göre Kālûn için kasr ile feth ve beyne; med ile feth ve beyne şeklindeki mizanlar ortaya çıkar.¹⁰³³ Bu durum aşağıdaki şematik gösterimle özetlenebilir:

وَمَا أُنزِلَتِ التَّوْرَةُ	
١	فتح
بين	قالون
٢	فتح
بين	

"التَّوْرَةِ" lafzının başta, medd-i munfasılın ortada, cem'-i müzekker mim zamiri'nin ise sonda olduğu bir durumda oluşan mizanda, Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleklerine göre Kālûn için feth ile kasr, iskân-sıla; feth ile med, iskân-sıla; beyne ile kasr, iskân-sıla; beyne ile med, iskân-sıla şeklindeki vecihler oluşmaktadır.¹⁰³⁴ Bu durum aşağıdaki şematik gösterimle açıklanabilir:

قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ	
١	فتح اسكان
صله	
٢	اسكان
صله	
١	بين اسكان
صله	
٢	اسكان
صله	

Şeyh Atâullah mesleği, "التَّوْرَةِ" lafzı, medd-i munfasıl ve cem'-i müzekker mim zamiri'nin birleşiminde Kālûn rivâyeti için oluşan mizanlarda İstanbul tariki mesleklerinden farklı tercihlerde bulunmuştur. Bu tercihin dayanağı, Şâtıbiyye'nin zahirinden anlaşılan mananın ruhsat prensibiyle birlikte uygulanmasıdır. Söz konusu lafızların nakledildiği tariklerin ve Şâtıbiyye'de nakledilen vecihlerin tahlili aşağıdaki gibidir:

¹⁰³² Âl-i İmrân 3/93.

¹⁰³³ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 231.

¹⁰³⁴ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 231.

Kālûn rivâyeti için nakledilen “التَّوْرِيَّةُ” lafzındaki feth vechi Ebû'l-Feth-Hulvânî tarikiyle, beyne vechi ise İbn Galbûn-Ebû Neşît tarikiyle; medd-i munfasıldaki kasr vechi Ebû'l-Feth-Hulvânî tarikiyle, med vechi ise İbn Galbûn tarikiyle; cem'-i müzekker mim zamiri'ndeki sıla vechi Ebû'l-Feth-Hulvânî tarikiyle, iskân vechi ise İbn Galbûn-Ebû Neşît kanalıyla nakledilmiştir.¹⁰³⁵

İmâm Şâtıbî, yukarıda hangi tariklerden geldiği net bir şekilde aktarılan vecihleri herhangi bir kayıt ile sınırlamadan mutlak bir ifadeyle aktarmıştır.¹⁰³⁶

وَإِضْجَاغُكَ التَّوْرَةَ مَا رُدَّ حُسْنُهُ _____ وَقَلَّ فِي جُودٍ وَبِالْخُلْفِ بَلَّا

İmâm Şâtıbî, bu ifadeleriyle “التَّوْرِيَّةُ” lafzı için feth-beyne; medd-i munfasıl için kasr-med; cem'-i müzekker mim zamiri için ise kasr-med vecihlerini mutlak bir şekilde aktarmıştır. Şâtıbiyye şârihlerinden Sehâvî, İmâm Şâtıbî'nin söz konusu lafızlar için herhangi bir tarikle kayıtlanmadan aktardığı vecihlerin, Hulvânî ve Ebû Neşît tariklerinden gelen bütün nakilleri kapsadığını ifade etmiştir.¹⁰³⁷

4.2.1.15.2. “هَآ أَنْتُمْ” lafzındaki mizan ihtilafları

(هَآ أَنْتُمْ هَآ لَاءَ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ)¹⁰³⁸

Âl-i İmrân sûresi'nin 66. âyetinde yer alan “هَآ أَنْتُمْ” lafzında, Kālûn, Ebû 'Amr ve Ebû Ca'fer kıraatleri için “هَآ أَنْتُمْ” şeklinde harf-i tenbih sonrasında gelen hemze-i kat'ının teshîl ile okunuşu nakledilmiştir.¹⁰³⁹

“هَآ أَنْتُمْ” lafzındaki bu farklı okuyuş “هَآ لَاءَ” ve “حَاجَجْتُمْ” lafızlarıyla birleştğinde söz konusu kıraatler için mizan oluşmaktadır. Oluşan mizanda kıraat meslekleri ihtilaf etmişlerdir. Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleğine göre bu vecihlerin ictimâında oluşan mizan şu şekildedir: Kālûn ve Ebû 'Amr için kasr-teshîl-iskân, kasr-med-iskân; Kālûn ve Dûrî için kasr-teshîl-iskân, kasr-med-iskân ve med-teshîl-iskân, med-med-iskân; Kālûn ve Ebû Ca'fer için kasr-teshîl-sıla, kasr-med-sıla; son olarak Kālûn için kasr-teshîl-sıla, med-med-sıla ve med-teshîl-sıla, med-med-sıla şeklindedir.¹⁰⁴⁰ Aşağıdaki şematik gösterim bu durumu özetlemektedir:

¹⁰³⁵ Ebû 'Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 158, 445; Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyisr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 308; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/802.

¹⁰³⁶ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 44 (546. Beyit).

¹⁰³⁷ Âlemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşid fî Şerhi'l-kaşid*, 764-766.

¹⁰³⁸ Âl-i İmrân 3/66.

¹⁰³⁹ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyisr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 312.

¹⁰⁴⁰ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 237.

هَآ أَنْتُمْ	هَؤُلَاءِ	حَاجَجْتُمْ
١_ نَسْ اسْكَان	٣_ ١	اسْكَان_ ب ح
	٣_ ٣	اسْكَان_ ب ط
٣_ نَسْ اسْكَان	٣_ ٣	اسْكَان_ ب ط
١_ نَسْ صِلَه	٣_ ١	صِلَه_ ب جع
	٣_ ٣	صِلَه_ ب
٣_ نَسْ صِلَه	٣_ ٣	صِلَه_ ب

Bu lafzın söz konusu kıraatler için nakledilen vecihleri, Şeyh Atâullah mesleğinin ana kaynağı ve usulü olan *Şâtıbiyye*'de şu şekilde geçmektedir:¹⁰⁴¹

وَلَا أَلِفٌ فِي هَآ هَآ أَنْتُمْ زَكَى جُئِي وَسَهْلٌ أَخَاحَمْدٌ وَكَمْ مُبْدِلٌ جَلَا
وَفِي هَآئِهِ التَّنْبِيهُ مِنْ ثَابِتٍ هُدًى وَإِبْدَالُهُ وَمِنْ هَمْزَةٍ زَانَ جَمَلَا
وَيَخْتَمِلُ الْوُجْهَيْنِ عَنْ غَيْرِهِمْ وَكَمْ وَجِيهٍ بِهِ الْوُجْهَيْنِ لِلْكَلِّ حَمَلَا
وَيَقْصُرُ فِي التَّنْبِيهِ دُوَالْقَصْرِ مَذْهَبًا وَدُوَالْبَدَلِ الْوُجْهِيَانِ عَنْهُ مُسَهَلَا

“هَآ أَنْتُمْ” lafzı ile “هَؤُلَاءِ” ve “حَاجَجْتُمْ” lafızlarının birleşiminde mesleklerin farklılaşmasının nedeni, mesleklerin kıstas aldığı ana kaynakların, nakiller çerçevesinde “هَآ أَنْتُمْ” lafzı hususunda Arap dil kaidelerine göre yapmış olduğu tercihlerdir. Şeyh Atâullah mesleği de *Şâtıbiyye*'nin zahiriyle amel ederek “هَآ أَنْتُمْ” lafzını hâ-i tenbîh olarak tercih etmiştir. Bu husustaki bir diğer tercih, söz konusu lafzın istifham hemzesinden bedel olan hemze-i mübadele olduğu şeklindedir.¹⁰⁴²

Şâtıbiyye şârihleri, İmâm Şâtıbî'nin “هَآ أَنْتُمْ” lafzını hâ-i tenbîh kabul etmesinin sonucunda, bu lafızda medd-i munfasılın Kālûn, Ebû 'Amr ve Ebû Ca'fer kıraatleri için hem kasr hem de med vecihleriyle oluştuğunu vurgulamışlardır.¹⁰⁴³

4.2.1.15.3. “وَالْجَارُ” ve “الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ”, “شَيْئًا” lafızlarındaki mizanlar

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ
(الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ)

Nisâ sûresi'nin 36. âyetinde geçen “وَالْجَارُ” ve “الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ”, “شَيْئًا” lafızlarının birleşiminde Nâfi' kıraatinin Verş rivâyetine göre oluşan mizanda mesleklerin farklı tercihleri olmuştur.

¹⁰⁴¹ Kāsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 45 (559-562. Beyitler).

¹⁰⁴² Ahmed et-Tilimsânî, *er-Risâletü'l-ğarra' fî tertibi ihtilâfî vücihi'l-kurra'*, 69-70.

¹⁰⁴³ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî fî'l-karâ'âtî's-seb'*, 392, 493; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 236.

¹⁰⁴⁴ en-Nisâ 4/36.

Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleğine göre bu lafızların birleşiminde Verş için mizan şu şekilde uygulanmaktadır:¹⁰⁴⁵

وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ					
توسط	فتح	فتح	فتح	فتح	فتح
	بين	فتح	بين	فتح	بين
	بين	بين	بين	بين	بين
طول	فتح	فتح	فتح	فتح	فتح
	بين	فتح	بين	فتح	بين
	بين	بين	فتح	بين	فتح

Verş rivâyetine göre oluşan bu mizanda zevât-ı yâ ve “وَالْجَارِ” kelimesinin bir arada bulunması söz konusu mizanın şekillenmesinde etkili olmuştur. Zira bu lafızlarda Verş için feth ve beyne vecihleri bulunmaktadır. Bu iki lafızda toplamda mevcut olan dört vecihten beyne vecihleri *et-Teysîr*; feth vecihleri ise *el-Hâdî*, *el-Hidâye* gibi kaynaklarla nakledilmiştir.¹⁰⁴⁶

“شَيْئًا”, “الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ” ve “وَالْجَارِ” lafızlarının birleşiminde oluşan mizanda, yukarıdaki paragrafta nakledilen dört vecih esas alınmıştır. Kıraat tedrisatında bu âyette üç farklı mizan uygulanmıştır. Bu mizanların hepsinde temel olan dört vecih (feth ve beyne) bulunmaktadır. İlk mizanda söz konusu dört vecih ile yetinilmiştir. İkinci mizanda ise tahrîrât alimleri genelinin tercih ettiği sekiz vecih uygulanmıştır. Son olarak ise Şeyh Atâullah mesleğinin de aralarında olduğu bir kısım kıraat ulemasının tercihi olarak altı vecih uygulamıştır. Şeyh Atâullah mesleğinin tercihi olan bu vecihler, Ali b. Süleyman el-Mansûrî kanalıyla aktarılmıştır.¹⁰⁴⁷

4.2.1.15.4. “جَبَّارِينَ” lafzındaki mizan ihtilafları

(قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ)¹⁰⁴⁸

Mâide sûresi’nin 22. âyetinde geçen “جَبَّارِينَ” lafzında, Nâfi‘ kıraatinin Verş rivâyeti için feth ve beyne vecihleri nakledilmiştir.¹⁰⁴⁹ Bu lafız ile zevât-ı yânın bir araya gelmesi durumunda kıraat meslekleri için farklı tercihler söz konusu olmuştur. Şeyh Atâullah, Mutkîn ve Sûfî mesleklerine göre zevât-ı yâ başta, “جَبَّارِينَ” lafzı ise sonda olduğu bir durumda mizan feth ile

¹⁰⁴⁵ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 252.

¹⁰⁴⁶ Ahmed b. Ömer el-Hanefî el-Eskâtî, *Ecvibeti’l-mesâilü’l-müşkilât fî ‘ilmi’l-kırâ’ât*, thk. Muhammed b. Ahmed eş-Şenkîti (Riyad: Dâru Kunûz-i İşbilyâ, 2008), 89.

¹⁰⁴⁷ Abdurrahman el-Hâlicî, *Hallü’l-müşkilât ve tevâdîhu’l-tahrîrât fî’l-kırâât*, 105-106; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 79.

¹⁰⁴⁸ el-Mâide 5/22.

¹⁰⁴⁹ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 1/225.

feth, feth ile beyne, beyne ile feth, beyne ile beyne şeklindeken; İ'tilâf mesleğinde ise sadece feth ile feth, beyne ile beyne şeklindedir.¹⁰⁵⁰

Şeyh Atâullah mesleğine göre Verş için söz konusu vecihler aşağıdaki şematik gösterimde sunulmuştur:

قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ	
فتح	فتح
بين	بين
فتح	فتح
بين	بين

4.2.1.16. Aşru'l-kubrâ merhalesinde kırâat-i aşere'ye göre feth, imâle ve beyne cetveli¹⁰⁵¹

هَدَى	رَمَى	الدُّنْيَا	مُوسَى، دُنْيَا	هَدَى
فتح، بين ← أزرق امالة ← ت	فتح، بين ← أزرق ح امالة ← ص ف رخل	فتح، بين ← أزرق ح امالة ← ط ف رخل	فتح، بين ← أزرق ح امالة ← ف رخل	فتح، بين ← أزرق امالة ← ف رخل
رُؤْيَا	رُؤْيَا	لِلرُّؤْيَا	أَرِيَهُمْ	فَأَخْبَاكُمُ
فتح، بين ← أزرق ح امالة ← ر سه	فتح، بين ← أزرق ح امالة ← ت سه	فتح، بين ← أزرق ح امالة ← رخل	فتح، بين ← أزرق امالة ← ح ف رخل	فتح، بين ← أزرق امالة ← ر
الْفُرَى	بُشْرَى، الأُخْرَى	جَمَارِكَ	كَافِرِينَ	أَبْصَارِهِمْ
فتح، بين ← أزرق بين ← ح امالة ← ف رخل	بين ← أزرق امالة ← ح صورى ف رخل	بين ← أزرق امالة ← ح ت بخلف م	بين ← أزرق امالة ← ح صورى ت يس	بين ← أزرق امالة ← ح صورى ت
	الْأَنْزَارِ، قَرَارِ، أَشْرَارِ	النُّورِ	أَنْتِ، مَتَى، عَسَى، أَسْفَى، يَا وَيْلَتِ، يَا حَسْرَتِ	نَصَارَى
	بين ← أزرق ف (بخلف ق) امالة ← ح صورى ف ر خل	فتح، بين ← ب بين ← أزرق ف امالة ← اصبهانى ح م ف رخل	فتح، بين ← أزرق ط امالة ← ف رخل	بين ← أزرق امالة ← ح صورى ف ر خل اتباع اماله ← ابو عثمان الضرير
جَبَّارِينَ	كُفَّارِ، جَبَّارِ	بَلَى	تَشَقَّى	جَاءَ، شَاءَ
فتح، بين ← أزرق امالة ← رخل	بين ← أزرق امالة ← ح صورى ف ت (بخلف)	فتح، بين ← أزرق ح امالة ← ص ف رخل	فتح، بين ← ح بين ← أزرق امالة ← ف رخل	اماله ← داجونى م ف رخل
الْمُخْرَابِ، عَمْرَانَ	فِي الْمُخْرَابِ	خَاقِ، خَابِ	النَّاسِ	الرَّيَّوَا، كِلَاهُمَا
اماله ← م (بخلف)	اماله ← م	اماله ← ف	اماله ← ط	اماله ← ف رخل

¹⁰⁵⁰ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 266.

¹⁰⁵¹ İbnü'l-Cezerî, Taḳrîbü'n-Neşr, 133-134; Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, İthâfû fudalâ'i'l-beşer bi'l-kirâ'ati'l-erba'ate 'aşer, 1/390-481.

4.2.2. Ferşî ihtilaflar

Ferşî ihtilaflar, kıraat ilminde merkezi bir konumu haiz olup etimolojik kökeni itibarıyla “yayma, serme” gibi anlamlara tekabül etmektedir.¹⁰⁵² Kıraat terminolojisinde ise, telaffuzunda ihtilaf bulunan ve kıyas kaidesine tâbi olmayan kıraat farklılıklarını ifade eder.¹⁰⁵³ Bu ihtilaflar, cüz’iyyât kapsamında değerlendirilen ferşü’l-hurûf olarak da adlandırılır ve kelimenin i‘rabında, harf yapısında, harekelerinde veya morfolojik kalıbında meydana gelen değişiklikleri kapsar.¹⁰⁵⁴

Kıraat ihtilaflarının yaklaşık %20’sine tekabül eden ferşî ihtilaflar, Kur’an metninin manasını doğrudan etkileme derecesi bakımından görece sınırlı bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte, manayı etkilediği durumlarda, fikhî hüküm çıkarma ve istinbat süreçleri açısından kritik bir öneme sahiptir.

a) Ferşî İhtilafların temel özellikleri ve örnekleri

Ferşî ihtilafların en belirgin özelliği, Kur’ân-ı Kerîm’in noktasız ve harekesiz imlası dikkate alındığında, aynı yazımsal forma sahip kelimelerin rivâyet yoluyla farklı şekillerde telaffuz edilebilmesidir. Örneğin, “يَعْلَمُونَ” lafzı, “يَعْلَمُونَ”, “تَعْلَمُونَ”, “يُعْلَمُونَ”, “تُعْلَمُونَ”, “يُعْلَمُونَ” ve “تُعْلَمُونَ” gibi farklı kıraatlere imkân tanımaktadır. Benzer şekilde, “مَالِك” lafzının “مَالِكِ” veya “مَلِكِ” şeklinde okunabilmesi de ferşî ihtilaflara örnek teşkil eder.¹⁰⁵⁵ Bu durum, ferşî ihtilafların Arap dilinin sarf ve nahiv boyutları üzerinden i‘rabı doğrudan etkilediğini göstermektedir. İbnü’l-Cezerî gibi otoriteler, ferşî ihtilafların mütevâtir derecesinde olduğunu vurgulamışlardır.¹⁰⁵⁶

b) Şeyh Atâullah mesleğinin Osmanlı kıraat geleneğindeki konumu

Bu çalışma kapsamında, Şeyh Atâullah mesleğinin Osmanlı kıraat geleneğindeki diğer önemli meslekler olan Mutkîn, Sûfî ve İ’tilâf mesleklerinden ayrıştığı noktalar incelenecektir. Ayrıca, Şeyh Atâullah mesleğinin bu farklılaşmasının temel nedenleri de ele alınacaktır. Bu analiz, Osmanlı kıraat ekollerinin kendine özgü yaklaşımlarını ve ferşî ihtilafların bu ekoller içerisindeki yorumlanış biçimlerini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

¹⁰⁵² Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. Yüzyılın ilk çeyreği), *el-Müfredât fî ġaribi’l-Kur’ân*, nşr. Muhammed Ahmed (Mısır: Mektebetü’l-Mısriyye, 1970), 565; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 3382.

¹⁰⁵³ Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 1/336.

¹⁰⁵⁴ Çetin, *Kur’an-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 381.

¹⁰⁵⁵ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ‘an vücûhi’l-kırâ’âti’s-seb‘ ve ‘ilelihâ ve huceciha*, 1/224; Ebü ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyisr fî ‘l-kırâ’âti’s-seb‘*, 72; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî ‘l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 2/207; Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfû fudalâ ‘i’l-beşer bi’l-kırâ’âti’l-erba’ate ‘aşer*, 1/377.

¹⁰⁵⁶ İbnü’l-Cezerî, *Takrîbü’n-Neşr*, 37.

4.2.2.1. “يُعَذِّبُ مَنْ” lafzının kıraat farklılıkları ve tahrîrât tartışmaları

“يُعَذِّبُ مَنْ” lafzının tilaveti, kıraat imamları arasında farklı vecihler arz etmektedir. Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Hamza ve Kisâî kıraatlerinde bu lafız sükûn (iskân) ile, yani “يُعَذِّبُ مَنْ” şeklinde okunurken; Âsım, İbn ‘Âmir, Ya‘kub ve Ebû Ca‘fer kıraatlerinde zamme (hareke) ile “يُعَذِّبُ مَنْ” şeklinde tilavet edilmektedir.¹⁰⁵⁷

4.2.2.1.1. İskân vecihlerinde idgam tartışmaları

İskân vechinde okuyan kıraat imamları arasında, “bâ” harfinin “mîm” harfine idgam edilip edilmemesi hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Kâlûn, Ebû ‘Amr, Hamza ve Kisâî kıraatlerinde sadece idgam vechi tercih edilirken; Verş rivâyetinde yalnızca iskân/izhar vechi benimsenmiştir. İbn Kesîr kıraatinde ise hem idgam hem de iskân/izhar vecihlerinin muteber olduğu görülmektedir.¹⁰⁵⁸

İbn Kesîr için nakledilen vecihlerden iskân vechinde, “mîm” harfinin idgam edilip edilmemesi hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Şeyh Atâullah mesleğinde, söz konusu iskân vechinde “يُعَذِّبُ مَنْ” lafzı her iki vecihle de okunur. Bu vecihlerin tertibi, mukaddem vecih olarak sadece iskân, muahhar vecih olarak ise “mîm” harfine idgam şeklinde belirlenmiştir.¹⁰⁵⁹

Özellikle aşru’s-suğrâ merhalesinde Şâtıbiyye’nin zahiriyle amel eden Şeyh Atâullah mesleği, ilgili lafızda Şâtıbiyye tarikini esas almış ve ruhsat prensibiyle hareket ederek önce izhar, ardından idgam vecihlerini tercih etmiştir.¹⁰⁶⁰ Diğer kıraat meslekleri ise sadece izhar vechini benimsemiştir.¹⁰⁶¹

İmam Şâtıbî, “يُعَذِّبُ مَنْ” lafzında İbn Kesîr için hulf (ihtilaf) ile izhar/iskân vechinin bulunduğunu şu beytiyle ifade etmiştir:¹⁰⁶²

يُعَذِّبُ مَنْ بِالْخُلْفِ جَوْداً وَمُوبِلاً

“يُعَذِّبُ مَنْ” lafzındaki iskânın, hulf ile idgam mı yoksa sadece iskân/izhar şeklinde mi alınacağı hususu, tahrîrât alimleri tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Eskâtî, İbn Kesîr için söz konusu olan bu vechin idgam olmaksızın sadece iskân/izhar ile olması gerektiğini

¹⁰⁵⁷ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî l-kırâ’âtî’s-seb’*, 305-306; İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü’t-Teysîr fî kırâ’âtî’l-e’immeti’l-aşere*, 316.

¹⁰⁵⁸ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 190.

¹⁰⁵⁹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 190.

¹⁰⁶⁰ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu’l-vaşîd fî Şerhi’l-kaşîd*, 405; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-me’ânî fî l-kırâ’âtî’s-seb’*, 201; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi’ş-Şâtıbiyye*, 137; Ârif el-Hıfzî, *Muğni’l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü’l-iğra*, 95-96; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 190.

¹⁰⁶¹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 190.

¹⁰⁶² Kâsım b. Fîrüh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî*, 23 (285. Beyit).

belirtmiştir.¹⁰⁶³ Ebû ‘Amr ed-Dânî, bu lafız için Câmi‘u’l-Beyân adlı eserinde Nakkaş-Ebû Rabia-Bezzî kanalıyla sadece izhar vechini nakletmesine rağmen,¹⁰⁶⁴ *et-Teysîr*’de ise her iki vechi mutlak bir ifadeyle zikretmiştir.¹⁰⁶⁵ İmam Şâtıbî de ed-Dânî’nin *et-Teysîr*’deki bu nakline uyararak hulf ile idgam vechini benimsemiştir.¹⁰⁶⁶ İbnü’l-Cezerî ise, yukarıdaki nakilleri paylaştıktan sonra her iki vechin de sahih olduğunu ve Teysîr ile Şâtıbiyye tariklerinde bu vecihlerin bulunduğunu ifade etmekle birlikte, idgam vechinin alınmamasının daha doğru olacağı kanaatini belirtmiştir.¹⁰⁶⁷ Son olarak, Mehmed Emin Efendi, İbnü’l-Cezerî’nin bu husustaki ifadelerini, idgam vechinin caiz olmadığı şeklinde yorumlamıştır.¹⁰⁶⁸ Ancak bu yorumun isabetli olmadığı açıktır; zira İbnü’l-Cezerî, iki vechin de sahih olduğunu ancak kişisel tercih olarak sadece izhar vechinin daha evla olabileceği yönünde görüşler serdetmiştir.¹⁰⁶⁹

{ وَيُعِيبُ مَنْ }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfi	İ’tilâf
İbn Kesîr (د)	اظهار	اظهار	اظهار	اظهار
	ادغام	—	—	—

4.2.2.2. Âl-i İmrân sûresi 66. âyetteki “هَآَنُتُمْ” lafzının kıraat vecihleri ve ihtilaflar

Âl-i İmrân sûresi’nin 66. âyetinde yer alan “هَآَنُتُمْ” lafzının tilaveti, kıraat imamları ve ravileri arasında farklı vecihler sergilemektedir. Kālûn, Ebû ‘Amr ve Ebû Ca’fer kıraatlerinde hemzenin teshiliyle “هَهَنُتُمْ” şeklinde okunur. Verş rivâyetinde ise, elifin hazfı ve hemzenin teshiliyle “هَهَنُتُمْ” ve hemzenin hazfıyla/elifin ibdâliyle “هَنُتُمْ” vecihleri bulunmaktadır. Kunbûl rivâyetinde ise elifin hazfedilmesiyle “هَآَنُتُمْ” şeklinde okunmaktadır.¹⁰⁷⁰

Meslekler genel olarak yukarıda zikredilen imam ve ravilerin okuyuşlarında ittifak etmişlerdir. Ancak “هَآَنُتُمْ” lafzı ile “هَوَلَاءَ” lafzının birlikte geçtiği durumlarda ortaya çıkan mizanda ihtilaf gözlemlenmiştir.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶³ Ahmed el-Eskâtî, *Ecvibeti’l-mesâilü’l-müşkilât fi’lmi’l-kırâ’ât*, 82.

¹⁰⁶⁴ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *Câmi‘u’l-beyân fi’l-kırâ’âti’s-seb’*, 305.

¹⁰⁶⁵ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi’l-kırâ’âti’s-seb’*, 153, 305, 306.

¹⁰⁶⁶ Kâsım b. Fîrüh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî*, 23 (285. Beyit).

¹⁰⁶⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 4/1166.

¹⁰⁶⁸ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 190.

¹⁰⁶⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 4/1165-1166.

¹⁰⁷⁰ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi’l-kırâ’âti’s-seb’*, 312; Kâsım b. Fîrüh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî*, 45 (559-562. Beyitler)

¹⁰⁷¹ Âl-i İmrân suresi dışında Nisâ ve Muhammed sûresinde de “هَآَنُتُمْ” lafzı ile “هَوَلَاءَ” lafzı ictima etmektedir. Bkz. Âl-i İmrân 3/66; en-Nisâ; Muhammed 47/38.

4.2.2.2.1. Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleklerinde mizanın değerlendirilmesi

Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleklerine göre, erbaa merâtib ve mertebeteyn tariklerinde bu lafızların birleşiminden oluşan mizan aşağıdaki gibidir.¹⁰⁷²

﴿ هَا أَنْتُمْ هُوَ لَاءِ حَاجَتُمْ فِيمَا لَكُمْ ﴾ ¹⁰⁷³	
ق_تس_اسكان_ق_مد_اسكان_ب_ح	
مد_مد_اسكان_ب_ط	
مد_تس_اسكان_مد_مد_اسكان_ب_ط	
ق_تس_صله_ق_مد_صله_ب_جع	
مد_مد_صله_ب	
مد_تس_صله_مد_مد_صله_ب	

Yukarıdaki mizan tablosunda Kālûn için altı, Ebû ‘Amr için bir, Ebû ‘Amr’ın ravisi Dûrî için iki ve Ebû Ca‘fer için ise bir vecih bulunmaktadır. Bu vecihler arasında dikkat çeken bir husus, Kālûn için “هَانَتْ” lafzında med alındığında “هُوَ لَاءِ” lafzından kasr alınmamasıdır.¹⁰⁷⁴ Bu farklılaşma, “هَانَتْ” lafzındaki “hâ” harfinin farklı değerlendirmelere tabi tutulmasından kaynaklanmaktadır.

4.2.2.2.2. “Hâ” harfinin mahiyeti üzerine görüşler

“هَانَتْ” lafzındaki “hâ” harfinin mahiyeti konusunda iki temel görüş mevcuttur:

Tenbih hâsı: Bu görüşe göre “hâ” harfi tenbih edatı olup hemze ile ayrı kelimeler olarak kabul edilir. Dolayısıyla buradaki med, Medd-i Munfasıl olarak değerlendirilir.¹⁰⁷⁵

Mübeddele hemzesi: Bu görüşe göre ise “hâ” harfi, istifham hemzesinden dönüşmüş mübeddele hemzesidir. Bu durumda hemze ile med aynı kelimedede yer aldığından, buradaki med medd-i muttasıl olarak kabul edilir.¹⁰⁷⁶

Mısır tariki, Kālûn ve Dûrî rivâyetlerinde “هَانَتْ” lafzındaki “hâ” harfini hem “tenbih hâsı” hem de “mübeddele hemzesi” olarak kabul etmiştir. Bunun neticesinde hem kasr hem de med vecihleri alınmıştır.¹⁰⁷⁷ Ancak, “هَانَتْ” lafzında med alındığında “هُوَ لَاءِ” lafzında kasr

¹⁰⁷² Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 237.

¹⁰⁷³ Âl-i İmrân 3/66.

¹⁰⁷⁴ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 236; Abdurrahman el-Hâlicî, Hallü’l-müşkilât ve tevdihu’t-tahrîrât fi’l-kirâât, 104.

¹⁰⁷⁵ Ahmed et-Tilimsânî, er-Risâletü’l-ğarra’fi tertibi ihtilâfi vücûhi’l-kurra’, 69-70.

¹⁰⁷⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, İbrâzü’l-me’ânî fi’l-kirâ’âti’s-seb’, 392.

¹⁰⁷⁷ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 236-237; Abdurrahman el-Hâlicî, Hallü’l-müşkilât ve tevdihu’t-tahrîrât fi’l-kirâât, 104.

alınmaması, ihtilafın “هَآئُتُمْ” lafzındaki “hâ” harfinden kaynaklandığını göstermektedir. Zira “هَآئُتُمْ” lafzında kasr alındığında “هَوَآءٌ” lafzında hem kasr hem de med vecihleri uygulanırken; “هَآئُتُمْ” lafzında med alındığında “هَوَآءٌ” lafzında sadece med alınmaktadır. Bu durum, ilk lafzın medd-i muttasıl kabul edildiğinde, ikinci lafzın medd-i munfasıl olma ihtimalinin göz ardı edildiği anlamına gelmektedir.

4.2.2.3. “التَّوْرِيَّةُ” kelimesinin kıraat vecihleri ve meslekler arasındaki mizan farklılıkları

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “التَّوْرِيَّةُ” kelimesinin tilaveti, kıraat ilminde feth ve beyne olmak üzere iki temel vecih ile nakledilmiştir.¹⁰⁷⁸ Kıraat meslekleri bu iki vechin kabulü hususunda ittifak etmekle birlikte, bu lafzın medd-i munfasıl ve cem-i müzekker sıla mimi ile ictiması durumunda ortaya çıkan mizan farklılıklarında ayrıışmışlardır.

Özellikle Nâfi’ kıraatinin Kâlûn rivâyetine göre, “التَّوْرِيَّةُ” kelimesinde feth ve beyne; medd-i munfasılda med ve kasr; cem-i müzekker miminde ise sıla ve adem-i sıla vecihleri bulunmaktadır. Bu vecihlerin bir araya gelmesiyle oluşan mizan, farklı kıraat meslekleri arasında uygulama farklılıklarına yol açmıştır.

4.2.2.3.1. Şeyh Atâullah mesleğinde “التَّوْرِيَّةُ” mizanı

Şeyh Atâullah mesleği, Kâlûn rivâyetine göre bu âyette oluşan mizanda hem erbaa merâtib hem de mertebeteyn tariklerinde geniş bir vecih yelpazesi benimsemiştir. Bu mizana göre vecihler şu şekildedir:¹⁰⁷⁹

﴿ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرِيَّةِ فَاتْلَوْهَا إِنَّ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴾	
قالون	فتح قصر اسكان
	صله
	مد اسكان
	صله
	بين قصر اسكان
	صله
	مد اسكان
	صله

Şeyh Atâullah mesleğinde Kâlûn için bu mizanın gerekçesi, İmam Şâtıbî’nin bu lafızlardaki her bir vechi mutlak bir şekilde nakletmesidir. Şâtıbiyye’de bu vecihler, herhangi bir kayıt ifade edilmeden aktarılmıştır:¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁸ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyşîr fî l-kırâ’âti’s-seb’*, 308; Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû l-emânî ve vechû t-tehânî*, 44 (546. Beyit).

¹⁰⁷⁹ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü l-hullân*, 231.

Şeyh Atâullah mesleği de *Şâtıbiyye*'nin zahiriyle amel etmekle birlikte, ruhsat prensibinden hareket ederek, Kālûn rivâyetinin hem Hulvânî hem de Ebû Neşît tariklerinden gelen tüm vecihleri benimsemiş ve bu şekilde kapsamlı bir mizan oluşturmuştur.¹⁰⁸¹

4.2.2.3.2. Mutkîn mesleğinde “التَّوْرِيَّةُ” mizanı

Mutkîn mesleği de bu hususta kısmen Şeyh Atâullah mesleği gibi hareket etmiştir. Kettânîzâde, söz konusu âyette Kālûn için alınan beş vechin Ebû Neşît tarikiyle geldiğini ve bu tarihin aynı zamanda Şâtıbiyye tariki olduğunu belirtmiştir. Kendilerinin de *Şâtıbiyye*'nin zahiriyle amel ederek bu beş vechi hem erbaa merâtib hem de mertebeteyn tarikinde aldıklarını ifade etmiştir.¹⁰⁸² Ayrıca Kettânîzâde, Şeyh Atâullah mesleğinin aldığı ilave üç vechin alınmasının Teysîr tariki dışına çıkmak olduğunu savunarak, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'de aldığı vecihlere itimat ederek yalnızca beş vechi benimsediğini belirtmiştir.¹⁰⁸³ Bununla birlikte, Mehmed Emin Efendi, Mutkîn mesleğinin son dönem temsilcilerinin, Şeyh Atâullah mesleğinin aldığı ilave üç vechi, hangi tarikten geldiğini bilmek şartıyla kabul ettiklerini ifade etmiştir.¹⁰⁸⁴

4.2.2.3.3. İstanbul tariki mesleklerinde “التَّوْرِيَّةُ” mizanı

İstanbul tariki meslekleri olan Sûfî ve İ'tilâf mesleklerinde ise mertebeteyn tarikinde Hulvânî tarikine göre “التَّوْرِيَّةُ” kelimesinde feth, medd-i munfasıl'da kasr ve cem-i müzekker miminde sıra vecihleri alınmıştır. Ebû Neşît tarikinden ise bu lafızlarda beyne, med ve adem-i sıra vecihleri benimsenmiştir. Erbaa merâtib tariki söz konusu olduğunda ise, Şeyh Atâullah mesleğinin yukarıda bahsi geçen mertebeteyn ve erbaa merâtib tariklerinde uyguladığı mizan aynen tatbik edilmektedir.¹⁰⁸⁵ Bu durum, Ebû 'Amr ed-Dânî'nin bu âyette geçen “التَّوْرِيَّةُ” kelimesini, medd-i munfasıl ve cem-i mimini Ebû'l-Feth'e Hulvânî tarikinden, İbn Galbûn'a ise Ebû Neşît tarikinden okutmuş olmasıyla açıklanmaktadır.¹⁰⁸⁶ Dolayısıyla İstanbul tariki

¹⁰⁸⁰ Kāsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 44 (546. Beyit).

¹⁰⁸¹ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd*, 764-766; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 231-232.

¹⁰⁸² Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa en-Na'imî, *Mutkinü'r-rivâye fî 'ulûmî'l-kırâ'âtî li'd-dirâye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi Bölümü, nr. 21, vr. 29a.

¹⁰⁸³ Kettânîzâde, *Mutkinü'r-rivâye*, 25b.

¹⁰⁸⁴ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 232.

¹⁰⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr*, 3/802; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 231.

¹⁰⁸⁶ Ebû 'Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 158, 445.

mesleklerinin mertebeteyn tarikinde uyguladıkları mizanın temeli bu rivâyetlere dayanmaktadır.¹⁰⁸⁷

4.2.2.4. “وَلَا تَحْسَبَنَّ” lafzının kıraat vecihleri ve ihtilafları

(وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ)¹⁰⁸⁸

İbn Âmir kıraatinde yer alan “وَلَا تَحْسَبَنَّ” lafzının okunması hususunda, Hişâm için gâib (üçüncü şahıs) ve muhatap (ikinci şahıs) olmak üzere iki vecih (okuma şekli) nakledilmektedir.¹⁰⁸⁹ Kıraat ekolleri (meslekler), bu vecihlerin kabulü veya reddi noktasında farklı görüşler sergilemişlerdir.

Şeyh Atâullah mesleğine göre, söz konusu lafız öncelikli olarak muhatap, ardından gâib sığasıyla okunmaktadır.¹⁰⁹⁰ Mısır tarikine mensup Mutkîn mesleği de Şeyh Atâullah mesleği gibi her iki vecih naklederken, Sûfî ve İ’tilâf meslekleri bu lafzın yalnızca muhatap sığasını tercih etmişlerdir.¹⁰⁹¹

Ruhsat prensibine dayanarak hareket eden Şeyh Atâullah mesleğinin “وَلَا تَحْسَبَنَّ” lafzında her iki vechi de benimsemesi, Şâtıbiyye’nin zahirine (açık metnine) dayanmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁹² Zira İmâm Şâtıbî, bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır:¹⁰⁹³

دَرَاكَ وَقَدْ قَالََا فِي الْأَنْعَامِ قُتِلُوا ... وَبِالْخُلْفِ غَيْبًا يَحْسَبَنَّ لَهُ وَلَا

Bu beyit, Hişâm rivâyeti için hulf (ihtilaflı okuyuş) ile gâib sığasının alındığını, dolayısıyla Hişâm rivâyetinde hem gâib hem de muhatap olmak üzere iki vechin nakledildiğini açıkça ifade etmektedir.

4.2.2.4.1. Şâtıbiyye şârihlerinin yaklaşımı

Şâtıbiyye şârihleri, İmâm Şâtıbî’nin bu husustaki yaklaşımını destekleyici nitelikte açıklamalar sunmuşlardır:

- Sehâvî, İmâm Şâtıbî’nin her iki vechi nakletmesinin temelinde *et-Teysîr* ve *Câmi’u’l-beyân* adlı eserlerdeki nakillerin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, bu vecihlerin Arap dili açısından uygunluğunu ispatlamak amacıyla dilbilimsel tahliller de yapmıştır.¹⁰⁹⁴

¹⁰⁸⁷ Mehmed Emin Efendi, ‘*Umdetü’l-hullân*, 231.

¹⁰⁸⁸ Âl-i İmrân 3/169.

¹⁰⁸⁹ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 1/195.

¹⁰⁹⁰ Ârif el-Hıfzî, *Muğni’l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü’l-ikra*, 173.

¹⁰⁹¹ Mehmed Emin Efendi, ‘*Umdetü’l-hullân*, 240-241.

¹⁰⁹² Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-me’ânî fî’l-kırâ’âtî’s-seb’*, 402.

¹⁰⁹³ Kâsım b. Fîrüh, *Hırzü’l-emânî ve vechü’l-tehânî*, 46 (577. Beyit).

- Ebû Şâme, Hişâm için nakledilen bu iki vechin, kırâat-i seb‘a kaynaklarının genelinde ittifakla nakledildiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, bu hususta muhalif bir tavır sergileyen Ebü'l-Hasen el-Ehvâzî'nin (ö. 339/950) söz konusu lafızdaki gâib vechini İbn Muhaysın'a isnat ettiğini ve dolayısıyla bu vechin şâzz (kurallara aykırı veya nadir) olabileceğini aktarmıştır. Bu nedenle, bahsi geçen gâib vechin sıhhatinin araştırılması ve Arap dil kuralları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰⁹⁵
- İbnü'l-Kâsîh (ö. 801/1399) ve İbn Âşîr el-Fâsî (ö. 1040/1631) ise “وَلَا تَحْسِنَ” lafzındaki gâib ve muhatap sığası hususunda, *Şâtıbiyye*'de geçen “لَهُ وَلَا” ifadesini delil olarak göstermişlerdir. Zira *Şâtıbiyye*'deki bu ifadenin zımnen (dolaylı olarak) her iki vechin de sahih olduğuna işaret ettiği belirtilmiştir.¹⁰⁹⁶

Bu analiz, “وَلَا تَحْسِنَ” lafzının kıraat farklılıkları üzerine yapılan akademik tartışmaların derinliğini ve kıraat ilminin inceliklerini ortaya koymaktadır. Kıraat vecihlerinin tespiti ve değerlendirilmesi sürecinde dilbilimsel kuralların, rivâyet kaynaklarının ve müteahhirîn ulemasının görüşlerinin ne denli önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

{ وَلَا تَحْسِنَ }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfi	İ'tilâf
Hişâm (ج)	مخاطب	مخاطب	مخاطب	مخاطب
	غائب	غائب	_____	_____

4.2.2.5. “الْجَارِ” lafzının Nâfi‘ kıraatindeki okunuş farklılıkları ve kıraat ekollerinin yaklaşımları

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ
{ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ }

Nâfi‘ kıraatinin Verş rivâyetinde yer alan “الْجَارِ” lafzının telaffuzu hususunda feth (üstün okuyuş) ve beyne (orta şiddette okuyuş) olmak üzere iki farklı vecih (okuma şekli)

¹⁰⁹⁴ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşid fî Şerhi'l-kaşid*, 804-805.

¹⁰⁹⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 402.

¹⁰⁹⁶ İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârîi'l-mübtedî ve tizkâru'l-mukîi'l-müntehî*, 185; Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b. Hasan b. Muhammed el-Fâsî, *el-Leâliü'l-ferideti fî Şerhi'l-Kaşideti*, thk. Cemaleddin Muhammed Şeref (Tanta: Darü's-Sahabe li't-Turas, 2007), 684.

¹⁰⁹⁷ Nisa 4/36.

nakledilmiştir.¹⁰⁹⁸ Kıraat ekolleri (meslekler), Verş rivâyeti için bu iki vechin kabulü noktasında ittifak etmekle birlikte, bu vecihlerin sıralaması ve diğer kelimelerle bir araya geldiğinde oluşan kombinasyonları (içtima) konusunda farklı görüşler sergilemişlerdir.

Şeyh Atâullah mesleğine göre, “الْجَار” lafzında öncelikli (mukaddem) vecih feth, ikincil (muahhar) vecih ise beynedir. Ayrıca, bu lafız “الْقُرْبَى”, “شَيْء” ve “وَالْيَتَامَى” gibi lafızlarla birlikte okunduğunda, Şeyh Atâullah mesleğinde “erbaa merâtib” ve “mertebeteyn” tarikleri çerçevesinde altı farklı vecih kabul edilmektedir.¹⁰⁹⁹

Ahmed er-Rüşdî ve Arif el-Hıfzî ise, söz konusu lafızların bir araya geldiği durumlarda belirli vecihlerin kabul edilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. Özellikle, “شَيْء” lafzında tevassut (orta uzatma), “الْقُرْبَى” ve “وَالْيَتَامَى” lafızlarında beyne, “الْجَار” lafzında ise feth ile okunan vechin; ayrıca “شَيْء” lafzında tul (uzun uzatma), “وَالْيَتَامَى”, “الْقُرْبَى” ve “الْجَار” lafızlarında ise beyne şeklinde oluşan vecihlerin kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu tercihler, muhtemelen kıraat ilmindeki rivâyet zincirinin sıhhati ve dilbilgisel tutarlılık gibi akademik kriterlere dayanmaktadır.

4.2.2.5.1. Mısır tariki mesleklerinde ictimâ mizanı

Mısır tariki mesleklerinden Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleklerine göre, “الْقُرْبَى”, “وَالْيَتَامَى”, “شَيْء” ve “الْجَار” kelimelerinin ictimâında, “erbaa merâtib” ve “mertebeteyn” tariklerinde oluşan mizan (okuma uyumu) şu şekildedir.¹¹⁰⁰

﴿ وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ ﴾ ¹¹⁰¹				
ورش	توسط			
	فتح	فتح	فتح	فتح
	بين			
	بين	بين	بين	بين
	فتح	فتح	فتح	طول
	بين	بين	بين	بين

4.2.2.6. “جَبَّارِينَ” lafzının Nâfi‘ kıraatindeki okunuş varyasyonları ve kıraat ekolleri arasındaki ihtilaflar

﴿ قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ ۖ وَإِنَّا لَنُتَخَلَّفُ حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ ﴾¹¹⁰²

¹⁰⁹⁸ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *Kitâbu’t-Teyisîr*, 216; Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî*, 26 (324-325. Beyitler).

¹⁰⁹⁹ Mehmed Emin Efendi, ‘*Umdetü’l-hullân*, 253.

¹¹⁰⁰ Mehmed Emin Efendi, ‘*Umdetü’l-hullân*, 252.

¹¹⁰¹ en-Nisâ 4/36.

Nâfi‘ kıraatinin Verş rivâyetinde “جَبَّارِينَ” lafzının telaffuzu hususunda kıraat ekolleri arasında ittifakla feth ve beyne (orta okuyuş) olmak üzere iki vecih (okuma şekli) kabul edilmektedir.¹¹⁰³ Ancak, “جَبَّارِينَ” lafzının, ilgili âyette görüldüğü üzere, zevât-ı yâ’dan olan “مُوسَى” lafzıyla birlikte kullanıldığında oluşan okuyuş kombinasyonlarında (mizan), kıraat ekolleri arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Şeyh Atâullah mesleğine göre, zevât-ı yâ’dan “مُوسَى” lafzının başta, “جَبَّارِينَ” lafzının ise sonda yer aldığı bu âyetteki mizan şu şekildedir: feth ile feth, feth ile beyne, beyne ile feth ve beyne ile beyne. Bu hususta Şeyh Atâullah mesleğinden farklılaşan tek ekol İ’tilâf mesleğidir; zira İ’tilâf mesleği sadece feth ile feth ve beyne ile beyne vecihlerini kabul etmektedir.¹¹⁰⁴

(قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ)	
°	فتح
°	فتح
°	بين
°	بين
°	فتح
°	بين

4.2.2.6.1. İhtilafın kaynağı ve dayanakları

Mehmed Emin Efendi, Şeyh Atâullah, Sûfî ve Mutkîn mesleklerinin İ’tilâf mesleği ile ayrışmasının temelinde Eskâtî’nin *Evcibetü’l-müşkilât fi ‘ilmi’l-kırâ’ât* adlı eserinin bulunduğunu vurgulamıştır. Eskâtî, zevât-ı yâ (مُوسَى) ile “جَبَّارِينَ” kelimelerinin ictimâında, Verş rivâyeti için zevât-ı yâ’dan feth ve beyne vecihleri ile “جَبَّارِينَ” kelimesinden feth ve beyne vecihleri olmak üzere toplamda dört vechin kabul edildiğini ve kendisinin de bu şekilde hocası Ebû’s-Su‘ud’a (ö. ?) okuduğunu belirtmiştir.¹¹⁰⁵

Eskâtî, söz konusu bu vecihlerin dayanağının *Kitâbu’t-Teyşîr, el-Hâdî, el-Hidâye* ve *el-Unvân* gibi temel kıraat eserleri olduğunu bildirmiştir. Zira *et-Teyşîr*’de zevât-ı yâ ve ilgili kelimedden beyne vechi; *el-Hâdî* ve *el-Hidâye*’de ise her iki yerde feth vechi; *el-Unvân*’da ise zevât-ı yâ’da imâle ile “جَبَّارِينَ” lafzında feth vechi nakledilmiştir. Bu farklı dayanaklar, kıraat ekolleri arasındaki mizan farklılıklarının tarihsel ve metodolojik kökenlerini açıklamaktadır.¹¹⁰⁶

¹¹⁰² el-Mâide 5/22.

¹¹⁰³ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyşîr fi ‘l-kırâ’âti’s-seb’*, 216.

¹¹⁰⁴ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 266.

¹¹⁰⁵ Ahmed el-Eskâtî, *Ecvibetü’l-mesâilü’l-müşkilât fi ‘ilmi’l-kırâ’ât*, 89-90.

¹¹⁰⁶ Ahmed el-Eskâtî, *Ecvibetü’l-mesâilü’l-müşkilât fi ‘ilmi’l-kırâ’ât*, 89-90.

4.2.2.7. “أَنَّهَا” lafzının Âsım kıraatindeki okunuş vecihleri ve kıraat ekolleri arasındaki tertip farklılıkları

(قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ)¹¹⁰⁷

Âsım kıraatinin Ebû Bekir Şu‘be rivâyetine göre “أَنَّهَا” lafzındaki hemzenin kesreli ve fethalı olmak üzere iki farklı vecih ile nakledildiği tespit edilmiştir.¹¹⁰⁸ Kıraat tedrisatında, bu iki vechin kabulü hususunda kıraat ekolleri arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak, bu vecihlerin takdim ve tehir (öncelik sırası) noktasında farklılaşmalar meydana gelmiştir.

Şöyle ki: Şeyh Atâullah ve Mutkîn mesleklerine göre fethalı vecih mukaddem (öncelikli) iken, Sûfî ve İ’tilâf mesleklerine göre kesreli vecih mukaddemdir.¹¹⁰⁹

4.2.2.7.1. Fetha vechinin takdim sebebi ve Şâtıbiyye’deki dayanağı

Şâtıbiyye tarikine göre hareket eden Şeyh Atâullah mesleğinde fetha vechinin mukaddem kabul edilmesinin temel dayanağı, İmâm Şâtıbî’nin aşağıdaki beytidir:¹¹¹⁰

وَحَرْكَ وَسَكُنْ كَافِيَاً وَكَافِيَاً أَنَّهُا ... جَمِ صَوْبِهِ بِالْخُلْفِ دَرٌّ وَأَوْبَلَا

Bu beyitte İmâm Şâtıbî, fetha vechinin mukaddem olduğunu, kesre vechinin ise “hulf ile muahhar” (ihtilafli ve daha sonraki) olduğunu açıkça ifade etmektedir. Zira beyitte yer alan “دَرٌّ وَأَوْبَلَا” ifadesi, kesre vechinin tehirine (sonraya bırakılmasına) zımnen işaret etmektedir.¹¹¹¹ Bu durum, kıraat imamlarının tercihlerini ve kıraat usulündeki hiyerarşik yapıları anlamak açısından önem arz etmektedir.

4.2.2.8. “سَوَاتِهِمَا” lafzının Verş rivâyetinde lîn harfî ve medd-i bedel vecihleri

فَوَسَّوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا
(مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ)¹¹¹²

Nâfi‘ kıraatinin Verş rivâyetine göre “سَوَاتِهِمَا” lafzındaki lîn harfî için tûl (uzun uzatma) ve tevassut (orta uzatma) vecihleri; sonrasındaki medd-i bedel için ise kasr (kısa okuma), tevassut ve tûl vecihleri mevcuttur. Bu vecihlerin tek başına alınması konusunda kıraat

¹¹⁰⁷ el-En‘âm 6/109.

¹¹⁰⁸ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî l-kırâ’âtî’s-seb’*, 246.

¹¹⁰⁹ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü l-hullân*, 281; Ârif el-Hıfzî, *Muğni l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü l-ıkra*, 175.

¹¹¹⁰ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû l-emânî ve vechü l-tehânî*, 52 (658. Beyit).

¹¹¹¹ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzû l-me‘ânî fî l-kırâ’âtî’s-seb’*, 455, 456; Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu l-vaşîd fî Şerhi l-kaşîd*, 901.

¹¹¹² el-A‘râf 7/20.

âlimleri arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak, söz konusu vecihlerin bir araya geldiği (içtima) durumlarda oluşan mizanlarda (okuma uyumlarında) bazı farklılıklar gözlemlenmektedir.¹¹¹³

4.2.2.8.1. Kıraat ekollerinin “سَوَاتِيهَمَا” lafzındaki mizan yaklaşımları

a) **Şeyh Atâullah mesleği:** Şeyh Atâullah mesleğine göre, “erbaa merâtib” ve “mertebeteyn” tariklerinde oluşan mizan, dört farklı vecihten ibarettir:¹¹¹⁴

Lin harfinden kasr ile medd-i bedelden kasr, tevassut ve tûl.

Lin harfinden tevassut ile medd-i bedelden tevassut.

Aşağıdaki tablo, Şeyh Atâullah mesleğindeki mizanı özetlemektedir:

	{ سَوَاتِيهَمَا }
ورث	قصر_قصر
	قصر_توسط
	قصر_طول
	توسط_توسط

b) **Mutkîn mesleği:** Mısır tarihinin bir diğer mesleği olan Mutkîn mesleği, Şeyh Atâullah mesleği ile aynı vecihleri benimsemektedir.

c) **İstanbul tariki meslekleri:** İstanbul tariki mesleklerinde ise farklı bir uygulama göze çarpmaktadır; bu mesleklerde medd-i bedelde tûl vechi mukaddem (öncelikli) olarak kabul edilmiştir.¹¹¹⁵

4.2.2.8.2. “سَوَاتِيهَمَا” ve “نَهْيَكُمَا” lafızlarının ictimâında oluşan mizan

“سَوَاتِيهَمَا” lafzının müstakil vecihlerinin yanı sıra, bu lafzın “نَهْيَكُمَا” lafzı ile birleştiğinde oluşan vecihler de ayrı bir öneme sahiptir. Zira “سَوَاتِيهَمَا” lafzında hem lîn harfi hem de medd-i bedel bulunurken, “نَهْيَكُمَا” lafzında zevât-ı yâ (yâ ile biten kelimelerdeki uzatma) bulunmaktadır. Dolayısıyla, lîn harfinin başta, medd-i bedelin ortada ve zevât-ı yâ’nın sonda olduğu bu tür bir durumda Verş rivâyeti için özel bir mizan oluşmaktadır. Bu oluşan mizanda kıraat ekolleri arasında farklı tercihler ortaya çıkmıştır.

¹¹¹³ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 291.

¹¹¹⁴ Zübdetü’l-‘irfân’ın şerhi olan ‘Umdetü’l-hullân’da { سَوَاتِيهَمَا } lafzı için oluşan mizan için dört vecih alınırken; Zübdetü’l-‘irfân’da ise “kasr ile tûl, tûl ile tûl, tûl ile tevassut, tevassut ile tevassut, tûl ile kasr, tevassut ile kasr, kasr ile kasr” şeklinde toplamda yedi vecih alınmıştır. Bununla birlikte Zübdetü’l-‘irfân’ın yazma nüshaları arasında bazı farklılıklar tespit edilmiştir. Birçok nüshası bulunan eserin Tire, Medine, Kahire ve Diyarbakır nüshalarında ‘Umdetü’l-hullân’da geçen dört veche de yer verilmiştir. Bkz. Abdülfettâh el-Paluvî, Zübdetü’l-‘irfân fî vücihi’l-Kur’ân, 1/31, 260.

¹¹¹⁵ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 291.

a) Şeyh Atâullah ve Mutkîn meslekleri:

Hem “erbaa merâtib” hem de “mertebeteyn” tariklerinde uygulanan mizan şu şekildedir:¹¹¹⁶

Lin’den kasr ile bedelden kasr, zevât-ı yâ’dan feth.

Lin’den kasr ile bedelden tevassut, zevât-ı yâ’dan beyne.

Lin’den kasr ile bedelden tûl, zevât-ı yâ’dan feth ve beyne.

Lin’den tevassut ile bedelden tevassut, zevât-ı yâ’dan beyne.

Aşağıdaki tablo, bu kompleks mizanı göstermektedir:

	(سَوَاتِيهْمَا) ____ (نَهْيَكُمَا)
	قصر_قصر ____ فتح
	قصر_توسط ____ بين
ورث	قصر_طول ____ فتح
	بين
	توسط_توسط ____ بين

b) Sûfî ve İ’tilâf meslekleri:

Sûfî ve İ’tilâf mesleklerinde ise “erbaa merâtib” tarikinde farklı bir sıralama benimsenmiştir:¹¹¹⁷

Lin’den kasr ile bedelden tûl, zevât-ı yâ’dan feth ve beyne.

Lin’den kasr ile bedelden tevassut, zevât-ı yâ’dan beyne.

Lin’den tevassut ile bedelden tevassut, zevât-ı yâ’dan beyne.

Lin’den kasr ile bedelden kasr, zevât-ı yâ’dan feth.

Bu akademik inceleme, Verş rivâyetindeki karmaşık okuma vecihlerini ve farklı kıraat ekollerinin bu vecihlerin birleşimine dair yaklaşımlarını detaylandırmaktadır. Bu tür farklılıklar, kıraat ilminin zenginliğini ve titiz metodolojisini ortaya koymaktadır.

4.2.2.9. Ebû Ca’fer kıraatinde “لَا يَخْرُجُ” lafzı bağlamında ihtilaflı vecihler

(وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًّا)¹¹¹⁸

Ebû Ca’fer kıraati bağlamında, özellikle “لَا يَخْرُجُ” lafzının farklı vecihlerle rivâyet edilmesi, kıraat ilmi içerisinde önemli bir tartışma konusu olmuştur. İsa b. Verdân rivâyetine göre bu

¹¹¹⁶ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 291-292.

¹¹¹⁷ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 291.

¹¹¹⁸ el-A’râf 7/58.

lafız, hem sülâsî mücerred babından “لَا يُخْرَجُ” hem de if‘al babından “لَا يُخْرَجُ” şeklinde iki farklı vecihle nakledilmektedir.¹¹¹⁹ Bu durum, farklı kıraat ekolleri arasında vecihlerin kabulü veya reddi hususunda görüş ayrılıklarına yol açmıştır.

4.2.2.9.1. Vecihler arasındaki ihtilaflar ve gerekçeleri

Ebû Ca‘fer kıraatinin bu iki vechinin hangi merhalelerde ve hangi prensipler doğrultusunda alınacağı meselesi, kıraat âlimleri arasında farklı yaklaşımları ortaya koymaktadır. Şeyh Atâullah’ın ekolü, özellikle aşru’s-suğrâ merhalesinde her iki vechi de kabul ederken, diğer ekoller yalnızca sülâsî mücerred babından “لَا يُخْرَجُ” vechini tercih etmektedir. Aşru’l-kubrâ merhalesinde ise Şeyh Atâullah ekolü de diğer ekollerle uyumlu bir şekilde sadece sülâsî mücerred babını benimsemektedir.¹¹²⁰

Şeyh Atâullah’ın aşru’s-suğrâ merhalesinde if‘al babı olan “لَا يُخْرَجُ” vechini kabul etmesinin dayanağı, İbnü’l-Cezerî’nin *Tahbîrû’t-Teyisîr* ve *ed-Dürretü’l-muğiyye* adlı eserlerinde her iki vechi de nakletmesidir. Özellikle İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyisîr*’de Ebû Ca‘fer’in birinci râvisi olan İsa b. Verdân için if‘al babıyla nakledilen vechi, Şaţvî tarikiyle açıkça belirtmiştir.¹¹²¹ Ayrıca *ed-Dürretü’l-muğiyye*’de de aynı râvî için if‘al babıyla nakledilen vechin hulf ile aktarıldığı şu beyitte ifade edilmiştir:¹¹²²

وَلَا يُخْرَجُ اضْمُمْ وَاكْثِرُ الْخُلْفَ بُجَلًا

4.2.2.9.2. Ruhsat ve azimet prensibi bağlamında değerlendirme

Şeyh Atâullah ekolünün, aşru’s-suğrâ merhalesinde her iki vechi de kabul etmesi, ruhsat prensibiyle açıklanabilir. Bu prensip çerçevesinde, İsa b. Verdân’dan nakledilen vecihlerin tamamı değerlendirmeye alınmaktadır. Buna karşın, aşru’l-kubrâ merhalesinde sadece sülâsî mücerred babının tercih edilmesi, azimet prensibiyle ilişkilendirilebilir. Bu durumda, infîrâden Şadvî kanalıyla nakledilen if‘al babı olan “لَا يُخْرَجُ” vechi, azimet prensibi gereği kabul edilmemektedir.¹¹²³ Bu ayrım, kıraatlerin farklı merhalelerdeki uygulama ve kabul esaslarını anlamak açısından önem arz etmektedir.¹¹²⁴

¹¹¹⁹ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyisîr fî kırâ’âti’l-e’immeti’l-‘aşere*, 373; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-‘irfân fî vüçûhi’l-Kur’ân*, 1/203.

¹¹²⁰ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 293-294.

¹¹²¹ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyisîr fî kırâ’âti’l-e’immeti’l-‘aşere*, 373.

¹¹²² İbnü’l-Cezerî, *ed-Dürretü’l-muğiyye*, 28 (114. Beyit).

¹¹²³ Şeyh Atâullah mesleğinin aşru’l-kubrâ merhalesinde *azimet* prensibiyle hareket ettiği, mesleğin ana kaynaklarından olan *Mürşidü’t-talebe*’de geçmektedir. Bkz. Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü’t-talebe*, 2b.

¹¹²⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 5/1706; Ali en-Nüveyrî, *Şerhü’d-Dürreti’l-Muğiyye*, 260; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 294.

Bu akademik inceleme, kıraat ilminin derinliklerini ve farklı vecihlerin nakil, kabul ve uygulama esaslarını ortaya koymaktadır.

{ لَا يُخْرَجُ }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
İsa b. Verdân (ع)	لَا يُخْرَجُ	لَا يُخْرَجُ	لَا يُخْرَجُ	لَا يُخْرَجُ
	لَا يُخْرَجُ	—	—	—

4.2.2.10. “بَصْطَةً” lafzının kıraat farklılıkları ve rivâyet yöntemleri

{ وَادْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْطَةً }¹¹²⁵

Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı lafızların telaffuzunda ortaya çıkan kıraat farklılıkları, İslâm ilim geleneğinde önemli bir çalışma alanı teşkil etmektedir. Bu bağlamda, “بَصْطَةً” lafzının telaffuzunda gözlemlenen varyasyonlar ve bunların farklı kıraat imamı ile râviler arasındaki durumu bu metnin temelini oluşturmaktadır.

4.2.2.10.1. “بَصْطَةً” lafzının farklı kıraatlerdeki telaffuzu

“بَصْطَةً” lafzı, kıraat imamlarına ve onların râvilerine göre iki farklı harf ile telaffuz edilmektedir:¹¹²⁶

Sâd (ص) ile telaffuz: Nâfi‘, Kisâi ve Ebû Ca‘fer kıraatleri ile Bezzî, Ebû Bekir Şu‘be ve Ravih rivâyetlerinde bu lafız sâd (ص) harfi ile okunmaktadır.

Sîn (س) ile telaffuz: Ebû ‘Amr ve Halefû’l-âşir kıraatleri ile Kunbûl, Hişâm, Hafs, Halef ve Ruveys rivâyetlerinde ise lafız sîn (س) harfi ile telaffuz edilmektedir.

İbn Zekvân ve Hallâd rivâyetlerinde ise her iki telaffuz vechi de nakledilmiştir.

4.2.2.10.2. Hallâd rivâyetindeki vecihlerin değerlendirilmesi

Hallâd için nakledilen her iki vecih de kıraat mesleklerinin ittifakıyla kabul görmüştür. Ancak bu iki vechin öncelik sırası hususunda da bir mutabakat bulunmaktadır: sâd (ص) ile olan vecih mukaddem (öncelikli) kabul edilirken, sîn (س) ile olan vecih ise muahhar (sonraki) olarak değerlendirilmiştir.¹¹²⁷

¹¹²⁵ el-A‘râf 7/69.

¹¹²⁶ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî l-kırâ’âti’s-seb‘*, 245; İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyssîr fî kırâ’âti’l-e’immeti’l-‘aşere*, 307; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-‘irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 1/268.

¹¹²⁷ Ârif el-Hıfzî, *Muğni’l-kurrâ fî Şerhi Muhtârû’l-ıkrâ*, 114; Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 294.

İmam Şâtıbî, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî (eş-Şâtıbiyye)* adlı eserinde Hallâd için rivâyet edilen her iki vechin de sahih olduğunu şu beyitle ifade etmiştir:¹¹²⁸

وَبِالسَّيْنِ بَاقِيَهُمْ وَفِي الْخَلْقِ بَصُطَةٌ ... وَقُلْ فِيهِمَا الْوَجْهَانِ قَوْلًا مُوصَّلًا

Ebû 'Amr ed-Dânî de *et-Teysîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'* adlı eserinde, Hallâd rivâyeti için “بَصُطَةٌ” lafzını hocası Ebû'l-Feth'e sâd vechiyle, diğer hocası İbn Galbûn'a ise sîn vechiyle okuduğunu aktarmıştır.¹¹²⁹ Bu durum, farklı rivâyet kanallarının varlığını ve aktarım çeşitliliğini göstermektedir.

4.2.2.10.3. İbn Zekvân rivâyetindeki ihtilaflar ve gerekçeler

İbn Zekvân için nakledilen iki vecih hususunda kıraat meslekleri arasında önemli ihtilaflar bulunmaktadır. Şeyh Atâullah, Mutkîn ve Sûfî meslekleri, İbn Zekvân rivâyetinde sadece sâd (ص) ile telaffuz edilen vechi kabul ederken; İ'tilâf mesleği her iki vechi de almıştır.¹¹³⁰

Şeyh Atâullah, Mutkîn ve Sûfî mesleklerinin, İbn Zekvân için nakledilen vecihlerden sîn (س) ile telaffuz edilen vechi almamalarının temel gerekçesi, bu vechin İmam Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *Kitâbü't-Teysîr* adlı eserinde yer almamasıdır. Zira *et-Teysîr*'de bu lafızda İbn Zekvân için yalnızca sâd ile telaffuz edilen vecih, Nakkaş-Ahfeş-İbn Zekvân senediyle nakledilmiştir.¹¹³¹

Şeyh Atâullah mesleği, genel olarak Şâtıbiyye tariki doğrultusunda hareket etmesine rağmen, bu lafızda Teysîr tarikini esas almıştır. Oysa “بَصُطَةٌ” lafzının her iki vechi de *Şâtıbiyye*'de açıkça zikredilmiştir.¹¹³²

Şâtıbiyye'de yer alan bu iki vecih, Teysîr tariki üzerine yapılmış ilaveler olarak kabul edilmektedir. Kıraat tedrisatımızdaki Sûfî ve İ'tilâf meslekleri, bu hususu “ruhsat” çerçevesinde değerlendirerek aşru's-suğrâ merhalesinde her iki vechi de kabul etmişlerdir. Buna rağmen Şeyh Atâullah mesleğinde sîn ile telaffuz edilen vechin alınması konusunda bir tasarruf bulunmamaktadır.¹¹³³

(بَصُطَةٌ)	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
İbn Zekvân (ص)	بالصَاد	بالصَاد	بالصَاد	بالصَاد
	—	—	—	بالسَّيْنِ

¹¹²⁸ Kâsım b. Fîrûh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 41 (515. beyit).

¹¹²⁹ Ebû 'Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 425.

¹¹³⁰ Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtârû'l-ikra*, 114; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 294.

¹¹³¹ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 296.

¹¹³² Kâsım b. Fîrûh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 41 (515. beyit).

¹¹³³ Muhammed Pilgir, “İbnu'l-Cezerî'nin Eş-Şâtıbiyye'nin Muhtevasına ilişkin Tahîrât Uygulamaları: Neşr Bağlamında Bir İnceleme”, *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/2, 713-715.

Şeyh Atâullah mesleğine göre İbn Zekvân rivâyetinde “بَصْطَة” lafzı ile “زَاد” kelimesinin bir araya geldiği durumlarda feth ve imâle vecihleri de alınmaktadır.¹¹³⁴

(وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْطَةً)			
م	فتح	بالصاد	_____
	اماله	بالصاد	_____

Bu, kıraatlerdeki dilbilgisel ve fonetik kuralların farklı vecihlerle birleşebileceğini göstermektedir.

Bu çalışma, kıraat ilmindeki hassas ayrımların ve rivâyetlerin titizlikle incelenmesinin önemini vurgulamaktadır.

4.2.2.11. “بَيِّس” lafzının kıraat farklılıkları ve rivâyet öncelikleri

(فَلَمَّا نَسُوا مَا دُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَيِّسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ)¹¹³⁵

Kur’ân-ı Kerîm kıraatlerindeki farklılıklar, lafızların telaffuzunda ortaya çıkan varyasyonlarla zenginleşmektedir. Bu bağlamda, “بَيِّس” lafzının Âsım kıraatinin Ebû Bekir Şu‘be rivâyetinde gösterdiği iki farklı vecih, kıraat ilmi açısından önemli bir inceleme konusudur. Bu lafız, “بَيِّس” ve “بَيِّنْس” olmak üzere iki farklı telaffuz şeklinde nakledilmiştir.¹¹³⁶

4.2.2.11.1. Vecihlerin kabulü ve sıralama ihtilafları

Kıraat tedrisatında, Ebû Bekir Şu‘be’den nakledilen her iki vecih de meslekler tarafından oybirliğiyle kabul görmüştür. Ancak bu vecihlerin tertibi, yani hangisinin mukaddem (öncelikli) ve hangisinin muahhar (sonraki) olduğu hususunda kıraat ekolleri arasında bir ihtilaf mevcuttur.

- Şeyh Atâullah ve Mutkîn meslekleri: Bu ekollere göre, “بَيِّنْس” vechi mukaddem kabul edilirken, “بَيِّس” vechi muahhar olarak değerlendirilmektedir.¹¹³⁷
- İstanbul Tariki meslekleri: İstanbul tariki mesleklerinde ise bu durum tersi yönde olup “بَيِّس” vechi mukaddem, “بَيِّنْس” vechi ise muahhar kabul edilmektedir.¹¹³⁸

¹¹³⁴ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 204, 248.

¹¹³⁵ el-A‘râf 7/165.

¹¹³⁶ Ebû ‘Amr ed-Dânî, et-Teyisîr fî l-kırâ’âtî’s-seb’, 363-364.

¹¹³⁷ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 298.

¹¹³⁸ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 298.

4.2.2.11.2. İmam Şâtıbî'nin görüşü ve dayanakları

İmam Şâtıbî, meşhur eseri *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* (eş-Şâtıbiyye)'de “بَيِّنٌ” vechinin hulf ile alındığını şu beyitlerle ifade etmiştir: ¹¹³⁹

وَبَيِّنٌ بَيَّاءٌ أَمْ وَالْهَمُّ كَهْفُهُ ... وَمَثَلُ رَيْئِيسٍ غَيْرِ هَذَيْنِ عَوَّلَا
وَبَيِّنٌ أَسْكَنُ نَبِيْنٌ فَتَحْنِ صَانِقًا ... بِخُلْفٍ وَخَفِيفٌ يُمَسْكُونُ صَفَا وَلَا

Şeyh Atâullah mesleğinde “بَيِّنٌ” vechinin mukaddem kabul edilmesinin temel dayanağı, İmam Şâtıbî'nin bu vechi kendi metninde öncelemesinden kaynaklandığı belirtilmiştir. ¹¹⁴⁰ Bu durum, *Şâtıbiyye*'nin kıraat ekolleri üzerindeki derin etkisini ve metnin tertibinin bile vecihler arasındaki öncelik sırasını belirlemede bir referans teşkil ettiğini göstermektedir. Bu akademik inceleme, kıraat ilminin detaylı yapısını ve farklı rivâyetlerin yorumlanmasındaki incelikleri ortaya koymaktadır.

{ بَيِّنٌ }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
Ebû Bekr Şu'be (ص)	بَيِّنٌ	بَيِّنٌ	بَيِّنٌ	بَيِّنٌ
	بَيِّنٌ	بَيِّنٌ	بَيِّنٌ	بَيِّنٌ

4.2.2.12. Nâfi' kıraati Verş rivâyetinde medd-i lîn, zevât-ı yâ ve medd-i bedel kelimelerinin ictimâında mizan oluşumu

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَإِنَّ السَّبِيلَ إِنْ كُنْتُمْ أَمْنْتُمْ بِاللَّهِ ¹¹⁴¹
(وَمَا أَنْزَلْنَاهُ عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)

Nâfi' kıraatinin Verş rivâyetinde, medd-i lîn (شَيْءٍ), zevât-ı yâ (الْقُرْبَىٰ- وَالْيَتَامَىٰ) ve medd-i bedel (أَمْنْتُمْ) kelimelerinin bir araya geldiği durumlarda, telaffuzda bir mizan (denge) oluşmaktadır. Bu mizan, kıraat disiplini içerisinde özel bir önem taşır ve farklı vecihlerin belirli kurallar çerçevesinde uygulanmasını gerektirir.

4.2.2.12.1. Şeyh Atâullah mesleğine göre mizan uygulaması

Şeyh Atâullah mesleğinde, söz konusu kelimelerin ictimâında ortaya çıkan mizan, erbaa merâtib ve mertebeteyn olmak üzere iki farklı tarik (yöntem) üzerinden açıklanmaktadır. ¹¹⁴²

¹¹³⁹ Kāsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 51 (704-705. Beyitler).

¹¹⁴⁰ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşid fi Şerhi'l-kaşid*, 940; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî fi'l-kırâ'âtî's-seb'*, 484.

¹¹⁴¹ el-Enfâl 8/41.

¹¹⁴² Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 312.

- Tevassut ile Feth, Tûl-Kasr (Dört Dereceli Mizan): Bu yaklaşımda, tevassut (orta seviyede uzatma) ile feth (kalın okuma) uygulanır. Ardından, tûl (uzun uzatma) ve kasr (kısa okuma) vecihleri sırasıyla takip eder. Bu durum, özellikle medd-i lîn ve medd-i bedel gibi uzatma gerektiren lafızların farklı derecelerini ifade eder.
- Tevassut ile Beyne, Tevassut-Tûl (İki Dereceli Mizan): Bu yöntemde, tevassut ile beyne (orta kalınlıkta okuma) tercih edilir. Bunu takiben tevassut ve tûl vecihleri gelir.
- Tûl ile Feth, Tûl: Bu uygulama, tûl ile feth ve tûl uzatmasının devamını ifade eder.
- Tûl ile Beyne, Tûl: Son olarak, tûl ile beyne ve yine tûl uzatmasıyla telaffuz gerçekleşir.

﴿ وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ أَمْنُمْ بِاللَّهِ ﴾			
قصر	فتح	فتح	توسط
طول			
توسط	بين	بين	
طول			
طول	فتح	فتح	طول
طول	بين	بين	

Bu mizan prensipleri, Verş rivâyetinde belirli kelime gruplarının bir arada bulunması durumunda, okuyucunun tekdüze bir telaffuzdan kaçınarak melodik ve dengeli bir okuma icra etmesini sağlamaktadır. Şeyh Atâullah mesleğinin bu detaylı sınıflandırması, kıraat ilminin fonetik inceliklerini ve rivâyet geleneğinin hassasiyetini ortaya koymaktadır.

4.2.2.13. Ebû Ca'fer kıraatinde “سِقَايَةَ” ve “عِمَارَةَ” lafızlarındaki ferş ihtilaflar

﴿ أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ أَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ﴾¹¹⁴³

Kıraat ilmi içerisinde, Kur'an lafızlarının farklı telaffuz ve yazım biçimlerini ifade eden ferş ihtilafları önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda, “سِقَايَةَ” ve “عِمَارَةَ” lafızlarındaki ferş ihtilafları, özellikle Ebû Ca'fer kıraatinin İsa b. Verdân rivâyetinde farklı meslekler arasında görüş ayrılıklarına neden olmuştur.

4.2.2.13.1. Ebû Ca'fer kıraati ve İsa b. Verdân rivâyetindeki vecihler

Ebû Ca'fer kıraatinin İsa b. Verdân rivâyetine göre, bu lafızlar iki farklı vecihle nakledilmiştir:¹¹⁴⁴

¹¹⁴³ et-Tevbe 9/19.

1. “سُقَاةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ”

2. “سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ”

İsa b. Verdân için nakledilen bu iki vechin kıraat tedrisatında kabul edilip edilmemesi hususunda farklı meslekler arasında ihtilaf ortaya çıkmıştır.

4.2.2.13.2. Mesleklerin vekillere yaklaşımı ve öncelik sırası

Şeyh Atâullah mesleği, İsa b. Verdân için nakledilen her iki vechi de benimserken, diğer meslekler sadece “سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ” vechini tercih etmişlerdir.¹¹⁴⁵

Aşru’s-suğrâ merhalesinde her iki vechi de kabul eden Şeyh Atâullah mesleğinde, vecihlerin öncelik sıralaması şu şekildedir:¹¹⁴⁶

- Mukaddem (Öncelikli) Vecih: Mesleklerin ittifakla benimsediği “سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ” vechi.
- Muahhar (Sonraki) Vecih: Şeyh Atâullah mesleğinin kendine özgü (infirâd ettiği) “سُقَاةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ” vechi.

4.2.2.13.3. Rivâyet kaynakları ve gerekçeler

Şeyh Atâullah mesleğinin kaynaklarından ve eş-Şâtıbiyye’nin mütemmimî çalışmaları arasında yer alan *ed-Dürretü’l-muğiyye* adlı eserde, İsa b. Verdân için nakledilen her iki vecih de zikredilmiştir:¹¹⁴⁷

وَقُلْ عِمَارَةَ مَعَهَا سُقَاةَ الْخِلَافِ بْنِ

İbnü’l-Cezerî, söz konusu eserinde İsa b. Verdân rivâyetini (ب) harfiyle remzetmiştir. Bu durumda, (بن) ifadesiyle İsa b. Verdân; (الْخِلَافِ) ifadesiyle ise bahsedilen iki vecih kastedilmektedir. Ayrıca, bu ifadede herhangi bir tarikle kayıtlanmamış mutlak bir anlatım tercih edilmiştir. Şeyh Atâullah mesleği, ruhsat prensibi gereği metnin zahiriyle amel ederek her iki vechi de kabul etmiştir.¹¹⁴⁸

Diğer yandan, *Tahbîrû’t-Teysîr* adlı eserde, Şeyh Atâullah mesleğinin infirâd ettiği “سُقَاةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ” vechi, Şadvî-İbn Harun-İsa b. Verdân kanalıyla tek bir tarik şeklinde nakledildiği için

¹¹⁴⁴ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teysîr fî kırâ’âti’l-e’immeti’l-‘aşere*, 388-389; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 1/293.

¹¹⁴⁵ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 316.

¹¹⁴⁶ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 316.

¹¹⁴⁷ İbnü’l-Cezerî, *ed-Dürretü’l-muğiyye*, 29 (122. beyit).

¹¹⁴⁸ Ali en-Nüveyrî, *Şerhü’d-Dürreti’l-Muğiyye*, 373, 274; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 316.

diğer meslekler tarafından kullanılmamıştır. Bu durum, farklı kıraat mesleklerinin rivâyet senetlerine ve muteber kaynaklarına bağılılıklarını göstermektedir.¹¹⁴⁹

{ عَمَارَةٌ } { سِقَايَةٌ }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfi	İ'tilâf
İsa b. Verdân (عی)	سِقَايَةٌ	سِقَايَةٌ	سِقَايَةٌ	سِقَايَةٌ
	عَمَارَةٌ	عَمَارَةٌ	عَمَارَةٌ	عَمَارَةٌ

4.2.2.14. Kıraat ihtilaflarının cem‘ tarikiyle icrası ve Hud sûresi örneği

{ وَأَمْرًا تَقَائِمَةً فَضَحِكْتَ فَبَشَّرْنَاَهَا بِإِسْحَاقٍ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبُ }¹¹⁵⁰

{ قَالَتْ يَا وَيْلَتَىٰ أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ }¹¹⁵¹

Kıraat tedrisatında, özellikle aşere veya takrîb merhalelerinde, kıraat ihtilafları cem‘ tarikiyle gösterilir.¹¹⁵² Bu usulde, genellikle âyetler arasında vakf (duraklama) yapılır ve âyetler vasledilmez (birleştirilmez). Ancak bazı istisnai durumlarda, âyetlerin kısalığı veya içinde yer alan vecihlerin bir mizan (denge) oluşturması nedeniyle vasıl (birleştirme) tercih edilebilir.

Hud sûresi’nin 71. ve 72. âyetleri vasıl edildiğinde, Verş rivâyetine göre özel bir mizan oluşmaktadır. Bu mizan, şu lafızların bir araya gelmesiyle ortaya çıkar: “ءَالِدُ”, “يَا وَيْلَتَىٰ”, “وَمِنْ” ve “وَرَاءِ إِسْحَاقَ” ve “هَذَا لَشَيْءٌ”. Bu lafızların ictimâından (birleşmesinden) doğan mizanda farklı kıraat meslekleri arasında farklılıklar gözlemlenmektedir.

4.2.2.14.1. Şeyh Atâullah mesleğinde mizan uygulaması

Şeyh Atâullah mesleği, bu lafızların ictimâından oluşan mizanda hem erbaa merâtib (dört dereceli) hem de mertebeteyn (iki dereceli) tariklerinde aynı mizanı uygulamaktadır. Aşağıdaki tabloda da gösterildiği üzere, Şeyh Atâullah mesleği için bu mizanda on iki vecih söz konusudur:¹¹⁵³

¹¹⁴⁹ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’l-Teysîr fî kırâ’ati’l-e’immeti’l-aşere*, 388-389.

¹¹⁵⁰ Hûd 11/71.

¹¹⁵¹ Hûd 11/72.

¹¹⁵² Kıraat tedrisatında *cem‘ tarikinde*, kıraat ihtilafları birinci imam Nâfi’nin ilk râvisi olan Kâlûn ile gösterilmeye başlanır. Ayrıca ayetin uygun bir yerinde durulur ve Kâlûn ile okuyuşları ittifak olan imam ve râvilerde bu vesileyle okunmuş olur. Ardından vakf yapılan kelime üzerinden geriye dönük ihtilaflar ele alınır. Bu ihtilaflar ele alınırken imamların sıralaması değil, lafızlardaki ihtilaflar öncelenir. Bkz. Lokman Şan, *Kıraat-ı Aşere Usûlü ve Uygulamaları (Şâtibiyye ve Dürre Tarikleri)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2024), 19.

¹¹⁵³ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 356.

﴿وَأَمْرَآتُهُ قَائِمَةٌ فَضَجَّكَتْ فَبَشَّرْنَاَهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْثٌ لِي مِن شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ﴾

	تسهيل الهمزة الثانية	فتح	تسهيل الهمزة الثانية
توسط			
طول			
توسط	ابدال		
طول			
توسط	بين	تسهيل الهمزة الثانية	
طول			
توسط	ابدال		
توسط	فتح	تسهيل الهمزة الثانية	محض مد
طول			
توسط	ابدال		
طول			
توسط	بين	ابدال	

Bu uygulama, kıraat ilminin fonetik ve gramatik inceliklerini yansıtan kompleks bir yapıyı ortaya koymaktadır. Farklı vecihlerin bir araya geldiği durumlarda oluşan mizan, kıraat imamlarının telaffuz hassasiyetini ve okuyucuların bu hassasiyeti nasıl takip etmeleri gerektiğini göstermektedir.

4.2.2.15. “يُرْتَع” lafzının kıraat ihtilafları ve rivâyet öncelikleri

﴿أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَع وَيَلْعَب وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾¹¹⁵⁴

Kur'an kıraatleri arasında yer alan farklılıklar, lafızların telaffuzunda belirgin varyasyonlar sunar. Bu bağlamda, “يُرْتَع” lafzının kıraat ihtilafları, kıraat ilminin derinliklerini ve rivâyetlerin hassasiyetini gözler önüne sermektedir.

4.2.2.15.1. “يُرْتَع” lafzının farklı kıraatlerdeki durumu

“يُرْتَع” lafzı, farklı kıraat imamları ve râviler tarafından aşağıdaki şekillerde okunmuştur:¹¹⁵⁵

- Nâfi‘ ve Ebû Ca‘fer: “يُرْتَع”
- İbn Kesîr’in birinci râvisi Bezzî: “نُرْتَع”
- Ebu ‘Amr ve İbn ‘Âmir: “نُرْتَع”
- Âsım, Hamza, Kisâî ve Ya‘kub: “يُرْتَع”
- İbn Kesîr’in ikinci râvisi Kunbûl: Hem “نُرْتَع” hem de “نُرْتَعِي” şeklinde okumuştur.

¹¹⁵⁴ Yûsuf 12/12.

¹¹⁵⁵ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fi'l-kırâ'âtî's-seb'*, 396; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân fi vücûhi'l-Kur'ân*, 1/333.

4.2.2.15.2. Kunbûl rivâyetindeki vecihler ve meslekler arası ihtilaf

Kunbûl için nakledilen vecihler hususunda kıraat meslekleri arasında ihtilaf bulunmaktadır. Şeyh Atâullah ve İ'tilâf meslekleri, söz konusu her iki vechi de kabul ederken; Sûfî ve Mutkîn meslekleri ise sadece hazf vechi olan “نَزَّعَ” şeklini benimsemiştir.¹¹⁵⁶

Şeyh Atâullah mesleğine göre, Kunbûl rivâyetindeki vecihlerin öncelik sıralaması şu şekildedir:¹¹⁵⁷

- Mukaddem (öncelikli) vecih: Hazf vechi “نَزَّعَ”.
- Muahhar (sonraki) vecih: İsbât-ı yâ vechi “نَزَّعِي”.

4.2.2.15.3. Rivâyet dayanakları ve yaklaşımlar

Kunbûl için nakledilen her iki vechin de Şeyh Atâullah mesleğinde kabul görmesi, bu vecihlerin İmam Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî* ve *vechü't-tehânî* (eş-Şâtıbiyye) ve Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *et-Teyşîr fî'l-kırâ'âti's-seb'* adlı eserlerinde yer almasına dayanmaktadır.¹¹⁵⁸

وَفِي نَزَّعِي خُلْفَ زَكَا وَجَمِيعُهُمْ ... بِالْإِثْبَاتِ تَحْتَ الْقَمَلِ يَهْدِينِي تَلَا

Şâtıbiyye'de geçen “وَفِي نَزَّعِي خُلْفَ” ifadesiyle, Kunbûl için iki vechin bulunduğu ve bu vecihlerden isbât-ı yâ vechinin muahhar olduğu belirtilmiştir.¹¹⁵⁹

Söz konusu vecihlerden “نَزَّعِي” isbât-ı yâ vechi, *Teyşîr* veya *Şâtıbiyye* tariki dışındaki Ebû Rabî'a ve İbn Sabbâh tarikleriyle;¹¹⁶⁰ “نَزَّعَ” hazf vechi ise *Teyşîr* ve *Şâtıbiyye*'nin temelini oluşturan İbn Mücâhid tarikiyle nakledilmiştir.¹¹⁶¹ İsbât-ı yâ vechinin *Teyşîr* ve *Şâtıbiyye* tariki olmamasına rağmen, Ebû 'Amr ve İmam Şâtıbî'nin bu vechiye yer vermeleri, kendi tariklerinin dışına çıkarak bir esneklik gösterdikleri şeklinde yorumlanmıştır.¹¹⁶²

Şeyh Atâullah mesleğinin her iki vechi de kabul etmesi, bu vecihlerin *Şâtıbiyye*'de geçmesinin yanı sıra, kıraat ilmindeki ruhsat (genişlik) prensibi bağlamında da değerlendirilebilir. Bu durum, rivâyetlerin çeşitliliğine duyulan saygıyı ve farklı sahih vecihleri bir araya getirme eğilimini yansıtmaktadır.

¹¹⁵⁶ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 360; Kettânîzâde, *Mutkinü'r-rivâye*, 65a.

¹¹⁵⁷ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 360.

¹¹⁵⁸ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyşîr fî'l-kırâ'âti's-seb'*, 396; Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 36 (441. beyit).

¹¹⁵⁹ Alemüddin es-Schâvî, *Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd*, 612; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî fî'l-kırâ'âti's-seb'*, 316; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 197.

¹¹⁶⁰ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyşîr fî'l-kırâ'âti's-seb'*, 396.

¹¹⁶¹ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyşîr fî'l-kırâ'âti's-seb'*, 109; Kettânîzâde, *Mutkinü'r-rivâye*, 65a.

¹¹⁶² Kettânîzâde, *Mutkinü'r-rivâye*, 65a; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 197;

(نَزَعَ - نَزَعِي)	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
Kunbûl (ك)	Hazf-i yâ	Hazf-i yâ	Hazf-i yâ	Hazf-i yâ
	İsbât-ı yâ	—	—	İsbât-ı yâ

4.2.2.16. “هَيْتَ” lafzının kıraat farklılıkları ve rivâyet yorumları

﴿وَرَأَوْنَاهُ الَّذِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ﴾¹¹⁶³

Kur’ân-ı Kerîm kıraatlerindeki lafız farklılıkları, tefsir ve dilbilim açısından önemli bir çalışma alanını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, “هَيْتَ” lafzının farklı kıraat imamları ve râviler arasında gösterdiği varyasyonlar, kıraat ilminin zenginliğini ve metodolojisini ortaya koymaktadır.

4.2.2.16.1. “هَيْتَ” lafzının çeşitli kıraatlerdeki telaffuzu

“هَيْتَ” lafzı, farklı kıraat ve rivâyetlerde aşağıdaki şekillerde nakledilmiştir:¹¹⁶⁴

- Nâfi‘ ve Ebû Ca‘fer kıraatleri ile İbn Zekvân rivâyeti: “هَيْتَ”
- İbn Kesîr kıraati: “هَيْتَ”
- Hişâm rivâyeti: “هَيْتَ” ve “هَيْتَ” olmak üzere iki farklı vecih.

4.2.2.16.2. Hişâm rivâyetindeki vecihler ve meslekler arası ihtilaf

Kıraat tedrisatında, Hişâm için nakledilen vecihlerden “هَيْتَ” vechi hususunda meslekler arasında bir ihtilaf söz konusudur.

- Şeyh Atâullah mesleği: Mukaddem vecih olarak “هَيْتَ”yi, muahhar vecih olarak ise “هَيْتَ”yu kabul etmiştir.¹¹⁶⁵
- Diğer meslekler: Sadece “هَيْتَ” vechini benimsemişlerdir.¹¹⁶⁶

4.2.2.16.3. Rivâyet dayanakları ve yaklaşımlar

Şeyh Atâullah mesleğinin, kıraat ihtilaflarına yaklaşımında genellikle Şâtıbiyye tarikini esas almasına rağmen, söz konusu lafızda her iki vechi de kabul etmesi, bu vecihlerin sahih bir şekilde nakledilmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim İmam Şâtıbî, *Hırzû l-emânî ve vechü t-*

¹¹⁶³ Yûsuf 12/23.

¹¹⁶⁴ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fî l-kırâ’âtî’s-seb’*, 391, 392; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü l-irfân fî vücûhi l-Kur’ân*, 1/335, 336.

¹¹⁶⁵ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü l-hullân*, 361.

¹¹⁶⁶ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü l-hullân*, 361.

tehâni (eş-Şâtıbiyye) adlı eserinde, Hişâm rivâyeti için “هَيْتُ” ve “هَيْتُ” vecihlerinin her ikisinin de nakledildiğini şu beyitle ifade etmiştir:¹¹⁶⁷

وَهَيْتُ بِكُنْزٍ أَصْلُ كُفٍّ وَهَمْزُهُ ... لِسَانٌ وَصَمُّ التَّالِي وَخَلْفُهُ دَلَا

Şâtıbiyye’de her iki vechin zikredilmesi, metnin aslı kabul edilen *et-Teyşîr* tarikinın dışına çıkmak şeklinde yorumlanmıştır.¹¹⁶⁸ Ancak Ebû ‘Amr ed-Dânî, her iki vechin sahih olduğunu, fakat “هَيْتُ” vechinin diğerine nazaran daha az meşhur olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶⁹ Ayrıca *Câmi’u’l-Beyân* adlı eserde de “هَيْتُ” vechinin Hulvânî tarikiyle, “هَيْتُ” vechinin ise İbn ‘Abdân tarikiyle nakledildiği ve her ikisinin de sahih rivâyetler olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁷⁰

Bu durum, kıraat ilmindeki çok yönlülüğü ve farklı sahih rivâyetlerin bir araya getirilme çabasını göstermektedir. Şeyh Atâullah mesleğinin yaklaşımı, farklı rivâyetlerin akademik titizlikle incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

{ هَيْتُ }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ’tilâf
Hişâm (ج)	هَيْتُ	هَيْتُ	هَيْتُ	هَيْتُ
	هَيْتُ	—	—	—

4.2.2.17. “اسْتَيْسُوا” lafzının kıraat ihtilafları ve rivâyet kaynakları

{ فَلَمَّا اسْتَيْسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا }¹¹⁷¹

Kur’an kıraatlerindeki farklılıklar, lafızların telaffuzunda ortaya çıkan varyasyonlarla kıraat ilminin zenginliğini göstermektedir. Bu bağlamda, “اسْتَيْسُوا” lafzının İbn Kesîr’in Bezzî rivâyetinde gösterdiği iki farklı vecih, kıraat ekolleri arasında önemli bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Söz konusu lafız, “اسْتَيْسُوا” ve “اسْتَايسُوا” olmak üzere iki farklı telaffuz şeklinde rivâyet edilmiştir.¹¹⁷²

4.2.2.17.1. Bezzî rivâyetindeki vecihler ve meslekler arası ihtilaf

Kıraat tedrisatında, Bezzî için rivâyet edilen bu iki vecih hususunda meslekler arasında bir ihtilaf gözlemlenmektedir.¹¹⁷³

¹¹⁶⁷ Kāsım b. Fîrüh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî*, 61 (777. Beyit).

¹¹⁶⁸ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 161; Kettânizâde, *Mutkînü’r-rivâye*, 66a.

¹¹⁶⁹ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyşîr fî’l-kırâ’âti’s-seb’*, 392.

¹¹⁷⁰ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *Câmi’u’l-beyân fî’l-kırâ’âti’s-seb’*, 565.

¹¹⁷¹ Yûsuf 12/80.

¹¹⁷² Ebû ‘Amr ed-Dânî, *Kitâbu’t-Teyşîr*, 394; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 1/342, 343.

¹¹⁷³ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 363-364.

- Şeyh Atâullah, Sûfî ve İ'tilâf meslekleri: Sadece “اسْتَأْيَسُوا” vechini benimsemişlerdir.
- Mutkîn mesleği: Her iki vechi de kabul etmiştir.

4.2.2.17.2. Şeyh Atâullah mesleğinin tercihi ve dayanakları

Kıraat ihtilaflarına yaklaşımda genellikle *Şâtıbiyye*'nin zahiriyle amel eden Şeyh Atâullah mesleği, bu lafızda farklı bir tercihte bulunmuştur. Zira *Şâtıbiyye*'de Bezzî için her iki vecih de nakledilmiştir.¹¹⁷⁴

وَيَأْيَسُ مَعًا وَاسْتَأْيَسُوا وَتَبَّ ... أَسُوا أَقْلَبَ عَنِ الْبَرْزِيِّ بِخُلْفٍ وَأَبْدَلًا

Şeyh Atâullah mesleğinin “اسْتَأْيَسُوا” vechini almaması, kaynak olarak ele alınan eserlerde bu vechin zayıf olduğunun belirtilmesi veya bu vechi yer verilmemesi neticesinde olabilir. Her ne kadar *Şâtıbiyye* şârihlerinden Sehâvî, Şeyh Atâullah mesleğinin kabul etmediği “اسْتَأْيَسُوا” vechinin, Ebû 'Amr ed-Dânî tarafından, Ebü'l-Feth ve İbn Galbûn vasıtasıyla okunduğunu iddia etmişse de¹¹⁷⁵ ne Ebû 'Amr'ın ne de Ebü'l-Feth ve İbn Galbûn'un eserlerinde böyle bir nakle rastlanmamıştır. Örneğin, *Kitâbu't-Teysîr*'de bu lafız, el-Fârisî-en-Nakkaş-Ebû Rabî'a-Bezzî kanalıyla sadece “اسْتَأْيَسُوا” şeklinde tek vecih olarak bulunmaktadır.¹¹⁷⁶ Ayrıca *Câmi'u'l-beyân*'da da böyle bir nakil mevcut değildir. Bununla birlikte, İbn Galbûn'un *et-Tezkirâ* adlı eserinde de Bezzî rivâyeti için “اسْتَأْيَسُوا” vechinin alınmadığı görülmektedir.¹¹⁷⁷

4.2.2.17.3. Bezzî rivâyetindeki tartışmalı vecih ve muhtelif görüşler

Bezzî rivâyetinin Habbâb tarikiyle nakledilen “اسْتَأْيَسُوا” vechi, Şâtıbiyye tarikinde olmamasına rağmen İmam Şâtıbî tarafından hulf ile nakledilmiştir.¹¹⁷⁸ Kettânîzâde, İmam Şâtıbî tarafından nakledilen vechin, Şâtıbiyye veya Teysîr tarikinde olmayan İbn Habbâb tarikiyle gelmiş olmasına rağmen okunmasında bir sakınca olmadığını ifade etmiştir.¹¹⁷⁹ Ancak Umde müellifi, Kettânîzâde'nin bu ifadelerine rağmen, İbn Habbâb tarikiyle nakledilen vecihte bir zayıflık olabileceğini, dolayısıyla ihtiyaten alınmamasının daha isabetli olacağını bildirmiştir.¹¹⁸⁰

¹¹⁷⁴ Kâsım b. Fîrüh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 62 (782. Beyit).

¹¹⁷⁵ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşid fî Şerhi'l-kaşid*, 1026.

¹¹⁷⁶ Ebû 'Amr ed-Dânî, *Kitâbu't-Teysîr*, 394.

¹¹⁷⁷ İbn Galbûn, *et-Tezkire fî'l-kırâ'âtî's-semân*, 1/175-182.

¹¹⁷⁸ İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî'l-mübtedî ve tizkârü'l-mukî'l-müntehî*, 260; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 537.

¹¹⁷⁹ Kettânîzâde, *Mutkinü'r-rivâye*, 34a.

¹¹⁸⁰ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 363-364.

Bu durum, kıraat ilmindeki rivâyetlerin sıhhati ve tercih öncelikleri konusundaki hassasiyeti gözler önüne sermekte, farklı akademik yaklaşımların bu konuyu nasıl değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

{ اسْتَيْسُوا }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
Bezzî (•)	اسْتَيْسُوا	اسْتَيْسُوا	اسْتَيْسُوا	اسْتَيْسُوا
	—	اسْتَيْسُوا	—	—

4.2.2.18. Kıraat ilminde “يَا أَسْفَى” lafzının okunuş farklılıkları

{ وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَى عَلَى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ }¹¹⁸¹

Bu çalışma, kıraat ilmindeki temel okuyuşlardan olan Nâfi‘ kıraatinin Verş rivâyeti ile Ebû ‘Amr kıraatinin Dûrî rivâyeti özelinde “يَا أَسْفَى” lafzının feth ve beyne vecihleri üzerindeki ihtilafları ele almaktadır.¹¹⁸² Özellikle kıraat tedrisatında bu lafzın Dûrî için nakledilen feth ve beyne vecihlerinin kabul edilip edilmemesi hususunda farklı mesleklerin yaklaşımları incelenmektedir.

4.2.2.18.1. Farklı mesleklerin yaklaşımları

Kıraat ilmindeki ekoller, “يَا أَسْفَى” lafzının okunmasında farklı tercihler sergilemişlerdir:

- Şeyh Atâullah ve İ'tilâf mesleği: Bu meslekler, öncelikli olarak beyne vechini, sonrasında ise feth vechini kabul etmişlerdir.¹¹⁸³
- Sûfî ve Mutkîn meslekleri: Bu ekoller ise sadece beyne vechini benimsemişlerdir.¹¹⁸⁴

Şeyh Atâullah mesleği, genel olarak Şâtıbiyye tariki çerçevesinde hareket etmesine rağmen, “يَا أَسْفَى” lafzının okunuşu konusunda farklı bir tercih ortaya koymuştur. Zira İmam Şâtıbî, eserinde bu lafız için yalnızca beyne vechini nakletmiştir.¹¹⁸⁵ Buna karşılık Şeyh Atâullah mesleği hem beyne hem de feth vecihlerini benimsemiştir.¹¹⁸⁶

وَيَا وَيْلَتَى أُنَّى وَيَا حَسْرَتَى طَوُّوا ... وَعَنْ غَيْرِهِ قِسْمَهَا وَيَا أَسْفَى الْعَلَا

¹¹⁸¹ Yûsuf 12/84.

¹¹⁸² Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, 1/343.

¹¹⁸³ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 364.

¹¹⁸⁴ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 364.

¹¹⁸⁵ Kâsım b. Fîrûh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 26 (317. Beyit).

¹¹⁸⁶ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 364.

4.2.2.18.2. İmam Şâtıbî'nin tercihinine yönelik eleştiriler

İmam Şâtıbî'nin “يَا أَسْفَى” lafzında feth vechini nakletmemesi, bazı kıraat âlimlerince eleştirisi konusu olmuştur. Eleştirilerin temelinde, bu lafzın feth vechi ile sahih bir şekilde Teysîr tarikiyle nakledilmiş olmasına rağmen *Şâtıbiyye*'de yer almaması yatmaktadır. Bu hususta Ebû 'Amr'ın, hocası Ebü'l-Hasen'e bu lafzı feth vechiyle okuduğu belirtilmiştir. Ayrıca Ebü'l-'İzz, İbn Sivâr, İbn Fâris, el-Hayyât, Huzelî ve Mekkî b. Ebî Tâlib gibi önemli kıraat âlimlerinin de yalnızca feth vechini naklettikleri ifade edilmektedir. *Kitâbu't-Teysîr*'de de yalnızca feth vechinin nakledildiği vurgulanmıştır.¹¹⁸⁷

Dolayısıyla İmam Şâtıbî, eserini *et-Teysîr* üzerine inşa etmesine rağmen, “يَا أَسْفَى” lafzı konusunda usulünden farklı bir yol izlemesi ve bu lafzı “يَا حَسْرَتِي” ve “يَا وَيْلَتِي” gibi sadece beyne vechi olan lafızlarla kıyaslaması gibi gerekçelerle tenkit edilmiştir.¹¹⁸⁸

4.2.2.18.3. Şeyh Atâullah mesleğinin yaklaşımının değerlendirilmesi

Şeyh Atâullah mesleği, “يَا أَسْفَى” lafzının okunuşunda *Şâtıbiyye*'ye kısmen uymakla birlikte, Teysîr tarikini de dikkate alarak feth vechini de kabul etmiştir. Nitekim Ebû 'Amr'ın *et-Teysîr*'de, “يَا أَسْفَى” lafzını Irak ve Rakka bölgelerindeki kıraat ehlinin feth ile okuduğunu ifade ettiği bilinmektedir.¹¹⁸⁹ *Câmi 'u'l-beyân*'da ise bu lafzın feth vechini, hocası Ebü'l-Hasen'e İbn Mücâhid tarikiyle okuduğu ve İbn Mücâhid tarikinde bu lafız için beyne vechinin de bulunduğu aktarılmıştır.¹¹⁹⁰

Sonuç olarak, Şeyh Atâullah mesleğinin “يَا أَسْفَى” lafzını geniş bir ruhsat çerçevesinde ele alarak hem beyne hem de feth şeklinde iki vecihle okuduğu belirtilebilir. Bu yaklaşım, farklı sahih kıraat rivâyetlerini bir arada değerlendirme ve kıraat ilmindeki çeşitliliği yansıtmaya çabası olarak yorumlanabilir.

{ يَا أَسْفَى }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
Dûrî (ح)	فتح	فتح	فتح	فتح
	بين	—	—	بين

¹¹⁸⁷ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed en-Nûrî es-Sefâkûsî, *Ğaysün 'n-nef' fi'l-kırâ'âti's-seb'*, thk. Ahmed Mahmud Abdussemî (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2014), 331.

¹¹⁸⁸ Ebü'l-Hasan es-Sefâkûsî, *Ğaysün 'n-nef'*, 331.

¹¹⁸⁹ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 210.

¹¹⁹⁰ Ebû 'Amr ed-Dânî, *Câmi 'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 315.

4.2.2.19. Kıraat ilminde “أَفْنِدَّة” lafzının Hişâm rivâyetindeki okunuş farklılıkları ve mesleklerin yaklaşımları

﴿ رَبَّنَا لِتَقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْنِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴾¹¹⁹¹

Kıraat ilminde İbn ‘Âmir kıraatinin Hişâm rivâyetine göre “أَفْنِدَّة” lafzının “أَفْنِدَّة” ve “أَفْنِيدَّة” olmak üzere iki farklı vecihle nakledilmiştir.¹¹⁹² Özellikle Şeyh Atâullah mesleğinin bu husustaki tercihi ve bunun arka planındaki gerekçeler dikkat çekmektedir.

4.2.2.19.1. Mesleklerin “أَفْنِدَّة” lafzına yaklaşımları

Şeyh Atâullah mesleğinin temel kaynakları olan *Şâtıbiyye* ve *Gâyetü'l-ihtişâr*’da Hişâm için her iki vecih de nakledilmiş olmasına rağmen, Şeyh Atâullah mesleği tedrisatta sadece “أَفْنِيدَّة” vechini benimsemiştir. Bu konuda diğer meslekler arasında bir ittifak bulunmaktadır.¹¹⁹³

Şâtıbiyye’de, Hişâm için “أَفْنِيدَّة” lafzının hulf (ihtilaflı okuyuş) ile geçtiği şu beyitle ifade edilmektedir:¹¹⁹⁴

وَضُمَّ كَفَا جَصْنٌ يَصِلُ عَنْ ... وَأَفْنِيدَةً بِأَلْيَا بِخُلْفٍ لَهُ وَلَا

Sehâvî, *Şâtıbiyye*’deki “hulf” ifadesinin “أَفْنِيدَّة” vechini kastettiğini belirtmektedir.¹¹⁹⁵ Ancak Ebû Şâme, *Şâtıbiyye*’de nakledilen ve mesleklerin ittifak ettiği “أَفْنِيدَّة” vechinin Arap dil kuralları açısından fesahatten uzak ve zayıf bir okuyuş olduğunu ileri sürmüştür. Hatta birçok kıraat âliminin bu zayıflık nedeniyle bu vechi eserlerine dahi almadığını ifade etmiştir.¹¹⁹⁶

4.2.2.19.2. “أَفْنِيدَّة” lafzının tarikleri ve sahihliği

Ebü'l-Alâ el-Hemedânî (ö. 569/1173), *Gâyetü'l-ihtişâr* adlı eserinde Hişâm için söz konusu her iki vechi de tarik zikretmeksizin mutlak bir ifadeyle nakletmiştir.¹¹⁹⁷ Eskâtî ise el-Hemedânî’nin naklettiği her iki vechin sahihliğini ifade etmekle birlikte, Arap dil bağlamında fesahatlerine dikkat çekmiştir. Eskâtî, “أَفْنِيدَّة” vechinin Hulvânî, “أَفْنِيدَّة” vechinin ise Dâcûnî tarikiyle nakledildiğini belirtmiştir. Ayrıca İmam Şâtıbî’nin, *Şâtıbiyye* tariki olmayan Dâcûnî

¹¹⁹¹ İbrâhîm 14/37.

¹¹⁹² Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyisr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 401; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân fi vücûhi'l-Kur'ân*, 1/361.

¹¹⁹³ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 379-380.

¹¹⁹⁴ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 63 (800. beyit).

¹¹⁹⁵ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşid fi Şerhi'l-kaşid*, 1041-1042.

¹¹⁹⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 552-553.

¹¹⁹⁷ Ebü'l-Alâ Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr el-Hemedânî, *Gâyetü'l-ihtişâr fi'l-kırâ'âti'l-aşr li-e'immeti'l-emşâr*; thk. Eşref Muhammed Fuad (Cidde: el-Cemaatü'l-Hayriyye, 1994), 534-535.

tarikini el-Hemedânî'den iktibasla naklettiğini bildirmiştir.¹¹⁹⁸ Dolayısıyla Eskâtî, Hişâm için nakledilen her iki vechin de sahih olduğunu vurgulamıştır. Son dönem âlimlerinden ve Şeyh Atâullah mesleği ile birçok meselede mutabık olan Abdülfettâh el-Kâdî de Eskâtî'nin bu husustaki değerlendirmelerine katılarak söz konusu lafzın her iki vechini de nakletmiştir.¹¹⁹⁹

4.2.2.19.3. Şeyh Atâullah mesleğinin tercihinin arka planı

Şeyh Atâullah mesleğinin ana kaynaklarında Hişâm için “أَفِيدَةٌ” ve “أَفِيدَةٌ” şeklinde iki vecih yer almasına rağmen, kıraat tedrisatında sadece “أَفِيدَةٌ” vechinin yer alması, bu vechin Teysîr tarikiyle nakledilmesiyle açıklanabilir. Şöyle ki Ebû ‘Amr, hocası Ebû'l-Feth'e Hişâm için, Teysîr tariki olan Hulvânî tarikinden sadece “أَفِيدَةٌ” vechini okuduğunu ve kendisinin de bu vechi naklettiğini ifade etmiştir.¹²⁰⁰

Şeyh Atâullah mesleğinin bu lafızda *Şâṭibiyye* ve *Gāyetü'l-iḥtişâr* gibi ana kaynaklarına muhalefet etmekle birlikte, özellikle aşru's-suğrâ merhalesinde kıraat vecihlerini ele alırken benimsediği ruhsat prensibinden de uzaklaşıp, bu vechi azimet prensibiyle yaklaştığı söylenebilir. Bu durum, eğitimde tek bir sahih ve yaygın okuyuşa odaklanma tercihi olarak değerlendirilebilir.

{ أَفِيدَةٌ }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
Hişâm (ن)	أَفِيدَةٌ	أَفِيدَةٌ	أَفِيدَةٌ	أَفِيدَةٌ
	—	—	—	—

4.2.2.20. Hamza kıraatinde “وَنَبِّهُمْ” lafzının vakf hali okunuşundaki ihtilaflar ve mesleklerin yaklaşımları

{ وَنَبِّهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ }¹²⁰¹

Bu balıkta, Hamza kıraatinde vakf halinde “وَنَبِّهُمْ” lafzı ile “نَبِّسَ”, “نَبِّسْتُمْ”, “نَبِّسْتُمْ” ve “نَبِّسَ” lafızlarında¹²⁰² hemzenin “yâ” harfine ibdâli ve hemzeden sonra gelen “he” harfinin harekesi hususundaki zamme ve kesre şeklinde nakiller olmuştur.¹²⁰³ Bu nakiller hususunda özellikle kıraat meslekleri arasındaki farklı yaklaşımlar ve bu yaklaşımların dayandığı kaynaklar detaylandırılacaktır.

¹¹⁹⁸ Ahmed el-Eskâtî, *Ecvibeti'l-mesâilü'l-müşkilât fî 'ilmi'l-kırâ'ât*, 125-126.

¹¹⁹⁹ Abdülfettâh el-Abdülfeṭṭâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâṭibiyye*, 303; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 174.

¹²⁰⁰ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âti's-seb'*, 401.

¹²⁰¹ el-Hicr 15/51.

¹²⁰² el-Bakara 2/33; el-Bakara 2/54; el-Bakara 2/126; el-Hac 22/45.

¹²⁰³ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âti's-seb'*, 180.

4.2.2.20.1. Hemzenin ibdâli ve “he” harfinin hareketi üzerindeki ihtilaflar

Hamza kıraatinde hemzenin “yâ” harfine ibdâli hususunda meslekler arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak, hemzeden sonra gelen “he” harfinin hareketi konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Şeyh Atâullah mesleğine göre, ibdâl olan “yâ” harfinden sonra gelen “he” harfinde hem zamme (هَمْ) hem de kesre (هَمْ) vecihleri bulunurken; diğer mesleklerde sadece zamme vechi kabul edilmektedir.¹²⁰⁴

Şeyh Atâullah mesleğinin bu lafızda öncelikli (mukaddem) olarak zamme ve sonrasında (muahhar) olarak kesre vecihlerinin her ikisini de benimsemesi, *Şâtıbiyye* ve *et-Teysîr* gibi temel kaynak eserlerde bu iki vechin bu şekilde yer almasıyla açıklanabilir.

İmam Şâtıbî, “أَنْبِئُهُمْ” ve “تَنْبِئُهُمْ” kelimelerindeki “he” harfini bazı kıraat âlimlerinin kesre ile telaffuz ettiğini şu beyitlerle ifade etmiştir.¹²⁰⁵

وَرَغِيَا عَلَى إِظْهَارِهِ وَإِذْغَامِهِ ... وَبَعْضُ بَكْسَرِ الْهَاءِ لِيَاءٍ تَحَوَّلَا
كَقَوْلِكَ أَنْبِئُهُمْ وَتَنْبِئُهُمْ وَقَدْ ... رَوَوْا أَنَّهُ بِالْخَطِّ كَانَ مُسَهَّلَا

İmam Şâtıbî'nin bu ifadeleri, söz konusu lafızlardaki “he” harfinin zamme hareke ile telaffuzunun daha doğru ve tercih edilen olduğu, bununla birlikte kesreli vechin de mevcudiyeti şeklinde yorumlanmıştır.¹²⁰⁶

4.2.2.20.2. Destekleyici görüşler ve tarikler

İbnü'l-Cezerî, “وَتَنْبِئُهُمْ” lafzının Hamza kıraati için sahih bir şekilde zamme ve kesre olmak üzere iki vecih nakledildiğini ve bu lafzın Hamza kıraatinde zammeli telaffuz edilen “إِلَيْهِمْ” ve “عَلَيْهِمْ” kelimelerine kıyasla zammeli okunmasının daha doğru olacağını belirtmiştir.¹²⁰⁷

Ebû 'Amr ed-Dânî, “وَتَنْبِئُهُمْ” lafzında “yâ” harfine ibdâl hususunda ittifak olduğunu, sonrasında gelen “he” harfinde ise zamme ve kesre hususunda ihtilaf olduğunu bildirmiştir. Söz konusu lafızda “he” harfini kesre okuyanların dayanağının bu harften önce gelen “yâ” harfi olduğunu; zamme harekeyi tercih edenlerin dayanağının ise kesrenin ârîzî olması şeklinde açıklamıştır. Bununla birlikte bu iki vechin de sahih olduğunu ifade etmiştir.¹²⁰⁸

¹²⁰⁴ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 215, 387.

¹²⁰⁵ Kâsım b. Fîrüh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 20 (243-244. Beyitler).

¹²⁰⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Şu'be, *Kenzi'l-me'ânî fî Şerhi Hırzi'l-emânî*, thk. Muhammed İbrahim el-Meşhadanî (Dımeşk: Darü'l-Gavsani, 2012), 1/93; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi 'ş-Şâtıbiyye*, 118.

¹²⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, 4/1030.

¹²⁰⁸ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 180-182.

Ebû Şâme de Hamza kıraati için söz konusu olan “وَنَبِّهَهُمْ” lafzındaki “he” harfinin zammeli okunuşunun “عَلَيْهِمْ” ve “إِلَيْهِمْ” kelimelerine kıyasla İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, İbn Galbûn, Mekki b. Ebî Tâlib gibi kıraat âlimlerinin ilk tercihi olduğunu, ayrıca her iki vechin de sahih olduğunu aktarmıştır.¹²⁰⁹ İbn Galbûn da “وَنَبِّهَهُمْ” lafzındaki ihtilafların mevcudiyetini kabul etmekle beraber her iki vechin de sahih olduğunu vurgulamıştır.¹²¹⁰

Son olarak, Şeyh Atâullah mesleğinin yakın zaman kaynaklarından olan *el-Budûrî'z-zâhira*'da mevzubahis “he” harfinin zamme ve kesre harekeli vecihlerinin sahih olduğu vurgulanmıştır.¹²¹¹

4.2.2.20.3. Şeyh Atâullah mesleğinin tercihinin gerekçesi

Kıraat tedrisatında kullanılan kaynakların çoğunda, yukarıda da ifade edildiği üzere “وَنَبِّهَهُمْ” lafzı için ibdâl veçhiyle birlikte “he” harfinde zamme ve kesre vecihleri nakledilmiştir. Ancak İbn Mücâhid, bu hususta ibdâl veçhiyle birlikte sadece kesre vechini naklederek farklı bir yaklaşım sergilemiştir.¹²¹²

Neticede, Şeyh Atâullah mesleğinin “وَنَبِّهَهُمْ” lafzında her iki vechi de kabul etmesinde, *Şâtıbiyye* ve *et-Teysîr* gibi ana kaynakların yanı sıra diğer kaynaklarda da her iki vechin sahih olduğunun vurgulanması etkili olmuştur. Söz konusu lafızda zammeli vechin asıl ve tercih edilen olması, bu lafzın öncelikli olarak alınmasında etkili olmuştur. Her iki vechin Şeyh Atâullah mesleğinde uygulanması ise mesleğin ruhsat prensibi gereğidir. Bu prensip, farklı sahih rivâyetleri bünyesinde barındırarak kıraat eğitime zenginlik katmaktadır.

{ وَنَبِّهَهُمْ }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
Hamza (ف)	وَنَبِّهَهُمْ	وَنَبِّهَهُمْ	وَنَبِّهَهُمْ	وَنَبِّهَهُمْ
	وَنَبِّهَهُمْ	—	—	—

4.2.2.21. Nâfi' kıraatinin Verş rivâyetinde medd-i bedel, medd-i lîn ve zevât-ı yâ'nın içtimai

(لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)¹²¹³

¹²⁰⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 171-172.

¹²¹⁰ İbn. Galbûn, *et-Tezkire fî'l-kırâ'âtî's-semân*, 150.

¹²¹¹ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrîz-zâhire*, 29.

¹²¹² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fî'l-kırâ'ât*, 153.

¹²¹³ en-Nahl 16/60.

Bu çalışma, Nâfi‘ kıraatinin Verş rivâyetinde medd-i bedel (örneğin “بِالْآخِرَةِ”), medd-i lîn (örneğin “السَّوَاءُ”) ve zevât-ı yâ’nın (örneğin “الْأَعْلَى”) içtima etmesi durumunda ortaya çıkan tilavet ölçüleri (mizan) hususundaki mesleki ihtilafları ele almaktadır.¹²¹⁴

4.2.2.21.1. Mesleklerin mizan uygulamalarındaki farklılıklar

Özellikle Şeyh Atâullah mesleğinin bu bağlamdaki yaklaşımı öne çıkmaktadır. Şeyh Atâullah mesleğine göre hem erbaa merâtib hem de mertebeteyn tariklerinde uygulanan mizanlar aşağıdaki gibidir:¹²¹⁵

- Kasr ile tevassut: Bu durumda feth vechi tercih edilir.
- Tevassut ile tevassut: Bu durumda beyne vechi uygulanır.
- Tûl ile tevassut: Hem feth hem de beyne vecihleri mümkündür.
- Tûl ile tûl: Yine hem feth hem de beyne vecihleri geçerlidir.

Bu farklı uygulamalar, Nâfi‘ kıraatinin Verş rivâyetindeki tilavet inceliklerini ve meslekler arası yorum farklılıklarını gözler önüne sermektedir.

﴿بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوَاءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى﴾		
قصر_تر	توسط	فتح
توسط_تر	توسط	بين
طول_تر	توسط	فتح
		بين
طول_تر	طول	فتح
		بين

4.2.2.22. Ebû Ca‘fer kıraati İbn Verdân rivâyetinde “فَيُغْرِقُكُمْ” lafzının okunuş farklılıkları

﴿أَمْ أَمِنتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا﴾¹²¹⁶

Bu çalışma, Ebû Ca‘fer kıraatinde İsa b. Verdân rivâyeti özelinde “فَيُغْرِقُكُمْ” lafzının okunuş farklılıklarını incelemektedir. Özellikle “فَتَغْرِقُكُمْ” ve “فَتَغْرِقُكُمْ” vecihlerinin kıraat meslekleri arasındaki uygulama farklılıkları ve bu farklılıkların dayandığı gerekçeler akademik bir üslupla ele alınacaktır.

¹²¹⁴ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 393.

¹²¹⁵ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 393.

¹²¹⁶ el-İsrâ 17/15.

4.2.2.22.1. İsa b. Verdân rivâyetinde vecihler ve meslek ihtilafları

Ebû Ca'fer'in birinci râvisi İsa b. Verdân için “فَيُغَرِّقُكُمْ” lafzında “فَتُغَرِّقُكُمْ” ve “فَتُغَرِّقُكُمْ” olmak üzere iki farklı vecih nakledilmiştir.¹²¹⁷ Bu iki vecihten “فَتُغَرِّقُكُمْ” vechinde kıraat meslekleri arasında önemli ihtilaflar bulunmaktadır.

Şeyh Atâullah mesleği, aşru's-suğrâ tarikinde her iki vechi de uygularken, aşru'l-kubrâ tarikinde ise sadece “فَتُغَرِّقُكُمْ” vechini benimsemiştir. Diğer meslekler ise ne aşru's-suğrâ ne de aşru'l-kubrâ tarikinde “فَتُغَرِّقُكُمْ” vechini kabul etmeyip yalnızca “فَتُغَرِّقُكُمْ” vechiyle amel etmişlerdir. Şeyh Atâullah mesleğine göre İsa b. Verdân için nakledilen vecihlerden “فَتُغَرِّقُكُمْ” vechi öncelikli (mukaddem), “فَتُغَرِّقُكُمْ” vechi ise sonraki (muahhar) olarak kabul edilmektedir.¹²¹⁸

4.2.2.22.2. Mesleklerin yaklaşımlarının gerekçeleri

Şeyh Atâullah mesleğinin İsa b. Verdân için nakledilen her iki vechi de kabul etmesinin temel dayanağı, bu vecihlerin İbnü'l-Cezerî aracılığıyla nakledilmiş olmasıdır. İbnü'l-Cezerî, “فَيُغَرِّقُكُمْ” lafzında İsa b. Verdân için şeddeli bir okuyuşun ihtilaflı olduğunu şu beyitle ifade etmiştir:¹²¹⁹

وَيُغَرِّقُكُمْ بِمِائَةِ أَتْلٍ طَمِيٍّ وَشَدٍّ
بِدُ الْخُلْفِ بْنِ.....

İbnü'l-Cezerî'nin bu ifadeleriyle İsa b. Verdân için hem “فَتُغَرِّقُكُمْ” hem de “فَتُغَرِّقُكُمْ” şeklinde iki vecih olduğu anlaşılmaktadır.¹²²⁰

Şeyh Atâullah mesleğinde “فَتُغَرِّقُكُمْ” vechinin muahhar vecih olması ise bu vechin, İsa b. Verdân'ın kendine özgü (infirâd) bir okuyuşu olarak, Şadvî-İbn Harun-Fadl-İsa b. Verdân kanalıyla tek bir tarik üzerinden nakledilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.¹²²¹ Diğer meslekler ise bu vechin tek tarik kanalıyla nakledilmesi sebebiyle uygulamalarına almamışlardır.¹²²²

Şeyh Atâullah mesleğinin bu vechi aşere merhalesinde ele alması, bu vechin İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîr* ve *ed-Dürretü'l-muğiyye* adlı eserlerinde her iki vechi de aktarmasıyla açıklanabilir. Zira Şeyh Atâullah mesleği, özellikle aşere merhalesinde kıraat vecihlerine ruhsat prensibi

¹²¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teysîr fî kırâ'âti'l-e'immeti'l-aşere*, 439.

¹²¹⁸ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 398.

¹²¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *ed-Dürretü'l-muğiyye*, 32 (146. beyit).

¹²²⁰ Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Hasen *ed-Dabbâ', el-Behcetü'l-merđiyye fî Şerhi'd-Dürreti'l-muğiyye*, thk. Muhammed Fehd Haruf (Dimeşk: Darü'l-Gavsânî, 2016), 85; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-İdâh li metni'd-Dürreti*, 297.

¹²²¹ Ali en-Nüveyrî, *Şerhü'd-Dürreti'l-Muğiyye*, 317.

¹²²² Abdülfettâh el-Kâdî, *el-İdâh li metni'd-Dürreti*, 297.

cihetinden yaklaştığı için, infirâd olsa dahi bu iki vechi de benimsemiştir. Bu durum, mesleğin kıraat rivâyetlerindeki geniş yelpazeyi dikkate alma eğilimini yansıtmaktadır.

{ فَيَغْرِقْكُمْ }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	i'tilâf
İsa b. Verdân (ع)	فَتَغْرِقْكُمْ	فَتَغْرِقْكُمْ	فَتَغْرِقْكُمْ	فَتَغْرِقْكُمْ
	فَتَغْرِقْكُمْ	—	—	—

4.2.2.23. Verş ve Sûsî rivâyetlerinde “وَنَاءٌ” lafzının kıraat farklılıkları

{ وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَ بِجَانِبِهِ }¹²²³

Bu çalışma, “وَنَاءٌ” lafzının kıraat ilminde Nâfi‘ kıraatinin Verş rivâyeti ile Ebû ‘Amr kıraatinin Sûsî rivâyeti özelinde gösterdiği farklılıkları ele almaktadır. Özellikle zevât-ı yâ ve medd-i bedel vecihlerinin içtimaı ile imâle-i kübrâ vechinin nakli hususundaki mesleki yaklaşımlar incelenmektedir.

4.2.2.23.1. Verş rivâyetinde zevât-ı yâ ve medd-i bedel içtimaı

Nâfi‘ kıraatinin Verş rivâyeti için “وَنَاءٌ” lafzında zevât-ı yâ ve medd-i bedel vecihlerinin içtima etmesi, kıraat meslekleri arasında farklı uygulamalara yol açmıştır. Şeyh Atâullah mesleğine göre bu içtimada oluşan mizan aşağıdaki gibidir:¹²²⁴

- Feth ile kasr: Zevât-ı yâ feth ile okunurken, medd-i bedel kasr ile okunur.
- Beyne ile tevassut: Zevât-ı yâ beyne ile okunurken, medd-i bedel tevassut ile okunur.
- Feth ile tûl: Zevât-ı yâ feth ile okunurken, medd-i bedel tûl ile okunur.
- Beyne ile tûl: Zevât-ı yâ beyne ile okunurken, medd-i bedel tûl ile okunur.

	أَعْرَضَ وَنَأَ بِجَانِبِهِ
{ ورش }	فتح_قصر
	بين_توسط
	فتح_طول
	بين_طول

4.2.2.23.2. Sûsî rivâyetinde imâle-i kübrâ ve zayıflık tartışmaları

Ebû ‘Amr kıraatinin Sûsî rivâyeti için “وَنَاءٌ” lafzında hulf ile imâle vechi de nakledilmiştir.¹²²⁵ Ancak, bu imâle vechinin zayıflığı konusunda genel bir kanaat mevcuttur.

¹²²³ el-İsrâ 17/83.

¹²²⁴ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 398.

Kıraat tedrisatında ve temel kıraat kaynaklarında bu vechin zayıflığına sıklıkla işaret edilmiştir.¹²²⁶

- Ebû ‘Amr ed-Dânî, bu vechin zayıflığını belirtmek adına “temrîd” ifadesini kullanmıştır.¹²²⁷
- İmam Şâtıbî, bu lafızda Sûsî için hulf ile imâle vechini nakletmiş olsa dahi, muteber kabul edilen *Şâṭibiyye* şerhleri bu hususta imâle vechinin zayıflığını vurgulayarak sadece feth vechine yer vermişlerdir.
- İlk *Şâṭibiyye* şârihlerinden olan Sehâvî, İmam Şâtıbî’nin bu husustaki beytini açıklarken, *et-Teyssîr*’de imâle vechinin zayıflığının belirtildiğini ve kıraat âlimlerinin çoğunluğunun sadece feth vechini benimsediğini ifade etmiştir.¹²²⁸
- Makbul kabul edilen diğer bir *Şâṭibiyye* şârihi olan Ebû Şâme de söz konusu lafızda Sûsî için nakledilen meşhur vechin feth olduğunu belirtmiştir.¹²²⁹
- Şeyh Atâullah mesleği tedrisatında oldukça muteber olan Abdülfettâh el-Kâdî ise, İmam Şâtıbî’nin naklettiği imâle vechinin amel edilmeyen bir vecih olduğunu bildirmiştir.¹²³⁰
- Son olarak İbnü’l-Cezerî de bu lafızdaki Sûsî rivâyetinde, Fâris b. Ahmed dışındaki bütün tariklerin feth vechini naklettiğini, imâle vechini ise tek başına (infirâd) sadece Fâris b. Ahmed’in naklettiğini ifade etmiştir. Ayrıca “وَنَاءٌ” lafzındaki feth vechinde Sûsî’nin bütün tariklerinde ittifak olduğunu ve imâle vechinin kullanılmayan bir vecih olduğunu vurgulamıştır.¹²³¹

Bu bağlamda, kıraat tedrisatında “وَنَاءٌ” lafzında Sûsî için nakledilen imâle vechinin zayıf olduğu belirtilerek, meslekler tarafından genel olarak uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Temel kıraat kaynaklarının büyük çoğunluğu bu vechin sıhhatini zayıf bulmuş ve tercih edilen okuyuşun feth olduğunu ortaya koymuştur.

4.2.2.24. Kālûn rivâyetinde “لَاهِبٌ” ve “لَيْهَبٌ” lafızlarındaki kıraat farklılıkları

﴿ قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكَ غُلَامًا زَكِيًّا ﴾¹²³²

¹²²⁵ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-‘irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 1/308.

¹²²⁶ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 398; Ârif el-Hıfzî, *Muğni’l-kurrâ*, 155.

¹²²⁷ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî’l-kırâ’âti’s-seb’*, 412.

¹²²⁸ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu’l-vaşid fî Şerhi’l-kaşid*, 437.

¹²²⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-me’ânî fî’l-kırâ’âti’s-seb’*, 220.

¹²³⁰ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi’s-Şâṭibiyye*, 147.

¹²³¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 2/334.

¹²³² Meryem 19/19.

Nâfi' kıraatinin birinci râvisi olan Kālûn'dan, “لَا هَبَّ” ve “لِيَهَبَّ” lafzı için iki farklı vecih rivâyet edilmiştir.¹²³³ Kıraat meslekleri, bu lafız için nakledilen vecihler hususunda ittifak etmekle birlikte, söz konusu lafzın “med” ile içtimaindan oluşan mizan konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kālûn için nakledilen her iki vechin kabulü konusunda meslekler arasında tam bir mutabakat bulunmaktadır. Ayrıca, vecihlerin tertibi hususunda da bir ittifak söz konusudur; buna göre “لَا هَبَّ” vechi mukaddem (öncelikli), “لِيَهَبَّ” vechi ise muahhar (sonraki) olarak kabul edilmektedir.¹²³⁴

İmam Şâtıbî, “لَا هَبَّ” lafzının hemze ve yâ olmak üzere iki vechine işaret etmiştir. Bu durum, Şâtıbî'nin aşağıdaki beytinde açıkça ifade edilmektedir:¹²³⁵

وَهَمْزُ أَهَبَ بِأَلْيَا جَزَى خُلُو بَخْرِهِ ... بِخُلْفٍ وَيَسْتَبِي فَتُحَهُ فَانِرُ غَلَا

Ebû 'Amr ed-Dânî, mukaddem vecih olan “لَا هَبَّ”in Kālûn rivâyetinde Ebû Neşît tarikiyle, muahhar vecih olan “لِيَهَبَّ”in ise Hulvânî tarikiyle geldiğini belirtmiştir. Ayrıca, ed-Dânî'nin Kālûn rivâyetini doğrudan Ebû Neşît tarikiyle aktarması,¹²³⁶ bu vechin önemini pekiştirmektedir. Kıraat mesleklerinin “لَا هَبَّ” vechini mukaddem olarak kabul etmesinin temel sebepleri arasında, Ebû Neşît tarihinin bu vechi nakletmesi ve Kālûn rivâyetinde hemze ile telaffuzun daha meşhur olması gibi faktörler gösterilmektedir.¹²³⁷

Ancak, kıraat meslekleri “لَا هَبَّ” lafzının medd-i munfasıl ile içtimainda oluşan mizan hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Şeyh Atâullah'ın mesleğinde, hem “erbaa merâtib” hem de “mertebeteyn” tariklerinde, “kasr” ile önce mukaddem vecih olan “لَا هَبَّ”, ardından muahhar vecih “لِيَهَبَّ” alınmıştır.¹²³⁸ Aynı şekilde, “med” ile de önce mukaddem vecih, sonra muahhar vecih kabul edilmiştir. Diğer mesleklerden farklı olarak, sadece İ'tilâf mesleğinde “med” ile muahhar vecih olan “لِيَهَبَّ” vechi alınmamaktadır.¹²³⁹ Bu durum, farklı kıraat ekollerinin rivâyet vecihlerini ele alış biçimlerindeki metodolojik farklılıkları gözler önüne sermektedir.

(قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لَا هَبَّ لَكَ غُلَامًا زَكِيًّا)
قصر _____ بالهمزة
قَالَونَ _____ بالياء

¹²³³ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî l-kırâ'âtî's-seb'*, 426; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, 1/411.

¹²³⁴ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 414.

¹²³⁵ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 68, (862. Beyit).

¹²³⁶ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fî l-kırâ'âtî's-seb'*, 426.

¹²³⁷ Ahmed et-Tilimsânî, *er-Risâletü'l-ğarra fî tertibi ihtilâfi vücûhi'l-kurra'*, 93.

¹²³⁸ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 414.

¹²³⁹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 414-415.

Kālûn ve Hişâm rivâyetlerinde alınan vecihlerin mukaddem (öncelikli) ve muahhar (ikincil) sıralaması konusunda da meslekler fikir birliğine varmıştır. Kālûn rivâyeti için ihtilâs vechi mukaddem, sıla vechi ise muahhar kabul edilmiştir.¹²⁴⁷ Bu önceliklendirme, ihtilâs vechinin çok sayıda râvî tarafından nakledilmesiyle ilişkilendirilmektedir.

Hişâm rivâyetinde ise, *Şâtıbiyye*'de hem sıla hem de ihtilâs vecihleri geçmesine rağmen,¹²⁴⁸ mesleklerin ittifakıyla sadece sıla vechi kabul edilmiştir.¹²⁴⁹ Bu durum, rivâyetlerin tercihinde genel kabul görmüş metodolojik yaklaşımların önemini ortaya koymaktadır.

Şâtıbî'nin “يَأْتِيهِ” lafzına ilişkin beyitleri bu farklılıkları özetlemektedir.¹²⁵⁰

وَقُلْ بِسُكُونِ الْقَافِ وَالْقَصْرِ حُفْصُهُمْ... وَيَأْتِيهِ لَدَى طَهٍ بِالْإِسْكَانِ يُجَنَّتِلَا
وَفِي الْكُلِّ قَصْرُ الْهَاءِ بَانَ لِسَانُهُ... يَخْلُفُ وَفِي طَهٍ بَوَجْهَيْنِ بُجَلَا

Bu beyitler, farklı kıraat imamlarının “يَأْتِيهِ” lafzını ele alış biçimlerini ve Tâhâ sûresi'ndeki özel durumları akademik bir çerçevede açıklamaktadır.¹²⁵¹

(يَأْتِيهِ)	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
Kālûn (ب)	İhtilâs	İhtilâs	İhtilâs	İhtilâs
	Sıla	Sıla	Sıla	Sıla
Hişâm (د)	Sıla	Sıla	Sıla	Sıla
	—	—	—	—

4.2.2.27. “فَمَا أَتَيْنِي اللَّهُ” lafzında yâ harfinin isbât ve hazf ihtilafları

(فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَنُ قَالَ أَتَمِدُّونَنِي بِمَالٍ فَمَا أَتَيْنِي اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا أَتَيْتُكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدْيِكُمْ تَفْرَحُونَ)¹²⁵²

“فَمَا أَتَيْنِي اللَّهُ” lafzında yer alan yâ harfinin isbâtı (kalınması) ve hazfî (düşürülmesi) hususunda kıraat imamları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, hem vasl (geçiş) hem de vakf (duraklama) hallerinde ortaya çıkmaktadır:

- Vasl halinde: Nâfî', Ebû 'Amr, Hafs, Ebû Ca'fer ve Ruveys bu lafzı “فَمَا أَتَيْنِي اللَّهُ” şeklinde yâ harfinin fethasıyla okurlar.
- Vakf halinde:

¹²⁴⁶ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 421-422.

¹²⁴⁷ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 421-422.

¹²⁴⁸ Kâsım b. Fîrüh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 13 (162 ve 163. Beyitler).

¹²⁴⁹ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûriyy-zâhire*, 205.

¹²⁵⁰ Kâsım b. Fîrüh, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, 13 (162 ve 163. Beyitler).

¹²⁵¹ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 422.

¹²⁵² en-Neml 27/36.

- Kālûn, Ebû ‘Amr ve Hafs, hem “اَلتَّيْنِ” şeklinde yâ harfinin isbâtıyla hem de “اَلتَّيْنِ” şeklinde yâ harfinin hazfıyla okuyabilirler.
- Ruveys ise sadece “اَلتَّيْنِ” şeklinde yâ harfinin isbâtıyla telaffuz eder.
- Hem vakf hem de vasl halinde: İbn Kesîr, İbn ‘Âmir, Ebû Bekr Şu‘be, Hamza, Kisâî, Ravîh ve Halefû’l-âşîr, “فَمَا اَلتَّيْنِ اَللّٰهُ” şeklinde yâ harfinin hazfıyla okurlar.¹²⁵³

4.2.2.27.1. Kıraat meslekleri arasındaki tercihler ve gerekçeleri

Kıraat tedrisatında, Kālûn, Ebû ‘Amr ve Hafs’ın okuyuşlarında yâ harfinin isbâtı ve hazfı hususunda, özellikle vakf halinde, meslekler arasında farklı tercihler gözlenmektedir:

- Şeyh Atâullah mesleği: Bu meslekte, vakf halinde isbât “اَلتَّيْنِ” vechi mukaddem (öncelikli), hazf “اَلتَّيْنِ” vechi ise muahhar (ikincil) olarak kabul edilir. Şeyh Atâullah’a göre, isbât vechinin mukaddem olmasının sebebi, tilavette vasl halinin öncelikli ve asıl olmasıdır.¹²⁵⁴ Zira Kālûn, Ebû ‘Amr ve Hafs’ın okuyuşlarında vasl halinde yâ harfi fetha ile (isbât ile) telaffuz edilir. Bu nedenle, vasl halindeki bu asliyet, vakf halinde de isbât vechinin mukaddem kılınmasının temel gerekçesidir.¹²⁵⁵
- Sûfî ve Mutkîn meslekleri: Bu mesleklerde de Şeyh Atâullah mesleğinde olduğu gibi isbât vechi mukaddem, hazf vechi ise muahhar olarak tercih edilmiştir.¹²⁵⁶
- İ’tilâf mesleği: Bu meslekte durum farklıdır; hazf vechi mukaddem, isbât vechi ise muahhar olarak kabul edilmiştir.¹²⁵⁷

Bu farklı tercihler, kıraat imamlarının rivâyetlerini aktarırken ve metodolojilerini oluştururken dikkate aldıkları prensiplerin çeşitliliğini göstermektedir.

(اَلتَّيْنِ يَ اَللّٰهُ وَفَا)	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ’tilâf
Kālûn (ب)	İsbât	İsbât	İsbât	Hazf
Ebû ‘Amr (ح)	Hazf	Hazf	Hazf	İsbât
Hafs (ع)				

4.2.2.28. “تُخْرَجُونَ” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin yaklaşımları

(يُخْرَجُ الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرَجُ الْمَيِّتُ مِنَ الْحَيِّ وَيُخَيِّ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذَلِكَ تُخْرَجُونَ)¹²⁵⁸

¹²⁵³ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fi l-kırâ’âti’s-seb’*, 275; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü l-‘irfân fi vücûhi l-Kur’ân*, 2/43.

¹²⁵⁴ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü l-hullân*, 456.

¹²⁵⁵ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü l-hullân*, 456.

¹²⁵⁶ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü l-hullân*, 456.

¹²⁵⁷ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü l-hullân*, 456.

¹²⁵⁸ er-Rûm 30/19.

“تُخْرَجُونَ” lafzının okunuşu, farklı kıraat imamları arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir, Âsım, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kub’un kıraatlerinde bu lafız meçhul sığasıyla (“تُخْرَجُونَ”) okunurken; Hamza, Kisâî ve Halefû’l-âşir kıraatlerinde malûm sığasıyla (“تُخْرَجُونَ”) telaffuz edilir. İbn ‘Âmir’in İbn Zekvân rivâyetinde ise her iki vecih de nakledilmiştir.¹²⁵⁹

4.2.2.28.1. İbn Zekvân rivâyetindeki vecihlerin kabulü ve mesleklerin ihtilafı

İbn Zekvân için nakledilen malum ve meçhul vecihlerin ahzedilmesi (kabul edilmesi) hususunda kıraat meslekleri arasında bir ihtilaf bulunmaktadır:

- Şeyh Atâullah mesleği: Bu meslek, hem malum sığasını (“تُخْرَجُونَ”) mukaddem (öncelikli) olarak hem de meçhul sığasını (“تُخْرَجُونَ”) muahhar (sonraki) olarak kabul etmektedir.¹²⁶⁰
- Diğer meslekler: Çoğu diğer meslek ise sadece malum sığasını (“تُخْرَجُونَ”) benimsemiştir.¹²⁶¹

Şeyh Atâullah mesleğinin her iki vechi de almasının temelinde, kıstas olarak kabul ettiği *Şâtıbiyye*’nin etkisi yatmaktadır. Zira İmam Şâtıbî, İbn Zekvân için her iki vechi de (“تُخْرَجُونَ” ve “تُخْرَجُونَ”) eserinde zikretmiştir.¹²⁶²

مَعَ الرَّحْرِفِ اعْكُسَ تُخْرَجُونَ بِفَتْحَةٍ وَضَمٍّ وَأَوَّلَى الرُّومِ شَافِيهِ مَثَلًا

4.2.2.28.2. Şâtıbiyye ve Teysîr ilişkisi

İmam Şâtıbî’nin meçhul sığası olan “تُخْرَجُونَ” vechini nakletmesi, *et-Teysîr* üzerine yapılmış bir ziyade (ekleme) olarak kabul edilmektedir.¹²⁶³ Bunun nedeni, *et-Teysîr*’de bu lafzın sadece Nakkaş-Ahfeş-İbn Zekvân kanalıyla malum sığası “تُخْرَجُونَ” olarak açıkça nakledilmiş olması ve meçhul sığasına değinilmemiş olmasıdır.¹²⁶⁴

İbnü’l-Cezerî de bu durumu teyit ederek, Teysîr tarikinin İbn Zekvân için Ahfeş kanalıyla nakilde bulunduğunu, *Şâtıbiyye*’de yer alan meçhul sığası “تُخْرَجُونَ” vechinin ise farklı bir tarikten nakledildiğini belirtmiştir.¹²⁶⁵

¹²⁵⁹ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî l-kırâ’âti’s-seb’*, 470; İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü t-Teysîr fî kırâ’âti l-e’immeti l-aşere*, 504; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü l-irfân fî vücûhi l-Kur’ân*, 2/69-70.

¹²⁶⁰ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü l-hullân*, 470.

¹²⁶¹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü l-hullân*, 470.

¹²⁶² Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû l-emânî ve vechü t-tehânî*, 54 (682. Beyit)

¹²⁶³ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü l-hullân*, 470.

¹²⁶⁴ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî l-kırâ’âti’s-seb’*, 470.

¹²⁶⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî l-kırâ’âti l-aşr*, 1/1072.

4.2.2.28.3. Şeyh Atâullah mesleğinin özgünlüğü

Şeyh Atâullah mesleğinin bu lafızda her iki vechi de alarak diğer mesleklerden ayrışması, mesleğin Şâtıbiyye'ye olan güçlü bağlılığını göstermektedir. Aynı zamanda bu durum, Şeyh Atâullah'ın kıraat ruhsatları bağlamında hareket ettiğini de ortaya koymaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, sadece Şeyh Atâullah mesleğinin naklettiği meçhul vechin varlığı, her ne kadar meşhur olmasa da akademik olarak muhakkaktır.

{ تَخْرُجُونَ }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
İbn Zekvân (هـ)	تَخْرُجُونَ	تَخْرُجُونَ	تَخْرُجُونَ	تَخْرُجُونَ
	تَخْرُجُونَ	—	—	—

4.2.2.29. “الْيَ” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin tercihleri

{ وَمَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمُ الْيَ نَظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ }¹²⁶⁶

“الْيَ” lafzının okunuşunda, İbn Kesîr'in birinci râvisi Bezzî rivâyetinde ve Ebû 'Amr kıraatında iki farklı vecih bulunmaktadır:

1. Yâ harfine ibdâl: Bu vecihte lafız “الْيَ” şeklinde okunur.

2. Sondaki hemzenin kasr (kısa okuma) ve tûl (uzun okuma) ile teshili (kolaylaştırılması): Bu durumda lafız “الْيَ” şeklinde telaffuz edilir.¹²⁶⁷

Kıraat meslekleri, Bezzî ve Ebû 'Amr için hem vasl (geçiş) hem de vakf (duraklama) hallerinde nakledilen bu vecihlerin kıraat tedrisatında uygulanmasında ittifak etmekle birlikte, söz konusu vecihlerin tertibi (öncelik sırası) hususunda ihtilafa düşmüşlerdir.

4.2.2.29.1. Vecihlerin tertibinde meslek ihtilafları

Farklı kıraat meslekleri, bu iki vechin hangisinin mukaddem (öncelikli) ve hangisinin muahhar (sonraki) olması gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar benimsemişlerdir:

- Şeyh Atâullah ve Mutkîn meslekleri: Bu mesleklerde, kasr ve tûl ile teshîl vechi mukaddem, ibdâl vechi ise muahhar olarak kabul edilmektedir.
- Sûfî ve İ'tilâf meslekleri: Bu mesleklerde ise yukarıdaki uygulamanın aksine, vecihler arasında bir takdim ve tehir (yer değiştirme) söz konusudur; yani ibdâl vechi mukaddem, teshîl vechi muahhar kabul edilebilir.¹²⁶⁸

¹²⁶⁶ el-Ahzâb 33/4.

¹²⁶⁷ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âti's-seb'*, 476; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 253.

Şeyh Atâullah mesleğinin kasr ve tûl ile teshîl vechini öncelemesine karşın, ‘*Umde* müellifi teshîl vechini öncelemenin hatalı bir yaklaşım olduğunu ifade etmiştir.¹²⁶⁹ Bu durum, kıraat ilminde farklı otoriteler arasında metodolojik ve tercihsel farklılıkların bulunabileceğini göstermektedir.

{ اَرْوَاكُمْ اَلْي }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfi	İ'tilâf
Bezzî (•)	Teshîl	Teshîl	İskân	İskân
Ebû 'Amr (ç)	İskân	İskân	Teshîl	Teshîl

4.2.2.30. “وَإِنَّ الْيَاسَ” lafzında hemze-i kat‘ ve hemze-i vasl ihtilafları

{ وَإِنَّ الْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ }¹²⁷⁰

“وَإِنَّ الْيَاسَ” lafzının okunuşu, hemzenin kat‘ hemzesi (kesme hemzesi) veya vasl hemzesi (ulaştırma hemzesi) olarak değerlendirilmesine göre farklı kıraatler barındırmaktadır.

4.2.2.30.1. İbtidâ halinde kıraat farklılıkları

Kıraat tedrisatında, “الْيَاسَ” lafzından ibtidâ (başlama) edildiğinde, İbn ‘Âmir kıraatinin İbn Zekvân rivâyetine göre hemze “الْيَاسَ” şeklinde fethalı okunur. Diğer kıraatlerde ise hemze “الْيَاسَ” şeklinde kesreli telaffuz edilir. Bu hususta kıraat meslekleri arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.¹²⁷¹

4.2.2.30.1. Vasl halinde kıraat farklılıkları ve mesleklerin yaklaşımları

“وَإِنَّ الْيَاسَ” lafzının vasl halinde okunmasında ise durum farklıdır

- İbn Zekvân rivâyeti dışındaki kıraatlerde sadece hemzenin kat‘ı vechi uygulanır.
- İbn Zekvân rivâyetinde ise hem hemzenin kat‘ı “وَإِنَّ الْيَاسَ” hem de hazfi “وَإِنَّ الْيَاسَ” olmak üzere her iki vecih de nakledilmiştir.¹²⁷²

4.2.2.30.2. İbn Zekvân rivâyetindeki vecihlerin tertibi ve meslek ihtilafları

İbn Zekvân için nakledilen bu iki vechin takdim (öncelik) ve tehir (sonralık) sıralamasında kıraat meslekleri arasında ihtilaf mevcuttur:

¹²⁶⁸ Mehmed Emin Efendi, ‘*Umdetü’l-ḥullân*, 477.

¹²⁶⁹ Mehmed Emin Efendi, ‘*Umdetü’l-ḥullân*, 477.

¹²⁷⁰ es-Sâffât 37/123.

¹²⁷¹ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi’ş-Şâtıbiyye*, 351; Abdülfettâh el-Paluvî, *übdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 2/115.

¹²⁷² Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fî’l-kırâ’âti’s-seb’*, 492; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 2/115.

- Şeyh Atâullah mesleği: Bu mesleğe göre hemze-i kat‘ (kesme hemzesi) mukaddem vecih iken, hemze-i vasl (ulaştırma hemzesi) muahhar vecihtir.¹²⁷³
- Diğer meslekler: Çoğu diğer meslekte ise bu durum tersi yöndedir; yani hemze-i vasl mukaddem, hemze-i kat‘ muahhar kabul edilir.¹²⁷⁴

Şeyh Atâullah mesleğinde kat‘ hemzesinin mukaddem olmasının temel nedeni, *Şâtıbiyye*’de bu vechin öncelenmesidir. İmam Şâtıbî, “وَإِنَّ الْيَاسَ” lafzında hemzenin hazfedilmesinin “hulf” (ihtilaf/farklı rivâyet) ile olduğunu açıkça belirtmiştir.¹²⁷⁵

..... وَالْيَاسَ حَذَفَ الْهَمْزُ بِالْخُلْفِ مَثَلًا
..... وَرَبِّ وَالْ يَمِينِ بِالْكَسْرِ وَصَلًا

Şeyh Atâullah mesleği, genel olarak *Şâtıbiyye*’nin zahiriyle amel ettiği için, bu lafızda öncelikle kat‘ vechini, ardından hazf vechini benimsemiştir. Bu durum, farklı kıraat ekollerinin rivâyet tercihleri ve metodolojik prensipleri arasındaki çeşitliliği göstermektedir.

﴿وَإِنَّ الْيَاسَ﴾	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
İbn Zekvân (م)	وَإِنَّ الْيَاسَ	وَإِنَّ الْيَاسَ	وَإِنَّ الْيَاسَ	وَإِنَّ الْيَاسَ
	وَإِنَّ الْيَاسَ	وَإِنَّ الْيَاسَ	وَإِنَّ الْيَاسَ	وَإِنَّ الْيَاسَ

4.2.2.31. “ءَأَنْزَلَ” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin tercihleri

﴿ءَأَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا﴾¹²⁷⁶

“ءَأَنْزَلَ” lafzının okunuşunda, İbn ‘Âmir’in birinci râvisi Hişâm için üç farklı vecih rivâyet edilmiştir.¹²⁷⁷ Bu vecihler sırasıyla ibdâl-med (أَنْزَلَ), teshîl-med (أَنْزَلَ) ve tahkik (ءَأَنْزَلَ) şeklindedir. Bu üç vecih içerisinde, özellikle tahkik vechi (ءَأَنْزَلَ) hususunda kıraat meslekleri arasında farklı tercihler ortaya çıkmıştır.¹²⁷⁸

4.2.2.31.1. İmâm Şâtıbî ve mesleklerin ittifakı

İmam Şâtıbî, “ءَأَنْزَلَ” lafzı için Şeyh Atâullah mesleğinin benimsediği üç vechin de ittifakla nakledildiğini belirtmiştir. Bu durum, Şâtıbî’nin aşağıdaki beyitlerinde açıkça ifade edilmektedir:¹²⁷⁹

¹²⁷³ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 492.

¹²⁷⁴ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 492.

¹²⁷⁵ Kâsım b. Fîrüh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî*, 80 (998. Beyit).

¹²⁷⁶ Sâd 38/8.

¹²⁷⁷ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 2/119.

¹²⁷⁸ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 494.

¹²⁷⁹ Kâsım b. Fîrüh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî*, 16 (194-195. Beyitler).

وَلَا مَدَّ بَيْنَ الْهَمْزَتَيْنِ هُنَا وَلَا... بِحَيْثُ ثَلَاثٌ يَتَّفِقُنَ تَنْزُلًا
وَاضْرِبْ جَمْعَ الْهَمْزَتَيْنِ ثَلَاثَةً...ءَأَنْزَلْنَهُمْ أَمْ لَمْ، أَعْنَا، أَغْنَزِلَا

4.2.2.31.2. Şeyh Atâullah mesleğinin tahkik vecih tercihi

Şeyh Atâullah mesleği, “ءَأَنْزَلْ” lafzının tahkik vechinde (ءَأَنْزَلْ), *Şâtıbiyye*’nin zahiriyle amel ederek diğer mesleklerden ve Teysîr tarikinden ayrılmıştır.¹²⁸⁰ Zira bu vecih, Teysîr tariki olmayan Dâcûnî tarikinden nakledilmiştir.

Şeyh Atâullah mesleği, ruhsat prensibi gereği bu vechi kabul etmiştir. Buna karşılık, diğer meslekler ise azimet prensibiyle hareket ederek bu vechi benimsememişlerdir.¹²⁸¹ Bu farklılık, kıraat ekollerinin rivâyetleri değerlendirme ve uygulama metodolojilerindeki çeşitliliği gözler önüne sermektedir.

(ءَأَنْزَلْ)	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
Hişâm (ج)	اهُنَزَلْ	اهُنَزَلْ	اهُنَزَلْ	اهُنَزَلْ
	اَنْزَلْ	اَنْزَلْ	اَنْزَلْ	اَنْزَلْ
	ءَأَنْزَلْ	—	—	—

4.2.2.32. “بِالسُّوقِ” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin tercihleri

(رُدُّوْهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَغْنَاقِ)¹²⁸²

“بِالسُّوقِ” lafzının okunuşunda, İbn Kesîr’in ikinci râvisi Kunbûl için iki farklı vecih rivâyet edilmiştir:¹²⁸³

1. Hemzeli okuyuş: “السُّوقِ”
2. Hemzeli ve vâv’lı okuyuş: “السُّوقِ”

4.2.2.32.1. Kıraat tedrisatında vecihlerin kabulü ve meslek ihtilafları

Kıraat tedrisatında, Kunbûl için nakledilen “السُّوقِ” vechi hususunda meslekler arasında ittifak bulunmaktadır. Ancak, ikinci vecih olarak nakledilen “السُّوقِ” vechinde ihtilaf mevcuttur.

- Şeyh Atâullah mesleği: Bu meslek, söz konusu her iki vechi de (hem السُّوقِ hem de السُّوقِ) kabul etmektedir.¹²⁸⁴

¹²⁸⁰ Kettânîzâde, *Mutkînü’r-rivâye*, 119a.

¹²⁸¹ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 494.

¹²⁸² Sâd 38/33.

¹²⁸³ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 2/121

¹²⁸⁴ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 495, 522; Kettânîzâde, *Mutkînü’r-rivâye*, 119b.

- Diğer meslekler: Çoğu diğer meslek ise yalnızca “السُّوقُ” vechini benimsemiştir.¹²⁸⁵

4.2.2.32.2. Şeyh Atâullah mesleğinin tercih gerekçesi ve Şâtıbiyye’nin rolü

Şeyh Atâullah mesleğinin her iki vechi de kabul etmesi, bu vecihlerin Şâtıbiyye’de yer almasıyla açıklanabilir. İmam Şâtıbî, ilgili lafızda Kunbûl için her iki vechi de açıkça zikretmiştir.¹²⁸⁶

مَعَ السُّوقِ سَاقِيهَا وَسُوقِ أَهْمَزُوا زَكَا ... وَوَجْهٌ يَهْمَزُ بَعْدَهُ الْوَاوُ وَجَلَا

Sehâvî, Ebû Şâme ve Abdülfettâh el-Kâdî gibi önde gelen kıraat âlimleri de Şâtıbiyye’deki bu ifadelerden Kunbûl için hem “السُّوقُ” hem de “السُّوْقُ” vecihlerinin sahih olduğunu teyit etmişlerdir.¹²⁸⁷

Şeyh Atâullah mesleği, bu lafız için nakledilen her iki vechi, Şâtıbiyye’nin zahiri prensibini esas alarak ve ruhsat ilkesi gereği uygulamıştır.

4.2.2.32.3. Diğer mesleklerin tercih gerekçesi ve Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin etkisi

Diğer meslekler ise, tercihlerinde genellikle Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin naklini esas almışlardır. Zira ed-Dânî, Kunbûl için sadece “السُّوقُ” vechini rivâyet etmiştir.¹²⁸⁸ Bu durum, farklı kıraat ekollerinin rivâyet tercihleri ve metodolojik yaklaşımlarındaki çeşitliliği açıkça göstermektedir.

(بالسُّوقِ)	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ’tilâf
Kunbûl (ج)	بِالسُّوقِ	بِالسُّوقِ	بِالسُّوقِ	بِالسُّوقِ
	بِالسُّوْقِ	—	—	—

4.2.2.33. “لَمَّا” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin yaklaşımları

﴿وَزُحْرَفًا وَإِنْ كُلُّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ﴾¹²⁸⁹

“لَمَّا” lafzının okunuşu, farklı kıraat ve rivâyetlerde teşdit (şeddeli) ve tahfif (şeddesiz) olmak üzere iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır:

- Teşdit ile “لَمَّا”: Bu okuyuş, Âsım ve Hamza kıraatlerinde, ayrıca Ebû Ca’fer’in ikinci râvisi Süleyman b. Cemmâz rivâyetinde mevcuttur.

¹²⁸⁵ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-hullân, 495, 522; Kettânîzâde, Mutkînü’r-rivâye, 119b.

¹²⁸⁶ Kâsım b. Fîrruh, Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî, 75 (938. Beyit).

¹²⁸⁷ Alemüddin es-Schâvî, Fethu’l-vaşid fî Şerhi’l-kaşid, 1157-1158; Ebû Şâme el-Makdisî, İbrâzü’l-me’ânî fî’l-kırâ’âtî’s-seb’, 629; Abdülfettâh el-Kâdî, el-Vâfî fî Şerhi’ş-Şâtıbiyye; 335.

¹²⁸⁸ Ebû ‘Amr ed-Dânî, et-Teyisîr fî’l-kırâ’âtî’s-seb’, 459.

¹²⁸⁹ ez-Zuhurf 43/35.

- Tahfif ile “لَمَّا”: Hişâm dışındaki diğer kıraat ve rivâyetlerde yalnızca tahfif vechi kullanılır.
- Hem teşdit hem tahfif: İbn Âmir kıraatinin birinci râvisi Hişâm rivâyetinde ise hem “لَمَّا” (teşdit) hem de “لَمَّا” (tahfif) vecihleri nakledilmiştir.¹²⁹⁰

4.2.2.33.1. Hişâm rivâyetindeki vecihlerin kabulü ve tertibi

Hişâm rivâyetinde nakledilen her iki vechin kabulü hususunda kıraat meslekleri arasında bir ittifak bulunmaktadır. Ancak, bu vecihlerin mukaddem (öncelikli) ve muahhar (sonraki) sıralaması konusunda ihtilaf söz konusudur:

- Şeyh Atâullah mesleği: Bu meslekte, teşditli “لَمَّا” vechi mukaddem, tahfifli “لَمَّا” vechi ise muahhar olarak kabul edilir. Şeyh Atâullah mesleğinin mukaddem olarak aldığı “لَمَّا” vechi, Hişâm’ın Dâcûnî tarikiyle nakledilmiştir.¹²⁹¹ Muahhar olarak aldığı “لَمَّا” vechi ise Hulvânî tarikiyle gelmiştir. Bu lafızda Şâtıbiyye tariki, Hişâm rivâyetinde Dâcûnî tarikini öncelemiştir.
- Diğer meslekler: Diğer mesleklerde ise tahfif vechi mukaddem, teşdit vechi muahhardır.¹²⁹²

4.2.2.33.2. Kaynaklarda vecihlerin zikri

Kitâbu’l-Teysîr ve *eş-Şâtıbiyye* gibi temel kıraat kaynaklarında, Hişâm için nakledilen bu iki vechi, herhangi bir tarikle kayıtlandırılmaksızın genel olarak aktarılmıştır.¹²⁹³ Bu durum, farklı kıraat ekollerinin rivâyetleri değerlendirme ve sıralama metodolojilerindeki çeşitliliği göstermektedir.

{ لَمَّا }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfi	İ’tilâf
Hişâm (د)	لَمَّا	لَمَّا	لَمَّا	لَمَّا
	لَمَّا	لَمَّا	لَمَّا	لَمَّا

4.2.2.34. “لِيُنْذِرَ” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin yaklaşımları

﴿وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِّسَانَا عَرَبِيًّا لِّيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَى لِّلْمُحْسِنِينَ﴾¹²⁹⁴

¹²⁹⁰ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî l-kırâ’ati’s-seb’*, 508; İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü’l-Teysîr fî kırâ’ati’l-e’immeti’l-aşere*, 548; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 2/155.

¹²⁹¹ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *Câmi’u’l-beyân fî l-kırâ’ati’s-seb’*, 714.

¹²⁹² Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 512; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budürüz-zâhire*, 289.

¹²⁹³ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî l-kırâ’ati’s-seb’*, 508.

¹²⁹⁴ el-Ahkâf 46/12.

“لِيُنْذِرَ” lafzının okunuşu, farklı kıraat ve rivâyetlerde muhatap (لِيُنْذِرَ) ve gâib (لِيُنْذِرَ) sığaları arasında değişiklik göstermektedir:

- Muhatap sığası (لِيُنْذِرَ): Nâfi ‘ ve İbn ‘ Âmir kıraatlerinde sadece bu sığa kullanılır.
- Gâib sığası (لِيُنْذِرَ): İbn Kesîr’in birinci râvisi Bezzî dışındaki kıraat ve rivâyetlerde sadece bu sığa tercih edilir.
- Hem gâib hem muhatap sığası: Bezzî rivâyetinde ise hem gâib hem de muhatap sığası olmak üzere her iki vecih de nakledilmiştir.¹²⁹⁵

4.2.2.34.1. Bezzî rivâyetindeki vecihlerin kabulü ve meslek ihtilafları

Kıraat meslekleri, Bezzî için nakledilen muhatap sığalı vecih (لِيُنْذِرَ) hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak, gâib sığalı vecih (لِيُنْذِرَ) hususunda ihtilaf söz konusudur:

- Şeyh Atâullah mesleği: Bu meslek, her iki vechi de kabul eder.¹²⁹⁶
- Diğer meslekler: Diğer meslekler ise yalnızca muhatap sığalı vechi benimsemişlerdir.¹²⁹⁷

4.2.2.34.2. İhtilafın kaynağı ve tariklerin rolü

Bezzî için nakledilen muhatap sığası “لِيُنْذِرَ”, Nakkaş-Ebû Rabî‘a-Bezzî kanalıyla gelen Teysîr tarikine aittir.¹²⁹⁸ Gâib sığalı vecihte yaşanan ihtilafın sebebi ise, bu vechin Teysîr tariki dışındaki İbn Bünyan-Bezzî kanalıyla nakledilmesidir.¹²⁹⁹

Her ne kadar Ebû ‘ Amr ed-Dânî, *et-Teysîr*’de bu vechi de yer vermiş olsa da bazı kıraat âlimleri bu durumu ed-Dânî’nin “hurûcun ‘an tarîkihî” (kendi tarikinin dışına çıkması) olarak değerlendirmişlerdir.¹³⁰⁰

Şeyh Atâullah mesleğinin, kendi bünyesinde Teysîr tarikini de barındırması dikkate alındığında, bu hususta bir ittifakın oluştuğu söylenebilir. Ayrıca, Şeyh Atâullah mesleğinin bu tercihi, ruhsat prensibi çerçevesinde hareket ettiğini göstermektedir.

(لِيُنْذِرَ)	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfi	İ’tilâf
Bezzî (•)	مخاطب	مخاطب	مخاطب	مخاطب
	غائب	—	—	—

¹²⁹⁵ Ebû ‘ Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî l-kırâ’âti’s-seb’*, 512.

¹²⁹⁶ Ebû ‘ Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî l-kırâ’âti’s-seb’*, 517.

¹²⁹⁷ Ebû ‘ Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî l-kırâ’âti’s-seb’*, 517.

¹²⁹⁸ Ebû ‘ Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî l-kırâ’âti’s-seb’*, 522.

¹²⁹⁹ Kettânîzâde, *Mutkînü’r-rivâye*, 130a.

¹³⁰⁰ Kettânîzâde, *Mutkînü’r-rivâye*, 130a.

4.2.2.35. “أَذْهَبْتُمْ” lafzında istifham hemzesi farklılıkları ve kıraat mesleklerinin tercihleri

﴿ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا ﴾¹³⁰¹

“أَذْهَبْتُمْ” lafzının kıraat tedrisatında istifham hemzesinin isbâtı (varlığı) ve hazfı (yokluğu) olmak üzere iki temel şekilde nakledilmiştir. İstifham hemzesinin isbât edildiği vecihte ise ikinci hemzenin teshili (kolaylaştırılması) veya iki hemze arasına elif harfinin dahil olması gibi farklı okuyuşlar bulunmaktadır.¹³⁰²

4.2.2.35.1. Hişâm rivâyetindeki vecihlerin tertibinde meslek ihtilafları

Kıraat tedrisatında “أَذْهَبْتُمْ” lafzında İbn ‘Âmir’in birinci râvisi Hişâm için nakledilen vecihlerin tertibi hususunda meslekler arasında önemli ihtilaflar mevcuttur. Hişâm rivâyetinde, ikinci hemzenin teshili ve elif harfinin ilavesiyle “أَهْذَهَبْتُمْ” ve ikinci hemzenin tahkiki (gerçekleştirilmesi) ve elif harfinin ilavesiyle “أَاءَذْهَبْتُمْ” şeklinde iki vecih nakledilmiştir.¹³⁰³

- Mısır tariki meslekleri: Bu mesleklere göre, “أَهْذَهَبْتُمْ” vechi mukaddem (öncelikli), “أَاءَذْهَبْتُمْ” vechi ise muahhar (sonraki) vecihtir.¹³⁰⁴
- İstanbul tariki meslekleri: Bu hususta İstanbul tariki mesleklerinin tercihlerine dair net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.2.2.35.2. Şeyh Atâullah mesleğinin tercih gerekçesi

Şeyh Atâullah mesleğinde teshil vechinin mukaddem olmasının temel dayanağı, İmam Şâtıbî’nin teshil vechini öncelemesidir. İmam Şâtıbî, bir kelimedede iki fethalı hemzenin birleşmesi durumunda, Hişâm için hulf (ihtilaf/farklı rivâyet) ile teshilin olduğunu belirtmiştir.¹³⁰⁵

وَتَسْهِيلُ أُخْرَى هَمْزَتَيْنِ بِكَلِمَةٍ ... سَمَا وَيَذَاتِ الْفَتْحِ خُلْفًا لِتَجْمُلًا

Sehâvî, İmam Şâtıbî’nin “لِتَجْمُلًا” ifadesiyle teshil vechinin daha güzel olduğunu vurgulamış ve bu vechin Hişâm rivâyetinde daha meşhur olduğunu belirtmiştir.¹³⁰⁶ Benzer şekilde, Ebû Şâme ve el-Kâdî gibi Şâtıbiyye şârihleri de meşhur olan vechin teshil olduğunu ifade ettikten

¹³⁰¹ el-Ahkâf 46/20.

¹³⁰² Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyâsîr fî l-kırâ’âtî’s-seb’*, 513; İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyâsîr fî kırâ’âtî’l-e’immeti’l-‘aşere*, 557.

¹³⁰³ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-‘irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, 2/171.

¹³⁰⁴ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, 518-519.

¹³⁰⁵ Kâsım b. Fîrüh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî*, 15 (183. Beyit).

¹³⁰⁶ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu’l-vaşîd fî Şerhi’l-kaşîd*, 290.

sonra, İbn Galbûn, Mekki b. Ebî Tâlib ve Mehdevî (ö. 440/1048-49 [?]) gibi önde gelen kıraat âlimlerinin de mukaddem olarak teshil vechini tercih ettiğini dile getirmişlerdir.¹³⁰⁷

Ebû ‘Amr ed-Dânî ise, Hişâm için sadece teshil vechini nakletmiş, tahkik vechine değinmemiştir.¹³⁰⁸ Bu bağlamda, Şeyh Atâullah mesleğinin, *Şâtıbiyye*’nin zahirini dikkate alarak Hişâm için nakledilen teshil vechini öncelediği söylenebilir.

4.2.2.36. “أَنفًا” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin tercihleri

﴿ حَتَّى إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ أَنفًا ﴾¹³⁰⁹

“أَنفًا” lafzı, İbn Kesîr’in Bezzî rivâyetine göre hem med (أَنفًا) hem de kasr (أَنفًا) ile nakledilmiştir.¹³¹⁰ Ancak, kıraat kaynaklarında Bezzî için bu lafzın her iki vechi de zikredilmesine rağmen, kıraat meslekleri kaynaklarıyla çelişerek ittifakla kasr vechini uygulamamakta ve yalnızca med vechini benimsemektedirler.¹³¹¹

4.2.2.36.1. Kasr vechinin uygulanmaması ve gerekçeleri

Bezzî rivâyetine göre “أَنفًا” lafzında nakledilen kasr vechinin meslekler tarafından ittifakla uygulanmaması, kaynaklarda bu vechin zayıflığına işaret edebilir. Bununla birlikte, kaynaklarda kasr vechi açıkça yer almaktadır.

Şeyh Atâullah mesleğinin zahirini esas aldığı *Şâtıbiyye*’de, bu lafız için hulf (ihtilaf/farklı rivâyet) ile kasr vechinin olduğu belirtilmiştir:¹³¹²

وَفِي أَنْفًا خُلْفٌ هَذَى وَبِضْمِهِمْ ... وَكَسْرٍ وَتَحْرِيكٍ وَأَمْلِي حَصَلًا

Şâtıbiyye şerhlerinde de bu lafızla ilgili kasr vechinin nakledildiği ve sıhhatinde bir problem bulunmadığı ifade edilmiştir.¹³¹³

4.2.2.36.2. Tariklerin rolü ve Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin yaklaşımı

Ebû ‘Amr ed-Dânî, “أَنفًا” lafzındaki kasr vechini, hocası Fâris b. Ahmed el-Himsî’ye (ö. 401/1010) med ve kasr vecihlerinin her ikisini de okuduğunu belirtmiştir. Ancak ed-Dânî,

¹³⁰⁷ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-me‘ânî fi’l-kırâ’âti’s-seb’*, 127; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fi Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 84

¹³⁰⁸ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyisr fi’l-kırâ’âti’s-seb’*, 161.

¹³⁰⁹ Muhammed 47/16.

¹³¹⁰ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-‘irfân fi vüçûhi’l-Kur‘ân*, 2/176.

¹³¹¹ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân* 520; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 297; Ârif el-Hıfzî, *Muğni’l-kurrâ fi Şerhi Muhtârü’l-ikra*, 187.

¹³¹² Kâsım b. Fîrüh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî*, 83 (1039. Beyit).

¹³¹³ Alemüddin es-Schâvî, *Fethu’l-vaşîd fi Şerhi’l-kaşîd*, 1039; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fi Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 361.

Teysîr tarikinde aldığı Bezzî rivâyeti için Nakkaş-Ebû Rabî'a kanalıyla gelen rivâyetleri esas aldığını; Ebû'l-Feth-Sâmirî-Ebû Rabî'a kanalıyla nakledilen kasr vechinin ise Teysîr tariki olmadığını ifade etmiştir.¹³¹⁴

Bu bağlamda, Şeyh Atâullah mesleğinin “أَنْفًا” lafzında Bezzî rivâyeti için kasr vechini, Şâtıbiyye ve Teysîr tariklerinde bulunmadığı gerekçesiyle kabul etmeyerek, bu hususta ruhsat dışına çıktığı söylenebilir. Bu durum, kıraat imamlarının rivâyetleri değerlendirme ve uygulama metodolojilerindeki incelikleri ve tercih farklılıklarını ortaya koymaktadır.

4.2.2.37. “مُصَيِّرُونَ” lafzında kıraat farklılıkları ve mesleklerin yaklaşımları

{ أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمْ الْمُصَيِّرُونَ }¹³¹⁵

“مُصَيِّرُونَ” lafzının telaffuzu, sâd ve sîn harfleriyle iki farklı rivâyete sahiptir. Kıraat imamları arasındaki bu farklılıklar şu şekildedir:

- Sîn ile telaffuz edenler: İbn Kesîr'in ikinci râvisi Kunbûl ve İbn 'Âmir'in birinci râvisi Hişâm “مُصَيِّرُونَ” şeklinde okurlar.
- Hafs'ın tercihi: Âsım'ın ikinci râvisi Hafs, mukaddem vecih olarak sâd ile “مُصَيِّرُونَ”, muahhar vecih olarak ise sîn ile “مُصَيِّرُونَ” okumuştur.
- Hallâd rivâyetindeki nüanslar: Hamza'nın ikinci râvisi Hallâd için sâd ile olan telaffuzda işmâm (dudağın öne doğru büzülmesi) ve tahkik (harfi tam olarak telaffuz etme) vecihleri de nakledilmiştir.¹³¹⁶

4.2.2.37.1. Hafs ve Hallâd rivâyetlerindeki tertip ihtilafları

Kıraat meslekleri, Hafs için nakledilen vecihlerin tertibi hususunda ittifak ederken, Hallâd için nakledilen vecihlerin tertibinde ihtilafa düşmüşlerdir.

4.2.2.37.2. Hafs rivâyetinde vecihlerin tertibi

Hafs için iki vecih nakledilen ve resm-i Osmânî'ye göre sâd ile yazılmasında ittifak edilen¹³¹⁷ “مُصَيِّرُونَ” lafzında, mesleklerin ittifakıyla sâd ile telaffuz edilen vecih mukaddem, sîn ile telaffuz edilen vecih ise muahhar kabul edilmiştir.¹³¹⁸

¹³¹⁴ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 110, 111, 515.

¹³¹⁵ et-Tûr 52/37.

¹³¹⁶ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, 520; Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd*, 1258-1259.

¹³¹⁷ Ebû 'Amr ed-Dânî, *el-Muğni' fî ma'rifeti mersûmi meşâhîfi ehli'l-emşâr*, 535.

¹³¹⁸ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 527; Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru'l-iğra*, 188.

Şeyh Atâullah mesleğine göre sâd ile olan rivâyetin mukaddemliği, şu gerekçelere dayandırılmaktadır:¹³¹⁹

- Lafzın resm-i Osmânî hattına muvafık olması.
- Kıraat âlimlerinin çoğunluğunun bu vechi öncelemesi.
- *Şâtıbiyye*'nin aslı olan Teysîr tarikinde bu lafzın 'Ubeyd b. Sabbâh tarikiyle mukaddem olması.

4.2.2.37.3. Hallâd rivâyetinde vecihlerin tertibi

Hallâd rivâyetinde “مُصَيِّرُونَ” lafzı sâd ile telaffuz edilmekle birlikte, bu harfin keyfiyeti hususunda işmâm ve tahkik olmak üzere iki vecih nakledilmiştir.¹³²⁰ Söz konusu iki vechin kabulü hususunda meslekler ittifak etse de bu vecihlerin mukaddem ve muahhar olması itibarıyla ihtilaf vardır:

- Şeyh Atâullah ve Mutkîn meslekleri: Erbaa merâtib ve mertebeteyn tariklerinde işmâm vechi mukaddem, tahkik vechi ise muahhardır.
- Sûfî ve İ'tilâf meslekleri: Erbaa merâtib tarikinde tahkik vechi mukaddem, işmâm vechi muahhardır. Mertebeteyn tarikinde ise Mısır tariki mesleklerinde olduğu gibi önce işmâm, daha sonra tahkik vechi tercih edilmiştir.¹³²¹

4.2.2.37.4. Şeyh Atâullah mesleğinin Hallâd rivâyetindeki konumu

Şeyh Atâullah mesleğinin kaynaklarında işmâm vechinin mukaddem olması hususunda açık bir ifadeye rastlanmamakla birlikte, bu meslek kaynaklarıyla ihtilaf içindedir. Zira *Şâtıbiyye*'de bu hususa değinilmemekle birlikte, Sehâvî gibi *Şâtıbiyye* şârihleri, cumhurun görüşü olması hasebiyle bu lafızda tahkik vechinin mukaddem olması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹³²² Ayrıca mesleğin kaynaklarından *Muğni'l-kurrâ*'da cumhurun görüşünün tahkik olduğu belirtildikten sonra, Ebû 'Amr'ın da hocası Ebü'l-Feth'e tahkik vechini okuduğu nakledilmiştir.¹³²³

Ebû 'Amr ed-Dânî, Teysîr tarikine göre Hallâd rivâyetini el-Cevherî (ö. 400/1009) kanalıyla aktardığını ve “مُصَيِّرُونَ” lafzında da Cevherî kanalıyla tahkik vechinin mukaddem olarak

¹³¹⁹ Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 527; Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru'l-ıkra*, 188; Kettânîzâde, *Mutkînü'r-rivâye*, 135b.

¹³²⁰ Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-kırâ'âti's-seb'*, 520; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Budûrüz-zâhire*, 306.

¹³²¹ Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 527.

¹³²² Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-vaşid fî Şerhi'l-kaşid*, 1259.

¹³²³ Ârif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru'l-ıkra*, 188-189.

nakledildiğini ifade etmiştir.¹³²⁴ Bu durum, farklı kıraat ekollerinin rivâyetleri değerlendirme ve uygulama metodolojilerindeki incelikleri ve tercih farklılıklarını açıkça ortaya koymaktadır.

(مُصَيِّرُونَ)	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
Hafs (ع)	بالصاد	بالصاد	بالصاد	بالصاد
	بالسين	بالسين	بالسين	بالسين

(مُصَيِّرُونَ)	Şeyh Atâullah- Mutkîn	Sûfî- İ'tilâf	Sûfî- İ'tilâf
	<i>Erbâa Merâtib-Mertebeeyn</i>	<i>Erbâa merâtib</i>	<i>Mertebeeyn</i>
Hallâd (ق)	İşmâm	Tahkik	İşmâm
	Tahkik	İşmâm	Tahkik

4.2.2.38. “كِتَابِيَّة” ve “مَالِيَّة” lafızlarında hâ-i sekte¹³²⁵ ve kıraat farklılıkları

(فَإِمَّا مَنْ أَوْتِيَ كِتَابَهُ بِمِيمِنِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَقْرَأُ كِتَابِيَّةً)¹³²⁶

(إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَّةً)¹³²⁷

Kur'an kıraatinde “كِتَابِيَّة” ve “مَالِيَّة” lafızlarının vakf halinde hâ-i sektenin isbâtı hususunda bir ittifak bulunmaktadır.¹³²⁸ Ancak bu lafızların vasl (geçiş) halinde, özellikle “كِتَابِيَّة إِنِّي” örneğinde, farklı kıraatler ortaya çıkar:¹³²⁹

- Hâ-i sektenin hazfı: Hamza ve Ya‘kub kıraatlerinde lafız “كِتَابِي إِنِّي” şeklinde okunur.
- Hâ-i sektenin isbâtı: Diğer kıraatlerde ise lafız “كِتَابِيَّة إِنِّي” şeklinde muhafaza edilir.

4.2.2.38.1. Vasl halindeki tercihler ve meslek ihtilafları

Söz konusu lafızların vasl halinde nakledilen hazf ve isbât vecihlerinde kıraat meslekleri arasında farklı tercihler mevcuttur. Özellikle bu lafızlarda vasl halinde iskân (cezm) vechiyle birlikte, Nâfi‘ kıraatinin Verş rivâyetine göre ayrıca nakil (hareke nakli) vechi de

¹³²⁴ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 120-121; Ebû ‘Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 731.

¹³²⁵ Konuyla ilgili makale için bkz. Mustafa Kılıç, “Kıraat İlminde Hâ-i Sekt”, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 35 (2021), 21-54.

¹³²⁶ el-Hâkka 69/19.

¹³²⁷ el-Hâkka 69/20.

¹³²⁸ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 538; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 4/1453; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân fi vücûhi'l-Ḳur'ân*, 2/244.

¹³²⁹ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 538; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 4/1453; Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân fi vücûhi'l-Ḳur'ân*, 2/244.

oluşmaktadır. Kıraat meslekleri, bu lafızların vasl halinde oluşan nakil ve iskân vecihlerini alıp almama hususunda ihtilaf etmişlerdir.

- Şeyh Atâullah mesleği: Bu meslek, söz konusu lafzın vasl halinde hem iskân hem de nakil vecihlerini birlikte benimser. Şeyh Atâullah mesleği, rivâyet ve ruhsat odaklı bir yaklaşımla hareket ederek nakledilen her iki vechi de uygulamıştır.¹³³⁰
- Diğer meslekler: Diğer kıraat meslekleri ise genellikle sadece iskân vechini kabul etmişlerdir.¹³³¹

Ancak, bazı dilbilimci ve kıraat âlimleri, sektenin nakil ile uyumsuz olduğunu ve Arap dili kurallarına göre nakil vechinin benimsenmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹³³² Bu durum, kıraat ilmindeki tercihlerin sadece rivâyet zincirlerine değil, aynı zamanda dilbilimsel prensiplere de dayandığını göstermektedir.

(كِتَابِيَّةٌ - اِنِّي)	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
Verş (ج)	İskân	İskân	İskân	İskân
	Nakil	—	—	—

4.2.2.39. “هَآَكْ” ve “مَالِيَّةٌ” lafızlarının vasl halindeki kıraat farklılıkları

¹³³³ (مَا أَعْلَى عَنِّي مَالِيَّةٌ)

¹³³⁴ (هَآَكْ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ)

Kur'an kıraatinde “مَالِيَّةٌ” ile “هَآَكْ” lafızları vasl (geçiş) yapıldığında, idgam (bir harfi diğerine katma) vechi oluşabilmektedir. Kıraat meslekleri arasında, bu iki lafzın vasl halinde oluşan idgam vechinin uygulanıp uygulanmaması hususunda ihtilaf bulunmaktadır.

4.2.2.39.1. Kıraat mesleklerinin tercihleri

- Şeyh Atâullah mesleği: Bu meslek, söz konusu lafızların vasl halinde hem izhar (açık okuma) hem de idgam vecihlerini benimser. Bu meslekte, cumhurun görüşü olan izhar

¹³³⁰ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 547; Ârif el-Hıfzî, Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru'l-ıkrâ, 137; Kettânîzâde, Mutkinü'r-rivâye, 147b.

¹³³¹ Mehmed Emin Efendi, 'Umdetü'l-hullân, 547; Ârif el-Hıfzî, Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru'l-ıkrâ, 137; Kettânîzâde, Mutkinü'r-rivâye, 147b.

¹³³² Ebû 'Amr ed-Dânî, Câmi'u'l-beyân fî'l-kırâ'âti's-seb', 267-268; Alemüddin es-Schâvî, Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd, 342-343.

¹³³³ el-Hâkka 69/28.

¹³³⁴ el-Hâkka 69/29.

vechi mukaddem (öncelikli) olarak uygulanır. Şeyh Atâullah mesleğinin her iki vechi de kabul etmesi, ruhsat prensibi gereği davrandığını göstermektedir.

- Diğer meslekler: Diğer kıraat meslekleri ise genellikle sadece izhar vechini uygulamayı tercih etmişlerdir.¹³³⁵

Bu durum, kıraat ilmindeki farklı ekollerin rivâyetleri değerlendirme ve uygulama metodolojilerindeki çeşitliliği ortaya koymaktadır.

﴿مَالِيَهُ هَلَاكٌ﴾	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfi	İ'tilâf
كلهم	İdgam	İdgam	İdgam	İdgam
	İzhar	—	—	—

4.2.2.40. Verş rivâyetinde “تَصْلِيّ”, “تُسْقَى” ve “أَنِيَّة” lafızlarında kıraat farklılıkları ve mizan ihtilafları

¹³³⁶ ﴿تَصْلِيّ نَارًا حَامِيَّةً﴾

¹³³⁷ ﴿تُسْقَى مِنْ عَيْنٍ أَنِيَّةً﴾

Nâfi‘ kıraatinin Verş rivâyetinde, belirli lafızların okunuşunda çeşitli vecihler bulunmaktadır. Bu vecihler ve bunların kombinasyonları, kıraat meslekleri arasında farklı mizan (okuyuş kombinasyonu) anlayışlarına yol açmıştır.

4.2.2.40.1. Lafız bazında kıraat farklılıkları

- “تَصْلِيّ” ve “تُسْقَى” lafızları: Bu lafızlar genellikle feth (açık okuma) ve beyne (feth ile imâle arası) vecihleriyle okunur. Özellikle “تَصْلِيّ” lafzında ayrıca tefhîm (kalın okuma) ve terkîk (ince okuma) vecihleri de mevcuttur.
- “أَنِيَّة” lafzı: Bu lafızda ise kasr (kısa okuma), tevassut (orta uzunlukta okuma) ve tûl (uzun okuma) vecihleri nakledilmiştir.¹³³⁸

4.2.2.40.2. Lafızların ictimâında oluşan mizan ve meslek ihtilafları

Yukarıda zikredilen “تَصْلِيّ”, “تُسْقَى” ve “أَنِيَّة” lafızları vasl (geçiş) halinde peş peşe geldiğinde, Verş için özel bir okuyuş kombinasyonu, yani bir mizan, ortaya çıkmaktadır. Kıraat

¹³³⁵ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-ḥullân, 547; Ârif el-Hıfzî, Muğni’l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü’l-ıkrâ, 137; Kettânîzâde, Mutkînü’r-rivâye, 147b.

¹³³⁶ el-Gâşiye 88/4.

¹³³⁷ el-Gâşiye 88/5.

¹³³⁸ Ebû ‘Amr ed-Dânî, et-Teyssîr fî’l-kırâ’âti’s-seb‘, 159, 160, 209, 243, 244; Abdülfettâh el-Paluvî, Zübdetü’l-irfân fî vüçûhi’l-Kur’ân, 2/279.

meslekleri, Verş için bu lafızların içtimasında oluşan mizan hususunda farklı görüşler benimsemişlerdir.

Özellikle Şeyh Atâullah mesleği, erbaa merâtib ve mertebeteyn tariklerinde diğer mesleklerden ayrılarak her bir lafız için ek bir vecih daha kabul etmiş ve toplamda beş farklı mizan vechi sunmuştur. Şeyh Atâullah mesleğinin bu lafızların içtimasında benimsediği mizan kombinasyonları şunlardır:¹³³⁹

تَصَلَّى نَارًا حَامِيَةً تُسْقَى مِنْ عَيْنِ آيَةٍ		
فتح مع التعليل	فتح	قصر
ورش	بين مع الترقيق	بين
	طول	توسط
	فتح مع التعليل	بين
	طول	توسط

Şeyh Atâullah mesleğinin, diğer mesleklerin aksine beşinci bir vechi de kabul etmesi, mesleğin ruhsat prensibine bağlılığını ve kıraat ilminde daha geniş bir kabulü benimsediğini göstermektedir. Bu durum, farklı kıraat ekollerinin rivâyetleri değerlendirme ve uygulama metodolojilerindeki çeşitliliği açıkça ortaya koymaktadır.

4.2.2.41. “بِمُصَيِّطٍ” lafzında kıraat farklılıkları ve mizan ihtilafları

﴿أَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّطٍ﴾¹³⁴⁰

﴿إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ﴾ فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ¹³⁴¹

“بِمُصَيِّطٍ” lafzının telaffuzunda farklı kıraat imamları arasında çeşitlilikler bulunmaktadır:¹³⁴²

- Hişâm (İbn ‘Âmir rivâyeti): Lafzı “بالسين” (sîn harfiyle) okur.
- Halef (Hamza rivâyeti): Lafzı “بالصاد مع الاشمام” (sâd harfiyle işmâm yaparak) okur.
- Hallâd (Hamza rivâyeti): Hem “بالاشمام” (işmâm yaparak) hem de “بالصاد” (sâd harfiyle) olmak üzere iki vecih nakledilmiştir.

¹³³⁹ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-ḥullân, 560.

¹³⁴⁰ el-Gâşiye 88/22.

¹³⁴¹ el-Gâşiye 88/23, 24.

¹³⁴² Ebû ‘Amr ed-Dânî, et-Teyîsîr fî l-kırâ’âtî’s-seb’, 551; Abdülfettâh el-Paluvî, Zübdetü’l-‘irfân fî vücûhi’l-Ḳur’ân, 2/279.

4.2.2.41.1. Hallâd rivâyetindeki vecihlerin kabulü ve tertibi

Kıraat meslekleri, Hallâd için nakledilen işmâm ve sâd vecihlerinin kabulü hususunda ittifak etmektedir. Dahası, bu vecihlerin tertibi konusunda da bir ittifak vardır: İşmâm vechi mukaddem (öncelikli), sâd vechi ise muahhar (sonraki) olarak kabul edilir.¹³⁴³

Ancak, “بُصِطِرَ” ile “الأكْبَرُ” lafızları bir araya geldiğinde oluşan mizan (okuyuş kombinasyonu) hususunda meslekler arasında ihtilaf ortaya çıkmıştır.

4.2.2.41.2. Mizan ihtilafı ve Şeyh Atâullah mesleğinin yaklaşımı

Hallâd için “بُصِطِرَ” lafzında işmâm ve tahkik vecihleri bulunurken, “الأكْبَرُ” lafzında ise sekte (nefesi kesme), nakil (hareke nakli) ve tahkik (harfi tam okuma) vecihleri mevcuttur.¹³⁴⁴ Bu vecihlerin bir araya gelmesiyle oluşan mizanda meslekler arasında farklılıklar gözlenmektedir.

Şeyh Atâullah mesleğinin söz konusu lafızlarda benimsediği vecihler, genellikle Şâtıbiyye’nin zahiriyle açıklanabilir. Zira İmam Şâtıbî, Hallâd için “بُصِطِرَ” lafzındaki işmâm ve tahkik vecihlerinin sahih olduğunu ve işmâm vechinin “hulf” (ihtilaf/farklı rivâyet) ile olduğunu vurgulamıştır.¹³⁴⁵

.....مُصِطِرَ اشْمِمْ ضَاعَ وَالْخُلْفُ قِلَا

İmam Şâtıbî’nin işmâm vechinin hulf ile olduğunu belirtmesi, ayrıca Ebû ‘Amr ve İbn Mücâhid gibi âlimlerin işmâm vechini mukaddem olarak vurgulaması,¹³⁴⁶ Şeyh Atâullah mesleğinin tercihinde etkili olmuştur.¹³⁴⁷

Şeyh Atâullah mesleğine göre Hallâd için erbaa merâtib ve mertebeteyn tariklerinde uygulanan mizan şu şekildedir:¹³⁴⁸

(أَسْتَعْلِيهِمْ بِمُصِطِرٍ) إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ فَيَعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ	
اشمام	سكت
تحقيق	نقل
سكت	نقل

¹³⁴³ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-ḥullân, 560; Kettânîzâde, Mutḳinü’r-rivâye, 155a; Abdülfettâh el-Kâdi, el-Budûrüz-zâhire, 341.

¹³⁴⁴ Ârif el-Hıfzî, Muğni’l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü’l-ikra, 193.

¹³⁴⁵ Kâsım b. Fîrüh, Hırzû’l-emânî ve vechü’l-teḥânî, 89 (1109. Beyit).

¹³⁴⁶ Ebû ‘Amr ed-Dânî, et-Teyisîr fî’l-kırâ’âtî’s-seb’, 551; Alemüddin es-Selhâvî, Fetḥu’l-vaşîd fî Şerhi’l-kaşîd, 1259; İbn Mücâhid, Kitâbü’s-seb’ fî’l-kırâ’ât, 682; Kettânîzâde, Mutḳinü’r-rivâye, 155a.

¹³⁴⁷ Abdülfettâh el-Kâdi, el-Vâfi fî Şerhi’ş-Şâtıbiyye, 363-364; Ârif el-Hıfzî, Muğni’l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü’l-ikra, 193.

¹³⁴⁸ Mehmed Emin Efendi, ‘Umdetü’l-ḥullân, 560-561; Ârif el-Hıfzî, Muğni’l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü’l-ikra, 193-194; Abdülfettâh el-Kâdi, el-Budûrüz-zâhire, 341-342.

Diğer mesleklerde ise “الأكبر” lafzında bazı farklılıklar bulunmaktadır.¹³⁴⁹

4.2.2.41.3. Şeyh Atâullah mesleğinin ruhsat karakteri

Hallâd için söz konusu mizan ele alındığında, Şeyh Atâullah mesleğinin diğer mesleklere göre daha fazla vecih kabul ettiği görülmektedir. Bu durum, mesleğin ruhsat karakteriyle hareket etmesiyle açıklanabilir; yani, mevcut sahih rivâyetlerin tamamını benimseyerek okuyucuya daha geniş bir seçenek yelpazesi sunmaktadır.

4.3. Şeyh Atâullah mesleğinin Kıraat Tercihlerine İlişkin Bir Değerlendirme

Osmanlı coğrafyasına özgü kıraat tedris ekollerinden biri olan Şeyh Atâullah mesleğinin, diğer kıraat meslekleri olan Sûfî, İ'tilâf ve Mutkîn mesleklerinden ayrılan yönlerini ve temel özelliklerini ele almaktadır. Şeyh Atâullah mesleğinin kronolojik olarak diğer ekollerden sonra teşekkül etmesi, bu meslekler arasında bir geçişkenliğe yol açmıştır. Bu durum, Şeyh Atâullah mesleğini günümüze kadar en fazla takipçisi olan iki meslekten biri haline getirmiştir.

a) Tercihlerin arka planı ve kaynakları

Şeyh Atâullah mesleğinin kıraat tercihlerinin temelinde, aşru's-suğrâ bağlamında Muhammed Ârif el-Hıfzî'nin *Muğni'l-kurrâ fi Şerhi Muhtâru'l-ıkra* adlı eseri, aşru'l-kübâ bağlamında ise Ahmed el-Hıfzî'nin *Mürşidü't-talebe* adlı eseri bulunmaktadır. Bu iki eserin detaylı incelenmesi, Şeyh Atâullah mesleğinin kıraat tercih metodolojisini ortaya koymaktadır.

Nitekim, *Muhtâru'l-ıkra* adlı eser, Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr* ile Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî (eş-Şâtıbiyye)* adlı eserlerine dayanırken; *Mürşidü't-talebe* ise İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Ṭayyibetü'n-Neşr*, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-Ṭuruk*, Yûsufefendizâde'nin *el-İ'tilâf* ve Mustafa el-İzmîrî'nin *Bedâi'u'l-burhân* adlı eserlerinden istifade etmektedir.

b) Metodolojik özellikler ve seçicilik

Şeyh Atâullah mesleği, yukarıda zikredilen kaynakların hiçbirine tamamen bağımlı olmamıştır. Meslek, *eş-Şâtıbiyye*'deki vecihleri genel olarak benimsemekle birlikte, *Şâtıbiyye*'ye muhalif olduğu durumlar da mevcuttur. Diğer kaynakları ise kendi usulüne göre eleterek özgün bir metot geliştirmiştir.

¹³⁴⁹ Geniş bilgi için bakınız. Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 560-561.

Özellikle aşru's-suğrâ aşamasında ruhsat karakteri gösteren meslek, aşru'l-kübrâ aşamasında ise adı geçen eserlerin (özellikle *el-İ'tilâf* ve *Bedâi'u'l-burhân*) etkisiyle yer yer azimet karakteri sergilemiştir. Nitekim mesleğin aşru'l-kübrâ aşamasındaki ana kaynağı olan *Mürşidü't-talebe* adlı eserde, mesleğin usulünün “azimet” olduğu açıkça vurgulanmaktadır.¹³⁵⁰

4.3.1. Kıraat mesleklerinin tercih yöntemlerine etki eden faktörler

4.3.1.1. Anadolu coğrafyasında kıraat mesleklerinin teşekkülü

Anadolu coğrafyasında kıraat mesleklerinin sistemli bir yapıya kavuşması, İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ile gerçekleşmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, *Ṭayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* ve *Takrîbü'n-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* gibi eserlerini dönemin Osmanlı başkenti Bursa'da telif etmesi, kıraat eğitiminin sistematik bir düzene girmesini sağlamıştır. Tahrîrât disiplini de hicri dokuzuncu yüzyılda İbnü'l-Cezerî'nin başlattığı bu çalışmalarla kurumsallaşmıştır.

On kıraate göre telif edilen *en-Neşr*'de kıraat, rivâyet ve tarik sayısının çokluğu ve buna bağlı olarak infirâd üslubundan indirâc usulüne geçişin getirdiği zorluklar, kıraat vecihlerinin birbirine karışması ve zayıf vecihlerin elenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Sistemli bir şekilde tahrîrât çalışmalarının başlamasına neden olan bu durumlar, zamanla kıraat âlimlerinin içtihat farklılıkları dolayısıyla meslek oluşumlarına evrilmiştir.

Anadolu coğrafyasında ortaya çıkan kıraat meslekleri genel olarak iki ana kategoride incelenebilir:

1. Ruhsat ehli: İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'de zikrettiği kaynakları kabul eden ve başka kaynaklara müracaatı gerekli görmeyen ekollerdir.

2. Azimet ehli: İbnü'l-Cezerî'nin gösterdiği kaynaklardaki vecihlerin doğruluğunu tespit etme ve İbnü'l-Cezerî'nin ele almadığı kaynakları da değerlendirme eğiliminde olan ekollerdir.

Anadolu coğrafyasında İbnü'l-Cezerî'nin eserlerini değerlendirme ile başlayan bu anlayış, zamanla İstanbul tariki ve Mısır tariki meslekleri olarak ikiye ayrılmıştır. Bu tariklerin her biri, kendi içinde farklı anlayışları temsil ederek azimet ve ruhsat prensipleri açısından ayırmıştır. İstanbul tarikinde azimet prensibinin temsilcisi İ'tilâf mesleği iken, ruhsat

¹³⁵⁰ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe*, 2a.

prensibinin temsilcisi Sûfî mesleği olmuştur. Mısır tarikinde ise azimet prensibi Mutkîn, ruhsat prensibi ise Şeyh Atâullah mesleği ile temsil edilmiştir.

Şeyh Atâullah mesleği, her ne kadar “ruhsat” mesleği olarak nitelendirilse de aşru’l-kubrâ merhalesinde yer yer azimet temsilcilerinin görüşlerini benimseyerek, kendi anlayışı olarak bilinen “ruhsat” prensibinin aksi yönünde bir metodoloji izlemiştir. Bu durum, Şeyh Atâullah mesleğinin birçok hususta diğer mesleklerden (İ’tilâf, Mutkîn ve Sûfî) ayrışmasına neden olmuştur.

4.3.1.2. Azimet ve ruhsat anlayışları arasındaki geçirgenlik

Kıraat tedrisatımızda mevcut meslekler içerisinde, en fazla infirâd (tek kalma/ayırışma) gösteren mesleğin Şeyh Atâullah mesleği olduğu söylenebilir. Mesleğin infirâdının diğer mesleklerden daha fazla olmasının en önemli nedeni, beslendiği kaynakların çeşitliliği ile azimet ve ruhsat anlayışlarını bünyesinde cemetmesi olarak gösterilebilir. Zira mesleğin geniş bir kaynak yelpazesinden beslenmesi, kıraat tercihlerine de doğrudan yansımıştır.

4.3.1.2.1. Aşru’s-suğrâ merhalesinde tercihlere etki eden faktörler

Şeyh Atâullah mesleğinin aşru’s-suğrâ merhalesindeki en belirgin özelliği, *Şâtıbiyye* metninin zahirine sıkı bir bağlılık göstermesidir. Bu bağlılık, çoğu zaman *Şâtıbiyye*’nin orijinal kaynağı olan *et-Teysîr*’e rağmen, *Şâtıbiyye*’nin zahirinde yer alan vecihlerin benimsenmesiyle kendini göstermiş ve mesleğe belirgin bir ruhsat karakteri kazandırmıştır. Bu sebeple, söz konusu meslek “Şâtıbiyye tariki” olarak da anılagelmıştır.

Bununla birlikte, mesleğin kendi usulü olarak benimsediği *Şâtıbiyye*’ye bazı durumlarda muhalefet ettiği de gözlemlenmiştir. Kıraat alimleri tarafından “hurûcun an tarîkîhî” (kendi usulünün dışına çıkmak) olarak nitelendirilen bu durumlar, mesleğin katı bir *Şâtıbiyye* yorumundan sapmalarını ifade eder. Mesleğin aşru’s-suğrâ merhalesindeki ana kaynağı olan *Muğni’l-kurrâ*’da, özellikle bu merhaledeki tercihlerin *Şâtıbiyye*’ye dayandırıldığı vurgusu, mesleğin *Şâtıbiyye* ile olan güçlü ilişkisini teyit etmektedir.

4.3.1.2.2. Aşru’l-kubrâ merhalesinde tercihlere etki eden faktörler

Şeyh Atâullah mesleğinin aşru’l-kubrâ merhalesindeki ana kaynağı olan *Mürşidü’t-talebe* adlı eserde, mesleğin azimet prensibiyle hareket ettiği belirtilmiştir. Bu durumun temelinde, mesleğin bu aşamada sergilediği kıraat tercihleri yatmaktadır. Zira bu merhalede Şeyh Atâullah mesleği, kendi temel usulü olan *Şâtıbiyye*’ye bazı noktalarda muhalif olmuştur.

Ayrıca meslek, Yûsufefendizâde ve Mustafa el-İzmîrî gibi azimet ehli âlimlerin tercihlerini de benimsemiştir. Günümüzde takipçisi kalmayan İ'tilâf mesleğinin kısmen de olsa Şeyh Atâullah mesleği içinde varlığını sürdürdüğü ifade edilmektedir. Benzer şekilde, birçok hususta İbnü'l-Cezerî'ye muhalefetiyle bilinen Mustafa el-İzmîrî'nin bazı tercihleri de Şeyh Atâullah mesleği bünyesinde yer bularak yaşamaya devam etmiştir.

4.3.1.2.3. Şeyh Atâullah mesleğinin tercihlerine etki eden tarihsel kronolojinin önemi

Anadolu coğrafyasında kıraat ilmi, tarihsel süreç içerisinde birikimli bir gelişim göstermiştir. Bu coğrafyada İbnü'l-Cezerî'nin öncülüğündeki atılımlarla sistemli bir yapıya kavuşan kıraat ilmi, bu gelişimini kıraat meslekleri aracılığıyla somutlaştırmıştır. Kıraat tedrisatında azimet meslekleri olarak bilinen İ'tilâf ve Mutkîn meslekleri, tarihsel kronoloji açısından ruhsat meslekleri olan Sûfî ve Şeyh Atâullah mesleklerinden daha önce teşekkül etmiştir.

Kıraat vecihlerine daha titiz bir yaklaşımla karakterize edilen azimet prensibine rağmen, İ'tilâf ve Mutkîn meslekleri kıraat tedrisatında devamlılık sağlayamamıştır. Buna karşılık, ruhsat prensibiyle hareket eden, yani daha derinlemesine araştırmalar yerine temel kaynak olan *en-Neşr*'e itimat eden Sûfî ve Şeyh Atâullah meslekleri, kıraat tedrisatında günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Kıraat ilminde vecihlere yaklaşımda daha titiz davranan azimet ehli mesleklerin, bu prensiplerine rağmen günümüze ulaşamamasının altında yatan sebeplerden biri, kıraat ilminin diğer ilimler gibi tekâmül ederek (evrilerek) gelişmesi olabilir. Zira kronolojik olarak daha önce ortaya çıkan azimet mesleklerinde oluşabilecek aksaklıklar, daha sonra teşekkül eden Sûfî ve Şeyh Atâullah meslekleri tarafından giderilmiş olabilir. Bu durum, önceki mesleklerin kıraat tedrisatının gelişimi içerisinde bir rol oynadığını göstermektedir.

4.3.1.2.3.1. Şeyh Atâullah mesleğinin tercihlerindeki etkileşim ve gelişim

Şeyh Atâullah mesleğinin tercihleri incelendiğinde, kıraat mesleklerinin birbirinden bağımsız olmadığı, aksine birbirlerinin gelişimini etkiledikleri açıkça ortaya çıkmaktadır. Şeyh Atâullah mesleğinin kurucusu Atâullah Necîb Efendi'nin meslek tercihlerini aktaran müstakil bir eserinin dahi bulunmaması dikkat çekicidir. Buna karşın, Mustafa el-İzmîrî ve Yûsufefendizâde gibi kıraat âlimlerinin müstakil tahrîrât ekolleri ve çok sayıda telif eseri bulunmaktadır. Ancak bu şahsiyetlerin tercihlerinin yer aldığı meslekler günümüze ulaşamamıştır. Bu durum, Şeyh Atâullah'ın kendi mesleğini kurduğu dönemde, kıraat

eğitiminin altyapısının hazır olduğunu düşündürmektedir. Bahsi geçen tahrîrâtçı âlimlerin, kıraat mesleklerine zemin hazırlama döneminde rol oynadıkları ifade edilebilir.

Bu perspektiften ele alındığında, Şeyh Atâullah mesleğinin, en son oluşan meslek olması itibarıyla, kendisinden önce teşekkül eden meslek ve tahrîrât ekollerinden istifade ederek oluştuğu anlaşılabılır. Zira meslek, özellikle aşru'l-kübrâ merhalesinde diğer meslek ve ekollerden yoğun bir şekilde faydalanmıştır. Bu da mesleğin kendi temel usulü olan *Şâtıbiyye*'ye tamamen bağlı kalmadığını, yer yer diğer mesleklerden de tercihlerde bulunduğunu ortaya koymaktadır.

4.3.2. Aşru's-suğrâ bağlamında Şeyh Atâullah mesleğinin tercih yöntemleri

Şeyh Atâullah mesleğinin aşru's-suğrâ bağlamındaki tercihleri, bu merhalede temel başvuru kaynağı olan Muhammed Ârif el-Hıfzî'nin *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru'l-ıkrâ* adlı eserinde ayrıntılı olarak incelenebilir. Zira bu eserde benimsenen vecihlerin arka planındaki dayanakların tespiti, mesleğin aşru's-suğrâ merhalesindeki metodolojisinin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, mesleğin usûl ve ferş tercihlerinden seçme örnekler sunulacaktır. Ayrıca, bu tercihlerin dayanaklarının belirlenmesi de kritik bir husustur. Çalışmada, Şeyh Atâullah mesleğinin diğer kıraat mesleklerinden infirâd (ayırışma) ettiği noktaların altı özellikle çizilecektir.

4.3.2.1. *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru'l-ıkrâ* adlı eserin dayandığı kaynaklar

Şeyh Atâullah mesleğinin aşru's-suğrâ merhalesindeki temel referans kaynağı olarak kabul edilen *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru'l-ıkrâ*, içeriğini başlıca iki önemli eserden almaktadır: İmâm Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî ve vecchü't-tehânî (eş-Şâtıbiyye)* ve İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-muğiyye fî'l-kırâ'âti's-selâseti'l-mütemmîme li'l-'aşr* adlı eserleri.¹³⁵¹

4.3.2.2. Şeyh Atâullah mesleğinin aşru's-suğrâ kapsamındaki tercihlerine örnekler

Şeyh Atâullah mesleğinin aşru's-suğrâ merhalesindeki tercih metodolojisinin kavranması amacıyla, bu merhaledeki ana kaynak olan *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru'l-ıkrâ* adlı eser özelinde, mesleğin usûl ve ferşü'l-hurûf tercihlerine dair seçilmiş bazı örnekler incelenecektir.

¹³⁵¹ Gökdemir, Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları, 220; Bostan, Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri, 147; Muhammed Pilgir, “Muğni'l-kurrâ' fî Şerhi Muhtâru'l-ıkrâ” Özelinde ‘Atâ’ullâh Mesleği’ne Ait Tercihlerin Mahiyeti”, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Dergisi (2024, Mayıs), 247.

4.3.2.2.1. “أَنْبَهُمْ” ve “نَبَهُمْ” lafızlarında kıraat tercihleri

﴿قَالَ يَا آدَمُ أَنْبَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ﴾¹³⁵²

﴿وَنَبَهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ﴾¹³⁵³

Bu bölümde, usûl ihtilafları kapsamında değerlendirilen “أَنْبَهُمْ” ve “نَبَهُمْ” lafızlarında Hamza kıraati ile Hişâm rivâyeti için yapılan tercihler, detaylı olarak ele alınacak ve Şeyh Atâullah mesleğinin bu tercihlerdeki metodolojisi belirlenmeye çalışılacaktır.

4.3.2.2.1.1. Tercihlerin arka planı ve gerekçeleri

“أَنْبَهُمْ” ve “نَبَهُمْ” kelimeleri üzerinde vakf yapılması durumunda, Hamza kıraatine göre, bu kelimelerdeki “he” (هـ) harfinin telaffuzunda zamma ve kesre olmak üzere iki vecih nakledilmiştir.¹³⁵⁴ Eda ehli arasında ihtilafa konu olan bu “he” harfinin telaffuzu hususunda, zamma hareke “he” harfinin asıl harekesi olmasına bağlanırken; kesre hareke, kelimedede arızî durumda bulunan med harfi “ya” ile temellendirilmiştir.¹³⁵⁵ Nakledilen bu iki vechin sahih olduğu kabul edilmiş ve her ikisinin de okunabileceği ifade edilmiştir.¹³⁵⁶ Bununla birlikte, eda ehlinin bir kısmı, her iki vechin sıhhatini kabul etmekle birlikte, zamma vechinin kesre vechine takdim edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹³⁵⁷

Şeyh Atâullah mesleği, “أَنْبَهُمْ” ve “نَبَهُمْ” kelimeleri için yukarıda belirtilen mülahazalardan hareketle “zamma vechinin kesre vechine takdim edilmesi” görüşünü benimsemiştir. Bu tercihin temellendirmesi ise, zamma harekenin kelimenin aslından olması ve “he” harfinden önceki hemze-i mutevassıta’nın da kelimenin aslî yapısından kaynaklanması sebebiyle bu vechin öncelikli olduğudur.¹³⁵⁸ Bu itibarla, Şeyh Atâullah mesleğine göre “أَنْبَهُمْ” ve “نَبَهُمْ” kelimeleri mukaddem olarak “أَنْبَهُمْ”, “نَبَهُمْ”; muahhar olarak ise “أَنْبَهُمْ”, “نَبَهُمْ” şeklinde telaffuz edilmektedir.

4.3.2.2.1.2. Şâtıbiyye metninin etkisi

Şeyh Atâullah mesleğinin bu tercihinin altında yatan temel faktörlerden biri, Şâtıbiyye metninin zahiriyle amel etme prensibidir. Şâtıbiyye’de müstakil bir başlık altında ele alınan

¹³⁵² el-Bakara 2/33.

¹³⁵³ el-Hicr 15/51.

¹³⁵⁴ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *Câmi ‘u’l-beyân fî ‘l-kırâ’âti’s-seb’*, 2/586.

¹³⁵⁵ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *Câmi ‘u’l-beyân fî ‘l-kırâ’âti’s-seb’*, 2/586; Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fî ‘l-kırâ’âti’s-seb’*, 163; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 97.

¹³⁵⁶ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fî ‘l-kırâ’âti’s-seb’*, 163.

¹³⁵⁷ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fî ‘l-kırâ’âti’s-seb’*, 163; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 97.

¹³⁵⁸ Ârif el-Hıfzî, *Muğni ‘l-kurrâ fî Şerhi Muhtâru ‘l-ıkra*, 50-51.

“Hamza ve Hişâm için hemze üzerinde vakf” babında, hemze-i mutevassıta içeren lafızların vakf halinde Hamza için teshîl ile okunacağı ifade edilmiştir.¹³⁵⁹ Teshîl okuyuşundan kastın ise hemzenin med harfine dönüştürülmesi olduğu açıklanmıştır.¹³⁶⁰ Med harfine dönüşen hemzenin kelimenin aslî yapısından olması sebebiyle, zamma vechinin dil kaidelerine daha uygun ve meşhur olduğu, dolayısıyla öncelenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Söz konusu lafız için nakledilen diğer vecih olan kesre vecih için ise *Şâtıbiyye*’de “وَبَعْضُ” (bazısı) ifadesi kullanılarak, azınlık sayılabilecek bazı eda ehlinin, dönüşen “ya” harfi sebebiyle kesre vechini tercih ettiği, ancak bu vechin yaygın bir okuyuş olmadığı ima edilmiştir.¹³⁶¹

وَرَغِيَا عَلَى إِطْهَارِهِ وَإِدْغَامِهِ ... وَبَعْضُ بَكْسَرِ الْهَاءِ لِئَاءِ تَحَوُّلِ
كَقَوْلِكَ أَنْبِئُهُمْ وَنَبِّئُهُمْ وَقَدْ ... رَوَوْا أَنَّهُ بِالْخَطِّ كَانَ مُسْتَهْلَا

Şâtıbiyye şârihlerinden Sehâvî, “أَنْبِئُهُمْ” ve “نَبِّئُهُمْ” kelimeleri için nakledilen vecihleri ele alırken, öncelikle zamma vechini değerlendirmiş ve bu vechin hüccetini ortaya koyduktan sonra kesre vechini incelemiştir.¹³⁶²

4.3.2.2.1.3. Diğer kıraat âlimlerinin yaklaşımları

İbnü’l-Cezerî, “أَنْبِئُهُمْ” ve “نَبِّئُهُمْ” kelimeleri için İmâm Şâtıbî ve takipçilerinin yaptığı mülâhazalara benzer izahatlar sunmuştur. O, İbn Mücâhid ve İbn Galbûn gibi kıraat ehlinin kesre vechini tercih ettiğini, buna karşın İbn Mihrân ve Mekkî b. Ebî Tâlib’in de dahil olduğu cumhur ulemanın ise zamma vechini tercih ettiğini belirtmiştir. İbnü’l-Cezerî, kesre vechinin cumhur ulema tarafından tercih edilmeme nedenini, “ya” harfinin arızî olmasına bağlamıştır. Zamma vechinin tercih edilme sebebini ise bu vechin kıyasî olmasına (dil kaidelerine daha uygun olmasına) bağlamıştır.¹³⁶³

Mehmed Emin Efendi ise, “أَنْبِئُهُمْ” ve “نَبِّئُهُمْ” kelimeleri için nakledilen kesre vecih için ibdâl (harf değişimi) durumunda “he” harfinin kesrenmesi ifadelerini isabetli bulmamaktadır. Zira bu vechin sadece Şeyh Atâullah mesleğinde muahhar (ikinci öncelikli) olarak tercih edildiğini, diğer mesleklerde (Sûfî, Mutkîn ve İ’tilâf) ise cumhur ulemanın tercihi olarak yalnızca zamma vechinin alındığını aktarmıştır.¹³⁶⁴

¹³⁵⁹ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî*, 20 (235. Beyit).

¹³⁶⁰ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî*, 20, 21 (236, 243 ve 244. Beyitler).

¹³⁶¹ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî*, 20 (243-244. Beyitler).

¹³⁶² Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu’l-vaşid fî Şerhi’l-kaşid*, 2/357-358.

¹³⁶³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-kırâ’âtî’l-‘aşr*, 4/1030.

¹³⁶⁴ Mehmed Emin Efendi, *Umdetu’l-hullân*, 215, 387.

4.3.2.2.1.4. Şeyh Atâullah mesleğinin sonuç tercihi

Şeyh Atâullah mesleği, “اُنْبِيَهُمْ” ve “نَبِيَهُمْ” kelimelerinde nakledilen zamma ve kesre vecihlerinin her ikisini de kabul etmiştir. Bu tercih, mesleğin usulü olan *Şâtıbiyye* ve onun aslı olan *et-Teyssîr*’in haricinde, diğer eserlerde de her iki vechin nakledilmesine dayanmaktadır. Ancak, zammeli vechin aslî ve meşhur olması, bu vechin mukaddem (öncelikli) olmasını sağlamıştır. Buna rağmen, Şeyh Atâullah mesleği, ruhsat prensibi gereği, her iki vechin de sahih olmasını dikkate alarak her iki vechi de uygulamıştır.

{ وَنَبِيَهُمْ }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ’tilâf
Hamza (ف)	وَنَبِيَهُمْ	وَنَبِيَهُمْ	وَنَبِيَهُمْ	وَنَبِيَهُمْ
	وَنَبِيَهُمْ	—	—	—

4.3.2.2.2. “يَرْتَعُ” lafzındaki tercihler

{ اَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ }¹³⁶⁵

Bu bölümde, Şeyh Atâullah mesleğinin Kunbûl rivâyeti için nakledilen isbât ve hazf vecihlerindeki tercihlerinin altında yatan sebepler incelenerek, mesleğin bu konudaki usulü ortaya konulacaktır.

4.3.2.2.2.1. İmâm Şâtıbî’nin yaklaşımı

İmâm Şâtıbî, “يَرْتَعُ” lafzındaki eda keyfiyeti tercihlerini “Bâbu yâti’z-zevâid” (Zevâid yâ’lar Babı) kısmında ele almıştır.¹³⁶⁶

وَفِي نَزَائِعِي خَلْفَ زَكَا وَجَمِيعُهُمْ ... بِالْإِثْبَاتِ تَحْتَ النَّمْلِ يَهْدِينِي نَلَا

İmâm Şâtıbî, bu ifadeleriyle “يَرْتَعُ” lafzında Kunbûl rivâyeti için hem vasıl hem de vakf halinde isbât (yâ’nın sabit kalması) ve hazf (yâ’nın düşmesi) vecihlerinin mevcut olduğunu belirtmiştir.¹³⁶⁷ Söz konusu vecihlerden isbât vechi, Ebû Rabî’a, İbn Sabbâh, İbn Şenebûz ve Zeynebî kanallarıyla nakledilirken; hazf vechi ise sadece İbn Mücâhid yoluyla Kumbul’dan aktarılmıştır. Bu nakillerden isbât vechinin Şâtıbî tarikine uygun olmadığı ifade edilmiştir. Zira isbât vechi için yapılan nakillerdeki tariklerin, her ne kadar Kunbûl rivâyetinin ricalinden

¹³⁶⁵ Yûsuf 12/12.

¹³⁶⁶ Kâsım b. Fîrûh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî*, 36 (441. beyit).

¹³⁶⁷ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu’l-vaşîd fî Şerhi’l-kaşîd*, 2/612.

olsalar da *Şâtıbiyye* ve *et-Teysîr*'in naklettiği tariklerden olmadığı kabul edilmiştir. Bu sebeple, söz konusu vecih, Şâtıbiyye ve et-Teysîr tarikine aykırı addedilmiştir.¹³⁶⁸

Kunbûl rivâyeti için “نَزَعَ” lafzında nakledilen vecihlerden isbât vechi, *et-Teysîr* ve *eş-Şâtıbiyye*'de geçmesine rağmen, yukarıda izah edildiği üzere bu eserlerin isnâd usulüne uymadığı gerekçesiyle, Ebû 'Amr ve İmâm Şâtıbî'nin bu veche yer vermesi bazı kıraat âlimlerince eleştirilmiştir. Bununla birlikte, bir kısım kıraat âlimleri, isbât vechinin *Teysîr* ve *Şâtıbiyye* usulüne uymadığını kabul etmekle birlikte, bu vechin söz konusu eserlerde yer almasında herhangi bir sakınca bulunmadığını ifade etmişlerdir.¹³⁶⁹

4.3.2.2.2. Şeyh Atâullah mesleğinin tercihi

Şeyh Atâullah mesleğinin kaynaklarından biri olan *Muğni'l-kurrâ*'da “نَزَعَ” lafzının edası hususunda açık bir ifade bulunmamaktadır. Bu lafzın isbât vechinin, mesleğin kaynaklarını oluşturan *et-Teysîr* ve *eş-Şâtıbiyye*'nin isnâd zincirinde yer almamasına rağmen bu iki kaynakta da isbât vechine yer verilmesi, bu vechin sahih olduğunu göstermektedir.¹³⁷⁰ Dolayısıyla, her iki vechin (hazf ve isbât) kıraat tedrisatında kabul edilmesinde bir sakınca görülmemektedir. Bununla birlikte, hazf vechinin Şeyh Atâullah mesleğinin temel usulü olan Şâtıbiyye tarikinden olması hasebiyle mukaddem vecih olarak kabul edilmiştir.¹³⁷¹

(نَزَعَ - نَزَعِي)	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
	Hazf-i yâ	Hazf-i yâ	Hazf-i yâ	Hazf-i yâ
Kunbûl (ج)	İsbât-ı yâ	—	—	İsbât-ı yâ

4.3.2.2.3. “هِنَتْ” kelimesindeki kıraat tercihleri

(وَرَأَوْنَاهُ الْبَيِّتَ هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ)¹³⁷²

Bu bölümde, İbn Âmir kıraatinin Hişâm rivâyeti için “هِنَتْ” kelimesindeki kıraat tercihleri ele alınacaktır. Bu kelime, “te” harfinin fethasıyla “هِنَتْ” ve “te” harfinin zammesiyle “هِنْتُ” olmak üzere iki farklı vecihle nakledilmiştir.¹³⁷³

¹³⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr*, 1/353; Mehmed Emin Efendi, *Umdetu'l-hullân*, 35.

¹³⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr*, 3/2057; Alemüddin es-Schâvî, *Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd*, 612.

¹³⁷⁰ Alemüddin es-Schâvî, *Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd*, 612; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 316; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 197.

¹³⁷¹ Alemüddin es-Schâvî, *Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd*, 612; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 316; Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtıbiyye*, 197; Arif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü'l-ikra*, 50-51; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 360.

¹³⁷² Yûsuf 12/23.

¹³⁷³ Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, 335.

4.3.2.2.3.1. İmâm Şâtıbî ve şârihlerinin yaklaşımı

İmâm Şâtıbî, “هَنْتَ” kelimesindeki her iki vecihe de eserinde yer vermiştir.¹³⁷⁴

وَهَيْتَ بِكَتْرِ أَصْلُ كُفُوٍ وَهَمْزُهُ لِسَانٌ وَصَنَّمَ النَّالِيُّ خَلْفَهُ دَلَا

Şâtıbiyye şârihlerinden Sehâvî ve Ebû Şâme, İmâm Şâtıbî’nin bu ifadelerinden hareketle “هَنْتَ” lafzı için meşhur olan vechin fetha olduğunu, ancak her iki vechin de sahih olduğunu vurgulamışlardır.¹³⁷⁵ İmâm Şâtıbî’nin naklettiği vecihlerden zamma vechi, Hişâm rivâyetinin Dâcûnî tarikiyle nakledilmiştir. Bu durum, Hişâm rivâyetinin Hulvânî ve İbn ‘Abdân tarikini esas alan *eş-Şâtıbiyye* ve *et-Teysîr*’in muhteviyatına aykırıdır.¹³⁷⁶ Usul açısından bu aykırılık, başta İbnü’l-Cezerî olmak üzere bazı kıraat âlimlerince İmâm Şâtıbî’nin kendi metodolojisinin dışına çıkması olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir.¹³⁷⁷

Ebû ‘Amr ed-Dânî, “هَنْتَ” lafzı için her iki vechi (kesre ve zamma) de nakletmekle birlikte, kendi usulüne dahil olmayan bir tarik olması sebebiyle Dâcûnî tarikiyle nakledilen zamma vechini kayıtlı ve muahhar (ikincil) vecih olarak kabul etmiştir.¹³⁷⁸

4.3.2.2.3.2. Kıraat ehlinin farklı yaklaşımları

Şâtıbiyye’nin zahirine göre hareket eden bazı kıraat ehli, “هَنْتَ” lafzında da bu usulü benimseyerek hem kesre hem de zamme vecihlerini kabul etmişlerdir.¹³⁷⁹ Ancak, yine *Şâtıbiyye* tarikini esas alan bir kısım kıraat ehli ise, her ne kadar bu iki vecih *Şâtıbiyye*’nin zahirinde mevcut olsa da zamma vechinin *Şâtıbiyye*’nin usulüne aykırı olması nedeniyle sadece Hişâm rivâyetinin Hulvânî tarikiyle nakledilen kesre vechini kabul etmişlerdir.¹³⁸⁰ İbnü’l-Cezerî de söz konusu kesre vechinin *Şâtıbiyye* tarikine uygun olmaması hasebiyle yukarıda değinildiği üzere bu görüşü benimsemiştir.

4.3.2.2.3.3. Şeyh Atâullah mesleğinin tercihi

Şeyh Atâullah mesleği, genel olarak *Şâtıbiyye*’nin zahiriyle amel etme prensibini “هَنْتَ” lafzında da uygulayarak her iki vechi de kabul etmiştir. Mesleğin aşru’s-suğrâ merhalesindeki

¹³⁷⁴ Kâsım b. Fîrruh, *Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî*, 61 (777. Beyit).

¹³⁷⁵ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu’l-vaşîd fî Şerhi’l-kaşîd*, 3/1014; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-me’ânî*, 533.

¹³⁷⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 1/466.

¹³⁷⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 4/2389-2391.

¹³⁷⁸ Ebû ‘Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî’l-kırâ’âti’s-seb’*, 321.

¹³⁷⁹ Alemüddin es-Sehâvî, *Fethu’l-vaşîd fî Şerhi’l-kaşîd*, 3/1014; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-me’ânî*, 533-534.

¹³⁸⁰ Nûriddîn Alî b. Muhammed b. Hasen ed-Dabbâ’, *Şerhu İthâfi’l-beriyye bi-tahrîrâti’s-Şâtıbiyye: Muhtaşaru bulûği’l-umniyye*, thk. Ebû’l-Hayr ‘Umer b. Hasen b. Abdülkâdir (Riyad: Edvâ’u’s-Selef, 2007), 282-283; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi Şerhi’s-Şâtıbiyye*, 113, 182.

ana kaynağı kabul edilen *Muğni'l-kurrâ*'da her iki vechin de tatbik edildiği belirtilmiştir. Ancak, yukarıda da değinildiği üzere “هَنْتٌ” lafzında Hişâm rivâyeti için nakledilen vecihlerden fetha vechinin *Şâtıbiyye* tariki olması dolayısıyla mukaddem vecih olarak fetha, muahhar vecih olarak ise kesre vechi kabul edilmiştir.¹³⁸¹ Şeyh Atâullah dışındaki mesleklerde (Mutkîn, Sûfî, İ'tilâf) ise zamma vechi terk edilip, sadece kesre vechi benimsenmiştir.¹³⁸²

Şeyh Atâullah mesleği, özellikle aşru's-suğrâ merhalesindeki kıraat tercihlerinde, yukarıda incelenen üç örnekte de net bir şekilde görüldüğü üzere, *Şâtıbiyye* metninin zahiriyle amel etme prensibini benimsemiştir. Diğer kıraat mesleklerinin ise bu duruma karşılık, *Şâtıbiyye*'nin kendi usulü olan tarik muhtevasını daha fazla dikkate aldığı gözlemlenmiştir.

{ هَنْتٌ }	Şeyh Atâullah	Mutkîn	Sûfî	İ'tilâf
Hişâm (د)	Kesre	Kesre	Kesre	Kesre
	Zamme	—	—	—

4.3.3. Aşru'l-kubrâ bağlamında Şeyh Atâullah mesleğinin tercih yöntemleri

Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ merhalesindeki ana referans kaynağı, Ahmed el-Hıfzî'nin *Mürşidü't-talebe* adlı eseridir. Bu eserde mesleğin aşru'l-kubrâ merhalesindeki kıraat tercihleri detaylı olarak incelenmiştir. Özellikle, mesleğin diğer kıraat ekolleriyle olan etkileşiminin belirgin bir şekilde gözlemlendiği bu eserde, Şeyh Atâullah mesleğinin yer yer azimet prensibiyle hareket ettiği tespit edilmektedir.

4.3.3.1. *Mürşidü't-talebe* adlı eserin temel özellikleri

Ahmed el-Hıfzî'ye ait olan *Mürşidü't-talebe* adlı eserin tam adı, “*Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vüçûhi ba'di âyâtî'l-Kur'âniyye min tûruki't-Tayyibe*” şeklindedir.¹³⁸³ Ancak eser, hem kaynaklarında (örneğin *Umdetü'l-hullân* ve *Zühürü'l-erîb*) hem de kıraat icazetnamelerinde

¹³⁸¹ Arif el-Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fî Şerhi Muhtârü'l-ikra*, 105.

¹³⁸² Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 426.

¹³⁸³ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Fatih nüshası), vr. 1b. Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 2a; Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Mahmud Efendi nüshası), vr. 2a. Not: Bazı kaynaklarda eserin isminin son kısmında “tûruki't-Tayyibe” ifadesi yerine bu kelimenin müfret hali olan “tariki't-Tayyibe” ibaresi yer almaktadır. Bkz. Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Riyad nüshası), vr. 1b, 2a; Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Mısır nüshası), vr. 2b; Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Katar nüshası), vr. 2a.

kısaca “*Mürşidü’l-talebe*” olarak anılmaktadır.¹³⁸⁴ Nitekim, söz konusu bu iki kaynakta müellif Ahmed er-Rüşdî, “*Sâhibü Mürşidü’l-talebe*” şeklinde zikredilmiştir.¹³⁸⁵

4.3.3.1.1. Telif amacı ve önemi

Uzun yıllar Fatih Camii’nde Şeyh Atâullah mesleğine göre kıraat dersleri veren müellif, talebelerinin ilgili meslek hakkında bir başvuru kaynağına ihtiyaç duymaları üzerine bu eseri kaleme aldığını belirtmiştir.¹³⁸⁶ Bu durum, eserin adından ve içerisindeki bazı hitap cümlelerinden de anlaşıldığı üzere,¹³⁸⁷ müellifin ana maksadının o dönemdeki talebelerin kıraat eğitimine katkı sağlamak olduğunu göstermektedir. Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğine göre telif edilen eser, ele aldığı meseleler ve bu meselelere getirdiği izahatlar sebebiyle adı geçen mesleğin temel kaynakları arasında yer almaktadır.¹³⁸⁸ Müellif, eserinin telif sebebini her ne kadar “talebelerine bazı âyetlerdeki vecihleri açıklamak” olarak ifade etse de gerek kıraat ilmi gerekse Şeyh Atâullah mesleğine göre ele alınan meseleler ve yapılan izahatlar, eserin muntazam bir kıraat kaynağı olmasını sağlamıştır.

4.3.3.1.2. Eserin yapısı

Eser, mukaddime, ana metin ve hatime olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Müellif mukaddime kısmında, eserini telif etme sebebini ve faydalandığı kaynakları zikrettikten sonra, kıraat ilminin tanımı, konusu, amacı ve lüzumu üzerinde durmuştur.¹³⁸⁹ Eserin ana metninde ise istiâze, besmele ve tekbir ile ilgili bilgiler verildikten sonra, Fatiha sûresi’nden itibaren mushaf tertibine göre, telif amacıyla da ifade edildiği üzere, bazı âyetlerin vecihleri izah edilmiştir.¹³⁹⁰ Bu izahatlar sırasında yer yer kıraat imamlarının tercihleri detaylıca işlenmiştir.¹³⁹¹ Eserin hatime kısmında ise hatim tertibindeki tekbir, tehlîl ve tahmîdler¹³⁹²

¹³⁸⁴ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, s. 138; Mehmed Emin Efendi, *Zührü’l-erîb*, vr. 214a; Mustafa Öcal, “Türkiye’de Kur’an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2 (Haziran 2004), 127-135.

¹³⁸⁵ Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, s. 141; Mehmed Emin Efendi, *Zührü’l-erîb*, vr. 214b-215a.

¹³⁸⁶ Eserin mukaddime kısmında müellif telif sebebini şöyle açıklamaktadır: “İlim hususunda iştiaklı olan bazı talebeler, kıraat ve edâ cihetinden şayi olmuş vucûhatlarının olduğu bazı âyetlerin tahrîrini rica ettiler, ben de bu talebe cevap mahiyetinde bu eseri telif ettim” şeklinde açıklamıştır. Geniş bilgi için bkz. Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü’l-talebe* (Marmara nüshası), vr. 2a; Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü’l-talebe* (Fatih nüshası), vr. 1b.

¹³⁸⁷ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü’l-talebe* (Marmara nüshası), vr. 2b, 4a.

¹³⁸⁸ Mehmed Emin Efendi, *Zührü’l-erîb*, vr. 214b.

¹³⁸⁹ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü’l-talebe* (Marmara nüshası), vr. 2a-2b.

¹³⁹⁰ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü’l-talebe* (Marmara nüshası), vr. 2b-202a.

¹³⁹¹ Bu meselelerden bazıları; İmam Hamza’nın med tercihi, lâ-i tebriye’de meddi, iki sûre arasındaki tekbir tercihi (vr. 2b, 3a, 3b); işmâm ve kısımları (vr. 2a); gunneli ve gunnesiz idgam meselesi (vr. 7b-8a, 183b-184a); Şeyh Ya’kub’un ha-i sekt meselesi (vr. 3a); Verş için medd-i bedel miktarı ve hemzenin ibdâli meselesi (vr. 6a-6b); Hafs’ın yapmış olduğu sekteler (vr. 120a); Enfâl ve Tevbe sûrelerinin arasındaki vecihler (vr. 92b-93a) Geniş bilgi için bakınız. Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü’l-talebe* (Marmara nüshası), ilgili yerler.

teferruatlı bir şekilde ele alınmış;¹³⁹³ son olarak tilavet adabı ve hatmin sonunda yapılması tavsiye edilen bir dua ile eser sona ermiştir.¹³⁹⁴

4.3.3.1.3. Temel kaynakları ve etkilendiği eserler

Ahmed er-Rüşdî, eserinde özellikle İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-'aşr* adlı eserinin tahrîrâtını yapmıştır. Dolayısıyla söz konusu eserin ana kaynaklarının başında *en-Neşr* ve onun kaynakları gelmektedir.¹³⁹⁵ Bunun yanı sıra Ahmed er-Rüşdî, özellikle tahrîrât alanında yazılmış önemli eserlerden de istifade etmiştir. Bu eserlerin başında Ali b. Süleyman el-Mansûrî tarafından kaleme alınan *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tariki Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi'nin *el-İ'tilâf fî vüçûhi'l-ihtilâf* ve Mustafa el-İzmîrî'nin *Bedâi'u'l-burhân 'alâ 'Umdeti'l-'irfân* isimli eserleri gelmektedir.¹³⁹⁶

Eserin diğer önemli kaynaklarından bazıları şunlardır: İbn Mücâhid *Kitâbü's-seb'a*, İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî *el-Gâye fî'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed et-Telemenkî el-Me'âfirî *er-Ravdâ fî'l-kırâ'âtî's-seb'a*, Mekkî b. Ebî Tâlib *et-Tebşirâ fî'l-kırâ'âtî's-seb'a*, Ebû 'Amr ed-Dânî *et-Teyşîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'a*, Ebû Tâhir İsmâil b. Halef (ö. 455/1063) *el-'Unvân fî'l-kırâ'âtî's-seb'a*, Mübarek b. Hasen eş-Şehrezûrî (ö. 550/1156) *el-Mişbâhu'z-zâhir fî'l-kırâ'âtî'aşri'l-bevâhir*, Ebû'l-'Alâ el-Hemedânî, *Gâyetü'l-ihtisâr fî'l-kırâ'âtî'l-aşru'l-eimmeti'l-emşâr*, Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*.

4.3.3.1.3. Nüshaları ve sonraki çalışmalar

Eserin başta İstanbul'daki Marmara, Mahmud Efendi ve Fatih nüshaları olmak üzere yurt içinde ve yurt dışında birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Fatih ve Marmara nüshalarının müellifin bizzat kendisi tarafından istinsah edildiği, nüshaların giriş kısımlarındaki bilgilerden¹³⁹⁷ ve müellifin diğer eserlerindeki hattıyla yapılan karşılaştırmalardan anlaşılmaktadır. Fatih nüshası, Beled sûresinde sona ermekte olup sayfa kenarlarında bazı ikaz notları içermektedir.¹³⁹⁸ Marmara nüshası ise Nas sûresinde tamamlanmış ve Fatih

¹³⁹² Kur'an okuyucusunun Duha suresinden itibaren Nas sûresinin sonuna kadar, her sûre arasında tekbir, tehlîl ve tahmîd getirmesi müstehâb kabul edilmiştir. Muhtelif kipleri olmakla birlikte tekbir الله اكبر , tehlîl لا اله الا الله والله اكبر , tahmîd ise الحمد لله والحمد لله , tahmîd ise الحمد لله والحمد لله la lafızlarıdır. Bu lafızların Kur'an'dan olmadığı hususunda ittifak mevcuttur. Dolayısıyla kariyi icbar eden bir durum söz konusu değildir. Bkz. Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 87.

¹³⁹³ Eserde hatim sonunda kısa sûrelerde getirilen tekbir, tehlîl ve tahmîdlerin hükmü ve icra şekli ele alınmıştır. Bkz. Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 189a-198a.

¹³⁹⁴ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 190a-198a.

¹³⁹⁵ Fikrî, "Müşkilatü'l-hilâf fî tahrîrâtî'l-kırâ'ât ve'l-hulûlû'l-mukteraha", 611.

¹³⁹⁶ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 2a.

¹³⁹⁷ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Fatih nüshası), vr. 1a;

¹³⁹⁸ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Fatih nüshası), vr. 56a.

nüshasındaki kenar notları burada daha detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bu durum, müellifin önce Fatih nüshasını istinsah ettiğini ve eksik kalan yerleri daha sonra Marmara nüshasında tamamladığını göstermektedir.¹³⁹⁹ Dolayısıyla Marmara nüshasının daha bütüncül bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Mürşidü't-talebe'yi kıraat talebelerinin daha fazla istifadesine sunmak amacıyla bazı çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı dönemine ait bu yazma eserlerden en dikkat çekici olanları, Ahmed er-Rüşdî'nin talebelerinden Abdurrahman eş-Şemmûnî'nin *Mürşidü't-talebe min tarihi't-Tayyibe* adlı çalışması ile Ömer Hüseyin'in *Kırâat-i aşere ve Takrîb Kılavuzu* isimli çalışmalarıdır. Bu iki çalışma, Şeyh Atâullah mesleğine göre telif edilen *Mürşidü't-talebe*'nin bir özeti mahiyetinde olup bir nevi bu mesleğin temel kaideler kitabını oluşturması açısından önem arz etmektedir.

4.3.3.2. *Mürşidü't-talebe* adlı eserin içeriği

Mürşidü't-talebe adlı eser, klasik İslami literatürde teamül haline gelmiş bir yapıya uygun olarak, mukaddime, ana metin ve hatime bölümlerinden oluşmaktadır. Müellif, esere seci¹⁴⁰⁰ tarzında besmele, hamdele ve salvele ile başlayarak, kendi müellifliğini vurgulamıştır. Akabinde kıraat tedrisatındaki görevinden, eseri talebelerinin talebi üzerine kaleme almasından, kıraat vecihlerini açıklama üslubundan ve faydalandığı kaynaklardan bahsetmiştir. Eserin tam adının “*Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vücûhi ba'di âyâtî'l-Kur'âniyye*” olduğunu belirttikten sonra, dua cümleleriyle mukaddime kısmını sonlandırmıştır.¹⁴⁰¹

4.3.3.2.1. Ana metin

Eserin ana metninde, kıraat ilminin tanımı, amacı, ehemmiyeti ve kapsamı detaylı bir şekilde ele alınmıştır.¹⁴⁰² Devamında, mushaf tertibi esas alınarak, özellikle talebelerin vecihleri çıkarmakta¹⁴⁰³ zorlandığı bazı âyetler, aslî kaynaklara başvurulularak izah edilmiştir.¹⁴⁰⁴ Eserde kıraat ilmiyle alakalı pek çok mefhum kullanılmış ve yer yer açıklanmıştır. Ayrıca, bazı mefhumlar birbirinin müteradifi olacak şekilde de kullanılmıştır.¹⁴⁰⁵ Kıraat talebelerinin

¹³⁹⁹ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 63a.

¹⁴⁰⁰ Seci: Nesir yazı tarzında uyak yapmak manasına gelmektedir. Geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Seci”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/273-275.

¹⁴⁰¹ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 1b-2b.

¹⁴⁰² Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 2b.

¹⁴⁰³ Vucuhât çıkarma: İndirâc usulüne göre kıraat tedrisinde kaç imam ve râvi okunuyorsa bunları bazı usullere göre sıralayıp tablo haline getirmektir.

¹⁴⁰⁴ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 2b-201a.

¹⁴⁰⁵ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 8b.

zihinlerinde oluşabilecek muhtemel sorulara cevaplar sunulmaya çalışılmıştır.¹⁴⁰⁶ Kıraat âlimlerinin ihtilafa düştüğü konularda tartışmacı bir üslup kullanmaktan kaçınan müellif, kıraat talebelerine tavsiye niteliğinde ifadeler tercih etmiştir.¹⁴⁰⁷

Müellif, eserlerinde faydalandığı İbnü'l-Cezerî, Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Yûsufendizâde gibi kıraat âlimlerini şükran ve minnetle anmıştır.¹⁴⁰⁸ Özellikle hocası Hacızâde Muhammed Efendi'yi hürmetle yad etmiş, kıraat ilminde hoca-talebe ilişkisinin bir göstergesi olarak, üstadından aldığı vecihleri diğerlerine takdim etmiştir.¹⁴⁰⁹ Ahmed er-Rüşdî, talebelerinden bahsettiğinde ise onlara hayır dualarda bulunmuştur.¹⁴¹⁰

4.3.3.2.2. Hatime

Eserin hatime kısmında, Duha sûresinden Nas sûresine kadar olan bölümlerde getirilecek olan tekbirler ele alınmıştır.¹⁴¹¹ Ardından hatim duası ve Kur'an tilavet adabından bahseden müellif, eserinin mukaddimesinde olduğu gibi seci üslubuyla hamdele, salvele ve dua ile eserini tamamlamıştır.¹⁴¹³

4.3.3.3. *Mürşidü't-talebe* adlı eserin Şeyh Atâullah Mesleği aşru'l-kübrâ kıraat tedrisatı ve literatüründeki yeri

Osmanlı kıraat tedrisatında Mısır Tariki Şeyh Atâullah mesleği olarak bilinen kıraat tedris metodunda, diğer mesleklerde olduğu gibi iki ana merhale (aşru's-suğrâ ve aşru'l-kübrâ) bulunmaktadır. Şeyh Atâullah mesleğinde aşru's-suğrâ için genellikle *Zübdetü'l-irfân*, aşru'l-kübrâ için ise daha ziyade Ahmed el-Hıfzî'nin *Mürşidü't-talebe* adlı eseri esas alınmıştır.¹⁴¹⁴ Bu bağlamda, Ahmed el-Hıfzî'nin söz konusu eseri, Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kübrâ tedrisatında merkezi bir konuma sahiptir. *Mürşidü't-talebe*, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* ve bu eserin manzum hali olan *Ṭayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* adlı eserleri üzerine yapılan bir tahrîrât çalışmasıdır. Bu tahrîrât çalışmasında ise özellikle Ali b. Süleyman

¹⁴⁰⁶ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 11a-11b.

¹⁴⁰⁷ Bu ifadelerde biri eserde şu şekilde geçmektedir: “Bu husustaki söylentilere uyma, yaptığım şu izahatlara uy” şeklindedir. Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 6b.

¹⁴⁰⁸ Ahmed er-Rüşdî şdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 6b

¹⁴⁰⁹ Rüşdî'nin hocası Hacızâde Muhammed Efendi'nin vecihlerini diğerlerine tercih ettiği hususunda bazı misaller için bakınız. Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 4b, 6a, 6b, 7a, 12a, 19b.

¹⁴¹⁰ Bazı misaller için bakınız. Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 15b, 31a, 43a.

¹⁴¹¹ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 189b.

¹⁴¹² Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 195b.

¹⁴¹³ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 201a.

¹⁴¹⁴ Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 112-123.

el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibetü'n-Neşr* adlı eseri temel alınmıştır.¹⁴¹⁵

Ahmed el-Hıfzî'nin *Mürşidü't-talebe*'sinin, Mısır Tariki Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kübrâ kısmı için temel kaynak olarak kullanıldığı çeşitli kereler vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Mısır tarihinin Osmanlı kıraat tedrisatında yerleşmesinde öncü rol oynayan¹⁴¹⁶ Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Ahmed el-Hıfzî ve eseri üzerinde belirleyici bir etkisi olmuştur. Zira Ahmed el-Hıfzî'nin kıraat icazetnamesindeki silsilesi; hocası Hacızâde Muhammed Efendi, Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi ve Hocapaşa İmamı Hasan Efendi kanalıyla Ali b. Süleyman el-Mansûrî'ye ulaşmaktadır.¹⁴¹⁷ Yine el-Hıfzî, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât* adlı eserini, kendi telifinde esas kaynak olarak kabul etmiştir.

Bu sayede, Mısır Tariki Şeyh Atâullah mesleği, Osmanlı kıraat tedrisatında kendinden önceki ilk kitâbî bilgileri ve şifahî tatbikatları, teorik ve pratik bakımdan kendi dönemine ve sonraki dönemlere aktarmayı başarmıştır. Günümüzde dahi bu eser, söz konusu mesleğin aşru'l-kübrâ kısmındaki kitâbî uygulamalar ve nazarî bilgiler açısından temel kaynak olarak kabul edilmektedir. Özellikle bu meslek bağlamında geçmiş birikimin günümüze aktarılması hususunda önemli bir işlev gören bu eserin kıraat tedrisatındaki yerinin ve öneminin anlaşılması için, eserin temel kaynak olarak kabul ettiği diğer eserlerin bu esere olan taalluk eden yönlerinin tespiti büyük önem taşımaktadır.

4.3.3.4. *Mürşidü't-talebe* adlı eserin *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserle mukayesesi

Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe* adlı eseri, büyük ölçüde Mısır tarikini Osmanlı topraklarına getiren ve ilk uygulayan Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibetü'n-Neşr* adlı eseri üzerine inşa edilmiştir. Ancak bu durum, *Mürşidü't-talebe*'nin *Tahrîru't-turuk*'un basit bir tekrarı olduğu anlamına gelmemektedir. Zira Ahmed er-Rüşdî, eserinde *Tahrîru't-turuk*'u temel almakla birlikte, bu ana kaynaktan eksik gördüğü yönleri diğer önemli kaynaklardan istifade ederek tamamlamaya çalışmıştır.

Mürşidü't-talebe'nin *Tahrîru't-turuk*'tan ayrıldığı temel hususiyetler aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir:

(a) *Mürşidü't-talebe*'de kullanılan dilin daha sade ve anlaşılır olması

¹⁴¹⁵ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 2a.

¹⁴¹⁶ Mehmed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 112-123.

¹⁴¹⁷ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 77; Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 244.

Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk* adlı eserinde âyetlerin vecihlerini açıklarken, ancak kıraat ilmine derinlemesine vakıf olanların anlayabileceği bir dil kullanmıştır. Buna karşın Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe*'si, *Tahrîru't-turuk* üzerine bina edilmekle birlikte, kapalı ifadeleri açıklayarak adeta söz konusu eserin bir şerhi mahiyetini taşımaktadır.

Örnekler:

- *Tahrîru't-turuk*'ta bir âyet yazıldıktan sonra “للأزراق” (Ezrâk'a göre) denilirken,¹⁴¹⁸ *Mürşidü't-talebe*'de bu ifade “للأزراق سبعة احرف” (Ezrâk'a göre yedi vecih) şeklinde açıklanmıştır.¹⁴¹⁹
- *Tahrîru't-turuk*'ta vecihler ardışık bir sıralama olmaksızın ifade edilirken,¹⁴²⁰ *Mürşidü't-talebe*'de vecihlerin sayısı toplu olarak “سبعة اوجه” (yedi vecih) şeklinde zikredilmiş, ayrıca vecihler “الأول” (birinci), “الثانى” (ikinci) şeklinde numaralandırılarak sıralanmıştır.¹⁴²¹
- *Tahrîru't-turuk*'ta “القصر مع الفتح والتوسط” (kasr, feth ve tevassut ile) şeklindeki mutlak ifadelerle hangi kelimelerin kastedildiği açıkça belirtilmezken;¹⁴²² *Mürşidü't-talebe*'de bu ifadeler, “القصر فى {وَأَتَيْتُمْ}، مع الفتح فى {احدايهن}، مع التوسط فى {شيأ}” (kasr {وَأَتَيْتُمْ} kelimesinde, feth {احدايهن} kelimesinde, tevassut {شيأ} kelimesinde) şeklinde izah edilerek kayıtlı hale getirilmiştir.¹⁴²³

Yukarıda verilen örnekler incelendiğinde, *Mürşidü't-talebe*'nin *Tahrîru't-turuk* üzerine inşa edildiği, ancak *Tahrîru't-turuk*'u yeri geldiğinde şerh ettiği, yeri geldiğinde ise tahkik ettiği görülmektedir. Bu da *Mürşidü't-talebe*'nin daha kolay istifade edilebilir bir özelliğe sahip olduğunu göstermektedir.

(b) *Tahrîru't-turuk*'ta cevaz verilmeyen bazı vecihlerin *Mürşidü't-talebe*'de yer alması

Mısır tarikinin Osmanlı kıraat tedrisatındaki ilk uygulamalarının, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk* adlı eseri esas alınarak başladığı söylenebilir. Ancak sonraki dönemlerde *Mürşidü't-talebe*, bu eserin yerini alarak Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kübrâ kısmında temel kaynak haline gelmiştir. *Mürşidü't-talebe*'nin temel kaynak kabul edilmesinde yukarıda bahsedilen özelliklerinin yanı sıra, *Tahrîru't-turuk*'ta yer almayan yedi âyetteki bazı vecihlere yer vermesinin de etkisi olmuştur. Bu yedi yer şunlardır: Bakara

¹⁴¹⁸ Ali Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*, 162-163.

¹⁴¹⁹ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 56b-57a.

¹⁴²⁰ Ali Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*, 162-163.

¹⁴²¹ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 56b-57a.

¹⁴²² Ali Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*, 162-163.

¹⁴²³ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 56b-57a.

2, 11, 31, 92 ve 220. âyetler, Nisâ 55. âyet ve Enbiyâ 48. âyet. Aşağıda tablo halinde belirtilecek olan bu âyetlerdeki altı çizili yerler, Ahmed er-Rüşdî'nin *Tahrîru't-turuk*'ta olmayan, ancak *Mürşidü't-talebe*'de aldığı ilave tercihlerdir. Ahmed er-Rüşdî, *Tahrîru't-turuk*'ta geçen vecihleri belirttikten sonra, hocasından aldığı vecihleri sıralamıştır. Söz konusu bu vecihlerin kıraat ilminde ve rivâyette de yerinin olduğu belirtilmiştir. Zira ilave olarak alınan vecihlerin bir kısmı, Yûsufefendizâde'nin *el-İtilâf* adlı eserinde yer alırken; bir kısmı da Mustafa el-İzmîrî'nin *Bedâi'u'l-burhân*'ında bulunmaktadır.

(1) Bakara sûresi ikinci âyette Ya' kub ile ilgili vecihler:

Tahrîru't-turuk'ta beş vecih bulunurken,¹⁴²⁴ *Mürşidü't-talebe*'de bu beş vecihe bir ilaveyle altı vecih alınmıştır.¹⁴²⁵

ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ	
..... بلا غنة.....	١
..... بلا غنة... هاء سكت	٢
..... غنة.....	٣
..... غنة... هاء سكت	٤
..... ادغام... بلا غنة.....	٥
..... ادغام... بلا غنة... هاء سكت	٦

(2) Bakara sûresi on birinci âyette Ya' kub için:

Tahrîru't-turuk'ta beş vecih alınmış,¹⁴²⁶ *Mürşidü't-talebe*'de ise bu beş vecihe üç vecih ilave edilerek toplam sekiz vecih kaydedilmiştir.¹⁴²⁷

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ	
..... قصر.....	١
..... قصر... هاء سكت	٢
..... ٢.....	٣
..... ادغام... قصر.....	٤
..... ٢..... ادغام...	٥
..... ٢..... هاء سكت	٦
..... قصر... هاء سكت	٧
..... ٢..... ادغام...	٨

(3) Bakara sûresi otuz birinci âyette Ya' kub'un birinci râvisi Ruveys için:

¹⁴²⁴ Ali Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*, 50-51.

¹⁴²⁵ Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 4a.

¹⁴²⁶ Ali Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*, 60-61.

¹⁴²⁷ Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 7a-7b.

Tahrîru 't-turuk'ta üç vecih zikredilirken,¹⁴²⁸ *Mürşidü 't-talebe*'de buna ilaveten yedi vecih daha zikredilmiş ve toplamda on vecih olmuştur.¹⁴²⁹ Ahmed er-Rüşdî, hocasından edindiği bu on vechin, Ya'kub'un birinci râvisi Ruveys kanalıyla rivâyet edildiğini bildirmiştir.¹⁴³⁰ Günümüzde Şeyh Atâullah mesleğine göre kıraat tedrisatında, Ahmed er-Rüşdî'nin tercih ettiği bu on vecih kabul edilmektedir.¹⁴³¹

قَالَ أَلْبُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ	
..... ١ ٢ (ت) تسهل	١
..... ٢ ٣ (ت) تسهل هاء سكت	٢
..... ٣ ٤ (اسقاط) ٢ ٢	٣
..... ٤ ٥ (ت) تسهل	٤
..... ٥ ٦ (ت) تسهل هاء سكت	٥
..... ٦ ٧ (اسقاط) ١ ١	٦
..... ٧ ٨ (اسقاط) ١ ١ هاء سكت	٧
..... ٨ ٩ (اسقاط) ٢ ١	٨
..... ٩ ١٠ (اسقاط) ٢ ١ هاء سكت	٩
..... ١٠ ١١ (اسقاط) ٢ ٢ هاء سكت	١٠

(4) Bakara sûresi doksan ikinci âyette yine Ya'kub'un birinci râvisi Ruveys için:

Ali b. Süleyman el-Mansûrî *Tahrîru 't-turuk*'ta beş vecih alırken,¹⁴³² Ahmed er-Rüşdî bu beş vecihe ilave bir vecih daha alarak toplamda altı vecih kaydetmiştir.¹⁴³³

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ	
..... ١ اظهر اظهر	١
..... ٢ اظهر اظهر هاء سكت	٢
..... ٣ اظهر ادغام	٣
..... ٤ اظهر ادغام هاء سكت	٤
..... ٥ ادغام ادغام	٥
..... ٦ ادغام ادغام هاء سكت	٦

(5) Kırâat-i aşere imamlarından Hamza için, Bakara sûresi iki yüz yirminci âyette:

Ali b. Süleyman el-Mansûrî beş vecih alırken,¹⁴³⁴ Ahmed er-Rüşdî bir vecih ilaveyle altı vecih almıştır.¹⁴³⁵

¹⁴²⁸ Ali Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru 't-turuk ve 'r-rivâyât*, 69-70.

¹⁴²⁹ Rüşdî, *Mürşidü 't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 12a.

¹⁴³⁰ Rüşdî, *Mürşidü 't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 12a.

¹⁴³¹ Sarıcaoğlu, *Takrîb Sûretleri*, 1/8; Özgüren, *Takrîb Sûretleri*, 1/5; Satan, *Takrîb Sûretleri*, 1/6; Aydın, *Takrîb Sûretleri*, 1/5.

¹⁴³² Ali Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru 't-turuk ve 'r-rivâyât*, 91.

¹⁴³³ Rüşdî, *Mürşidü 't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 21a-21b.

¹⁴³⁴ Ali Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru 't-turuk ve 'r-rivâyât*, 117-118.

¹⁴³⁵ Rüşdî, *Mürşidü 't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 32a-2b.

.....تحقيق.....تحقيق.....تحقيق.....	1
.....تحقيق.....تحقيق.....تحقيق.....	2
.....تحقيق.....سكت.....تحقيق.....	3
.....تحقيق.....سكت.....تحقيق.....	4
.....سكت.....سكت.....سكت.....	5
.....سكت.....سكت.....سكت.....	6

(6) Nisa sûresi elli beşinci âyette İmam Nâfi‘nin ikinci Râvisi Verş için:

Ali b. Süleyman el-Mansûrî sekiz vecih alırken;¹⁴³⁶ Ahmed er-Rüşdî bu vecihleri almakla birlikte toplamda on bir vecih almıştır.¹⁴³⁷ Bu farklılıklar, âyet içerisindeki “من صدَّ عنه” lafzında vasıl yapıldığında geçerlidir. Vakf yapıldığında böyle bir durum oluşmamaktadır. Günümüzde Şeyh Atâullah mesleği uygulamasında genellikle bu lafızda durulmakta olup Ahmed er-Rüşdî’nin tercih ettiği üç ilave vecih okunmamaktadır. Zira günümüz mushaflarının genelinde söz konusu lafızda, “vakf-ı mutlak” denilen (ط) vakf işareti bulunmaktadır. Şâyet bu lafızda vasıl yapıldığı takdirde Ahmed er-Rüşdî’nin Verş için tercihleri şu şekilde olmaktadır:

.....نقل قصر.....فتح.....ترقيق.....	1
.....نقل قصر.....فتح.....تفخيم.....	2
.....نقل قصر.....تقليل.....ترقيق.....	3
.....نقل قصر.....تقليل.....تفخيم.....	4
.....نقل توصط.....فتح.....ترقيق.....	5
.....نقل توصط.....فتح.....تفخيم.....	6
.....نقل توصط.....تقليل.....ترقيق.....	7
.....نقل طول.....فتح.....ترقيق.....	8
.....نقل طول.....فتح.....تفخيم.....	9
.....نقل طول.....تقليل.....ترقيق.....	10
.....نقل طول.....تقليل.....تفخيم.....	11

(7) Enbiya sûresi kırk sekizinci âyetteki vecihler:

Bu âyetteki vecihlerde de Ahmed er-Rüşdî, Ali b. Süleyman el-Mansûrî’den farklı olarak hocasından aldığı vecihleri eserinde dile getirmiştir. Bu farklılık, Nâfi‘ kıraati Verş rivâyetinin Ezrak tarikine göredir. Zira Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru’t-turuk*’ta Ezrak tarikine göre sekiz vecih alırken,¹⁴³⁸ Ahmed er-Rüşdî aynı tarike göre *Mürşidü’t-talebe*’nin Fatih

¹⁴³⁶ Ali Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru’t-turuk ve’r-rivâyât*, 164-165.

¹⁴³⁷ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü’t-talebe* (Marmara nüshası), vr. 58a-58b.

¹⁴³⁸ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru’t-turuk ve’r-rivâyât*, 247-248.

nüshasında dokuz,¹⁴³⁹ Marmara nüshasında ise on vecih almıştır.¹⁴⁴⁰ Marmara nüshası, önceki nüsha olan Fatih nüshasının bir tamamlayıcı çalışması kabul edildiğinden, bu çalışmada Marmara nüshası esas alınmıştır.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْفُرْقَانَ وَضِيََاءَ وَذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَ	
١...قصر...فتح	تفخيم
٢...قصر...فتح	ترقيق
٣...قصر...تقليل	تفخيم
٤...توسط...فتح	تفخيم
٥...توسط...تقليل	تفخيم
٦...طول...فتح	تفخيم
٧...طول...فتح	ترقيق
٨...طول...تقليل	تفخيم
١٠...طول...تقليل	ترقيق

Söz konusu bu yedi yer incelendiğinde, günümüzde Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleği için Tahîrîrû't-ṭuruk'un değil, *Mürşidü't-talebe*'nin esas alındığı görülmektedir. Zira günümüzdeki Şeyh Atâullah mesleği uygulamasının aşrû'l-kübrâ merhalesinde *Mürşidü't-talebe*'nin icra edildiği ve ana kaynak olarak ele alındığı tespit edilmiştir.¹⁴⁴¹

Ahmed er-Rüşdî, esere ilave ettiği vecihleri hocasından aktardığını belirtmiştir. Bununla birlikte, bu vecihlerin dayandırıldığı kaynaklara da değinilmiştir. Bunların bir kısmı yukarıda belirtildiği gibi Mustafa el-İzmîrî'nin *Bedâi'u'l-burhân*'ına, bir kısmı ise Yûsufefendizâde'nin *el-Îtilâf*'ına dayanmaktadır. Dolayısıyla, *Mürşidü't-talebe*'nin *Tahîrîrû't-ṭuruk*'a dayandığını söylemekle birlikte, bu eserden ayrıldığı önemli noktaların da olduğu açıktır.

4.3.3.5. *Mürşidü't-talebe* adlı eserin *en-Neşr* ve *Tayyibe* tahrîrâtındaki yeri

Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* adlı eserini, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr* adlı eserleri üzerine yapılan tahrîrât çalışmalarına yönelik olarak kaleme almıştır. Bilindiği üzere, İbnü'l-Cezerî ile kıraat ilminin temel dinamiği haline gelen tahrîrât disiplini, onun vefatından sonra *en-Neşr* ve *Tayyibe* etrafında geniş bir çalışma alanı oluşturmuş ve bu hususta farklı ekoller teşekkül etmiştir.

Bu bağlamda, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Tayyibe*'de aktardığı rivâyetleri esas alıp, bu rivâyetlerin kaynaklarına gitmeyi gerekli görmeyerek doğrudan İbnü'l-Cezerî'yi kaynak kabul edenler “ruhsat” ekolü olarak anılmıştır. Buna karşılık, İbnü'l-Cezerî'yi dikkate almakla

¹⁴³⁹ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Fatih nüshası), vr. 117a.

¹⁴⁴⁰ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 131a-131b.

¹⁴⁴¹ Sarıcaoğlu, *Takrîb Süretleri*, 1/8; Özgüren, *Takrîb Süretleri*, 1/5; Satan, *Takrîb Süretleri*, 1/6; Aydın, *Takrîb Süretleri*, 1/5.

birlikte, onun kaynaklarına gidip bazı farklılıklar tespit ederek bu farklı rivâyetleri esas alanlar ise “azimet” ekolü diye isimlendirilmiştir.

Ancak, ruhsat ve azimet prensipleri etrafında şekillenen bu ekolleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak her zaman mümkün değildir. Zira Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* adlı eserini, *en-Neşr* ve *Tayyibe* tahrîrâtında “ruhsat” prensibinin temsilcisi kabul edilen Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibetü'n-Neşr* adlı eseri üzerine inşa etmiştir. Bununla birlikte, daha önce de değinildiği üzere, *Tahrîru't-turuk*'tan bazı noktalarda ayrılmış ve yer yer kendisinin azimet prensibini benimsediğini ifade etmiştir.¹⁴⁴² Dolayısıyla Ahmed er-Rüşdî, her ne kadar “mesleğimiz ruhsat değil, azimettir”¹⁴⁴³ ifadesini kullanmış olsa da azimet prensibini, diğer azimet ekolleri olan Yûsufefendizâde ve Mustafa el-İzmîrî'ye göre daha az kullandığı, pek çok yerde ise temel aldığı ruhsat ekolünün temsilcisi Ali b. Süleyman el-Mansûrî'ye tabi olduğu gözlemlenmektedir.

4.3.3.6. Ahmed er-Rüşdî'nin Şâtıbiyye tarikini tercih ettiği durumlar

Ahmed er-Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe* adlı eseri, temelde İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve bu eserin manzum hali olan *Tayyibetü'n-Neşr* üzerine yapılmış bir tahrîrât çalışmasıdır. Eserini, İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibe* 'deki vecihleri kabul ederek bu doğrultuda telif etmiştir. Ancak, Ahmed er-Rüşdî, sadece Bakara sûresi 54. âyette geçen “بَارِئُكُمْ” lafzında, Ebû 'Amr'ın ikinci râvisi Sûsî için *Tayyibe* tariki yerine Şâtıbiyye tarikini tercih etmiştir. Zira Ahmed er-Rüşdî, bu lafızda Sûsî için ibdâl vechinin¹⁴⁴⁴ *Tayyibe*'ye göre alınmadığını, ancak Şâtıbiyye tarikinde alındığını belirtmiştir.¹⁴⁴⁵

4.3.3.6.1. İbnü'l-Cezerî'nin yaklaşımı

İbnü'l-Cezerî, “بَارِئُكُمْ” lafzının ibdâl vechinin yalnızca İbn Galbûn tarafından rivâyet edildiğini ve dolayısıyla bu lafzın “ferd” rivâyet olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca, söz konusu lafızdaki hemzenin tahfif makamında olup arızî sükûn olduğunu; bu nedenle hemzenin ibdâl okuyuşuyla okunmasının Ebû 'Amr'ın genel kaidesine uymadığını ifade etmiştir. İbnü'l-Cezerî, Ebû 'Amr'ın ibdâl neticesinde başka bir lafızla karışma ihtimali söz konusu olan yerlerde ibdâl yapmadığını belirtmiştir. Özellikle “بَارِئُكُمْ” lafzında ibdâl yapılması durumunda

¹⁴⁴² Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 2b, 34a, 59b, 131a.

¹⁴⁴³ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 2b, 34a, 59b, 131a.

¹⁴⁴⁴ Kıraat-ı aşere imamlarından Ebû 'Amr'ın kelime içindeki sakin müfred hemzeyi makablinin harekesi cinsinden bir med harfine çevirerek yaptığı okuyuşa ibdâl denilmektedir. Örneğin يُؤْمِنُوا lafzındaki hemzeyi يَوْمِنُوا şeklinde vâv harfine; جِئْتُ lafzındaki hemzeyi جِئْتُ şeklinde “ya” harfine; فَاتَّوَهُنَّ lafzındaki hemzeyi فَاتَّوَهُنَّ şeklinde “elif” harfine dönüştürerek ederek okur. Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-karâ'âti'l-aşr*, 2/1225.

¹⁴⁴⁵ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Marmara nüshası), vr. 15b-16a.

Şeyh Atâullah mesleğinin özellikle aşru'l-kübrâ merhalesinde, Hicrî on ikinci yüzyılın sonlarından itibaren temel kaynak kabul edilen *Mürşidü't-talebe*, bu özelliğini günümüzde de korumaktadır. Eserde tüm âyetlerin vecihleri açıklanmasa da temel kaideler üzerinde durulmuş, hangi vecihlerin caiz olup olmadığı kaynaklara başvurularak ortaya konulmuştur.¹⁴⁵¹ *Mürşidü't-talebe*, *en-Neşr* ve *Ṭayyibetü'n-Neşr*'in daha iyi anlaşılmasına ve vecihlerin hangi sırayla nasıl icra edileceğinin belirlenmesine katkı sağlaması nedeniyle kıraat tedrisatımızda günümüzde dahi önemli bir yer tutmaktadır.

¹⁴⁵¹ Mehmed Emin Efendi, *Zühürü'l-erîb*, vr. 214a-214b.

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Osmanlı din eğitiminde kıraat ilmi önemli bir yere sahip olmuştur. Kıraat ilmi tedrisatı devlet erkanının verdiği bu değer neticesinde Yıldırım Bayezid döneminde İbnü'l-Cezerî ile başlamış ve tekâmül ederek günümüze ulaşmıştır. Özellikle Köprülüler döneminde Ahmed el-Mesyerî ve Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin yaklaşık bir asır arayla Mısır'dan İstanbul'a gelerek burada kıraat faaliyetlerinde bulunmaları, İstanbul'un bir kıraat eğitim merkezi olmasını sağlamıştır. Osmanlı dönemi kıraat eğitimi, İbnü'l-Cezerî'nin kurduğu sağlam temeller üzerinde şekillenmiştir. Bu süreç içerisinde tahrîrât ilminin gelişimi, farklı kıraat ekollerinin (mesleklerinin) ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu külliyyatın en geç teşekkül eden mensuplarından biri de kurucusu Necîb Hüseyin Efendi (Şeyh Atâullah) olarak bilinen Şeyh Atâullah mesleğidir. Bu meslek, kronolojik olarak diğerlerinden sonra oluşmuştur.

Şeyh Atâullah'ın yaşamış olduğu dönem, tahrîrât ilminin zirveye ulaştığı bir evre olarak kabul edilmektedir. Mesleğin kurucusu olan Hüseyin Necîb Efendi, tahrîrât ve mesleğin tercihlerine dair müstakil bir eser kaleme almamıştır. Bununla birlikte, onun pratik uygulamaları ve tatbikatları, öğrencilerinin ve takipçilerinin, mesleğin temel mantığını ve tercihlerini sistematik bir şekilde yansıtan eserler telif etmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum, mesleğin kurucudan ziyade, onun pratik öğretilerinin sonraki nesiller tarafından teorik bir çerçeveye oturtulmasıyla geliştiğini göstermektedir.

Osmanlı kıraat eğitimine damga vuran Mutkîn, İ'tilâf ve Sûfî mesleklerinin ardından teşekkül eden Şeyh Atâullah mesleği, kronolojik olarak bu ekollerden sonra ortaya çıkmıştır. Bu zaman farkı, Şeyh Atâullah mesleğinin diğer üç mesleğin birikiminden faydalanmasını sağlamıştır. Bu dört meslekten yalnızca Sûfî ve Şeyh Atâullah ekolleri günümüze kadar ulaşabilmiştir. Kendi dönemlerinde oldukça etkili olan Mutkîn ve İ'tilâf meslekleri ise çeşitli sebeplerden dolayı devamlılıklarını yitirmiştir. Bu durum, sonraki dönemlerde ortaya çıkan Sûfî ve Şeyh Atâullah mesleklerinin, kendilerinden önceki ekollerin mirasını devralarak daha kalıcı bir yapıya ulaştığını göstermektedir.

Söz konusu dört meslekten Sûfî mesleği hariç, diğerlerinin kaynak eserleri günümüze ulaşmıştır. Kıraat tedrisatında hem Sûfî hem de Şeyh Atâullah meslek mensupları, bu kaynaklardan istifade etmiştir. Özellikle Şeyh Atâullah mesleğinin ana kaynaklarından biri olan *Mürşidü't-talebe* adlı eserde, İ'tilâf ve Mutkîn mesleklerine ait tercihlerin benimsendiği görülmektedir. Ayrıca, bağımsız bir meslek olmamasına rağmen tahrîrâtın azimet yönünü

temsil eden Mustafa el-İzmîrî'nin tercihlerine de Şeyh Atâullah mesleği içerisinde rastlanmaktadır. Bu durum, azimet ekolü olarak bilinen İ'tilâf ve Mutkîn mesleklerinin tercihlerinin, ruhsat ekolü olarak bilinen Şeyh Atâullah mesleği bünyesinde yer bulmasıyla, mesleklerin azimet ve ruhsat prensiplerini kesin çizgilerle ayırmadığını göstermektedir.

Bu çalışma, Şeyh Atâullah mesleğinin diğer üç kıraat ekolünden büyük ölçüde farklılaşarak kendine özgü bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Mesleğin aşru's-suğrâ merhalesinde ana kaynak olarak kabul edilen *Muğni'l-kurrâ*'da, *eş-Şâtıbiyye* ve *ed-Dürretü'l-muğiyye*'deki tüm vecihlerin esas alındığı gözlemlenmiştir. Bu aşamada, mesleğin usûl ve ferşü'l-hurûf tercihlerinde adı geçen eserlerin zahirine riâyet edilerek, rivâyet edilen tüm okuyuşların benimsendiği görülmektedir. Şeyh Atâullah mesleğini diğer ekollerden ayıran en önemli özellik, aşru's-suğrâ merhalesinde *eş-Şâtıbiyye*'nin usulüne uymayan, ancak bu eserde nakledilen vecihleri de dikkate almasıdır. Diğer üç meslek bu tür vecihlere itibar etmezken, Şeyh Atâullah mesleği bunları “muahhar vecih” olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşım, mesleğin aşru's-suğrâ merhalesinde tam bir ruhsat karakteri sergilediğini ortaya koymaktadır.

Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ merhalesindeki karakteri, aşru's-suğrâ'dan farklılık göstermektedir. Bu aşamada esas alınan kaynak olan *Mürşidü't-talebe*'de, *eş-Şâtıbiyye*'nin zahirine aykırı bazı tercihlere ve aynı zamanda Ali b. Süleyman el-Mansûrî, Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi ve Mustafa el-İzmîrî'nin görüşlerine yer verildiği gözlemlenmiştir. Bu durum, yazarın mesleğin bu aşamadaki yaklaşımını ruhsat yerine azimet olarak nitelemesini desteklemektedir. Dolayısıyla, Şeyh Atâullah mesleğinin aşru'l-kubrâ merhalesinde *Tahrîru't-turuk*, *el-İ'tilâf* ve *Bedâ'i'u'l-burhân* gibi eserlerde yer alan bazı tercihlere başvurduğu görülmüştür. Bu eserlerin Mutkîn ve İ'tilâf mesleklerinin ana kaynakları olduğu düşünüldüğünde, bu iki mesleğin görüşlerinin *Mürşidü't-talebe* aracılığıyla kısmen de olsa devamlılığını sağladığı öne sürülebilir. Osmanlı kıraat tedrisatında Sûfî mesleğinin de *Mürşidü't-talebe*'yi kaynak olarak kullanması, Şeyh Atâullah mesleğinin diğer dört mesleği kısmen bünyesinde barındırdığını göstermektedir.

Kurulduğu günden bu yana Osmanlı kıraat tedrisatında en çok takip edilen ekollerden biri olan Şeyh Atâullah mesleğinin bu başarısının temelinde, diğer mesleklerin birikimlerini kapsamlı bir şekilde entegre etme kabiliyetinin yattığı görülmüştür. Şeyh Atâullah mesleğinin tahrîrât ilmine yönelik yaklaşımı, mesleğin temel kaynakları olan *Muğni'l-kurrâ* ve *Mürşidü't-talebe* eserlerinde incelenebilir. Kur'an lafızlarını tağyir (değiştirme), tahrif (bozma) ve telfik (farklı rivâyetlerin karıştırılması) gibi tehlikelerden korumayı amaçlayan tahrîrât ilmi, nakledilen vecihlerin sıhhatini araştırır. Ruhsat ve azimet ekollerinde tahrîri

yapılan eserin (örn. *en-Neşr*, *Ṭayyibetü'n-Neşr*, *eş-Şâtıbiyye*) kaynaklarıyla birlikte değerlendirilmesi esastır. Bu ayırım, kıraat tedrisatında metodolojik farklılıkları ortaya koymaktadır. Ruhsat ekolünün önemli bir temsilcisi olarak bilinen Şeyh Atâullah mesleği, bazı durumlarda azimet ekolünün prensiplerini de uygulamıştır. Bu durum, mesleğin aşru'l-kubrâ merhalesindeki ana kaynağı olan *Mürşidü't-talebe*'nin incelenmesiyle netleşmektedir. Bu eserin temelini Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin ruhsat ekolünü yansıtan *Tahrîru't-turuk* adlı eseri oluşturmaktadır. Ancak *Mürşidü't-talebe*, bunun yanı sıra *en-Neşr* ve *Ṭayyibetü'n-Neşr* gibi temel kıraat kaynakları ile Yûsufefendizâde'nin *el-İ'tilâf*'ı ve Mustafa el-İzmîrî'nin *Bedâ'i'u'l-burhân*'ı gibi azimet ekolüne ait eserlerden de yararlanmıştır.

Ahmed er-Rüşdî, eserini azimet mantığıyla yazdığını belirtse de eserin ruhsat ekolüne kısmen daha yakın durduğu, ancak azimet izlerini de taşıdığı gözlemlenmiştir. Bu durum, Şeyh Atâullah mesleğinin tahrîrât usulünün kesin kurallara bağlı olmadığını ve ruhsat ile azimet prensiplerini esnek bir şekilde birleştirdiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

- ‘Abidî, İbrâhim. *et-Tehâîru ‘l-müntehabe ‘alâ metni ‘t-Tayyibe*. thk. Cemaluddin Muhammed Şeref. Tanta: Dâru’s-Sahâbe li’t-Turas, t.y..
- Acar, Mehmet Maşuk. “Kıraatlerin Sınırlandırılmasının Şâz Kıraatler Üzerindeki Etkisi”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (10 Ocak 2023).
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1995.
- Ahmed b. Hasan, *Risâle fi ‘l-vuqufi ‘l-meşâhifi ‘l-Osmâniyye*. Ankara: DİB Kütüphanesi, Yazma Eserler, 790.
- Ahmed el-Avfî, Muhammed. *el-Cevâhiru ‘l-mükellele limen râme ‘t-ıruki ‘l-mükemmele*. thk. Abdurrahman İbrahim b. Nâfi’. Medine: Mektebetü’r-Rüşd, 2014.
- Akakuş, Recep. “Reîsülkurrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Akaslan, Yaşar. “Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 43 (28 Aralık 2017).
- Akaslan, Yaşar. “Türkiye’de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2, 1082-1107 (Sivas: 15 Aralık 2018).
- Akcan, Resul. *Mushaf İmlâsına İrfânî Yaklaşım: Merrâkuşî’nin “Ünvanü’ d-Delil min Mersûmî Hattî ‘t-Tenzil” Örneği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Akdemir, Mustafa Atilla. “Dabtu’l-Mushaf ve Tecvidli Mushaf Basımına Dair Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”. *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (İstanbul: 2012/2).
- Akdemir, Mustafa Atilla. “Kıraat Eğitiminde Tarikler”. *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur’an ve Kıraati Sempozyumu* (12 Kasım 2000). 165-177.
- Akdemir, Mustafa Atilla. “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (2018/45).
- Akdemir, Mustafa Atilla. “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 45/45 (Haziran 2018).
- Akdemir, Mustafa Atilla. “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi”. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2018/2).
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Addü’l-Ây İlmi ve Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin Kitâbu ‘l-Beyân Fî Addi Âyi ‘l-Kur’ân Adlı Eserinin Tanıtımı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.

- Akdemir, Mustafa Atilla. *Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmî şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü'l-irfân Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2015.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Tecvîd-i mâhir*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Akpınar, Cemil. “Hatîb-i Ayasofya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Akpınar, Cemil. “İcâzet”. *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aktan, Ali. “Arap Yazısının Doğuşu Gelişmesi ve İslam Yazısı Haline Gelmesi”. *İslamî Araştırmalar Dergisi*. 2/6 (Ocak 1988).
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kurrâları*. İstanbul: Rabbani Yayınları, 2021.
- Alemdar, Yusuf. *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Şerhu's-şifâ fi hukûki'l-Mustafâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 830.
- Ali en-Nüveyrî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed. *Şerhü'd-Dürreti'l-Mudiyye fi'l-kırâ'âti's-selâseti'l-marđiyye*. ed. Abdurrahim et-Tarhûnî. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Ali, Veliyyüddîn. *Risâle fi dâdi's-şahîha*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 68.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Mihenü'l-fikriyye bi şerhi Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. thk. Üsame Atâya. Şam: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2012.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü'l-Cezerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Apaydın, H. Yunus. “Mütevâtir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/208-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ârif el-Hıfzî, Muhammed. *el-İdhâr fi tırûki'l-eimmeti'l-ahyâr*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt Bölümü, 177.
- Ârif el-Hıfzî, Muhammed. *el-Mecmâ' fi'l-kırâ'âti'l-erba'a*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kitaplığı, Ali Üsküdarlı Bölümü, nr. 57.
- Ârif el-Hıfzî, Muhammed. *Muğni'l-kurrâ fi Şerhi Muhtâru'l-ıkra*. İstanbul: Beyazıt Ktp., Beyazıt Blm., nr. 177.
- Ârif el-Hıfzî, Muhammed. *Muğni'l-kurrâ fi Şerhi Muhtâru'l-ıkra*. thk. Ömer Türkmen. Kerkük: Mektebe-i Dâru İbn Hazm, 2022.

- Âşıkkutlu, Mehmed Rüştü. *Tayyibe şerhi* (Yayınlanmamış).
- Aygün, Ömer Lütfi b. Hüseyin. *Zübdetü'l-İrfân Tercümesi*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 16.
- Bâkıllânî, Ebû Bekir b. Tayyib. *el-İntişâr li'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 2001.
- Baltacı, Cahit. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Başal, Abdulhalim. *Endülü's Kiraat Ekolü: Tarihi, Kaynakları ve Yöntemleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022) 33 vd.
- Başal, Abdulhalim. *Bir Kiraat Otoritesinin Sahih Kiraat Tenkitleri: İbn Mücâhid'i Anlamak* Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2025.
- Bayraktutan, Osman. "Semantik Analiz Yöntemi Açısından Tevâtür Kavramı". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Nisan, 2015).
- Bayraktutan, Osman. *Kırâatlerde Tevâtür Olgusu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Bennâ, Abdilganî ed-Dimyâtî Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *İthâfû fudalâ 'i'l-beşer bi'l-kırâ'âtî'l-erba'ate 'aşer*. thk. Şeyh Abdurrahim ed-Darhûnî. Kahire: Daru'l-Hadis, 2009.
- Birişik, Abdulhamit. "en-Neşr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Birişik, Abdülhamid. "Kiraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Birişik, Abdülhamit. *Kiraat İlmi ve Tarihi*. İstanbul: Emin Yayınları, 2018.
- Bostan, Osman. *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kiraat İlmi Açısından Tahlili*. Samsun: Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Bostan, Osman. *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kiraat İlmiddeki Yeri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Takiyyüddin en-Nedvî. Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 2018.
- Bursalı, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. haz. Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınları, t.y..
- Cemzûrî, Süleyman b. Hüseyin. *el-Fethu'r-Rahmânî şerhu Kenzi'l-me'ânî bi tahrîri Hırzu'l-emânî*. thk. Abdurrâzık b. Ali b. İbrâhîm Mûsâ. Riyâd: Dâru İbni'l-Kayyim, 2005.
- Cemzûrî, Süleyman b. Hüseyin. *Kenzi'l-Me'ânî bi tahrîri Hırzu'l-emânî*. thk. Abdul'azîm b. İbrâhîm b. Abdulhalim. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turas, 2012.

- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed 'Abdülğafur 'Attar. Beyrut: Dârü'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Curaysî, Muhammed Mekki Nasr. *Nihâyetü'l-kavlu'l-mufid fi 'ilmi't-tecvîd*. Beyrut: y.y. 2003.
- Çakıcı, İrfan. "İlk Dört Asırda Şâz Kıraatlere Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir İnceleme", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 4/7 (30 Nisan 2021).
- Çetin, Abdurrahman. "Dâni". *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi Yayınları*. İstanbul: TDV Yayınları, 2018.
- Çetin, Abdurrahman. "et-Teysîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. "Şâtibî, Kâsım b. Fîrruh". *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi Yayınları*. İstanbul: TDV Yayınları, 2018.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- Çetin, Nihad Mazlum. "Yazı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çollak, Fatih. "eş-Şâtibiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Dağ, Mehmet. "Kırâat İlminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-". *Marife Dergisi* 7/2 (Güz-2007).
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Dâni, Ebû 'Amr Osmân b. Sâid b. Osmân. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'*. thk. Muhammed Sadûk el-Cezâirî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Dâni, Ebû 'Amr Osmân b. Sâid b. Osmân. *el-Muḥkem fi nakdi'l-meşâḥif*. thk. İzzet Hasan. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1997.
- Dâni, Ebû 'Amr Osmân b. Sâid b. Osmân. *el-Muḥni' fi ma'rifeti mersûmi meşâḥifi ehli'l-emşâr*. nşr. Muhammed Ahmed Dehman. Dimeşk: Matbaatü't-Terakkî, 1940.
- Dâni, Ebû 'Amr Osmân b. Sâid b. Osmân. *el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Cemaleddin Muhammed Şeref. Tanta: Darü's-Sahabe li't-Turas, 2006.
- Dâni, Ebû 'Amr Osmân b. Sâid b. Osmân. *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*. thk. Otto Pretzl. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Dâni, Ebû 'Amr Osmân b. Sâid b. Osmân. *Kitâbü'l-beyân fi 'addi'l 'âyi'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Arabavî. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

- Demirci, Naci. *Abdurrahman Gürses'in Kıraat İlmi Eğitimindeki Yeri*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Doğan, Mustafa. *el-Gâye fi'l-Kırâati'l-Aşr İsimli Eser Çerçevesinde İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî'nin Kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Doğan, Mustafa. “Bir Tahrîrât Ekolü Olarak Sûfî Mesleği: Aslî Kaynakları Ekseninde Bir İnceleme”. *Uludağ İlahiyat Dergisi* 34/1, (Haziran, 2025), 43-72.
- Duhanîzâde, Mehmed b. Mustafa. *Mecmû'atün müte'allekâtün bi'l-kırâa*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi Bölümü, nr. 864.
- Durmuş, İsmail. “Seci”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dûserî, İbrâhîm b. Sa'id. *Muhtaşaru'l-ibârât li mu'cemi muştalahati'l-kırâ'ât*. Riyad: Dâru'l-Hadara li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2008.
- Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi. *er-Risâletü'l-Mahmûdiyyetü'd-dâdiyetü'l-hâlisâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 32.
- Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi. *Hidâyetü't-tullâb fi'n-nuḡḡi fi'd-dâd 'alâ sebîli's-şavâb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 5.
- Ebbâh, Muhammed Muhtar. *Târîhu'l-kırâ'âtî fi'l-meşriḡi ve'l-maḡrib*. Fas: Matbaa tu Benî İznâsin, t.y..
- Ebi Bekr es-Suyûtî, Ebü'l-Fadl Celâleddin Abdurrahman. *el-İşârât fî şevâzz'l-kırâ'ât*. thk. Abdülkerim Enis. Dubey: Darü'l-Buhus li'd-Dirasati'l-İslamiyye, Mecelletü'l-Ahmediye, sayı: 17, 2004).
- Ebi Bekr es-Suyûtî, Ebü'l-Fadl Celâleddin Abdurrahman. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. thk. Feyyaz Ahmed Zümerli. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2019.
- Ebi Bekr es-Suyûtî, Ebü'l-Fadl Celâleddin Abdurrahman. *et-Taḥbîr fî 'ilmi't-tefsir*. thk. Fethi Abdulkadir Ferîd. Riyad: Dâru'l-Ulûm, 1982.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Gırnâtî el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muḥîṭ fî tefsîri'l-Ḳur'ânî'l-'azîm*. thk. Abdullah b. Abdul Muhsin. Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, t.y..
- Ebû Şâme el-Makdisî, Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmâîl b. İbrâhîm. *İbrâzü'l-me'ânî fî'l-kırâ'âtî's-seb'*. thk. İbrahim Atve Avad. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y..
- Ebü'l-Alâ' el-Hemedânî, Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr. *Gâyetü'l-iḥtişâr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr li-e'immeti'l-emşâr*. thk. Eşref Muhammed Fuad. Cidde: el-Cemaatü'l-Hayriyye, 1994.
- Ebü'l-Hasan es-Sefâkûsî, Ali b. Muhammed en-Nûrî. *Gaysün'n-nef' fî'l-kırâ'âtî's-seb'*. thk. Ahmed Mahmud Abdusseimî.

- Ebü'l-Hasen el-Kurtubî, Ali b. Süleyman. *Tertibu'l-edâi ve beyânü'l-cem'i fi'l-iķra'*. thk. Muhammed b. Ekîk. Fas: Dâru'l-Emân, 2013.
- Ebü'l-Hasen es-Sa'idî. *Kitâbu't-tecvîd 'ale'l-laħni'l-celi ve'l-laħni'l-ħafiyi*. thk. Gânim Kaddûrî Hamed. Bağdat: Mecelletü'l-Mücemmai'l-İlmî el-İrâkî, 1985.
- Efgânî, Said. *Fî usûli'n-naħv*. Dimeşk: Câmiatu Suriye, 1994.
- Eskâtî, Ahmed b. Ömer el-Hanefî. *Ecvibeti'l-mesâilü'l-müşkilât fi 'ilmi'l-kırâ'ât*. thk. Muhammed b. Ahmed eş-Şenkîti. Riyad: Dâru Kunûz-i İşbilyâ, 2008.
- Eyice, Semavi. "Fâtih Camii ve Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim: 20 Haziran 2023).
- Eyyûbî, Abdullah. *Risâle fi kırâ'âtî's-seb'a ve'l-aşere ve't-takrîb*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Ögüt, 67.
- Fahreddîn er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Huseyn. *el-Mahsûl fi ilmi usûli'l-fikh*. thk. T. Cabir Feyyad Ulvani. Beyrut: Risale Yayınları, 1992.
- Fâsî, Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b. Hasan b. Muhammed. *el-Leâliü'l-ferîdeti fi Şerhi'l-Kaşîdeti*. thk. Cemaleddin Muhammed Şeref. Tanta: Darü's-Sahabe li't-Turas, 2007.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdi Mahzûmî, İbrahim Samerrai. Mansure: Mektebetu İbn Abbas, t.y..
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. *(Me'âni'l-Kur'an) Tefsîru müşkili i'râbi'l-Kur'an ve me'ânih*. Beyrut: Alemlî'l-Kütüb, 1983.
- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018.
- Fikrî, İhâb Ahmed. "et-Taħrîrât fi'l-kırâ'ât fi siyâki'n-Neşri ve't-Taḡyibe li İbni'l-Cezerî". *Uluslararası Kıraat Sempozyumu*. İstanbul: DİB Yayınları, 2017.
- Fikrî, İhâb Ahmed. "Müşkilatü'l-ħilâf fi taħrîrâtî'l-kırâ'ât ve'l-ħulûlü'l-mukṭeraħa". *Uluslararası "el-Kırââtü'l-Kur'aniyye fi'l-'Alemlî'l-İslâmî Evda' ve Mekâsîd" Sempozyumu* (2/609-642). Merrakeş: Merkezu'l-İmam Ebû 'Amr ed-Dânî li'd-Dirasâti ve'l-Buhûsi'l-Kur'âniyyeti'l-Mutehassısa, 2013.
- Fikrî, İhâb Ahmed. *Takrîbu't-Taḡyibe*. Kâhire: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 2006.
- Gökdemir, Ahmet. "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", *NEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Konya: 2017/44.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Şâz Kıraatler ve Yûsuf Efendizâde'nin Konuya Dair Tepkisi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/1 (30 Haziran 2019).
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kur'an Eğitim Merkezleri: Dârülkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri", *Edebali İslamiyat Dergisi*. 1/2 (2017).

- Gökdemir, Ahmet. “Osmanlının Kayıp İki tariki: Kabâkîbî ve Mâhir Tarikleri”, *Usûl: İslam Araştırmaları Dergisi*. 32 (2019).
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- Hâlicî, Muhammed b. Abdurrahman. *Hallü'l-müşkilât ve tevdihu't-tahrîrât fi'l-kırâ'ât*. thk. Ömer Malem en-Nîcerî. Riyad: Dâru Evdâi's-Selef, 2007.
- Hâlicî, Muhammed b. Abdurrahman. *Şerhu muḳarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr*. thk. İhâb Fikri-Ebu'l-Cûd. Kahire: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 2006.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. *el-Müeyesser fî 'ilmi resmi'l-muşḥafi ve ḍabṭihî*. Cidde-Suudi Arabistan: Ma'hedi'l-İmâm eş-Şâtîbî li'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 2016.
- Hamidullah, Muhammed. *Kur'an-ı Kerîm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1993.
- Hasen ed-Dabbâ' Nûriddîn Ali b. Muhammed. *el-Behcetü'l-merḍiyye fî Şerhi'd-Dürreti'l-muḍîyye*. thk. Muhammed Fehd Haruf. Dimeşk: Darü'l-Gavsânî, 2016.
- Hasen ed-Dabbâ', Nûruddîn Ali b. Muhammed. *Semîru't-tâlibîn fî resmi ve ḍabṭi'l-kitâbi'l-mübîn*. Kahire: El-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turas, 1999.
- Hasen ed-Dabbâ', Nûriddîn Alî b. Muhammed. *el-İdâ'e fî beyâni uşûli'l-kırâ'e bi'n-nisbe li'l-kurrâ'i'l-aşere*. Kahire: el-Mektebetu'l-Ezher, 1999.
- Hasen ed-Dabbâ', Nûriddîn Alî b. Muhammed. *Şerhu İthâfi'l-berîyye bi-tahrîrâtî's-Şâtîbiyye: Muhtaşaru bulûgi'l-umniyye*. thk. Ebü'l-Hayr 'Umer b. Hasen b. Abdülkâdir. Riyad: Edvâ'u's-Selef, 2007.
- Hatîb-i Ayasofya, Hamdullah b. Hayreddin Efendi. *Füyûdu'l-itḳân fî vücûhi'l-Kur'ân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 3992.
- Hâtib-i Ayasofya, Hamdullah b. Hayreddin Efendi. *Füyûdu'l-itḳân fî vücûhi'l-Kur'ân*. thk. Mehmet Çaba. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.
- Hocazâde Ahmed Hilmi Efendi. “Ravḍatu'l-kurrâ”. *Sırat-ı müstekîm* (1911) c. 6, s. 148, 275-276.
- Huzelî, Kâsım b. Yûsuf. *el-Kâmil fî'l-kırâ'âtî'l-aşri ve'l-erba'îne ez-zâideti 'aleyhâ*. thk. Cemal b. es-Seyyid. Kahire: Müessesetü Semâ, 2007.
- İbn Galbûn, Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh b. el-Halebî el-Mısırî. *et-Tezkire fî'l-kırâ'âtî's-şemân*. thk. Eymen Rüşdî Suveyd. Dimeşk: Darü'l-Ğavsânî, 2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İbn Mücâhid, Ebü Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbâs et-Temîmî. *Kitâbü's-seb' fî'l-kırâ'ât*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Darü'l-Maarif, t.y..

- İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Halef el-Ensârî. *Kitâbu'l-iknâ fi'l-kırâ'âti's-seb'*. thk. Abdülmecid Katamış. Şam: Dâru'l-Fikr, 1983.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf. *Neşru'l-kırâ'âti'l-aşr*. thk. Eymen Rüşdî Suveyd. Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2018.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf. *Tahbîrü't-Teyisîr fî kırâ'âti'l-e'immeti'l-aşere*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf. *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr*. Medine: Mu'cemu'l-Melikü'l-Fahd li Tibâtî Mushafî's-Şerîf, 2014.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf. *Câmi'u Esânîd*. thk. Ahmed er-Ruveysî. Beyrut: Müessesetü'd-Duhâ, 2015.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf. *Müncidü'l-mukri'in ve müşsidü't-talibîn*. thk. Nasır Muhammed. Riyad: Darü'l-Meryem, 2012.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf. *Ecvibetü'l-İmâm İbnü'l-Cezerî 'alel mesâili't-Tebriziyye*. thk. Abdülaziz Muhammed Temim ez-Zu'bî. Beyrut: Dâru Elif Lâm Mim, 2016.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf. *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr*. thk. Muhammed Temim ez-Zu'bî. Kahire: Mektebetü'l-Mevrid, 2012.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf. *Takrîbü'n-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr (et-Takrîb fî muhtaşari'n-Neşr)*. thk. İbrahim Atve Avad. Kahire: Darü'l-Hadis, 2004.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf. *Manzumetü'l-muqaddime*. thk. Eymen Rüşdî Suveyd. Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 2003.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf. *ed-Dürretü'l-muğiyye fî'l-kırâ'âti's-selâseti'l-mütemmeme li'l-aşere*. ed. Muhammed Temim ez-Zu'bî. Medine: Dâru Dirâsâti'l-Kur'aniyye, 2009.
- İbnü'l-Enbârî, Ebi'l-Berekât Abdurrahmân Kemâluddîn b. Muhammed. *el-İnşâf fî mesâili'l-hilâf beyne'n-naħviyyîn: el-Başriyyûn ve'l-Kûfiyyûn*. thk. Cevdet Mebrûk Muhammed. Beyrut: Mektebu'l-Hancı, 2002.
- İbnü'l-Kâsîh, Ebü'l-Bekâ Nureddin Ali b. Osman b. Muhammed el-Uzri el-Bağdâdî. *Sirâcü'l-kârîi'l-mübtedî ve tizkâru'l-mukîi'l-müntehî ve hüve şerhün 'ale's-Şâtıbiyye fî'l-kırâ'ât*. Dimeşk: Darü'n-Nevâdir, 2019.
- İbnü'n-Nâzım, Ebû Bekir Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed Yûsuf İbnü'l-Cezerî. *el-Havâşî'l-müfhime fî şerhi'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*. Cize: Mektebetu Evlâdi's-Şeyh li't-Turas, 2015.

- İbrâhim ed-Dûserî, Hamed. *el-İmâm el-Mütevellî ve cuhûduhû fî 'ilmi'l-kırâ'ât*. Riyad: Mektebetü'r-Rüsd, 1999.
- İbrâhim es-Semennûdî, Ali Sehâse. *Câmi'u'l-hayrât fî tecvîdî ve tahrîrî evcûhi'l-kırâât*. thk. İbrâhim el-Mezrû'î. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2007.
- İbrâhim es-Semennûdî, Ali Sehâse. *Devâi'l-mesarrâti fî'l-evcûhi'l-'aşriyyeti el-muherrerâti min tarîki's-Şâtıbiyyeti ve'd-Dürrâ*. nşr. Yâsir İbrâhim el-Mezrû. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 2007.
- İbrahim es-Semennûdî, Ali Sehâse. *Le 'âli'l-beyân fî tecvîdi'l-Şur'an*. Kahire: el-Matbaatü'l-Fârukiyye, t.y..
- İşeri, Yunus. “Sıhhat Açısından Kıraat Çeşitlerinin Kavramsal Anlamda Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (15 Aralık 2022).
- Kâdî, Abdülfettâh b. Abdilganî b. Muhammed. *el-Budûrüz-zâhire fî'l-kırâ'âtî'l-'aşri'l-mütevâtire min tarîkayi's-Şâtıbiyye ve'd-Dürre*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabi, 2005.
- Kâdî, Abdülfettâh b. Abdilganî b. Muhammed. *el-İddâh li metni'd-Dürreti fî'l-kırâ'âtî's-şelâti'l-mütemmimeti'l-kırâ'âtî'l-'aşr*. Kahire: Dâru's-Selam, t.y..
- Kâdî, Abdülfettâh b. Abdilganî b. Muhammed. *el-Kırâ'âtü's-şâzze ve tevcîhuhâ min lûgati'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1981.
- Kâdî, Abdülfettâh b. Abdilganî b. Muhammed. *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtıbiyye*. Kahire: Darü's-Selam, 2019.
- Kara, Mehmet. *Sayısal Boyutuyla Kur'an Metni*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2025.
- Karaçam, İsmail. “Kıraatların İntikali”. *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV. Kıraat İlmi ve Problemleri*. Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi-37 (13-14 Ekim 2001, İstanbul).
- Karaçam, İsmail. *Kur'an'ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati*. İstanbul: M.Ü.İ.F Yayınları, 2016.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Fazileti ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2021.
- Kâsım b. Fîrruh, Ebû Muhammed (Ebû'l-Kâsım) b. Halef eş-Şâtıbî er-Ruaynî. *Hırzü'l-emânî ve vechü't-tehânî*. (eş-Şâtıbiyye) thk. Ali b. Sa'd Gamid el-Mekkî. Dimeşk: Darü'l-Gavsânî, 2014.
- Kastamonî, İsmail Hakkı b. Abdurrahman es-Sûzî. *İlmü't-Takrîb*. İstanbul: Süleymaniye, Yazma Bağışlar, nr. 297.
- Kastamonî, İsmâil Hakkı. *İcâzetnâme*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Blm., nr. 2870.
- Kettânîzâde, Muhammed b. Mustafa en-Na'imî. *Mutkinü'r-rivâye fî 'ulûmi'l-kırâ'âtî li'd-dirâye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi Bölümü, nr. 21.

- Kettânîzâde, Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî. *Mutkinü'r-rivâye fî 'ulûmi'l-kırâ'ati li'd-dirâye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi Bölümü, nr. 21.
- Kılıç, Mustafa. "Kıraat İlminde Hâ-i Sekt". *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 35 (2021), 21-54.
- Koyuncu, Recep. "Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme". *Uluslararası Kıraat Sempozyumu*. İstanbul: DİB Yayınları, 2017.
- Koyuncu, Recep. *Aşere Kaideleri*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmi Takrîb Usulü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021.
- Küçük, Raşid. "İsnad". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman b. Abdullah. *Halli mucmelâti't-Ṭayyibe*. Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, nr.53.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman b. Abdullah. *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*. thk. Halid Hasan Ebü'l-Cûd. Cize: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Turas, 2022.
- Maşalı, Mehmet Emin. "İbn Haldûn'un Gözüyle Mushaf İmlası". *Usul* 22/1 (Şubat 2014).
- Maşalı, Mehmet Emin. "Kur'an Kıraatında ve Kitabesinde Türkiye'nin Durumu". *Tecvîd Çalıştayı*. Kastamonu: 2015/04-09 Kasım.
- Maşalı, Mehmet Emin. "Mushaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı: Mushaf Tarihi ve İmlası*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Mehdevî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebü'l-Abbâs. *Beyânü's-sebebi'l-mûcibi li ihtilâfi'l-kırâ'ât ve kesreti't-turuki ve'r-rivâyât*. thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâ'ât*. thk. Faragli Seyyid Arbavî. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâ'ati's-seb' ve 'ilelihâ ve huceciha*. thk. Ahmed Mehdilli. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *et-Tebşıra fî'l-kırâ'ati's-seb'*. thk. Cemaletdin Muhammed Şeref. Tanta: Darü's-Sahabe li't-Turas, 2006.

- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Beyrut: Müessetü'r-Risale, 1984.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *Temkînü'l-med fî 'âtâ ve âmene ve âdeme ve şibhihi*. thk. Ahmed Hasan Ferhât. Kuveyt: Dâru'l-Erkâm, 1984.
- Mersafî, Abdülfettâh es-Seyyid Acemi. *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîd-i Kelâmi'l-Bârî*. Mısır: Daru'n-Nasr, 1982.
- Mes'ul, Abdulâli. *Mu'cemu muştâlahati 'ilmi'l-kırâ'âtî'l-Kur'âniyye*. Kahire: Darü's-Selâm, 2007.
- Mevsîlî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin. *Şerhu 'ale's-Şâtibiyye Kenzi'l-me'ânî şerhu Hırzû'l-emânî*. thk. Zekerîyya Umeyrat. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Mevsîlî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî. *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzz'l-kırâ'ât ve'l-idâhi min hâ*. thk. Ali Necdi Nasif, Abdülhalim Neccar, Abdülfettah İsmail Şelebî. Kahire: Vizâretü'l-Evkâf, 1999.
- Molla Mehmed Emin Efendi. *Lâhika li's-şârihi'l-bâ'isi'l-fâkîr fî idâhi bâbi'l-idgâmi'l-kebîr*. İstanbul: Asitane Yayınevi, t.y..
- Molla Mehmed Emin Efendi. *'Umdetü'l-hullân fî idâhi Zübdetü'l-'irfân*. thk. Mehmet Çaba. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2021.
- Molla Mehmed Emin Efendi. *'Umdetü'l-hullân*. İstanbul: Mektebetü'l-Mahmûdiyye, t.y..
- Molla Mehmed Emin Efendi. *Zührü'l-erîb fî idâhi'l-cem' bi't-takrîb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, nr. 11.
- Muhammed el-Mütevellî. *el-Burhânü'l-eşdağ ve's-sıraṭu'l-muhakkağ fî men'î'l-gunneti li'l-Ezrağ*. thk. Abdul Kayyum Abdil Ğafur es-Sindî. Cidde: Mecellatü Ma'hedi'l-İmam eş-Şâtibî, 2012.
- Muhammed el-Mütevellî. *er-Ravḍu'n-nâdir fî tahrîri ecvûhi'l-Kitâbi'l-Münîr*. thk. Hâlid Hasan Ebû'l-Cûd. Tanta: Dâru'l-Sahâbe: 2004.
- Muhammed el-Mütevellî. *Fethi'l-Kerîm fî tahrîri'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Yâsir el-Mezrû. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 2005.
- Muhammed Şu'be, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Kenzi'l-me'ânî fî Şerhi Hırzi'l-emânî*. thk. Muhammed İbrahim el-Meşhadanî. Dimeşk: Darü'l-Gavsani, 2012.
- Muhammed, Ebû Bekir Ahmed. *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*. Kahire: Dâru's-Sahâbe li't-Turas, 2005.
- Muhammed, Veliyyüddîn Abdurrahmân. *Muḳaddimetü İbn Haldûn*. Dimaşk: y.y., 2004.
- Muhaysın, Muhammed Sâlim. *Fî Rihâbi'l Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, 1980.

- Muhtâr, Muksim. “İlmü’t-tahrîrât beyne’t-tarîkati’l-Mağribiyye ve’t-tarîkati’l-Meşrikiyye”, *Uluslararası “el-Kırââtü’l-Kur’aniyye fî’l-‘Aleml-İslâmî Evda ve Mekâsîd” Sempozyumu*. Marrakeş: Ebû ‘Amr ed-Dânî li’l-Dirasâti ve’l-Buhûsi’l-Kur’aniyyeti’l-Mütehassisa, 2013.
- Mukrî, İbrahim el-Hafız. Bed’ü’l-Şur’an mine’t-Taqrîb. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Hafız Ali Üsküdarlı Bölümü, nr.80.
- Mûsâ, Abdurrâzık b. Ali b. İbrahim. *el-Muḥarrîru’l-vecîz fî ‘addi’l-âyi’l-Kitâbi’l-‘Azîz*. Beyrut: Mektebetü’l-Meârif, 1988.
- Mûsâ, Abdurrâzık b. Ali b. İbrahim. *Teemmülât ḥavle tahrîrâti’l-‘ulemâi li’l-kırâ’âti’l-mutevâtirâ*. Medine: Metâbi‘u’r-Râşîd, 1992.
- Mustafa el-İzmîrî, Abdurrahman Muhammed. *Bedâ’i’u’l-burhân ‘alâ ‘Umdeti’l-‘irfân fî vucûhi’l-Şur’an*. thk. Meryem İbrahim Cendeli. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2008.
- Mustafa el-İzmîrî, Abdurrahman Muhammed. *İthâfu’l-berere bimâ sekete ‘anhu Neşru’l-‘aşere*. thk. Hasan Ebu’l-Cûd. Riyad: Dâru Advâi’s-Selef, 2007.
- Mustafa el-İzmîrî, Abdurrahman Muhammed. *‘Umdeti’l-‘irfân fî vucûhi’l-Şur’an*. nşr. Muhammed b. Câbir el-Misrî-Abdu’l-Azîz ez-Zeyyâd. Mısır: Mektebetü’l-Cündî, t.y..
- Mustafa en-Na‘îmî, Muhammed. *Tezhibu’t-tilâve fî ‘ilmi’t-tecvîdi ve’l-kırâe*. Ankara: Milli Ktp., Yazmalar Blm., nr. 3405.
- Müberra, Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî. *el-Mukteḍâb*. thk. Hasan Hamed. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1999.
- Müs’adî, Ömer b. İbrahim. *el-Fevâidü’l-müs’adiyye fî ḥalli’l-Muḥaddimetü’l-Cezeriyye*. thk. Cemal Rifâî. Mısır: Mektebetü li’t-Turas, 2005.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi‘u’s-şâḥîḥ (Şâḥîḥ-i Müslim)*. thk. Takiyyüddin en-Nedvî. 6. Cilt. Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 2016.
- Nefes, Hayrunnisa. *Hamdullah b. Hayreddin’in Cevâhiru’l-İkân fî Şerhi Umdeti’l-İrfân Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri*. Samsun: On dokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Okur, Ahmet. Hamdullah b. Hayreddin Efendi’nin “Füyûdu’l-itkân fî vucûhi’l-Şur’ân” Adlı Eserinin Tahkiki ve Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Bilimler Enstitüsü*. Konya: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Öcal, Mustafa. “Türkiye’de Kur’an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13/2 (Haziran 2004).
- Öden, İsmail. *Mısır tariki: Şeyh Atâullah Mesleğinin el-Aşru’s-Suğrâ ve el-Aşru’l-Kübrâ Öğretim Usulleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2024.
- Paluvî, Hâmid b. Abdülfettâh. *Zübdetü'l-'irfân* (Manisa nüshası ferağ kaydı). Manisa Halk Kütüphanesi, nr. 4547.
- Paluvî, Hâmid b. Abdülfettâh. *Zübdetü'l-'irfân fî vüçûhi'l-Kur'an*. İstanbul: Hilal Yayınları, t.y..
- Paluvî, Hâmid b. Abdülfettâh. *Zübdetü'l-'irfân fî vüçûhi'l-Kur'an*. thk. Mustafa Atilla Akdemir. Dubai: Silsiletü'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 2020.
- Pilgir, Eren. *Kıraat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği: Hırzu'l-Emânî Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları, 2024.
- Pilgir, Muhammed. “İbnu'l-Cezerî'nin Eş-Şâtıbiyye'nin Muhtevasına ilişkin Tahrîrât Uygulamaları: Neşr Bağlamında Bir İnceleme”. *Çorum Hitit İlahiyat Dergisi*, 22/2.
- Pilgir, Muhammed. “Muğni'l-kurrâ' fî Şerhi Muhtârî'l-ikrâ' Özelinde 'Atâ'ullâh Mesleğine Ait Tercihlerin Mahiyeti”, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Dergisi* (2024, Mayıs).
- Pilgir, Muhammed. *Kıraat İlminde İsnad Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. (İstanbul, 2015).
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal (ö. V./XI. Yüzyılın ilk çeyreği). *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*. nşr. Muhammed Ahmed. Mısır: Mektebetü'l-Mısriyye, 1970.
- Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdülkâdir. *Muhtâru's-şîhah*. thk. Yusuf Muhammed. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 1999.
- Revnakoğlu, Cemalettin Server. *İlm-i Kırâat Mensupları*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Revnakoğlu, 81.
- Rufeyde, İbrahim Abdullah. *en-Nahv ve kutübü't-tefsîr*. Bingazi: Darü'l-Cemahiriyye, 1990.
- Rüşdî, Ahmed, İbn Yusuf b. Hüseyin b. Ahmed Yusuf İmamefendizâde. *Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vüçûhi ba'di âyâtî'l-Kur'âniyye min turûki't-Ṭayyibe* (Marmara Nüshası). İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü, nr. 71.
- Rüşdî, Ahmed, İbn Yusuf b. Hüseyin b. Ahmed Yusuf İmamefendizâde. *Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vüçûhi ba'di âyâtî'l-Kur'âniyye min turûki't-Ṭayyibe* (Fatih nüshası). İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü, nr. 71.
- Sarı, Mehmed Ali. “İcâzet”. *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sarı, Mehmet Ali. “İdgâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Saylan, Neşrisah. “Vakf/Vasl Halinde Ya Harfinin İsbâtı veya Hazfî Üzerine Bir İnceleme”. *Marife*. 19/1 (2019).

- Sehâvî, Alemüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdüsselâm. *Fethu'l-vaşîd fî Şerhi'l-kaşîd*. thk. Mevlay Muhammed İdrisi Tahiri. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.
- Serin, Muhiddin. "İbnü'l-Bevvâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları 1999.
- Seyf, Mehdi. "Mushaf İmlâsı ve Farklı Yaklaşımlar". *Tarihten Günümüze Kiraat İlmi Uluslararası Kiraat Sempozyumu*. ed. Yüksel Salman. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *Kitâbü Sîbeveyhi*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988.
- Sicistânî, Ebû Bekir İbn Davud. *Kitâbü'l-meşâhif*. nşr. Muhibbüddin Abdussubhân Vâiz. Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî. *Kitâbü'l-meşâhif: Kur'an'ın Kitaplaşması*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Surûrî, Süleyman. *İcâzetnâme*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2770.
- Suveyd, Eymen Rüşdî. "el-İhtilâfât fî taṭbîkî evcûhi'l-kırâât". *II. Uluslararası Kiraat Sempozyumu*. İstanbul: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017.
- Suveyd, Eymen Rüşdî. *et-Tecvîdü'l-muşavvar*. Dimeşk: Mektebetü İbnü'l-Cezerî, 2011.
- Suveyd, Eymen Rüşdî. *Manzûmetü'd-Dürretü'l-muḍiyye fî'l-kırâ'âti's-selâseti'l-marḍiyye*. Dimeşk: Mektebetü İbnü'l-Cezerî, 2010.
- Şan, Lokman. *Kırâat-i aşere Usûlü ve Uygulamaları (Şâtibiyye ve Dürre Tarikleri)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2024.
- Şen, Ziya. *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyiü'l-fuḍalâ*. nşr. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Şükrî, Ahmed. *'Alâmâtü'd-ḍabt fî'l-Muşaḥfi's-şerîf*. Ürdün: Câmî'atu'l-'Ulûm el-İslâmiyye el-'Âlemiyye, 2011.
- Tanman, Baha. "Atâ Efendi Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Tanman, Mehmet Baha. "Atâ Efendi Tekkesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tatar, Hüsne. *'Addü'l-Ây İlminin Kiraat İlmiyle İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: M.Ü.F.V. Yayınları, 2018.
- Tilimsânî, Ahmed b. Sabit eş-Şerîf. *er-Risâletü'l-garra' fî tertibi ihtilâfi vücûhi'l-kurra'*. thk. Harun Abdurrahman el-Cezâirî. Kahire: Mektebetü li't-Turas, 2019.

- Tobay, Ahmet. *Yusuf Efendizade Abdullah Hilmi ve Hadis Şerhçiliğindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.
- Ünal, Mehmet. “Kırâat Kriterleri Bağlamında Kırâatlerin Tevâtürü Meselesi ve Buna Şia’nın Bakışı”. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi* 8/3 (Eylül 2011), 77-114.
- Ünal, Mehmet. *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kiraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2005.
- Vada, Abdürrahim Cabir. *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihçesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004.
- Yazarı belli değil. *İlm-i Vucûh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Dâru’l- Mesnevi Bölümü, nr. 36.
- Yazarı belli değil. *Kitâb fi’l-kırâ’âti’s-seb’ ve’l-‘aşer ve’t-takrîb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 7940.
- Yazarı belli değil. *Mecmû’âtü’l-kırâât mine’l-‘aşere ve’t-Takrîb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizâde Bölümü, nr. 690.
- Yûsufefendizâde, Abdullah Hilmi. *el-İ’tilâf fi vucûhi’l-ihtilâf*. thk. Ali Öge-Halil İbrahim Üren. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2022.
- Yûsufefendizâde, Abdullah Hilmi. *Hallu işkâlâti’t-Tayyibe*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Üsküdar Bölümü, Nr. 5.
- Yûsufefendizâde, Abdullah Hilmi. *Mes’eletu âl’âne fi ‘ilmi vucûhi’l-Kur’ân*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., nr. 22/3.
- Yûsufefendizâde, Abdullah Hilmi. *Risâle fi ecvibeti’l-mesâil mimmâ yete’alleku bi vucûhi’l-Kur’ân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, nr. 68/4.
- Yûsufefendizâde, Abdullah Hilmi. *Risâle fi halli ba’di’l-işkâlât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrâhim Efendi Blm., nr. 66/2, vr. 27-54; Raşid Efendi Blm., nr. 1227/1.
- Yûsufefendizâde, Abdullah Hilmi. *Risâle fi reddi’l-kırâ’âti bi’s-şevâz*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68/2, ve nr. 5328/2, vr. 43b-57b; Laleli Blm., nr. 22/4; İbrâhim Efendi Blm., nr. 28/12.
- Yûsufefendizâde, Abdullah Hilmi. *Risâle fi tahkîki ba’di vucûhi’l-kırââti fi’s-Şâtıbiyye*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 4/2, vr. 87-9; nr. 5/5.
- Yûsufefendizâde, Abdullah Hilmi. *Risâle fi vakf-i Hamza*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Blm., nr. 2/3.
- Yûsufefendizâde, Abdullah Hilmi. *Risâletü fi hukmi’l-kırâeti bi’l-kırâ’âti’s-şevâz*. thk. Ömer Yusuf Hamdân, Amman: Mektebetü’l-İslâmî, 2004.
- Yûsufefendizâde, Abdullah Hilmi. *Risâletü’r-reddiyyât fi’d-dâd*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye Blm., nr. 1261/7.

- Yûsufefendizâde, Abdullah Hilmi. *Tuhfetu't-talebe fî beyâni meddâti turûki't-Tayyibe*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68/5, İzmir Blm., nr. 812/3.
- Yüksel, Ali Osman. "İbnü'l-Cezerî'nin Tayyibetü'n-Neşr'i ve Özellikleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (7-10 1992).
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1996.
- Zeccâc. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbüh*. thk. Abduh Şelebî. Beyrut: Alemlî'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmiği't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvil fî vücûhi't-te'vîl*. nşr. Muhammed Abdüsselâm Şâhin. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Zû'bî, Muhammed Temîm Âsım. *Teyşîru'l-fettâhi'l-'Alîm şerhu tenkîhi fethi'l-Kerîm fî tahrîri evcûhi'l-Kur'âni'l-'azîm*. Medine: Müessesetü'd-Duhâ, 2018.
- Zürkânî, Muhammed Abdul'azîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Fevvâz Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1995.
- Eskâtî, Ahmed b. Ömer el-Haneî. thk. Şenkîti, Emin Ahmed Muhammed. *Ecvibetü'l-mesâili'l-müşkilât fî ilmi'l-kırâ'ât*. Riyad: Daru Kunûzi'l-İşbiliyyâ, 2008.

EKLER

Ek.1 – Kırat-ı Aşere İmam, Râvî ve Tarikler Tablosu

Şeyh Atâullah mesleği tedrisatında, Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî* ve *vechü't-tehânî*'si ile Hamdullah b. Hayreddin Efendi'nin *Füyûdu'l-itkân fî vucûhi'l-Ḳur'ân* adlı eserinde, imam ve râviler için kullanılan rumuzlar tercih edilmiştir. Tarikler için ise rumuz kullanılmamış, yeri geldiğinin isimleri belirtilmiştir.¹⁴⁵² Söz konusu imam ve ravilerin rumuz ve isimleri ile tarik ve turukların isimleri şu şekildedir:

1. Nâfi ' Kırati (Medenî)

(١) Nâfi' (ö. 159/776)							
(ب) Kâlun (ö. 220/835)				(ج) Verş (ö. 197/813)			
Ebû Neşid (ö. 258/872)		Hulvânî (ö. 250/864)		Isbehânî (ö. 296/909)		Ezrak (ö. 240/855)	
İbn Bûyân (ö. 344/956)	El-Ḳazzâz (ö. ?)	Cafer el-Bağdâdî (ö. 290/903)	İbn Ebî Mihrân (ö. 289/902)	Muddavvi' (ö. 371/982)	Hibetullah (ö. 350/961)	İbn Yusuf (ö. 307/920)	En-Neḥḥâs (ö. 280/894)

2. İbn Kesir Kırati (Mekkî)

(٢) İbn Kesîr (ö. 120/738)							
(٤) Bezzi (ö. 250/864)				(ج) Ḳunbul (ö. 291/904)			
Ebu Rabîa' (ö. 294/907)		İbnü'l-Habbâb (ö. 301/914)		İbn Mücâhid (ö. 324/936)		İbn Şenebûz (ö. 328/940)	
En-Nakkâş (ö. 351/962)	İbn Bennân (ö. 301/914)	Ahmed b. Salih (ö. 350/961)	'Abdu'l-vâhid (ö. 349/960)	Sâmirî (ö. 386/996)	Salih b. Muhammed (ö. 380/990)	Ebu'l-Ferah (ö. 390/1000)	Eş-Şadvî (ö. 388/998)

3. Ebu Amr Kırati (Basrî)

(ح) Ebu 'Amr (ö. 154/771)							
(ط) Dûrî (ö. 246/861)				(ى) Sûsî (ö. 261/875)			
Ebu'z-Ze'râ (ö. 280/894)		İbn Feraḥ (ö. 303/916)		İbn Cerîr (ö. 316/928)		İbn Cumhûr (ö. 300/913)	
İbn Ya'kub (ö. 320/932)	İbn Mücâhid (ö. 324/936)	Muṭṭavvi' (ö. 371/982)	İbn Ebî Bilâl (ö. 358/969)	İbn Habeş (ö. 386/996)	Sâmirî (ö. 386/996)	Şenebûzî (ö. ?)	Eş-Şazâî (ö. ?)

4. İbn Âmir Kırati (Şâmî)

1452 Kiraat imam ve ravilerinin rumuzlarının geçtiği yerler için bkz. Hâtib-i Ayasofya Hamdullah b. Hayreddin Efendi (ö. 983/1575), *Füyûdu'l-itkân fî vucûhi'l-Ḳur'ân*, thk. Mehmet Çaba (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 34-35.

(ك) İbn ‘Âmir (ö. 118/736)							
(ل) Hişâm (ö. 245/860)				(م) İbn Zekvân (ö. 242/857)			
Hulvânî (ö. 250/864)		Dâcûnî (ö. 324/936)		Aḥfeş (ö. 292/905)		Şûrî (ö. 307/920)	
İbn ‘ Abdân (ö. 300/913)	El-Cemâlu’l-Ezrak (ö. 300/913)	Zeyd Ebî Bilâl (ö. 358/969)	Ebû Bekir Şeffâli (ö. 370/981)	Naḳkâş (ö. 351/962)	İbn Aḥrûm (ö. 341/953)	Er-Remlî (ö. 324/936)	El-Muddavvî (ö. 371/982)

5. Âsım Kıraati (Kûfî)

(ن) Âsım (ö. 127/745)							
(ص) Ebu Bekir Şu‘be (ö. 193/809)				(غ) Hafs (ö. 180/ 797)			
Yahya b. Âdem (ö. 203/819)		El-‘Uleymî (ö. 243/858)		‘Ubeyd b. Sabbâḥ (ö. 235/850)		‘Amr b. Sabbâḥ (ö. 221/836)	
Şu‘ayb (ö. 261/875)	İbn Ḥamdûn (ö. 240/855)	İbn Huley‘ (ö. 356/967)	Âzâr (ö. 360/971)	Haşimî (ö. 368/979)	Ebû Tâhir (ö. 349/960)	Fil (ö. 289/902)	Zer‘ân (ö. 290/903)

6. Hamza Kıraati (Kûfî)

(ف) Hamza (ö. 156/773)							
(ض) Ḥalef (ö. 229/844)				(ق) Ḥallâd (ö. 220/835)			
İdris (ö. 292/905)							
İbn Osman (ö. 334/946)	İbn Mîksem (ö. 354/965)	İbn Salih (ö. 340/952)	El-Muṭṭavvî (ö. 371/982)	İbn Şâzân (ö. 286/899)	İbnü’l-Heysem (ö. 249/863)	Vezzân (ö. 250/864)	Eṭ-Tulḥî (ö. 252/866)

7. Kisâî Kıraati (Kûfî)

(ر) Kisâî (ö. 189/805)							
(س) Ebu’l-Ḥâris (ö. 240/855)				(ت) Dûrî (ö. 246/861)			
Muhammed b. Yahya (ö. 288/901)		İbn Âsım (ö. 270/884)		Ca‘fer en-Naşibî (ö. 307/920)		Ebu ‘Osman ed-Ḍarîrî (ö. 310/923)	
El-Battî (ö. 300/913)	Kıntarî (ö. 310/923)	Tagleb (ö. 291/904)	İbn Feraḥ (ö. 300/913)	İbnü’l-Celendî (ö. 340/952)	İbn Dizvîh (ö. 330/942)	İbn Ebî’l-Hişâm (ö. 349/960)	Eş-Şezzâî (ö. 370/981)

8. Ebû Ca‘fer Kıraati (Medenî)

(ج) Ebu Ca‘fer (ö. 130/748)							
(ي) ‘İsa b. Verdân (ö. 160/777)				(م) Süleyman b. Cemmâz (ö. 170/787)			
El-Faḍl (ö. 290/903)		Hibetullah (ö. 350/961)		El-Haşimî (ö. 219/834)		Ebu ‘Amr ed-Dûrî (ö. 246/861)	

İbn Şebîb (ö. 312/925)	İbn Harun er-Râzî (ö. 330/942)	El-Hanbelî (ö. 350/961)	El- Ĥammâmî (ö. 414/1023)	İbn Ruzeyn (ö. ?)	Ezraķu'l- Cemmâl (ö. 240/855)	İbn Neffâh (ö. 314/926)	İbn Neşhel (ö. 294/907)

9. Ya' kub Kiraati (Basrî)

(يع) Ya' kub (ö. 205/821)							
(يس) Ruveys (ö. 310/923)				(ح) Ravh (ö. 234/849)			
Et-Temmâr (ö. 310/923)				İbn Vehb (270/884)		Zubeyrî (ö. 300/913)	
En-Neĥhâs (ö. 368/979)	Ebu't- Ṭayyib (ö. 350/961)	İbn Muksim (ö. 380/990)	Cevherî (ö. 340/952)	El-Mu'addil (ö. 320/932)	Hamza b. Ali (ö. 320/932)	Şenebûz (ö. 328/940)	İbn Ĥabşân (ö. 340/952)

10. Halef Kiraati (Kûfî)

(خل) Halefû'l-âşir (ö. 229/844)							
(سح) İshâķ (ö. 286/899)				(سه) İdris (ö. 292/905)			
Es-Suĥcerevî (ö. 402/1012)	İbn Şâzân (ö. 405/1015)	İbn İshâķ (ö. 290/903)	El-Burşâtî (ö. 360/971)	Eş-Şaṭṭî (ö. 370/981)	El-Muṭavvi' (ö. 371/982)	İbn Bûyan (ö. 344/956)	El-Ĥaṭî'î (ö. 368/979)

Ek.2 – Transkripsiyon İşaretleri

Arapça Harflerle İlgili İşaretler

ء	'	ض	Ḍ ḍ
ب	B b	ط	Ṭ ṭ
ت	T t	ظ	Ẓ ẓ
ث	Ṣ ṣ	ع	'
ج	C c	غ	Ġ ġ
ح	Ḥ ḥ	ف	F f
خ	Ḫ ḫ	ق	Ḳ ḳ
د	D d	ك	K k
ذ	Ẓ ẓ	ل	L l
ر	R r	م	M m
ز	Z z	ن	N n
س	S s	و	V v
ش	Ş ş	ه	H h
ص	Ṣ ṣ	ي	Y y

Uzatma Harfiyle İlgili İşaretler

آ	Â â
ي	Î î
و	Û û

ÖZGEÇMİŞ

2005 yılında Erzurum İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 2007 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda "İmam-Hatip" olarak göreve başladı. On altı yıl boyunca Diyanet bünyesinde "İmam-Hatip", "Müezzin-Kayyım" ve "Kur'an Kursu Öğreticisi" pozisyonlarında görev yaptı. Bu süreçte çeşitli alanlarda eğitimler aldı. 2007-2010 yılları arasında hafızlık eğitimini tamamladı. 2012-2017 yılları arasında Türk Tasavvuf Camii Musikisi seminerlerine katıldı. 2013-2014 yıllarında Tashih-i Hurûf eğitimi aldı. 2017-2020 yılları arasında ise Aşere Takrîb ve Tayyibe (Kıraat İlmi) eğitimini tamamladı.

Akademik eğitimine gelince, lisans derecesini 2016 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden aldı. 2019 yılında İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi alanında yüksek lisansını tamamladı. 2025 yılında ise Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda doktora eğitimini tamamladı.

2023 yılında Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Kıraat Anabilim Dalına "Öğretim Görevlisi" olarak atanan Giray, bu görevini halen sürdürmektedir.

TEZDEN TÜRETİLEN YAYIN VE ESERLER

Giray, Abdullah. "Şeyh Atâullah Mesleğinin Teşekkülü ve Tercihlerine İlişkin Bir İnceleme". *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 17 (Nisan 2026).